

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI**

**SOVYETLER BİRLİĞİ’NİN DAĞILMASINDAN SONRA
AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ’NİN
ORTA ASYA POLİTİKASI**

DOKTORA TEZİ

**Hazırlayan: Şatlık AMANOV
Öğrenci No: 038234509**

**Tez Danışmanı:
Prof. Dr. Refet YİNANÇ**

Ankara – 2007

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI**

**SOVYETLER BİRLİĞİ’NİN DAĞILMASINDAN SONRA
AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ’NİN
ORTA ASYA POLİTİKASI**

DOKTORA TEZİ

**Hazırlayan: Şatlık AMANOV
Öğrenci No: 038234509**

**Tez Danışmanı:
Prof. Dr. Refet YİNANÇ**

Ankara – 2007

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

Şatlık Amanov'a ait SOVYETLER BİRLİĞİ'NİN DAĞILMASINDAN SONRA
AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ'NİN ORTA ASYA POLİTİKASI adlı
çalışma, jürimiz tarafından, OYBİRLİĞİYLE, ULUSLAR ARASI İLİŞKİLER
Anabilim Dalında DOKTORA TEZİ olarak kabul edilmiştir.

(İmza)

Başkan Prof. Dr. Refet Yinanç (Danışman)

(İmza)

ye Prof. Dr. Osman Metin ztrk

(İmza)

ye Prof. Dr. Haydar Çakmak

(İmza)

ye Prof. Dr. Burcu Bostanoğlu

(İmza)

ye Doç. Dr. Hasan nal

ÖNSÖZ

Amerika Birleşik Devletleri'nin [genelde] Dış Politikasının ve [özelde] Orta Asya Bölgesine yönelik politikalarının tarihsel süreç içerisindeki gelişimi ve niteliksel dönüşümü, ancak uluslararası sistemdeki yapısal değişimlere (özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde siyasi, askeri ve ekonomik alanda görülen dönüşümler) ve bununla eşzamanlı olarak ortaya çıkan gelişmelere bağlı olarak açıklanabilir. Bu sav, doğal olarak, sistemdeki konjonktürel gelişmelerin, beraberinde ulus-devletlerin dış politika önceliklerinde ve stratejik çıkar algılamalarında paradigma değişikliği yapmalarına neden olduğu fikrine dayanmaktadır. Bu bağlamda, küresel ölçekte müteessir olan tarihsel olaylar ve/veya kırılma noktaları, devletlerin çıkar algılamalarını ve dış politika hedeflerini de gözden geçirmeye sevk etmektedir.

Soğuk Savaşın sonunu hazırlayan Doğu Bloku'nun çözülmesi ve Sovyetler Birliği'nin dağılması olaylarından sonra Amerika Birleşik Devletleri'nin, bir "bütün" olarak "Orta Asya bölgesi"ne yönelik izlediği dış politikanın, yine 1990 sonrası Amerikan Dış Politika önceliklerindeki köklü değişimler bağlamında, ayrıntılı bir şekilde irdelenmesi bu çalışmanın özünü oluşturmaktadır. Orta Asya bölgesi ve buradaki ülkelere (Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan) ilişkin olarak Amerikan hükümetlerinin izlediği politikalar çalışmanın konusunu oluştururken, söz konusu politikaların oluşumuna etki eden faktörler ile ABD ve bölge ülkeleri arasındaki işbirliğine yansıyan temel eğilimler de bu çerçevede ele alınacaktır. Ne var ki, konunun tarihsel perspektiften incelenmesi, aynı zamanda Soğuk Savaş dönemi ve öncesi sürecin de ele alınmasını gerektirmektedir. Orta Asya bölgesinin ABD'nin hayati çıkarları arasında yer almaya başladığı Soğuk Savaş sonrası dönemde Amerikan dış politika önceliklerinde oluşmaya başlayan çok boyutlu sürecin analizi, aslında Orta Asya'nın "Uluslararası İlişkileri"nin aydınlatılması çalışmalarının da önemli bir boyutunu teşkil etmektedir. Bunun yanı sıra, çalışmada, olayların kronolojik

yönünü aydınlatacak şekilde, ABD Ulusal Stratejisi (Prensipleri ve Metodolojik Açılımı), Amerikan Ulusal Çıkarları, Amerikan Dış Politikasının Kavramsal Özellikleri ve bu çerçevede Orta Asya bölgesinin yeri ve önemi üzerinde durulacaktır.

Bilimsel çalışmanın nihai amacı, 1990'lardan günümüze kadar ABD'nin Orta Asya politikasının temel karakteristiğini ve bunun bölgenin "Uluslararası İlişkileri"ne olan etkisini belirlemektir. Araştırmada aşağıdaki hedeflere ulaşılmaya çalışılmıştır:

- ABD'nin Ulusal Çıkarlar sisteminde ve Dış Politika öncelikleri arasında Orta Asya bölgesinin yerini ve önemini tespit etmek;
- ABD'nin bölge politikasının oluşum sürecini izlemek ve geleceğini tahmin etmek;
- ABD'nin Orta Asya politikasının, [genelde] tüm bölgeye ve [özelde] her ülkeye bakan yönleri arasındaki karşılıklı ilişkiyi ve özellikle Amerikan yönetimlerinin bölgesel güvenlik sorunlarına yaklaşımlarını analiz etmek;
- ABD ve bölge ülkeleri arasındaki siyasi, askeri, sosyo-ekonomik ve hümaniter alanlardaki ilişkileri eleştirel bakış açısıyla tahlil etmek.

Diğer taraftan, kavramsal çerçeveyi tanımlama, incelenen bilimsel sorunsalın parametrelerini daha iyi ortaya koyabilmenin bir önkoşulu olarak ele alınmıştır. Ve hakeza, konunun geniş kapsamlı olması, incelemenin tarihsel açıdan sınırlandırılmasını zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda, ABD'nin Orta Asya Politikası'nın esas olarak Soğuk Savaş sonrası dönemdeki (Sovyetler Birliği'nin dağılmasından günümüze kadarki dönem) gelişimi üzerinde durulmuştur. 11 Eylül 2001 Saldırıları'nı takiben gelişen Afganistan müdahalesi, Irak Savaşı'nın etkileri, Büyük Ortadoğu Projesi ve ilgili gelişmeler de genel olarak yukarıdaki ana düşünsel çerçevede değerlendirilmiştir. Çalışmanın "Sonuç" kısmında da görüleceği gibi, ABD'nin Orta Asya Politikası hiçbir zaman düz bir çizgiyi takip etmemiş, daha doğrusu "kırılgan" bir özellik taşımış ve genel ifadeyle Washington'daki Yönetimlerin genel dış politika stratejileriyle (bazen paradoksal tutarsızlıklara rastlansa da) uyumlu bir çizgiyi takip etmiştir.

Tez araştırmasının düşünsel ve kuramsal çerçevesi, uluslararası ilişkilerde ve küresel sistemde birincil aktörlerin “ulus-devletler” olduğu varsayımına dayanacaktır. Yani günümüzün uluslararası ilişkilerinde ve küresel sistemde hala etkin olan aktörlerin/birimlerin ulus-devletler olduğu varsayımı ve/veya gerçeği, araştırmanın kavramsal yönünü de büyük ölçüde belirleyecektir. Araştırmada, eleştirel bakışın ve analiz metodlarının birer unsuru olarak “milliyetçi-realist” ve “liberal-idealist” yaklaşımların temel varsayımları birlikte kullanılacaktır.¹ Çalışmanın kavramsal şemasını, realist ve idealist teori ve yaklaşımların sunduğu düşünsel çerçeve oluşturmaktadır. Günümüzde Orta Asya bölgesinde cereyan eden nüfuz mücadelelerini, çıkar çatışmalarını ve bölgesel dengelerdeki kırılğan yapıyı ve ani kaymaları, idealist teorinin varsayımlarıyla açıklamak mümkün gözükmemektedir. Yine bu doğrultuda ABD Dış Politikasının hedefleri ve ulusal stratejisinin prensipleri [metodolojik açılımıyla birlikte] realist paradigmanın kavramlarıyla açıklanacaktır. Bu bakış açısının, Orta Asya bölgesine yönelik Amerikan stratejisinin daha iyi çözümlenmesini sağlayacağı iddia edilebilir. ABD Dış Politika öncelikleri arasında Orta Asya’nın yeri ve önemi, genel olarak, “ulusal çıkarlar” sınıflandırması bağlamında ele alınacaktır. Bu bağlamda ön plana çıkan en önemli kavramlar “hayati çıkarlar”, “önemli çıkarlar” ve “marjinal çıkarlar”dır. ABD Dış Politikasını şekillendiren “kavramlar” da tez konusunun daha iyi anlaşılması için ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır.

Çalışmanın hazırlanmasında karşılaşılan güçlüklerle gelince; her şeyden önce, Amerikan Dış Politika yapım süreci ve bu süreçte kullanılan

¹ Bilindiği gibi, “realist” bakış açısına göre uluslararası ilişkilerde “çatışma” esastır. Uluslararası politika özünde, milletler ve onları temsil eden devletler arasında “milli çıkar”ların gerçekleştirilmesi için verilen bir “güç mücadelesi”dir. Devletlerin temel amacı, anarşi ve tehditlerle dolu olan uluslararası ortamda egemenliklerini korumaktır. Bunun için ekonomik ve askeri güçlerini artırmaya çalışırlar. Uluslararası ilişkilerde son tahlilde belirleyici olan askeri güçtür; uluslararası hukuk ve kuruluşlar, ancak güç mücadelesine hizmet ettikleri sürece bir anlam ifade eder. İdealist bakış açısına göre, ulusların ve onları temsil eden devletlerin çıkarları arasında esas olarak uyum ve karşılıklı bağımlılık vardır. Uluslar arasında çatışma ve savaşın kazananı yoktur. Uluslararası politikada kaba kuvvete dayalı ilişkiler bir anlamda uygarlık öncesine ait ilişkilerdir ve artık geride kalmaktadır. Uygarlık çağında ise milletler ve devletler arasındaki ilişkiler uluslararası hukuka dayanır, uluslararası kurum ve örgütler aracılığıyla düzenlenir. Bu çağda devletler kadar uluslararası kuruluşlar da uluslararası ilişkilerin aktörleridir.

araçsal mekanizmalara ilişkin güncel gelişmeleri de kapsayan Türkçe yayınlanmış bilimsel kaynakların oldukça kısıtlı olması, doğal olarak, İngilizce ve Rusça kaynaklara eğilmeyi zorunlu hale getirmektedir. Diğer taraftan, uluslararası ilişkiler disiplindeki Türkçe kavramsal şemanın hukuksal ve güncel gelişmeleri karşılamadaki yetersizliği ayrı bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu eksiklik, bir bakıma 20. yüz yılın kavramsal ve düşünsel çerçevesiyle 21. yüz yıldaki gelişmeleri yorumlarken daha bariz bir şekilde gözükmemektedir.

Tez çalışmasının kazandıracağı bilimsel yeniliğin, ABD'nin Orta Asya politikasını, daha önce yapılmış araştırmalardan farklı olarak, Washington yönetimlerinin “*resmi söylemleri*”ni de dikkate alarak, “*bütüncül*” bir bakış açısıyla ele alma çabasından kaynaklandığı iddia edilebilir. Çalışma boyunca, ABD'nin bölge ülkeleriyle olan *siyasi, askeri, ekonomik* ve *hümaniter* ilişkileri, hem *bölgesel* düzlemde hem de *karşılıklı ikili ilişkiler* bağlamında irdelenecektir.

Son olarak, “uzun” ve “heyecanlı”, hatta bazen “sıkıntılı” bir çalışmanın ürünü olan bu tezin hazırlanması sürecinde, yaptıklarınızı takdirle ve ilgiyle izleyen, destekleyen, düşüncelerimi sorgulamayı özgün tartışma ve görüşleriyle güçlendiren hocalarıma, arkadaşlarıma ve değişik kuruluşa sonsuz teşekkürü bir borç biliyorum. Özellikle, güncel gelişmeler konusundaki engin görüşleriyle beni aydınlatan değerli Hocam Prof. Dr. Refet Yinanç'ın verdiği cesaret ve teşviki burada belirtmeden geçemeyeceğim. Yine, Prof. Dr. Osman Metin Öztürk ve Doç. Dr. Canan Ateş Ekşi'ye de aynı nedenlerle teşekkür etmem gerekiyor. Varlığından bile haberdar olmadığım pek çok bilimsel kaynağa ulaşmamı sağlayan Aşkabat, Daşoguz ve İstanbul'daki kitap dostları arkadaşlarımdan yardım ve desteği olmadan bu çalışmayı bitirmem mümkün olamazdı. Görüş ve düşüncelerini paylaşan Gazi Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Doktora Öğrenci arkadaşlarım olmasaydı bu çalışmanın eksikleri çok daha fazla olurdu.

İnsanın birlikte hayatını paylaştığı kişiler, bu türden çalışmaların neden olduğu sıkıntılara en fazla katlanan insanlar. Yolculuğun yorgunluklarına, sıkıntıların yüküne katlanmak zorunda kalan, çalışmamı ilgilendirdiklerini

düşündükleri her şeyi bana tavsiye eden, uzun çalışma sürecinde sorumluluklarımı üstlenen, elinden geldiğince beni hep destekleyen ve yalnız bırakmayan sevgili Eşime de teşekkür borçluyum.

Bu teşekkürler listesinde Gazi Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü ve Sosyal Bilimler Enstitüsünün saygı ve güleryüzle size yardımcı olmaya çalışan personeline de özel bir yer ayırmam gerekiyor. Ayrıca Gazi Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi ve İstanbul Bilgi Üniversitesi Kütüphanesi'nin çalışanları da teşekkürü hak etmektedirler.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR	xv
TABLolar	xix
HARİTALAR VE ŞEKİLLER	xx
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ABD DIŞ POLİTİKASI VE ORTA ASYA:

KAVRAMSAL VE TARİHSEL ÇERÇEVENİN GENEL DEĞERLENDİRMESİ

I. ABD Dış Politikası: Kavramlar ve Temel Mekanizmalar	3
A. Amerikan Dış Politikasının Tarihsel Arka Planı ve Kurucu Kavramlar	4
1. Amerikan Ayrıcalıklılığı ve Dış Politikaya Yansımaları	6
2. Amerikan Dış Politikasının Temel İlkeleri	9
a. Yalnızcılık (Isolationism)	9
b. Ahlakilik (Moralism)	12
c. Pragmatizm (Pragmatism)	14
d. Tektarafllık (Unilateralism)	15
B. Amerikan Ulusal Çıkarlarının Analizi ve Teorik Yaklaşımlar	16
1. Ulusal Çıkar Kavramı ve Tanımı	17
2. Ulusal Çıkarların Araçsal Unsurları ve Dış Politika	18
a. Güç	18
b. Askeri Güvenlik ve Üstünlük	19
c. Ekonomik Güç	20
d. İdeolojik Kriter	20
e. Ahlakilik ve Hukukun Üstünlüğü	21
f. Kültürel Özdeşlik	21

3. Ulusal Çıkarların Sınıflandırılması	22
a. Hayati Çıkarlar	23
b. Önemli Çıkarlar	25
c. Marjinal Çıkarlar	26
4. ABD'nin Temel Stratejik ve Dış Politika Öncelikleri	27
C. Amerikan Dış Politikasında Çatışan Konular	28
1. İdealizm ve Realizm	28
2. Yalnızcılık ve Müdahalecilik	30
3. Tektarafılık ve Çoktarafılık	35
D. 11 Eylül 2001 Terörist Saldırıları ve Amerikan Dış Politikasında Paradigma Değişikliği	36
E. Amerikan Dış Politikasının Farklı Boyutları	41
1. ABD Dış Politikasının Şekillenmesinde Kongre'nin Rolü	41
2. Amerikan "Dış Yardımları" ve Diplomasideki Ağırlığı	43
3. Amerikan Kamuoyu'nda Dış Politikanın Yeri ve Önemi	46
II. Uluslararası İlişkilerde Yeni Bir Siyasi ve Coğrafi Bölge: Orta Asya	49
A. Tarihsel ve Kavramsal Analiz	49
1. Topolojik – Uzamsal Birim Olarak "Bölge" Kavramı	49
2. Yeni bir Uluslararası – Siyasi Bölge: "Orta Asya"	50
a. "Orta Asya" Kavramı ve Farklı Tanımlamalar	51
b. Orta Asya'nın Kısa Tarihi	53
c. Orta Asya'da Sosyo – Kültürel Yapı	54
3. Bölgenin Coğrafi ve Jeostratejik Önemi	55
B. Ülke Profilleri ve Bağımsızlık Sonrası Dış Politika Yönelimleri	58
1. Kazakistan	58
2. Kırgızistan	61
3. Özbekistan	64
4. Tacikistan	67
5. Türkmenistan	69
C. Orta Asya'da Tarih ve Geleneğin Dış Politika Oluşumuna Etkileri	73
D. Soğuk Savaş Sonrası Orta Asya'nın Uluslararası İlişkileri ve Bölgedeki Jeopolitik Güç Kaymaları	74

İKİNCİ BÖLÜM
ABD’NİN ORTA ASYA POLİTİKASININ TEMEL SİYASİ, EKONOMİK
VE ASKERİ-STRATEJİK BOYUTLARI

I. ABD’nin Orta Asya Politikasının Oluşum Sürecinin Analizi	76
A. ABD İçin Orta Asya Bölgesinin Önemi	76
B. ABD’nin Orta Asya’ya İlgisinin Tarihsel Kökenleri	78
1. Soğuk Savaş Dönemi	79
2. 1990’lardan Günümüze ABD’nin Orta Asya’daki Artan Varlığı	80
a. 1992 – 1993 Dönemi	81
b. 1994 – 1995 Dönemi	82
c. 1996 – 2000 Dönemi	83
d. 11 Eylül 2001 ve Sonrası	85
C. ABD’nin Orta Asya Politikasının Öncelikleri ve Dış Politika Hedefleri	87
D. ABD’nin Orta Asya Politikasını Etkileyen Unsurlar	88
1. İç Faktörler	88
2. Dış Faktörler	89
E. ABD Dış İşlerinin “Kurumsal” Yapılanmasında Orta Asya Bölgesi	90
F. Akademik Çevrelerde ABD - Orta Asya İlişkilerinin Ele Alınış Düzeyi	91
1. Akademik Çalışmaların Genel Değerlendirmesi	91
2. Konu İle İlgili Rusça Yayınlar ve Araştırmalar	93
3. ABD’deki Akademik Çalışmalar: Mevcut Kurumsal Yapılanma ve Yeni Eğilimler	94
II. ABD’nin Orta Asya Ülkeleri ile Siyasi ve Ekonomik İlişkileri	97
A. Siyasi İlişkiler	97
1. İlişkilerin Genel Değerlendirilmesi	98
2. Ülke Bazında İkili İlişkiler	101
a. Kazakistan	101
b. Kırgızistan	103
c. Özbekistan	104

d. Tacikistan	106
e. Türkmenistan	108
3. Post-Sovyet Coğrafyasındaki “Renkli Devrimler” ve ABD	109
a. “Renkli Devrimler”in Tarihsel Arka planı	110
b. “Lale Devrimi” ve Bölge Açısından Siyasal Sonuçları	111
c. Orta Asya’da “Devrim”, Siyasal Değişim ve Amerikan Faktörü	113
4. Orta Asya’ya Yönelik Amerikan Dış Yardımları ve İşbirliği Politikaları	117
a. Orta Asya’ya Yapılan Dış Yardımların Genel Değerlendirmesi	117
b. Orta Asya’daki Reform Çalışmalarına ABD’nin Yardım Politikası	120
c. Orta Asya’nın Çevre Sorunları ve Amerikan Politikası	126
B. ABD’nin Orta Asya’daki Ekonomik Çıkarları ve Enerji Faktörü	129
1. ABD’nin Bölgedeki Ekonomik Çıkarlarının Analizi	129
2. İkili Ekonomik İlişkilerin Genel Karakteristiği	131
3. ABD’nin Bölge Ülkeleriyle İlişkilerinde Dış Ticaret ve Yatırım	136
4. Enerji Bağlamında ABD’nin Ekonomi Politikası	140
a. ABD’nin Küresel Enerji Politikası	140
b. ABD’nin Hazar Politikasının Oluşumunda Enerjinin Rolü	142
c. Orta Asya ve/veya Hazar Bölgesinin Enerji Profili	146
d. Orta Asya’nın Yükselen Doğalgaz Jeopolitiği ve Rusya	148
e. ABD’nin Orta Asya’daki Enerji Politikası	155
i. ABD’nin Enerji Politikasının Temel Unsurları	155
ii. Enerji Alanındaki Amerikan Yatırımları	158
iii. Alternatif Boru Hatlarına İlişkin Amerikan Politikası	159
(1) Alternatif Enerji Nakil Hatları Politikasının Temelleri	159
(2) ABD’nin Desteklediği Projeler ve Karşılaşılan Zorluklar	163
(3) Bakü – Tiflis – Ceyhan Boru Hattının Stratejik Önemi	165
(4) Trans-Hazar Doğal Gaz Boru Hattı Projesi’nin Geleceği	169
iv. Amerikan Enerji Politikasında Türkiye’nin Rolü	172

v. Enerji Jeopolitiğinde İran Faktörü ve ABD	176
III. İkili ve Çok Taraflı Askeri – Stratejik İlişkiler ve Bölgesel Güvenlik	178
A. ABD'nin Orta Asya Ülkeleriyle Askeri İlişkileri	178
1. Orta Asya'da Ulusal Askeri Güçlerin Yapısı ve Reformlar	179
a. Bölge Ülkelerinin Silahlı Kuvvetleri ve Sovyet Mirası	180
b. Kazakistan Silahlı Kuvvetleri	182
c. Kırgızistan Silahlı Kuvvetleri	183
d. Özbekistan Silahlı Kuvvetleri	185
e. Tacikistan Silahlı Kuvvetleri	188
f. Türkmenistan Silahlı Kuvvetleri	191
2. ABD'nin Küresel Askeri Stratejisinde Orta Asya'nın Yeri	193
3. Amerikan Askeri Planlamasında Enerji – Güvenlik Ayrımı ve Bölgesel Yansımaları	196
4. ABD'nin Bölgedeki Askeri Angajmanının Genel Değerlendirmesi	197
a. Amerikan Askeri Angajmanının Gerekçeleri: 11 Eylül 2001 Saldırıları ve Terörizme Karşı Küresel Savaş	198
b. Kalıcı Özgürlük Operasyonu ve Orta Asya'ya Etkileri	202
c. ABD'nin Bölgedeki Askeri – Stratejik Kazanımları	205
5. İkili Askeri – Stratejik İlişkilerin Temel Taşları ve Karakteristiği	206
a. Kazakistan'ın Nükleer Mirası ve Amerikan Stratejisi	207
b. ABD'nin Kırgızistan'daki Askeri Varlığı ve Geleceği	211
c. ABD – Özbekistan: Stratejik Ortaklık İlişkisi ve Sorunlar	214
d. Tacikistan'da İç Savaş, Güvenlik ve Terörizmle Mücadele	220
e. Türkmenistan'ın Daimi Tarafsızlık Statüsü ve Bölgesel Güvenliğe Katkısı	225
6. Askeri – Güvenlik Alanındaki İşbirliğinin Bölgesel Perspektifi	229
a. Rus Askeri Stratejisinin ABD – Orta Asya İlişkilerine Etkisi	230
b. Çin'in Orta Asya'daki Güvenlik Algılaması: Terörle Mücadele ve Doğu Türkistan	235
c. İran'ın Bölgesel Güvenlik Denklemindeki Yeri	239
7. Orta Asya'daki Amerikan Askeri Varlığının Geleceği	244

B. ABD'nin Orta Asya Politikasında Bölgesel Güvenlik ve Terörizm	246
1. 11 Eylül Sonrası Amerikan Güvenlik Öncelikleri ve Tehdit Algılamalarındaki Değişim	246
2. Bölgesel Güvenlik Algılaması ve Risk Faktörlerinin Etkisi	249
a. Orta Asya'da Terör Olgusu ve Tehdit Algılamalarının Kökenleri	249
i. Terörizmin Kaynakları	253
(1) İç Faktörler	254
(2) Dış Faktörler	259
ii. Bölgedeki Terör Örgütlerinin Genel Profili	261
(1) Özbekistan İslami Hareketi (IMU)	262
(2) Hizb'ut-Tahrir	264
(3) Doğu Türkistan İslami Hareketi (ETIM)	268
(4) Taliban Hareketi	272
b. Terörizme Karşı Mücadelede Farklı Yaklaşımlar ve Deneyimler: Özbekistan Örneği	274
c. Risk Faktörü Olarak Sınır Güvenliğinin Değişen Dinamiği	277
3. Orta Asya'da Ortak Güvenlik Anlayışının İnşası: Ulusal ve Kolektif Bakış Açıları	281
a. Orta Asya Ülkelerinin Oluşturduğu Güvenlik Yapıları	282
i. Asya'da İşbirliği ve Güven Artırıcı Önlemler Konferansı	282
ii. Orta Asya'da Nükleer Silahlardan Arındırılmış Bölge Girişimi	285
iii. Bişkek Uluslararası Terörizm Konferansı	288
iv. Orta Asya Barış Gücü Taburu (CENTRASBAT)	290
b. Rusya – Çin Eksenli Bölgesel Güvenlik Mimarisi	293
c. BDT Güvenlik Şemsiyesi ve Kolektif Güvenlik Antlaşması	297
d. NATO'nun Orta Asya'ya Uzanan Fonksiyonları	300
e. Uluslararası İşbirliğinin Orta Asya'da Entegrasyon ve Güvenliğe Kazandırdığı Süreklilik	304
4. Güvenlik ve Terörle Mücadele Kapsamındaki Yardım Programları	307

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
ABD’NİN ORTA ASYA İLE İLİŞKİLERİNDE
BÖLGE DIŞI AKTÖRLERİN VE BÖLGESEL ÖRGÜTLERİN YERİ

I. ABD’nin Orta Asya’ya Açılımında Üçüncü Tarafların Rolü	314
A. Rusya Federasyonu	315
1. ABD – Rusya İlişkilerinin Tarihi ve Temel Paradigmalar	315
2. Rusya’nın “Yakın Çevre”si: İstikrarsızlık Ortamında Hegemonya Savaşı	321
3. ABD Bağlamında Rusya’nın Orta Asya Politikasının Analizi	323
B. Çin Halk Cumhuriyeti	329
1. Çin – ABD İlişkilerinin Tarihsel Gelişimi: Değişim ve Süreklilik	330
2. Büyüyen Ekonomik Güç Olarak Çin’in Küresel Yönelimleri	332
3. Terörizmle Mücadelede Çin’in Rolü ve Doğu Türkistan Faktörü	333
4. Çin – ABD İlişkilerinde Orta Asya: Küresel Mücadelenin Test Alanı	336
C. Türkiye	340
1. Soğuk Savaş Sonrasında Türkiye’nin Değişen Etki ve İlgi Alanları	341
2. Orta Asya’da Türk – Amerikan İşbirliği ve Ortak Çıkarlar	343
3. ABD Açısından Türkiye’nin Orta Asya Politikasının Önemi ve Bölgesel Güç Rekabeti	347
D. İran	350
1. Bölgesel Dinamikler Açısından İran – ABD İlişkileri	350
2. ABD’nin Orta Asya Politikasında İran’ın Rolü ve Önemi	355
E. Diğerleri	360
1. Avrupa Birliği	360
2. Almanya	365
3. Hindistan	367
4. Pakistan	372
5. İsrail	374
6. Japonya	379

7. Ukrayna	383
II. Orta Asya'daki Entegrasyon Hareketleri ve İşbirliği Girişimlerinin ABD Politikası Açısından Değerlendirilmesi	386
A. Birinci Grup	389
1. Bağımsız Devletler Topluluğu (CIS)	389
2. GU(U)AM Örgütü	394
3. Demokratik Tercih Topluluğu (CDC)	397
4. Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (OSCE)	400
5. Barış İçin Ortaklık (PfP/EAPC)	404
6. Orta Asya İşbirliği Teşkilatı (CACO)	406
7. Orta Asya Ekonomik Topluluğu (CAEC)	410
B. İkinci Grup	411
1. Şanghay İşbirliği Örgütü (SCO)	411
2. Avrasya Ekonomik Topluluğu (EEC)	422
3. Ortak Ekonomik Alan (SES)	424
4. Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (ECO)	426
5. İslam Konferansı Teşkilatı (OIC)	428
6. Türk İşbirliği (TC) ve Hazar İşbirliği (CC)	431
C. Orta Asya'daki Bütünleşme Hareketlerini Etkileyen Faktörler	433

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ABD'NİN ORTA ASYA POLİTİKASININ KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ: FIRSATLAR, SORUNLAR VE ELEŞTİRİSİ

I. ABD'nin Orta Asya ve Ortadoğu Politikalarının Tarihsel Karakteristiği ve Güncel Anlamı Üzerine Genel Tespitler	440
II. Büyük Ortadoğu Projesi Bağlamında ABD'nin Orta Asya Politikası: Fırsatlar ve Engeller	446
III. Afganistan ve Irak'a Yönelik Amerikan Askeri Müdahalesinin Orta Asya'ya Uzanan Stratejik Etkileri	456
IV. ABD Dış Politikasında Siyasal Boyut: "Makyavelizm", "Stratejik Suskunluk" ve Orta Asya'ya Yansımaları	466

V. George W. Bush Yönetiminin Orta Asya Politikasının Analizi ve Terörizme Karşı Küresel Savaş	476
SONUÇ	487
KAYNAKÇA	497
EKLER	529
ÖZET	535
ABSTRACT	538

KISALTMALAR

A.e.:	aynı eser
a.g.e.:	adı geçen eser
a.g.m.:	adı geçen makale
AB:	Avrupa Birliği
ABD:	Amerika Birleşik Devletleri
ABM:	Anti – Ballistic Missiles
AGİT:	Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AP:	Avrupa Parlamentosu
AsDB:	Asya Kalkınma Bankası
ASEAN:	Uzak Doğu Asya Ülkeleri Birliği
BAB:	Batı Avrupa Birliği
BDT:	Bağımsız Devletler Topluluğu
Bkz.:	Bakınız
BM:	Birleşmiş Milletler
BOMCA:	Border Management in Central Asia
BOP:	Büyük Ortadoğu Projesi
BOTAŞ:	Boru Taşımacılığı Anonim Şirketi
BP:	British Petroleum
BTC:	Bakü – Tiflis – Ceyhan
CACO:	Orta Asya İşbirliği Teşkilatı
CAEU:	Orta Asya Ekonomik Birliği
CAEC:	Orta Asya Ekonomik Topluluğu
CANWFZ:	Orta Asya Nükleer Silahlardan Arındırılmış Bölge
CDC:	Demokratik Tercih Topluluğu
CENTRASBAT:	Central Asia Battalion
CENTO:	Merkezi Anlaşma Örgütü
CENTCOM:	ABD Silahlı Kuvvetleri'nin Merkez Komutanlığı
CIA:	Central Intelligence Agency
CICA:	Asya'da İşbirliği ve Güven Artırıcı Önlemler Konferansı
CIS:	Commonwealth of Independent States

CNN:	Cable News Network
CSCE :	Commission on Security and Cooperation in Europe
CST:	Kolektif Güvenlik Anlaşması
ÇKP:	Çin Komünist Partisi
EAPC:	Avrupa – Atlantik Ortaklık Konseyi
ECO:	Ekonomik İşbirliği Örgütü
ed.:	Editör
EBRD:	European Bank for Reconstruction and Development
ECHO:	AB İnsani Yardım Ofisi
EEC:	Avrasya Ekonomik Topluluğu
ETIM:	Doğu Türkistan İslami Hareketi
ETIC:	Doğu Türkistan Enformasyon Merkezi
ETLO:	Doğu Türkistan Kurtuluş Örgütü
EURASEC:	Avrasya Ekonomik Topluluğu
EximBank:	Export-Import Bank
FAA:	Foreign Assistance Act
FAO:	BM Gıda ve Tarım Organizasyonu
GDP:	Gross Domestic Product
GSMH:	Gayri Safi Milli Hasıla
GOKAG:	Genişletilmiş Ortadoğu ve Kuzey Afrika Girişimi
GTZ:	Almanya Teknik İşbirliği Ajansı
HBHK:	Hazar Boru Hattı Konsorsiyumu
HT:	Hizb'ut-Tahrir
ICKKU:	Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan Devletlerarası Konseyi
IGO:	Inter – governmental organizations
IMU:	Özbekistan İslami Hareketi
IRA:	Irish Republican Army (İrlanda Cumhuriyetçi Ordusu)
IRCICA:	İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi
ISAF:	International Security Assistance Force
KEİ:	Karadeniz Ekonomik İşbirliği
m.:	madde
MFN:	Most Favored Nation (En Çok Gözetilen Ulus Statüsü)

NATO:	North Atlantic Treaty Organization
NGO:	non – governmental organizations
NCO:	non-commissioned officer
NPT:	Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Anlaşması
OAET:	Orta Asya Ekonomik Topluluğu
OCAC:	Orta Asya İşbirliği Örgütü
OCIOC:	Uluslararası Kazakistan Sahanlık Operasyonel Şirketi
ODGP:	Ortak Dış Politika ve Güvenlik Politikası
OECD:	Organization of Economic Cooperation and Development
OEF:	Kalıcı Özgürlük Operasyonu
OEF-HOA:	Kalıcı Özgürlük Operasyonu – Afrika Boynuzu
OIC:	İslam Konferansı Teşkilatı
ÖİH:	Özbekistan İslami Hareketi
OPEC:	Organization of the Petroleum Exporting Countries
OPH:	Ümit Sağlama Operasyonu
OPIC:	Overseas Private Investment Corporation
OSCE:	Organization of Security and Cooperation in Europe
p:	page
PfP:	Barış için Ortaklık Programı
pp.:	pages
RATS:	Regional Antiterrorist Structure
RCD:	Kalkınma için Bölgesel İşbirliği Teşkilatı
s.:	sayfa
SCP:	Güney Kafkasya Boru Hattı
SCO:	Şanghay İşbirliği Örgütü
SEED:	The Support for East European Democracy Act
SES:	Ortak Ekonomik Alan
SESRTIC:	İslam Ülkeleri İstatistik, Ekonomik ve Sosyal Araştırma Eğitim Merkezi
SOCAR:	State Oil Company of Azerbaijan Republic
SNV-1:	Stratejik Saldırı Silahları Anlaşması
ss.:	sayfalar

SSCB:	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
STK:	Sivil Toplum Kuruluşları
ŞİO:	Şanghay İşbirliği Örgütü
T.C.:	Türkiye Cumhuriyeti
TDA:	Trade Development Agency
TİFA:	Ticaret ve Yatırım Çerçeve Anlaşması
TİRET:	Turkish Islamic Republic of East Turkestan
TPAO:	Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı
TRACECA:	a Eurasian, Trans-Caucasus transportation corridor
TÜFE:	Tüketici Fiyat Endeksi
UN:	United Nations
USAID:	ABD Uluslararası Kalkınma Ajansı
UNDP:	Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı
US:	United States
USA:	United States of America
USD:	United States Dollars
USSR:	The Union of Soviet Socialist Republics
WFP:	World Food Programme
WMD:	Düşük hasarlı silah tehdidi
WTO:	World Trade Organization
WUYC:	Dünya Uygur Gençlik Kongresi

TABLOLAR

<u>Tablo No:</u>	<u>Sayfa No:</u>
Tablo – 1: Amerikan Çıkarlarının Analizi	23
Tablo – 2: Dış Yardımlarda Temel Belirleyiciler	44
Tablo – 3: 1998 MY için en fazla dış yardım alan ilk on ülke	45
Tablo – 4: Kazakistan – Temel Ekonomik Göstergeler	59
Tablo – 5: Kazakistan'ın Dış Ticaretindeki Başlıca Ülkeler (2003)	59
Tablo – 6: Kırgızistan – Temel Ekonomik Göstergeler	62
Tablo – 7: Kırgızistan'ın Dış Ticaretindeki Başlıca Ülkeler	62
Tablo – 8: Özbekistan – Temel Ekonomik Göstergeler	64
Tablo – 9: Özbekistan'ın Dış Ticaretindeki Başlıca Ülkeler	65
Tablo – 10: Tacikistan – Temel Ekonomik Göstergeler	67
Tablo – 11: Tacikistan'ın Dış Ticaretindeki Başlıca Ülkeler	67
Tablo – 12: Türkmenistan – Temel Ekonomik Göstergeler	70
Tablo – 13: Türkmenistan'ın Dış Ticaretindeki Başlıca Ülkeler	70
Tablo – 14: 1999 Mali Yılı Net Resmi Kalkınma Yardımları	117
Tablo – 15: USAID Ekonomik ve Demokratik Reform Yardımları	122
Tablo – 16: ABD'nin Orta Asya'ya Dış Yardımları (1992 – 2003)	123
Tablo – 17: 2003 Yılı ABD Yardımlarının İçeriği	124
Tablo – 18: ABD'nin Orta Asya Ülkeleriyle Ticaret Hacmi, 1992-2000	133
Tablo – 19: ABD'nin Orta Asya Ülkeleri ile Ticareti, 2005-2006 Yılı	138
Tablo – 20: Bölge Ülkelerinin Petrol Ve Gaz Rezervleri	146
Tablo – 21: BTC Projesinin Katılımcıları ve Hisse Dağılımı	168
Tablo – 22: Orta Asya Ülkelerinin Silahlı Kuvvetleri	180
Tablo – 23: Orta Asya ve Bölge Ülkelerinde Nükleer Güç ve Araştırma Reaktörleri	286
Tablo – 24: ABD'nin Orta Asya Ülkelerine Askeri Yardımları	309
Tablo – 25: Güney Asya'da Doğal Gaz Boru Hattı Projeleri	373
Tablo – 26: Ukrayna'nın 2006 Yılı için Doğal gaz Alım Anlaşmaları	384
Tablo – 27: Orta Asya'da Bölgesel İhtilaflar Listesi	435
Tablo – 28: ABD'nin gerçekleştirdiği önemli müdahaleler	468

HARİTALAR

<u>Harita No:</u>	<u>Sayfa No:</u>
Harita – 1: Güney ve Orta Asya İşleri Bürosu’nun kapsamındaki ülkeler	91
Harita – 2: Renkli Devrimler Haritası	110
Harita – 3: Afganistan ve Orta Asya Ülkelerindeki Önemli Askeri Üsler	199
Harita – 4: CICA’ya Üye Ülkeler	283
Harita – 5: BDT Üyesi Ülkeler	391
Harita – 6: GU(U)AM Üyesi Ülkeler	395
Harita – 7: AGİT Üyesi Ülkeler	400
Harita – 8: PfP Üyesi Ülkeler	405
Harita – 9: CACO’ya Üye ve Gözlemci Statüsündeki Ülkeler	407
Harita – 10: Şanghay İşbirliği Örgütü Üyesi Ülkeler	412
Harita – 11: Avrasya Ekonomik Topluluğu’na Üye Ülkeler	422
Harita – 12: Ekonomik İşbirliği Teşkilatı’na Üye Ülkeler	427
Harita – 13: İslam Konferansı Teşkilatı’na Üye Ülkeler	429

ŞEKİLLER

<u>Sekil No:</u>	<u>Sayfa No:</u>
Şekil – 1: Güvenlik Tehditleri Arasındaki Karşılıklı İlişki	256
Şekil – 2: Orta Asya Ülkelerini Kapsayan Bazı Bölgesel Örgütler	388

GİRİŞ

“Soğuk Savaş”ın sona ermesi ve Sovyetler Birliği’nin dağılması uluslar arası ilişkilerin küresel ve bölgesel alt sistemlerinde derin niteliksel değişimlere neden olmuştur. Avrasya kıtasının merkezinde beş yeni bağımsız devletin (Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan) ortaya çıkması, yeni uluslar arası – siyasi bölgenin (Orta Asya) ve uluslar arası ilişkiler sisteminde orta asya alt sisteminin oluşumunu başlatmıştır. Devlet sisteminin güçlendirilmesi ve ekonomik yapının modernleştirilmesi, aynı zamanda bölge ülkelerinin uluslararası siyasetin bağımsız özneleri olarak varolmalarının önkoşulu haline gelmiştir. Diğer taraftan, yeni bölge komşu ülkelerin (Rusya, Türkiye, Çin, İran, Pakistan vs) yanısıra bölge dışı güçlerin de çıkarlarının kesiştiği ve nüfuz mücadelesinin yaşandığı bir yer haline gelmiştir.

On dokuzuncu yüzyılın sonlarından itibaren dış dünyaya tamamen kapalı bir bölge haline gelen Orta Asya’daki ülkelerin bağımsız birer entite olarak uluslararası arenadaki ani ortaya çıkışı, belki de Soğuk Savaş sonrası dönemin en önemli gelişmelerinden birisi olmuştur. Sovyetler Birliğinin yıkılmasıyla birlikte, eski Sovyet Orta Asya’sının siyasi ve coğrafi çehresi tamamen değişmiştir. Bir zamanlar hakkında çok az şeyin bilindiği Orta Asya bölgesi, bu gün hakkında en çok malumata sahip olduğumuz bölgelerden birisidir. Christian Science Monitor gazetesinin muhabirinin de haklı olarak belirttiği gibi, “...eğer, dostlarının çokluğuyla övünmesi gereken birisi varsa – o da Orta Asya’dır”.¹ Çıkarlarını küresel ölçekte algılayan Amerika Birleşik Devletleri de, söz konusu “dostlar” grubunun en önemli üyesi olarak belirmektedir.

Bölge dışı güçler arasında, Orta Asya’nın uluslar arası ilişkilerinin karakterini ve dinamiğini şekillendirme konusunda en geniş imkanlara sahip

1 Murad Esenov, “Sentralnaya Aziya na poroge XXI veka” [Rusça makale], Stokgolm Uluslararası İlişkiler Enstitüsündeki bir seminerde sunulmuş makale, Stokgolm, 21 Ocak 1997.

Ülkelerin başında da hiç şüphesiz Amerika Birleşik Devletleri gelmektedir. ABD'nin Orta Asya politikasını şekillendiren faktörlerin anlaşılması, uzun vadede bölgedeki gelişmelerin ne tür bir çizgiyi takip edeceğinin öngörülmesi açısından da önemlidir. Orta Asya'nın uluslararası ilişkilerinde ABD çok önemli bir yer tutmaktadır. Rusya, Orta Asya bölgesinin stratejik evriminde hala kilit ülke olmaya devam etmekle birlikte, ABD'nin de bölgenin siyasi, askeri, ekonomik ve stratejik bağlamdaki yeniden yapılanma sürecinde vazgeçilmez bir ülke olduğu bir gerçektir. ABD'nin bölge politikasının öğrenilmesi, uluslararası ilişkilerdeki "Orta-Asya" alt-sisteminin oluşum tarihinin araştırılmasında önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır; Amerikan faktörü dikkate alınmaksızın, 1990 sonrasındaki Orta Asya devletlerinin dış politikalarını, Rusya'nın ve diğer ülkelerin bölge politikalarını ve uluslararası kuruluşların bölgedeki faaliyetlerini değerlendirilmek olanaksızdır.

Orta Asya bölgesinin Amerikan dış politika öncelikleri açısından tahlil edilmesi önemlidir. 11 Eylül sonrasındaki uluslararası kamuoyunun en çok odaklandığı bölgelerin başında [Afganistan'a komşu olması itibariyle] Orta Asya bölgesi gelmektedir. Büyük Ortadoğu Projesinin (diğer adıyla Genişletilmiş Ortadoğu Projesi) en çok konuşulduğu, Ortadoğu'da Irak eksenli yeni bir yapılanma sürecinin yaşandığı, Afganistan ve Irak'ın yanı sıra, Kırgızistan, Özbekistan ve Azerbaycan'daki [olası] Amerikan askeri varlığının yayılma eğilimi gösterdiği günümüzde, Orta Asya bölgesinin ayrı bir önem kazandığı görülmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

ABD DIŞ POLİTİKASI VE ORTA ASYA: KAVRAMSAL VE TARİHSEL ÇERÇEVENİN GENEL DEĞERLENDİRMESİ

I. ABD Dış Politikası: Kavramlar ve Temel Mekanizmalar

Genel olarak, XX. yüzyıl öncesinde Amerika Birleşik Devletleri dış politikası, “**dış politikaya sahip olmamak**” şeklinde özetlenebilir. Askeri bakımdan zayıf, kendisine güvenmeyen ve kimlik arayışı içerisinde olan ABD, bu dönemde daha çok iç politikalara ağırlık vermiştir. Kuruluşu olan 1776 yılından itibaren, isteksiz bir şekilde girmeye zorlandığı I. Dünya Savaşına kadar ABD’nin dış politikasındaki temel hedefi, ülkeyi Avrupalı güçlerin tehditlerinden mümkün olduğunca uzak tutmak olarak belirlenmiştir. İngiltere’ye karşı verilen mücadele ve savaşlar ABD’yi zaten yıpratmış durumdaydı. Ülke içi ve yerel politikalar dış politikadan daha önemliydi ve Avrupa’nın tarihinde yaygın olan “**ittifaklar**”, Amerikalılara göre pahalı ve yıkıcı bir tehlikeden başka bir anlam ifade etmiyordu.

Tıpkı diğer ulus ve devletlerde olduğu gibi, ABD’nin dış politika hedefleri de, (1) tarihsel tecrübenin, (2) coğrafik konumun ve (3) köklü inanç ve söylemlerin bir ürünü olarak şekillenmiştir. Bu unsurlar Amerikan dış politikasına egemen olan temel paradigmalara oluşumunda da büyük ölçüde belirleyici olmuştur.

Söz konusu paradigmlar Amerikan tarihinin belirli dönemlerinde kısmi değişikliklere uğrasa da, onun temel unsurları değişmeden günümüze kadar gelmiştir. Thomas Jefferson Amerika Birleşik Devletleri’nin “misyonu”nun, baskı altında yaşayan insanlar için bir “fener” rolünü oynaması gerektiğini vurgularken, Harry Truman ve George W. Bush dahil sonraki Amerikan Başkanları Amerika Birleşik Devletleri’nin denizaşırı ülkelerde demokratik değişimin desteklenmesi konusunda daha fazla aktif rol alması gerektiğine inanmışlardır. Ana ilke olarak “misyon”un anlamı – şu veya bu şekilde demokrasinin geliştirilmesi – değişmeksizin korunmaktadır. Aynı şeyin Amerikan çıkarları açısından da geçerli olduğunu iddia etmek mümkündür.

Prensipler konusunda ise bir çok şeyin değiştiği söylenebilir. Ahlakilik ve pragmatizm, Amerikan dış politikasını şekillendiren temel prensipler olarak varlığını korumakla beraber, değişen dünya koşulları ve artan Amerikan gücü izolasyonizm prensibinin dış politikadaki ağırlığını azaltmıştır.

A. Amerikan Dış Politikasının Tarihsel Arka Planı ve Kurucu Kavramlar

Amerikalılar, ABD Dış Politikası konusunda çok değişik görüşlere ve farklı tutumlara sahiptirler. Örneğin Vietnam Savaşı, serbest ticaret, göçmenler sorunu, dış yardımlar, Birleşmiş Milletler, askeri müdahaleler ve benzeri konulardaki görüşleri uyuşmayabilmektedir. Dış politika konularındaki farklılıklara rağmen, Amerikalıların ekseriyeti, ABD dış politikasının misyonu, prensipleri ve ulusal çıkarlar konusunda konsensüsü paylaşmaktadırlar. Bu birleştirici konseptler serisi, iki asırlık Amerikan deneyimi, geleneği, pratiği ve siyasal kültüründe kök salmaktadır.¹

Walter Lafeber Amerikan dış politikasını derinlemesine tahlil ettiği çalışmalarında, ABD dış politikasına nüfuz eden üç ana eğilim tespit etmektedir:

- **“Genişleme” eğilimi:** 1750’li ve 1990’lı yıllar arasında Amerikanın dışa açılımını sağlayan teritoryal ve ticari anlamda bir genişleme;
- **“Gücün” merkezileşmesi:** 1890 sonrasında – özellikle yürütme (hükümet) gücünde meydana gelen – “gücün” istikrarlı bir şekilde merkezileşmesi süreci. LaFeber’a göre bu süreç, sadece insan doğasına referansla tanımlanan bir “güç mücadelesi”ne indirgenerek açıklanamaz; bunun yanı sıra Amerikan kamuoyunun 19. yüzyıldan itibaren arzu ettiği türden bir dış politikanın, ancak güçlü bir “başkanlık sistemi”² ile etkin şekilde uygulanabileceği gerçeği de dikkate alınmalıdır.

¹ Daniel S. Papp, Loch K Johnson, John Endicott, American Foreign Policy: History, Politics, and Policy, Allyn & Bacon/Longman, New York, 2005, 2.

² Başkanın yetkileri özellikle Roosevelt ve Lincoln dönemlerinde artmıştır. Roosevelt, Amerikan İç Savaşı döneminde Lincoln’ın başkanlık yetkilerini artırma girişimlerini takdir etmiştir. Ancak Roosevelt’a göre, başkanlar, İç Savaş şartları olmasa bile, kendisinin “stewardship” teorisi

➤ **“Yalnızcılık” eğilimi:** Amerikan tarihinde dünya siyasetinden çekilmeyi değil, aksine maksimum düzeyde bir “hareket özgürlüğünün” sürdürülmesini öngören “izolasyonizm” (yalnızcılık) eğilimine paralel olarak, içeride “bireyciliğe” inandığını ileri süren Amerikalılar, dışarıda da sıklıkla aynı unsura bağlı kalarak hareket etmektedirler.³

Lafeber, ayrıca, 1850 – 1914 yılları⁴ arasındaki “geçiş” (transitional) döneminin, Amerikan siyasi kültürüne, tarihine ve düşünsel yapısına etkileri açısından çok önem arz ettiğini iddia etmektedir. Nitekim bu dönem Amerikalıların demokrasi, Monroe Doktrini, Anayasa ve özellikle “Devrim”e ilişkin tutumlarının büyük bir dönüşüm geçirdiği ve çağdaş Amerikan dış politikasının şekillenmeye başladığı bir dönemdir.

Amerikan dış politikasını doğru anlayabilmek için onun yerel – iç meselelerle olan yakın ve özel ilişkisini çok iyi çözümlemek gerekmektedir. Her şeyden önce, Amerikan düşünce yapısını belirleyen ve daha spesifik anlamda Amerikan karar vericilerini yönlendiren bazı [kurucu] kavramlar, kuruluşundan günümüze kadarki Amerikan dış politika eğilimlerinin anlaşılması açısından önemlidir. Bu kavramlardan en önemlisi **“Amerikan Ayrıcalıklılığı”**dır (American Exceptionalism). Bu kavram, Amerikanın kültürel ve siyasi bakımdan diğer ülkelerden farklı ve çoğu zaman da üstün olduğu inancını belirtmektedir. Bir başka kurucu kavram ise, Amerikalıların kendi değerlerini bütün dünyaya yayma sorumluluklarının olduğuna ısrarla inanmalarıdır. Bu kavramsal çerçeve, dünyadaki Amerikan liderliğinin korunması ve sürdürülmesi için gerekli teorik ve pratik zemini hazırlamaktadır.

Amerikalılar, Eski Dünyanın zorlama ve kısıtlamalarından bağımsız bir şekilde “misyon ve para” [mission and money] şeklinde formüle edilen “hayalleri”ni gerçekleştirmenin tadını çıkarırken, bu, onlara süper güç olmaya

diye isimlendirdiği stratejiyi takip etmelidirler. Bkz: Walter LAFEBER, The American Age: United States Foreign Policy At Home And Abroad Since 1750, New York: W. W. Norton, 1994, 236.

3 Dış politikaya “bireyci” bakış açısı için bkz.: Walter LAFEBER, a.g.e.: 336-37, 362-63.

4 Yazarın I. Dünya Savaşı öncesindeki dönem ile, etnik çatışmaların ve bölgesel istikrarsızlıkların egemen olduğu (Balkanlar ve Doğu Avrupa’da görüldüğü gibi), güçlü Japonya’nın ve birleşmiş Almanya’nın yükseldiği ve oldukça gelişmiş – ve siyasi açıdan da bir o kadar yıkıcı – teknoloji ve iletişim araçlarının ortaya çıktığı 1989 – 1993 yılları arasında benzerlik kurması çok ilginçtir.

giden yolun kapılarını da açmaktaydı. Profesör Thomas A. Bailey'in de gözlemlediği gibi, ABD bağımsızlığını ilan ettiği 1776 yılından itibaren bir dünya gücü olarak ortaya çıkmıştır. Diğer bir ifadeyle “**Amerikan Çağı**” ta o dönemden itibaren başlamıştır. Zira o dönemde bile ABD nüfusu, kapladığı alanı, ekonomik gücü, doğal kaynaklarının zenginliği ve özellikle de “hırsı” bakımından dönemin Avrupalı büyük güçleri ile boy ölçüşebilecek seviyedeydi.

Amerikan dış politikasının tarihsel arka planını ve kavramsal yönünü bütün incelikleriyle ele almak bu değerlendirmenin boyutunu aşmakla beraber, ABD dış politikasının tarihsel süreç içerisinde geçirdiği niteliksel ve yapısal dönüşümleri ortaya koyması bakımından bazı kavramlara değinmekte yarar vardır. Amerikan dış politikasını yönlendiren ve genel anlamda siyasal kültürü şekillendiren parametrelerin analiz edilmesi, aynı zamanda dış politikanın tarihsel yönünü de aydınlatan bir çerçeve sunmaktadır. Amerikan dış politikasının evrimindeki önemli dönüm noktalarını ifade eden kavramları aşağıdaki gibi özetlemek mümkündür:

1. Amerikan Ayrıcalıklılığı ve Dış Politikaya Yansımaları

4 Temmuz 1776'da onüç koloni tarafından imzalanan Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi ve Anayasa gibi daha sonraki belgeler, birçok Amerikan vatandaşında ABD'nin “ayrıcalıklı” ve/veya “istisnai” bir ülke olduğuna dair inancın yerleşmesine vesile olmuştur.⁵ Amerikanın kültürel ve siyasi olarak diğer ülkelerden farklı ve hatta üstün olduğu inancına dayalı “**Amerikan Ayrıcalıklılığı**” (American Exceptionalism) kavramı, genel olarak tarihte Washington yönetimlerinin izlediği politikaları şekillendiren en önemli unsur olmuştur. Böylesi bir anlayışın izleri, Amerikanın henüz İngiltere'nin kolonisi olduğu dönemlere kadar gitmektedir ve özellikle İncil'deki “tepedeki

5 Daniel S. Papp, Loch K Johnson, John Endicott, American Foreign Policy: History, Politics, and Policy, Allyn & Bacon/Longman, New York, 2005, 2.

şehir”⁶ [city on the hill] imajında daha belirgindir. George Washington’un “**Veda Konuşmasında**” (Farewell Address) açık bir şekilde ifade ettiği Amerikan ayrıcalıklılığının izolasyonist varyantı, Amerikalılara, denizaşırı ülkelerde özgürlük için aktif bir şekilde mücadele etmemelerini ve dünyanın diğer bölgelerindeki baskı altında yaşayan insanlar için bir “**umut feneri**” (a beacon of hope) olarak kalmalarını vurgulamaktaydı. Nitekim Başkan Washington’un Veda Konuşması, ABD’yi dünyanın diğer bölgelerindeki çatışmalardan (özellikle Avrupa kıtasındaki) uzak tutmayı amaçlarken, 1823’te kabul edilen Monroe Doktrini de Avrupa’yı Batı Yarıkürenin işlerine karışmaması yönünde uyarıyordu.

Amerikalı siyasetçiler, devlet adamları, yazarlar, şairler, entellektüeller ve diğerleri, gururlu bir şekilde kendi ülkelerini dünyanın “ilk yeni ulus”u olarak tanımlarken, Amerika Birleşik Devletleri’nin özel kaderinin ve misyon anlayışının olduğuna inanmışlardır.

Amerika Birleşik Devletleri’nin diğer ülkelerden farklı olduğuna dair inanç olarak tanımlanan Amerikan ayrıcalıklılığının tarihsel kökenleri ulusun kuruluş dönemlerine dayanmaktadır.⁷ Thomas Jefferson ABD’yi “insanlığın en son ve en iyi ümid”i ve “barbarlık ve cehalete dönüşün önünde bir duvar” olarak görmüştür. Alexander Hamilton Amerikan Devriminin Avrupa’yı “derinlemesine sarsacak şekilde” yeni arayışlara zorlayacağını öngörmüştür. 1782’de Benjamin Franklin de ABD’nin kuruluşunun ve temelini teşkil eden siyasi özgürlüklerin varlığının, sadece “Amerikalıları mutlu etmeyeceği”ni, aynı zamanda, “dünyanın diğer bölgelerinde baskı ve zulüm altında inleyen insanların ızdıraplarını dindirecek ve ümitlerini artıracak” bir etkiye sahip olacağını da ilan etmekteydi. Üç yıl sonra, Birleşik Devletlerin ikinci Başkanı olan John Adams ülkesinin geleceği konusunda daha da keskin bir öngörude bulunarak Amerikanın “hiç şüphesiz yeryüzünün en büyük gücü olacağını” söylemiştir.

6 1630’da Massachusetts Koyu’na yerleşen bir grup İngilizin lideri John Winthrop yaklaşık dört yüz yıl boyunca yankılanacak olan şu sözleri söylemiştir: “Biz, bütün insanların gözlerinin üzerimizde olduğu ‘tepedeki bir şehir’ olacağımızı göz önünde bulundurmalıyız.” Bu sözler Amerikan tarihinin en meşhur sözleri arasında yer almaktadır ve ABD’nin dünyadaki misyonunu tanımlamak için defalarca alıntılanarak kullanılmıştır (1780’lerdeki Kurucu Atalardan, 1980’lerin Başkanı Ronald Reagan’a kadar).

Amerikan ayrıcalıklılığı kavramı bir misyon anlayışını da içermektedir. Misyonun doğası zamanla değişmekle beraber, esas anlamı korunmaktadır. Bu anlamda Thomas Jefferson'un on sekizinci yüzyıldaki Amerikan misyonu anlayışıyla yirminci ve yirmibirinci yüzyıldaki misyonu karşılaştırmak öğretici olacaktır. Jefferson açıkça ABD'nin misyonunun, daha iyi hayat şartlarını arayanlar için "güvenli bir sığınak" sağlamak ve bu şekilde deniz aşırı ülkelerdeki insanlar için bir ümit kaynağı olarak kalmak şeklinde açıklamıştır.⁸

Bir asır sonra dünya tamamen değişmiştir; iki dünya savaşı yaşanmış ve Amerika Birleşik Devletleri bir küresel güç haline gelmiştir. Doğal olarak, dönemin Başkanlarından Harry Truman'ın da belirttiği gibi, Amerikan misyonu da [çok güç farkedilen] değişime uğramıştır. 1947 tarihli Truman Doktrini konuşmasında Truman, ABD'nin dış politikada daha aktif bir duruşa sahip olması gerektiğini vurgulamıştır. Truman'a göre "dünyanın özgür insanları özgürlüklerini savunmak için bizden yardım istemektedirler" ve "hızla gelişen olaylar, üzerimize büyük sorumluluklar yüklemektedir".⁹

Yirminci yüzyılın diğer Amerikan başkanları (hem Demokrat hem de Cumhuriyetçi) ve onların dış politika uygulamaları Truman'ın misyon eksenli eğilimlerini takip etmiştir. Örneğin Eisenhower yönetiminin 1960 tarihli Ulusal Hedefler Başkanlık Komisyonunun bildirisinde yukarıda belirttiğimiz Truman'ın söylemlerine benzer ifadeler kullanılmıştır.¹⁰ Yine aynı şekilde, yaklaşık otuz yıl sonra, yani Sovyetler Birliği'nin dağılmasını takiben Clinton Yönetimi "genişleme" (enlargement) stratejisini dış politikasının en önemli unsuru olarak kabul etmiştir. Bu strateji dünyanın her tarafında demokrasi, serbest pazar ekonomisi ve diğer Batılı siyasi, ekonomik ve sosyal değerlerin yaygınlaştırılmasını amaçlamaktadır.¹¹

Misyon anlayışı yirmibirinci yüzyılda da devam etmiştir. Dünya Ticaret Merkezine ve Pentagon'a 2001 yılında yapılan terörist saldırılardan sonra

7 Amerikan Ayrıcalıklılığı konusunda daha fazla bilgi için bkz.: Seymour Martin Lipsett, *American Exceptionalism* (New York: Norton, 1996).

8 Thomas Jefferson ve onun dış ve iç politikaları konusunda daha detaylı bilgi için bkz.: Joseph J. Ellis, *American Sphinx: The Character of Thomas Jefferson*, New York: Vantage Books, 1996.

9 Harry S. Truman, speech before a Joint Session of Congress, March 12, 1947.

10 Presidential Commission on National Goals, Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1960.

11 Bknz.: Anthony Lake, "From Containment to Enlargement," Department of State Dispatch (September 27, 1993), 658-664.

Başkan George W. Bush sadece kendi özgürlüklerini değil, aynı zamanda dünyanın diğer ülkelerindeki insanların özgürlüklerini de koruduklarını ilan etmiştir.¹² Bush 2003'te Irak'a yapılan askeri müdahaleyi meşrulaştırmak için yine Amerikan misyonu anlayışına sığınmıştır. Savaş başladığı zaman, Başkan Bush dünyayı Irak'taki kitle imha silahları tehlikesinden kurtarmanın yanı sıra, Irak halkını Saddam Hüseyin'in zulümünden kurtaracaklarını ve Irak'a özgürlük getireceklerini deklare etmiştir. Jefferson'dan Bush'a kadar iki asırdan fazla zaman geçmiştir. Bununla birlikte, hiç şüphesiz, Amerikan misyonu anlayışı ve/veya Ayrıcalıklılığı her zaman gücünü korumuştur. Misyon anlayışı Amerikan dış politikasının temel prensibi olagelmıştır.¹³

2. Amerikan Dış Politikasının Temel İlkeleri

Amerikan tarihi boyunca, dört belli başlı prensibin Amerikan dış politikasına yön verdiği iddia edilebilir.

a. Yalnızcılık (Isolationism)

Yalnızcılık politikası, ilk defa Thomas Paine¹⁴ (1737 – 1809) tarafından dile getirilmiştir¹⁵. Paine'e göre zafer (İngiltere'ye karşı) siyasi ittifaklar olmadan da elde edilebilirdi. Çünkü bütün Avrupa'nın Amerikan mallarına ihtiyacı vardı; Amerikan ürünleri artık hayatın vazgeçilemez unsurları haline gelmiş bulunmaktaydı ve **[tüketim]**, Avrupalıların "*kültür*"ü olmaya devam ettiği müddetçe ürünler için pazar sorunu olmayacaktı.¹⁶

¹² George W. Bush, Address to the Nation, October 7, 2001.

¹³ Tony Smith, *America's Mission: The United States and the Worldwide Struggle for Democracy in the Twentieth Century*, Princeton: Princeton University Press, 1995; Joshua Muravchik, *Exporting Democracy: Fulfilling America's Destiny*, Washington, D.C.: American Enterprise Institute, 1991.

¹⁴ Amerikalıları Devrime ateşleyen "Common Sense"ın yazarı. Aynı zamanda "Common Sense", sonraki iki yüz yıl boyunca Amerikan dış politikasına egemen olan konuları da içermekteydi. Tarihçi Reginald Horsman'ın da belirttiği gibi, Paine, "Amerika için iyi olan şeyin dünya için de iyi olduğuna" Amerikalıların inanmalarını sağlamıştır.

¹⁵ Walter LAFEBER, a.g.e.: 20.

¹⁶ Paine, ticareti bağımsızlığı elde etmek için bir araç olarak görmektedir. Walter LAFEBER, a.g.e.: 382-389.

Yalnızcılık politikası, Amerikan dış politikasının çok köklü bir tarihsel karakteristiğini simgelemektedir. ABD'nin ilk Başkanı George Washington (1789-97), ülke politikasını “kalıcı ittifaklardan uzak durmak” şeklinde açıklarken, Thomas Jefferson (1801 – 1809 Dönemi ABD Başkanı) da Amerikanın bütün uluslar ile barış içerisinde bir ilişki istediğini ilan etmiştir ki, bu siyasi açıklamalar aynı zamanda yalnızcılık politikasının da temellerini oluşturmaktadır. Tecrit politikasının tercih edilmesinin nedenleri coğrafi, duygusal ve psikolojik faktörlerle açıklanabilir.¹⁷

19. yüzyıl boyunca Avrupalı büyük güçler bölgedeki “güçler dengesi”ni korumak ve sürdürmek için yoğun çabalar sarf ederken, geniş Atlantik okyanusuyla korunan ABD, Avrupa'nın problemlerinden nispeten uzak kalmayı başaramış ve hatta bu mesafeli yaklaşım uzun vadede ABD için olumlu sonuçlar da doğurmuştur. Diğer ülkelerin işlerinden ve bölgesel sorunlardan (ve/veya savaşımlardan) uzak durmayı destekleyecek bazı avantajlar, yalnızcılık politikasının izlenmesinde önemli rol oynamıştır. Söz konusu avantajlardan en önemlisi, kuşkusuz, “Amerikanın en önemli likit serveti sayılan” sayılan **Atlantik** ve **Pasifik** okyanuslarıdır. Atlantik okyanusu (altı haftalık deniz yolu mesafesiyle) Amerika'yı Avrupa'daki kargaşa ve devrimlerden soyutlarken, Pasifik okyanusu da dönemin ulaşım araçları açısından hala genişliğini koruyordu. İkinci önemli avantaj da, bazı Avrupalı büyük güçlerin Yeni Dünyada kurmuş oldukları köprübaşlarına rağmen, Batı Yarıküresinde ABD'ye rakip olabilecek güçlü ve kalıcı bir devletin bulunmamasıydı. İngiltere, Fransa, İspanya ve Rusya gibi büyük güçlerin sömürgeci eğilimlerine karşın, Amerikanın coğrafik konumu, onu her türlü potansiyel tehlikelerden korumuştur. Bu coğrafik konumun stratejik boyutunu, bir Fransız elçi gıptayla şu şekilde özetlemektedir: **“Güneyde ve kuzeyde; senin komşuların zayıf. Doğuda ve Batıda; senin sadece balıkların var!”**. Üçüncü avantaj ise, Avrupalı rakip güçlerin ağırlıklı olarak kendi kıtalarındaki tehlike ve sorunlarla ilgilenmeye mecbur kalmalarıdır. George Washington,

¹⁷ Daniel S. Papp, Loch K Johnson, John Endicott, American Foreign Policy: History, Politics, and Policy, Allyn & Bacon/Longman, New York, 2005, 9.

Thomas Jefferson ve diğer başkanlar, Amerika'nın içine sürüklenmesi durumunda daha tehlikeli sonuçlar doğurabileceğini bildikleri Avrupa'daki *kargaşaların* farkındaydılar.

Amerika kıtasındaki güçler dengesinin durumu, ABD için olumlu sonuçlar doğurmuştur. Değişik meselelerle oyalanan Avrupalı yöneticiler, Avrupa'daki güçler dengesinin nasıl sağlanacağı konusunda görüş birliğine varamazlarken, Amerikalılar dış güçlerin müdahalesine açık olan bir çok yeni devletin aksine, daha özgür konuma sahip kendi ülkelerinde **ulusal gelişme** ve **büyümeye** odaklanmışlardır. Bu koşullarda **Eski Sömürgeciler**, hükümetin kırılğan yapılarını onarma, ulusal kimliği geliştirme, ulusal savunmayı oluşturma¹⁸, zayıf mali kuruluşları güçlendirme ve Batıya doğru el değmemiş bakir alanları keşfetme ve yayılma (expansion)¹⁹ gibi konulara daha fazla eğilme fırsatı buldular.

Siyasi ve askeri alanlarda izolasyonist dış politika stratejisini benimseyen ABD için yalnızcılık politikası, Pasifik Okyanusu ya da Batı yönünde ilerleme ve yayılma konusunda her hangi bir engel oluşturmuyordu. Nitekim 19. yüzyıl boyunca Amerikan dış politikasını yönlendiren en önemli ilkelerden bir tanesi de Kuzey Amerika kıtasında batıya doğru “*yayılma*” stratejisiydi. 1812’de Büyük Britanya’ya karşı kazanılan savaştan sonra “*yayılma*” politikasına daha fazla ağırlık verilmiştir. Amerikan yayılcılığı özellikle 1815 sonrasında daha da hızlanmıştır. 1850’lere gelindiğinde yayılcılığın kontrolden çıktığı görülmektedir. Amerikan İç Savaşı (Civil War) mantıklı olarak 1855 sonrası yayılcılığı ve Amerikanın parçalanma sürecini doruk noktaya çıkarmıştır.²⁰

Aslında izolasyonist politikayı destekleyen bütün unsurlar, yayılma politikası için de uygun bir ortam hazırlamaktadır. İngiltere’ye karşı verilen uzun mücadeleden ve Kurtuluş Savaşından sonra, Amerikanın kendi içine kapanarak yeni kurulan devletin temellerini sağlamlaştırmaktan başka

18 O dönemde ABD’nin Deniz Kuvvetleri ve askeri gücü yok denecek kadar zayıftı.

19 Yayılcılık, özellikle John Quincy Adams (1767 – 1848) tarafından ateşli bir şekilde savunulmuştur. Ona göre ABD ile Kuzey Amerika arasında bir fark yoktur; yani her ikisi de [identical]dir.

20 Walter LAFEBER, a.g.e.: 131.

seçeneği de bulunmuyordu. 19. yüzyılın sonlarına kadar sürecek olan bu politika, denizaşırı sömürge topraklar ele geçirmeyi değil, sadece Batıya doğru genişlemeyi amaçlamıştır. Abraham Lincoln (1861-1865 dönemi ABD Başkanı) döneminde ise dört yüz yıllık Amerikan yayılcılığı durdurulmuştur.²¹

İzolasyonist dış politika, Amerikanın diğer devletlerin politikalarına karşı ilgisiz kaldığı veya pasif bir dış politika izlediği anlamına gelmemektedir. İzolasyonizm, daha çok savunma amaçlı paktlardan (ittifaklar) uzak durmayı ve diğer büyük güçlerle siyasi ilişkiyi en alt seviyede tutmayı öngörmektedir. Ayrıca Amerikan yalnızcılık politikası göreceli bir nitelik taşımaktadır. Amerika 1812’de Büyük Britanya ile savaşa girdi; Texas’ı 1846’da Meksika ile yaptığı savaş sonrasında topraklarına kattı; 19. yüzyıl sonlarına doğru ise Puerto Rico, Guam’ı ve 1898 İspanyol – Amerikan savaşını sona erdiren anlaşma ile de Filipinleri aldı. Bununla beraber, görecelilik değerlendirilirken Büyük Britanya veya Avrupa’nın diğer sömürgeci güçleri ile kıyaslandığında, ABD’nin denizaşırı topraklara sahip büyük sömürge imparatorluğu ol(a)madığı da dikkatten kaçırılmamalıdır.

b. Ahlakilik (Moralism)

Birçok Amerikalı “ahlakiliğin” Amerikan dış politikasının en önemli prensiplerinden biri olduğuna inanmaktadır. Bu bağlamda “ahlakilik”, ABD dış politikasının dayandığı bir temel ve ulusal çıkarlar arasında yer alan ana ilkelerden biridir. Zamanla ahlakilik prensibi, birçok bakımdan ABD dış politikasındaki önemini kaybetmiştir. Birleşik Devletlerin kuruluş yıllarında kurucular, Amerikan tarzı yönetim sisteminin ve dolayısıyla Amerikan dış politikasının diğer ülkelerinkine nispeten üstün olduğunu ileri sürmüşlerdir.

²¹ Dört yüz yılı aşkın bir zamandan sonra, Amerikalıların yayılma istekleri 20. yüzyılda sona ermiştir. Artık onların ihtiyaç duydukları şey “pazar”dı. Amerikan malları ve sermayesi, Karayipler’de ve Orta Amerika’da – hatta uzak Asya kıtasında – huzurlu ve istikrarlı toplumları yaratabilirdi. Başkan William Howard Taft (1909 – 1913) ve dönemin Dışişleri Bakanı Philander C. Knox bu politikayı “Dolar Diplomasisi” olarak adlandırmışlardır. Walter LAFEBER, a.g.e.: 236.

ABD ondokuzuncu yüzyıl boyunca bir kıyı ülkesi olmaktan çıkarak, kıtasal büyüklükteki bir ülke konumuna genişlerken, “manifest destiny” kavramı (Atlantik’ten Pasifike kadar Kuzey Amerika boyunca genişlemenin “ilahi” olarak sevk edilen ve yerine getirilmesi zorunlu bir yükümlülük olduğuna dair inanç) Amerikan yayılcılığını meşrulaştırmak için kullanılmıştır. Her ne kadar “manifest destiny” karmaşık bir süreç olarak ekonomik, siyasal, ideolojik, stratejik ve ırkçı unsurlar içerse de, birçok Amerikalı, içtenlikle, bunun ilahi bir emirle gerçekleştiğine inanmaktadır. Manifest destiny’nin ilahi sevkle gerçekleştiği savı aynı zamanda ona “ahlakilik” boyutu da katmaktadır.²²

Amerikalılar ahlakilik kavramına, ondokuzuncu ve yirminci yüzyıl boyunca Latin Amerika ve dünyanın diğer bölgelerindeki artan bir şekilde müdahaleci politikalarını gerekçelendirmek için başvurmuşlardır. Bu dönemlerde ABD yeni pazarlar ve askeri üsler (ticari yolları korumak amaçlı) arayışında olmakla beraber, Amerikalılar müdahalelerin “özgürlük” ve “adalet” namına gerçekleştirildiğini savunmuşlardır. ABD’nin kendi ideallerini ve değerlerini model ülke olarak değil de müdahale yoluyla da yayabileceğini öne sürmüşlerdir. Gerçekten, ahlakilik prensibi müdahaleler için bir “parola” haline gelmiştir. Özellikle Amerikan dış politikasında bir dönüm noktasını ifade eden 1898 İspanyol – Amerikan Savaşıyla birlikte ilk defa “ahlakilik” şartı Kuzey Amerika kıtasının dışında toprak ele geçirmeyi meşrulaştırmak için kullanılmıştır. Savaş ve ABD’nin savaş boyunca elde ettiği topraklar (özellikle Küba ve Filipinler) ahlaki kavramlarla açıklanmıştır. Dönemin Başkanı William McKinley, Amerika Birleşik Devletleri’nin savaşı insanlık namına kabul ettiğini ve insanlığın çıkarlarını gözetmeyen hiçbir barış anlaşmasını kabul etmeyeceklerini belirtmiştir.²³ McKinley yönetiminin sonraki yıllarında ve Theodore Roosevelt, William Taft, Woodrow Wilson’un başkanlıklarında ABD Filipinler, Çin, Orta Amerika, Meksika ve Karayip’teki müdahalelerini ahlakilik ve insanlık temelinde haklı göstermeye çalışmıştır.

²² Bu konuda daha detaylı bilgi için bkz.: Thomas R. Hietala, *Manifest Destiny: Anxious Aggrandisement in Late Jacksonian America*, Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 1985; Frederick Merk, *Manifest Destiny and Mission in American History*, New York: Vintage Books, 1963.

Dış politikada Amerikan ahlakiliği yirminci yüzyıl boyunca ve yirmibirinci yüzyılda da devam etmiştir. 1981 Mayıs'ında dönemin ABD Başkanı Ronald Reagan Notre Dame'de öğrencilere "Batı komünizmi sadece çevrelemeyecek, komünizmi aşacaktır. Onu sadece lanetlemeye çalışmayacak, son sayfaları bu günden yazılan insanlık tarihinin kötü, talihsiz bir bölümü olarak ortadan kaldıracaktır" derken Sovyetler Birliği'ni "Şeytan İmparatorluğu" (evil empire)²⁴ olarak nitelendirmiştir.²⁵ Yıllar sonra George H. W. Bush Saddam Hüseyin'in Kuveyt'i işgalini ve halkına yönelik baskıcı politikalarını "şer" olarak nitelendirmiştir. Yine 11 Eylül 2001 terörist saldırılarından sonra, Başkan George W. Bush ABD'nin dünyayı "Usame bin Ladin ve onun terör ağının şerri"nden kurtaracağını ilan etmiştir. Bush aynı zamanda ahlakiliğin 2003 Irak savaşını meşrulaştırdığını iddia etmiştir. Bütün bu tespitler ahlakiliğin Amerikan dış politikasının temel prensibi olduğunu ve Amerikan misyonu anlayışını ve müdahalelerini gerekçelendirmek için kullanıldığını ortaya koymaktadır.²⁶

c. Pragmatizm (Pragmatism)

Amerikalılar ABD dış politikasını ahlaki terimlerle açıklamaya çalışsalar da, pragmatizmin izlerini her zaman görmek mümkündür. Amerikan dış politika tarihi pragmatizmin pek çok örneğiyle doludur. Örneğin, onsekizinci ve ondokuzuncu yüzyıllarda Amerikalı iş adamları ve tüccarlar, bütün Avrupa'yı kasıp kavuran Napolyon Savaşları sırasında savaşan taraflara mal satarak oldukça büyük kazançlar elde etmişlerdir. Büyük Britanya ve Fransa ticarete el atmaya başlayınca, Amerika Birleşik Devletleri ahlaki meseleleri ön plana çıkartmaya başlamıştır. Amerikan pragmatizmi, İngiliz ve Fransız müdahalesine verilen karşılıklı çok berrak bir şekilde

23 Norman A. Graebner et al., A History of the American People, New York: McGraw-Hill, 1975, 572.

24 Bkz: Peter Schweizer, "Who Broke the Evil Empire?", National Review 46, No:10 (5 / 30 / 1994), 47.

25 Şatlık Amanov, ABD Dış Politikası ve İnsan Hakları – Rusya Çin İran Örnekleri Bağlamında Konunun Değerlendirilmesi, İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 47.

26 Robert W. McElroy, Morality and American Foreign Policy, Princeton: Princeton University Press, 1992; Gil Loescher Jr., The Moral Nation, South Bend, Ind.: University of Notre Dame Press, 1989.

görülmektedir. Önce Thomas Jefferson Amerikan gemilerinin yabancı limanlara girişini yasaklayan 1807 Ambargo şartını uygulamaya sokarak, müdahaleye idealist bir yaklaşım geliştirmiştir. Ancak ambargo Amerikan ticareti için tam anlamıyla bir felaket olmuştur. 1809'da ambargo kaldırılmış ve yerine Büyük Britanya ve Fransa ile karşılıklı ticareti yasaklayan "İlişki Yasağı Kanunu" (Non-Intercourse Act) getirilmiştir. İngiliz ve Fransız deniz kuvvetleri tarafından Amerikan gemilerine yapılan müsadere ve saldırılar, Amerikalıları çileden çıkartmış ve İngiltere ile savaşın başlamasına neden olmuştur. Bütün bu gelişmeler aynı zamanda Büyük Britanya'nın Kanada'daki topraklarını ele geçirmek için Amerikalılar tarafından meşru bir gerekçe olarak kullanılmıştır. Bu bağlamda, 1812 Savaşı sadece ahlakilik prensibi değil, bunun yanısıra "teritoryal yayılma" gibi pragmatik bir gerekçe üzerinde de temellendirilmiştir.

Ondokuzuncu yüzyıl Amerikan pragmatizminin pek çok örneğiyle doludur. Barbary Savaşı, 1846 Meksika Savaşı, İspanyol-Amerikan Savaşı ve Amerikan İç Savaşı (American Civil War) pragmatizmin açıkça görülebildiği örneklerden sadece birkaçıdır. Yine yirminci yüzyılın sonları ve yirmibirinci yüzyılın başlarında Amerikan pragmatizmin örneklerini görmek mümkündür. Bunları Amerikan ahlakiliğine dayalı Amerikan idealizmi ve Amerikan pragmatizmine dayalı realizmin çatışan konuları ekseninde ayrıntılı olarak ele almak daha çözümleyici bir çerçeve sunacaktır.

d. Tektarafılık (Unilateralism)

Tarihinin büyük bir bölümünde Amerika Birleşik Devletleri, tek başına ve diğer devletlerden bağımsız olarak hareket etmeyi öngören "tektarafılık" stratejisini önemli bir dış politika ilkesi olarak uygulamıştır. Amerikan Devrimi savaşında Fransa ile yaşanan sıkı işbirliğine rağmen, tektarafılık ABD'nin kuruluş yıllarında bile dış politikanın önemli ilkelerinden biri olmuştur. George Washington'un Veda Konuşmasında "kalıcı ittifaklardan uzak durmak" şeklinde tarif ettiği Amerikan politikası, izolasyonizmin yanısıra, ilk Başkanın dış politikada tektarafılık politikasını da desteklediği yönünde yorumlanabilir.

Gerçekten ABD, yabancı devletlerle yaptığı ilk üç büyük savaşta (1790'larda Fransa ile yapılan deniz savaşı, Kuzey Afrika'nın barbar ülkeleri ile olan Barbary Savaşı ve 1812 Anglo-Amerikan Savaşı) dış güçlere karşı tek başına hareket etmiştir.

ABD'nin tektarafılık politikası, ticaretin ve kıtasal yayılmanın desteklendiği, denizaşırı ülkelerde nüfuzun ve toprak kazanımlarının arttığı ondokuzuncu ve yirminci yüzyılın başlarında sürdürülmüştür. Ancak, özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında, ABD bir "ilke" olarak tektarafılıktan hızla uzaklaşmış ve dış politika kararlarının ve uygulamalarının diğer ülkelerle birlikte yürütülmesini savunan "çoktarafılık" politikasını desteklemiştir.

Bilindiği gibi I. Dünya Savaşını takiben, Woodrow Wilson, çoktarafıllığı Milletler Cemiyeti ve kolektif güvenlik ekseninde kendi barış planının merkezine oturtmuştur. Benzer şekilde II. Dünya Savaşından sonra, Franklin Roosevelt ve halefleri Amerikan dış politikasının ana prensipleri olarak Birleşmiş Milletleri, çoktarafı askeri ittifakları ve uluslar arası mali-parasal konulara çoktarafı-kolektif yaklaşımları benimsemişlerdir.

B. Amerikan Ulusal Çıkarlarının Analizi ve Teorik Yaklaşımlar

Diğer devletler gibi, Amerika Birleşik Devletleri de birçok konuda kendisinden daha yüksek uluslararası otoriteyi tanımamakta ve kabul etmemektedir. Bu anlamda egemenlik kavramı, ABD'nin kendi ulusal çıkarlarını yine kendisinin tanımlayabileceğini ve nasıl uygulanacağına da kendisinin karar vereceğini ifade eder.

1. Ulusal Çıkar Kavramı ve Tanımı

Ulus-devletlerin ortaya çıkmaya başladığı dönemlerden itibaren, özellikle Batı menşeli olmak üzere, farklı siyasal birimler arasındaki ilişkileri

ele alan yazarlar tarafından kullanılmaya başlanan “ulusal çıkar” kavramı giderek yaygınlık kazanmıştır. Öyle ki, ulusal çıkar kavramı, bütün devletlerin dış politika tercihlerini yönlendiren ve şekillendiren, ancak tanımı üzerinde mutabakata varılamayan bir fenomen haline gelmiştir. Kavramın birbirinden oldukça farklı politika ve uygulamaları meşrulaştırmakta kullanılabilmesi, onun tanımlanmasını da güçleştirmektedir.²⁷

Yine de kavramın uluslar arası ilişkiler literatüründeki yaygın kullanımından dolayı değişik tanımlama biçimlerine rastlamak mümkündür. Ulusal çıkarı “milli değerlerin toplamı” olarak değerlendiren Suat Bilge, kavramı “bir memleketin kanaatini yansıtan halk oyu ve devlet adamlarının bu memleketin bağımsızlığı, ülke bütünlüğü, güvenliği, maddi ve manevi yaşayış şekli bakımından hayati saydığı hak ve menfaatler” şeklinde tanımlamaktadır.²⁸ Joseph Frankel’a göre ise ulusal çıkar, “...ülkenin yöneldiği genel ve sürekli amaçlar...”dır.²⁹ Yine Charles Learch ve Abdul Said’e göre ulusal çıkar, “devlet, ulus ve hükümetlerin hizmet ettiklerini düşündükleri genel, uzun dönemli ve sürekli gayeler”dir.³⁰

Diğer taraftan, ulusal çıkar kavramının en güçlü savunucularından biri ve kuramsal düzeyde ilk sistematik çalışmaların sahibi Hans Morgenthau’dur.³¹ Morgenthau’nun ulusal çıkar kavramına ilişkin olarak kullandığı terimleri, “bir ülkenin ulusal çıkarına ilişkin olanlar” ve “iki veya daha fazla ülkenin çıkarına ilişkin olanlar” şeklinde tasnif etmek mümkündür. Bunlardan, bir ülkenin ulusal çıkarına ilişkin olanlar da kendi içlerinde; i) çıkarların birincilik derecelerine göre, ii) çıkarların süreklilik derecelerine göre ve iii) çıkarların genellik derecelerine göre sınıflandırılmıştır.³² Morgenthau’nun yanı sıra başka araştırmacılar da (F. S. Northedge, Joseph

27 Faruk Sönmezoglu, Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi, 2.bs., İstanbul, Filiz Yayınları, 1995, 212.

28 A. Suat Bilge, Milletlerarası Politika, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1966, 314.

29 Joseph Frankel, International Relations, Oxford University Press, New York, 1964, 47.

30 Charles O. Learch, Jr. ve Abdul A. Said, Concepts of International Politics, 2. Baskı, Englewood Cliffs, New Jersey, Prentice-Hall, 1970, 25.

31 Bknz.: Hans J. Morgenthau, In Defense of the National Interest, ve Hans J. Morgenthau, “Defining the National Interest—Again,” Perspectives on American Foreign Policy, ed. Charles W. Kegley Jr. ve Eugene R. Wittkopf, New York: St. Martins, 1983, 32–39.

32 Thomas W. Robinson, “National Interest”, James N. Rosenau, ed., International Politics and Foreign Policy, A Reader in Research and Theory, Free Press, New York, 1969, 182 – 190.

Frankel, Donald Nuechterlein vd.) ulusal çıkar kavramını “analitikleştirme” doğrultusunda farklı sınıflandırma metotları geliştirmişlerdir.³³

Amerikan ulusal çıkarlarını yukarıdaki düşünsel çerçeve ekseninde tanımlamaya çalışan birçok bilimsel makale ve araştırma bulunmaktadır. Burada daha sistematik ve kolay anlaşılabilir olan sınıflandırmalar tercih edilecektir.

2. Ulusal Çıkarların Araçsal Unsurları ve Dış Politika

Yaygın olan tasnife göre, siyaset yapıcılar, bilim adamları ve analistler başlıca altı farklı Amerikan ulusal çıkarının varlığını kabul etmektedirler. Ancak bunların hangisinin daha önemli veya hayati olduğu konusunda bir konsensüs oluşmuş değildir. Hatta bu sınıflandırmada yer alan unsurların ulusal çıkarlar kategorisinde değerlendirilip değerlendirilmeyeceği de tartışmalıdır. Aslında bunların kategorik olarak “Amerikan ulusal çıkarları”nın tanımlanmasında birer araçsal unsur olarak kullanılması daha çözümleyici bir çerçeve sunmaktadır.

a. Güç

“Gücün” elde edilmesi ve artırılması, en çok tartışılan konuların başında gelmektedir. Hans Morgenthau “gücü”, bir devletin başka devlet üzerinde denetim kurmasına ve sürdürmesine imkan sağlayan herşey olarak tanımlamaktadır.³⁴ Morgenthau’a göre, bir devletin gücünü artıran her türlü politika, o ülkenin çıkarıdır. Uluslararası ilişkilerde realist bakış açısını yansıtan bu düşünceye göre güç, devletin hayatta kalmasını sağlamak ve dolayısıyla onu elde etmek her ülke için hayati öneme sahiptir. Güç, askeri kapasitenin artırılması, ekonomik gücün geliştirilmesi, teknolojik yeniliklerin desteklenmesi veya ideolojik araçların etkin kullanılması gibi değişik yollarla

³³ Bu konuda daha fazla bilgi için bkz.: Faruk Sönmezoğlu, Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi, 2. Baskı, İstanbul, Filiz Yayınları, 1995, 212-221.

temin edilmektedir. Gücün elde edilmesinin Amerikan ulusal çıkarı olduğunu savunanlar, ABD'nin gücünü artıran her türlü politikanın desteklenmesi ve sürdürülmesi gerektiğini belirtmektedirler. Bu yaklaşımı eleştirenler, gücün, ulusal çıkarları tanımlamak için kullanılamayacak kadar genel bir kavram olduğu görüşünü savunmaktadırlar.

b. Askeri Güvenlik ve Üstünlük

Bir ulusal çıkar olarak askeri güvenlik ve/veya üstünlüğün önemi konusunda genel olarak bir konsensüsün varlığı kabul edilmektedir. Global meselelerde kendisini etkin kılacak güce sahip bir ülke olarak ABD, doğal olarak, asker güvenliği ulusal çıkarın en önemli belirleyici faktörü şeklinde değerlendirecektir. Askeri güvenliği savunanlar, devletlerin en büyük sorumluluğunun vatandaşlarının güvenliğini sağlamak olduğunu ve bunu sağlamanın en iyi yolunun da askeri üstünlükten geçtiğini öne sürmektedirler. Bu iki varyant ABD'de yaygın olarak kabul edilmektedir ki bunlardan ikincisi, özellikle 11 Eylül terörist saldırılarından sonra daha fazla vurgulanmaya başlanmıştır.

Askeri güvenliğin ve/veya üstünlüğün Amerikan yönetimleri tarafından sağlanması gerektiği genellikle kabul edilmekle beraber, bunun hangi yöntemlerle gerçekleştirileceği sorunlu bir konudur. Nükleer, biyolojik ve kimyasal silahların Amerikan savunmasındaki yerinin ne olacağı, bu alanda kapasitenin artırılıp artırılmayacağı meselesi, seçim kampanyalarına yansiyacak kadar tartışmalıdır. George W. Bush'un başkanlığı döneminde 1972 tarihli Anti-Balistik Füze Antlaşmasının (ABM Antlaşması) feshedilmesi gerektiği konusundaki tartışmalar bunun en açık örneklerinden biridir.

c. Ekonomik Güç

Ekonomik güç, büyük ölçüde kabul edilen bir başka Amerikan çıkarıdır. Dolayısıyla, ABD'nin ekonomik konumunu güçlendiren her türlü politika Amerika'nın ulusal çıkarı olarak değerlendirilmelidir. Bu bağlamda, ABD'nin ticaret dengesinin geliştirilmesi, teknolojik altyapısının sağlanması ve enerji ve maden yataklarına girişinin kolaylaştırılması gibi konular Amerikan çıkarları arasında yer almaktadır. Ekonomik kriter, II. Dünya Savaşında Almanya ve Japonya ve 1990'da Kuveyt'i işgal eden Irak örneklerinde görüldüğü gibi, bazen başka faktörlerle çelişkiye düşebilmektedir.

d. İdeolojik Kriter

İdeolojik kriter de bazen Amerikan çıkarlarını tanımlamak için kullanılabilir. Örneğin Başkan Woodrow Wilson, ABD'nin "demokrasi için dünyayı güvenilir kılmak" amacıyla müttefik güçlerle birlikte I. Dünya Savaşına girmesi gerektiğini savunmuştur ve Soğuk Savaş boyunca Amerika Birleşik Devletleri dış politikasını komünizme karşı verilen mücadeleyle meşrulaştırmıştır. Bu durum, 1940-50'lerde Amerikan Başkanları Truman, Eisenhower ve Kennedy ile 1980'lerde Başkan Reagan dönemlerinde daha açık görülmektedir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bile, özellikle Bill Clinton'un "genişleme" (enlargement) stratejisinde³⁵, ideolojik unsurların hala Amerikan dış politikasını şekillendirmeye devam ettiğini görüyoruz.

e. Ahlakilik ve Hukukun Üstünlüğü

35 Bilindiği gibi, II. Dünya Savaşından itibaren başlayan ve Sovyetler Birliği'nin küresel tehdidini ve ideolojik nüfuzunu "çevreleme" politikası, Berlin Duvarının yıkılmasından sonra, yerini "genişleme" stratejisine (the strategy of enlargement) terk etmiştir. Dış politika vizyonundaki bu köklü değişimi, Bill Clinton'un Ulusal Güvenlik Danışmanı Anthony Lake yaptığı bir konuşmada Clinton'un Soğuk Savaş sonrası dünya için gündeminin ana hatlarını şöyle özetlemiştir: "Çevreleme doktrininin ardından, dünyada piyasa demokrasilerinden oluşan özgür topluluğun genişlemesi anlamında bir "genişleme" stratejisi gelmelidir." Bkz.: "Clinton's Foreign Policy Lacked Vision", (çevrimiçi) http://www.foreignpolicy.com/issue_novdec_2000/think_again.html, 4 Haziran 2001.

Ahlakilik, Amerikan dış politikasının merkezinde yer almaktadır ve bir dış politika ilkesi olarak da değerlendirilebilir. Ayrıca, Amerika Birleşik Devletleri hem ulusal hem de uluslararası düzeyde hukukun üstünlüğünün kendi ulusal çıkarına olduğunu savunmaktadır. Bütün insanların ve hakeza yönetimlerin hukukun üstünlüğüne bağlı olduğu gerçeği, ABD’de uzun zamandan beri devam eden siyasal kültürün bir parçası olarak kabul edilmektedir.

Bununla birlikte, ABD, uluslararası ilişkilerin diğer alanlarında ve/veya meselelerinde sergilediği aktif ve hegemonik gücünü uluslar arası hukuksal süreçte ve özellikle insan hakları alanında kullanmaktan sürekli kaçınmıştır. Nitekim ABD, hem Batı Avrupa ve Ortadoğu’daki hem de Batı Yarıküresindeki çoktarafli ve güvenlik çıkarlarının korunması için gerekli düzenlemelerde liderlik rolünü üstlenirken, küresel insan hakları bağlamında ABD, değişik nedenlerden (Kongre, kamuoyu, lobiler vs) dolayı söz konusu liderlik rolüne karşı genelde mesafeli yaklaşmıştır.

Daha genel perspektifte, böylesi bir tutum, Amerikanın “entelektüel ve kültürel izolasyonizmi”ni³⁶ de yansıtmaktadır. Çok keskin bir izolasyonizm eğilimleri, hem Amerikan karar vericileri hem de kamuoyu (daha doğrusu seçmenler) arasında etkisini sürdürmektedir. Bunlara göre ABD, çok güçlü ve bağımsız bir adli – hukuki sisteme sahiptir ve doğal olarak Amerikan toplumunun, uluslararası norm ve standartlara veya insan hakları politikasının uluslararası denetimine ihtiyacı bulunmamaktadır.³⁷

f. Kültürel Özdeşlik

Kültürel özdeşlik de birçok Amerikalı tarafından bir çıkar olarak değerlendirilmektedir. Nitekim, Amerikan ulusal çıkarlarının, kendisiyle aynı veya benzeri gelenekleri, dili, etnik kökeni paylaşan ülke ve halkların çıkarlarıyla örtüştüğü kabul edilmektedir. Bu yüzden ki birçok Amerikalı ve

36 David P. Forsythe, *Human Rights in International Relations*, Cambridge, Cambridge University Press, 2000, 11.

37 Şatlık Amanov, *ABD Dış Politikası ve İnsan Hakları...*, 203.

Amerikan yönetimleri, İngiltere'ye karşı özel bir yakınlık hissi beslemişlerdir. Benzer şekilde, 1970 ve 1980'lerde Amerikalılar, Güney Afrika'daki ırk ayrımcılığının (apartheid) kaldırılmasını desteklemenin ABD'nin çıkarına olduğunu iddia etmişlerdir. ABD için ulusal çıkarları kültürel özdeşlik açısından tanımlamak oldukça zordur. Zira ABD kendisini değişik kültür, gelenek, dil ve etnik aidiyetin birarada yaşayabildiği mekan olarak görmektedir. Dolayısıyla, kendisini çeşitli ırk ve ulustan insanların kaynaştığı yer olarak gören her ülke, kültürel özdeşlik bağlamındaki ulusal çıkarlarını tanımlarken dikkatli olmak zorundadır.

3. Ulusal Çıkarların Sınıflandırılması

Ulusal çıkarlar, hem önem derecesine hem de korunmaları için gerekli araçların niteliğine göre birbirinden ayrılırlar. Göreceli amaçları ve uygun araçları tanımlayan ulusal strateji, hangi Amerikan çıkarlarının korunması ve geliştirilmesi gerektiğini belirlemekte ve öncelik sırasını tespit etmektedir. Daha sonraki aşamada ise çıkarların korunması ve geliştirilmesi için ihtiyaç duyulan politikalar oluşturulmakta ve kaynaklar tanımlanmaktadır.³⁸

Çıkarların önem derecesi eşit olmadığı gibi, bu çıkarlara karşı doğabilecek tehlikeler de büyüklük ve aciliyet bakımından eşit değildir. Ulusal güvenliği tehdit eden unsurların sınıflandırılmasında iki kriter kullanılmaktadır:

- Potansiyel olarak Amerikan çıkarlarına ne kadar zarar vermektedir;
- Ortaya çıkardıkları problemler ne kadar aciliyet arz etmektedir.³⁹

Tablo – 1: Amerikan Çıkarlarının Analizi

Amerikan Çıkarları		
Hayati	Önemli	Marjinal
38 Bu kısmın genel kavramsal ve tematik çerçevesi, Kim R. Holmes ve John Hillen'in "Defining US National Strategy" adlı makalesine ve aynı makaleye atıfta ABD Dış Politikası ve İnsan Hakları – Rusya Çıkarları Örneği bağlamında Konunun Değerlendirilmesi konulu yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezine göre oluşturulmuştur. Makalenin tam metni için bkz.: (çevrimiçi) http://www.nationalsecurity.org/blueprint/bpchl.pdf, 1 Eylül, 2001. Konu ile ilgili detaylı bilgi için bkz.: Şatlık Arıdoğan, ABD Dış Politikası ve İnsan Hakları, s. 76-92.		
Ulusal Güvenlik Çıkarları		

Kaynak: “Defining US National Strategy”, <http://www.nationalsecurity.org/blueprint/bpch1.pdf>

Tablodan da görüldüğü gibi, ABD’nin hayati çıkarları tehdit altında ise, başvurulabilecek en uygun seçenek askeri gücün kullanılmasıdır. Hayati çıkarlar için başvurulabilecek araçlar konusunda her hangi bir anlaşmazlık yok iken, daha önemsiz sayılabilecek çıkarların korunmasında kullanılacak araçların belirlenmesi büyük anlaşmazlıkları da beraberinde getirmektedir.⁴⁰ Örneğin Haiti gibi marjinal öneme sahip ülkelerde demokrasinin inşası için askeri güçten daha çok diplomasi, dış yardım veya ekonomik yaptırım türünden araçların kullanılması daha rasyonel bir tercih olarak görülmektedir.

a. Hayati Çıkarlar

Amerikan ulusal çıkarlarının başında “hayati” olarak nitelendirilen çıkarlar yer almaktadır. Bu çıkarların korunması için gerektiğinde askeri güç kullanılır ve hatta büyük savaşlar bile göze alınır. Hayati çıkarların ekonomik niteliğinin ağır basması, askeri gücün kullanım alanını da daraltmaktadır. Hayati çıkarları, genel olarak aşağıdaki gibi kategorize etmek mümkündür:

39 Kim R. Holmes, a.e.

40 Kim R. Holmes, a.e.

1. *Hayati Çıkar: ABD'nin teritoryal bütünlüğünü, sınırlarını ve hava sahanlığını korumak. Tehditler:* Nükleer silahlarla donatılan uzun – menzilli füzeler; Amerikanın sınırlarındaki istikrarsızlık.
2. *Hayati Çıkar: Amerikan vatandaşlarının can ve mallarının güvenliğini sağlamak. Tehdit:* Terörizm.⁴¹
3. *Hayati Çıkar: Avrupa, Doğu Asya ve Basra Körfezine karşı büyük güçlerin tehdidini önlemek.*⁴² *Tehditler:* Yayılma ve genişleme eğilimine sahip Rusya; Irak ve İran tehlikesi; Doğu Asya'daki Kuzey Kore, Çin ve diğer potansiyel güvenlik tehditleri.
4. *Hayati Çıkar: Dış güçlerin Batı Yarıküreye düşmanca müdahalesinin önlenmesi. Tehdit:* ABD günümüzde Batı Yarıküresindeki çıkarlarına karşı ciddi bir stratejik tehditle karşı karşıya bulunmamaktadır.
5. *Hayati Çıkar: Uluslararası ticaret ve yatırımlara erişim. Tehditler:* Korumacılık (protectionism), ticari savaşlar, ticari bloklar.
6. *Hayati Çıkar: Denizlerde Özgürlük.*⁴³ *Tehdit:* Denizdeki güvenliğe askeri tehditler.
7. *Hayati Çıkar: Kaynaklara erişim.*⁴⁴ *Tehdit:* Petrol arzındaki belirsizlik.

b. Önemli Çıkarlar

41 Terörizm sadece Amerikan vatandaşlarının değil, dünyanın kilit bölgelerindeki Amerikan güvenlik çıkarlarını da tehdit etmektedir. ABD Dış İşleri Bakanlığının verilerine göre uluslararası terörist saldırıların sayısı 1987'de 665, 1991'de 565 ve 1995'te 440 olarak gerçekleşmiştir. Sovyetler Birliği'nin yıkılmasıyla birlikte büyük yara aldığı söylenen uluslararası terörizm, 11 Eylül 2001 saldırılarıyla yeniden gündeme gelmiştir. Dünya Ticaret Merkezi ve Pentagon'a yönelik mega terörist saldırılar, çatışmanın ilk sahnesi olarak Afganistan hedef alınmak üzere ABD liderliğinde küresel teröre karşı bir savaşı da tetiklemiştir. Ayrıca terörizme karşı mücadele kapsamında, terörizmle doğrudan yada dolaylı ilişkisi olduğu bilinen devletlere BM tarafından desteklenen ekonomik yaptırımlar da uygulanmaktadır.

42 Batı Yarıküre dışında Amerikan çıkarları bağlamında dünyanın stratejik bakımdan en önemli bölgeleri Avrupa, Doğu Asya ve Basra Körfezidir. Avrupa ve Asya, bir bütün olarak Amerikan ticaret ve ekonomisi için hayati önem taşımaktadır. Bu iki bölge, ABD'nin dış ticaretinde %56'lık bir paya sahiptir. Basra Körfezine gelince, bu bölge dünya petrol rezervlerinin %63'üne sahip bulunmaktadır ve dolayısıyla sağlam Amerikan ekonomisi için hayati bir önem taşımaktadır. ABD'nin güvenlik çıkarları, Avrupa, Asya ve Basra Körfezinin düşman güçler tarafından işgalini önlemeyi gerektirmektedir. Bu güç stratejisindeki denge hem gelenekseldir hem de uzun vadeli. Nitekim söz konusu stratejik tercih, kısmen de olsa, ABD'yi I. ve II. Dünya Savaşlarında Almanya'ya karşı, II. Dünya Savaşında Japonya'ya karşı, Soğuk Savaş döneminde Sovyetler Birliği'ne karşı ve yine Körfez Savaşında Irak'a karşı tavır belirlemeyi gerektirmiştir.

43 ABD'nin güvenliği ve refahı, doğrudan dünya pazarlarına ve müttefiklerine erişmeye bağlıdır. Bu erişimin büyük bir kısmı hava ulaşımı sayesinde gerçekleşirken, ticari malların ve askeri teçhizatın (silahlar, donanım parçaları, askerler) büyük bir bölümü denizler üzerinden taşınmaktadır. Günümüzün dünya ticaretinde, tüm dış ticaretin % 95'i (tonaj olarak) ve değer olarak da % 51'i denizler aracılığıyla yapılmaktadır. Bunu yanı sıra, ABD'nin katıldığı askeri müdahalelerde kullanılan malzeme ve teçhizatın %90'dan fazlası yine deniz üzerinden sevk edilmektedir.

44 Amerikan ekonomisi dış petrol ithalatına bağımlı hale gelerek büyümüştür. ABD'nin toplam petrol tüketiminin yaklaşık % 50'si ithaldir. Nitekim ABD 1973'ten 1993'e kadar, petrol fiyatlarının yükselişinden hemen sonra ortaya çıkan dört büyük resesyona maruz kalmıştır. Ayrıca Amerikan savunma sanayii stratejik değere sahip chromium, kobalt ve manganze gibi ithalata dayalı maddelere ihtiyaç duymaktadır. Bu maddelerin hiç birisi ABD'de üretilmezken, bu üç maddenin dünyadaki en büyük tüketicisi de yine ABD'dir.

“Önemli” kategorisinde ele alınan çıkarlar hayati çıkarlar kadar önemli olmasa da, kapsamlı diplomatik ve hatta sınırlı askeri harekatı gerektirecek derecede öneme sahiptir. Bu çıkarların savunulmasında askeri güç, başvurulabilecek ilk seçenek değildir. Bunun yerine, ilk seçenek olarak politik baskı, diplomasi, ekonomik yaptırımlar veya BM gibi çok taraflı kuruluşlar ve NATO gibi askeri ittifaklar ile işbirliği ön plana çıkmaktadır.⁴⁵

1. *Önemli Çıkar: Avrupa’da İstikrar. Tehdit: Bosna Krizi.*⁴⁶

2. *Önemli Çıkar: Rus Emperyalist Birliğinin Yeniden Oluşumunu Önleme. Tehdit: Rusya egemenliğindeki bir emperyalist birliğin yeniden kurulması.*⁴⁷

3. *Önemli Çıkar: Uluslararası norm ve standartlara göre hareket eden daha “açık” bir Çin. Tehdit: ABD’nin Asya’daki rolüne doğrudan meydan okuma.*

4. *Önemli Çıkar: Ortadoğu’da İstikrar.*⁴⁸ *Tehditler: Arap – İsrail barış görüşmelerinin çözülmesi; Irak’taki istikrarsızlık; İran – Suriye eksenli gerilimler.*

5. *Önemli Çıkar: ABD’nin Japonya ile ekonomik, siyasi ve güvenlik ortaklığının geliştirilmesi.*⁴⁹ *Tehdit: Japonya’daki değişimleri ihmal eden ticari savaş.*

45 Kim R. Holmes, a.e.

46 Bosna Savaşı, Avrupa’daki istikrara en ciddi ve acil bir tehdit oluşturmuş ve tekrar oluşturabilecek bir potansiyele sahiptir. Bosna’ya 20 bin Amerikan barış gücü askerinin gönderilmesiyle sonuçlanan 1995 Dayton Barış Anlaşması öncesinde var olan korkunun nedeni, bölgedeki savaşın durdurulmaması halinde bunun Bosna – Hersek dışındaki Kosova ve Makedonya’ya yayılabileceği ve bir NATO üyesi devletin de (Türkiye) çatışmaya girebileceği endişesiydi.

47 Rus emperyalizminin canlanmasını yükseltecek güçler – askeri, devlet güvenlik teşkilatı, askeri sanayi yapıları ve bürokrasi – Rus politik spektrumunda en fazla anti – Amerikan ve anti – demokratik konumları simgelemektedirler. Rus emperyalist birliğinin kurulmasını önlemenin en iyi yolu, yeni cumhuriyetlerin (Orta Asya, Kafkasya ve Baltık bölgelerindeki ülkeler) bağımsızlıklarını, egemenliklerini ve teritoryal bütünlüklerini olası Rus yayılımına karşı diplomatik araçlarla desteklemektir. Bu bağlamda günümüzde ABD, Rusya’ya komşu ülkelerdeki demokratikleşme ve serbest pazara geçiş çabalarını desteklemektedir.

48 Ortadoğu petrollerinin dünya pazarlarına serbest çıkışını kolaylaştırması, uluslararası terörizm tehdidini azaltması ve İsrail, Türkiye ve ılımlı Arap ülkeleri gibi müttefiklerin güvenliğini sağlaması açısından istikrarlı bir Ortadoğu, ABD için önemlidir. Sovyetler Birliği’nin yıkılması, bölge güvenliğini ve istikrarını tehdit eden unsuru ortadan kaldırırken, eski Sovyet yanlısı ülkeler (Irak, Lübnan, Suriye gibi) bölgedeki dengeleri bozucu rolünü oynamaya devam etmektedir.

49 Japonya ekonomik olarak dünyada ikinci büyük (ABD’den sonra) GSMH’ya sahip ülkedir ve aynı zamanda Kanada’dan sonra Amerikanın ikinci ticari ortağıdır. Siyasi açıdan ise Japonya, Doğu Asya’nın en eski en kalabalık demokratik ülkesidir. Stratejik bağlamda da Amerikan askeri güçleri için kritik bölgede önemli üsler sağlamaktadır. ABD’nin Asya politikasının önemli sonuçlar kaydetmesinde Japonya – Amerika Güvenlik Anlaşmasının büyük katkısı olduğu gibi, Japonya’nın da dünya siyaset sahnesine çıkması için ABD önemli katkılarda bulunmaktadır. Ömer Siddık, “Japon Savunma Konseptinin Amacı Savunma mı Saldırı mı?”, Stratejik Analiz, Cilt 2, Sayı 18, Ekim 2001, 85.

6. *Önemli Çıkar: Uluslararası Ekonomik Büyümenin Geliştirilmesi. Tehdit: Ekonomik özgürlüğün eksikliği.*⁵⁰
7. *Önemli Çıkar: Özgürlüğü ve Uluslararası Hukuk ve Düzeni Teşvik Etmek.*⁵¹ *Tehdit: Ulus – üstü ve diğer anti – demokratik hareketler.*
8. *Önemli Çıkar: Yasadışı Narkotik ve Uyuşturucu Madde Kartellerinden Amerikanın Korunması. Tehdit: Uluslararası uyuşturucu kartelleri.*

c. Marjinal Çıkarlar

Marjinal çıkarlar, büyük çaba veya kaynakların maliyetli kullanımını gerektirmeyen, daha az öneme sahip çıkarlar olarak tanımlanmaktadır. İhmal edilmemesi gereken ve bazı koşullarda daha önemli güvenlik sorunlarına yol açabilecek olan marjinal çıkarlar, her şeye rağmen, Başkan veya Kongre'nin ulusal öncelikler listesinde yüksek sıralarda yer almazlar.⁵² Güneydoğu Asya ve Güney Asya'nın istikrarı gibi bazı marjinal çıkarlar, şartların büyük ölçüde değişmesi halinde (örneğin Hindistan ve Pakistan arasında patlayacak bir çatışma ortamı), çok daha önemli çıkara dönüşebilirler. Bu gerçek, aslında Amerikan çıkarlarının dinamik ve değişken özelliğini de ortaya koymaktadır; çıkarların göreceli önem derecesi koşullara ve tehditlere göre değişebilecektir.

1. *Marjinal Çıkar: Güneydoğu Asya'da İstikrar. Tehditler: Kamboçya'nın siyasi bölünmesi; Güney Çin Denizi konusunda anlaşmazlık.*
2. *Marjinal Çıkar: Güney Asya'da İstikrar. Tehdit: Hindistan – Pakistan çatışması.*

50 Yüksek vergi ve tarifeler, ekonomideki sıkı resmi düzenlemeler, enflasyonist para politikaları, yatırım kısıtlamaları ve diğer ekonomik politikalar dünya ekonomisindeki özgürlük ve serbestlik eksikliğinin büyük bir bölümünü oluşturmaktadır. The Heritage Foundations tarafından yayınlanan "Index of Economic Freedom"ün 1996 baskısına göre, 142 ülkeden 77'si ekonomik özgürlük açısından "unfree" veya "repressed" kategorisine dahil edilmiştir.

51 Amerikan güvenliği açısından Batı tipi demokratik rejimlerin, en azından öncelikli olarak, hayati tehlike oluşturmadıkları fikri genellikle kabul görmektedir. Söz konusu rejimlerdeki siyasi çoğulculuk ve ekonomik faaliyetlerdeki öncelik, bunların komşu ülkeler için birer tehdit unsuru değil, uluslararası istikrarı sağlayıcı bir güç olmasını sağlamaktadır. Günümüzde demokrasi ve uluslararası normları tehdit eden tehlikelerin başında, bazen şiddet unsuru da içeren ve daha çok etnik ve dini temele dayalı hareketler yer almaktadır. Soğuk Savaş sonrasında komünizmin etkisi azalırken, etnik ve kültürel kimliğe dayalı radikal milliyetçiliğin yükseldiği görülmektedir. Ortadoğu, Asya, Balkanlar ve Afrika'nın bazı bölgeleri etnik ve dini temelde açıklanan çatışma noktaları olmaya devam etmektedir.

52 Kim R. Holmes, a.e.

3. *Marjinal Çıkar: Hümanitar Hedefler.*⁵³ Tehdit: İnsan hakları ihlalleri.
4. *Marjinal Çıkar: Afrika'nın Siyasi İstikrarı ve Ekonomik Büyümesi.* Tehdit: Fakirlik, etnik çatışma ve Afrika'daki devletlerin ve sosyal düzenin parçalanması.
5. *Marjinal Çıkar: Temiz bir Çevre.* Çevreye verilen zararlar, Amerikan çıkarları bağlamında acil güvenlik meselesi olarak değerlendirilmemektedir.⁵⁴

4. ABD'nin Temel Stratejik ve Dış Politika Öncelikleri

ABD'nin temel stratejik ve dış politika öncelikleri, ABD'nin çıkar ve değerlerini koruyup geliştirmede vurgulanması gereken işlevsel unsurlardır. Prensip olarak stratejik öncelikler, özgürlük ve güvenliğin korunması için yapılması gerekli vazgeçilmez dinamiklerdir.

Dünyanın büyük güçleri ile (Avrupalı büyük devletler, Rusya, Çin ve Japonya) rekabet ve işbirliğinin yürütülmesi Amerikan dış politikasının öncelikli meselesidir. ABD'nin diplomatik, siyasi, ekonomik ve askeri stratejileri söz konusu görevin başarılmaya yönünde kullanılmaktadır. Özellikle Amerikan silahlı güçlerinin odaklandığı temel noktalar öncelikli olarak; Amerika'yı olası füze saldırısından korumak, dünya güçleri arasında çıkabilecek silahlı çatışmayı önlemek ve/veya çatışmanın önlenememesi durumunda, ABD'nin taraf olarak girdiği tüm savaşların kazanılmasını sağlayacak yeteneği desteklemek ve sürdürmek olarak belirlemektedir. Amerikan askeri ittifaklarının ve askeri stratejilerinin ana hedefi ise, dünyanın kilit bölgelerinde – Avrupa, Asya ve Basra Körfezi – güçler dengesinin korunması olmaktadır.⁵⁵

⁵³ Ulusal güvenlik üzerinde doğrudan etkisi bulunmayan bazı ekonomik ve siyasi çıkarlar, "hümanitar" kategorisinde ele alınmaktadır. Bu çıkar kapsamına deniz aşırı kurtarma çalışmaları, dış ülkelere acil yardım ve diğer insani amaçlar dahil edilmektedir.

⁵⁴ Asit yağmurunun etkileri, küresel ısınma ve çevreye verilen diğer zararlar daha çok bilim adamlarının uğraşması gereken bir mesele olarak görülmektedir. Bu bağlamda çevre alarmı, ulusal güvenlik politikalarının temellerinden biri sayılmamaktadır. Aslında tüm ülkeler çevre sorunlarında – realizmin bir yansıması olarak – ulusal çıkarlar bağlamında hareket etmektedirler. Nitekim Amerikan Senatosu, Kyoto Protokolünü kabul eden ABD hükümetinin kararına, ulusal çıkarlara aykırı buldukları gerekçesiyle karşı çıkmıştır.

⁵⁵ Kim R. Holmes, a.e.

Kısaca, ABD'nin ana stratejik ve dış politika önceliklerini şu şekilde özetleyebiliriz:

- Dünyanın büyük güçleri ile rekabet ve işbirliğini başarıyla yürütmek,
- Silahlı güçlerin odaklanması gereken noktalar:
 - ✓ Amerika'yı füze saldırısından korumak,
 - ✓ Dünyanın kilit bölgelerindeki çatışmacı devletleri etkisizleştirmek,
 - ✓ Büyük güçler arasındaki çatışmayı önlemek.
- Dünyanın önemli bölgelerinde (Avrupa, Asya ve Basra Körfezi) güçler dengesini koruyacak görevlere, askeri ittifakları adapte etmek,
- Terörizme ve toplu imha silahlarının yayılımına karşı çıkmak,
- Dünya ekonomisini ve ticari sistemini liberalleştirmek.

C. Amerikan Dış Politikasında Çatışan Konular

1. İdealizm ve Realizm

İdealizm, uluslararası ilişkiler ve dış politikanın uluslararası hukuka ve normlara göre düzenlenmesini öngören bir düşünce okuludur. Çatışmaların müzakereler ve diplomasi yoluyla barışçıl çözümü, uluslar arası kurumlar ve uluslar arası hukuk normlarının rolü, insan hakları, silahlanma kontrolü ve silahsızlandırmaya yapılan vurgu v.b. konular idealizm okulunda dış politikanın temel konularıdır. Realizm okulunda ise, ülkenin dış ilişkileri askeri ve ekonomik gücüne göre belirlenmektedir. Realizmin kullandığı temel kavramlar ise güç, ulusal çıkar, güçler dengesi, askeri hazırlık ve caydırıcılık, savaş ve askeri gücün kullanımı, ekonomik kapasite v.s.

Spesifik kavramlar olarak, idealizm ve realizm yirminci yüzyılın ürünleridir. Ancak Amerikan dış politikasında idealizm ve realizm arasındaki çatışmanın izleri, Amerika Birleşik Devletleri'nin kuruluş yıllarına kadar geri gitmektedir. Cumhuriyetin ilk kurucuları yeni ülkenin dış politikasını şekillendirirken, bunu askeri-ekonomik güç veya idealleri ekseninde mi yönlendireceklerine karar vermek zorundaydılar. İdealizm ve realizm

arasındaki uyuşmazlığın ilk örneklerinden biri, ABD'nin ikinci başkanı John Adams ile halefi Thomas Jefferson arasında İngiltere'ye karşı izlenecek politika konusunda yaşanmıştır. Adams, Büyük Britanya'nın dünyanın en güçlü askeriye ve ekonomisine sahip olduğu gerçeğini kabul ederek onunla çatışmaya girmeme politikasını benimsemişti. Bunun aksine, Thomas Jefferson, Fransa ile dostluğu tercih etmiş ve Fransız Devrimi sonrası Fransa'da yükselen demokrasi ve eşitlik gibi değerlere önem vermiştir. Tartışmalı da olsa, Adams'ın ilk Amerikan realistlerinden ve Jefferson'un da erken Amerikan idealistlerinden biri olduğu söylenebilir.⁵⁶

İdealizm ve realizm arasındaki çekişme ondokuzuncu ve yirminci yüzyıl boyunca Amerikan dış politikasında görülmeye devam etmiştir. Özellikle, 1840'larda Texas ve Meksika'ya karşı izlenen politikalar ve Karayip, Latin Amerika ve Pasifik'te artan Amerikan nüfuzu ve müdahaleleri konusunda anlaşmazlıklar yüze çıkmıştır. Birçok Amerikalı bu tür genişlemenin Amerikanın demokratik idealleri ile bağdaşmadığını öne sürmüşlerdir.

Woodrow Wilson özellikle idealizm terimiyle tanımlanan ilk Amerikan başkanıdır. Bazen "liberal idealist" olarak anılan Wilson ve yakın arkadaşları, dünya görüşlerini ve politikalarını insan doğasına ilişkin iyimser varsayımlar üzerine bina etmişlerdir. 1920'lerde Wilson idealizmi dış politika analizlerinin parolası haline gelmiştir. Kullanılan temel kavramlar ise uluslararası kuruluşlar, Milletler Cemiyeti, uluslar arası sistemin geliştirilmesi, hür irade, açık diplomasi, silahların kontrolü, kuvvet politikasının kaldırılması v.b.⁵⁷

1930'larda dünya ikinci büyük savaşa doğru kayarken, ABD'de Wilson idealizmine yönelik eleştiriler artmaya başlamıştır.⁵⁸ Realizm ve realistler, tam anlamıyla, ancak II. Dünya Savaşından sonra Amerikan dış politikasını şekillendirmeye başlamıştır. George Kennan, Hans J. Morgenthau, Reinhold

56 Joseph J. Ellis, *Founding Brothers*, New York: Vantage Books, 2000, 5. ve 6. Bölümler.

57 Konu ile ilgili daha fazla bilgi için bkz.: T. A. Bailey, *Wilson and the Peacemakers*, New York: Macmillan, 1947; A. Lentin, Lloyd George, Woodrow Wilson, and the Guilt of Germany: An Essay in the Pre-History of Appeasement, Baton Rouge: Louisiana State University Press, 1984; Klaus Schwabe, *Woodrow Wilson, Revolutionary Germany, and Peacemaking, 1918–1919*, Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1985.

58 E. H. Carr, *The Twenty Year Crisis, 1919–1939*, London: Macmillan, 1939.

Niebuhr ve Kenneth W. Thompson gibi savaş sonrası dönemin en önemli realistleri, idealistlerden tamamen farklı bir insan doğası anlayışına sahiptiler.⁵⁹ Ancak realizm 1950'lerde dünyada yaşanan gelişmeleri açıklamakta yetersiz kalmıştır. Neticede Birleşmiş Milletler ve diğer kuruluşların tesis edildiği yeni bir uluslararası sistem ortaya çıkmıştır. Tartışmalar günümüze kadar devam ederek gelmiştir. Akademik çevrelerde, “yapısal realizm” (neo-realizm), “saldırgan realizm” ve “neo-liberalizm” (idealizme dahil edilerek) kavramları kullanılmaya başlanmıştır.

II. Dünya Savaşından günümüze kadar, tüm Amerikan başkanları dış politikalarında idealizm ve realizmin unsurlarını değişen ölçülerde kullanmışlardır. Büyük çoğunluğunun realizmi yeğledikleri söylenebilir. Bu arada, Jimmy Carter ve Bill Clinton insan hakları ve çevre konularında izledikleri politikalar nedeniyle, kısmen “idealist” başkanlar olarak nitelendirilebilirler. Bu tespit, Clinton ve Carter yönetimlerinin dış politikalarında realist unsurların bulunmadığı anlamına gelmemektedir. Tıpkı kuruluş döneminde olduğu gibi, bugün de, realizm ve idealizm arasındaki rekabet, Amerikan dış politikasının ana unsuru olmaya devam etmektedir.

2. Yalnızcılık ve Müdahalecilik

İzolasyonizm ve müdahalecilik arasındaki çatışma, onsekizinci yüzyıldan bu yana, Amerikan dış politikasında görülmeye devam etmektedir. Amerikalılar genel olarak ülkelerini izolasyonist çizgide görmelerine rağmen, ondokuzuncu yüzyıl boyunca, uluslararası arenada açıkça saldırgan politikalar izlediği olaylar olmuştur. Nitekim, Barbary Savaşı, 1812 Savaşı, Meksika ve İspanyol-Amerikan Savaşları Amerikan saldırganlığının önemli göstergeleri olmuştur. II. Dünya Savaşı Amerikan izolasyonizmini sona

59 Bknz.: George Kennan, *American Diplomacy, 1900–1950*, New York: New American Library, 1951; George Kennan, *Realities of American Foreign Policy*, Princeton: Princeton University Press, 1954; Hans J. Morgenthau, *Politics among Nations*, New York: Knopf, 1948; Reinhold Niebuhr, *Moral Man and Immoral Society*, New York: Scribner's, 1947; ve Kenneth W. Thompson, *Political Realism and the Crisis of World Politics*, Princeton: Princeton University Press, 1960.

erdirmesine rağmen, izolasyonizm ve müdahalecilik arasındaki gerilim devam etmiştir.

Bilindiği gibi izolasyonist politikalar neticesinde ABD, siyasi, ekonomik ve askeri alanda gelişerek dünyanın **Büyük Gücü** olurken, zamanla bölgesel ve uluslararası sistemdeki değişimlere paralel olarak dış dünyadan yalıtılmış bir ülke olmaktan çıkıp “**müdahaleci**” (interventionist) ve “**aktif**” bir dış politika izlemeye başlamıştır. Müdahaleci dış politikanın ilk örnekleri XIX. yüzyılın sonlarına doğru görülmeye başlamıştır. Özellikle Wilson döneminde önem kazanmıştır. XX. yüzyıl başlarında ise ABD, Meksika, Karayipler ve Latin Amerika ülkelerine müdahalelerde bulunarak “gunboat diplomasisi”ni⁶⁰ takip etmiştir. 20. yüzyıl başlarında Orta Amerika'ya karşı Amerikan politikaları, bölgede askeri, ekonomik ve siyasi egemenlik kurmayı hedefliyordu. Hem ABD'ye hem de Panama Kanalı ve Karayipler deniz yollarına yakınlığından dolayı Orta Amerika stratejik açıdan büyük bir önem taşıyordu. Ayrıca Amerikan baskı ve müdahaleleri, ABD'li banka ve şirketlerin çıkarlarını korumak için de düzenli olarak kullanılmıştır.

Theodore Roosevelt'in⁶¹ başkanlığı döneminde (1901-1909) başlayan müdahaleci politikalar, daha sonraki dönemde hem niteliksel hem de niceliksel olarak artarken, I. Dünya Savaşı ilk defa ABD'nin Avrupa'ya askeri müdahalesine zemin hazırlamıştır. Aslında 19. yüzyılın dış politika eğilimlerine tamamen zıt olan “**müdahalecilik**”, Amerikan dış politikasında “**idealizm**”den “**realizm**”e geçiş dönemini de simgelemektedir. Dış politika önceliklerinde realist unsurların ağırlık kazanmaya başlaması ile uluslararası arenadaki konjonktürel gelişmelerle eşzamanlı olarak Amerikan ulusal stratejik ve güvenlik çıkarlarının diğer devletlerin çıkarlarıyla çatışması arasında doğrudan bir ilişki olduğu söylenebilir. Bu süreçte Amerikan ulusal

60 İngilizce'de kuvvetli topları olan eski bir gemi tipine “gunboat” denir. Özellikle ABD'nin 20. yy.'ın en başlarında, Orta Amerika ülkelerine siyasi baskı yapmak için savaş gemisi ve deniz piyadesi göndermek suretiyle uyguladığı politikayı tanımlayan bir deyimdir.

61 William McKinley, 20. Yüzyılın ilk Amerikan Başkanıydı. Ancak hiçbir Amerikan başkanı Theodore Roosevelt kadar çağdaş Amerikan ruhunu yansıtmamıştır. Time dergisinin 1979 yılında yazdığı gibi, “O, Amerikaydı”. Roosevelt, bazı ırkların (başta Anglo – Saksonlar olmak üzere) daha üstün olduğuna inanıyordu; çünkü Roosevelt'a göre bu ırk (Anglo – Sakson) daha organize olmuş, demokratik ve sanayileşmiş bir ırktır. O, “Sosyal Darvinizme” değil; “özgür irade”ye ve bireyin toplumu değiştirme yeteneğine inanıyordu. Walter LAFEBER, a.g.e., 235.

güvenliğinin tüm dünyanın güvenliğiyle özdeş bir şekilde algılanmaya başlandığı görülmektedir.

I. Dünya Savaşı sonrasında ABD, Milletler Cemiyeti'ne üye olmayı reddederek kısa süreli de olsa yeniden izolasyonizme geri dönmüştür. ABD, I. ve II. Dünya Savaşları arasındaki dönem boyunca yalnızcılık politikasını izlemeyi sürdürmüştür. Diğer taraftan 1929-30'ların dünya ekonomik bunalımı da, dikkatleri **iç politika** uygulamaları üzerinde odaklanmaya zorlamıştır.

Bütün diplomatik bağlantı ve yükümlülüklerden kaçınarak tam bir yalnızcılık politikası izlemek ile ABD'nin yeni bir savaşın önlenmesinde ağırlığını koyabilmesi için Batılı demokratik devletlerle işbirliği yapmak arasında orta yol bulmaya çalışan dönemin Amerikan dış politikasına yön verenler, müdahaleci politikaları mutlak manada terk etmemişlerdir. Müdahaleye dayalı dış politikalar II. Dünya Savaşı öncesinde olduğu gibi Soğuk Savaş döneminde de, askeri güç kullanımını içerecek şekilde yaygın olarak kullanılmıştır. Özellikle Soğuk Savaş dönemi ve sonrasında Amerikan müdahaleciliği farklı bir boyut kazanarak hızla artmıştır. 1945'ten 1990'lara kadar ABD, bazen askeri olmak üzere diğer ülkelerin iç işlerine yüzün üzerinde müdahalede bulunmuştur. I. Dünya Savaşından sonra ABD'nin Milletler Cemiyeti'ne katılıp katılmaması konusundaki tartışmalar, karşıt fikirleri savunan "**uluslararasılaşma**"⁶² ve "**yalnızcılık**" taraftarları arasında devam ederken⁶³, dönemin Amerikan Kongresinde çoğunluğa sahip olan Demokratlar, ABD'nin dünya politikasına ağırlığını koymasını olanaksız kılacak bir takım önlemler aldılar. Mimarisi olduğu "**Ön dört Noktanın**" ilkeleri ışığında bir dünya barışının kurulmasını isteyen Başkan Woodrow Wilson'un idealizmi⁶⁴ de izolasyonist eğilimlerin ağırlık kazanmasıyla gerçekleşmemiştir.

62 Amerikan kaynakları, teknoloji ve küresel prestijinde meydana gelen değişimlerle orantılı olarak dünya işlerine aktif katılımı öngören bir stratejidir.

63 Walter LAFEBER, a.g.e.: 383-384.

64 Yirminci yüzyıl devrimlerini bütün şiddetiyle göğüsleyen ilk Amerikan Başkanı Woodrow Wilson'un politikaları, yirminci yüzyıl Amerikan dış politikasının şekillenmesinde büyük rol oynamıştır. "Wilsonculuk" kavramı, daha sonraki dönemde, uluslararasııcılığı, moralizmi ve idealizmi ve demokrasinin yaygınlaşmasını vurgulayan politikaları tanılamak için kullanılır olmuştur. Dönemin eleştirmenleri onu hayalcilikle ve "gücü" (askeri güç manasında) ihmal etmekle suçlamışlardır. Ancak günümüzde onun politikalarının daha kompleks ve öğretici olarak belirdiğini

İki Dünya Savaşı arası dönemde yeniden izlenmeye başlanan bu kendine özgü izolasyonist strateji, II. Dünya Savaşının başlarında Başkan Franklin D. Roosevelt'in (1933 – 1945 dönemi ABD Başkanı) farklı görüşüne rağmen, “*çatışan taraflar arasında tarafsız kalma, her iki tarafa da silah satmama*” olarak savunuldu. 1932’de Demokratların seçimi kazanması yalnızcılık politikasının bir zaferi olarak değerlendirilebilirse de, Almanya’nın Avrupa kıtasında hızla yayılması ve bölgedeki güçler dengesini tehdit etmesi; Japonya’nın Uzakdoğu bölgesini “ortak refah alanı” olarak tanımlaması ve 1941’de Pearl Harbor Baskınıni düzenlemesi, ABD’nin dış politikasına yön veren tarafsızlık ilkesini de sona erdirmiş ve izolasyonist politikalar terkedilmiştir.

Uluslararasılaşma stratejisini savunanlara göre, teknolojik gelişmeler dünyayı küçülmüş ve Amerikanın refahı, düzenli ve istikrarlı bir şekilde işleyen dünya ticaretine bağlı duruma gelmiştir⁶⁵.

II. Dünya Savaşı sonrasında ABD, uluslararası platformda söz sahibi büyük bir güç olarak ortaya çıkmıştır. Uluslararası sistemde meydana gelen yapısal değişiklikler, aynı zamanda Amerikan dış politikasındaki izolasyonist yaklaşımdan yeni bir “uluslararasılaşma” (internationalism) stratejisine geçişi de hızlandırmıştır. 1940’lardan 1950’lere doğru savaş ortamından barışa geçiş süreci, kuruluşundan bu yana Amerikan dış politikasında benzeri görülmemiş bir değişime neden olmuştur ki, söz konusu değişimler Amerikanın uluslararasılaşma eğilimlerini daha da güçlendirmiştir. Bu değişimler şunları kapsamaktadır:

- *Savaş zamanındaki müttefiklerle ilişkilerin yeniden tanımlanması;*
- *Amerikanın küresel yeterliliklerindeki dramatik artış karşısında, savaş sonrası dünyada ABD’nin görev ve sorumluluklarının belirlenmesi;*
- *Dünya barışının sürdürülmesi için efektif bir yapısal oluşumun geliştirilmesi;*

görüyoruz. Lyndon Johnson, Richard Nixon ve Jimmy Carter’in aralarında bulunduğu daha sonraki birçok başkan, Amerikan ulusunun geleceğine ilişkin en kapsamlı vizyona sahip bir başkan olan Wilson’a müracaat etme ihtiyacı duymuşlardır.

- *Kitle imha silahlarında meydana gelen korkunç artışın kontrol altına alınması; ve*
- *Savaşta yıkılan ekonomilerin yeniden onarılması (Truman Doktrini ve Marshall Planı gibi)⁶⁶ ve dünya para ve ekonomik sisteminin yeniden yapılandırılması.*

Soğuk Savaşın başlamasıyla “**çevreleme**”⁶⁷ politikasını benimseyen ABD, böylece dış politikasındaki uluslararasılaşma stratejisine farklı bir boyut kazandırmıştır. Her ne kadar II. Dünya Savaşı sonrasındaki konjonktürel gelişmelere Amerikan dış politikasının başarılı bir şekilde uyum sağladığı iddia edilse bile, en azından, iki konu üzerinde tam bir görüş birliğinin (konsensüs) sağlandığı söylenemez: 1) Küresel düzeydeki meselelere Amerikan müdahalesinin boyutundaki aşırı genişleme; 2) Dünya siyasetindeki Amerikan liderliğinin yeni rolünü destekleyici geniş konsensüsün varlığı sorunu. Bu bağlamda, **Vietnam politikasına** atfen tanımlanan tek boyutlu dış politika önceliklerinin, gerçekte ABD’nin küresel çıkar ve sorumluluklarını yansıtmadığı iddia edilmektedir.

Yukarıdaki tespitlerden de anlaşıldığı gibi tarihsel bağlamda Amerikan dış politikası, 1945 sonrası dönemde büyük bir niteliksel dönüşüme uğramıştır. 1800’lerden 1945’lere kadar yaklaşık 150 yıl boyunca ABD, dış güçlerle savunma amaçlı “**paktlar**” kurma veya **ittifak** üyesi olma girişimlerinden tamamen uzak durmuştur. Soğuk Savaş döneminde ise ABD, neredeyse dünyadaki bütün ülke ve bölgelere karşı politika ve stratejiler

65 Walter LAFEBER, a.g.e.: 383.

66 Walter LAFEBER, a.g.e.: 476, 479.

67 “Çevreleme politikası”, aslında, ilk kez meşhur diplomat Adams tarafından İngiltere’ye karşı geliştirilmiştir. Yani, II. Dünya Savaşı sonrasında Sovyetler Birliğinin çevrenmesinden yaklaşık 125 yıl önce. O dönemde ABD için en büyük tehdit Kanada’yı elinde bulunduran İngiltere’den geliyordu. Dolayısıyla İngiltere’nin Kanada’da çevrenmesi gerekiyordu. ABD’nin Batı Yarıküresindeki çevreleme politikası, daha sonra (1844’ten sonra) “Monroe Doktrini” olarak adlandırılacak olan bildirinin de temelini oluşturmaktaydı. Uluslararası ilişkiler literatüründe bildiğimiz anlamdaki bir “çevreleme politikası”, ilk defa George F. Kennan (daha sonra Rusya elçiliğine atanan Amerikalı diplomat) tarafından 1947’de “Foreign Affairs” dergisinde ele alınmıştır. Söz konusu yazısında Kennan, “20. yüzyılın ikinci yarısında Batının dış politikasının Kutsal Kitabı” olacak meşhur çevreleme doktrinini öne sürmüştür. “Mr. X” imzasıyla yayınlanan makaleye göre Sovyetler Birliği, [gücünü], Batı kurumlarına meydan okuyabileceği her yöne doğru genişletecektir. Bu durumda ABD’nin Sovyetler Birliği’ne karşı politikası, “Rusya’nın yayılma eğilimlerinin kararlı ve ihtiyatlı bir şekilde çevrenmesi” olacaktır (Kennan’s Theory of Containment.) Daha fazla bilgi için bkz.: Walter LAFEBER, a.g.e.: 473-476. Çevreleme stratejisi, önleyici savaş veya izolasyonizme geri dönüşten daha ziyade Sovyetlerin genişleme olasılığına karşı en efektif araçsal mekanizmayı simgelemektedir. Diğer taraftan çevreleme politikası üzerinde geniş bir uzlaşmanın varlığına karşın, vurgu ve ayrıntı açısından temel farklılıklar bulunmaktadır. Nitekim bazıları çevreleme politikasının “dinamik” değil “statik” bir dış politika stratejisi olduğunu iddia etmişlerdir.

geliştirerek uygulamıştır. Yani bu dönemde, izolasyonizm yerine, komünizmin yayılmasını önlemeyi hedefleyen “çevreleme” politikası ekseninde bir “uluslararasılaşma” stratejisi takip edilmiştir.

3. Tektarafılık ve Çoktarafılık

Yukarıda incelediğimiz ve tarihsel kökenleri cumhuriyetin kuruluş yıllarına kadar inen Amerikan dış politikasının ilk iki çatışan konusundan farklı olarak, tektarafılık ve çoktarafılık arasındaki gerilim, esas olarak, II. Dünya Savaşından sonra ortaya çıkan bir olgudur. Daha önce de açıklandığı gibi, tektarafılık, ülkelerin başkalarına danışmaksızın dış politikalarında bağımsız ve serbest hareket etmelerini tanımlamak için kullanılmaktadır. Bunun aksine, çoktarafılıkta, ülkelerin dış politika kararlarını alırken diğer ülkelerle birlikte ve danışarak hareket etmeleri sözkonusudur.

Tektarafılık, Wilson’un başkanlığı hariç, II. Dünya Savaşına kadar Amerikan dış politikasının en temel unsuru olagelmıştır. Ancak, savaş, ABD’nin tektarafılık konusundaki tutumunun değişmesinde büyük rol oynamıştır. Savaşı çok taraflı bir olgu olarak gören ABD, II. Dünya Savaşından sonra hızla tektarafılıktan uzaklaşmış, savaş sonrası küresel sistemin yeniden yapılandırılması için diğer devletlerle işbirliğini teşvik etmiştir. Savaş sonrası dünyanın karşı karşıya kaldığı birçok sorunun ancak uluslararası işbirliği sayesinde çözülebileceğini kabul eden ABD, Birleşmiş Milletler, Dünya Bankası ve diğer birçok çoktarafı uluslararası örgütün kurulmasına öncülük etmiştir. 1940’lardan itibaren ABD, Sovyetler Birliğine karşı askeri, siyasi ve ekonomik alanlarda diğer Batılı ülkelerle sıkı işbirliğine girmiştir. Nitekim 1949’da temeli atılan NATO, ABD’nin barış döneminde katıldığı ilk askeri ittifak olmuştur.

Doğu Bloğunun yıkılmasından sonra, çoktarafılığın önemli bir gerekçesi ortadan kalkmış, çoktarafılık ve tektarafılık arasındaki tartışma yeniden alevlenmiştir. Bazıları, ABD’nin tek süpergüç olarak kaldığı yeni

uluslararası konjonktürü “tek kutuplu” dönemin başlangıcı olarak tanımlarken⁶⁸, bazıları da çoktarafılığın hala izlenmesi gereken en iyi yaklaşım olduğunu öne sürmüşlerdir.⁶⁹ George H. W. Bush ve Bill Clinton yönetimleri, küresel ekonomik, sosyal, çevresel ve diğer meselelerin ancak uluslararası işbirliği ekseninde çözümlenebileceğine inanarak çoktarafılığını benimsemişlerdir. Örneğin, geçiş sürecindeki eski Doğu Bloku ülkelerinin desteklenmesinde, Irak’ın Kuveyt’i işgalinde Birleşmiş Milletler desteğinin alınmasında, birçok uluslararası antlaşmanın kabul edilmesinde ve Birleşmiş Milletler barış koruma operasyonlarının teşvik edilmesinde “çoktarafılı” yaklaşımlar tercih edilmiştir. George W. Bush’un başkanlığı döneminde ise, konu daha da karmaşık hale gelmiştir. 2002 yılından itibaren Bush yönetimi, ilk yıllarındaki tektarafılık politikalarına tekrar geri dönmüştür. 2003 yılındaki Irak savaşı bunu doğrulamaktadır. Amerika Birleşik Devletleri tektarafılık siyasetinde o kadar ileri gitmiştir ki, birçokları bizzat ABD’nin “haydut devlet”e dönüştüğünü iddia etmişlerdir.⁷⁰ Bu eğilimlerin güçlenmesinde 11 Eylül terörist saldırılarının önemli bir etken olduğunu belirtmek gerekir.

D. 11 Eylül 2001 Terörist Saldırıları ve Amerikan Dış Politikasında Paradigma Değişikliği

Soğuk Savaş sonrası dönemde hem Batılı hem de Batı-dışı demokratik ülkelerin ulusal güvenliklerine yönelik tehdit algılamalarından başta gelenlerden birinin de “terörizm” olduğu genellikle kabul edilmektedir. Bilimsel anlamda, kuramcılar ve uluslararası güvenlik uzmanları tarafından uzun zamandan beri tartışılmasına rağmen, terörizm tehdidinin siyasal, ekonomik ve psiko – sosyal etkileri ve bu etkilerin boyutları, 11 Eylül 2001’de New York’taki Dünya Ticaret Merkezi ve Washington DC’deki Amerikan Savunma Bakanlığı’nın (Pentagon) teröristlerin intihar saldırısına uğramasına

68 Charles Krauthammer, “The Uni-Polar Moment”, *Foreign Affairs*, Number 1, 1991; William C. Wohlforth, “The Stability of a Unipolar World,” *International Security* 24, Summer 1999, 5–41.

69 Joseph S. Nye Jr., *The Paradox of American Power: Why the World’s Only Superpower Can’t Go It Alone*, New York: Oxford University Press, 2002.

kadar derinden anlaşılamamıştır.⁷¹ Saldırının hemen ardından Batılı ülkeler terörizmi 21. yüzyılın en büyük tehdidi ilan etmişler ve küresel çapta bir terörizmle mücadele girişimlerini desteklediklerini açıklamışlardır. Hatta henüz tanımlanmamış bir düşmana karşı NATO üyesi ülkeler, tarihte ilk kez ittifak anlaşmasının 5. maddesini harekete geçireceklerini duyurmuşlardır.

11 Eylül Olaylarıyla birlikte dünyada yeni bir gündemin olduğu ve yeni bir döneme girildiği açıktır. Hatta 11 Eylül sonrasını “yeni dünya düzeni” diye nitelendirenler de olmuştur. 11 Eylül günü gerçekleşen terör eylemlerinin ardından, yeni sürecin eski kavramlarla anlaşılabileceğini, tarih içinde bu eylemin anlamının karşılığının bulunacağını savunanlar da olmuştur. Üstelik eylemlerin ardından gelen Amerikan askeri harekatı, gelişmeleri eski kalıplar içinde değerlendirmeye, emperyalizm söylemine oturtmaya, petrol kaynaklarına erişim yada “Büyük Oyun” çerçevesinde değerlendirmeye oldukça elverişliydi.⁷² Soli Özel’in küreselleşme bağlamında 11 Eylül Olaylarına ilişkin yorumu daha çözümleyici bir açılım ortaya koymaktadır:

“11 Eylül saldırısının küreselleşmeye ve onun yarattığı eşitsizliklere ve haksızlıklara karşı başkaldırının simgesi olduğu tezi anlamlı sayılsa bile, kapsayıcı bir açıklama gücü yok. Ancak böylesi bir eylemin küreselleşme sürecinden geçmemiş bir dünyada mümkün olmayacağını söylemek, eylemi düzenleyen ve buna katılanların küreselleşme ürünü kişiler olduklarını vurgulamak şart. Eylem küreselleşmenin son on yılda en çok öne çıkarılan ve olumlu bulunan özelliklerinden birisinin dışavurumu bir bakıma. Devletlerin

70 Clyde Prestowitz, *Rogue Nation: America's Unilateralism and the Failure of Good Intentions*, New York: Basic Books, 2003.

71 Burada hemen şunu belirtmek gerekir ki, bu son saldırıların Amerika'ya yönelmesine rağmen, terör eylemlerinin büyük çoğunluğu hala Üçüncü Dünya ülkelerinde görülmektedir. Gelişmiş ülkelerin kendi içlerinden kaynaklanan terörist eylemler ise nispeten daha azdır. Bununla birlikte, Oklahoma'da (ABD) bir federal binanın bombalanarak 160 kişinin ölümüyle sonuçlanan ya da Japonya'da metro istasyonuna “sarin” gazıyla düzenlenen saldırılarda görüldüğü gibi, gelişmiş ülkelerde de terörist eylemlere rastlanmaktadır. Hatta Avrupa'nın bazı ülkelerinde de Türkiye'deki PKK terörüne benzer nitelikte (İngiltere'de IRA ve İspanya'da ETA gibi) ayrılıkçı etnik terör örgütleri, uzun zamandan beri ulusal güvenlik ve bütünlüğü tehdit etmeyi sürdürmektedirler. Son zamanlarda Batı dünyasına dışarıdan yönelen daha ciddi terör tehditlerinin kökeninde ise, çoğu kez bu ülke yönetimlerinin Üçüncü Dünyadaki bazı ülkelerin yaşadığı siyasi sorun ve/veya gelişmelere taraf olması yatmaktadır. Özellikle 1980'li ve 90'lı yıllarda gelişen olaylar bunu açıkça ortaya koymaktadır. Nitekim bu dönemde İran – Irak Savaşı, Irak Ambargosu, Sudan'ın ve Libya'nın bombalanması, Körfez Savaşı, Filistin – İsrail çatışmasının alevlenmesi, radikal İslamın güçlenmesi, Taliban, Hamas, Hizbullah süreçleri, Balkanlar ve eski Sovyetler Birliği coğrafyasında yaşanan etnik, dini ve teritoryal nitelikteki çatışmalar yer aldı. Bu olumsuz süreçlerin çok büyük bir bölümüne ABD yönetimleri “doğrudan” ve “aktif” bir şekilde müdahil oldu. Bkz.: Birol Akgün, “Küreselleşme Çağında Terör ve Karşı Terör: Amerika'nın İş Neden Zor?”, *Stratejik Analiz*, Cilt 2, Sayı 18, Ekim 2001, 114.

düzen içerisindeki ve sistem üzerindeki denetimlerinin azaldığı, yerlerini büyük ölçüde toplumsal güçlere kaptırdıkları ve uluslararası siyasetin bundan böyle giderek sivil toplum örgütlerince yapılacağı çok söylendi. 11 Eylül, devlet dışı aktörlerin devletler sistemine bir saldırısıydı ve bu bağlamda hem devletler sisteminin toparlanması ve kendisini yeniden konsolide etmesi sonucunu getirdi hem de devlet dışı aktörlerin denetimsiz küresel etkinliklerinin sınırlandırılmasının koşullarını hazırladı...”⁷³.

11 Eylül saldırısını, demokratik ve insan hakları kökenli bir küreselleşmeye karşı ekonomik küreselleşmenin bir başkaldırısı olarak yorumlayanlar da bulunmaktadır. Yani birincisinin bütün olumlu özelliklerinin ikincisinde yaşanan kısıtlamalarla ortadan kaldırıldığı öne sürülmektedir.⁷⁴ Bunlara gerekçe olarak da, son iki on yıldaki çatışma ve karmaşalar, uluslararası gelir dağılımındaki aşırı dengesizlik, çevre kirlenmesi, AIDS, eğitimsizlik, yoksulluk ve diğer olumsuz gelişmeler gösterilmektedir.

Olayların açıklık kazanmasıyla yeni bir döneme girildiği anlaşılsa da, ABD’nin egemenliğiyle sembolleştirilen küreselleşmenin büyük bir yara aldığı, Soğuk Savaş sonrasında tek süper güç olarak görülen ABD’nin eskisi kadar büyük güç olarak algılanamayacağı savları gerçekleri yansıtmamıştır. Günümüzdeki gelişmeler, ABD’nin bu durumdan en az zararla çıkmaya çalıştığı izlenimini vermektedir. Küreselleşmenin temel dinamiklerini oluşturan faktörler değişmemekle birlikte, “güvenlik algılaması” uluslararası sisteme önemli bir faktör olarak yeniden girmiştir. Kısa vadede, bu faktörün yeni ama güçlü bir konjonktürel faktör olacağı⁷⁵ ve Amerikan dış politika uygulamalarını şekillendirmeye devam edeceği iddia edilebilir.

11 Eylül Olaylarının Amerikan dış politika üzerindeki etkisine gelince, Philip Gordon’un bu bağlamda vurguladığı nokta daha çarpıcıdır: “11 Eylül’de New York ve Washington DC’ye düzenlenen saldırıların hemen sonrasında, Amerikalı yorumcular, bu olayla... Pearl Harbor baskını arasında benzerlik

72 Soli Özel, “Şekillenen Dünyayı Anlamaya Çalışmak”, Zaman Gazetesi, 23 Kasım 2001.

73 Soli Özel, a.g.m.

74 Hasan Bülent Kahraman, “Yeni Dünya Düzeni: Küreselleşmeden Müdahaleciliğe”, Foreign Policy, Türkiye Baskısı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Temmuz – Ağustos 2001, 24.

kurmakta gecikmediler. 11 Eylül'ün Pearl Harbor'la kıyaslanması doğal bir şey, fakat asıl ilginç ifade ettiği anlam: masumiyet ve izolasyon çağının bittiği ve Birleşik Devletler'in dış dünyaya angaje olma (karışma) derecesini ve biçimini radikal ve kalıcı olarak değiştirme zorunluluğuyla karşı karşıya geldiği gerçeği".⁷⁶ 11 Eylül'ün 1941, 1947 veya 1989 çizgisindeki gibi bir "paradigma değişikliği"ne neden olduğu genellikle söylenmektedir. Bunun yanı sıra, terörizm olgusu, Bush'un başkanlık dönemine damgasını vurmuş ve 11 Eylül'deki saldırıların siyasi ve psikolojik etkisi Amerikanın dünyayla olan ilişkisinde uzun dönemli sonuçlar doğurmuştur. Ayrıca 11 Eylül sonrası konjonktür, ABD'nin "yapmak isteyip de yapamadığı bazı uygulamalar"⁷⁷ için son derece uygun bir ortam yaratmıştır.

11 Eylül olaylarının Amerikan dış politikası üzerindeki en açık etkisi "müttefik" arayışlarındaki artış bağlamında görülmektedir. Müttefiklere olan ihtiyacın saldırıların öncesine göre arttığı bir gerçektir. Diğer taraftan müttefiklerle işbirliği, Amerikan dış politikasında kısmi değişiklikleri kaçınılmaz kılmaktadır. Örneğin, Rusya'yla işbirliğinin kazandığı özel değer, Washington'un şu anki ABM Anlaşmasından çekilme, NATO'yu genişletme veya Çeçenistan'da insan hakları için baskı yapma planlarını hayata geçirmesini daha zor veya daha maliyetli hale getirebilir. Çin'in desteğine duyulan ihtiyaç, Tayvan'ın arkasında kararlı bir şekilde durmayı, Füze Kalkanı Projesine devam etmeyi ve Pekin'in insan hakları uygulamalarını açıktan eleştirmeyi güçleştirdiği öne sürülebilir.⁷⁸ Pakistan ve Ortadoğu bağlamında da benzer tespitler yapılabilir.

Saldırının Amerikan dış politikasını etkileyebileceği bir diğer yönü, Bush yönetiminin tek taraflı davranma eğilimi üzerindeki etkisidir. Görevdeki ilk dokuz ayında yönetim, Anti – Balistik Füzelerin Yasaklanması Anlaşmasını, Kapsamlı Nükleer Test Yasağı Anlaşması, Kyoto Protokolü, Uluslararası Ceza Mahkemesi, Biyolojik Silahlar Protokolünün Kontrol

75 Serhat Erkmen, "11 Eylül 2001: Terörizmin Yeni Miladı", Stratejik Analiz, Cilt 2, Sayı 18, Ekim 2001, 13.

76 Philip Gordon, "11 Eylül ve Amerikan Dış Politikası", Foreign Policy, Türkiye Baskısı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Temmuz – Ağustos 2001, 18.

77 Serhat Erkmen, a.g.m., 16.

mekanizmaları gibi çok sayıda uluslararası anlaşmayı imzalamayı, desteklemeyi ve Kongre'den geçirmeyi reddetmek türünden çok taraflılığı gözardı eden birçok hareketiyle müttefiklerini kızdırmıştır. Müttefiklere duyulan ihtiyaç – ve belki aynı ölçüde önemli sayılabilecek dünya kamuoyunda destek ve sempati kazanma ihtiyacı – tek taraflı bir yaklaşımın sürdürülmesini daha da zorlaştırmaktadır.⁷⁹ Ayrıca saldırılar, Amerikan savunma ve güvenlik politikaları ile istihbarat kuruluşları bağlamında da önemli sonuçlar doğurmuştur.

11 Eylül saldırıları, uluslararası sistemde ABD'nin de kabulüyle daha dengeli bir güçler dağılımı oluşturma ihtimalini ortadan kaldırmış ve ABD'de uzun zamandır bu fırsatı bekleyenlere ülkenin genel güvenlik stratejisini istedikleri şekilde değiştirme fırsatı vermiştir. Zaten George W. Bush yönetiminin ABD'nin genel güvenlik politikalarında önemli değişikliklere hazırlandığı yeni Ulusal Güvenlik Stratejisi'nin (National Security Strategy of the United States) 15 Eylül 2002'de açıklanmasından önce belli olmuştu. 1 Haziran 2002'de West Point Askeri Akademisi'nin mezuniyet töreninde konuşan Başkan Bush, 11 Eylül saldırılarının ardından o güne kadar kullandığı "terörizme karşı savaş" retoriğinin ötesine geçerek, "hayırhah hegemon" yerine açıkça mutlak kontrole (supremacy) dayanan neo-emperyal bir güvenlik anlayışına işaret etmiştir. Buna göre ABD kolektif güvenliği garanti altına almak için artık büyük devletlerin ittifakını aramayacak ve ABD askeri gücünü tüm meydan okumaların ötesinde tutacak şekilde rakiplerin doğmasına engel olacaktı. Bunu yaparken de ABD'nin geleneksel realist politikalarına (çevreleme-containment ve caydırıcılık-deterrence) yada yakın dönemde (Clinton dönemi) moda olan neo-liberal (örn. stratejik ortaklık, küreselleşme, çok-taraflı işbirliği v.b.) politikalara dayanmayacak; bunlar yerine "ön-alma" (preemption) stratejisini vurgulayan yeni-muhafazakar (neo-conservative) politikalar izleyecekti.⁸⁰

78 Philip Gordon, a.g.e., s. 16.

79 A.e., s. 19.

80 Ahmet Yüksel, "ABD'nin Dış Politikasının Tarihsel Süreci ve Dinamikleri", 10 Şubat 2006 (çevrimiçi)
<http://www.uiportal.net/content.php?article.11>, 18 Ekim 2006.

Bunlara ilaveten, geleneksel tehdit-merkezli askeri savunma doktrininden olanak-olasılık merkezli bir yaklaşıma geçişi vurguluyor. Böylece savunma da önleme'den (prevention) önalma'ya (preemption) dönüşüyor. Bu çerçevede ABD artık kendisine yönelebilecek tehditleri daha tehdit ortaya çıkmadan önlemeye yönelik bir savunma stratejisi geliştiriyor. Böylece, saldırıdan sonra gerçekleşen meşru müdafaa yerine ABD henüz saldırı tehdidi bile oluşmadan, bu yönde bir niyet olduğu iddiasıyla önalma operasyonlarında bulunmayı kendini savunma çerçevesinde tanımlıyor.⁸¹

İronik olarak, 11 Eylül sonrasında iddia edildiğine göre teröristlerin değişmesini amaçladıkları, Amerikan dış politikasının önemli ayaklarından bir tanesi muhtemelen değişmeyecek: başta Ortadoğu (özellikle İsrail yanlısı politikalar) olmak üzere Amerika'nın küresel etkinliğinden (ekonomik, siyasi ve askeri bağlamda) geri adım atması.⁸² ABD dış politikası ekseninde 11 Eylül'ün sonucu, Amerikanın içe kapanması değil, dış dünyaya olan angajmanının yeniden canlanması olmuştur.

E. Amerikan Dış Politikasının Farklı Boyutları

1. ABD Dış Politikasının Şekillenmesinde Kongre'nin Rolü

Temsili demokrasi bağlamında Amerikan dış politika yapımı sürecini etkileyen içsel faktörler genel olarak üç grupta toplanabilir: Kongre (Temsilciler Meclisi ve Senato), Hükümet ve Kamuoyu. ABD'nin yasama organı olan Kongre, dış politika açısından Başkan karşısında güçsüz olmakla beraber, dış politikadaki "gücü" Yürütme ile paylaşmaktadır. Kongrenin dış politikadaki konularla olan ilişkisi, politikaların oluşumu veya uygulanmasıyla bağlantılı olmayıp, daha çok bu süreci denetleme işleviyle ilgilidir. İç politikada olduğu gibi, dış politikada da ne Başkan⁸³ ne de Kongre her hangi

⁸¹ Edward Said, "Amerika'ya Bakmak ve Görmek", Le Monde Diplomatique, Türkiye, Ocak 2003.

⁸² Philip Gordon, a.g.e., 21.

⁸³ Son karar ABD Başkanı'na ait olsa da, başındaki kişinin özellikleriyle paralel olarak Başkan Yardımcısı, Dışişleri Bakanlığı, Millî Güvenlik Konseyi, Savunma Bakanlığı birimleri, dış politika konularıyla ilgili karar alma mekanizmalarında değişen ölçülerde etkiye sahiptir. Örneğin

bir fonksiyon veya konu üzerinde bir “tekele” (monopoly) sahip değildir. Bu “güç” paylaşımı, mevcut uluslararası siyasi konjonktüre ve içerideki değişik faktörlere (kamuoyu, lobiler, elit kesim, baskı grupları vs) bağlı olarak sürekli değişmektedir. Örneğin 1919 – 1941 döneminde Kongre, Başkanın aktif dış politika izleme olanaklarını tamamen kısıtlamıştır. Bunun iki Dünya Savaşı arasında kamuoyunda egemen olan izolasyonist eğilimlerden kaynaklandığı ileri sürülebilir. Diğer taraftan “küresel çevreleme” çağında (1950 – 1968 yılları arasındaki dönem) Kongre, yürütme üzerindeki nüfuzunu büyük ölçüde azaltmıştır.⁸⁴

Seçmen kitleleri ve lobi/çıkar gruplarının baskısına son derece açık olan Kongre, pek çok konuda Yönetimin de korkulu rüyası haline gelebilmektedir. Örneğin ticari konularda başka ülkelerle müzakere konusunda Kongre’den yetki talep eden Yönetim, bu yasanın geçirilmesinde oldukça zorlanmaktadır.

Bu fark, Kongre üyelerinin seçilmesinde yürürlükte olan uygulama biçiminden kaynaklanmaktadır. Özellikle Temsilciler Meclisi’nde kongre üyelerinin yürüttüğü kampanyaların finansmanı, birtakım özel ilişkilerin varlığını meşru kılmakta ve sistemin içine entegre etmekte, oy sayısı olarak her bir seçmenin değerini artırmaktadır. Bu iki özellik, çeşitli baskı gruplarının varlığına ve gücüne zemin hazırlamakta, bu grupların Kongre üzerindeki etkisini artırmaktadır. Kongre üyeleri, seçim bölgesindeki etnik azınlıkların taleplerine ve bu azınlıkları temsil eden lobi gruplarına kayıtsız kalamamaktadır. ABD’deki 2000 yılı seçimleri sırasında pek çok seçim bölgesinde, gerek Cumhuriyetçi gerekse Demokrat Parti adayları açısından birkaç oyun bile önemli olduğu yakın bir mücadele şeklinde geçtiği düşünülürse, siyasi açıdan lobilerin etkisi daha iyi anlaşılabilir. Kongre üyeleri

Clinton Yönetimi zamanında politika şekillendirmesinde çok daha aktif role sahip Milli Güvenlik Konseyi (National Security Council), Bush Yönetimi ile daha pasif bir hale gelmiş, özellikle Başkan Yardımcısı Dick Cheney’nin etkin kişiliğine ve dış politika konularında daha güvenlik odaklı bakışına paralel olarak ve elbette 11 Eylül olaylarının da etkisiyle Savunma Bakanlığı/Pentagon’un rolü artmıştır.

84 Şatlık Amanov, ABD Dış Politikası ve İnsan Hakları..., 134.

için bu lobiler tarafından toplanan mali yardımlar da son derece masraflı yürütülen seçim kampanyaları açısından geri çevrilmesi zor imkanlardır.⁸⁵

2. Amerikan “Dış Yardımları” ve Diplomasideki Ağırlığı

Dış yardım, hükümetler düzeyinde veya hükümet tarafından desteklenen kuruluşlar ve programlar aracılığıyla gerçekleştirilen ekonomik ve askeri destek şeklinde tanımlanabilir. “Küresel nüfuz” mücadelesinde “güçlü bir silah” olarak kabul edilen ekonomik yardım, doğrudan yapılan bağışları, teknik işbirliğini ve kredileri kapsamaktadır.⁸⁶

Dış yardımın (özellikle borçların) siyasi ve hukuki reformların gerçekleştirilmesi şartıyla verilmesi, “siyasal koşulluluk” (political conditionality) kavramıyla ifade edilmektedir. Soğuk Savaşın sona ermesinden sonra bir Kuzey stratejisi olarak yardımı (borç) alan ülkelere dayatılan siyasal koşulluluk, ABD öncülüğünde Avrupa Birliği, Kanada, İskandinav ülkeleri, Japonya gibi gelişmiş ülkelerin ortak stratejisine dönüşmüştür.

1940'ların sonlarında kendini dört siyasi yenilenmeyle (Truman Doktrini, Çevreleme stratejisi, Marshall Planı, Amerikan İttifakı Sistemi) açığa vuran ABD dış politikasına 1950'lerde “dış yardım” ve “özgürlük” de dahil edilmiştir.⁸⁷ Bu dönemde dış yardımlar ABD tarafından, Üçüncü Dünya ülkelerini Sovyet etkisinden uzak tutmak için yararlı bir araç olarak görülmüştür.⁸⁸ Dış yardımlarla ulaşılmak istenen hedefleri belirleyen temel unsurlar, Soğuk Savaş boyunca pek değişkenlik göstermemiştir.

85 Yakup Beriş, Aslı Gürkan, “Türk-Amerikan İlişkilerine Bakış: Ana Temalar Ve Güncel Gelişmeler”, TÜSİAD ABD Temsilciliği Değerlendirme Raporu, Temmuz 2002, 10-11.

86 Loch K. Johnson, *America As A World Power – Foreign Policy in a Constitutional Framework*, New York, McGraw – Hill, 1996, 365.

87 Hans J. Morgenthau, “The American Tradition in Foreign Policy”, *Foreign Policy in World Politics*, Ed. Roy C. Macridis, 3rd Edition, New Jersey, Prentice – Hall, Inc., 1967, 249.

88 P. T. Bauer, “Foreign Aid and The Third World”, *The United States in the 1980's*, Ed. Peter Duignan, Alvin Rabushka, Hoover Institution Publication, Stanford University, 1980, 573.

Tablo – 2: Dış Yardımlarda Temel Belirleyiciler⁸⁹

IR (Uluslararası İlişkiler) Teorileri	Hümanitar İhtiyaçlar	Stratejik Önem	Ekonomik Potansiyel	Kültürel Yakınlık	İdeolojik Tutum	Bölge
Realizm		X				
Neorealizm		X	X			
İdealizm	X					
Neo – Marksizm			X			
Niteliksel: (olay araştırması)						
ABD		X			X	
Japonya			X			
İsveç	X				X	X
Fransa			X	X		
Niceliksel (ampirik – deneysel araştırma)						
ABD		X				
Japonya			X			
İsveç	X					
Fransa			X			

Kaynak: *World Politics*, Vol: 50, No: 2, Ocak 1998, 303.

Yukarıdaki tablodan da anlaşıldığı gibi, Amerikan dış yardımları esas olarak stratejik ve ideolojik çıkar parametreleri tarafından belirlenmektedir. Bunun en iyi örneğini 1970'lerin sonlarında Carter yönetiminin Mısır, Kenya, Somali ve Sudan gibi ülkelerle başlattığı askeri anlaşmaya dayalı görüşmeler oluşturmaktadır.⁹⁰

ABD'de dış yardımın insan hakları koşuluna bağlı tutulması, 1970'li yıllarda derinleşen ekonomik krize bağlı olarak Üçüncü Dünya ülkelerinde ekonomik kalkınma politikalarından vazgeçilmesiyle başlamıştır. 1974 yılından itibaren ABD, Dış Yardım Yasasında yaptığı değişikliklerle, ilk kez ekonomik ve askeri yardımları insan hakları şartına bağlı tutmuştur. ABD Dış Yardım Yasasının getirdiği "Harkin Değişikliği" (116. madde), ekonomik yardımın insan haklarının şiddetli ihlallerinin yaşandığı ülkelere verilmesini engellemektedir. Söz konusu yasanın 502 B maddesinde 1978 yılında yapılan değişiklik ise, güvenlik yardımının insan haklarını ihlal eden hükümetlere, bu tür bir yardım için "istisnai – olağanüstü" koşullar

⁸⁹ Veriler literatür taramasıyla elde edilmiştir

⁹⁰ Peter J. Schraeder, Steven W. Hook, and Bruce Taylor, "Clarifying the Foreign Aid Puzzle, A Comparison of American, Japanese, French, and Swedish Aid Flows", *World Politics*, Vol: 50, No: 2, January 1998, 310.

(extraordinary circumstances) olmadıkça verilmeyeceği hükmünü getirmiştir.⁹¹

Yaygın beklentilerin aksine, dış yardımın küresel ağı Soğuk Savaş sonrasında da yayılarak genişlemeye devam etmektedir. 1970'li yıllardaki insan hakları koşuluna bağlı tutulan Amerikan dış yardımları, 1990'lı yıllar boyunca da genel bir strateji olarak kabul edilmiştir. ABD'nin ikitaraflı yardım programlarındaki kesintilere rağmen, OECD verilerine göre yıllık yardım akışı 1990'ların ortalarında bile 60 milyar Dolar civarındaydı.⁹²

Tablo – 3: 1998 Mali Yılı (MY) için en fazla dış yardım alan ilk on ülke

Ülkeler	Yardım Miktarı (ABD Doları)
İsrail	3.000.000.000
Mısır	2.116.000.000
Ukrayna	229.147.000
Ürdün	192.814.000
Hindistan	143.699.000
Rusya	133.955.000
Peru	116.191.000
Etiyopya	114.232.000
Haiti	101.618.000
Gürcistan	92.946.000

Kaynak: Agency for International Development, **Congressional Presentations Summary Tables**, Fiscal Year 1998.

Yeni dönemde dış yardımlara hala ihtiyaç duyan “geleneksel alıcılar”a (Afrika, Latin Amerika ve Güney Asya ülkeleri) rakip olarak Doğu Avrupa ve eski Sovyetler Birliği ülkeleri ortaya çıkarken, dış yardım programlarının temel belirleyicileri de (özellikle insan hakları lehine) büyük ölçüde değişmiştir. Ayrıca Soğuk Savaş döneminde ABD'nin demokrasinin gelişimi bağlamındaki yardımları, daha çok CIA kapsamında ve gizli olarak değerlendirilirken, Reagan döneminden itibaren buna birçok hükümet kuruluşu, yabancı medya, siyasi partiler ve sendikalar dahil edilmiştir.⁹³

91 George Kourous, Tom Barry, “Protecting Human Rights”, Foreign Policy In Focus, Vol. 1, No. 1, October 1996 (çevrimiçi) <http://www.foreignpolicy-infocus.org/briefs/vol1>, 20 Ağustos 2001.

92 Peter J. Schraeder, a.g.m., 294.

93 Şatlık Amanov, ABD Dış Politikası ve İnsan Hakları..., 141.

2005 yılında, ABD'den gelişmekte olan ülkelere akan toplam paranın (resmi kalkınma yardımları ve özel kesim sermaye hareketleri) miktarı tarihteki rekor seviyesine ulaşarak, 104,4 milyar ABD Dolarını aşmıştır. Amerika Birleşik Devletleri'nin dış yardımları, OECD'ye üye otuz ülkenin toplam dış yardımlarının % 25'ine denk gelmektedir. Bugün, Amerikan yardımlarının en büyük alıcıları sırasıyla şunlardır: Irak (10,8 milyar \$), Afganistan (1,3 milyar \$), Sudan (771 milyon \$), Etiyopya (625 milyon \$), Mısır (397 milyon \$), Pakistan (362 milyon \$), Ürdün (354 milyon \$), Kolombiya (334 milyon \$), Uganda (242 milyon \$) ve Sırbistan ve Karadağ (181 milyon \$).⁹⁴

3. Amerikan Kamuoyu'nda Dış Politikanın Yeri ve Önemi

Soğuk Savaş döneminde dış politikanın, Amerikan toplumunda en üst sırada bir önceliğe sahip olduğu söylenebilir. Hemen her türlü kayıp, bu uğurda gözden çıkarılabiliyordu.⁹⁵ Ancak eski düşmanın yok olması ve komünizmin çökmesiyle birlikte, dış politikanın “kamuoyu”nda⁹⁶ neredeyse önemsiz ve gündem dışı bir konuma gerilediği görülmüştür. Artık bu uğurda verilecek kayıplar “tahammül edilemez bir yük”⁹⁷ olarak görülmekte ve kamuoyunun kırılğan hassasiyetiyle birlikte değerlendirilmektedir.

1993'te gerçekleştirilen kapsamlı bir kamuoyu araştırmasında, Amerikalıların dış politika meselelerine nazaran, yerel ve ulusal gündemi oluşturan sorunlara daha fazla eğilimli oldukları gözlenmiştir. Bu araştırmaya katılanlar, dış politika yapımı sürecine egemen olan söylem ve sloganları reddetmişlerdir; ABD'ye dost olmayan bir hükümetin seçimleri kazanma riski varsa, dış ülkelerde demokrasiyi geliştirme çabalarına karşı çıkmaktadırlar; ve yine değişik kültürlere sahip dost ülkelerin ABD'ye düşman olmasıyla

94 The Washington File, Bureau of International Information Programs, U.S. Department of State, <http://usinfo.state.gov>, 19 Ekim 2006.

95 Ronald Steel, “The Domestic Core of Foreign Policy”, *The Atlantic Monthly*, Vol: 275, No: 6, June 1995, 84.

96 “Ülkelerin dış politikalarının üzerinde olduğu sosyo – politik yapının öğelerinden biri olan kamuoyu (public opinion), dış politika konusuyla ilgilenen bireylerin, bu bireylerin oluşturdukları grupların kanaatleri olarak ifade edilebilir.” Dış politika ve kamuoyu ilişkisi hakkında daha fazla bilgi için bkz.: Faruk Sönmezoğlu, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*, 488 - 500

97 Ronald Steel, a.g.m., 84.

sonuçlanacak bir insan hakları gelişimi programlarına destek vermemektedirler.⁹⁸ ABD’de ancak her on kişiden biri (%10) ABD’nin tek başına küresel lider olması gerektiğini düşünmektedir. Amerikan toplumunun daha çok uyuşturucu kaçakçılığı, işsizlik sorunları, suç oranları, yasadışı göçmenler, sağlık ve çevre konularına ilgi gösterdiği tespit edilmiştir.⁹⁹

Aynı şekilde Soğuk Savaş sonrası dönemde kamuoyunun dış politika konularına olan ilgisini yansıtmaları açısından önem taşıyan bir başka araştırmanın sonuçlarına göre, Amerikalılar dış politika meselelerine karşı fazla ilgi duymamaktadır. Gerçekten de 1996’da “CNN / USA Today / Gallup” tarafından yapılan kamuoyu araştırmasına göre, Amerikalıların sadece %14’ü, oylarının oluşumunda dış politikanın en yüksek belirleyici etmen olduğunu düşünmektedir.¹⁰⁰ Buna rağmen, Amerikan toplumu birtakım hedeflerin gerçekleştirilebilmesi için hala güçlü bir dış politikanın izlenmesini talep etmektedir. Bu hedefler, dünyada Amerikan liderliğinin sürdürülmesi, diğer ülkelerin ABD’ye olan saygısının devam ettirilmesi ve Amerikan çıkarlarının ve ülke geleceğinin korunmasını kapsamaktadır.

Diğer taraftan kamuoyuna egemen olan dış politika konularındaki bilgisizlik ve ilgisizlik, Amerikalıların izolasyonist bir tutuma sahip olduğunu göstermemektedir. Amerikalılar izolasyonist değil; doğrudan etkiye sahip açık ve öncelikli iç politika (yerel) konularına daha fazla ilgi gösterirlerken, dış politika meselelerine karşı büyük oranda ilgisiz ve duyarsızdırlar.¹⁰¹ Çünkü dış politikaya ilişkin sorunlar birey ve grupların büyük çoğunluğunu doğrudan doğruya etkilememekte veya dolaylı olan bu etki kolay ve açık bir biçimde farkedilememektedir ki bu durum, söz konusu birey ve grupların dış politika konularına ilişkin ilgi / bilgi düzeylerinin, kanaatlerinin, iç politika konularının gerisinde kalmasına neden olmaktadır.¹⁰²

98 Ronald Steel, a.g.m., 84.

99 Genel kamuoyunun % 80’den fazlası için “ABD’ye uyuşturucu girişinin durdurulması”, “Amerikalı çalışanların iş güvenliği” ve “nükleer silahların yayılmasının önlenmesi” gibi konular daha fazla öneme sahiptir.

100 Brett Schaefer, “Public Opinion on US Foreign Policy and Defense Issues”, Issues’96; The Candidate’s Briefing Book, The Heritage Foundation, Chapter 20, 1996, (çevrimiçi) <http://heritage.org/issues/96/chpt20.html>, 9 Eylül 2001.

101 A.e.

102 Faruk Sönmezoglu, Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi, 489.

Kamuoyu araştırmalarındaki istatistiki bilgiler, dış politika yapıcılarının ve karar vericilerin ne tür bir strateji izleyeceklerini mutlak manada belirlemese bile, aktif bir dış politika için toplumsal desteğin oranı önemli sayılmaktadır. Kaldı ki Amerikanın küresel ölçekte sahip olduğu üstünlük ile toplumsal düşünceinin ve eğilimlerin durumu, ayrılmaz şekilde birbirine bağılıdır.¹⁰³

Son olarak, Amerikan kamuoyu hem askeri hem de ekonomik açıdan çok pahalıya mal olacak bir dış politika stratejisini desteklememektedir. Bu bağlamda, çok taraflı ve uluslararası standart ve uygulamalara şüpheyle bakan Kongre de kamuoyunun eğilimlerini yansıtırıcı politikaları takip etmiştir. ABD'nin dünyanın değişik bölgelerinde gerçekleştirdiği insani ve askeri müdahalelerinde de (Eski Yugoslavya, Irak, Somali, Ruanda, Afganistan v.s.) genel siyasi atmosferin bir yansıması olarak “ahlaki – etik” vurgudan daha çok “pragmatik” bir vurgunun hakim olduğu görölmüştür. Pragmatik siyasi kültürden kaynaklanan böyle bir “seçiciliğin”, insan hakları meselesini genellikle göz ardı ettiği bilinmektedir. Nitekim Kosova müdahalesinde Amerikan kamuoyunun yaklaşımı, Amerikan kayıplarının (askerlerin can güvenliği gibi) azlığı ölçüsünde “hoşgörölü”¹⁰⁴ olmuştur. Araştırma uzmanlarına göre, “pragmatik uluslararasıcılık” (pragmatic internationalism) için Amerikan kamuoyunda genel kabul gören yaygın bir destek bulunmasına karşılık, “ahlaki uluslararasıcılık” (moral internationalism) fikrini destekleyenlerin sayısı çok az miktardadır.¹⁰⁵

II. Uluslararası İlişkilerde Yeni Bir Siyasi ve Coğrafi Bölge: Orta Asya

A. Tarihsel ve Kavramsal Analiz

¹⁰³ Şatlık Amanov, ABD Dış Politikası ve İnsan Hakları..., 145.

¹⁰⁴ A.e.

¹⁰⁵ Bu konuda daha fazla bilgi için bkz.: Ole Holsti, “Public Opinion on Human Rights in American Foreign Policy”, in David P. Forsythe, ed., The United States and Human Rights: Looking Inward and Outward, Lincoln, University of Nebraska Press, 2000.

1991 yılında Orta Asya'daki eski Sovyet cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını elde etmeleri, iki farklı sürecin başlangıç noktasını teşkil etmiştir: ilki, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan'da ulusal devletlerin inşası, diğeri ise sözkonusu ülkelerin sınırları dahilinde yeni bir bütünlüğün – Orta Asya Bölgesinin – oluşmasıdır. Ülke liderlerinin coğrafi bölge olarak Orta Asya terimini tartışmasız kabul etmeleri, aynı zamanda, onların eski sovyet geçmişinden uzaklaşma çabalarını ve aynı sorunları paylaşan ülkeler olarak aralarındaki yakınlığı yansıtmaktadır.

1. Topolojik – Uzamsal Birim Olarak “Bölge” Kavramı

“Bölge” kavramını tanımlamaya yönelik çok farklı yaklaşımlar ve kriterler sistemi bulunmaktadır. Bu bağlamda Orta Asya bölgesinin sınırlarını tanımlamak için değişik metotlar geliştirilmiştir. Bu çalışmada “Orta Asya” kavramı, uluslararası-siyasi bir bölge ve/veya “uluslararası ilişkilerde kendisine bir bütünlük ve özerklik sağlayacak şekilde ve spesifik olarak tanımlanmış topolojik [coğrafi] parametrelere sahip bir uzamsal birim” olarak dikkate alınacaktır.¹⁰⁶ Bölge kavramının tanımlanmasında olduğu gibi, Orta Asya bölgesinin sınırlarının tespit edilmesinde de farklı varyantlar bulunmaktadır. Kültürel – tarihsel ve etnik – dini kriterler dikkate alındığında, Orta Asya bölgesi, sadece eski Sovyet cumhuriyetlerini değil, bunun yanı sıra, Çin'in Doğu Türkistan bölgesi, Afganistan, Pakistan ve İran'ı da kapsamaktadır. Bu bölgenin tanımlanması için birçok yazar “büyük Orta Asya” teriminin kullanılmasını önermektedir.¹⁰⁷

2. Yeni Bir Uluslararası – Siyasi Bölge: “Orta Asya”

¹⁰⁶ Bu konuda daha fazla bilgi için bkz.: Narinskiy M.M. ve Malgin A.V., “Opredeleniye Mejdunarodno – Politicheskogo Regiyona” (Uluslararası-Siyasi Bölge Tanımlaması), Problemy Razvitiya Sodrujestva Nezavisimyh Gosudarstv na Sovremennom Etape [Günümüz Dünyasında Bağımsız Devletler Topluluğu'nun Gelişiminin Önündeki Sorunlar], Vestnik RAMI, 2001, No: 2, 33-39.

¹⁰⁷ Bknz.: Belokrenitskiy V. Y., Problemy i perspektivy formirovaniya Sentralnoaziatskogo makroregiona, Vostok, 1993, No: 4, 35-47.

Avrasya'nın merkezinde, 1991 yılının sonlarına doğru ortaya çıkan beş yeni bağımsız cumhuriyeti [Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan] komşu ülkelerden farklı kılan birçok nitelik, Orta Asya'nın "bağımsız" bir uluslararası-siyasi bölge olmasının da düşünsel çerçevesini ve temelini oluşturmaktadır. Orta Asya bölge ülkeleri, sosyo-ekonomik kalkınma düzeyleri ve karakteri; hammadde sağlayıcısı olarak dünya ekonomisindeki rolü (1990'ların sonu itibarıyla bölge ekonomisi, dünya GSYİH'nın %0,4'ü ve dünya ihracatının %0,2'sine tekabül etmekteydi¹⁰⁸); dini, toplumsal, kültürel ve tarihi ortaklığı; su kaynakları, enerji, taşımacılık ve ulaşım alanlarındaki karşılıklı bağımlılıkları; dünya siyasetinin "özneler"i olarak benzer siyasi-stratejik koşullara sahip olmaları açısından aynı kategoride değerlendirilebilirler. Okyanuslara çıkışı olmayan bölge ülkelerinin en önemli görevi, ulaşım sistemlerini ve iletişim imkanlarını geliştirmek olmalıdır.¹⁰⁹

Bunun yanı sıra, Orta Asya'daki yeni cumhuriyetler arasında derin farklılıklar da bulunmaktadır. Bölge ülkeleri farklı sosyo-ekonomik kalkınma modellerini benimsemenin yanı sıra, ulus-devlet inşa sürecini değişik ulusal ideolojilerle gerçekleştirmektedirler. Bu bakımdan bölgeye "bütüncül" bir bakış açısı, ülkeler arasında gittikçe artan heterojen yapıyı da göz önünde bulundurulmalıdır.

Bölge ülkelerini şüphesiz kültürel ve tarihi unsurlar da birleştirmektedir. Genel olarak, Orta Asya ülkelerinin nüfusunun büyük çoğunluğu Türki halklardan müteşekkildir. Yine bölge insanları İslam dinine mensuptur. Tarih boyunca Orta Asya halkları, birbirleriyle yakın ilişkiler kurmuşlar ve belirli dönemlerde, aynı teritoryal – idari birimler altında yaşamışlardır. Bölge ülkelerinin bir diğer ortak özelliği ise, topluma egemen olan ve sosyal-siyasal süreci yönlendiren "alt-etnik, kabilevi, cemaatsel, koruyucu ve kayırmacı ilişkiler"¹¹⁰ ağının varlığıdır. Yine Orta Asya ülkelerinin uluslar arası ilişkilerin özneleri olarak ortaya çıkışları aynı siyasi – stratejik koşullarda

108 Jukov S. V., Reznikova O. V., Sentralnaya Aziya v sotsialno-ekonomicheskikh strukturah sovremennogo mira, Moskva, 2001, 14.

109 Bknz.: Miloslavskiy G. V., Integratsionniy potentsiyal regiona, Vostok, 1996, No: 5, 5-18.

gerçekleşmiştir. Meşhur şarkiyatçı B. Y. Belokrenitsk'e göre, Orta Asya bölgesi Sovyetler Birliği'nin "en sağlam cephelerinden birini"¹¹¹ teşkil etmiştir. Batıda Orta Asya'ya duyulan ilgi sönük kalırken, bölge uzmanlarının sayısı da çok azdır. Bölgenin coğrafi uzaklığı ve hatta Sovyetler Birliği içerisindeki yalıtılmışlığı, onu sovyetologların ve batılı araştırmacıların ilgi alanından uzaklaştırmıştır.

a. "Orta Asya" Kavramı ve Farklı Tanımlamalar

Orta Asya (Rusça: Средняя Азия/"Srednyaya Azia"/"Middle Asia" veya Центральная Азия/"Tsentral'naya Azia"/"Central Asia"; Türkçe'de "Orta Asya"; Farsça: آسیای مرکزی; Arapça: آسیا الوسطی/"Asya al Wusta"; Urdu: وسطی (ایشیا)"Wasti Asia"; Standart Mandarin Çince: 中亚/ pinyin: "Zhōngyà"), Asya kıtasının karasal olarak kuşatılmış büyük bir parçasıdır. Kültürel, demografik ve coğrafi bakış açısına göre bölge için kullanılan terimler de çeşitlilik göstermektedir. "Orta Asya" (Central Asia) terimi, eskiden Çarlık Rusya'nın Asya'da kalan bölgeleri için kullanılırdı. Sovyet döneminde ise, şimdiki beş ülkeyi (Türkmenistan, Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan) kapsayan "Merkezi Asya" (Middle Asia) terimi kullanılmaya başlanmıştır.¹¹² Bu makalede, söz konusu beş cumhuriyeti içine alan coğrafi bölgeye odaklanılmıştır.

Bölgeyi tanımlamak için kullanılan bir başka terim de "İç Asya"dır. İç Asya şeklindeki kullanım daha çok Amerikan tarzını andırmaktadır. Avrupa'da ve bölgenin kendi içinde genel kullanım Orta Asya şeklindedir.¹¹³ Orta Asya bölgesi, Avrupa'nın iki katı büyüklükte geniş bir alanı kaplar. Orta

110 Mirskiy G.I., Natsiya, etnos, religiya v sentralnoaziyatskom kontekste, Mirovaya ekonomika i mejdunarodnye otnosheniya, 1993, No:12, 9.

111 Sentralnaya Aziya: Puti integratsii v mirovoye soobshestvo, Moskva, 1995, 4.

112 Robert M. Cutler, "Economics and Security in Central Asia", Harvard Asia Quarterly, Winter 2001, (çevrimiçi) <http://www.fas.harvard.edu/~asiactr/haq/200101/index.htm>, 12 Eylül 2004.

113 Andre Gunder Frank, The Centrality of Central Asia, Amsterdam, VU University Press, 1992, 5.

Asya, kuzeyde Güney Sibirya'dan güneyde Hint Yarımadasına; batıda Hazar Denizi ve İran'dan, doğuda Çin'e kadar uzanmaktadır.¹¹⁴

Bölgenin sınırlarının tayin edilmesinde, uluslararası düzeyde kabul görmüş bir tek tanımdan söz etmek mümkün değildir. Bazı yazarlara göre, bölge, tarihsel olarak göçebe halklarla ve İpek Yoluyla yakından bağlantılıdır. Bu anlamda Orta Asya, insanların, malların ve fikirlerin Avrupa, Ortadoğu, Güney Asya ve Doğu Asya arasında hareketini sağlayan bir köprü rolünü oynamıştır.

Coğrafyacı Alexander von Humboldt (1843), Orta Asya'yı müstakil bir bölge olarak ele alan ilk kişi olmuştur. Bölge hala birçok yazar tarafından Türkistan olarak tanımlanmaktadır ki bu isim Stalin döneminde önce daha çok kullanılmıştır.

En dar kapsamlı tanımlama, Sovyetler Birliği tarafından resmi olarak kullanılan "Middle Asia" kavramıdır. Bu isim, Türkmenistan, Özbekistan, Tacikistan ve Kırgızistan'ı kapsarken, Kazakistan'ı dışarıda bırakmıştır. Rusça'da bölgeyi tanımlamak için iki kavram kullanılmıştır: Средняя Азия (Srednyaya Azia ve "Middle Asia", daha dar kapsamlı olup, Slav olmayan toprakları içermektedir) ve Центральная Азия (Tsentral'naya Azia veya "Central Asia", daha geniş kapsamlı olup, tarihsel olarak hiçbir zaman Rusya'nın parçası olmamış Orta Asyalı toprakları kastetmektedir). Günümüzde Rusya, Orta Asya bölgesine Kazakistan'ı da dahil ederek kullanmaktadır. Bağımsızlıklarından hemen sonra, yeni cumhuriyetlerin liderleri Taşkent'te biraraya gelerek, Orta Asya kavramının Kazakistan'ı da içerecek şekilde tanımlanmasını kabul etmişlerdir.

UNESCO, bölgeyi iklim şartlarına göre tanımlamakta ve daha geniş coğrafi alana işaret etmektedir. Bu bağlamda Orta Asya, Moğolistan, batı Çin (Tibet dahil), kuzey İran, Afganistan ve batı Pakistan, güney Rusya, kuzey Hindistan ve Pakistan'ı kapsamaktadır. Bölgenin tanımlanmasında kullanılan bir başka kriter de etnik yapıdır; buna göre bölgenin "yerli"leri Türk ve

114 Seyfi Taşhan, "The Caucasus and Central Asia: Strategic Implications", Foreign Policy, Ankara, 1993, no: 3-4, 5.

Moğollardır. Çinli, İranlı ve Rusların sömürgeciliği ve iskanı daha sonra gelmektedir.¹¹⁵

b. Orta Asya'nın Kısa Tarihi

Orta Asya'nın tarihi, bölgenin iklim ve coğrafi koşulları çerçevesinde şekillenmektedir. Bölgedeki kuraklık tarımın yapılmasını güçleştirirken, denizlere olan coğrafi uzaklığı ticaretin gelişmesini engellemiştir. Bu yüzden şehircilik ancak belirli bölgelerde gelişme imkanı bulabilmiştir.

Bozkırlardaki göçebelerle yerleşik insanlar arasındaki ilişkileri daha çok çatışma belirlemiştir. Göçebe hayatı, savaşıma elverişli bir ortamı oluşturmuş ve dünyanın en savaşçı halklarını ortaya çıkarmıştır. Hunların Avrupa'yı istilası, Çin'e yapılan saldırılar ve Moğolların neredeyse bütün bir kıtayı işgali, bu tespitleri doğrulamaktadır. Ateşli silahların savaşların kaderini belirlemeye başladığı 16. yüzyıldan itibaren, göçebelerin hakimiyeti sona ermeye başlamıştır. Rusya, Çin, İngiltere ve diğer güçler, 19. yüzyılın sonlarına doğru bölgenin büyük bir kısmını ele geçirmişler ve Orta Asya'nın içlerine kadar nüfuz etmişlerdir.

Rusya'daki Ekim Devriminden sonra Orta Asya bölgesi tamamen Sovyetler Birliği'ne katılmıştır. Moğolistan bağımsızlığını korumakla birlikte Sovyetlerin uydusu haline getirilmiştir. Sovyet döneminde bölgede altyapı ve sanayileşme gelişirken, yerel kültürler bastırılmış, başarısız kolektivizm programları neticesinde binlerce insan hayatını kaybetmiş, etnik ve teritoryal gerilimler artmış ve çevre problemlerine göz yumulmuştur.¹¹⁶ Orta Asya'nın ulus – devletleri, ilerleyen bölümlerde de görüleceği gibi, teritoryal sınırların etnik sınırlarla uyuşmadığı durumlarda büyük sıkıntılar yaşamaktadır.¹¹⁷ Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte bölgedeki beş eski sovyet cumhuriyeti bağımsızlığını elde etmiştir.

¹¹⁵ Wikipedia, The Free Encyclopedia by Wikimedia Foundation, Inc., http://en.wikipedia.org/wiki/Central_Asia, 4 Nisan 2006.

¹¹⁶ A.e.

¹¹⁷ Uri Ra'anana, "The Nation-State Fallacy," in Joseph Montville, ed., *Conflict and Peacemaking in Multiethnic Societies*, Lexington, MA: Lexington Books, 1990, 5-20.

c. Orta Asya'da Sosyo – Kültürel Yapı

Günümüzde Orta Asya coğrafyası, 50 milyonu aşan nüfusuyla ve 4 milyon km² alanıyla Bağımsız Devletler Topluluğunun (BDT) alanının %20'sini teşkil etmektedir. Coğrafi olarak en geniş alanı kaplayan ülke Kazakistan ve en kalabalık ülke de Özbekistan'dır.

Orta Asya nüfusunun çoğunluğunu Türk kökenli ve Türkçe konuşan insanlar teşkil etmektedir. Ayrıca tüm Orta Asya halkları İslam dinine mensuptur. Din, geleneksel ilişkiler ve milliyetçi duygular, bu toplumları bir arada tutan en etkili kavramlardır.

Bölge insanların büyük çoğunluğunun kullandığı diller, Türki dil grubuna aittir. Türkmen dili, Türkçe'ye oldukça yakındır (her ikisi de Oğuz grubuna aittir) ve Türkmenistan, Afganistan, İran ve Türkiye'de konuşulmaktadır. Kazak, Kırgız ve Tatar dilleri, Türki dillerin Kıpçak grubuna aittir ve yaygın olarak Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Afganistan ve Doğu Türkistan'da kullanılmaktadır. Özbek ve Uygur dilleri, Özbekistan, Tacikistan, Kırgızistan ve Uygur bölgelerinde yaygındır. Bu dillerin yanısıra Rusça, hem yerli halklar hem de etnik Ruslar tarafından konuşulmaktadır. Çince, Moğolca, Farsça ve Tibet dilleri bölgenin belirli kısımlarında kullanılmaktadır.

İslam dini, Orta Asya ülkeleri, Afganistan, Doğu Türkistan ve komşu ülke insanların ortak dinidir. Bölgenin büyük bir bölümü Sünni olmasına rağmen, Şiilik de Azerbaycan, Afganistan ve kısmen Pakistan'da yaygındır. Tibet Budizmi, Moğolistan, Tibet ve güney Sibirya bölgelerinde görülmektedir. Sibirya'da Şamanizm de yaygındır. Çin Halk Cumhuriyetinin kurulmasından sonra batıya doğru artan göçler, bölgede Konfüçyüs ve diğer inançların artmasına neden olmuştur. Hristiyanlık bölgede çok eski yüzyıllarda güçlü olmakla beraber, günümüzde yaygın mezhep Rus Ortodokos Kilisesidir ki üyeleri yoğun olarak Kazakistan'da yaşamaktadır. Yahudiler ağırlıklı olarak

Özbekistan'ın Buhara bölgesinde yaşamaktadırlar ve 1990'lardan sonra başta İsrail olmak üzere Batı ülkelerine göç etmişlerdir.¹¹⁸

Orta Asya'da İslam, siyasal bir güç olmaktan ziyade kültürel bir boyuta sahiptir. İnsanlar kendi kültürel kimliklerini, Slav ve diğer kültürlerden ayırt etmek için, İslam'a referansla tanımlamaktadırlar. Bu anlamda, İslam'ın bölge genelinde siyasal mücadele için bir temel teşkil etmesi düşünülemez.

3. Bölgenin Coğrafi ve Jeostratejik Önemi

Zbigniew Brzezinski'nin "siyah delik" olarak nitelendirdiği ve yer altı zenginliklerine rağmen, azgelişmiş ve denizlere kapalı (land-locked) olan Orta Asya bölgesi, Avrasya'nın bütün güç havzalarının kesişme noktasında yer almaktadır.¹¹⁹

Aslında bölgenin jeo-stratejik önemi, İpek Yolunun hayati konumu nedeniyle 19. yy'da zirveye ulaşmıştır. Kuzeyden güneye, doğudan batıya içinden geçilen meşhur İpek yolları, Arap, Doğu ve Avrupa uygarlıklarını birbirine bağlayan ilk önemli ticaret yolları arasındaydı. Orta Asya 19. yüzyılda, Hindistan'ın stratejik kontrolü için çekişen Rus ve İngiliz imparatorluklarının çarpışma noktasıydı. Bölgedeki beş cumhuriyet, Sovyetler Birliği döneminde de ekonomik, askeri, stratejik ve siyasi açıdan önemli bir bölge olmaya devam etmiştir. Bölgede, dünyadaki en yüksek petrol ve doğal gaz rezervlerini barındıran ülkeler –Türkmenistan, Kazakistan, Özbekistan – yer almaktadır.

İsveçli jeopolitikçi R. Kjellen'e göre güçlü bir siyasal organizmanın üç şartı vardır: "genişlik", "hareket serbestisi" ve "içeride birlik ve beraberlik". Orta Asya geniş bir sahaya ve bu saha içerisinde zengin kaynaklara sahiptir. Batıya ulaşan güvenli bir koridora da sahip olduğunda hareket serbestisi

118 Kadim bir topluluk olan Buhara Yahudilerinin geçmişi 5. yüzyıla kadar geri gitmektedir. Bunların İran'dan sürgün edildiği tahmin edilmektedir. Buhara Yahudilerinin inancına göre Buhara, gerçekte on kabilenin sürgün edildiği Habor'dur (II Kings 17:6). Sovyet yönetimleri döneminde, Özbek Yahudileri diğer bölgelere nazaran dinlerini yaşama konusunda daha özgür bir ortam bulmuşlardır. Bununla birlikte, örneğin Samarkand'daki sinagog sayısı 1917'de 30 iken 1935'te 1'e düşmüştür. İkinci Dünya Savaşı sırasında Rusya'nın batı bölgesinden birçok Yahudi Özbekistan'a göç ettirilmiştir ve bunların büyük bir kısmı buraya yerleşmiştir. Daha fazla bilgi için bkzn.: Union of Councils for Jews in the Former Soviet Union, (çevrimiçi) <http://www.fsmonitor.com/index.html>, 20 Ekim 2006.

kazanacaktır. Bölgenin kendi içerisinde ve çevresindeki güvenli ülkelerle gireceği işbirliği, önceki iki faktörle birleştiğinde yeryüzünün siyasal bakımdan güçlü bölgelerinden biri olarak ortaya çıkmasına neden olacaktır.

Bölgenin, hem konumu hem de enerji kaynakları nedeniyle jeo-politik ve jeo-ekonomik bakımlardan büyük bir öneme sahip olduğunu söyleyebiliriz. Bölgenin jeo-politik hassasiyetinin önündeki en önemli engel, serbest ve engelsiz bir erişimin – ulaşımın sağlanmasındaki güçlülüdür.

Orta Asya'nın sahip olduğu “merkezi konumun”, bölgenin tarihi üzerinde hem olumlu hem de olumsuz etkileri olmuştur. Merkezi konumu sayesinde bütün ticari yollara erişim imkanına sahip olurken, tarih boyunca sürekli büyük güçlerin saldırılarına açık hale gelmiştir.

- Kuzeyindeki bozkırlar önce Hun ve Moğol savaşçıların, daha sonraları, özellikle demiryoluyla, Rus tacirlerin hızlı mobilizasyonuna imkan sağlamıştır. Rus imparatorluğu Doğu ve Güney istikametinde sıcak denizlere inmek için yayılmaya devam ederken, Orta Asya üzerinden Afganistan'ı ele geçirmeyi planlıyordu.
- Orta Asya bölgesinin Doğusunda her zaman Çin imparatorluğunun demografik ve kültürel ağırlığı hissedilmiştir. Çin'deki Moğol Yuan Hanedanlığı Doğu Türkistan ve Tibeti işgal ederken, Mançu Hanedanlığı da aynı bölgeleri birkaç asır sonra tekrar ele geçirmiştir.
- Güneydoğu bölgesinde, özellikle Tibet, Hindikuş ve civarında, Hindistan'ın siyasal ve kültürel ağırlığı etkisini göstermiştir. Pakistan'ın coğrafi konumu (dağlık arazi yapısı), Hindistan'daki hanedanların Orta Asya üzerinde güç politikası uygulamalarını güçleştirmiştir. Ayrıca, Hindistan ve Orta Asya halkları arasındaki kültürel ve dinsel farklılıklar da “güç projeksiyonu”nu sekteye uğratmıştır.
- Güneybatı istikametinde ise, Ortadoğulu güçler Orta Asya'nın güney bölgelerine kadar (genellikle Özbekistan, Afganistan ve Pakistan) ilerlemişlerdir. Pers imparatorlukları Orta Asya'nın bazı bölgelerini ele geçirmişler; antik çağda Helen İmparatorluğu Orta Asya'nın içlerine

kadar gelmişler; iki Arap İslam imparatorluğu da bölgenin tümünde nüfuz sahibi olmuştur.

Soğuk Savaş sonrası dönemin Orta Asya bölgesi, çatışma potansiyeli olan, tarihi – kültürel etmenlerin, kabilesel ve dini faktörlerin karışımından oluşan, etnik bağlamda kırılgan ve istikrarsız bir yapıya sahip olmaya devam etmektedir. Bugün bölge üzerinde plan ve proje tasarlayanlar sadece Rusya ve Çin değil, bunların yanısıra Türkiye, İran, Pakistan, Hindistan ve hepsinden önemlisi Amerika Birleşik Devletleri bulunmaktadır.

- Rusya hala bölgenin stratejik evriminin anahtarı olmaya devam etmekle birlikte, bölgedeki nüfuzunun her geçen gün azaldığı kabul edilmektedir.
- Türkiye, bölge insanlarıyla paylaştığı etnik, dini ve kültürel benzerliklerden dolayı önemli bir etkiye sahiptir ve ayrıca Orta Asya'nın petrol ve doğal gazının enerji nakil hatlarıyla Akdeniz'e taşınmasında önemli bir köprü rolü oynamaktadır.
- Tarihte birçok imparatorluğa beşiklik yapmış olan İran'ın da bölgeyle tarihsel ve kültürel bağları bulunmaktadır. İran, özellikle Hazar havzasındaki petrol zenginliklerinin ve Türkmen doğalgazının Basra Körfezine taşınması projesinde kilit öneme sahip bulunmaktadır.
- Doğu Türkistan ve Tibet'i kontrol eden Çin, bölgedeki en önemli oyuncularından biridir. Çin'in, Şanghay İşbirliği Örgütü aracılığıyla izlediği güvenlik, enerji ve petrol politikaları bu anlamda dikkate değerdir.
- Büyük ancak istikrarsız bir nükleer güç olan Pakistan, bölge üzerinde güç projeksiyonu yapabilecek kapasiteye sahip birkaç ülkeden biridir. Orta Asya ülkeleri için, okyanuslara inmenin en yakın ve kolay yolu Pakistan üzerinden geçmektedir. Pakistan Orta Asya'nın enerji kaynaklarıyla yakından ilgilenmektedir.
- Nükleer silaha sahip yükselen güç Hindistan, bölge üzerinde belirli bir nüfuza sahiptir. Hindistan aynı zamanda bölgede Çin'e karşı bir dengeleyici güç olarak görülmektedir.

- Amerika Birleşik Devletleri, bugün, Orta Asya'nın uluslararası ilişkilerinde en önemli yere sahip bulunmaktadır. ABD bölgedeki askeri varlığıyla ve petrol diplomasisiyle dikkat çekmektedir.¹²⁰

B. Ülke Profilleri ve Bağımsızlık Sonrası Dış Politika Yönelimleri

Orta Asya devletlerinin ulusal çıkarlarının ve dış politika hedeflerinin oluşum süreci farklı yönlerde cereyan etmiş ve çoğu kez birbirleriyle çelişmiştir. Ancak söz konusu beş cumhuriyetin yönetimlerinin hepsi için ortak amaç, uluslararası alanda manevra alanını geniş tutmak ve kendi egemenliklerini ve bağımsızlıklarını güçlendirmek için dış ilişkiler ağını çeşitlendirme özlemi olmuştur. Farklı ekonomik kalkınma programları uygulanmasına rağmen, Orta Asya'daki bütün yeni cumhuriyetlerin ihtiyaç duydukları şeylerin başında, ihracatın artırılması, ithalatın genişletilmesi, yabancı sermayenin ve know-how yatırımlarının teşvik edilmesi gelmektedir. Bu anlamda, Kırgız siyaset bilimcisi ve diplomat A. Djekshenkulov'un belirttiği gibi "Orta Asya ülkelerinin uluslararası toplumla entegrasyonu"¹²¹, bölge için en önemli strateji olarak belirlemektedir.

1. Kazakistan

Genel Bilgiler:

Resmi adı	: Kazakistan
Yönetim şekli	: Cumhuriyet
Başkent	: Astana
Diğer şehirler	: Almatı, Karaganda, Şımkent, Kızılorda, Aktöbe, Aktau, Atırau, Pavlodar, Petropavlovsk, Semipalatinsk
İdari yapı	: 14 bölge, 3 şehir idaresi

¹²⁰ Wikipedia, The Free Encyclopedia by Wikimedia Foundation, Inc., http://en.wikipedia.org/wiki/Central_Asia, 4 Nisan 2006.

¹²¹ Djekshenkulov A., Novıye Nezavisimıye gosudarstva Sentralnoy Azii v mirovom soobshestve, Moskva, 2000, 223.

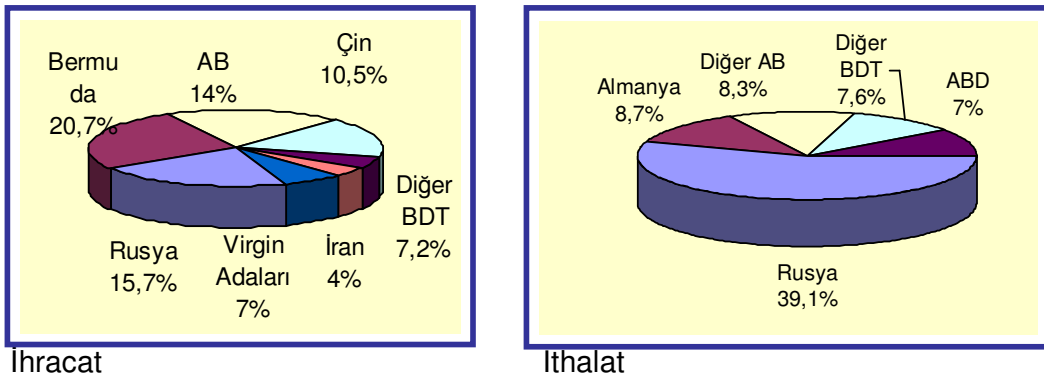
Devlet Başkanı	: Nursultan Nazarbayev (1 Aralık 1991'den beri)
Komşuları	: Rusya, Çin, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan
Yüzölçümü	: 2,717,300 km2 (Dünyanın en büyük yüzölçümüne sahip 9. ülkesi)
Nüfus	: 15.1 milyon (Dünyanın en fazla nüfusa sahip 57. ülkesi)
Etnik dağılım	: Kazak (%53.4), Rus (%30), Ukraynalı (%3.7), Özbek (%2.5), Alman (%2.4), Uygur (%1.4)
Dil	: Kazakça
Para birimi	: Tenge (25 Mayıs 2005 itibarıyla 1 USD = 131.69 Tenge)

Tablo – 4: Kazakistan – Temel Ekonomik Göstergeler

	1999	2000	2001	2002	2003	2004
GSYİH (büyüme, %)	2.7	9.8	13.2	9.5	9,2	9,4
GSYİH (milyar \$)	16.9	18.3	22.4	24.4	29,8	
Sınai üretim (büyüme, %)	1.9	14.7	14.0	9.8	8,8	10,1
Enflasyon oranı (TÜFE, %)	8.4	13.2	8.4	6.0	6.5	6,9
İhracat (milyar \$)	5.9	9.3	9.0	10,0	12,9	20,5
İthalat (milyar \$)	5.645	6.848	8.224	7.646	8,327	13,8
Dış Borç (milyar \$)	6.105	6.664	6.900	6.400	3.073	27,1
Döviz Kuru (ort., 1 \$: Tenge)	119.5	142.1	146.7	153.3	149,3	136,0
Döviz Rezervleri (milyar \$)	1.479	1.594	1.997	2.555	4,236	

Kaynak: T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, <http://www.dtm.gov.tr>

Tablo – 5: Kazakistan'ın Dış Ticaretindeki Başlıca Ülkeler (2003)¹²²

Kazakistan'ın temel dış politika hedefleri, ülkenin bağımsız bir devlet olarak kalkınmasını¹²³, yabancı sermaye ve teknoloji yatırımları için gerekli koşulların sağlanmasını ve dış politikada çoktaraflılık ve denge stratejisinin

¹²² T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, <http://www.dtm.gov.tr/anl/raporlar/ORTAASYA--BDT.htm>, 22 Ekim 2006.

yürütülmesini¹²⁴ kapsamaktadır. Kazakistan, dış politikasında önceliği bölgesel işbirliği ve entegrasyon hareketlerine vermektedir. Ülke yönetimi, her zaman Orta Asya ülkeleri arasında bütünleşmenin savunucusu olmuş ve özellikle de Orta Asya'da bölgesel işbirliği ve serbest ticaret konularındaki girişimlere öncülük etmiştir.

Kazakistan, BDT Gümrük Birliği olarak kurulan ve daha sonraları Avrasya Ekonomik Topluluğu (EURASEC) olarak değişen oluşumun üyesidir. Diğer üyeleri arasında Rusya, Belarus, Kırgızistan ve Tacikistan olan bu topluluk, bütünleşme açısından bölgede somut bir yapılanmayı hedeflemekteyse de henüz beklentileri karşılamaktan oldukça uzaktır. Kazakistan'ın üye olduğu diğer bir bölgesel oluşum olan Orta Asya İşbirliği Teşkilatı (CACO) ise üye ülkeler arasında bazı konularda görüş birliğine varılamaması ve özellikle de Kazakistan ile Özbekistan arasındaki anlaşmazlıklar nedeniyle işlevsellik kazanamamıştır.

Kazakistan'ın dış politikasının şekillenmesinde, Rusya ve Çin ile olan sınırların uzunluğu ve ülkede yoğun olarak yaşayan Rus nüfusunun varlığı büyük rol oynamıştır. Astana yönetimi, her zaman Moskova ve Pekin'in çıkarlarını ve eğilimlerini dikkate alarak hareket etmiştir. Diğer taraftan Kazakistan'ın başlıca müttefiği Rusya Federasyonu olarak görülmektedir. Zaman zaman Kazak hükümetinin ülkedeki Rus azınlığa karşı uygulamaları nedeniyle iki ülke arasında sorunlar yaşanmaktaysa da bunlar kısa süreli olmaktadır. Başta ABD olmak üzere Batılı ülkelerle ilişkilerin geliştirilmesi, Kazakistan için Rusya ve Çin karşısında dış politikada manevra kabiliyetini artırmıştır.

11 Eylül 2001 tarihinde gerçekleşen terör olaylarından sonra ABD'nin bölgede başlattığı askeri hareket sırasında ABD savaş uçaklarına hava sahasını açan ve havaalanlarının kullanılmasına izin veren Kazakistan, ABD ile olan ilişkilerini de geliştirmek istemektedir.

123 Tokayev K. K., Pod styagom nezavisimosti: Ocherki o vneshney politike Kazahstana, Almaty, 1997, 21.

124 Aktualniye problemy vneshney politiki Kazahstana, Sbornik statey, Moskva, 1998, 12.

Kazak hükümeti, Çin'in Orta Asya ile ilgili uzun vadeli amaçlarından tedirginlik duysa da 1995 yılında bu ülkenin de üyesi olduğu, Orta Asya'da radikal İslami hareketler, bölücülük ve organize suça karşı üye ülkeler arasında koordinasyonu hedefleyen Şanghay İşbirliği Örgütü'ne dahil olmuştur. Günümüzde ise Astana yönetiminin Çin ile olan ilişkilerini daha pragmatik bir yaklaşımla ele aldığı gözlemlenmektedir. Kazak hükümeti, enerji sektörüne daha fazla Çin yatırımı çekmeye ve böylece Batılı firmalara olan aşırı bağımlılığı kırmaya çalışmaktadır.¹²⁵

2. Kırgızistan

Genel Bilgiler:

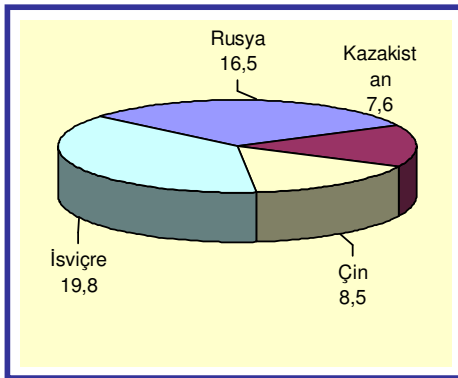
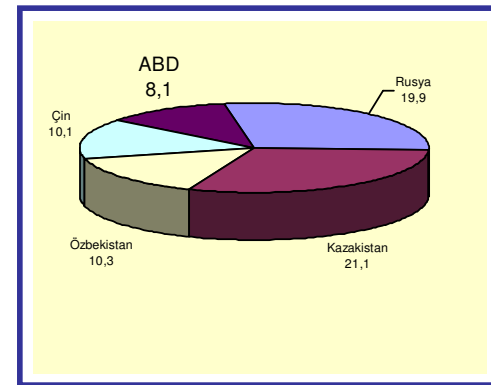
Resmi adı	: Kırgızistan
Yönetim şekli	: Cumhuriyet
Başkent	: Bişkek
Diğer şehirler	: Oş, Talas, Celalabad, Narın
İdari yapı	: 7 Eyalet (oblast) ve 1 Şehir İdaresi
Komşuları	: Çin, Kazakistan, Özbekistan, Tacikistan
Yüzölçümü	: 198,500 km ² (Dünyanın en büyük yüzölçümüne sahip 86. ülkesi)
Nüfus	: 5.2 milyon (Dünyanın en fazla nüfusa sahip 111. ülkesi)
Etnik dağılım	: Kırgız (%52.4), Rus (%18), Özbek (%12.9), Ukraynalı (%2.5)
Dil	: Kırgızca
Para birimi	: Som (4 Şubat 2006 itibariyle 1 USD = 41.3563 KGS)

¹²⁵ DEİK, Kazakistan Ülke Bülteni, Mayıs 2005, 2-3.

Tablo – 6: Kırgızistan – Temel Ekonomik Göstergeler

Yıl	GSYİH (Milyar \$)	Kişi Başına Gelir(USD)	Büyüme Oranı (%)	Enflasyon Oranı (%)	İhracat (Milyon \$)	İthalat (Milyon \$)
1996	1,8	238	5,6	31	505	838
1997	1,8	262	9,9	23	631	646
1998	1,6	268	2,1	10	535	756
1999	1,2	262	3,6	36	454	842
2000	1,4	283	5,1	19	504	510
2001	1,5	312	5,3	7	476	554
2002	1,6	325	0,5	2	486	467
2003	1,9	379	6,7		590	673

Kaynak: T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, <http://www.dtm.gov.tr>

Tablo – 7: Kırgızistan'ın Dış Ticaretindeki Başlıca Ülkeler**İhracat****İthalat**

Kaynak: T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, <http://www.dtm.gov.tr>

Kırgızistan'nın dış politikası, tarihsel olarak her zaman sorunların yaşandığı komşu Özbekistan ve Çin ile ilişkilerin etkisi ve 1990'lardan günümüze kadar varlığını sürdüren bölgedeki terörizm tehdidi ekseninde şekillenmiştir. Coğrafi olarak küçüklüğü, nüfusunun azlığı ve doğal kaynakların sınırlı olması dolayısıyla ülke, Rusya'nın liderlik ettiği askeri, siyasi ve ekonomik yapılara yakın durmuştur. Dış politikaya etki eden bir diğer faktör, Askar Akayev rejiminin demokrasi ve özgürlükler konusundaki tutumu olmuştur. Kırgızistan'ın bölgedeki "demokrasi" adacığı imajı¹²⁶, zamanla erozyona uğramakla beraber, ülke yönetimlerinin liberal politikaları her zaman uluslararası kamuoyunun dikkatini çekmiştir.

126 Bknz.: Conflict, Cleavage, and Change in Central Asia and the Caucasus, Der.: K. Dawisha ve B. Parrott, Cambridge, 1997, 242-276.

Kazakistan ve Özbekistan menşeli enerji kaynaklarına bağımlılığı, ülkenin askeri gücünün zayıflığı, Çin ve Özbekistan'ın toprak talepleri, Bişkek – Oş hattındaki kuzey – güney gerilimi ve benzeri faktörler, Kırgızistan'ı bölgesel ve bölge dışı güçlerle seçici ve istikrarsız ilişkiler kurmaya zorlamaktadır. Kırgızistan'ının dış politikasının temelini “Büyük İpek Yolu Doktrini” oluşturmaktadır. Söz konusu doktrin, İpek Yolu üzerindeki tüm ülkelerle ilişkilerin geliştirilmesini öngörmektedir.¹²⁷

Devimden sonra ülkenin dış politika önceliklerinde önemli bir değişiklik olmamıştır. Ülke, başta Rusya ve Kazakistan olmak üzere Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) ülkeleriyle ilişkilerin geliştirilmesine öncelik vermektedir. Rusya ile ilişkiler son dönemlerde oldukça olumlu bir yönde seyretilmektedir. Rusya'nın Bişkek Büyükelçisi Yevgeni Şmagin'in 18 Ocak 2006 tarihinde Kırgız gazetelerine vermiş olduğu bir demeç de bu durumu doğrular niteliktedir: “Ukrayna ve Gürcistan'a kıyasla Kırgızistan ile çok daha iyi ortaklık ve işbirliği ilişkileri kurmayı başardık. İttifakımızdan kaynaklanan sorumluluklarımıza sadık kaldık ve 2006 yılına doğalgaz ile ilgili sorunlar ya da kimin daha önemli olduğuna dair tartışmalar yaşamadan girdik.”

Bişkek'e 45 kilometre mesafede olan ve Rusya tarafından kullanılan Kant Askeri Üssü de iki ülke arasındaki ilişkilerde önemli bir yere sahiptir. 3 Şubat 2006 tarihinde bu üssü ziyaret eden Başbakan Feliks Kulov, “Rus üssünün kendilerine güven verdiğini” ifade etmiş ve üsse mali konular dışında her zaman destek vereceklerini belirtmiştir.

Kırgızistan'ın Türkiye ve Çin ile olan ilişkileri ise ticari ve ekonomik işbirliğinin artması sonucu son dönemlerde oldukça olumlu bir seyir izlemiştir. Ülkenin, Orta Asya'daki komşularıyla ilişkilerinde de büyük ölçüde olumlu bir gidişat olduğu söylenebilir. 12-13 Mayıs 2005'te Özbekistan'ın Andican kentinde patlak veren olaylardan sonra mültecilerin Kırgızistan'a geçmeleri nedeniyle iki ülke arasında oluşan gerilim, kısa sürede diplomatik yollardan kontrol altına alınmıştır.

¹²⁷ Diplomacy of the Silk Road, <http://www.kyrgyzembassyindia.org/silkroaddiplomacy.htm>, 4 Temmuz 2006.

3. Özbekistan

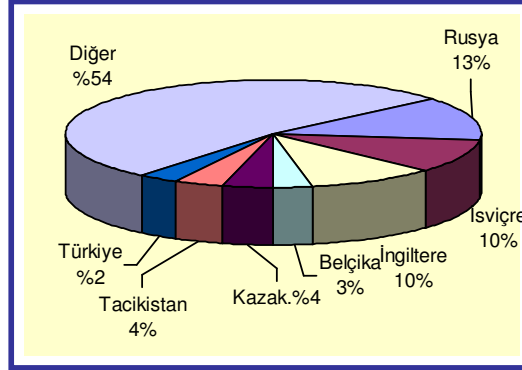
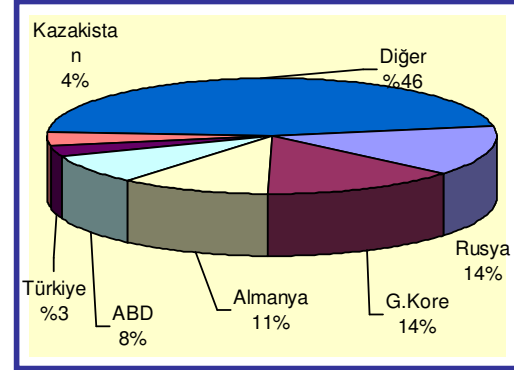
Genel Bilgiler:

Resmi Adı	: Özbekistan
Yönetim Biçimi	: Cumhuriyet
Başkenti	: Taşkent
Başlıca Kentleri	: Semerkand, Namangan, Buhara, Andican
İdari Yapı	: 12 Bölge (Vilayet), 1 Özerk Bölge ve 1 Şehir İdaresi
Cumhurbaşkanı	: İslam Kerimov
Başbakan	: Şavkat Mirziyayev
Nüfusu	: 26.4 milyon (Temmuz 2004 itibariyle)
Yüzölçümü	: 447,400 km²
Resmi Dili	: Özbekçe
Etnik Yapısı	: %80 Özbek, %5.5 Rus, %5 Tacik, %3 Kazak
Komşuları	: Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Afganistan, Türkmenistan
Para Birimi	: Özbek Somu, 1 USD = 1,053.96 SOM (7 Aralık 2004)

Tablo – 8: Özbekistan – Temel Ekonomik Göstergeler

Yıl	GSYİH (Milyar \$)	Kişi Başına Gelir (\$)	Reel Büyüme Oranı (%)	Enflasyon (%)	İhracat (Milyar \$)	İthalat (Milyar \$)
1997	14,5	614	2,5	27	3,7	3,8
1998	12,1	504	4,4	25	2,9	2,7
1999	17,1	698	4,1	26	2,8	2,6
2000	13,5	547	4,0	28	2,9	2,4
2001	11,6	462	4,5	27	2,8	2,5
2002	9,6	369	3,2	47.5	2,5	2,1
2003	8,6	330	3,0	44.3	2,7	2,3

Kaynak: T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, <http://www.dtm.gov.tr>

Tablo – 9: Özbekistan'ın Dış Ticaretindeki Başlıca Ülkeler**İhracat****İthalat**

Kaynak: T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, <http://www.dtm.gov.tr>

Özbekistan'ın temel dış politika önceliği, ülkenin egemenliğinin güçlendirilmesi ve Orta Asya bölgesinde siyasal – ekonomik nüfuzun sağlanması olmuştur. Taşkent'in dış politikadaki hırslı tutumunu, şu faktörlerin şekillendirdiği öne sürülebilir: bölgenin en kalabalık nüfusuna ve en güçlü ordusuna sahip oluşu, komşu ülkelerde yoğun olarak yaşayan Özbek diasporasının varlığı, coğrafi olarak “merkezi” konumu¹²⁸ (Özbekistan'ın, diğer tüm Orta Asya ülkeleriyle sınırları bulunmaktadır ve Rusya, Çin, İran'la doğrudan sınırları bulunmamaktadır) ve ekonomik anlamda kendi kendine yeterliliği ve zengin doğal kaynakların varlığı. Taşkent yönetimi, bütün etnik Özbekler için sorumluluk taşıdığını kabul etmekte ve ülke sınırları dışında da askeri gücün kullanılabileceği tezini askeri doktrinine dahil etmiştir. Devlet Başkanı İslam Kerimov, çekirdeğini “bölgenin en gelişmiş ülkesi olan” Özbekistan'ın teşkil ettiği “tek Türkistan sloganını” ilan etmiştir.¹²⁹ Özbekistan ayrıca, terörizmle mücadele konusunda çok sıkı tedbirler uygulamış ve bu konuda da Tacikistan ve Kırgızistan'a nazaran daha başarılı sonuçlar elde

128 Özbekistan, Orta Asya bölgesinin kilit ülkesidir. Orta Asya'nın diğer dört ülkesiyle de sınırları olan tek ülkedir; bu anlamda stratejik açıdan en önemli ülkedir. Bölgenin en kalabalık ülkesi olmanın yanı sıra, en güçlü Silahlı Kuvvetlerine sahiptir. Sovyetler Birliği döneminde Taşkent, Orta Asya bölgesinin idari, iletişim, kültür ve entelektüel merkezi olarak görülmüştür. Özbekistan'da yaşanan her gelişme, bölge üzerinde doğrudan etki yapmaktadır. Daha fazla bilgi için bkz.: Fiona Hill, “Central Asia: Terrorism, Religious Extremism, and Regional Stability”, The Brookings Institution, Foreign Policy Studies Program, Testimony before the House Committee on International Relations Subcommittee on the Middle East and Central Asia, Wednesday, 23 Temmuz 2003.

129 Karimov I. A., *Stabilnost i reformy: stati i vystupleniya*, Moskva, 1996, 457; İslam Karimov, *Uzbekistan on the Threshold of the Twenty-First Century*, Tashkent, 1997, 46, http://www.press-service.uz/eng/knigi_knigi_eng/knigi_eng2.htm, 14 Haziran 2004.

etmiştir.¹³⁰ Her zaman patlamaya hazır Fergana Vadisini ustalıkla yönetmesi, bunu açıkça göstermektedir.

Orta Asya'nın gıda ve enerji bakımından "iç yeterliliğe" sahip tek ülkesi konumundaki Özbekistan, bölgede her zaman ekonomik üstünlük arayışında olmuştur. Bu strateji bazen komşularıyla ciddi gerilimlerin yaşanmasına neden olmuştur. Sovyet sonrası dönemde Özbekistan'ın ana dış politika hedefi, hemen yanıbaşındaki Tacikistan ve Afganistan kaynaklı çatışmalardan uzak durarak ve bölge dışı güçlerin olası teritoryal genişlemesinden korunarak ulusal güvenliğini garanti altına almak olmuştur.

2000'li yılların başlangıcında, Rusya ve Özbekistan ortak terörizm tehdidi karşısında ikili güvenlik antlaşmaları imzalamışlar ve askeri ilişkileri geliştirmişlerdir. Özbekistan'daki insan hakları ihlalleri ile ilgili eleştirilerine rağmen, Amerikan yönetimleri birçok alanda yardım anlaşması imzalamışlardır. Avrupa Birliği ise, Özbekistan'ın özgürlükler konusundaki kötü sicili nedeniyle ilişkilerini asgari düzeyde tutmuştur. 2005 yılında ise, Andican olaylarının acımasızca bastırılması nedeniyle, AB ve ABD yaptırımlar uygulamaya başlarken, Birleşmiş Milletler Andican olaylarını resmen kınamıştır ki bu gelişmeler Özbekistan'ın Batıyla olan ilişkilerini geliştirme çabalarını tamamen sona erdirmiştir.

Diğer taraftan Özbekistan, 1996'dan bu yana, Çin ile de yakın ilişkiler geliştirmektedir. Başta direnmesine rağmen, terörizmle mücadelede bölgesel işbirliğinin kaçınılmaz olduğunu kabul eden Özbekistan, 2001 yılında Şanghay İşbirliği Örgütü'ne üye olmuştur. Günümüze gelindiğinde Özbekistan, ağırlıklı olarak Şanghay İşbirliği Örgütü ekseninde Rusya ve Çin ile daha sıkı ilişkiler geliştirirken, ABD ile yapmış olduğu ikili anti – terörizm antlaşmasını sona erdirmiş ve 2002 yılından bu yana Afganistan operasyonları için Karshi-Khanabad hava üssünde konuşlanan Amerikan askerlerinin giriş - çıkışına yasak getirmiştir. Andican olayları karşısında Batının takındığı tavır, bu gelişmelere zemin hazırlamıştır.

130 Bknz.: Starr F, Making Eurasia Stable, Foreign Affairs, 1996, № 1, 80-81.

4. Tacikistan

Genel Bilgiler:

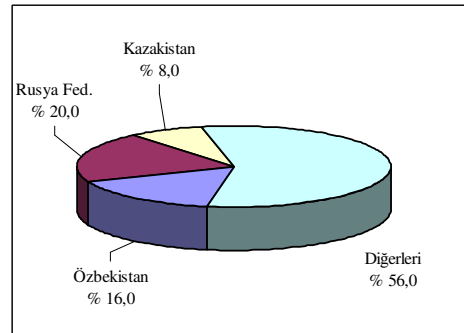
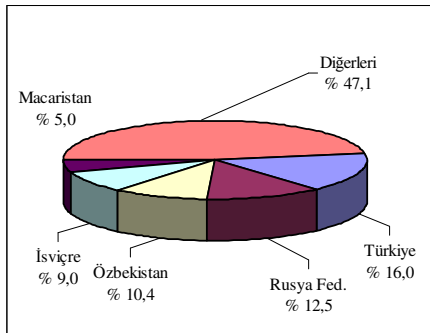
Resmi Adı	: Tacikistan
Yönetim Biçimi	: Cumhuriyet
Başkenti	: Duşanbe
Başlıca Kentleri	: Duşanbe, Murgob, Khorugh, Tursunzade, Khojand
İdari Yapı	: 2 vilayet, 1 otonom bölge
Cumhurbaşkanı	: İmamali Rahmanov
Başbakan	: Akil Akilov
Nüfusu	: 7,011,556 (Temmuz 2004)
Yüzölçümü	: 143,100 km ²
Resmi Dili	: Tacikçe
Etnik Yapısı	: Tacik (% 64.9), Özbek (% 25.0), Rus (% 3.5)
Komşuları	: Çin, Afganistan, Özbekistan, Kırgızistan
Para Birimi	: Somoni; 1 USD = 3.0317 SOM (19 Kasım 2004)

Tablo – 10: Tacikistan – Temel Ekonomik Göstergeler

Yıl	GSYİH (Milyon \$)	Kişi Gelir (\$)	Başına Büyüme Oranı (%)	Enflasyon Oranı (%)	İhracat (Milyon \$)	İthalat (Milyon \$)
1999	1.086	177	3,7	30,1	666	693
2000	993	159	8,3	32,9	788	834
2001	1.041	163	10,2	38,6	652	773
2002	1.207	185	9,1	12,2	699	823
2003	1.586	239	10,2	16,4	906	1.206

Kaynak: T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, <http://www.dtm.gov.tr>

Tablo – 11: Tacikistan'ın Dış Ticaretindeki Başlıca Ülkeler

Kaynak: T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, <http://www.dtm.gov.tr>

Tacikistan'da devlet sisteminin kuruluş süreci oldukça sıkıntılı başlamıştır. Tacik toplumundaki yerel – kabilevi anlaşmazlıklar, ülkeyi beş yıl sürecek olan ve dış güçlerin de (Rusya, Özbekistan, Afgan Tacikleri, İran) dolaylı olarak müdahil oldukları bir iç savaşa sürüklemiştir. İç savaş döneminde Tacikistan toprakları bölge komutanları ve muhalif güçler arasında bölünmüş durumdaydı ki İmamali Rahmanov yönetiminin başkenti dahi kontrol edemediği bilinmektedir¹³¹. Tacikistan'ın istikrarı ve güvenliğin sağlanması için Rusya'nın hala kilit ülke olduğu geç de olsa anlaşılmıştır. Duşanbe yönetiminin Rusya'ya olan ihtiyacı ne kadar yüksekse, kendi ülkesinde olayları denetim altında tutma yeteneği de o derece zayıftır.¹³²

Tacikistan'ın dış politika oluşum süreci, Orta Asya'nın diğer ülkelerine nazaran hem geç başlamış hem de yavaş işlemiştir. Ülke yönetimi "Tacikistan'ın savaş sonrası barış döneminin inşası süreci"nde¹³³ bulunduğu geç bilincine varmıştır. 2000'li yıllara gelindiğinde, çoğu uzman, Tacikistan'ın, dış politika oluşum sürecini tamamlayarak tıpkı Kazakistan örneğinde olduğu gibi "çoktarafli" bir strateji izlemeye başladığını savunmaktadır.¹³⁴

Dış dünyadan izole olmuş coğrafi konumu nedeniyle Tacikistan, ekonomik, askeri ve siyasal alanlarda hala Rusya'nın desteğine muhtaç olmaya devam etmektedir. Rusya ise Tacikistan'ı Orta Asya bölgesindeki çıkarlarının korunması için bir basamak olarak kullanmaktadır. 2005'te Tacikistan'ın Rusya'ya olan borcu 300 milyon \$ civarındadır ve Rusya'da çalışan Tacik işçilerinin döviz girdileri en önemli gelir kalemlerinden biridir. Rusya'nın onayıyla, Tacikistan 2001 – 2002 yıllarında Afganistan'daki Taliban karşıtı operasyonlarda kullanılmak üzere ABD'ye hava üslerini kullanıma açmıştır. Bu dönemde Tacikistan ABD ile çok sıkı ekonomik ilişkiler

131 Bknz.: Jukov, S. V., Reznikova O. V., Sentralnaya Aziya v sotsialno-ekonomicheskikh strukturah sovremennogo mira, Moskva, 2001, s.

31; U.S. Department of State, Tajikistan Report on Human Rights Practices for 1996,

http://www.state.gov/www/global/human_rights/1996_hrp_report/tajikist.html, 2 Ocak 2002.

132 Central Asia and the World, 207-224; Olcott M. B. Central Asia's New States: Independence, Foreign Policy, and Regional Security, Washington, 1997, P. XIV.

133 Rahmonov E., V sotrudnichestve s Moskvoy ne razocharuyemsa nikogda, Nezavisimaya Gazeta, 24 Nisan 2001.

134 Strategic Assessment of Central Eurasia, Washington, 2001, 110.

geliştirirken, askeri ve insani alanda Amerikan yardımları önemli ölçüde artmıştır.

1990'ların ortalarından itibaren Tacikistan, bir diğer güçlü komşusu Çin ile de farklı alanlarda ikili antlaşmalar imzalamıştır. İran, Tacikistan iç savaşını sona erdiren 1997 Antlaşmasının kabul edilmesinde en önemli arabuluculuk rolünü oynamıştır. Nüfuz mücadelesinde tarihsel olarak Rusya ile rekabet halinde olan İran, ülkedeki bir çok projeyi (Sangtuda hidroelektrik santrali gibi) finanse etmiştir. 2002 yılında Taliban yönetimin sona ermesiyle birlikte Tacikistan'ın Afganistan ile ilişkilerinde de önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. Komşu Özbekistan ile ilişkiler ise, hala problemlili olmaya devam etmektedir. İkili ilişkilerdeki en önemli konular şunlardır: Tacikistan'daki terörist gruplarla mücadele, Özbekistan'ın sınırlara mayın döşeme çalışmaları ve su kaynaklarının paylaşımı sorunu. Tacikistan'ın Şanghay İşbirliği Örgütü'ne üyeliği de, askeri ve ekonomik koşullarda bir iyileşme sağlamamıştır.

5. Türkmenistan

Genel Bilgiler:

Resmi Adı	: Türkmenistan
Yönetim Biçimi	: Cumhuriyet
Başkenti	: Aşgabat
Başlıca Kentleri	: Aşgabat, Daşoguz, Marı, Türkmenabat (Charjew), Türkmenbaşy (Krasnovodsk), Balkanabat (Nebit-Dag)
İdari Yapı	: 5 vilayet
Cumhurbaşkanı	: Gurbangulı Berdimuhammedov (21 Aralık 2006 tarihinden itibaren vekaleten yürütmektedir)
Nüfusu	: 6.100.000 (2006 verilerine göre)
Yüzölçümü	: 488,100 km ²
Resmi Dili	: Türkmençe
Etnik Yapısı	: Türkmen (%85), Özbek (%5), Rus (%4)
Komşuları	: İran, Afganistan, Özbekistan, Kazakistan

Para Birimi : Manat; 1 USD = 5,200 Manat (1998'den beri sabit)

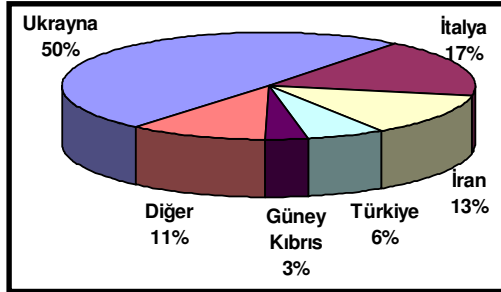
Tablo – 12: Türkmenistan – Temel Ekonomik Göstergeler

Yıl	GSYİH (Milyar \$)	Kişi Başına Gelir (\$)	Büyüme Oranı (%)	Enflasyon Oranı (%)	İhracat (Milyon \$)	İthalat (Milyon \$)
1997	2,7	563	-11,3	83,4	774	1.005
1998	2,9	592	5,0	17,2	614	1.137
1999	3,9	765	16,9	24,1	1.187	1.478
2000	4,4	830	17,6	7,2	2.506	1.785
2001	6,0	1.132	20,5	8,2	2.620	2.349
2002	12,3	2.196	21,2	7,0	2.856	2.119

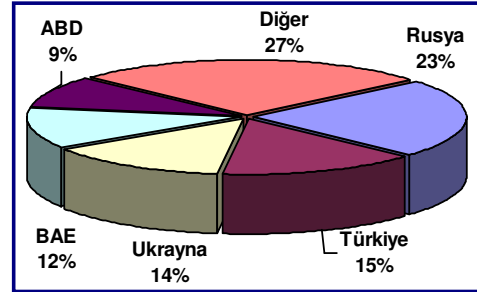
Kaynak: T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, <http://www.dtm.gov.tr>

Tablo – 13: Türkmenistan'ın Dış Ticaretindeki Başlıca Ülkeler

İhracat

İthalat

Kaynak: T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, <http://www.dtm.gov.tr>

Türkmenistan, konumu ve zengin doğal kaynakları bağlamında bölgedeki jeo-politik dengeler açısından önemli bir konuma sahiptir.¹³⁵ Ülke, Orta Asya bölgesini Kafkasya ve Türkiye ile birleştiren bir köprü ve Rusya açısından güneye açılan bir koridor olmanın yanısıra, bölgesel güçlerin (Rusya, Türkiye, Çin, İran) tam merkezinde ve/veya “yakın çevresi”nde yer almaktadır.¹³⁶

Türkmenistan, bağımsızlığından bu yana istikrarlı bir kalkınma ve büyümeyi başarabilmiş birkaç BDT (Bağımsız Devletler Topluluğu) üyesi ülkeden birisidir. Türkmenistan, her şeyden önce ekonomik ve siyasal bağlamda özgün ve benzeri olmayan bir “yol” seçmiş bulunmaktadır. Bir taraftan uluslararası siyasi ve ekonomik sisteme entegrasyonu geliştirmeye

¹³⁵ Nitekim Türkmenistan doğalgaz ve petrol rezervleri bakımından Körfez bölgesi ve Rusya'dan sonra dünyada üçüncü sırada yer almaktadır. Uzmanlara göre ülkenin kaynakları yıllık 240 milyar metreküp doğalgaz ve 80 milyon ton petrol üretimine imkan vermektedir. Diğer zengin maden kaynaklarının yanı sıra ülkede 1,5 milyon ton pamuk ve 2 milyon ton buğday üretimi gerçekleştirilirken, üretilen elektrik enerjisinin % 50'si ihraç edilmektedir.

çalışırken diğer taraftan “ata yadigarı” olarak bilinen tarihi ve milli değerlerini de yeniden canlandırmaya ve hayata taşımaya çalışmaktadır. Eski Sovyetler Birliği'ne üye ülkelerden farklı olarak Türkmenistan'da etnik, teritoryal ve dini çatışmalar, siyasi istikrarsızlıklar veya mülteci akınları hiç yaşanmamıştır. Saparmurat Türkmenbaşı'nın bağımsızlık sonrası izlediği toplumsal huzuru ve barışçıl ilkeleri ön planda tutan politikaları sayesinde silahlı savaşlara veya toplumsal düzensizliklere yol verilmemiştir.

Bağımsızlık sonrasında serbest piyasa ekonomisine geçişi amaçlayan bir model öngörülmüş olmasına rağmen, Türkmenbaşı “şok terapisi” dediğimiz yöntemlerden sürekli kaçınmıştır. “Ekonomik reformlara evet; ancak halka rağmen değil” parolası ekseninde bir politika takip edilmiştir. İstatistiksel veriler bütçenin % 60'ının sosyal harcamalara tahsis edildiğini göstermektedir. Bağımsız gözlemciler Türkmenistan'ın başarılı bir şekilde geçiş sürecinden yeni bir “gelişme” aşamasına sıçradığını kabul etmektedirler. Birçokları tarafından ilk başta egzotik ve popülist olarak değerlendirilen sosyal güvenlik politikaları, bağımsızlık yıllarında etkin olarak uygulanmıştır. Türkmenistan'ın toplu taşımacılık sistemi dünyadaki en ucuz ulaşım hizmetini sunmaktadır. Doğalgaz, elektrik ve suyun ücretsiz dağıtımı, dünyada bir başka örneği bulunmayan bir uygulama olarak toplumsal barışa da hizmet etmektedir.

Dış ekonomik ilişkilerde ise “açık kapılar”¹³⁷ siyasetinin izlendiği söylenebilir. Ancak bu “açıklık” krediler konusunda değil, doğrudan yatırımlar bağlamında bir açıklığı ifade etmektedir. Prensip olarak Türkmenbaşı “en uygun koşullar”da verildiği söylenen kredilere karşı ihtiyatlı yaklaşmaktadır. Doğrudan sermaye yatırımları konusunda ise Türkmenistan oldukça iyimser verilere sahiptir. BDT üyesi devletler arasında kişi başına yabancı yatırımlar ve ekonomik büyüme (% 17,6) açısından birinci sırada yer almaktadır.

Diğer taraftan, eski Sovyetler Birliği coğrafyasındaki devletler arasında dış politikada “daimi tarafsızlık” (permanent neutrality) statüsünü ilan eden ve

136 Şatlık Amanov, “Türkmenbaşı vizyonu” ve Türkmenistan'ın geleceği”, Zaman Gazetesi, 12 Ağustos 2003.

bu politikasını hiçbir şekilde taviz vermeden uygulayan tek ülke yine Türkmenistan'dır. 12 Aralık 1995'te Birleşmiş Milletler'e üye ülkeler "Türkmenistan'ın daimi tarafsızlık statüsü" ile ilgili 59/80 sayılı kararı kabul ederken bölgesel barışa da önemli bir katkıda bulunmuş olmaktadır. Bildiğimiz gibi Türkmenistan XX. yüzyılda "tarafsızlık" statüsünü elde eden üç ülkeden (İsviçre ve Avusturya) biridir.¹³⁸ Türkmenbaşı'nın "tarafsızlık statüsü" konusundaki haklı gerekçelere dayalı vizyonu, ancak Tacik iç savaşı ve Afganistan operasyonu ile birlikte daha iyi anlaşılmıştır. Bu vizyonun soyut kavramlardan daha çok "realist" ve "pragmatik" eğilimleri yansıttığı söylenebilir. Dış politikadaki bu yeni stratejinin, ülkeyi, Rusya'nın etki alanından uzaklaştırdığı da bir gerçektir.¹³⁹ Tarafsızlık stratejisi sayesinde Aşkabat yönetimi 1990'lı yıllar boyunca hem güney komşularıyla (İran ve Taliban yönetimindeki Afganistan) hem de Türkiye ile yakın siyasi – ekonomik ilişkiler geliştirme fırsatı yakalamıştır.

Öte yandan, 21 Aralık 2006 tarihinde Saparmurat Türkmenbaşı'nın vefatı sonrası Başkan Yardımcısı ve Sağlık Bakanı Kurbanguli Berdimuhammedov'un adının ön plana çıkması ve bir otorite boşluğuna meydan vermeyecek şekilde duruma el koyması, Aşkabat'ın bundan sonraki iç ve dış politikasının aynen sürdürüleceğine işaret etmektedir. Yeni Başkan Kurbanguli'nin, en azından geçiş sürecinde ülkenin başında olacağı kuşkusuzdur. Ülkede istikrarın korunmasından yana olan dinamikler, çok büyük bir olasılıkla Türkmenbaşı sonrası ismi yine kendi aralarından seçeceklerdir ve şu ana kadarki tüm gelişmeler bu ismin Kurbanguli Berdimuhammedov olduğunu göstermektedir. Muhalefetin izleyeceği tavır ve atacağı adımlar kuşkusuz önemli olmakla birlikte, Türkmen muhalefeti diğer Orta Asyalı muhalif gruplara göre zayıflığı ve içerideki yapılanmada daha etkisiz bir konumda bulunması, şimdilik ülke yönetiminin değişmeden devam edeceği izlenimi vermektedir.

137 Bknz.: Deklaratsiya o Bneshnepoliticheskom Kurse Turkmenistana v XXI veke, Osnovannom Na Postoyannom Neytralitete, Principah Miroyubiyi, Dobrososedstva i Demokratii, <http://turkmenoilgas.narod.ru/lp-documents2.html>, 23 Kasım 2005.

138 Şatlık Amanov, Türkmenistan Örneğinde Bağımsız Devletlerin BM'ye Üyeliği ve Barışı Koruma Operasyonlarına Katılımı, Jeopolsar, Cilt 1, Sayı 2, (çevrimiçi) www.jeopolsar.com, Ocak 2005.

C. Orta Asya'da Tarih ve Geleneğin Dış Politika Oluşumuna Etkileri

Tarihsel bağlamda çatışma içerisinde olan etnik grupları zoraki biraraya getiren Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra Orta Asya, ayrı bir jeopolitik bölge olarak belirmiştir. Sovyet sisteminin dağılması, bastırılmış ve potansiyel olarak her zaman varolan etnik ve teritoryal anlaşmazlıkları da açığa çıkarmıştır.

Soğuk Savaşın sona ermesi, Orta Asya'da etnik kimliğe dayalı ulus – devletlerin oluşum sürecini başlatmıştır. Ulus – devlet olgusu, Orta Asya'nın tarihinde hiçbir zaman görülmemiştir. Sovyet yönetimi 1920'lerde bölge ülkelerinin sınırlarını keyfi olarak tespit etmişlerdir ve bu teritoryal bölünme günümüzde de geçerlidir. Farklı etnik gruplar arasındaki doğal sınırlar resmi – idari sınırlar tarafından değiştirilmiş ve tarihsel olmayan bu çizimler bugünkü cumhuriyetlerin sınırlarını belirlemiştir. Etnik yerleşim dokusuna uymayan bu düzenlemeler, gelecekte devletlerarası çatışmalara bir gerekçe teşkil edebilir. Bunun en açık örnekleri arasında Kazakistan'ın güneyindeki Kazak ve Özbek nüfusu, Kırgızistan'ın Oş ve Uzgen bölgesindeki Özbek ve Kırgız yerleşimleri, Samarkant, Buhara ve Tacikistan'ın Hocand eyaletlerindeki Tacik ve Özbek nüfusu, Karakalpakistan'daki Özbek ve Karakalpaklar ile Kazakistan'ın kuzeyindeki Kazak ve Ruslar gösterilebilir. Aynı şekilde verimli toprakları Tacikistan, Özbekistan ve Kırgızistan arasında paylaşılmış olan Fergana Vadisi de buna dahil edilebilir. Etnik çatışma bağlamında bu bölgeler, doğal sınırlardan yoksun olduklarından dolayı her zaman için çatışma riski taşımaktadır.

Sovyetler Birliği'nin bir parçası olarak Orta Asya, eskiden hammadde kaynaklarının nakil ve temin edildiği “birleşik bir ekonomik bölge” olarak ele alınmıştır. Ekonomik ilişkilerde idari sınırlar dikkate alınmamıştır. Sovyet döneminin en olumsuz sonuçlarından biri de, “pamuk monokültürü”nün ortaya çıkması olmuştur. 19. yüzyılda Çarlık Rusya'sına bağlı hale gelen Türkistan'da (Orta Asya) pamuk üretimi öncelikli olarak teşvik edilmiştir.

Sovyet döneminde ise bu politika zorla sürdürülmüştür. Rusya'nın tekstil sanayii tamamen Orta Asya'ya bağımlı hale gelmiştir. Pamuk monokültürü Orta Asya ülkelerini de, gıda ve başka gereksinimler için diğer bölgelere bağımlı kılmıştır. Yine bu dönemde su sorunları ortaya çıkmaya başlamıştır ki günümüzde bölge ülkelerinin dış politikasında önemli bir konu teşkil etmektedir.¹⁴⁰

D. Soğuk Savaş Sonrası Orta Asya'nın Uluslararası İlişkileri ve Bölgedeki Jeopolitik Güç Kaymaları

Sovyetler Birliği'nin yıkılmasıyla birlikte, eski Sovyet Orta Asya'sının siyasi ve coğrafi çehresi tamamen değişmiştir. Daha önce de belirtildiği gibi, Doğu Blokunun dağılmasının ardından Orta Asya bölgesi, küresel ve bölgesel dış güçlerin "nüfuz kurma" alanı haline gelmiştir.

Asırlar boyunca derin bir siyasi istikrarsızlığın ve sosyo-kültürel bunalımın egemen olduğu Orta Asya bölgesi, "merkezi"liğini kaybettiği dönemden itibaren uluslararası gelişmelerin periferisinde kalarak durgunluğa itilmiştir. Soğuk Savaş döneminde ise Orta Asya tamamen politik arenadan uzaklaştırılmıştır. Doğu Blokunun çökmesiyle birlikte başta Orta Asya ve Kafkasya olmak üzere "yeni jeostratejik ve jeopolitik alanlar" zuhur etmiş ve bu süreç eski bölgesel paradigmalara yeniden tanımlanmasını zorunlu kılmıştır.¹⁴¹

Orta Asya bölgesi, artık Ortadoğu'nun doğal bir uzantısı olarak algılanmaktadır. Böylesi bir algılamamanın haklı bir çok gerekçesinin bulunduğu söylenebilir. Yeni jeopolitik gerçekliğe bağlı olarak bölgenin parametreleri tamamen değişmiştir. Kaldı ki, ülkelerin bağımsız davranışlar sergileyebilme

140 Orta Asya bölgesine özgü ortak ekolojik sorunları ise aşağıdaki şekilde özetlemek mümkündür: tarımsal alanların azlığı, sulama amaçlı temiz su kıtlığı, sulamadan kaynaklanan aşırı çevre kirliliği, Aral kölü ve Semipalatinsk nükleer test alanının çevreye olumsuz etkileri v.s. Bknz.: Sergei Lounev & Glerii Shirokov, "Central Asia as a New Region in World Politics", The Eisenhower Institute, <http://www.eisenhowerinstitute.org/programs/globalpartnerships/securityandterrorism/coalition/regionalrelations/ConflictBook/Lounev-Shirokov.htm>, 14 Nisan 2006.

141 Şatlık Amanov, "İsrail'in Dış Politikası ve Orta Asya", Der.: Türel Yılmaz, Mehmet Şahin, Mesut Taştekin, Ortadoğu Siyasetinde İsrail, Platin Yayınları, Mart 2005.

kapasitesinin arttığı yeni dönemde, Orta Asya'nın ittifak ilişkileri bölge sınırlarını aşmaktadır.

1990'ların başlarında birçok Rus ve Batılı uzman tarafından bölgenin kaçınılmaz olarak istikrarsızlığa mahkum olduğu iddia ediliyordu. Su ve enerji kaynaklarının dengesiz dağılımı, ülke sınırlarının keyfiliği, etnik ve kabilesel anlaşmazlıklar, bölgenin Afganistan'a yakınlığı ve son olarak uyuşturucu üretim ve kullanımının artması Orta Asya'da güvenlik ve istikrarı tehdit eden en önemli unsurlar olarak görülmüştür.

Bu dönemde bölgenin İran'ın etkisi altına gireceği ve yeni cumhuriyetlerde İslami rejimlerin ve yönetimlerin yükseleceği tahmin edilmekteydi.¹⁴² 1989 – 1990 yıllarında başka bölgelerde görülen etnik ve teritoryal ihtilaflar ve 1992'de Tacikistan'da başlayan iç savaş, bölge ile ilgili kötümser senaryoların çizilmesine neden olmuştur. Yukarıda belirttiğimiz kötümser senaryolara rağmen Orta Asya ülkelerinin geçiş sürecini, kısmi aksaklıklara rağmen, başarıyla sürdürdükleri görülmektedir. Bağımsızlıklarını elde ettikleri andan itibaren Orta Asya ülkeleri, kendilerini komşu ülkelerin, Amerika Birleşik Devletleri'nin, Avrupalı büyük güçlerin ve uluslararası şirketlerin etki alanında bulmuşlardır. Birçoklarının iddia ettiği gibi ABD ve Avrupalıların bölgeye ilgisiz kalacakları tezi kısa zamanda boş çıkmıştır. 2000'li yıllara gelindiğinde bölgede artan nüfuz mücadelesini “Yeni Büyük Oyun” olarak adlandırmaya başlamışlardır.

¹⁴² Bknz.: Dannreuther R, Creating New States in Central Asia, The strategic implications of the collapse of Soviet power in Central Asia, L., 1994; After Empire: the Emerging Geopolitics of Central Asia, Der.: J.C. Snyder, Washington, 1995.

İKİNCİ BÖLÜM

ABD’NİN ORTA ASYA POLİTİKASININ TEMEL SİYASİ, EKONOMİK VE ASKERİ-STRATEJİK BOYUTLARI

I. ABD’nin Orta Asya Politikasının Oluşum Sürecinin Analizi

Soğuk Savaşın sona ermesi ve Sovyetler Birliğinin dağılması uluslararası ilişkilerde küresel ve bölgesel ölçeklerde niteliksel değışikliğe yol açmıştır. Avrasya kıtasının merkezinde beş yeni cumhuriyetin [Türkmenistan, Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan] ortaya çıkması, yeni bir uluslararası siyasal “bölge”nin – Orta Asya’nın – ve uluslararası ilişkilerde “Merkezi Asya Alt-Sistemi”nin oluşum sürecini başlatmıştır. Yeni bölge, kısa zamanda, Rusya, Çin, Türkiye, İran, Pakistan ve Hindistan gibi komşu ülkelerin yanı sıra uluslararası ilişkilerdeki küresel aktörlerin de çıkarlarının çatıştığı bir alan ve dış politika uygulamalarının bir “nesnesi” haline gelmiştir. Orta Asya bölgesinin uluslararası ilişkilerinin karakterine ve dinamiğine en çok etkiyi, mevcut küresel sistemdeki siyasî, ekonomik ve askeri ağırlığı dikkate alındığında, Amerika Birleşik Devletleri yapmaktadır.

A. ABD İçin Orta Asya Bölgesinin Önemi

Orta Asya, Avrasya kıtasındaki büyük güçlere olan yakınlığından dolayı uzun zamandır stratejik bir konuma sahip bölge olarak görülmüştür. Bölgenin kendisi de her zaman hareketli bir nüfus yapısına sahip olmuştur. Diğer taraftan doğal kaynaklarını etkin bir şekilde kullanma imkanını elde edememiştir. Dolayısıyla söz konusu bölge, tarih boyunca Selçuklulardan bu yana büyük imparatorluk veya güçlü merkezi bir devletin beşiği olamamıştır. Aslında çoğu uzman, Orta Asya’yı Avrupa tarihindeki Polonya’nın konumuna benzetmektedir. Tıpkı Polonya gibi Orta Asya da birçok kez parçalanmış,

işgal edilmiş ve yeniden bölünmüştür. Bu anlamda Orta Asya, dış güçler için bir savaş alanı olarak değerlendirilmiştir.

Orta Asya bölgesi Rusya, Çin, Pakistan ve İran tarafından çevrelenir ve Türkiye, Hindistan gibi bölgesel güç havzalarının sınırlarından sadece birkaç kilometre ötededir. Diğer bir ifade ile Orta Asya, dördü nükleer güce sahip geleceğin muhtemel bölgesel ve/veya küresel güçleri ile çevrilidir. Bu güçlerin çoğu ayrıca bölgede Batı, özellikle Amerikan nüfuzunun yaygınlaşmasından yana değildir. Ekonomik anlamda ise, Orta Asya henüz global ekonomiye tam anlamıyla entegre olamamıştır ve uzun bir süre daha böyle kalacağı benzetilmektedir.

Geçen yüzyılın başında yasayan ünlü stratejist Mackinder'e göre [Orta Asya'nın da içerisinde bulunduğu] Avrasya'ya sahip olan güç dünyaya egemen olur. Trilateral'in fikir babası, ABD Başkanı Carter'in Milli Güvenlik Danışmanı Brzezinski'ye göre, Avrasya küresel üstünlük mücadelesinin sürdürüldüğü bir "satranç tahtasıdır".¹ Yine Kasım 1940'da küresel egemenliğin iki talibi Hitler ve Stalin'in yaptıkları gizli anlaşmada ABD'nin Avrasya'nın dışında tutulması gerektiği konusunda fikir birliğine varmaları bölgenin önemini ortaya koymaktadır. Soğuk Savaşın sona ermesiyle, Orta Asya bölgesi, Amerika Birleşik Devletleri için doğal bir coğrafi ve jeopolitik genişleme platformu haline gelmiştir.

Amerikan ulusal çıkarlarını üç grupta değerlendirecek olursak (hayati, önemli ve marjinal çıkarlar), bugün, Orta Asya bölgesinin "marjinal" olmaktan çıkarak "önemli" çıkarlar kategorisinde yer almaya başladığı görülmektedir. Bölgenin stratejik konumu, zengin enerji kaynakları ve mevcut Amerikan dış politikasının merkezinde yer alan "terörizmle mücadele"nin yürütüldüğü

¹ Zbigniew Brzezinski'ye göre, Avrasya yalnızca "yerkürenin en büyük kıtası" ve "jeopolitik olarak bir eksen" değil, "küresel öncelik mücadelesinin sürdürüleceği bir satranç tahtasıdır". ABD'nin küresel önceliği, bu gücün Avrasya'daki hakimiyetine (bunun süresine ve etkisine) bağlanarak açıklanmakta, küresel güç olan Amerika Birleşik Devletleri'nin Avrasya'daki hakimiyeti sadece "kendi iyiliği için değil", "uluslararası barış" için de gerekli görülmektedir. Avrasya satranç tahtasında çeşitli büyüklükte ve güçte oyuncular bulunmaktadır. Avrasya'nın batı ve doğu uçları arasında "halen siyasi olarak belirsiz, örgütlenme açısından bölünmüş dev bir orta alan"a dikkat çeken Brzezinski, bu bölgenin bir zamanlar "Amerika'yı Avrasya'dan çıkarmaya kararlı bir rakip tarafından işgal altında tutulduğunu" belirttikten sonra, "Amerikan hegemonyası'nın Avrasya'da varoluşu için bu alanın Amerikan öncülüğündeki Batı yörüngesine çekilmesini gerekli görüyor. Bkz.: Zbigniew Brzezinski, "The Eurasian Balkans," The Grand Chess Board, Basic Books, NY, 1997, 112-136

coğrafyaya yakınlığı (ve/veya söz konusu coğrafya ile içiçeliği) gibi faktörler, bölgeyi vazgeçilmez kılmaktadır.

B. ABD'nin Orta Asya'ya İlginin Tarihsel Kökenleri

Tarihsel bağlamda, Orta Asya bölgesi Amerika Birleşik Devletlerinin en az ilgisini çeken bölgelerden birisi olmuştur. “İlgisizliğin” en üst düzeye çıktığı Soğuk Savaş yıllarında Orta Asya bölgesi, ancak Amerikalı jeopolitikçi Spykman'ın geliştirdiği “İç Hilal” denklemi ve Zbigniew Brzezinski tarafından 1970'lerin sonlarında ortaya atılan “Yeşil Kuşak” projesi çerçevesinde gündeme gelebilmiştir. Yine bu yıllarda bölgede yoğunlaşan nükleer çalışmalar (özellikle Kazakistan'ın Baykonur üssündeki çalışmalar), Amerika'yı bölgeye yönelik planlar yapmaya sevk etmiştir. Sovyetler Birliği'nin 1979'da Afganistan'ı işgali ile birlikte bölgeye yönelik Amerikan ilgisi en üst düzeye çıkmıştır.

Günümüzde ABD'nin Orta Asya bölgesine yönelik “ilgi”sinin nedenleri ise oldukça çeşitlilik arz etmektedir:

1. ABD ekonomik ve siyasal dönüşümlerden maksimum fayda sağlama ve nüfuzunu genişletme konusunda zengin tecrübeye sahiptir. Orta Asya'ya yönelik açılımlar da bu açıdan değerlendirilebilir.
2. Bölgedeki Amerikan ve Rus çıkarlarını çatışması, ABD'yi bölgeyle daha fazla ilgilenmeye sevk etmiştir.
3. ABD'nin küresel güç olmasından kaynaklanan zorunluluklar; Asya'nın denetimini elinde tutmak;
4. Orta Asya'daki nüfuz genişlemesi, ABD'yi AB karşısında daha avantajlı konuma sokacaktır;
5. Bölgede Amerikan askeri varlığının artırılması ve (Rusya'ya karşı) savunma gerekçelerini meşrulaştırmak.

Burada tarihte yaşanan bir benzerlikten de bahsetmek gerekir. Bilindiği gibi 20. yüzyılın başlarında Orta Asya bölgesi, Rus ve İngiliz imparatorlukları arasındaki güç mücadelesinin test alanıydı. Bu mücadele, sınırların tayin edildiği ve nüfuz adacıklarının tespit edildiği 1907 yılında Ruslar ve İngilizlerin

anlaşmasıyla sona ermiştir. Rusya Orta Asya'daki varlığını ve konumunu güçlendirirken, İngiltere Hindistan'daki hakimiyetini Rusların yayılcılığından koruyarak garanti altına almıştır. Tarafların vardıkları antlaşma neticesinde, dönemin en büyük iki gücünü karşı karşıya gelmekten alıkoyan Afganistan, tampon bölge olarak kalacaktı. Günümüzde de Afganistan'ın, ABD ve Rusya – Çin eksenindeki güç mücadelesinde benzer tampon rolünü oynadığı ileri sürülebilir.

1. Soğuk Savaş Dönemi

ABD'nin 1990 öncesinde “tanımlanmış”, “tutarlı” ve “bütüncül” bir Orta Asya Politikasının olmadığı iddia edilebilir. Her ne kadar 1953-54’lerde ABD tarafından geliştirilen ve merkezinde Türkiye’nin olduğu “Kuzey Hattı ya da Yeşil Kuşak Projesi” çerçevesinde Orta Asya bölgesi uzun süre gündemde kaldıysa da, bu tutarlı bir Orta Asya politikasının oluşumuna katkıda bulunmamıştır.

1950-1979 döneminde ABD'nin Orta Asya'ya ilişkin ilgisini çeken yegane şey, Sovyetler Birliği'nin dikkatlerden uzak biçimde bu bölgede nükleer silah denemeleri yapmasıydı. Bu denemeleri izlemek için İran ve Pakistan'daki üslerden kalkan casus uçakları Orta Asya üzerinde uçuşlar yaparak bilgi toplamışlardır. 1 Mayıs 1960'ta Adana'daki İncirlik Üssü'nden kalkan bir U-2 casus uçağının, Sovyet uçaklarınca düşürülmesi sonucu ABD ile SSCB arasında yaşanan bunalım dolayısıyla bu uçuşlara son verilmiştir.² U-2 sorununun³, “ABD – Sovyetler Birliği ilişkilerinde 1945'ten beri görülen en parlak dönemi “ sekteye uğrattığı ileri sürülmektedir⁴.

2 Çağrı Erhan, “ABD'nin Orta Asya Politikası ve 11 Eylül Sonrası Yeni Açılımları”, Stradigma e-dergisi, Sayı 10, Kasım 2003.

3 U-2 sorunu, Sovyetler Birliği'nin hava sahasında yüksekten uçan bir Amerikan casus uçağının 1 Mayıs 1960 tarihinde tespit edilerek düşürülmesiyle ilgilidir. Bu olay, Başkan Dwight D. Eisenhower ile Sovyet lideri Nikita Khrushchev arasında iki hafta sonra planlanan zirve konferansının iptal edilmesine neden olmuştur. İlk başta, Amerikan yetkililer, U-2'nin yönünden sapmış bir hava (meteoroloji) uçağı olduğunu ileri sürmüşlerdir. Ancak casusluk yaptığını itiraf eden pilot Francis Gary Powers'in (daha sonra hapse mahkum edilmiştir) Sovyet yetkilileri tarafından teşhir edilmesiyle her şey anlaşılmıştır. 7 Mayıs'ta ABD Dışişleri Bakanlığı U-2'nin istihbarat amaçlı faaliyetlerde bulunduğunu kabul etmiş ancak, bu tür uçuşların resmi olmadığını iddia etmiştir. Başkan Eisenhower, bu olayla ilgili olarak özür dilemeyi reddetmiştir.

4 Walter Lafeber, The American Age: United States Foreign Policy At Home And Abroad Since 1750, New York: W. W. Norton, 1994, 543.

Aslında ABD'nin Orta Asya'ya yönelik kapsamlı bir politika geliştir(e)memiş olmasının haklı gerekçeleri bulunmaktadır. Orta Asya bölgesi, Sovyetler Birliği'nde en yoğun bir şekilde siyasi, ekonomik ve kültürel asimilasyonun yaşandığı alan olmuş ve Sovyet denetiminin en katı biçimde uygulandığı bölge haline getirilmiştir. Bu da doğal olarak bölgede özgürlükçü akımların gelişmesini engellemiştir. Birkaç düşünürü istisna edecek olursak, Batılılar arasında, “esir halklar”ın yaşadığı bu coğrafyanın Sovyetler Birliği'nin çöküşünde öncülük rolü oynayabileceğine inanan kimse yok gibidir. Yani ABD'nin Soğuk Savaş dönemi boyunca yürüttüğü “komünizmi çevreleme” politikasında Orta Asya bölgesine hayati bir rol atfedilmemiştir. Orta Asya bölgesi, 1990'lı yılların başlarında da Amerikan dış politikasında önemli bir yer işgal etmiyordu. Bu “ihmal”in nedenleri, uluslararası konjonktürde cereyan eden diğer gelişmelerle de (Körfez Krizi, Balkanlardaki gerilim, NATO'nun geleceği, Doğu Avrupa'nın yeniden yapılandırılması ve Filistin Sorunu) yakından bağlantılıdır.

2. 1990'lardan Günümüze ABD'nin Orta Asya'daki Artan Varlığı

Bu “ihmal” sürecinin 1990'ların ortalarına kadar devam ettiği söylenebilir. Ne var ki, diğer güçlerin bölgedeki artan ağırlığı, Çin'in ekonomik ve siyasi anlamda yükselen nüfuzu, Rusya'nın bölgeye yönelik geliştirdiği “Yakın Çevre” politikası, Amerikan şirketlerinin bölgedeki artan yatırımları ve nihayet 11 Eylül Saldırıları sonrasındaki gelişmeler ve Afganistan'a yönelik askeri müdahale, Washington'un bölgeye ilgisini artırmıştır. Bunda Rusya'nın Orta Asya ülkelerinin geleceğine yönelik bütüncül siyasi, askeri ve ekonomik bir vizyon üretememesinin de etkili olduğu söylenebilir.

Bazı uluslararası ilişkiler uzmanları⁵, ABD'nin Orta Asya'ya yönelik politikalarını ele alan analizlerinde üç farklı dönemin ve/veya sürecin varlığını öne sürmektedirler; bunlar “yayılmacılık” (expansionism), jeopolitik

5 Başta Trofimenko G.A. olmak üzere, ABD'nin Orta Asya politikalarını Rusya ekseninde inceleyen Rus kökenli bilim adamları bu gruba dahil edilebilir.

dominasyon süreci ve bölge ülkelerindeki doğal kaynaklar üzerinde denetimin sağlandığı dönem. Bunun aksine, 1990'lı yıllar boyunca Amerika'nın bölgeye yönelik politikalarını farklı bir şekilde tasnife tabi tutan uzmanlar da bulunmaktadır ki bunlar, tartışmalı bir şekilde, 90'ların ikinci yarısında ABD'nin Orta Asya politikasında bir "gevşeme" ve "durgunluk" süreci yaşandığını öne sürmüşlerdir. Genel olarak, uzmanlar, Rusya'nın (ve/veya Çin'in) bölgedeki nüfuzunu sınırlandırma amacının, ABD'nin Orta Asya politikasının temel karakteristiğini oluşturduğu konusunda mutabıktırlar.

Son olarak, 1990 – 2000'li yıllar arasında ABD'nin Orta Asya politikasında dört farklı dönemin varlığından bahsetmek mümkündür.

a. 1992 – 1993 Dönemi

1992 – 1993 yılları arasını kapsayan ilk dönemde, Orta Asya bölgesi, Amerikan dış politikasında bağımsız bir ünite olarak ele alınmamıştır. Amerika Birleşik Devletleri'nin, SSCB'den ayrılan yeni bağımsız devletlere karşı uyguladığı bütüncül politika (Sovyet nükleer silahlarının güvenliğinin sağlanması ve demokrasi ve piyasa ekonomilerinin desteklenmesi), Kazakistan ve Kırgızistan ağırlıklı olmak üzere Orta Asya ülkelerini de kapsamıştır.

Daha önce de belirtildiği gibi, ABD – Orta Asya ilişkilerinin kronolojik çerçevesi, Orta Asya ülkelerinin bağımsızlıklarını elde ettikleri ve ABD'nin bölge ülkeleriyle ilk resmi diplomatik ilişkilerini tesis ettiği 1992 yılından itibaren başlamaktadır. Orta Asya'nın Amerikan dış politikasında "müstakil" bir bölgesel eğilim olarak ortaya çıktığı ve farklı alanlarda ABD ve bölge ülkeleri arasında karşılıklı ilişkilerin ilk temellerinin atıldığı bu dönem, özellikle, ABD'nin Orta Asya politikasının "bütüncül" ve "kararlı" bir düzeye ulaşmasının zeminini hazırlaması açısından önemlidir.

Soğuk Savaş boyunca olduğu gibi, Sovyetler Birliği'nin dağılmasını takip eden ilk yıllarda da Orta Asya bölgesi ABD'nin dış politika öncelikleri arasında yer almadı. 1990'lı yıllar boyunca, Irak'ın Kuveyt'i işgali, Ortadoğu Barış Süreci, Bosna ve Kosova olayları, Rusya'nın geleceği ve NATO'nun

yeniden yapılandırılması gibi gelişmelerle meşgul olan Washington, Orta Asya bölgesine ikincil önem atfetmeye devam etti. Ancak, bir taraftan Rusya'nın 1993'te ilan ettiği "Yakın Çevre Doktrini"yle Orta Asya'daki etkinliğini tekrar artırma çabası içerisine girmesi, Avrupa Birliği'nin "Avrupa-Kafkasya-Asya Taşıma Koridoru"⁶ ve "Avrupa'ya Devletlerarası Petrol ve Gaz Taşıma"⁷ projelerini geliştirmesi, Çin'in bölgede etkin olmaya başlaması, Türkiye'nin beklenen etkinliği gösterememesi ve ABD merkezli petrol şirketlerinin bölgede artan çıkarları gibi faktörler 1990'ların ortalarından itibaren ABD'nin bölgeye ilgisini yavaş yavaş artırdı.⁸

b. 1994 – 1995 Dönemi

İkinci dönem olan 1994 – 1995 yılları arası, Amerikan dış politikasında Hazar eksenli politikaların şekillenmeye başladığı dönemi simgelemektedir. ABD dış işlerinde ayrı bir yönelim olarak Hazar havzasının dahil edilmesinde, Washington'un stratejik ve ticari boyutları olan enerji çıkarları önemli rol oynamıştır. ABD'nin Hazar politikasının temel hedefleri ise;

- Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'ın hidrokarbon rezervlerinin işlenmesinde Amerikan şirketlerinin aktif bir şekilde katılımının sağlanması,
- Bölge ülkelerinin petrol ve doğal gaz kaynaklarının nakledilmesinde ve dış ülkelere pazarlanmasında Rusya'nın sahip olduğu tekelin kırılması ve son olarak,
- İran'ın bölgesel enerji projelerine katılımının engellenmesi olmuştur.

Clinton döneminde Washington'un bölgeye bakışı ikili bir politikayı yansıtıyordu. 1997'ye kadar süren birinci Clinton döneminde, 1994'te Dışişleri Bakanlığı Müsteşarlığı görevine getirilen Strobe Talbott'un başını çektiği Dışişleri ekibi, "önce Rusya" (Russia First) stratejisi doğrultusunda, Rusya'nın

⁶ Transport Corridor Europe - Caucasus - Asia / TRACECA.

⁷ Interstate Oil and Gas Transport to Europe / INOGATE.

⁸ İlhan Uzgel, "ABD'yle İlişkiler", Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Yorumlar, Belgeler, Baskın Oran (der.), Cilt. II, İstanbul, İletişim, 2001, 278.

Batı tarzı demokratik piyasa modeline dönüşümüne katkı yapılması, yönetimdeki Boris Yeltsin gibi ılımlı reformcuların Vladimir Jirinovski gibi aşırı milliyetçiler ve eski komünistler karşısında desteklenmesi ve bunun için de Rusya'nın "anlaşılabilir güvenlik sorunlarına" saygı gösterilmesi gerektiğini söyleyerek, Orta Asya'nın ihmal edilmesine yol açmışlardı. Onlara göre, Orta Asya gibi ABD'nin öncelik sıralamasında arka sıralarda kalan ve bölgeye özgü sorunların çözülmesine bulaşmak istemediği yerlerde, uluslararası güvenlik ve istikrar, ancak bu konuda istekli ve yetkin olan Rusya tarafından sağlanmalıydı.⁹ Bu strateji, aynı zamanda, ABD'nin Soğuk Savaşın hemen ardından geliştirdiği, kendisinin tek hegemon güç olarak dünya sistemiyle ilgilendiği, çeşitli alt-sistemlerde ise "yerel güçler"le (pivotal states) işbirliği içerisinde barış ve istikrarın sağlanması gerektiği görüşüyle de uygunluk arz ediyordu.

c. 1996 – 2000 Dönemi

1996 – 2000 yılları aralığını kapsayan üçüncü dönemde, sadece Orta Asya bölgesine özgü Amerikan politikasında, bir dizi hedefin varlığı formüle edilmiştir. Bunların temelinde ise, bölge ülkelerinin bağımsızlıklarının desteklenmesi tezinde somutlaşan, ABD'nin stratejik çıkarları yer almaktaydı. Amerikan politikasının hedefinde ise, birçok uzmanın kabul ettiği gibi, ulus – devlet inşa sürecini başarıyla gerçekleştirmiş olan Özbekistan yer almıştır.¹⁰

Yukarıda Clinton dönemine atıfla değindiğimiz ekibin karşısında, 1996 sonunda Dışişleri Bakanlığı görevine getirilen Madeline Albright'ın liderliğini yaptığı ve Rusya'nın SSCB geçmişine işaretle bu ülkeyi hâlâ daha çok jeopolitik çerçevede değerlendiren ve bu kapsamda Orta Asya'da SSCB'nin boşalttığı boşluğun Rusya tarafından doldurulmasının engellenmesi, bunun için de bağımsızlıklarını yeni kazanan bölge devletlerinin egemenliklerinin

9 Ariel Cohen, "US Policy in the Caucasus and Central Asia: Building A New Silk Road", Heritage Foundation, www.heritage.org/Research/RussiaandEurasia/BG1132.cfm, 24 Haziran 1997.

10 Starr F., Making Eurasia Stable, Foreign Affairs. 1996. No: 1, 80-81; Dianne L. Smith, Breaking Away from the Bear, Strategic Studies Institute, <http://carlisle-www.army.mil/usassi/welcome.htm>, 3 Ağustos 1998, 33-41.

güçlendirilmesi gerektiğini söyleyen görüşün taraftarları yer aldı. Bu görüşü savunanlar SSCB'nin boşalttığı alanda ılımlı politikalarıyla Batı yanlısı NATO müttefiki Türkiye'nin etkili olmasını istemekte ve Türkiye'yi bu rol için desteklemekteydiler. Zamanla, bu iki görüş arasında uzlaşmaya varılmış ve Orta Asya enerji kaynaklarında söz sahibi olabilmek için bölge ülkeleriyle daha yakın işbirliğine girilmesi yönünde bir strateji benimsenmiştir.¹¹

1998'deki Ulusal Güvenlik Strateji Belgesinde, bölgedeki enerji rezervlerinin uluslararası pazarlara aktarılmasının ve bölgenin istikrarının ABD için taşıdığı önem açıkça ifade edilmekteydi:

“İstikrarlı ve müreffeh Kafkasya ve Orta Asya, Akdeniz'den Çin'e uzanan geniş bir bölgede istikrar ve güvenliğe katkı sağlayacaktır [...] Bu ülkelerin bağımsızlıkları, egemenlikleri, toprak bütünlükleri ve demokratik ve ekonomik reformları gerçekleştirmeleri Amerikan çıkarları için önemlidir. Bu hedeflere ulaşılabilmesi için ikili ilişkilerimizi ve uluslararası kuruluşlardaki liderliğimizi kullanarak milyarlarca doların bölgeye akmasını sağlıyoruz.”¹²

George W. Bush'un ABD Başkanı seçilmesinden 11 Eylül 2001'e kadar geçen süre zarfında da ABD'nin bölgeye olan ilgisi esasen ekonomik - ticari temelli olmaya devam etmiştir. ABD'nin bölgedeki çıkarlarının sadece ekonomik alanla sınırlı olmadığını ileri süren görüşlerde bu dönemde artış gözlenmiştir. Jeopolitik açıdan bölgenin taşıdığı önemin vurgulandığı bu görüşlerde altı çizilen noktalar; ABD'nin bölgede Rusya, Çin ve Hindistan'ın etkisini dengeleyecek biçimde aktif bir politika izlemesi, bunu yapabilmek için de bölge ülkeleriyle çok boyutlu stratejik ilişkiler içine girmesiydi. Fakat, Rusya'da Vladimir Putin'in iktidara gelmesinden sonra Kremlin'in Orta Asya'da izlemeye başladığı ekonomik bağları sağlamlaştırmaktan, askerî varlığı artırmaya uzanan çok boyutlu politikalar, Çin'in Şangay İşbirliği Örgütü yoluyla bölgede giderek artan ağırlığı gibi faktörler ABD'nin Orta Asya bölgesine doğrudan müdahil olmasını engelledi. Bunun yerine Washington aktif “bekle-gör” politikasına devam etti.

11 Çağrı Erhan, “ABD'nin Orta Asya Politikası ve 11 Eylül Sonrası Yeni Açılımları”, Stradigma e-dergisi, Sayı 10, Kasım 2003.

12 A National Security Strategy for a New Century, Washington D.C., The White House, October 1998, 39-41.

d. 11 Eylül 2001 ve Sonrası

11 Eylül sonrası süreçte ABD Dış Politikası'nın tamamen farklı bir paradigma ekseninde şekillendirilmeye çalışıldığını söylemek yanlış olmayacaktır. ABD Başkanlığı'na George W. Bush'un seçilmesi ve ardından 11 Eylül olayları, Orta Asya'ya yönelik Amerikan dış politikasında yeni bir dönemi başlatmıştır. Ayrıca "yeni konjonktür", ABD'nin söz konusu bölgede "yapmak isteyip de yapamadığı bazı uygulamalar" için son derece uygun bir ortam yaratmıştır.

Orta Asya'ya yönelik Amerikan politikasında önemli bir eksen de, ABD ile ilişkilerin, "terörizm ile mücadelede Orta Asya'nın rolü" etrafında yeniden belirlenmesidir. New York ve Washington'a düzenlenen 11 Eylül 2001 saldırıları, bu açıdan dönüm noktası niteliğindedir. Özellikle ABD'nin Orta Asya'ya stratejik bakışını önemli ölçüde etkileyen bu saldırılar, bölge ülkelerinin terörizm ile mücadelesine uluslararası platformda daha fazla destek getirmiştir.

11 Eylül 2001'deki terörist saldırılardan sonra ABD, Orta Asya'ya yönelik politikalarını oldukça hızlı bir biçimde yeniden yapılandırmış; Afganistan'daki terörle mücadeleyi amaçlayan askeri operasyon şemsiyesi altında ve başta Rusya olmak üzere bölgedeki diğer güçlerin tepkisini çekecek şekilde Kırgızistan, Tacikistan ve Özbekistan'da askeri varlığını tesis etmiştir. Bölgedeki Amerikan politikalarına yönelik uluslararası ilişkiler uzmanlarının, siyasi, askeri ve sivil kesimlerin ve basının gösterdiği ilgi her geçen artmaktadır. Yeni dönem George W. Bush ve onun dış politika ekibinin Orta Asya Bölgesi bağlamındaki dış politika öncelikleri, 11 Eylül olaylarından sonra daha da "tutarlı" ve "istikrarlı" hale gelmiştir.

11 Eylül olayları ve onu takibeden Afganistan'a askeri müdahale sonrasında Amerika Birleşik Devletleri, terörizme karşı ittifak arayışında kilit ülkeler olarak gördüğü Orta Asya devletleriyle ikili işbirliği ilişkilerini başlatmıştır. Orta Asya ülkeleriyle işbirliği girişimleri esas olarak dört konu üzerinde odaklanmıştır:

- Ekonomik ve siyasal reformlar: ABD, Orta Asya ülkelerine ekonomik konularda yardım programlarını başlatmıştır. İnsan hakları, demokrasi ve hak ve özgürlüklerin korunması gibi konular, Washington'un bölge yönetimleriyle ilişkilerinde önemli ölçüde etkili olmaktadır. Reformlar bağlamında Amerikan yardım programlarına ilişkin konular ilerleyen bölümlerde detaylı olarak ele alınacaktır.
- Askeri işbirliği: Afganistan'la savaş sırasında, George W. Bush yönetimi, Özbekistan, Tacikistan ve Kırgızistan'la askeri işbirliği alanında antlaşmalar imzalamışlardır. Rusya'nın "Yakın Çevre"si olarak bilinen Orta Asya'ya Amerikan askerlerinin konuşlandırılması, ABD – Rusya Çalışma Grubunun 8 Şubat 2002 tarihindeki ortak bildirisinde aksi belirtilmesine rağmen, bölgede ABD'nin kalıcı olduğuna dair spekülasyonların artmasına neden olmuştur.
- Terörizmle mücadele: Orta Asya devletleri, terörizme karşı savaşta ABD'nin en yakın müttefikleri olarak görülmüştür. 11 Eylül olaylarından sonra, ABD'nin Orta Asya ülkelerine yaptığı yardımlar ve işbirliği projeleri terörizmle mücadele bağlamında daha da artırılmıştır. Mayıs 2002'de yapılan ABD – Rusya Zirve Toplantısının terörizme karşı işbirliği bildirisinde, George W. Bush ve V. Putin yönetimleri, Orta Asya'da terörist grupların faaliyetlerinin önüne geçilerek bölgede güvenliği sağlamayı taahhüt etmişlerdir.
- Hazar'ın enerji kaynaklarının geliştirilmesi: Hazar havzasının petrol ve doğal gaz kaynaklarının çıkartılması ve dış pazarlara ulaştırılması, Bush Yönetiminin en önemli hedeflerinden biridir. Günümüze kadar Amerikan yönetimleri, Rusya ve İran'ı safdışı bırakan, boru hatlarına ilişkin hertürlü projeyi doğrudan veya dolaylı olarak desteklemiştir.¹³

ABD'nin Orta Asya'ya yönelik politikasını dört farklı döneme indirgeyerek ele almak, aslında Washington'un bölgesel politikalarının ve öncelikli hedeflerinin nasıl bir değişim sürecinden geçtiğini daha iyi açıklamaktadır. Bu bağlamda, demokrasi ve piyasa reformlarının

desteklenmesi ve enerji alanındaki çıkarlarının korunması gibi hedefler günümüzde de Amerikan dış politikasındaki yerini korumasına rağmen, genellikle, bölgesel güvenlik ve istikrar problemi etrafında şekillenmektedir.

C. ABD'nin Orta Asya Politikasının Öncelikleri ve Dış Politika Hedefleri

Amerika Birleşik Devletleri'nin Orta Asya'daki çıkarlarını belirleme çabası, herşeyden önce, 1990'larda Amerikalı siyasi ve akademik çevrelerin, Washington'un bölgeye yönelik politikasının temel unsurlarına ilişkin bakış açılarının geçirdiği evrimi dikkate almak zorundadır. Burada, Amerikan dış politikası konusunda uzman olan Fransız yazarlar P. Kones ve B. Derur'un, Amerikan stratejisinin "çıklarların çelişkisiyle şekillenmektedir"¹⁴ sözünü hatırlamak gerekir. Bu yüzdendir ki, Orta Asya'daki Amerikan çıkarlarına ilişkin ABD kurumlarının görüşleri genellikle "tutarsız", "çelişkili" ve "istikrarsız" bir karaktere sahip olmuştur. Bölgeye ve ayrı ayrı her ülkeye ilişkin spesifik bilgilerin yetersizliği ve Orta Asya alanındaki uzmanların azlığı, haddizatında, bölgenin Amerikan ulusal çıkarlarındaki yerine ilişkin bir konsensüse ulaşmayı zorlaştırmıştır.

ABD'nin Orta Asya bölgesine yönelik dış politika hedeflerini şu şekilde özetlemek mümkündür¹⁵:

1. Öncelikle, Orta Asya bölgesindeki istikrarın korunması ve sürdürülmesi, bölge ülkelerinin bağımsızlıklarının ve egemenliklerinin desteklenmesi ABD için hayati önem taşımaktadır. Çünkü bir istikrarsızlık durumunda, Rusya ve Çin gibi büyük güçlerin de soruna dahil olması kaçınılmaz görünmektedir.
2. Demokrasi ve liberal ekonomiye geçiş sürecindeki Orta Asya devletlerine tam destek verilmesi kaçınılmazdır.

13 "Russia and Central Asia", <http://www.bits.de/NRANEU/CentralAsia.html>, 18 Kasım 2005.

14 La revue internationale et strategique. No:42 (Ete 2001), 73.

15 Gamze Güngörmüş Kona, Türkiye – Orta Asya İşbirliği Stratejileri ve Gelecek Senaryoları, IQ Yayıncılık, İstanbul, 2002, 169-171.

3. Herhangi bir bölgesel veya küresel gücün Orta Asya bölgesinde tam hakimiyet kurmasının önüne geçilmesi gerekmektedir.
4. İran'ın bölgedeki etkisi kırılmalıdır; bunun yerine Türkiye model olarak desteklenmelidir.
5. Rusya ve İran'ın Hazar bölgesindeki enerji kaynakları üzerindeki etkilerini azaltmak ve bunların Türkiye gibi müttefik ülkelere geçişini sağlamak gerekmektedir. Bu bağlamda Amerikan ticari çıkarlarının da desteklenmesi sağlanmalıdır.
6. Orta Asya bölgesindeki fundamentalist akımların ve terörist grupların güçlenmesi engellenmelidir.
7. Bölgedeki nükleer silahlar tasfiye edilmeli ve kullanımı engellenmelidir.
8. Bölgede iç savaşın veya sınır ihtilaflarının çıkması önlenmelidir.

Yukarıda belirtilen hedefler, aslında daha kapsamlı olarak Ekim 1996'da J. Collins¹⁶ tarafından açıklanan ABD'nin Orta Asya'daki "önemli ve gelişen çıkarlar" listesinde bulunmaktadır.¹⁷ Collins tarafından formüle edilen Amerikan politikasının hedefleri, önemli bir değişiklik yapılmaksızın, 1997 – 2000 yılları arasında Clinton yönetimindeki resmi şahısların bildirilerinde sık sık kullanılmıştır.¹⁸

D. ABD'nin Orta Asya Politikasını Etkileyen Unsurlar

1. İç Faktörler

ABD'nin bölgeye yönelik dış politikasının oluşumuna bir taraftan global ve bölgesel güçlerin politikaları, bu ülkelerin oynadığı roller önemli bir

¹⁶ ABD Dış İşleri Bakanlığının yeni bağımsız olmuş devletlerden sorumlu danışmanı.

¹⁷ Collins J., U.S. Policy Toward the Central Asian States, Remarks at the inauguration of the Central Asia Institute, School of Advanced International Studies, Johns Hopkins University, Washington, DC, 21 Ekim 1996, <http://www.state.gov/www/regions/nis/collins.html>

¹⁸ Bknz.: Talbott S. A Farewell to Flashman. American Policy in the Caucasus and Central Asia, Address at the Johns Hopkins School of Advanced International Studies, 21 Temmuz 1997, <http://www.sais-jhu.edu/pubs/speeches/talbott.html>; Sestanovich S., U.S. Policy Toward the Caucasus and Central Asia, Statement before the House International Relations Committee, 30 Nisan 1998; Morningstar R. Address to CERA Conference, Washington, DC, 7 Aralık 1998, <http://www.mtholyoke.edu/acad/intrel/morning.htm>; Sestanovich S. U.S. Policy Toward Central Asia, Remarks to the Asia-Pacific Subcommittee of the House International Relations Committee, http://www.state.gov/www/policy_remarks/1999/990317_sestanovich_hirc.html, 17 Mart 1999.

etkenken, diğer taraftan ABD'nin kendi iç dinamikleri, karar alma süreci, toplum yapısı gibi unsurlar da dış politikanın yapımında çok önemli roller oynamaktadırlar.¹⁹ ABD'nin Orta Asya'ya yönelik politikasını etkileyen unsurların başında kuşkusuz lobiler ve "think-tank"lar gelmektedir. Bunlar Amerikan siyasi sistemini oluşturan Yasama-Yürütme-Yargı zincirinin tamamlayıcı halkalarıdır. Lobicilik iç politikanın yanı sıra ABD'nin dış ülkelerle olan ilişkilerini de etkilemektedir. ABD'de yabancı ülkeler adına lobicilik yapan 900'den fazla firma yada şahıs olduğu bilinmektedir.²⁰ Türkiye'ye yönelik ABD politikasına Rum lobisi etki edebilirken, Ermeni ve İsrail lobisinin ABD'nin Türkiye, Kafkasya ve Orta Asya politikasını etkilediği bilinmektedir. Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki Karabağ sorunu ile ilgili olarak oluşturulan Minsk Grubunda ABD eş başkandır. Azerbaycan ve Ermenistan'a karşı eşit mesafede olması gerekirken, ABD'nin Karabağ sorunu ile ilgili politikalarında Ermeni lobisinin etkileri görülmektedir.²¹

ABD'nin liberal ideolojiye sahip olması da dış politikasını yönlendiren temel bir etkidir. İdeoloji dış politika için hedefler göstermekte ve hedefler için gerekli araçları meşrulaştırmaktadır. Orta Asya'ya yönelik Amerikan politikasını liberalizmden bağımsız olarak düşünmek mümkün değildir.

2. Dış Faktörler

ABD'nin Orta Asya politikasında global ve bölgesel güçler arasındaki dengele dikkat etmeye çalıştığı ileri sürülebilir. Başta Rusya, Çin, İran ve Türkiye olmak üzere global ve bölgesel güçler ABD'nin Orta Asya politikasının şekillenmesinde rol almaktadırlar. Her ne kadar ABD

¹⁹ Çalışmanın ilk bölümünde belirtildiği gibi, Amerikan düşünce yapısını belirleyen ve daha spesifik anlamda Amerikan dış politika yapımı sürecini yönlendiren bazı kurucu kavramlar, dış politika kararları açısından önemlidir. Bu kavramlardan en önemlisi "Amerikan Ayrıcalıklılığı"dır (American Exceptionalism). Bu kavram, Amerikanın kültürel ve siyasi bakımdan diğer ülkelere farklı ve çoğu zaman da üstün olduğu inancını belirtmektedir. Böylesi bir anlayışın izleri, Amerikanın henüz İngiltere'nin kolonisi olduğu dönemlere kadar gitmektedir ve özellikle İncil'deki "tepedeki şehir" imajında daha belirgindir. Bir başka kurucu kavram ise, Amerikalıların kendi değerlerini bütün dünyaya yayma sorumluluklarının olduğuna ısrarla inanmalarıdır. Bu kavramsal çerçeve, dünyadaki Amerikan liderliğinin korunması ve sürdürülmesi için gerekli teorik ve pratik zemini hazırlamaktadır. Bkz.: Rein Müllerson, Human Rights Diplomacy, New York, Routledge Publishing, 1997, 201.

²⁰ Aydan Kodaloğlu, "ABD'de Lobi ve Lobicilik", Avrasya Dosyası, Cilt 1 (4), Kış 1994, 31.

²¹ İdris Bal, "ABD'nin Orta Asya Politikasına Yön Veren İç ve Dış Dinamikler", Stratejik Analiz, Cilt 1, Sayı 12, Nisan 2001, 59-60.

günümüzde tek süper güç olarak gözüke de, gelecekte rakip güçlerin çıkabileceği ihtimali dikkatten kaçırılmamalıdır. Bu bağlamda Rusya – İran – Çin işbirliğinden söz edilebilir.

Eski süper güç Rusya hala askeri anlamda süper güçtür ve nüfus ve tabii kaynak potansiyeli oldukça zengindir. Amerikan yönetimleri, Rusya'nın Orta Asya bölgesindeki ekonomik-askeri-siyasi etkisinin hala devam ettiğinin farkındadır. Bu durum ABD'nin Orta Asya politikasında bir dış güç olarak Rusya'yı da hesaba katmasını gerektirmektedir.²² Artan siyasi, ekonomik ve askeri gücüyle Çin de bölgede aktif olarak varlığını hissettirmektedir. İran'ın bölgeye coğrafi yakınlığı ve tarihsel tecrübeleri Orta Asya'ya yönelik politikalarda dikkatle üzerinde durulmayı gerektirmektedir. Yine Türkiye, Soğuk Savaş sonrası dönemde ABD'nin Orta Asya'ya yönelik politikalarında stratejik ortak konumuna yükselmiştir. Hatta bazı uzmanlar Türkiye'nin demokratik ve laik rejimi, gelişmiş ekonomisi ve sosyo-kültürel yapısıyla Orta Asya'daki yeni bağımsız ülkeler için bir model olabileceği de ileri sürülmüştür. Kısaca, yukarıda değindiğimiz global ve bölgesel güçlerin yanısıra, Pakistan, Hindistan, Suudi Arabistan, İsrail ve diğer Avrupa ülkeleri de, ABD'nin bölgeye yönelik politikasının şekillenmesinde önemli rol oynamaktadırlar.

E. ABD Dış İşlerinin “Kurumsal” Yapılanmasında Orta Asya Bölgesi

ABD Dış İşleri Bakanlığında Orta Asya bölgesi ile ilgili çalışmaları, Güney Asya ve Orta Asya İşleri Bürosu (The Bureau of South and Central Asian Affairs) yürütmektedir. Söz konusu Büronun ismi, Orta Asya İşleri Ofisini bünyesine kattıktan sonra Şubat 2006'da değiştirilmiştir. Güney Asya İşleri Bürosu, Dış İşleri Bakanlığı bünyesinde 24 Ağustos 1992'de kurulmuştur. 1992'den önce bunun yerine Yakın Doğu ve Güney Asya İşleri Bürosu (Bureau of Near Eastern and South Asian Affairs) bulunmaktaydı.

²² Bal, a.g.m., 61.

Harita – 1: Güney Asya ve Orta Asya İşleri Bürosu’nun kapsamındaki ülkeler

Kaynak: ABD Dışişleri Bakanlığı, www.state.gov

Güney Asya ve Orta Asya İşleri Bürosunun kapsamındaki ülkeler ve coğrafi bölgeler şunlardır: Afganistan, Bangladeş, Butan, Hindistan, Kırgızistan, Kazakistan, Maldivler, Nepal, Özbekistan, Pakistan, Sri Lanka, Tacikistan ve Türkmenistan. Büronun başkanlığını Güney Asya ve Orta Asya İşlerinden sorumlu Dış İşleri Bakan Yardımcısı Büyükelçi Richard Boucher yapmaktadır.

F. Akademik Çevrelerde ABD - Orta Asya İlişkilerinin Ele Alınış Düzeyi

1. Akademik Çalışmaların Genel Değerlendirmesi

ABD'nin Orta Asya politikasını doğrudan ele alan akademik çalışmaların sayısı, diğer bölgelerle (Ortadoğu, Uzakdoğu vb) karşılaştırıldığında, oldukça azdır. Söz konusu çalışmaların çoğunu da, sürekli yayınlarda ve/veya İnternet ortamında yayınlanan "E-dergi makaleler"i teşkil etmektedir.

Diğer taraftan, ABD'nin Orta Asya politikası ile ilgili hem Türkiye'de hem de yurtdışında yapılan akademik çalışmalarda, "Hazar havzasındaki enerji kaynaklarının geliştirilmesi ve zengin doğal kaynaklara sahip Orta Asya ülkelerindeki (özellikle Türkmenistan ve Kazakistan) petrol ve doğal gazın dünya pazarlarına çıkış yollarının araştırılması" konularına ağırlık verilmiştir. Bu bağlamda, Hazar ve Kafkasya'da güvenlik sorunsalı, bölge ülkelerini sahip oldukları enerji kaynaklarının taşınmasına yönelik somut projelere katılmayı teşvik eden "Hazar eksenli Amerikan diplomasisi" ve bölgede faaliyet gösteren Amerikan şirketlerinin durumu gibi konular üzerinde daha fazla durulmuştur.

Türkiye'deki akademik çalışmalarda ABD'nin Orta Asya politikası, ağırlıklı olarak enerji konuları ve Rusya-İran-Kafkasya parametreleri ekseninde değerlendirilmektedir. ABD-Orta Asya ilişkileri siyasi ve ekonomik işbirliğinin çok ötesine gitmiş olmasına rağmen üzerinde görece az çalışılmış bir konudur. Oysa Orta Asya Türkiye'ye pek çok açıdan yakın bir bölge. 1990'lardan bu yana ilişkiler daha çok "enerji" konusuna endekslenmiş bir şekilde ilerliyor.

Ayrıca, konu ile ilgili çalışmaların "düzensiz", "eksik" ve "yüzeysel" olduğu iddia edilebilir. Daha önce de belirtildiği gibi, Amerikan politikasının, "bölge ülkelerinin enerji potansiyellerinin geliştirilmesine ilişkin" yönü, bilimsel çalışmaların en çok ilgi gören konuları arasında yer almıştır. ABD ve Orta Asya ülkeleri arasındaki ikili askeri – siyasi ilişkileri ve ABD'nin bölgesel güvenlik bağlamındaki stratejisini ele alan çalışmalar yetersiz kalmıştır. Yine ABD'nin bölge ülkelerine yönelik uyguladığı yardım programlarının kapsamlı analizine yer veren çalışmalar neredeyse yok denecek kadar azdır. "ABD ve Özbekistan arasındaki ilişkilerin gelişimi", "Amerikan-Kazak ve Amerikan-Kırgız ilişkilerinin farklı yönleri" ve "ABD'nin bölge politikasında Çin'in artı rolü" gibi konular, Washington'un Hazar politikasını ele alan araştırmaların gölgesinde kalmıştır. Aynı zamanda, Amerikan dış politika önceliklerinde ve ulusal çıkarlarında ayrı bir bölgesel eğilim olarak Washington'un Orta Asya politikasının karmaşık gelişim süreci de detaylı bir şekilde çözümlenmemiştir.

Yine de bölgenin uluslararası ilişkileri üzerine ciddi araştırmalar yayınlayan birkaç dergiden bahsetmek olanaklıdır. Bunlardan en önemlisi, bölge ülkelerinin iç ve dış politikalarını, temel siyasal, askeri ve sosyo – ekonomik sorunlarını aydınlatan İsveç merkezli “Orta Asya ve Kafkasya” dergisidir. Benzer amaçlarla ortaya çıkan bir başka dergi de, 1992 – 2001 yılları arasında ABD’de yayınlanan “Central Asia Monitor” dergisi olmuştur. Hazar bölgesinin uluslararası ilişkilerini araştıran “Caspian Crossroads” dergisi, ABD ve Azerbaycan arasındaki ikili ilişkileri geliştirme Kurulu tarafından yayınlanmaktadır.

2. Konu İle İlgili Rusça Yayınlar ve Araştırmalar

ABD’nin Orta Asya politikasını araştıran Rusça çalışmalar sayıca fazla değildir ve daha çok Rusya Bilimler Akademisi’ne bağlı ABD ve Kanada Enstitüsü’nün uzmanlarının (G. A. Trofimenko, M. V. Braterskiy, S. M. Samuylov, O. V. Terebov v.d.²³) dergi makalelerinden oluşmaktadır. Yukarıda da belirtildiği gibi, Rusça araştırmalarda en çok değinilen konuların başında Hazar havzası enerji kaynaklarının geliştirilmesi ve boru hatları projeleri gelmektedir. Bu bağlamda K. S. Hacıyev, M. A. Hüseyinov, E. V. Mityayev ve “Hazar Bölgesi Jeopolitiği” isimli çalışmasıyla ünlü yazarlar S. S. Jiltsov, I. S. Zonn ve A. M. Ushkov gibi uzmanların isimleri gösterilebilir.²⁴

Kazakistan yönetiminin izlediği “çoktarafli ve dengeli” dış politika stratejisi, ülkede yayınlanan “Siyaset” dergisinde farklı uzmanlar tarafından ele alınmaktadır.

23 Bknz.: Trofimenko G. A., “Центральноазиатский регион: политика США и проблемы нефтегазового экспорта”, США: экономика, политика, идеология, 1998, No: 11, 21-36; Braterskiy M. V., “Политика США в Средней Азии: итоги десятилетия”, США-Канада: экономика, политика, культура, 2002, No: 9, 55-64; Parkanskiy A.B., США и страны Центральной Азии: экономические взаимоотношения, США-Канада: ЭПК, 2003, No: 7, 51-61; Samuylov S.M., Президент, конгресс и американская политика в отношении Афганистана, США-Канада: ЭПК, 2003, No: 12, 29-46; Terebov O. V., Россия и США в Центральной Азии, США-Канада: ЭПК, 2003, No: 3, 3-16.

24 Bknz.: Hacıyev K. S., Геополитика Кавказа, М., 2001; Huseynova M. A., Политика США в Закавказье и интересы России, М., 1999; Mityaeva E. V., Проблема Каспия в российско-американских отношениях, М., 1999; Jiltsov S. S., Zonn I. S., Ushkov A. M., Геополитика Каспийского региона, М., 2003.

Ayrıca, İnternette yayın yapan birçok haber ajansı ve analiz merkezleri faaliyet göstermektedir. Buralarda yayınlanan makalelerin içeriğindeki zenginlik ve uzmanların çeşitliliği dikkat çekmektedir. Örnek olarak, “Radio Free Europe / Radio Liberty”²⁵ haber ajansı, Hazar Haber Ajansı’nın yayınları, Orta Asya Haber Merkezi “Fergana.ru”²⁶, haber – analiz merkezi “Avrasya”, “Transkaspiyskiy Proyekt” ve elektronik yayın organı “sng.ru”²⁷ gösterilebilir.

Rusça araştırmaların yanı sıra, Orta Asya’nın çağdaş uluslararası ilişkileri ve sorunları üzerine İngiliz uzmanlar R. Ellison, K. Blut, R. Dannreyter ve İsveçli L. Jonson’un da değerli çalışmaları bulunmaktadır. Bu uzmanların çalışmalarında, bölgesel güvenlik sorunsalı “çok değişkenli” yaklaşımlarla analiz edilmektedir.²⁸

3. ABD’deki Akademik Çalışmalar: Mevcut Kurumsal Yapılanma ve Yeni Eğilimler

ABD’de Orta Asya Bölgesi ve bölgenin uluslararası ilişkileri konularında uzmanlaşmış kurumların başında, 1990’larına doğru bölgeye yönelik araştırmalarıyla ünlenen ve Washington’da yerleşik The John Hopkins Üniversitesi / Çağdaş Uluslararası Araştırmalar Okulu bünyesinde faaliyet gösteren “Orta Asya ve Kafkasya Enstitüsü” gelmektedir. Orta Asya konusunda tanınmış uzmanlar olan Starr F. ve Fairbanks C.’nin de başkanlığını yaptığı söz konusu enstitü, Amerikan Hükümetiyle, özellikle de Savunma Bakanlığı ve Silahlı Kuvvetlerin üst düzey yönetimiyle yakın ilişkiler içerisinde olmuştur. Enstitü uzmanlarının çalışmalarında ABD’nin bölge politikası, (a) Amerikan stratejik çıkarları, (b) bölgedeki “güçler dengesi”nin korunması ve (c) Orta Asya’daki askeri-siyasi istikrarın sürdürülmesi bağlamında ele alınmıştır. Bölgenin sosyo-ekonomik kalkınması ve

²⁵ <http://www.rferl.org>

²⁶ <http://www.caspian.ru>; <http://www.fergana.ru>

²⁷ <http://www.eurasia.org.ru>; <http://www.transcaspien.ru>; <http://www.gazetasng.ru>

²⁸ Bknz.: Central Asian Security: The New International Context, Der.: R. Allison, L. Jonson. L., Washington, 2001.

demokrasi ve insan haklarının iyileştirilmesi gibi sorunlar, söz konusu uzmanlar tarafından ikincil derecede önem sahip konular olarak değerlendirilmiştir.

2001'in başlarında, "Orta Asya ve Kafkasya Enstitüsü" ile ABD Atlantik Konseyi Orta Asya ile ilgili çok önemli bir çalışmayı yayınlamışlardır; söz konusu çalışmada ABD'nin Orta Asya'daki çıkarları "realist" paradigmayla açıklanmaya çalışılmış, bu çıkarlar önem sırasına göre tasnif edilmiş, Amerikan çıkarları bölge ülkelerinin yanı sıra Rusya, Çin, Türkiye, İran ve Pakistan'ın ulusal çıkarlarıyla karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiş ve ABD Dışişleri Bakanlığı ile Savunma Bakanlığına somut politika önerileri sunulmuştur.²⁹ Ancak çalışmada, Amerikan yönetimlerinin 1990'lı yıllar boyunca izlediği stratejilerin güncel analizi ve eleştirisi gerçekçi bir şekilde yapılmamıştır.

Diğer taraftan, ABD Silahlı Kuvvetler Askeri Koleji'ne bağlı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü uzmanlarından S. Blank ve D. Smith gibi uluslararası ilişkiler uzmanları, Orta Asya bağlamındaki Amerikan politikasının farklı yönlerini ve bölgenin uluslararası ilişkilerini ele alan kapsamlı çalışmalar yayınlamışlardır.³⁰ Bu uzmanların çalışmalarında, siyasi realizmin ve jeo-stratejik yaklaşımların etkisi görülmektedir. ABD ile Rusya'nın Orta Asya'daki çıkarlarının örtüşmediği (ve/veya çatıştığı) tezi, bu çalışmalara yön vermiştir. Rus-Amerikan karşıtlığını bölgenin uluslararası ilişkilerinin en önemli unsuru olarak algılayan yazarlar, üçüncü ülkelerin (Türkiye de dahil) Orta Asya bölgesindeki çıkarlarını büyük ölçüde göz ardı etmişlerdir.

Burada, "Orta Asya bölgesi" alanında tanınmış Türk, Rus, Orta Asya ve ABD kökenli uzmanların (özellikle Blank S., Cohen A., Olcott M., Rumer B., Starr F., Fairbanks C., Fuller G. ve diğerleri) çalışmalarından yararlanılmıştır. A. Cohen (Heritage Vakfı), Fuller G. (RAND), Snyder J (Ulusal Savunma Enstitüsü), W. Odom (Hudson Enstitüsü) ve diğer

29 Strategic Assessment of Central Eurasia, Washington DC., 2001.

30 Bknz.: Blank S. Energy, Economics, and Security in Central Asia: Russia and Its Rivals, Carlisle Barracks, Pa., 1995; Blank S., U.S. Military Engagement with Transcaspian and Central Asia, Carlisle Barracks, Pa., 2000; Smith D., Central Asia: A New Great Game?, Carlisle Barracks, Pa., 1996.

uzmanların³¹, Orta Asya'nın uluslararası politiğine ilişkin çalışmaları “siyasi realizm” bağlamında zengin bir birikim sunmaktadır. Zbigniew Brzezinski de, “Büyük Satranç Tahtası” adlı eserinde ve diğer çalışmalarında Orta Asya bölgesine geniş yer vermiştir.

M. Olcott (Carnegie) ve B. Rumer'in (Harvard Üniversitesi Rusya Araştırmalar Merkezi) çalışmalarını ise, ABD'nin Orta Asya politikasını “liberal-uluslararasıılık” ekseninde ele alan ekole dahil etmek mümkündür. Bu uzmanlar çalışmalarında, bölgesel istikrar ve güvenlik açısından Amerikan politikasının uzun vadeli sonuçlarına dikkat çekmekte; bölge ülkelerinin siyasi ve sosyo-ekonomik kalkınmalarına, fakirlik sorunu ve sosyal dengesizliğe (ve/veya adaletsizliğe) ve bölgesel entegrasyon projelerine ağırlık vermektedirler.³²

Neo-Marksist yaklaşımın temsilcisi olarak da, ABD'nin Orta Asya politikasını bir “neo-kolonyalizm” örneği olarak gören ve aynı zamanda Orta Asya araştırmalarında İnteraktif Projenin kurucusu sayılan A. Bichel gösterilebilir.

Bölge ülkelerinin enerji potansiyellerini geliştirmeye yönelik Amerikan politikasını araştıran uzmanların başında Baker Enstitüsünden J. Barnes ve Myers Jaffe A., ve Stratejik ve Uluslararası Araştırmalar Merkezinden R. Ebel gelmektedir. Brookings Enstitüsünden F. Hill, çalışmalarında, bütün 1990'lı yıllar boyunca ABD'nin Orta Asya ve Kafkasya politikalarının oluşumu ve evrimini araştırmış ve bu süreci bir sınıflandırmaya tabi tutmuştur.

Bütün bu çalışmalara rağmen, 1990'lardan günümüze kadar ABD'de yapılan Orta Asya ve Kafkasya araştırmalarının akademik düzeyi, bölgedeki artan Amerikan varlığının ihtiyaçlarına cevap verememiştir; araştırma merkezlerinin, bölge uzmanlarının ve genel ve/veya özel nitelikteki bilimsel çalışmaların eksikliği görülmüştür.

31 Bknz.: Cohen A., U.S. Interests in Central Asia, <http://www.heritage.org>, 12 Kasım 2005; Fuller G., Geopolitical Dynamics of the Caspian Region, *Caspian Crossroads*, 1997, No: 2; After Empire: The Emerging Geopolitics of Central Asia, Der.: J.C. Snyder., Washington, 1995, P. I – XXVII; Odom W., US Policy Toward Central Asia and the South Caucasus, *Caspian Crossroads*, 1997, No: 1.

32 Bknz.: Olcott M., *Central Asia's New States: Independence, Foreign Policy, and Regional Security*, Washington, 1997; Олкотт М., Размышления о политике США в Центральной Азии, *Pro et Contra*. 2000, No: 3, 162-172; *Central Asia in Transition. Dilemmas of Political*

Orta Asyalı uzmanların çalışmalarına gelince; bölgesel güvenlik, uluslararası ilişkiler ve bölge ülkelerinin dış ekonomik ilişkileri gibi konulara değinen Orta Asya kökenli siyaset bilimcilerin ve uluslararası ilişkiler uzmanlarının araştırmaları, bilindiği gibi, bölge devletlerinin “ulusal çıkar” ve “dış politika”ya ilişkin resmi yorumlarının yeniden anlatımı şeklinde belirmektedir. Orta Asyalı araştırmacıların çalışmalarında bölgedeki Amerikan politikasının analizi, daha çok “seçici” nitelik taşımaktadır ve genellikle olayların “basit” anlatımından ibaret kalmaktadır.

Tez konusuyla ilgili yapılmış bilimsel çalışmaların analizi, yayınların sayısındaki bolluğa rağmen, hem Türkiye hem de yurtdışındaki araştırmaların 1990 sonrası ABD’nin Orta Asya politikasını ele alırken “bütüncül” bir bakış açısından yoksun olduğunu göstermektedir.

II. ABD’nin Orta Asya Ülkeleri ile Siyasi ve Ekonomik İlişkileri

A. Siyasi İlişkiler

Amerika Birleşik Devletleri ile ilişkilerin geliştirilmesi, uluslararası siyasal ve ekonomik sisteme müdahil olmanın bir önkoşulu olarak, bölge ülkelerinin dış politikalarının en önemli unsuru haline gelmiştir. Bölge ülkelerinin ABD ile ilişkilerini geliştirirken izledikleri stratejilerin, herşeyden önce, her ülkenin coğrafi konumuna, Rusya, Çin, İslam Dünyası ve diğer komşu ülkelerle ilişkilerine, mevcut siyasal rejimlerin karakterine, tercih edilen ekonomik kalkınma stratejilerine, doğal kaynakların yeterlilik durumuna ve diğer faktörlere bağlı olduğu iddia edilebilir. Ne var ki, Amerika Birleşik Devletleri ile ilişkilerinde, Orta Asya ülkelerinin amaçlarına ulaşma kapasitesi, daha çok, Washington yönetimlerinin Amerikan çıkarlarını hayata geçirme adına bölge ülkeleri için düşündükleri “rol” bağlamında belirlenmiştir.

Bağımsızlıklarından bu yana Orta Asya ülkeleri, ekonomilerini dünyaya açmak ve liberalleştirmek amacıyla farklı geçiş stratejilerini benimsemişlerdir. Bu farklılıklara rağmen ABD, bölge ülkelerinin serbest piyasa ekonomisine geçiş konusundaki çabalarını her zaman desteklemiştir. En son imzalanan Ticaret ve Yatırım Paktı da, ikili ilişkilerin artarak devam edeceğini göstermektedir. Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan ile ABD arasında 1 Haziran 2004 tarihinde imzalanan Ticaret ve Yatırım Çerçeve Anlaşması (TIFA), aynı zamanda, taraflar arasında “fikri haklar, çalışma, çevre konuları, küçük ve orta ölçekli işletmelerin ticaret ve yatırımlara katılımını destekleme” gibi konularda işbirliğini geliştirmeyi amaçlayan ABD-Orta Asya Ticaret ve Yatırım Konseyi’nin kurulmasını öngörmektedir. Söz konusu Pakt çerçevesinde, Orta Asya cumhuriyetlerinde piyasa ekonomilerinin daha da gelişeceği ve liberalleşme yönünde ilerlemelerin sağlanacağı beklenmektedir. Ayrıca TIFA, WTO’ya üyelik başvurusunda bulunan üç ülkenin (Kazakistan, Tacikistan ve Özbekistan) bu alandaki girişimlerini pekiştirici bir işlev görürken, 20 Aralık 1998’de üyeliği kabul edilen Kırgızistan’ın ise piyasa altyapısını daha da sağlamlaştıracaktır. Genel olarak Orta Asya’daki yönetimler, ABD’nin bölgedeki varlığından ve karşılıklı çıkarlara dayalı ikili ilişkilerin geliştirilmesinden memnun gözükmektedirler. Bu anlamda ABD ve Orta Asya ülkelerinin politikaları her geçen gün biraz daha uyumlu hale gelmektedir.

1. İlişkilerin Genel Değerlendirilmesi

ABD’nin Orta Asya’daki siyasi hedeflerinin, öncelikle, istikrarı artırmak, demokratikleştirmeyi hızlandırmak, serbest pazar ekonomisini yerleştirmek ve işlemlerini sağlamak, ticareti artırmak, nükleer silahları kontrol altına almak ve insan hakları standartlarını yerleştirmek olduğu gözlenmektedir. Washington tüm bu hedeflerini bölgede radikal rejimlerin gelişimine ve faaliyetlerine engel olmak şeklinde formüle edilebilecek politika önceliği ile

desteklemektedir.³³ Daha genel bir ifade ile ABD'nin amacı Orta Asya Cumhuriyetlerinin dünya ile entegrasyonuna yardımcı olmak, dolayısıyla bu devletlerin uluslararası hak ve yükümlülüklerinin farkına varmalarını sağlamaktır. Bu şekilde söz konusu cumhuriyetler güvenlik ve benzeri politikalarda sorumluluk yüklenecek, bölgesel ve uluslar arası barış ve istikrar açısından tehlike yaratabilecek Batı karşıtı radikal rejimlerin yükselişine izin vermeyeceklerdir.

Amerikan siyaset yapıcılarında yukarıda sıralanan hedefler açısından bir uzlaşma bulunmasına karşılık, Orta Asya'ya Amerikan müdahalesinin boyutları üzerinde birtakım fikir ayrılıkları vardır.³⁴ Orta Asya'ya yönelik aktif politika uygulanması taraftarı olan grubun temel dayanağı bu bölgedeki muhtemel bir istikrarsızlığın içlerinde Türkiye gibi ABD ile dost olan ülkelerin de bulunduğu komşu ve yakın devletlerde olumsuz etkilere sebep olabileceği endişesidir.³⁵ Bu düşünce ekolü, öte yandan, bölgede nükleer silah imalatına uygun ekipman ve kaynakların bulunmasına, dolayısıyla olası bir silahlanmaya ve bu silahların radikal üçüncü dünya ülkelere yada terörist örgütlere yayılması tehlikesine dikkat çekmektedirler. Bu açıdan bakıldığında ABD'nin bölgeye yönelik desteği artmalı, hatta ikili ilişkileri geliştirme yönünde çaba harcanmalıdır. Ayrıca, bölgedeki müttefikler ile çıkarların her zaman örtüşmediği ve söz konusu dost ülkelere oldukça sınırlı bir yardım ödeneği ayrıldığı da unutulmamalıdır.

Bir diğer önemli faktör uluslararası prestiji açısından doğrudan ABD'nin müdahalesi ile teşvik edilen *dönüşümün* gerçekleşme şansının daha fazla olduğuna inanılmasıdır. Doğrudan ABD müdahalesini savunanlar, artan ABD yardım ve yatırımının bölgenin Washington'a bağımlılığını artıracığına ve Rusya'yı dengeleyebileceğine işaret etmektedirler.³⁶ Son iddia ise Orta Asya pazarına nüfuz eden Çin, Güney Kore ve bazı Avrupa ülkelerine karşı

33 "Statement before the Subcommittee on Foreign Operations, Export Financing and Related Programs of the House Appropriations Committee", Washington DC, May 10, 1994, Dispatch 5, no. 21 (23/5/94), 332-338.

34 Bülent Aras, "US – Central Asian Relations: A View From Turkey", MERIA, Volume 1, No. 1, January 1997.

35 Warren Christopher, "Toward a Secure, Free, and Fully Integrated Europe", Dispatch 5, no. 25 (20/6/94), 403.

36 Jim Nichol, "Central Asia's New States: Political Developments and Implications for US Interests", CRS Issue Brief, (Washington: Library of Congress, 1996), 2.

rekabetten geri kalınmasının ABD'nin global rekabetteki konumunu etkileyeceği yönündedir.³⁷ ABD'nin Orta Asya'ya yönelik cari politikasını eleştiren ve daha az müdahale edilmesi gerektiğini savunanlar iddialarını bu bölgenin Amerikan çıkarları açısından çok şey ifade etmediği, hatta bu bölgedeki gelişmelerin Amerika açısından marjinal kaldığı teziyle temellendirmektedirler. Bu gruptakiler bölgede bir "İslami radikalizm" tehlikesi bulunduğu ve ABD'nin Ortadoğu yada başka bir yerde çıkarlarına zarar verebileceği iddialarını göz ardı ederek, Washington'un bölgesel menfaatlerinin Türkiye ve diğer dost devletler tarafından gözetilebileceğine dikkat çekmektedirler. Bir kısmı farklı kültürlerle demokratikleşme yönünde yapılan müdahalelerin tarihi süreç içerisinde otoriteriyenizme yol açtığına işaret ederken, diğer bir grup devlet politikalarına göre yardım verme yada kesmenin daimi ABD müdahalesi anlamına geleceği için "İslami radikalizmin" yegane muhalefet vasıtası haline getirilebileceğini iddia etmektedir. Bir diğer yaklaşımda ise bu yeni devletlerdeki petrol ve diğer doğal kaynakların Amerika açısından hayati öneme sahip olmadığı, ayrıca yine bu devletlerin Batı pazarlarına açılmalarının çok uzun yıllar alacağı üzerinde durulmaktadır. Diğerleri kadar önemli addedilen bir diğer faktör de bölgedeki çatışma ve istikrarsızlığın ABD personeli ve diğerleri için tehlike yaratabileceği endişesidir.³⁸

Ana hatları ile değinilen iki yaklaşımdan, cari konjonktürde, birincisinin ağır bastığı görülmektedir. Bu durumun en açık delili, Sovyetlerin 1991 sonunda çöküşünü takip eden süreçte Amerikan yönetiminin yeni kurulan Cumhuriyetleri tanıma hızıdır. Bu noktada söylenmesi gereken, Dışişleri Bakan Yardımcısı Strobe Talbott'un da belirttiği gibi, Washington'un Orta Asya devletleri ile "*her ülkenin özellikleri*" dikkate alınarak farklı boyutlarda ilişkiler kurduğudur.³⁹

37 Strobe Talbott, Promoting Democracy and Prosperity in Central Asia, Dispatch 5, no. 19 (5/9/94), 281.

38 Nichol, 2.

39 Strobe Talbott, "An Address by US Deputy Secretary at the US – Central Asia Business Conference", Washington DC, USA, May 3, 1994, Presidents and Prime Ministers 3, no. 5 (Sep/Oct 94), 34.

2. Ülke Bazında İkili İlişkiler

a. Kazakistan

1990'lardan itibaren, ABD ile ilişkilerin geliştirilmesi Astana dış politikasının en önemli unsurlarından biri haline gelmiştir. Amerikan yönetimlerinin Kazakistan'la yakından ilgilenmesi, "ülkenin stratejik konumu" ve "ulusal güvenliğin vazgeçilmez bileşeni" bağlamında değerlendirilmiştir.⁴⁰ Diğer taraftan Astana'da, ABD ile ilişkilerin düzeyinin yüksek tutulmasının Kazakistan'a Orta Asya bölgesinde liderlik rolünü oynama imkanını güçlendireceğine inanılmaktadır.

Amerikan yönetimi Kazakistan'ı 25 Aralık 1991'de tanımıştır. Kazakistan ABD tarafından tanınan ilk Orta Asya devleti olmuştur. Kazakistan ile devam eden ilişkilerin köşe taşı 1992 Kasımında kabul edilen Rusya ve Yeni Ortaya Çıkan Avrasya Demokrasileri ile Serbest Pazarlarının Özgürlüğünün (FREEDOM) desteklenmesi kanunudur. Bu kanun doğrudan askeri, siyasi ve ekonomik dönüşüme yönelik içeriğe sahiptir.⁴¹ Washington gönderdiği yardımlarla bu ülkenin serbest Pazar ekonomisine geçişini kolaylaştırmaya çalışmaktadır. Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev Washington'a ilk resmi ziyaretini 18-20 Mayıs 1992 tarihleri arasında gerçekleştirmiştir. 1994 Ekiminde Dışişleri Bakanı Warren Christopher'in Almatı'yı ziyareti Başkan yardımcısı Gore'ın Eylül 1993'teki ziyaretini izlemiştir.⁴² Nazarbayev Şubat 1994'teki ikinci ziyareti sırasında Başkan Clinton ile demokratik değerler, insan hakları ve hukukun geçerliliğine vurgu yapan Demokratik İşbirliği anlaşması imzalamıştır.⁴³ Nazarbayev'in ziyaretinden sonraki üst düzey temas ABD Savunma Bakanı William Perry'nin 1995 Nisanında Kazakistan'ı ziyareti ile gerçekleşmiştir.⁴⁴

⁴⁰Nazarbayev N. A., Қазақстан – 2030, С. 56; Приоритеты казахстанской дипломатии на рубеже веков, М., 2000, С. 6.

⁴¹ "Statement by White House Press Secretary Dee Dee Myers, Washington DC, July 15, 1994", Dispatch 5, no. 30 (25/7/94), 510.

⁴² Turkish Daily News, 11 Aralık 1993.

⁴³ Turkish Daily News, 16 Şubat 1994.

⁴⁴ Turkish Daily News, 6 Nisan 1995.

Amerikan yönetimi, üst düzey ziyaretlerin yanı sıra, Kazakistan'da demokrasiye geçişe yardım edebilmek amacıyla çeşitli konularda eğitim programlarının başlatılmasına öncülük etmiştir. Bu programlar siyasal parti ve seçmen eğitimi, seçim düzenlemeleri, kamu yönetimi, sivil eğitim, hukuk ve yasal reform, kanun tasarılarının hazırlanması, insan hakları, hoşgörü ve çoğulculuk, bağımsız medya, dış politika, diplomasi, üniversite idaresi ve İngilizce eğitimi gibi farklı konuları içermektedir. Öte yandan makale ve kitapların çevrilmesi gibi hizmetler de ihmal edilmemiştir.

Washington'un dikkatini çeken jeopolitik konum ve nükleer miras gibi faktörlerin yanısıra Kazakistan, 1990'lı yıllar boyunca, ABD ile ilişkileri geliştirme adına ülkenin petrol ve doğal gaz sektörlerindeki Amerikan yatırımlarını teşvik etmiştir. Kazak yönetiminin planına göre petrol – doğal gaz sektörü, “ülkeyi ekonomik sıkıntılardan kurtaracak bir lokomotif”⁴⁵ işlevini üstlenecekti. Bağımsızlığını elde ettiği günden itibaren, “Kazak petrolünün çıkartılması, işlenmesi ve ihracatı alanlarında ABD ile yakın işbirliği”ni öngören yeni strateji, Kazakistan'ın dış politikasının değişmez bir parçası haline getirilmiştir.⁴⁶

Kazakistan Başkanının Aralık 2001'de Washington'a yaptığı ziyaret sırasında Bush yönetimiyle yapılan anlaşmayla tesis edilen “uzun vadeli stratejik ortaklık”, güvenlik, demokratik reformlar, enerji, yatırım ve serbest piyasa ekonomisinin geliştirilmesi gibi alanlarda işbirliğini amaçlamaktadır. Kazakistan'la güvenlik alanındaki işbirliği, daha çok nükleer yayılmazlık ve enerji üzerinde odaklanmaktadır. Nitekim ABD – Kazakistan Enerji Ortaklık Deklarasyonu petrol üretimi ve nakliyatının güvenliğine vurgu yapmaktadır. ABD – Kazakistan Güvenli Bağlantı Anlaşması, silahların kontrolü ve bilgi alışverişinin yasal temelini oluşturmaktadır.⁴⁷

45 Приоритеты казахстанской дипломатии на рубеже веков, С. 205.

46 Актуальные проблемы внешней политики Казахстана, С. 236.

b. Kırgızistan

Kırgızistan yönetimleri, ABD ve Batılı ülkelerle ilişkilerini geliştirmeye her zaman istekli olmalarına rağmen, bunu Moskova, Pekin, Taşkent ve Astana'dan bağımsız olarak gerçekleştirme imkanına kavuşamamışlardır. ABD ile ilişkilerinde Kırgızistan, ekonomik ve insani yardımları ülkeye çekerek, Orta Asya bölgesinde sahip olduğu "liberalizmin vahası" imajından maksimum düzeyde istifade etmeye çalışmıştır. Kırgız dış politikasının bir diğer kozu da, ülkenin tranzit – ulaşım ve turizm potansiyellerine ve "Büyük İpek Yolu üzerindeki tüm ülkeleri birleştirici" rolüne yapılan vurgu olmuştur.

Washington Kırgızistan'ı 25 Aralık 1991'de tanımış ve Şubat 1992'de de Bişkek'te bir büyükelçilik açmıştır. Kırgızistan ile ilişkiler, diğer yeni bağımsızlığını kazanan devletler ile olduğu gibi, FREEDOM yasası çerçevesinde düzenlenmiştir. Kırgız Cumhurbaşkanı Askar Akayev ABD'yi 15 – 22 Mayıs 1993 tarihleri arasında ziyaret etmiştir. Ziyaret sırasında Kırgız Dışişleri Bakanı Karabayev ile Amerikalı meslektaşı arasında Amerikan yönetiminin Kırgızistan'a göndereceği yardım konusunda bir çerçeve anlaşması imzalanmıştır. 15 Şubat 2002 tarihinde imzalanan ABD – Kırgızistan İkili İşbirliği Hakkında Memorandum, ağırlıklı olarak ekonomik reformlar ve yardım programları üzerinde yoğunlaşmıştır. 11 Eylül sonrası süreçte, ABD'nin Kırgızistan ile askeri-siyasi-ekonomik-güvenlik alanlardaki ilişkileri yeni bir ivme kazanmıştır.

Kırgızistan'ın ABD ile olan ilişkilerinde askeri konular ön plandadır. Afganistan'daki savaş sırasında Kırgızistan'da konuşlanmaya başlayan Amerikan askeri varlığıyla birlikte, ikili ilişkiler üst düzeye çıkartılmıştır. 11 Eylül saldırılarından sonra Afganistan'a düzenlediği harekat için destek olması amacıyla Kırgızistan'da Ganci Askeri Üssü'nü faaliyete sokan ABD, bu üs için ödediği kiranın yanısıra Kırgızistan'a yılda 10 milyon dolarlık askeri yardım yapmaktadır. Financial Times gazetesinde yayınlanan bir habere göre, Kırgız yönetimi halen yılda 2 milyon dolar olan Ganci Akseri Üssü'nün

kirasını yaklaşık 200 milyon dolar seviyesine çıkarmayı planlamaktadır. Uluslararası gözlemciler, ABD'nin askeri birliklerinin Orta Asya'dan çekilmesini isteyen Şanghay İşbirliği Örgütü'nün bir üyesi olan Kırgızistan'ın kira talebini bu kadar yüksek bir oranda artırmasının Çin ve Rusya'nın bu doğrultudaki baskılarının bir sonucu olduğunu belirtmektedir.

Washington Orta Asya Cumhuriyetleri ile ilişkilerinin genel mantığı içerisinde Kırgızistan'da demokrasiye geçişin sağlanması ve konsolidasyonu konusunda bir dizi girişimde bulunmuştur. Bir takım iniş-çıkışlar olmasına rağmen, Amerikan think-tanklarının hazırladığı çalışmalara göre Kazakistan ve Kırgızistan demokratikleşme sürecinde diğerlerinden öndedirler.⁴⁸ Amerikan yetkilileri Kırgızistan'a idari organizasyon, yerel ve merkezi hükümet yetkilileri arasında değişim programı, diplomatik eğitim, çoğulculuk, seçim kanunu, siyasi parti eğitimi, bağımsız medya, kültürel grupların faaliyetleri, üniversite yönetimi ve öğrenci değişimi gibi hizmetlerle gitmişlerdir. Ayrıca, Peace Corps gönüllüleri ülkede İngilizce eğitimini yaygınlaştırmak için çalışmaktadırlar.

c. Özbekistan

ABD Özbekistan'ı 25 Aralık 1991'de tanımış ve 1992 Martında Taşkent'te bir büyükelçilik açmıştır. Erken tanıma karşılık, ilişkiler beklenen hızda gelişmemiştir. İlişkilerdeki durağanlığın sebebi Özbekistan'daki insan hakları, sivil özgürlükler ve demokrasiye geçiş sorunlarıdır. Buna rağmen Washington Özbekistan yönetimi ile diyalogunu ve demokratikleşme yönündeki çağrılarını devam ettirmiştir. ABD Savunma Bakanı William Perry 1995 Nisanında gerçekleştirdiği Özbekistan gezisi sırasında bu ülkenin stratejik önemine dikkat çekerek, demokratikleşme ve istikrarın tesisi yönünde Amerikan desteğini yinelemiştir. Taşkent, bağımsızlığını elde ettiği günden itibaren, dış politikasının desteklenmesi ve ulusal silahlı kuvvetlerinin

48 Human Rights and Democratization in the Newly Independent States of the Former Soviet Union, CSCE Report (Washington DC: GPO, 1993), 192.

güçlendirilmesi amacıyla Amerikan desteğini aramıştır. ABD ve Özbekistan'ın resmi askeri kurumları arasındaki işbirliği görüşmeleri 1995 yılında başlamıştır.⁴⁹ Özbekistan'nın hem stratejik ortak olarak görülmesi hem de askeri açıdan desteklenmesi, tıpkı Ukrayna ve Kafkasya hattında olduğu gibi, Rusya'nın bölgede yeniden güçlenmesini önlemeyi amaçlıyordu.

Özbek yönetimi ABD ile ilişkilerini geliştirirken, her şeyden önce, Rusya ile olan anlaşmazlıkları ve Orta Asya'nın liderliğini elde etme çabasını dikkate almışlardır. Özbekistan'ın işbirliğine yatkın olduğu alanların başında güvenlik, askeri – siyasi bağlantılar ve askeri – teknik konular gelmektedir. Devletin ekonomideki güçlü rolünü sürdürmesini, toplumsal istikrarın ve yerli üreticilerin korunmasını öngören ekonomik strateji, ulusal ekonominin kapılarının yabancılar yavaş ve aşamalı olarak açılacağı anlamına gelmiştir.

Öte yandan, Şubat 1999 tarihinde Özbekistan'ın başkenti Taşkent'te meydana gelen bombalama olayları, mevcut hükümetin politikalarında keskin bir değişime neden olmuş ve ABD ile ilişkilerde yeni bir dönemi başlatmıştır. Söz konusu bombalama olayları, “milliyetçilik” eksenli dış politikadan “tek-tarafli terörizmle mücadele”ye geçişi simgelemektedir. Özbekistan örneğinde, terörizmle mücadele konusu, güvenlik dışındaki alanlarda da işbirliğine imkan sağlamaktadır. Türkiye'nin başarısız kaldığı bu alanda ABD'nin izlediği politikalar Özbek-Amerikan ilişkilerini daha da geliştirmiştir. Terörizmle mücadele konusundaki desteklerini iletmek üzere ABD Dışişleri Bakanı'nın, CIA Müdürü'nün ve diğer güvenlik görevlilerinin Taşkent'i ziyaret etmeleri, ilişkilere yeni bir ivme kazandırmıştır. IMU'nun (Özbekistan İslami Hareketi), ABD yönetimi tarafından terörist gruplar arasına dahil edilmesi önemli bir gelişme olarak görülmüştür.⁵⁰ Afganistan operasyonu sırasında Özbekistan ABD'nin en önemli askeri müttefiki haline gelmiştir.

Özbekistan, Afganistan'daki savaş esnasında kendi hava sahasını Amerikan uçaklarının kullanımına açmayı Ekim 2001'de yapılan ikili işbirliği

49 Starr F. Making Eurasia Stable, 91-92; Crossroads and Conflict: Security and Foreign Policy in the Caucasus and Central Asia, Der.: G. Bertsch, C. Craft, S. Jones ve M. Beck, New York, L., 2000, 75-76, 85.

50 William D. Shingleton ve John McConnell, "From Tamerlane to Terrorism: The Shifting Basis of Uzbek Foreign Policy", Harvard Asia Quarterly, Kış 2001, <http://www.fas.harvard.edu/~asiactr/haq/200101/index.htm>, 3 Ekim 2004.

ortak bildirisiyle kabul etmiştir. Başkan İslam Kerimov, Özbekistan'ın kendi topraklarında terörizmle mücadele konusunda zengin tecrübeye sahip olduğunu belirtmenin yanı sıra, terörizme karşı savaşta Amerikan liderliğindeki ittifakı desteklediğini teyit etmiştir. 30 Kasım 2001 tarihinde yayınlanan ortak bildiride terörizmle ortak mücadele konusu vurgulanmıştır. Mart 2002 tarihli ABD – Özbekistan Stratejik Ortaklık ve İşbirliği Çerçeve Anlaşması askeri güvenliğin yanı sıra, tarafların siyasal ve ekonomik liberalizasyon konularındaki taahhütlerini de içermektedir.

1990'ların sonlarına doğru başlayan ikili ilişkilerdeki yakınlaşma, 11 Eylül olaylarından sonra Özbekistan'nın lojistik desteği sayesinde doruk noktasına ulaşmıştır. Ancak 2004'te, Özbekistan'daki devam eden insan hakları ihlalleri karşısında, Amerikan yönetimi hımaniter yardımların dışındaki bütün mali desteğini ve yardım programlarını askıya almıştır. 2005'in ortalarında Andijan olaylarının acımasızca bastırılması, ABD'nin ve Avrupa Birliği'nin sert tepkisini çekmiştir.⁵¹ ABD Kerimov rejiminin baskısıyla Khanabad hava üssünü boşaltırken, bunu AB ve ABD'nin sert yaptırımları izlemiştir. Özbekistan yönetimi ise, Şanghay İşbirliği Örgütüne üye olarak Moskova ve Pekin'le ilişkilerini geliştirme yollarını aramıştır.

d. Tacikistan

ABD Tacikistan'ı 25 Aralık 1991'de (SSCB'nin dağıldığı gün) tanımıştır ve geçici Büyükelçiliğini Mart 1992'de başkent Duşanbe'de bir otelde faaliyete geçirmiştir. 1998'de Afrika'daki Amerikan Büyükelçiliklerinin bombalanması sonrasında, Duşanbe Büyükelçiliği, güvenlik gerekçesiyle, bir süreliğine Kazakistan'ın başkenti Almatı'ya taşınmıştır.

ABD ve Tacikistan arasındaki işbirliği, daha çok ekonomik reformların ve yardım programlarının uygulanması ekseninde gelişmiştir. Yalıtılmış

51 Library of Congress – Federal Research Division Country Profile: Uzbekistan, Aralık 2005, 14.

coğrafi konumu nedeniyle Tacikistan, uzun zaman Rusya'nın ekonomik, askeri ve siyasi desteğine bağımlı kalmıştır.⁵²

ABD, iç savaşın kalıntılarından kurtulmaya çalışan Tacikistan'a ekonomik ve siyasal anlamdaki desteğini sürdürmektedir. ABD'nin destek programlarının kapsamı her geçen gün değişmektedir. Birkaç yıl öncesine kadar, hımaniter yardımları ve siyasal istikrarın sağlanması çabalarını kapsarken, bugün demokratik ve ekonomik reformların gerçekleştirilmesi amaçlarını içermektedir. 1992 – 97 yıllarındaki iç savaş döneminde hımaniter yardımları kapsayan Tacikistan yardım programı, şimdilerde demokrasinin geliştirilmesi, güvenlik ve adli kurumların güçlendirilmesi, yatırım ortamının ve sosyal hizmetlerin iyileştirilmesini hedeflemektedir. Haziran 2005'te Tacik – Afgan sınırının güvenliğinin sağlanmasını Rus askerlerinden devralan Tacik askerlerine destek olarak⁵³, Amerikan yönetimi kapsamlı yardım projelerini uygulamaya sokmuştur.

ABD – Tacikistan ilişkileri 11 Eylül olaylarından sonra önemli ölçüde ilerleme kaydetmiştir. Günümüzde iki ülke arasındaki ilişkiler, uyuşturucu ve terörizmle mücadele, nükleer silahların yayılmazlığı, bölgesel kalkınma ve istikrar gibi farklı konuları kapsamaktadır. ABD aynı zamanda Tacikistan'daki ekonomik reformları ve ülkenin küresel ekonomiye entegrasyonu için Dünya Ticaret Örgütüne üyeliğini desteklemektedir.⁵⁴ Diğer taraftan, Amerikan liderliğindeki terörizme karşı küresel savaşta ABD'nin en önemli destekçilerinden biri de Tacikistan olmuştur. Amerikan askeri müdahalesiyle Afganistan'daki Taliban iktidarının düşürülmesinden bu yana Tacikistan, güney sınırlarında daha güvenilir ve istikrarlı bir komşuya sahip olmuştur.

52 Library of Congress – Federal Research Division Country Profile: Tajikistan, Kasım 2005, 13 – 14.

53 Rus sınır birliklerinin Tacikistan'dan çekilmesi Temmuz 2005'te tamamlandıysa da, Duşanbe yönetimi hala 201. Motorize Silahlı Tümenin Tacikistan'da konuşlanmaya devam etmesine izin vermektedir. Söz konusu Tümen, Tacikistan'ın bağımsızlığını elde ettiği günden bu yana hiçbir zaman ülkeyi terketmemiştir.

e. Türkmenistan

Amerikan yönetimi Türkmenistan ile 1992 Martının ortasında diplomatik ilişki kurmuş ve Aşkabat'ta bir büyükelçilik açmıştır. ABD, Türkmenistan'da demokrasi ve sivil kültürün yerleşmesi için çeşitli çalışmalar yürütmektedir.

Türkmenistan'ın izlediği sıkı tarafsızlık politikası, ülkenin dış ilişkilerini, enerji konuları hariç diğer alanlarda belirli ölçüde sınırlandırmıştır. Türkmenbaşı'nın dış politikada, özellikle enerji politikasında, Amerikan yönetimlerinin hassasiyetlerini de dikkate alarak, gerçekçi bir çizgi izlediği iddia edilebilir. Mevcut yönetim, yer altı zengini olan Türkmenistan'ın kalkınması için doğalgaz ve petrol zenginliklerini satmak zorunda olduğunun ve bunu yaparken de, mutlaka ABD'nin ve diğer bölgesel güçlerin tutumlarına dikkat etmesi gerektiğinin farkındadır. Türkmenbaşı'nın 21 Nisan 1998'de ABD'ye yaptığı çalışma ziyaretinde, gerek başkanla yaptığı görüşmede, gerek The John Hopkins Üniversitesi'nde ve diğer bazı kuruluşlarda yaptığı konuşmalarda, ABD'nin bölgedeki etkisini belirterek, doğalgaz için bir manada geçiş vizesini almaya çalışmıştır. Bakü-Ceyhan hattında olduğu gibi, Türkmen gazı konusunda da ABD'nin yetkiyi İran'a vermeyeceği açıktır. Nitekim, Bill Clinton'un özel temsilcisi büyükelçi Morningstar'ın Türkmenistan-İran-Türkiye hattı için "asla gerçekleşmeyecek" diye tepki vermesi oldukça düşündürücüdür. Kısaca ABD – Türkmenistan ilişkileri daha çok enerji ve doğal kaynaklara endeksli olarak şekillenmektedir. Bunun yanında, Aşkabat yönetimi, ABD'yi Rusya'ya alternatif bir dengeleyici güç olarak algılamaktadır.

Dış politikada takip edilen tarafsızlık politikası sayesinde Türkmenistan ideolojik veya siyasi yapılanmasına bakmaksızın tüm ülkeler ile eşit mesafeli bir ilişki kurmaya çalışmaktadır. Orta Asya'daki ülkelerin hayati çıkarlarını tehdit eden Afganistan'daki iç kargaşa sırasında da Türkmenbaşı yönetimi hiçbir istikrarsızlığa meydan vermeden savaşıyan taraflarla görüşmelerini sürdürmüştür. Afganistan'ın yeniden yapılandırılması konusundaki istek ve

kararlılığını da her türlü platformda seslendirmiştir. Bölgedeki sıcak çatışmaların şiddetlendiği en çetin zamanlarda bile Türkmenbaşı, “tarafsızlık” statüsünü kullanarak “ucuz” ve “geçici” çıkarlar peşinde olmamış, devletin onurunu her şeyin üzerinde tutmaya çalışmıştır.⁵⁵ 11 Eylül sonrası dönemde Türkmenistan, ABD’nin Afganistan’da yürüttüğü operasyonlar için sadece insani yardımlarda bulunabileceğini açıkça belirtmiştir.

3. Post-Sovyet Coğrafyasındaki “Renkli Devrimler” ve ABD

Soğuk savaş döneminde Sovyetler Birliği’nin bir kısmını oluşturan Orta Asya ve Kafkasya coğrafyası, SSCB’nin dağılmasından sonra siyasal, ekonomik ve askeri bakımlardan büyük bir değişim yaşamaktadır.⁵⁶ Bu değişimlerin bir parçasını da, literatürümüze “Renkli devrimler” veya “Gül devrimleri” olarak giren ve sivil yönü ağır basan hareketler oluşturmaktadır.

“Renkli devrimler” veya “Gül devrimleri”, esas olarak Orta Asya ve Doğu Avrupa’daki sovyet-sonrası toplumlarda gözlemlediğimiz ve muhtemelen başta Ortadoğu olmak üzere dünyanın diğer bölgelerinde yayılma eğilimi taşıyan bir dizi “hareket”e verilen genel bir isimdir. Eski Doğu Bloku ülkelerinde 1990’ların başında bir “demokratikleşme dalgası” yaşanmıştı. 2000’li yılların hemen başından itibaren de sırasıyla Sırbistan (Eylül 2000), Gürcistan (Kasım 2003), Ukrayna (Kasım 2004) ve Kırgızistan’da (Mart 2005) rejim değişikliği yoluyla yeni bir “demokratikleşme dalgası” görülmüştür. Söz konusu hareketlerin katılımcıları hükümetlere karşı pasif direnişi kullanma eğiliminde olup liberal değerleri ve ulusal bağımsızlığı savunmuşlardır. Sembol olarak bir renk veya gülü benimsemişlerdir; gösterilerin organize edilmesinde ise Sivil Toplu Kuruluşlarının (STK/NGO) ve öğrenci örgütlerinin azımsanmayacak rolü olduğu görülmektedir.⁵⁷

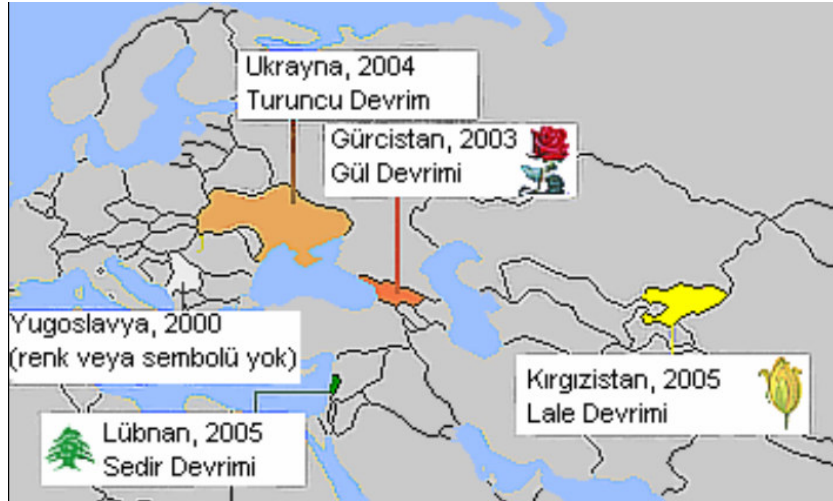
55 Şatlık Amanov, “Türkmenbaşı vizyonu” ve Türkmenistan’ın geleceği”, Zaman Gazetesi, 12 Ağustos 2003.

56 Cihangir Dumanlı, Avrasya’daki Askeri Oluşumlar, Jeopolsar Uluslararası İlişkiler Dergisi, Cilt 2, Sayı 6, www.jeopolsar.com, Mayıs 2006.

a. Renkli Devrimlerin Tarihsel Arka planı

1980 ve 1990'ların başlarında Orta ve Doğu Avrupa'da görülen devrimlerin (özellikle Çekoslovakya'daki Kadife Devrimi) ve öğrenci gösterilerinin eski komünist rejimlerin yıkılmasında çok önemli rol oynadığı bilinmektedir. 2000 yılında Sırbistan'da Miloseviç'in yerinden edilmesiyle başlayan renkli devrimler⁵⁸ zinciri Gürcistan ve Ukrayna'dan sonra son halkasını Kırgızistan'da tamamlamıştır. Sırbistan'da doğrudan bir sembole rastlanmazken Gürcistan'da "Gül Devrimi"⁵⁹, Ukrayna'da "Turuncu Devrim"⁶⁰ ve Kırgızistan'da ise "Lale Devrimi"⁶¹ isimleriyle yeni bir siyasal sürecin sınırları çizilmiştir.

Harita – 2: Renkli Devrimler Haritası (Wikipedia.com)

Diğer taraftan, Ortadoğu bölgesinde de benzer devrimlerin yaşandığı ve Sovyet sonrası coğrafyada gözlemlenen devrimlerle aynı kategoride

57 Wikipedia, the free encyclopedia, http://en.wikipedia.org/w/index.php?title=Color_Revolution&redirect=no, 4 Ocak 2006.

58 Slobodan Milošević iktidarının yıkılmasıyla sonuçlanan 2000 yılındaki devrim, birçokları tarafından barışçıl devrim hareketlerinin ilk örneği olarak değerlendirilmektedir. Ancak, Sırbistan'daki göstericilerin herhangi bir renk veya sembolü seçmemiş olması dolayısıyla, Gürcistan'daki hareket bazıları tarafından "renkli devrimlerin" başlangıcı olarak görülmektedir.

59 Tartışmalı 2003 yılı seçimlerinden sonra başlayan Gül devrimi, Eduard Shevardnadze yönetiminin yıkılması ve yerine, Mart 2004'te yapılan yeni seçimleri kazanan Mikhail Saakashvili'nin gelmesiyle sonuçlanmıştır. Söz konusu devrim, bir sivil direniş hareketi olan Kmara tarafından desteklenmiştir.

60 Tartışmalı 2004 yılı Başkanlık seçimlerinin ikinci turunun sonuçlarının iptali ve tekrarlanması sonucunda muhalif lider Viktor Yushchenko'yu Başkanlığa götüren Turuncu devrim, Pora tarafından desteklenmiştir.

değerlendirilmeye çalışıldığı görülmektedir. Ancak bunların Orta Asya ve Doğu Avrupa’da görülen devrimlerden farklı niteliklere sahip olduğu iddia edilebilir ve bu bakımdan “renkli devrimler” kategorisinde ele alınması mümkün değildir. Örneğin, Lübnan’daki Sedir Devrimi, yukarıda saydığımız örneklerdeki gibi tartışmalı seçim sonuçları neticesinde ortaya çıkmamış, aksine muhalif liderlerden Refik Hariri’nin 2005’te suikastle öldürülmesinden sonra gelişmiştir. Ayrıca, burada seçimlerin iptali veya yenilenmesi değil, Suriye askerlerinin Lübnan’dan çekilmesi talebi gündeme gelmiştir.

“Pembe Devrimi” kavramı da, önce bazı yazarlar ve daha sonraları Amerika Birleşik Devletleri Başkanı George W. Bush tarafından 2005 yasama seçimlerinden sonra Irak’a demokrasinin geliş sürecini tanımlamak ve aynı zamanda Turuncu ve Lale devrimleri arasındaki benzerliklere dikkat çekmek için kullanılmıştır. Ancak bu kavram ne Irak’ta, ne de dünyanın bir başka ülkesinde yaygın bir kabul görmüştür.

Son olarak “Mavi Devrim”, Mart 2005’te Kuveyt’te kadınlara oy hakkının verilmesini desteklemek amacıyla başlatılan gösterileri tanımlamak amacıyla Kuveytliler tarafından kullanılmıştır. Devrim, göstericilerin kullandıkları işaretlerin rengiyle özdeşleştirilmiştir. Mayıs 2005’te Kuveyt yönetimi, kadınların 2007 Parlamento seçimlerinden itibaren oy kullanmaya başlayabileceklerini kabul etmek zorunda kalmıştır. Burada herhangi bir rejim değişikliği talebi olmadığı için, bunun renkli devrimler kategorisinde ele alınması mümkün değildir.

b. “Lale Devrimi” ve Bölge Açısından Siyasal Sonuçları

Lale Devrimi, bir Orta Asya ülkesi olan Kırgızistan’da 27 Şubat ve 13 Mart 2005 Parlamento seçimlerinden sonra devlet başkanı Askar Akayev ve yönetiminin devrilmesiyle sonuçlanan süreci ifade etmektedir. Devrim, halkın gözünde artan bir şekilde olumsuz imaja sahip olan Akayev, ailesi ve yakın

61 Önceki örnekler nazaran şiddetin daha fazla başvurulduğu Lale devrimi, tartışmalı 2005 Kırgız Parlamentosu seçimlerinden sonra gelişmiştir. Göstericiler, ülkenin farklı yerlerinde değişik renkler (pembe, sarı v.s.) kullanmışlardır. Devrim, bir gençlik direniş hareketi olan

çevresinin ülkeyi yönetmesine son vermeyi amaçlamıştır ve Orta Asya cumhuriyetleri içinde en kolay yapılabileceği yerde yapılmıştır⁶². Devrim sonrasında, Akayev ülkeyi terketmiştir. 4 Nisan 2005'te Kırgız Parlamentosunun temsilcilerinin de hazır bulunduğu Moskova'daki Kırgızistan Büyükelçiliğinde istifa dilekçesini imzalamış ve 11 Nisan tarihinde de Kırgız Parlamentosu Akayev'in istifasını onaylamıştır.

Devrimin ilk günlerinde, medya, söz konusu başkaldırıyı "Pembe", "Karanfil", "Limon", "İpek" veya "Nergis" Devrimleri olarak adlandırmıştır. Ancak Akayev'in kendi ifadesiyle bu bir "Lale Devrimi"ydi. Bu adlandırma, aslında Çekoslovakya'daki Kadife devrimi, Gürcistan'daki Gül devrimi ve Ukrayna'daki Turuncu devrimiyle olan benzerlikleri çağrıştırmaktadır.

Gürcistan Parlamentosu Savunma ve Güvenlik Komitesi Başkanı Givi Targamadze (Özgürlük Enstitüsü eski üyesi), Lale Devrimi sırasında, Ukraynalı muhalif liderlerle şiddet içermeyen eylem ve teknikler konusunda görüşmüş ve daha sonraları görüşlerini Kırgız meslektaşlarına iletmıştır. Bununla birlikte, Lale Devrimi'nin ilk günlerinde, özellikle ülkenin güney bölgesindeki Jalal-abad şehrinde şiddetli çatışmalar yaşanmış ve Kırgız hükümetinin devrilmesinden hemen sonra başkentteki yağmalama eylemleri en az üç kişinin ölümüyle sonuçlanmıştır.

Devrim sonrasında Askar Akayev'in "Kırgızistan buna hazır değildi" sözü, demokrasinin temel kuramlarını içselleştirmemiş bir halkla demokrasinin kurumlarının ihya edilemeyeceği gerçeğini göstermesi açısından önemlidir. Tıpkı Lübnan ve Irak örneklerinde olduğu gibi, Kırgızistan'ın demografik parçalanmışlığı ve mevcut siyasal kültür, bu ülkede katılımcı demokrasiyi bekleyen sorunların başında gelmektedir. Yeni devlet başkanı Kurmanbeg Bakiyev dahi, devrimin beklendiği gibi başarılı sonuçlar doğurmadığını kabul ediyor. Andican mültecileri ve Özbekistan'la yaşanan gerginlik, Oş ayaklanmaları, devrim ortaklarının teker teker muhalefete kayması, medyanın sert eleştirileri ve enerjide dışa bağımlılık gibi hayati

⁶²"KelKel" tarafından desteklenmiştir.

⁶² Kerim Balci, "Lale Devrimi'nin birinci yılı", Zaman Gazetesi, 27 Mart 2006.

sorunlar, yeni yönetimin işini zorlaştırmıştır. Bu bağlamda, seksen ayrı etnik kökenden azınlığın yaşadığı, Rusya'nın tarihî ve demografik gerçeklerden dolayı sürekli müdahil olduğu ve demokrasi kültürünün özümseme şansını hiç bulamadığı Kırgızistan, demokrasinin “zayıf halkası”⁶³ olarak nitelendirilmiştir.

Devrimden bu yana geçen süre ise, yine Kerim Balcı'nın ifadesiyle, “zayıf halka” tezini daha da pekiştirmiştir. Özbekistan ve Kazakistan başta olmak üzere Kırgızistan'ın yakın çevresindeki ülkeler, devrimin ateşini yakması muhtemel muhalif gruplar ve ülkede faaliyet gösteren Batılı kurumlar üzerinde daha sıkı bir kontrol mekanizması kurdular. Kırgızistan Devrimi sadece komşu ülke liderlerini değil, arka bahçesinde Batı müdahalelerini sezen Rusya'yı da harekete geçirmiştir. Bugün Beyaz Rusya'da renkli devrimin önü kesilebilmişse, veya Ukrayna'da devrim tersine bir sürece girmişse bunda Putin yönetiminin Kırgızistan Devrimi'ni iyi okumuş olmasının payı vardır. Putin'in yaptığı ‘iyi okuma’nın temel unsuru bu devrimlerin geleneksel devrim teorisine sığmayan, programsız, neticesi önceden planlanmamış, kimi hedef aldığı dahi net olarak bilinmeyen, temelde memnuniyetsiz halk yığınlarını sokağa dökmeyi amaçlayan bir süreç olduğu gerçeğidir.

c. Orta Asya'da “Devrim”, Siyasal Değişim ve Amerikan Faktörü

ABD'nin Rusya'yı kendi sınırları içine itelemeyi ve stratejik Kafkasya-Orta Asya hattında yerleşmeyi hedefleyen politikaları ile Rusya'nın verdiği mücadele en net şekilde Kırgızistan'da yaşandı. Akaev'in kaderini değiştiren gelişme, 2004 yılında, Moskova'dan gelen baskılar üzerine topraklarındaki Amerikan üssünü kapatma eğilimine girmesi olmuştur. Bunu, Amerika'nın Bişkek Büyükelçisi Stephen Young'ın Kasım 2004'te “Amerika olarak Kırgızistan'da açık ve adil bir seçim yapılmasını ve iktidarın halkın talepleri

63 Kerim Balcı, a.e.

doğrultusunda barışçı bir biçimde el değiştirmesini istiyoruz” açıklaması izledi.⁶⁴

Kırgızistan’daki renkli devrim Doğu Avrupa’da gerçekleştirilen zincirin son halkası olmuş, ABD kendisine dönük hükümetlerin iş başına gelmesiyle bölgede etkinliğini arttırmıştır. Fakat Özbekistan’da denenen devrim hareketi başarısızlığa uğramış, yaklaşık beş yüz göstericinin öldürüldüğü olaylar sonrasında Özbekistan⁶⁵ ABD’nin göstericilere verdiği desteği göz önüne alarak Amerikan üssünün boşaltılmasını talep etmiştir. Aslında bu ABD’nin bölgede Rus etkinliğine karşı elde ettiği üstünlüğe vurulmuş ilk darbe olmuş ve bunu da diğerleri takip etmiştir. Her ne kadar Kırgızistan’daki hükümet Batı destekli bir devrim sonucunda iş başına gelmiş olsa da, Bişkek, üyesi bulunduğu Şanghay İşbirliği Örgütü’nün “ABD’nin bölgedeki üslerinin görevini yerine getirdiği, dolayısıyla boşaltılması gerektiği” şeklindeki çağrısına destek verdiğini açıklamıştır. Özbekistan’daki üssünü kaybeden Washington için Kırgızistan’daki Manas üssü daha da önemli hale gelmiş ve ABD ile Kırgızistan arasında “askeri üs” pazarlığı yaşanmıştır.

ABD’nin Orta Asya’da uğradığı mevzi kaybı, renkli devrimlerin ve siyasal değişim taleplerinin geldiği nokta ile de yakından bağlantılıdır. Çünkü Orta Asya’daki askeri üslerin tartışıldığı aynı dönemde, bundan sonra gerçekleşmesi muhtemel (Azerbaycan, Ermenistan ve Beyaz Rusya) devrimlere ilham kaynağı olarak gösterilen Ukrayna’daki renkli devrimin mimarları ülkeyi yeni bir krizin içerisine sürüklemişlerdir. Ukrayna devriminin geleceğinin muğlâklığı ve eş zamanlı olarak Kırgızistan’ın Şanghay beşlisi ile ortak hareket etmesi, “askeri üs” tartışmalarını ABD için daha önemli bir noktaya getirmekteydi. Ayrıca Ukrayna’ya benzer bir şekilde, Kırgızistan’daki renkli devrimde de bazı çatlaklar baş göstermiştir: devrimin önde gelen isimlerinden dışişleri bakanı muhalefet saflarına katıldığını açıklamıştır.

64 Ardan Zentürk, Orta Asya: Türkiye çok etkilenecek, MSI Military Science & Intelligence Magazine, <http://www.milscint.com/yazar.asp?id=9&yid=1>, 29 Ekim 2006.

65 Özbekistan’da İslam Kerimov yönetimine karşı hem liberal kesimler hem de siyasal İslamcılar arasında uzun zamandan beri muhalif gruplar varolmuştur. Komşu Kırgızistan’daki devrim, ağırlıklı olarak etnik Özbeklerin yaşadığı güney bölgelerinde ve Oş’ta hızla yayılmıştır. Bu dönemde Özbekistan’daki muhalif hareketlerden Özgür Köylüler Partisinin lideri Nigora Hidoyatova, çiftçilerin devrimi fikrine dikkat çekmiştir.

Fakat ABD Orta Asya'da edindiği stratejik üstünlüğün elden gitmesine izin vermeksizin, Kırgızistan ile yaptığı görüşmelerde başarılı sonuçlar elde etmiş ve Dışişleri Bakanı Condoleezza Rice'ın da aralarında bulunduğu üst düzey ABD bürokratlarının Kırgızistan'ı ziyaretlerinden sonra, Manas askeri üssünün gerektiği sürece ABD tarafından kullanılmasına karar verilmiştir. Bu anlaşma ile bölgede ABD'nin elinin daha da güçlendiği görülmektedir. Bu anlaşmanın ABD'nin bölgedeki varlığı ve Rusya ile ilişkileri açısından bazı yansımaları olacaktır. Öncelikle ABD bölgede kaybetmeye başladığı inisiyatifi tekrar dengeleme imkanı bulmuştur. Askeri üs tartışmalarının belli bir süre daha süreceği ve ABD'nin Kırgızistan'daki askeri varlığının, orta vadede, Şanghay İşbirliği Örgütü ile daha sık sürtüşmelere yol açacağı beklenmektedir.

Bölgedeki renkli devrimleri eleştirenler, genellikle Soros Vakfını ve/veya ABD hükümetini, Batının çıkarlarına hizmet etmek gayesiyle devrimleri desteklemek ve hatta doğrudan yönlendirmekle suçlamaktadırlar. Turuncu devrimden sonra, bazı Orta Asya ülkelerinde George Soros'un Açık Toplum Enstitüsü'nün faaliyetleri askıya alınmıştır. Kırgızistan'ın İnternet altyapısının büyük bir bölümünü teşkil eden ve USAID (ve UNDP) tarafından desteklenen Freenet benzeri yapılar, Amerikan hükümetinin devrimlerdeki rolünü açıkça ortaya koymaktadır. Guardian gazetesinin iddiasına göre, USAID, National Endowment for Democracy, the International Republican Institute, the National Democratic Institute for International Affairs ve Freedom House gibi kuruluşlar devrimlerde doğrudan rol oynamışlardır. Söz konusu kuruluşların (ki bunlardan ilk dördü, ABD federal bütçesiyle finanse edilmektedir) resmi internet sitelerindeki bilgiler, bu iddiaları doğrulamaktadır. Sırbistan'daki Otpor ve Ukrayna'daki Pora hareketinin üyeleri de, stratejilerinin oluşumunda yardımcı olacak doküman ve bilgileri, Amerikan merkezli Albert Einstein Enstitüsünden aldıklarını doğrulamışlardır.

Bahsi geçen renkli devrimlerin, hazırlanışından uygulamaya konulmasına kadar ABD-AB küresel stratejileriyle doğrudan bir uyum içerisinde olduğu söylenebilir. Dahası Doğu Avrupa ve Kafkasları etkileyen bu süreç, ABD'nin bölgede etkinleşmesi ve Rusya'yı yeniden "çevreleme" politikası ile ilgilidir. Dolayısıyla, bu devrimlerin başarısı kısmen de olsa, ABD'nin bölgedeki etkinliğinin devamlılığı açısından hayati önem taşımaktadır. Fakat yakın dönemde Ukrayna'da yaşanan süreç, renkli devrimlerin yapıldığı ülkelerde rejimlerin ne denli zayıf bir halde olduklarını gözler önüne sermiştir.⁶⁶

Bu sürecin en çok tartışılan meselesi ise, bu renkli devrimlerin Batı menşeli "demokrasi ihracı" olup olmadığıydı. Süreci bu yönde okuyanlara göre ilgili ülkelerde gerek muhalefet partileri, gerekse STK'lar, küresel "sivil toplum" örgütleri (özellikle ABD merkezli) tarafından finanse edilmektedir ve bu sistem, Batılı ülkelerin küresel hedeflerinin yerine getirilmesini öngörmektedir. Süreci, bunun aksine, renkli devrimleri, bölge ülkelerinin kendi doğalarında ortaya çıkan bir demokratikleşme temayülü olarak okuyan kimseler ise, bu ülkelerdeki insanların gerçekten değişimi istediğini ve bunu gerçekten kendileri için yaptıklarını söylüyor; dış yardımların bu noktada çok da önemi olmadığını iddia ediyorlar.

Renkli devrimlerin altında yatan küresel bir jeostratejiden de bahsetmek mümkündür. 21. yüzyılın Avrasya yüzyılı olacağını en başta ABD ifade etmektedir ve renkli devrimlerin gerçekleştiği ülkeler tam da bu noktada önem kazanmaktadır. Bu boyutuyla renkli devrimleri bir "demokratikleşme süreci" olarak değil de "demokratikleştirme süreci" olarak okumak daha anlamlıdır. Çünkü Büyük Ortadoğu Projesi (BOP) bağlamında Lübnan

66 Durumun ciddiyetini bilen ABD, renkli devrimlerin gerçekleştiği ülkelere maddi yardımlarını yoğunlaştırmıştır. Gürcistan, bölgenin de boru hatları bağlamında kilit ülkesi olarak, ABD tarafından desteklenmektedir. Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı bağlamında, Türkiye de Gürcistan'ın siyasi ve ekonomik istikrarına önem vermekte ve kendisini askeri açıdan en çok destekleyen ülke konumunda bulunmaktadır. Gürcistan'ın çevre ülkelere göre az olan nüfusu maddi yardım alındığı zaman kısmen de olsa bir rahatlama yaratılmasına olanak sağlamaktadır. Fakat Ukrayna büyük bir ülkedir ve 50 milyonluk nüfusu maddi yardımlar ile ayakta durabilmesini zorlaştırmaktadır. Renkli devrimler öncesi Kuchma rejiminde Ukrayna'nın en büyük sorunu ekonomik istikrarsızlıktı. Bu istikrarsızlık beraberinde siyasi istikrarsızlığı getirmekteydi. Kuchma'nın göreve geldiği 1994 yılından 2002 yılına kadar tam altı başbakan ekonomik istikrarsızlık nedeniyle değiştirilmişti. İşte Ukrayna geçtiğimiz hafta yolsuzluk ve ekonomik sorunlar nedeniyle tekrardan çalkalandığında, yeni devlet başkanı Yuschenko başbakanı görevden aldı. Yani Ukrayna'nın renkli devrim öncesi kronik hastalığı olan istikrarsızlık yeniden nüksetti. Halkın devrim öncesinde şikayet ettiği yolsuzluklar ve ekonomik sorunlar yeniden gündeme geldi. Başka bir deyişle, renkli devrim ile iktidara gelen Yuschenko meşruiyet kaybına uğradı.

örneğinde ortaya çıkan bir demokratikleştirme hareketinin Ortadoğu'da da gündeme gelmesi, sürecin ne kadar çok boyutlu olduğunu göstermektedir.

Renkli devrimler ile ilgili sürecin uzantılarını detaylandırmak için Mısır seçimlerine (Eylül 2005) ve Azerbaycan seçimlerine de (Kasım 2005) bakılabilir. Önümüzdeki dönemde Mısır, Azerbaycan, İran, Yemen ve Belarus da mercek altında tutulmalıdır.⁶⁷

4. Orta Asya'ya Yönelik Amerikan Dış Yardımları ve İşbirliği Politikaları

a. Orta Asya'ya Yapılan Dış Yardımların Genel Değerlendirmesi

Orta Asya bölgesine yönelik dış yardımlar incelendiğinde, donörleri “çoktarafli” ve “ikitarafli” olmak üzere ikili bir sınıflandırma altında toplamak mümkündür. Orta Asya ülkelerine yapılan resmi kalkınma yardımlarında, en büyük donörlerin pek değişmediği görülmektedir.

Tablo – 14: 1999 Mali Yılı Net Resmi Kalkınma Yardımları (Milyon Dolar)

	81	Japonya
	53	ABD
Kazakistan : 161	12	Avrupa Komisyonu
	12	Almanya
	10	Asya Kalkınma Bankası Özel Fonları
	61	Asya Kalkınma Bankası Özel Fonları
	44	Japonya
Kırgızistan : 267	44	Dünya Bankası
	30	ABD
	16	Avrupa Komisyonu
	92	Japonya
	14	Avrupa Komisyonu
Özbekistan : 134	11	ABD
	10	Almanya
	2	Fransa
Tacikistan : 122	37	Dünya Bankası
	22	ABD

⁶⁷ Wikipedia, the free encyclopedia, <http://en.wikipedia.org>, 28 Ekim 2006.

	19	Avrupa Komisyonu
	5	Asya Kalkınma Bankası Özel Fonları
	5	IMF
	5	ABD
	5	Avrupa Komisyonu
Türkmenistan :	21	3 Japonya
	1	EBRD
	1	Almanya

Kaynak: "Financial Flows and Debt, Recipient Aid Charts", The Development Assistance Committee, the Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD), 1999.

Dünya Bankası, Uluslararası Finans Kuruluşu (International Finance Corporation), Asya Kalkınma Bankası (AsDB), Birleşmiş Milletler ve İslam Kalkınma Bankası gibi kuruluşlar, Orta Asya bölgesine dış yardımlarda bulunan en büyük "çoktarafli donörler"dir. Dünya Bankası ve IMF, özellikle bölgede yoksullukla mücadele etmeye ve kalkınmanın bir önkoşulu olarak bölgesel işbirliğine büyük önem vermektedirler. Dünya Bankası her yıl bölge için yaklaşık olarak 300 – 500 milyon Dolar tahsis etmektedir. En fazla önem verilen sektörler tarım – sulama, sağlık, eğitim ve kamu yönetimidir. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) yoksullukla mücadeleyi bir hedef olarak benimsemiştir ve daha iyi yerel yönetim, eşitlik ve sürdürülebilir kalkınma üzerinde çalışmalar yürütmektedir. Asya Kalkınma Bankası ulaşım, enerji ve ticaretin geliştirilmesi alanlarındaki programları finanse etmektedir. OSCE programları, bölgede demokratik kurumların oluşturulması, sivil toplumun güçlendirilmesi, hukukun üstünlüğü ve çatışma çözümü konuları üzerinde yoğunlaşmaktadır.⁶⁸

Avrupa Birliği'nin Orta Asya ülkelerine yardım programlarında başlıca araç, Tacis programıdır. Yeni bölgesel strateji kapsamında 2002 – 2006 dönemi için Avrupa Birliği yardımlarının en önemli unsuru olan Tacis programı, ağırlıklı olarak ülkeler arası olası kriz unsurlarını azaltıcı projeler ve bölgesel işbirliğini destekleyici çalışmalar üzerinde odaklanmaktadır. Bu çerçevede pilot bölgeler seçilerek farklı nitelikteki programlar

68 Government Offices, Ministry for Foreign Affairs of Sweden, Central and Eastern Europe Department, "Regional Strategy for Development Cooperation with Central Asia, 2003-2005", 27 Ocak 2003, 8.

uygulanmaktadır ki bunlardan en önemlisi bölgede yoksullukla mücadele etmeyi amaçlamaktadır. 1991 yılında başlatılan bu programın 2000-2006 dönemi için bütçesi 3,138 milyar euro olarak belirlenmiştir. Programın ana hedefi, demokrasiyi ve hukuk devletini takviye etmek ve piyasa ekonomisine geçişe yardımcı olmak için teknik bilgi ve uzmanlık sağlamaktır. Şimdiki yedi yıllık program, kamu yönetiminde reform, özel sektörün gelişmesi, ve piyasa ekonomisine geçişin toplumsal sonuçları gibi, birden çok sektörü içeren bir dizi tema üzerinde durmaktadır. Düzgün atık yönetim stratejilerinden Çernobil'in kapatılmasına kadar, nükleer güvenlik konusuna özel önem verilmektedir.⁶⁹

Başlıca "ikitarafılı donörler" ise Almanya, Japonya, İsviçre ve Amerika Birleşik Devletleri'dir. Ayrıca, daha düşük ölçekteki yardımlarıyla, Kanada, Fransa, Hollanda, Norveç, İngiltere ve Türkiye öne çıkmaktadır. Türkiye'nin Orta Asya ülkelerine yaptığı dış yardımların yeterli düzeyde olup olmadığı tartışılabilir, Türkiye ekonomisinin içinde bulunduğu sorunları da göz ardı etmemek gerekmektedir. Türkiye, 1992-1997 döneminde yaklaşık 1,8 milyar dolarlık dış yardım ve kredi desteği sağlamış olup, bu yardımların yaklaşık %88'i yani 1,6 milyar doları Türk Cumhuriyetlerine tahsis edilmiştir. Geriye kalan %12'si de KEİ ülkeleri ile Afrika ülkelerine ayrılmıştır.⁷⁰

Aralarında Almanya, İngiltere ve ABD'nin yer aldığı bazı donör ülkeler, 11 Eylül 2001 saldırılarından sonra Orta Asya bölgesine yönelik resmi yardımlarını artırmışlardır. Örneğin 2002 yılında, ABD'nin bölgeye aktardığı kaynakların toplamı 423 milyon Doları (adli yapı, medya, kırsal kesimin kalkınması, sağlık, eğitim, su kaynaklarının kullanımı ve çevre gibi alanlarda kullanılmak üzere) geçmiştir ki bunun 173 milyon doları sadece Özbekistan'a tahsis edilmiştir. Donör ülkelerin ortak hedefleri yoksullukla mücadele, demokrasi ve bölgesel işbirliğinin hayat geçirilmesi olmuştur.⁷¹

69 Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciliği, "Avrupa Birliği ve Dünya", <http://www.deltur.cec.eu.int/ab-dunya-dis.html>, 20 Ağustos 2005.

70 Muhammet Akdiş, Orta Asya Türk Cumhuriyetleri İle Ekonomik Sosyal Kültürel İlişkiler-Bölgeye Yabancı İlgisi Ve Beklentiler, <http://www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGI/temmuz99/ortaasya.htm>, 29 Ekim 2006.

71 Government Offices, Ministry for Foreign Affairs of Sweden, Central and Eastern Europe Department, "Regional Strategy for Development Cooperation with Central Asia, 2003-2005", 27 Ocak 2003, 8.

Yıllık 50 milyon Euro'luk bütçesiyle Almanya, hedeflerini çatışma çözümü, demokrasi ve hukukun üstünlüğünün güçlendirilmesi, ekonomik reform, yoksullukla mücadele ve bölgesel işbirliğinin desteklenmesi olarak sıralamaktadır. İngiltere, yoksullukla mücadele alanında Kırgızistan, Tacikistan ve Özbekistan'daki programları finanse etmektedir. Japonya, ekonomik ve sosyal altyapının geliştirilmesi, çevre programları ve mesleki becerilerin kazandırılması gibi alanlar için kredi sağlamaktadır. Bunların dışında bölgedeki en önemli sivil toplum kuruluşu Aga Khan Vakfı'dır. Dış yardımlardan en önemli payı Kazakistan almaktadır ve az bir farkla bunu Özbekistan takip etmektedir.

b. Orta Asya'daki Reform Çalışmalarına ABD'nin Yardım Politikası

Yeni dönemde Orta Asya, "değişken" ve "öngörülemez" bir bölge olarak hafızalarda yer etmiştir. Dünya Bankası, Orta Asya ülkeleri için son on yılı "üçlü geçiş" (triple-transition) olarak nitelendirmiştir: bölge ülkeleri eşzamanlı olarak Sovyetler Birliği'nin ani dağılışının makro-ekonomik şokuyla, merkezi devlet yönetiminden daha demokratik, piyasa ekseni stratejilere ani geçişle ve iki büyük nükleer gücün ortasında kalarak beklenmedik bir coğrafi konum değişikliğiyle karşılaşmışlardır⁷². 1990'lardan günümüze kadar Orta Asya ve Kafkasya'da, etnik çatışmalardan sınır ihtilaflarına, Rusya'nın yayılmacı eğilimlerinden bölgesel güç mücadelelerine, Şanghay İşbirliği Örgütü'nden Hazar ekseni bölgesel entegrasyon süreçlerine kadar değişik gelişmeler yaşanmıştır.

USAID'in Ocak 2005 tarihli raporunda, dış yardımların yapılacağı ülkelerin belirlenmesinde kriter olabilecek beş temel işlevsel hedef ayrıntılı olarak ele alınmaktadır. Bu hedefler,

- geçiş ve yeniden yapılanma sürecindeki ülkelerin desteklenmesi;
- zayıf ve kırılğan yapıdaki ülkelerin güçlendirilmesi;

72 Johannes Linn, "Central Asia: Ten Years of Transition," Talking Points for Central Asia Donors' Consultation Meeting of World Bank, March 1, 2002 (çevrimiçi) <http://lnweb18.worldbank.org/eca/eca.nsf/General/7035BF2B6C6043EB85256BA3005E2A5B?OpenDocument>.

- stratejik öneme sahip devletlerin desteklenmesi;
- aciliyet kriterine göre, tüm ülkelere insani yardımların sağlanması; ve
- sorunun ciddiyeti ve Amerikan güvenliği açısından önemi doğrultusunda küresel ve ulus-aşırı sorunlara karşı önlemlerin alınmasını kapsamaktadır.

Yukarıda saydığımız kriterler ekseninde bakıldığında, Orta Asya bölgesinin Amerikan yardım programlarına dahil edilmesi kaçınılmaz gözükmektedir. Amerikan dış yardımları ve işbirliği programları, Orta Asya bölgesindeki Amerikan dış politika hedeflerinin hayata geçirilmesi ve stratejik çıkarlarının korunmasında kilit rol oynamaktadır.⁷³ Jeopolitik nedenlerden dolayı ABD, Orta Asya ülkelerini Rusya'nın nüfuz alanından uzaklaştırmak ve İran'a yaklaşmalarını engellemek amacıyla dış yardım mekanizmasını dış politikada bir araç olarak benimsemiştir.⁷⁴

Eski Sovyetler Birliği ülkelerinde demokrasi ve serbest piyasa ekonomilerine geçişi desteklemek amacıyla Amerika Birleşik Devletleri, Aralık 1991'den 2000'lerin başlarına kadar yaklaşık 8.2 milyar ABD Doları ekonomik ve teknolojik yardımda bulunmuştur. Yardımların büyük bir bölümü ABD Uluslararası Kalkınma Ajansı (USAID) tarafından sağlanmıştır. Bunlara ilaveten, ABD Tarım Bakanlığı aracılığıyla gıda yardımı için 4.8 milyar Dolar ve Savunma Bakanlığı tarafından silahların yayılmazlığı için 2.9 milyar Dolar tahsis edilmiştir. EximBank (Export-Import Bank), Denizaşırı Özel Yatırım Birliği (Overseas Private Investment Corporation) ve Tarım Bakanlığının sübvans e ettiği kredilerin toplam tutarı 12 milyar Doları aşmıştır.⁷⁵

Ekim 1992'de Kongre tarafından onaylanan Özgürlük Destek Yasası (The FREEDOM Support Act veya "The Freedom for Russian and Emerging Eurasian Democracies and Open Markets Support Act of 1992), ekonomilerinin güçlendirilmesi amacıyla eski Sovyetler Birliği'nin yeni bağımsızlığını elde etmiş ülkelere geniş çaplı dış yardım programlarının

73 Nitekim, 1990'lardan günümüze kadar Amerikan yardımlarını alan eski Doğu Bloku ülkelerinin 24'ü (Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Tacikistan dahil), Irak Özgürlük Operasyonu (Operation Iraqi Freedom/OIF) ve/veya Kalıcı Özgürlük Operasyonu'nu (Operation Enduring Freedom/OEF) aktif bir şekilde desteklemişlerdir.

74 Erika Weinthal, "Central Asia: Aral Sea Problem", Foreign Policy in Focus, Vol. 5, No. 6, Mart 2000, 1.

başlatılmasına izin vermiştir. 1993 – 1999 yılları arasında USAID, sadece demokratik ve ekonomik reform girişimleri için 274 milyon Dolardan fazla dış yardım sağlamıştır.⁷⁶

Tablo – 15: USAID Ekonomik ve Demokratik Reform Yardımları, 1992 – 1998 Mali Yılları (Milyon Dolar)

Ülke	Ekonomik Reform	Demokratik reform	Toplam	Oran (%)
Kazakistan	122	28	150	55
Kırgızistan	70	13	83	30
Özbekistan	3	4	7	2
Tacikistan	3	2	5	2
Türkmenistan	23	6	29	11
Toplam	221	53	274	100

Kaynak: U.S. Government Assistance to and Cooperative Activities With the New Independent States of the Former Soviet Union, Fiscal Year 1998 Annual Report (Washington, D.C.: the Office of the Coordinator of U.S. Assistance to NIS).

Yardımlar sınıflandırıldığında, bunların esas olarak bağışlar ve krediler şeklinde tahsis edildiği görülmektedir. Washington'un finanse ettiği projeler,

- özel sektör kalkınma programları,
- ticaret ve yatırım programları,
- demokratik girişimleri,
- eğitim amaçlı değişim programları,
- insani yardımlar,
- sağlık hizmetleri programları,
- enerji ve çevre programları,
- iskan programları ve son olarak
- silahsızlanma çalışmalarını kapsamaktadır.

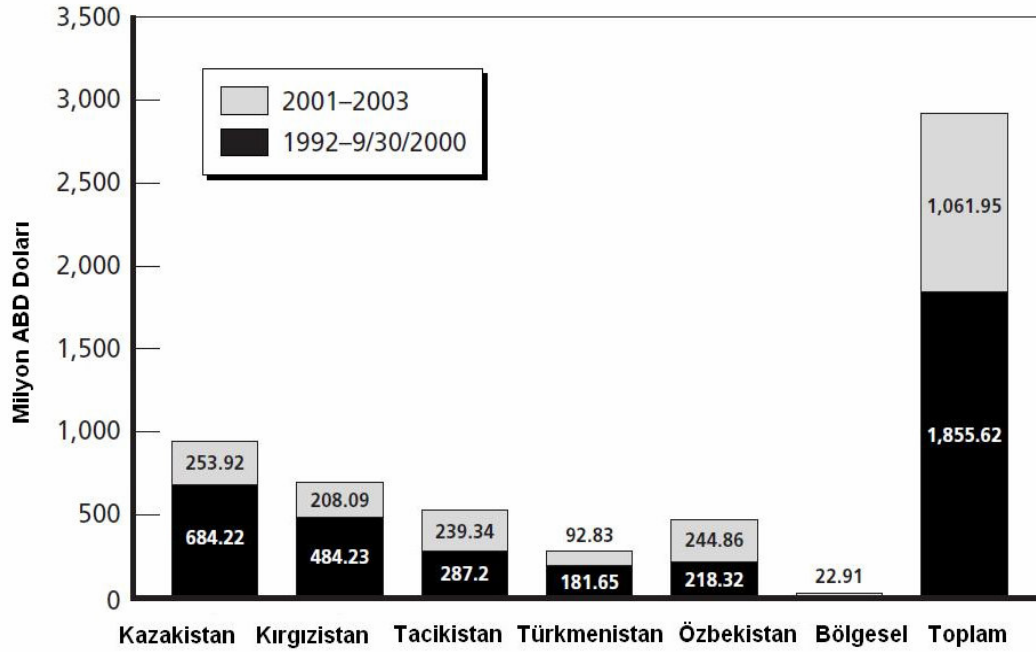
Dış yardım programlarında teknik destekler ve değişim programları da önemli bir yer tutmaktadır. “Nakit para” desteği, sadece ortak yatırımlar ve özel kesime verilen borçlar şeklinde tahsis edilmiştir. USAID'in yürüttüğü

⁷⁵ Curt Tarnoff, The Former Soviet Union and U.S. Foreign Assistance, Congressional Research Service, The Library of Congress, 2002, 1.

⁷⁶ GAO, United States General Accounting Office, U.S. Economic and Democratic Assistance to the Central Asian Republics, GAO/NSIAD-99-200, Ağustos 1999, 2.

yardımlarında tüm ürün ve hizmetlerin Amerikan menşeli olmasına dikkat edilmiştir.

Tablo – 16: ABD'nin Orta Asya'ya Dış Yardımları (1992 – 2003)

Kaynak: U.S. Department of State (2003).

ABD'nin yeni bağımsızlığını kazanan devletlere yaptığı yardımların öncelikli hedefinin özel sektörü destekleme olduğu gözlenmektedir. 1995 mali yılında Washington Kazakistan ve Kırgızistan'da özel sektör kuruluşlarını desteklemek için 23 milyon dolar; Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan'da ekonomik yeniden yapılanma amacıyla 10,5 milyon dolar ödenek ayrılmıştır. Serbest pazar ekonomisi ve özel sektörün gelişimini destekleme amacı taşıyan teknik yardım ve eğitim programları tarım teşebbüsleri, küçük ve orta büyüklükteki işletmeler, iletişim, bankacılık, yerleşim ve tüketicinin korunması ve işçi idaresi gibi konuları içermektedir.⁷⁷ Söz konusu yardımların tahsis edilmesinde reformları uygulamaya istekli ülkelere öncelik tanınmaktadır.

⁷⁷ Nichol, 13.

Tablo – 17: 2003 Yılı ABD Yardımlarının İçeriği⁷⁸

	Kazakistan	Kırgızistan	Özbekistan	Tacikistan	Türkmenistan
Ekonomik & Sosyal	23.40	19.90	18.20	14.30	2.40
Güvenlik & Kolluk Kuvvetleri	49.20	10.30	30.20	1.10	1.40
Demokrasi Programları	13.90	13.50	14.70	7.30	4.70
İnsani Yardımlar	0.50	9.10	18.50	21.80	0.50
Sektörlerarası Girişimler	5.00	3.80	4.50	4.50	2.10
Toplam	92.00	56.60	86.10	49.00	11.10

Kaynak: U.S. Department of State, Fact Sheet (2004).

Başlangıçtaki Amerikan yardımlarının önemli bir bölümü, nükleer silahların yayılmazlığı ve etkisiz hale getirilmesi çalışmalarına yönlendirilmiştir. Bu durum, özellikle Kazakistan'a yapılan yardımların artırılmasını beraberinde getirmiştir. Dış yardımlar arasında bir başka önemli kalem de, insani yardımlardır. 1992 yılında işlerlik kazandırılan Ümit Sağlama Operasyonu (OPH) çerçevesinde Kazakistan'a 8,4 milyon dolar ilaç ve 2 milyon dolar yiyecek yardımı yapılmıştır. 1994 MY içerisinde ABD Tarım Bakanlığı Kazakistan'daki muhtaç kesimlere 7 milyon dolarlık yiyecek yardımı göndermiştir. USDA, Kazakistan tarımını geliştirmeye yönelik daha kapsamlı projeler üzerinde de çalışmaktadır. İnsani yardımlar, 1994 yılında Kırgızistan'da heyelan sonucu zarar görenlerin yaralarını sarmak için gündeme gelmiştir.⁷⁹ Amerika acilen gönderdiği 125 bin doların yanında Amerikan – Japon ortak programı çerçevesinde Kırgızistan'a 1 milyon dolarlık yardım ulaştırılmıştır. Geriye gidildiğinde, 1992 yılında OPH çerçevesinde resmi ve özel kurumlar aracılığıyla 24.3 milyon dolar sağlık yardımı ulaştırıldığı görülmektedir. Bu arada USDA 1994 yılı içerisinde değeri 30 milyon dolara yaklaşan gıda yardımı yapmıştır.⁸⁰ Türkmenistan'a OPH

⁷⁸ Oksan Bayulgen, Foreign Capital in Central Asia and the Caucasus: Curse or Blessing?, Yale Center for International and Area Studies (YCIAS), Central Asia and Caucasus Lecture Series, New Haven, Yale University, 4 Mayıs 2004, 41.

⁷⁹ "Statement before the Subcommittee on Foreign Operations, Export Financing and Related Programs of the House Appropriations Committee", Washington DC, May 10, 1994, Dispatch 5, no. 21 (23/5/94), 335-336.

⁸⁰ Fact Sheets..., 290.

çerçevesinde resmi kanallardan 626 bin dolar, gönüllü kuruluşlardan 3.3 milyon dolar sağlık yardımı tahsis edilmiştir. Amerikan Kızılhaç örgütü, bölgesel Kızılhaç örgütlerini desteklemek amacıyla 500 bin dolar yardımda bulunmuştur. Ayrıca Amerikan – Japon ortak sağlık projesi çerçevesinde Orta Asya’da 500 bin bebek bulaşıcı hastalıklara karşı aşılanmış ve 900 bin dolarlık sağlık ekipmanı yardımı yapılmıştır. 1994 mali yılında USDA Türkmenistan’a tarım ürünlerinin satın alınması için 10 milyon dolarlık imtiyazlı ödenek tahsis etmiştir. Özbekistan’a yapılan insani yardıma bakıldığında, OPH çerçevesinde 500 bin dolarlık gıda, 5.5 milyon dolarlık acil sağlık yardımı ulaştırılmıştır. Gönüllü kuruluşların yaptığı 4.8 milyon dolarlık sağlık yardımına, USDA’nın 4.2 milyonluk gıda yardımı 1994 yılında eklenmiştir.⁸¹ İnsani yardıma en fazla ihtiyaç duyulan ülke Tacikistan olmuştur. Özellikle Tacikistanlı göçmenlere yönelik yardım 1994, 1995 ve 1996 mali yılları bütçelerinde yer almıştır. 1995’te 7.15 milyon dolar civarında gerçekleşen yardım, 1996 yılı için 5 milyon dolar olarak tasarlanmıştır. Ayrıca BM Gıda ve Tarım Organizasyonunun (FAO) 2 Şubat 1996’da Tacikistan’da ciddi ihtiyaç bulunduğu dair yapılan çağrıdan sonra Amerikan yönetimi uluslararası kuruluşlar çerçevesinde Tacikistan’a en fazla yardım yapan ülkeler arasında yer almıştır.⁸² Orta Asya ülkelerinde demokratik reformlar için yapılan yardımlar, STK’nın desteklenmesi, İnternet altyapısının geliştirilmesi, adli yapının ve yerel yönetimlerin daha etkin hizmet verebilmeleri için mevcut koşulların iyileştirilmesini kapsamaktadır.⁸³

Dış yardımların yanı sıra, 1989 yılından bu yana, aralarında Orta Asya ülkelerinin de bulunduğu eski Doğu Bloku ülkelerinde ABD Mülteci Kabul Programı uygulanmaktadır. Bu program çerçevesinde, 470.000’den fazla insan ABD’ye göç etmiştir ki bunların çoğunu Yahudiler, Evangelikler ve Ukrayna Katolik veya Ukrayna Ortodoks Kilisesi üyeleri oluşturmaktadır.⁸⁴

⁸¹ Fact Sheets..., 293-298.

⁸² Nichol, 16.

⁸³ Fact Sheet, Bureau of European and Eurasian Affairs, Washington, DC, "Frequently Asked Questions About U.S. Policy In Central Asia", <http://www.state.gov/p/eur/rls/fs/15562.htm>, 27 Kasım 2002.

⁸⁴ Fact Sheet, Bureau of Population, Refugees, and Migration, "Refugee Admissions Program for Europe and Central Asia", <http://www.state.gov>, Washington, DC, 16 Ocak 2004.

c. Orta Asya'nın Çevre Sorunları ve Amerikan Politikası

Sovyetler Birliği dağıldığında geride ekonomik problemler, çökmüş bir sosyal refah sistemi, hoşnutsuz kitleler ve yolsuzlukların yanı sıra bir yığın çevre sorunları yeni kurulmuş Orta Asya ülkelerine miras kalmıştır.⁸⁵ Kıt kaynaklar için (su, petrol gibi) yapılan savaşlar, göçlere sebep olan kuraklıklar, insan kaynaklı (petrol atığı) sorunlar ve doğal afetler (deprem, sel v.s.) gibi çevreyle ilgili meseleler, Orta Asya ülkelerinin ulusal çıkarlarını doğrudan etkilemektedir. Söz konusu ekolojik sorunların büyük bir kısmı, doğası gereği ulusal sınırları aşan bir niteliğe sahiptirler ve çözümlenebilmeleri için çoktarafli işbirliğini gerektirmektedirler.⁸⁶ Her ne kadar ekolojik bozulma ve kaynak kıtlığı gibi sorunlar Orta Asya'da savaş sebebi sayılacak kadar ciddi boyutlarda olmasa bile, artan su ihtiyacı, yüksek su kirliliği oranları, toprak erozyonu ve hava kirliliği v.d. çevre sorunları bölgede insan sağlığını ve güvenliği tehdit etmektedir.⁸⁷ Nitekim Fergana Vadisi ve Tacikistan'daki iç savaş, çevresel faktörler ile şiddet ve güvenlik arasındaki ilişkiyi açıkça göstermektedir.

Bölge ülkeleri hem yerel hem de bölgesel düzeydeki çevresel sorunlarla mücadele ederken, Amerikan hükümeti ekonomik, siyasi ve ekolojik yardım programları ekseninde "aktif angajman" siyasetini benimsemiştir. Orta Asya'da Çevresel Güvenlik alanında işbirliği, Amerikan stratejisi için her zaman hayati öneme sahip olmuştur. ABD Merkezi Komutanlığı'ndan Korgeneral Michael DeLong'un belirttiği gibi, "ABD, Orta Asya'da çevresel güvenlik programları aracılığıyla ilişkiler kurmamış olsaydı, terörizme karşı savaşta bölge ülkelerindeki askeri üsleri kullanma imkanını elde edemezdi."⁸⁸ Bu bağlamda, hem stratejik önemi, hem de Hazar Havzasının zengin petrol ve doğal gaz rezervlerinden dolayı Amerika Birleşik

⁸⁵ Erika Weinthal, "Central Asia: Aral Sea Problem", Foreign Policy in Focus, Vol. 5, No. 6, Mart 2000, 1.

⁸⁶ Bernard F. Griffard ve Kent H. Butts, Responding To Environmental Challenges In Central Asia And The Caspian Basin, Center for Strategic Leadership, Issues Paper 3-01, Nisan 2001.

⁸⁷ Alexander Carius, Moira Feil and Dennis Tänzler (Adelphi Research), Addressing Environmental Risks in Central Asia, UNDP Publications, Regional Bureau for Europe and the CIS, Berlin, 2003, 3.

Devletleri, bölge ülkelerinin güvenini kazanabilmek için enerji ile ilgili olmayan başka konulara da odaklanmıştır. Orta Asya bölgesindeki çıkarları gözönünde bulundurulduğunda, çevre sorunları, özellikle Aral Sorunu, ABD'nin bölgeyle angajmanında iyi bir fırsat olarak değerlendirilmiştir. Ekolojik meseleler Amerikan müdahalesi için güvenilir bir alan olarak görülmüştür; kaldı ki hem Washington, hem de Orta Asya liderleri, yetmiş yıllık merkezi planlamaya dayalı ekonominin çevreye verdiği zararların temizlenmesi konusunda dış yardımların gerekliliğinin farkındaydılar.

ABD hükümeti, bölgesel istikrarın güçlendirilmesi amacıyla Aral Denizi havzasındaki temiz su kaynaklarının paylaşımı ve kullanımı konusunda bölgesel işbirliğini teşvik edici çalışmalara destek vermiştir. Aral denizi bir zamanlar dünyanın 4. büyük gölüydü; ancak 1960 ve 1990 yılları arasında Sovyet planlayıcılarının bölgede uyguladıkları tarım ve sulama politikaları neticesinde 6. sıraya inmiştir. Bağımsızlıklarını elde ettikten sonra, bölge ülkeleri, Aral krizinin etkilerini azaltmak için işbirliğine hazır olduklarını göstermişlerdir.

Amerikan hükümeti, Uluslararası Kalkınma Ajansı (USAID) aracılığıyla, Aral Denizi sorununun çözümüyle doğrudan ilgilenmeye başlamıştır ki, bu ABD'nin Hazar havzasındaki enerji programının da başlangıç noktası sayılmıştır. ABD Dış İşleri Bakanlığına göre, Washington'un Aral stratejisinin tüm unsurları, temel hedef olan bölgesel işbirliğinin desteklenmesine yönelik olarak planlanmıştır. Çevresel konularda işbirliğini teşvik ederek, aslında Washington Hazar havzasında Amerikan şirketlerinin yatırımlarının artırılması için gerekli yasal ve psikolojik atmosfer oluşturmaya yönelik ön hazırlıklar yapmıştır.

ABD, Aral Denizine yakın bölgelerdeki su kaynaklarının kalitesini ve sağlık koşullarını yükseltmek için küçük ölçekli (fakat gözle görülür) projelere imza atmıştır. Amerikan desteğiyle, Türkmenistan'ın Daşoguz bölgesinde bir "ozmos" (geçişim) ünitesi kurulmuş ve Amuderya deltasındaki birkaç şehirde

klorlama tesisleri inşa edilmiştir. Bu şekilde, bölgenin gerçek ve pratik sorunlarına eğilerek, Washington yönetimi bölgedeki nüfuzunu pekiştirmeye çalışmıştır. Bu çabaların bir parçası olarak, ABD Dış İşleri Bakanlığı, çevre konularındaki faaliyetlerini koordine etmek gayesiyle Özbekistan'ın başkenti Taşkent'te bir bölgesel çevre ofisi açmıştır.

Hernekadar ABD Aral krizinin etkisini azaltmak için çaba göstermişse de, diğer donör ülke ve kuruluşlarla olan kurumsal ilişkilerinde başarısız kalmıştır. USAID diğer donörler ile aktif işbirliğine yanaşmamıştır. Örneğin Dünya Bankası, 1993'te UNEP ve UNDP ile birlikte, Aral havzasına yönelik bir çerçeve program oluşturmak için Orta Asya ülke yetkilileriyle görüşmelere başlamıştır. Bunun amacı, 1993'te bölge ülkeleri tarafından su yönetimi alanında oluşturulan iki önemli bölgesel örgüt olan "Aral Denizi için Uluslararası Fon"⁸⁹ ve "Aral Denizi Krizinin Çözümü için Devletlerarası Konsey"⁹⁰ kurumsal temelini güçlendirmek olmuştur. 1997 yılında söz konusu örgütler birleşerek IFAS'a dönüşmüştür. Ancak USAID, Dünya Bankasının aksine, kendi faaliyetlerini bu kurumsal yapının dışında şekillendirmiştir.⁹¹ Dünya Bankası, Avrupa Birliği veya UNDP ile işbirliğinden ziyade, USAID Orta Asya ülkeleriyle bölgesel işbirliğini destekleyici görüşmelerini ayrı yürütmüştür. Yine USAID, 1993'te Sırderya havzasındaki üç ülkenin ekonomik işbirliğini geliştirmek gayesiyle kurdukları ICKKU'ya (Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan için Devletlerarası Konsey) 1996'dan itibaren yardım vermeye başlamıştır. ABD, Aral denizi havzasına "entegre bir su sistemi" olarak yaklaşımdan ziyade, Sırderya Havzası ile Amuderya Havzasını stratejik gerekçelerle ayrı olarak ele almıştır. ABD'nin diğer donörlerle birlikte çalışmaktan kaçınması, bölgedeki çevre sorunlarının kurumsal ve mali yönetiminde karışıklıkların ve yetki paylaşımında anlaşmazlıkların doğmasına neden olmuştur.

89 The International Fund for the Aral Sea (IFAS).

90 The Interstate Council for Addressing the Aral Sea Crisis (ICAS)

B. ABD'nin Orta Asya'daki Ekonomik Çıkarları ve Enerji Faktörü

1. ABD'nin Bölgedeki Ekonomik Çıkarlarının Analizi

1990'larda, dünya ticaretinin liberalleştirilmesi, ihracatın ve yabancı yatırımların artırılması Amerikan dış politikasının öncelikli meselesi haline getirilmiştir. "Amerika Birleşik Devletleri'nin ekonomisinin güçlendirilmesi ve refah düzeyinin yükseltilmesi", ulusal güvenliğin sağlanmasından sonra, Amerikan dış politikasının ikinci hedefi olarak görülmüştür. Mal, sermaye ve hizmetlerin dünya piyasalarında serbest dolaşımı ve Amerikan şirketlerinin ihracatının artırılması, Clinton döneminde, birincil öneme sahip "stratejik hedef" olarak belirlenmiştir.⁹² Washington, Amerikan özel sektörünü dünyanın her yerinde destekleyeceğini ilan etmiştir. Buna Orta Asya bölgesini de dahil etmek gerekir. Nitekim, Amerikan resmi yetkilileri, Orta Asya'nın yeni bağımsız devletleri ile ekonomik ilişkileri geliştirmeye hazır olduklarını ve bölgenin doğal kaynaklarını ve insan sermayesini önemsediklerini her fırsatta belirtmişlerdir.⁹³

ABD, Orta Asya bölgesinde mühim ve gerçekçi (ve/veya olgusal gerekçelere dayalı) çıkarlara sahip bulunmaktadır ve aynı zamanda bölge ülkeleriyle ikili ilişkilerini hertürlü şartlarda sürdürmek zorundadır. Bölgenin karmaşıklığı ve mevcut siyasal, ekonomik ve toplumsal yapının yanısıra, yeni bağımsız devletlerin farklı dış politika tercihleri, bölge sınırlarının ötesinde Amerikan çıkarlarını etkileyebilecek kapasiteye sahiptir.

İkili ilişkiler, başlangıçta sadece ekonomik ve askeri yardımları (ayrıca Kazakistan örneğinde yükselen ticari ilişkileri) kapsamakla birlikte, erken dönem Amerikan politikalarında bölgeye duyulan ilgi sınırlı kalmıştır. ABD, bu dönemde bölgedeki ekonomik çıkarlarını ve ticari menfaatlerini mümkün

91 Erika Weinthal, "Central Asia: Aral Sea Problem", Foreign Policy in Focus, Vol. 5, No. 6, Mart 2000, 2.

92 A National Security Strategy for a New Century. 1997; U.S. Department of State. United States Strategic Plan for International Affairs, http://www.state.gov/www/global/general_foreign_policy/99_stratplan_goals1.html, 6 Kasım 2006.

93 US Department of State Dispatch, 1994, No: 19.

olduğunca dar çerçevede tanımlamıştır ki bunda Washington'daki siyaset yapıcılarının, Orta Asya yönetimlerine olan güvensizliği büyük rol oynamıştır. Genel olarak Amerikan kamuoyunda ve akademik çevrelerinde de ABD'nin bölgedeki ekonomik çıkarlarının önemsiz ve küçük olduğuna dair kanaat yaygın olmuştur.⁹⁴

ABD'nin Orta Asya'daki ekonomik çıkarlarını yerel faktörler de önemli ölçüde şekillendirmiştir. Bölge ülkelerindeki piyasaların hacminin küçüklüğü, küresel ekonomideki ağırlığının cılızlığı ve ticari faaliyetler için gerekli altyapının gelişmemiş olması gibi etmenler, yerel nedenler arasında sayılabilir. Amerikan şirketlerinin ilgisini çeken en önemli yatırım alanları Kazakistan ve Türkmenistan'daki petrol ve doğal gaz kaynaklarının çıkartılması ve taşınması, zengin maden çeşitleri, altın ve uranyum olmuştur. Bölge ayrıca transit – ulaşım ve turizm alanlarında da büyük potansiyele sahiptir. Sosyo – ekonomik krizlere maruz kalan bölge, yukarıda da belirtildiği gibi, 1990'lı yıllar boyunca, Kazakistan ve Kırgızistan hariç, ABD'nin ekonomik çıkarlarının periferisinde kalmıştır.

Orta Asya'daki Amerikan çıkarlarına ilişkin bir değerlendirme, bölgenin ABD için herşeyden önce Rusya ve Çin'e olan komşuluğundan dolayı büyük bir önem taşıdığını göstermektedir. Küresel ölçekte bir rakibin ortaya çıkma tehdidiyle ve Moskova – Pekin hattında yaşanan karmaşık ilişkiler ağıyla bağlantılı olan uzun vadeli çıkarlar, ABD'nin Orta Asya politikasını belirlemiştir. Bu bağlamda Washington'un bölgedeki ekonomik çıkarları nispeten önemsiz kalırken, bölgede piyasa demokrasilerinin yerleşmesi konusundaki Amerikan tutumu, daha fazla resmi karakter taşımıştır.

Günümüzde ABD, dünyanın değişik bölgelerindeki siyasal, ekonomik, askeri ve stratejik çıkarlarını farklı perspektiften tanımlamaktadır. Bu paradigma değişikliğinde 11 Eylül olaylarının etkili olduğu söylenebilir. Söz konusu olaylar, istikrarsızlığın, ekonomik ve siyasal anlamda az gelişmişliğin sadece bulundukları ülkeleri değil, aynı zamanda küresel toplumu da doğrudan tehdit edebileceğini göstermiştir. Bugün Washington, Orta

94 Bknz.: Central Asia and the World, 125; Strategic Assessment of Central Eurasia, 8.

Asya'daki ekonomik ve siyasal çıkarlarını belirlerken, diğer ülkelerle birlikte ortak hareket etmeye her zamankinden daha fazla muhtaçtır. ABD ile birlikte Rusya, Türkiye, Çin, Hindistan ve Avrupalı güçler, Orta Asya'da ekonomik istikrar, kalkınma ve güvenlik gibi ortak hedefleri paylaşmaktadırlar.

2. İkili Ekonomik İlişkilerin Genel Karakteristiği

1992 – 1993 yıllarında ABD, bölge ülkeleri ile ikili ticari antlaşmalar imzalamıştır. Baltik ülkeleri hariç diğer eski Sovyetler Birliği ülkelerinde olduğu gibi, Orta Asya cumhuriyetleri için de bu antlaşmalar her yıl uzatılmaya tabi kılınmıştır.⁹⁵ Sadece 2000 yılında Kırgızistan, Bağımsız Devletler Topluluğu üyesi ülkeler arasında ilk olarak, daimi “normal ticari ilişkiler” (1990’ların sonlarından itibaren “en çok gözetilen ulus statüsü / most favoured nation status” olarak yaygınlaşmıştır) statüsünü elde etmiştir.⁹⁶ Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan’a Amerikan genel öncelikler sisteminin kolaylıkları sağlanarak ülkeye belirli kategorideki malları gümrüksüz satma izni verilmiştir. 1992 yılında bölge ülkeleriyle ABD arasında yatırımları teşvik antlaşmaları imzalanmıştır. Yine aynı dönemde, Denizaşırı Özel Yatırım Birliği (Overseas Private Investment Corporation), Orta Asya bölgesinde yatırım yapmak isteyen Amerikan şirketlerine kredi kolaylığı sağlamaya başlamış ve devlet tarafından yatırımlar politik risklere karşı garanti altına alınmıştır.⁹⁷

1992 – 1993 yılları arasında Kazakistan ve Kırgızistan ile ABD arasında yatırımların desteklenmesi ve karşılıklı korunması konusunda antlaşmalar imzalanmıştır. Buna göre taraflar, yatırımcılarla ilişkileri özel bir rejime tabi tutmuşlar, yatırımlar kamulaştırmaya karşı korunmuş, yatırımcılar ile taraf devletler arasında bir anlaşmazlık çıkması durumunda konunun uluslararası hakemliğe taşınacağı kabul edilmiş, döviz işlemlerinin ve hertürlü

⁹⁵ US Department of State Dispatch, 1994, No: 19.

⁹⁶ Congressional Record, 2000, H2524.

parasal hareketlerin serbest piyasa koşullarında yapılabileceği garanti altına alınmış ve haksız rekabete yol açacak hertürlü müdahelenin engelleneceği kabul edilmiştir. Özbekistan’la yapılan benzer antlaşma, ulusal paranın konvertibilitesi konusunda yaşanan sıkıntılar yüzünden, ABD Senatosu tarafından onaylanmamıştır.

Ekonomik potansiyel ile gelişmişlik seviyesindeki farklılıklar ve uygulanan ekonomik politikalar, ABD ile Orta Asya ülkeleri arasındaki ticarete de yansımaktadır. Bölgede ABD’nin en önemli ticari ortağı Kazakistan’dır. Kazakistan, aynı zamanda Orta Asya’nın en büyük gayri safi milli hasılasına sahip ülkesidir. 1992 – 2000 yılları arasında Orta Asya ile yapılan toplam ticaretin %44.1’i Kazakistan’la gerçekleşmiştir. Özbekistan’ın payı %32.5’e tekabül etmektedir. Özbekistan’la ticari ilişkilerin düşük olması, ülke ekonomisindeki devletin rolünün büyüklüğünden kaynaklanmaktadır. Özbekistan’ın ihraç ettiği ürünlerin büyük bölümü (pamuk, petrol ve altın gibi), halen devlet tarafından sıkı bir şekilde kontrol edilmektedir. Türkmenistan, Tacikistan ve Kırgızistan’ın söz konusu dönemdeki payı, %13.2, %6.3 ve %3.9’dur. Tacikistan ve Kırgızistan’la ABD arasındaki ticaret hacminin düşüklüğü, bu iki ülkenin ödeme yeteneğinin düşük olmasından dolayı Amerikan Eximbank’ının kredi vermemesi ve söz konusu ülkelere yapılan ihracatı sigortalamamasından kaynaklanmaktadır.⁹⁸ Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan’a yapılan ihracatlar ABD Eximbank’ı tarafından garanti altına alınmıştır; ayrıca dış borçlarını zamanında ödeyen Özbekistan, Eximbank’ın sağladığı kredi hacmi açısından, eski sovyet cumhuriyetleri arasında Rusya’dan sonra ikinci sırada yer almıştır.⁹⁹

97 US Department of State Dispatch, 1994, No: 19.

98 Kyrgyzstan Country Commercial Guide, FY 2001, http://www.usatrade.gov/website/ccg.nsf/CCGurl/CCG-KYRGYZ_REP-2001-CH-005F6D08; Economic Overview of Tajikistan, Eylül 2001, <http://www.bisnis.doc.gov/bisnis/country/0109TajikistanOverview.htm>

99 Uzbekistan Country Commercial Guide, FY 2002.

Tablo – 18: ABD'nin Orta Asya Ülkeleriyle Ticaret Hacmi, 1992-2000 (milyon Dolar)¹⁰⁰

Ülkeler	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	Toplam
Kazakistan										
İhracat	21	41	60	123	114	129	169	229	429	1315
İthalat	15	68	131	81	138	346	103	180	124	1186
Ticaret Hacmi	36	109	191	204	252	475	272	409	553	2501
Özbekistan										
İhracat	-	7	3	19	157	39	34	26	41	326
İthalat	51	73	90	63	352	243	147	339	158	1516
Ticaret Hacmi	51	80	93	82	509	282	181	365	199	1842
Türkmenistan										
İhracat	1	2	2	1	1	2	3	9	28	49
İthalat	35	46	137	34	201	118	28	18	84	701
Ticaret Hacmi	36	48	139	35	202	120	31	27	112	750
Tacikistan										
İhracat	2	18	60	41	33	9	33	23	9	228
İthalat	9	12	15	18	17	19	12	14	12	128
Ticaret Hacmi	11	30	75	59	50	28	45	37	21	356
Kırgızistan										
İhracat	1	2	8	8	5	2	-	1	2	29
İthalat	2	18	6	25	47	28	21	23	23	193
Ticaret Hacmi	3	20	14	33	52	30	21	24	25	222
Toplam Dış Ticaret	137	287	512	413	1065	935	550	862	910	5671

Kaynak: Statistical Abstract of the United States, 2002, Washington

İkili ticari ilişkilerdeki ürünlerin özelliklerine bakıldığında, Orta Asya ülkelerinin daha çok hammadde sağlayıcısı konumunda olduğu görülmektedir. Kazakistan'ın ABD'ye ihracatında renkli metaller, metalürji ve petro-kimya ürünleri büyük yer tutmaktadır. Özbekistan'ın ihraç ürünleri arasında, nadir bulunan maden ve mineraller, kimyasal ürünler, çinko, bakır, pamuk; Tacikistan'dan alüminyum ve pamuk, Türkmenistan'dan pamuk, petro-kimya sanayii ürünleri, doğal kimyasallar ve meyveler ve son olarak Kırgızistan'ın ihracatında ise altın ve renkli metaller yer almaktadır.¹⁰¹

100 Statistical Abstract of the United States, 1997, Washington, 1997, 803-806; Statistical Abstract of the United States, 2002, Washington, 2002, 796 – 799.

101 Вкнз.: Babak B. A., Астана в треугольнике Москва – Вашингтон – Пекин, Казахстано-американские отношения, Центральная Азия и Кавказ, 1999, No:6, http://www.ca-c.org/journal/cac06_1999/babak.shtml; Kazakhstan Country Commercial Guide, FY 2002, Wash., 2001, 18-31; Commercial Overview of Uzbekistan, Ağustos 2001; Commercial Overview of Tajikistan, 1998, <http://www.bisnis.doc.gov/bisnis/country/9806tjo1.htm>; Commercial Overview of Turkmenistan, 1998, <http://www.bisnis.doc.gov/bisnis/country/9806trk1.htm>; Kyrgyzstan Country Commercial Guide, FY 2001.

ABD'nin bölge ülkelerine yaptığı ihracatın büyük bir bölümünü makine ve donanımları, uçaklar, tarım makineleri, petrol ve doğal gaz kaynaklarının çıkartılması ve işlenmesi için gerekli teçhizatlar, bilgisayar ve ileri teknoloji ürünleri oluşturmaktadır. Kırgızistan ve Tacikistan'a yapılan sevkiyatlarda tahıl ve gıda ürünleri önemli yer tutmaktadır.

ABD ile Orta Asya ülkeleri arasında yatırım alanındaki işbirliği girişimleri, olumlu sonuçlar vermiştir. 1990'lı yıllar boyunca ABD, bölgedeki en büyük yabancı yatırımcı ünvanını korumuştur: 1993 – 2000 yılları arasında bölgeye doğrudan yapılan 11,6 milyar Dolarlık yabancı yatırımın %36'sı (4,12 milyar Dolar) Amerikan şirketleri tarafından gerçekleştirilmiştir.¹⁰² Bölge ülkelerindeki Amerikan yatırımlarının dağılımı eşit olmamıştır. Toplam yatırımların %86.1'i (3,55 milyar Dolar) Kazakistan'a yönelmiştir.¹⁰³ Özbekistan örneğinde bu oran %12.1'e (500 milyon Dolar) karşılık gelmektedir.¹⁰⁴ ABD Ticaret Bakanlığı verilerine göre Türkmenistan'daki yatırımların toplamı 55 milyon Dolar (%1.3) civarındadır.¹⁰⁵ Son olarak Kırgızistan'daki yatırımlar %0.4 (18,4 milyon Dolar)¹⁰⁶ ve Tacikistan'da bu miktar 1 milyon doları aşmamıştır.¹⁰⁷

Amerikan sermayesinin yöneldiği en önemli sektör, petrol ve doğal gazın başını çektiği enerji sektörü olmuştur. Doğrudan yabancı yatırımların %60'ını petrol sektörü çekerken, bu alandaki yatırımların çoğu Kazakistan'da gerçekleştirilmiştir. Haziran 2000'de Kazakistan'ın "Tengizshevroil" şirketindeki %5 hissesini "Chevron"a satmasından sonra, "Tengizshevroil"deki Amerikan şirketlerine ait hisselerin oranı tekrar %75'lere (%50'si Chevron'a ve %25'i Mobil'e ait) yükselmiştir. 1997 yılında Karaçaganak'taki petrol – doğal gaz yatağının %20'sini "Texaco" satın

102 UN Economic and Social Commission for Asia and the Pacific. Investment Climate in Tajikistan. Country Report, 11, http://www.unescap.org/itid/mtg/rrtpaper_taji_pdf; Kazakhstan Country Commercial Guide, FY 2002, 7; Uzbekistan Country Commercial Guide, FY 2002; Turkmenistan Country Commercial Guide, FY 2001, 54; Kyrgyzstan Country Commercial Guide, FY 2001; Jaksibayev M., "Прямые иностранные инвестиции в Центральной Азии", Центральная Азия и Кавказ, 2000, No:6, 169-175.

103 Kazakhstan Country Commercial Guide, FY 2002, 7.

104 Uzbekistan Country Commercial Guide, FY 2002.

105 Turkmenistan Country Commercial Guide, FY 2000, 54-55.

106 Kyrgyzstan Country Commercial Guide, FY 2001.

107 Economic Overview of Tajikistan, September 2001.

almıştır. 1998 yılında aynı şirkete batı Kazakistan'daki Kuzey Buzağı yatağının %65'i satılmıştır. Kazakistan'ın Hazar kıyılarında petrol arama ve çıkarma çalışmalarını yürüten Uluslararası Kazakistan Sahanelik Operasyonel Şirketi'ndeki (OCIOC) Amerikan hisselerinin oranı %25'tir (%16.67 – Mobil ve %8.33 – Phillips Petroleum). Hazar Petrol Boru Hattı konsorsiyumundaki Amerikan şirketlerinin payı yaklaşık olarak %25 civarındadır.¹⁰⁸

Amerikan özel sektörü, Kazakistan'da diğer alanlara da ilgi göstermiştir. AEC şirketi Kazakistan'da elektrik enerjisi sanayiinin özelleştirilmesine aktif olarak katılmıştır. Ekibastuzkiy GRES-1'in yanısıra dört termoelektrik santralini ve Ust-Kamenogorsk ve Shulbinskiy hidroelektrik santrallerini satın aldıktan sonra AEC'in Kazakistan'ın enerji piyasasındaki payı %30'lara kadar yükselmiştir. "Axess Industries" Pavlodar eyaletinde Bogatyr kömür ocağını satın almıştır. Phillip Morris Almaata tütün fabrikasında sigara üretimine başlamıştır.¹⁰⁹

Özbekistan'da Amerikan şirketleri sıkı devletçi politikalarla karşılaşmıştır. Taşkent yönetimi, başta makine ve tekstil sanayii olmak üzere üretim ve istihdam oluşturan sektörlerle yabancı yatırımcıları çekmeye çalışmıştır. Petrol ve doğal gaz üretimi, devlet şirketi olan "Uzbekneftegaz"ın denetiminde kalmıştır. Yasal düzenlemelerin yetersiz kaldığı yabancı yatırımlar ile ilgili birçok Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi bulunmaktadır.¹¹⁰ ABD Ticaret Bakanlığı, Özbekistan'ın yabancı sermaye konusundaki politikalarını ve mevcut kurumsal – hukuksal altyapıyı eksik ve olumsuz bulmuştur. 500 milyon Dolarlık Amerikan yatırımının yarısı, 1995'te ABD'li "Numont Mining" şirketi ile Özbekistan'ın Jeoloji ve Maden Kaynakları Devlet Komitesi tarafından kurulan ve altın çıkarma işiyle uğraşan "Zarafshan – Numont" şirketine yönelmiştir. "Zarafshan – Numont" ortaklığı, kısa zamanda Özbekistan'ın en başarılı şirketi olarak ün kazanmıştır. Özbekistan'da şubelerini açan diğer Amerikan şirketleri şunlardır: Keys (traktör), Texaco (akaryakıt ve yağ üretimi), Coca-Cola. Yakın dönemde Özbekistan

¹⁰⁸ Kazakhstan Country Commercial Guide, FY 2002, 57-58.

¹⁰⁹ A.g.e.

yönetiminin döviz politikasındaki değişiklik yüzünden yabancı yatırımlarda çok büyük düşüş yaşanmıştır. “Uzbekneftegaz” ile Enron ve Unocal arasındaki işbirliği çalışmaları da başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

Türkmenistan’daki Amerikan yatırımları genel olarak doğal gaz sektörü ve petro – kimya sanayii alanında gerçekleşmiştir. Bunlardan en önemlisi, 1990’lı yılların sonlarına kadar Burun petrol yatağının geliştirilmesi için 40 milyon Dolardan fazla harcayan Mobil şirketinin yatırımları olmuştur.¹¹¹ Türkmenistan’a önemli miktarda Amerikan yatırımını çekmesi beklenen Trans – Afgan ve Trans – Hazar doğal gaz boru hattı projeleri, halen gerçekleştirilmeyi beklemektedir. Bu yüzdendir ki, Türkmenistan’daki toplam yabancı yatırımları içerisinde Amerikan sermayesinin payı ancak %7’yi bulmaktadır.¹¹²

Kırgızistan’da da durum bundan farklı değildir. Ülkenin en önemli altın yatağı olan Kumtor’un Kanadalı bir firma tarafından satın alınmasından sonra, Batılı yatırımcıların ilgisini çekebilecek bir başka sektörün bulunmadığı Kırgızistan’da, Amerikan yatırımlarının toplamı %4’ü aşmamaktadır.¹¹³ Tacikistan’da bu oran %1 civarındadır.¹¹⁴

3. ABD’nin Bölge Ülkeleriyle İlişkilerinde Dış Ticaret ve Yatırım

ABD’nin Orta Asya bölgesinde, enerji dışında, yatırım yapmaya istekli olduğu çok az sektör bulunmaktadır. Ayrıca ekonomik reformların yavaş olduğu sürece, Amerikan sermayesinin uzun vadeli yatırımlar için genel olarak isteksiz davranacağı görülmüştür. Nitekim Özbekistan’da yaşanan hukuksal, bürokratik ve finansal zorluklar, birçok yabancı yatırımcı ve işadamlarının ülkeyi terketmesine neden olmuştur. Yabancı yatırımcıyı çok istemelerine rağmen, Kırgızistan ve Tacikistan’ın yabancı yatırımcılara

110 Uzbekistan Country Commercial Guide, FY 2002; Commercial Overview of Uzbekistan, Updated 1/2000.

111 Turkmenistan Country Commercial Guide, FY 2000, 54.

112 Turkmenistan Country Commercial Guide, FY 2000, 54-55.

113 Kyrgyzstan Country Commercial Guide, FY 2001.

114 UN Economic and Social Commission for Asia and the Pacific, Investment Climate in Tajikistan, 12; Economic Overview of Tajikistan, Eylül 2001.

sunabilecekleri çok şey çoktur. Türkmenistan, daha fazla yabancı yatırımcıyı ülkeye çekebilmek amacıyla sıcak bir atmosferin oluşturulması yolunda önemli adımlar atmıştır. Kazakistan'daki Amerikan yatırımlarının büyük çoğunluğu ise enerji sektöründe gerçekleşmiştir.

Washington açısından öncelikle yapılması gereken şey, Amerikan şirketlerinin Orta Asya'daki faaliyetlerinin temelini oluşturacak yasal çerçevenin hazırlanması ve ticaret ve yatırım ilişkilerini düzenleyecek devletlerarası antlaşma ve protokollerin imzalanması olmuştur.¹¹⁵ Uygulamada, bölge ülkelerindeki reform çalışmaları, dış ekonomik ilişkilerin liberalleştirilmesi ve yabancı yatırımlara karşı izlenen tutum v.d. faktörler bu süreci doğrudan etkilemiştir. Kazakistan ve Kırgızistan dış ekonomik ilişkilerde liberalizasyonu başarıyla gerçekleştirmişlerdir. Türkmenistan, ekonomisini erken dönemde yabancı yatırımlara açarak, dış ekonomik ilişkilerde “açık kapılar” siyasetini takip etmiştir. Ancak bu “açıklık” krediler konusunda değil, doğrudan yatırımlar bağlamında bir açıklığı ifade etmektedir.¹¹⁶ Özbekistan, diğer ülkelerin aksine dış ticarete devlet kontrolünü sürekli korumuş ve yabancı yatırımlara ancak belirli alanlarda izin verilmiştir. İç savaş yaşamış olan Tacikistan, liberal ekonomik reformlara ancak 1990'ların sonlarında başlayabilmiştir.

ABD Dışişleri Bakan yardımcısı Talbott Amerika – Orta Asya İş Konferansında, “Amerikalı işadamlarının bölgede diğergamlık için değil; cazip bir iş olduğu için yatırım yaptıklarını” söylemiştir.¹¹⁷ Aynı konferans sonrasında, Temmuz 1994'te bir Orta Asya – Amerika Girişim Fonu kurulmuştur. Bu girişimin öncesi ve sonrasında imzalanan çeşitli işbirliği anlaşmalarının hepsi Amerika – Orta Asya yatırım ve ticaretinin ihtiyaç duyduğu yasal ve maddi altyapının tesisini hedef almıştır.

Eximbank, Türkmenistan ve Özbekistan'a ihtiyaç duyulan gıda ve sağlık malzemelerinin alınması için kısa vadeli ödenek ve garantiler vermektedir. Ayrıca Deniz Aşırı Yatırım Kuruluşu (OPIC) beş Avrupa devleti

115 Bknz.: United States Assistance and Economic Cooperation Strategy for the New Independent States, 68.

116 Şatlık Amanov, Türkmenbaşı Vizyonu...

ile ayrı ayrı anlaşmalar imzalamıştır.¹¹⁸ Bu cumhuriyetlere yapılan yardımların en önemli hedeflerinden birisi karşılıklı ticareti artırmaktır. Clinton yönetimi küresel rekabette Japonya, Çin ve Güney Kore'nin gerisinde kalmamak için Orta Asya'ya yapılacak yatırımların artırılmasını desteklemiştir.

Amerikan yönetimi Kazakistan ile Şubat 1993'te, karşılıklı olarak en fazla gözetilen devlet statüsü (MFN) kazandıran bir anlaşma imzalamıştır. Anlaşma gereğince her iki ülkede ticari temsilcilikler açılmış ve ikili ekonomik ilişkileri geliştirme yönünde faaliyetler başlatılmıştır. Mayıs 1992'de imzalanan ve Amerikalı müteşebbislere özel haklar sağlayan anlaşma, 1993 Ekiminde çifte vergilendirmeyi kaldıran protokolün imzalanması ile güçlendirilmiştir. Kırgızistan ile ekonomik ilişkiler de benzer bir seyir izlemiştir. 1992 Ağustosunda en fazla gözetilen ülke anlaşması, 1993 Aralığında bir yatırım anlaşması imzalanmıştır. Vergileri düzenleyecek bir anlaşma üzerinde çalışmalar bitirilmiştir. Özbekistan ile en fazla gözetilen ülke anlaşması 1993 Kasımında, karşılıklı yatırım anlaşması ise 1994 Martında imzalanmıştır. Türkmenistan ile de bir çok karşılıklı yatırım anlaşmaları imzalanmıştır.¹¹⁹

Tablo – 19: ABD'nin Orta Asya Ülkeleri ile Ticareti, 2005-2006 Yılı (Milyon \$)

Ülkeler	İhracat		İthalat		Denge	
	2005	2006	2005	2006	2005	2006
Kazakistan	538.3	408.2	1,101.1	632.3	- 562.9	- 224.1
Kırgızistan	31.1	24.9	4.6	3.6	26.5	21.2
Özbekistan	73.8	33.6	95.6	64.3	-21.8	-30.6
Tacikistan	28.8	30.5	241.0	60.7	-212.2	-30.1
Türkmenistan	237.1	79.7	135.3	62.1	101.8	17.5

Kaynak: U.S. Census Bureau, Foreign Trade Division, DDB, Washington, D.C. 20233.

117 Strobe Talbott, "Promoting Democracy...", 280-282.

118 Nichol, 14.

119 Fact Sheets..., 282-297.

Chevron ve Philip Morris gibi birçok Amerikan şirketinin bölgeye yaptıkları yatırımların önümüzdeki yıllarda birkaç katına çıkması beklenmektedir. Dünyanın en büyük petrol anlaşması Amerikan petrol şirketi Chevron ile Astana yönetimi arasında, Kazakistan'ın Tengiz ve Korolev bölgelerindeki petrol rezervlerini çıkarma amacıyla imzalanmıştır. Söz konusu anlaşma 40 yıllık bir dönemi kapsamakta ve 20 milyar dolarlık bir yatırımı öngörmektedir.¹²⁰

Bölgeye yönelik Amerika-İsrail ve Amerika-Türkiye, bazen de bu üç ülkenin birlikte yürüttüğü projelerin yanısıra, bu üç ülkenin işadamlarının da bölge ile ticari ilişkilerinde benzer kombinezonlar içine girdikleri gözlenmektedir.¹²¹ Ayrıca, IMF'in bölge ülkeleri ile imzaladığı anlaşmalar ve çeşitli danışmanlık ilişkileri doğrudan Amerikan çıkarları ile örtüşmektedir.

Amerikan sermayesinin ve teknolojisinin Orta Asya'ya gelişi, şüphesiz bölge ülkelerinin dış ekonomik ilişkilerinin çeşitlenmesine ve petrol, doğalgaz (Kazakistan) ve altın (Özbekistan) gibi önemli sanayi dallarında üretim artışına neden olmuştur.

Son tahlilde, 1990'lı yıllar boyunca Amerika Birleşik Devletleri'nin Orta Asya bölgesindeki ekonomik çıkarları ve bu eksenindeki yaklaşımları yetersiz ve önemsiz kalmıştır. Bölgeye ulaşımın zorluğu, coğrafi olarak yalıtılmış (kapalı) konumu, gelir düzeyinin düşüklüğü ve benzeri faktörleri önplana çıkartan karamsar uzmanların yaklaşımları, Washington'un iyimser resmi açıklamalarına rağmen, ABD – Orta Asya arasındaki ekonomik ilişkileri daha fazla yönlendirmiştir.¹²² 2000 yılında Amerikan sermayesinin yabancı ülkelerdeki toplam yatırımları içerisinde Orta Asya bölgesinin payı ancak %0.33 civarındaydı; ABD'nin toplam dış ticaret hacmi içerisinde bölge ülkelerinin 1995 – 2000 yılları arasındaki ortalama ağırlığı %0.05 olmuştur.¹²³ Amerikan yönetimlerinin desteğini alan birkaç büyük ticari proje, hem bölge ülkeleri hem de Washington açısından siyasi ve stratejik önem sahip olmuş

¹²⁰ Milliyet, 8 Nisan 1993.

¹²¹ "Orta Asya'da Türk, ABD, İsrail Ortaklığı", Milliyet, 11 Kasım 1994.

¹²² Bknz.: Central Asia and the World, 125; Strategic Assessment of Central Eurasia, 8.

¹²³ Statistical Abstract of the United States, 1997, 803-806; Statistical Abstract of the United States, 2002, 788.

ve ABD'nin Orta Asya'daki ekonomik ve stratejik çıkarları ekseninde genel dış politika hedefleriyle uyumlu olarak desteklenmiştir.

4. Enerji Bağlamında ABD'nin Ekonomi Politikası

Orta Asya, enerji gelişimi açısından büyük bir potansiyele sahiptir. Kazakistan, 2015 yılı itibariyle dünyanın en büyük beş petrol ihracatçısı arasına girebilecek kapasiteye sahiptir. 2015'te üretimin günlük 5 milyon varile kadar yükselerek Kuveyt ve İran'ı geçmesi beklenmektedir. Türkmenistan dünyanın en büyük doğal gaz rezervlerine (yaklaşık 101 trilyon m³) sahip ülkesinden biridir ve günlük petrol üretimi 160,000 varile ulaşmaktadır. Her ne kadar Hazar bölgesi, Ortadoğu'nun toplam üretimine rakip olamasa bile, yakın gelecekte, en önemli OPEC-dışı (Organization of the Petroleum Exporting Countries) üretim merkezi olmaya adaydır. Diğer taraftan, Tacikistan ve Kırgızistan'ın hidroelektrik enerji potansiyeli, Orta Asya, Afganistan ve Güney Asya'nın bir kısmının enerji ihtiyacını karşılayabilecek seviyededir.

a. ABD'nin Küresel Enerji Politikası

Enerji, en başta küreselleşmenin ve ticaretin itici gücüdür; aynı zamanda çevre ile ilgili sorunların ana kaynağı olarak küresel bir boyut taşımaktadır. Sürdürülebilirlik stratejisinin en önemli unsurları olan ekonomik kalkınma, çevre ve insan sağlığı, su, tarım, bilgi ve iletişim teknolojileri v.d. enerji sektörü ile doğrudan bağlantılıdır. Enerji, artık küreselleşme ve kalkınma meselelerinden bağımsız olarak düşünülemez ve günümüzde tamamen siyasal mülahazalarla ele alınmaktadır. ABD'nin de içerisinde bulunduğu sanayileşmiş Kuzey ülkeleri, mevcut küresel enerji sisteminin ana belirleyicileridir ve dünyadaki CO2 emisyonlarının %75'inin kaynağıdır; ayrıca dünyanın mineral ve maden kaynaklarının %70'ini tüketmektedirler.¹²⁴

¹²⁴ Heinrich Böll Foundation, "Global Energy Strategy", www.boell-latinoamerica.org, 8 Kasım 2006.

Enerji, sanayileşmiş ekonomilerin gücünün ve refahının devamı için vazgeçilmezdir. Yakın gelecekte, dünyanın geri kalan bölgelerinde beklenen hızlı ekonomik gelişmeyle birlikte (özellikle Çin ve Hindistan'da), petrol ve doğal gaz başta olmak üzere enerjiye duyulan ihtiyaç daha da artacaktır.

ABD'nin enerji politikası, her şeyden önce küresel bir boyuta sahiptir; artan küresel arz ve kaynakların çeşitliliği bu politikanın temelini oluşturmaktadır. Farklı kaynaklardan dünya enerji piyasasına giriş yapan her ilave enerji (doğal gaz ve petrol) kaynağı, aynı zamanda ABD'nin kendi enerji güvenliğini de artırmaktadır. Günümüzde Amerika Birleşik Devletleri, kendi enerji güvenliğini ve küresel ekonomik sistemin sürekliliğini kazanmak amacıyla, dünyanın en önemli petrol ve doğal gaz üreticisi ülkeleriyle yakın işbirliği içerisinde.

1990'lı yıllar boyunca Amerikan yönetimleri en çok ülkenin uzun vadeli enerji güvenliğinin sağlanması için çaba harcamışlardır. Amerikan ekonomisinin petrol ithalatına olan bağımlılığının sürekli artması bu konudaki endişeleri daha da artırmıştır. 2000'li yıllara gelindiğinde, ABD'nin özellikle Körfez ülkelerinden ithal ettiği petrol miktarında artış gözlenmiştir. Bundan dolayı hem Amerikan hem de dünya enerji talebine cevap verebilecek hertürlü kaynak çeşitliliğinin (özellikle Hazar Havzası) ve enerji türünün sağlanması, Amerika Birleşik Devletleri'nin stratejik hedefi haline getirilmiştir. ABD Enerji Bakanı F. Penny'nin de haklı olarak belirttiği gibi Amerika, petrol ithalatında bir tek kaynağa bağımlı olarak kalmak istememektedir.¹²⁵ Petrol ihracatçıların sayısının artması, herşeyden önce Körfez bölgesinde oluşabilecek herhangi bir siyasal istikrarsızlık ortamında ABD, Batı Avrupa ve Japonya'ya petrol sevkiyatında oluşabilecek kesinti riskini de azaltacaktır. Bu durum, aynı zamanda Körfez ülkelerinin ve OPEC'in dünya petrol fiyatlarını belirleme yeteneğini de azaltacaktır.

¹²⁵ Comprehensive National Energy Strategy, Washington, 1998, <http://www.policy.energy.gov/cnes.pdf>, 12 Eylül 2004.

b. ABD'nin Hazar Politikasının Oluşumunda Enerjinin Rolü

Hazar Havzası coğrafi olarak kapalı bir bölge olduğu için, buradaki petrol ve doğalgaz üreticisi ülkeler, hidrokarbon kaynaklarını dünya pazarlarına çıkarmak için birçok sorunla karşı karşıyadırlar. Söz konusu ülkelerin enerji kaynaklarını değerlendirebilmeleri ve refah seviyelerini yükseltebilmeleri için ABD, çeşitli boru hattı projelerini desteklemektedir. Bu alanda büyük başarılarla imza atıldığı söylenebilir. Hazar Boru Hattı Konsorsiyumu 2001 yılında işe başlamış ve günümüzde Kazak petrolünü Tengiz'den Karadeniz'e taşımaktadır. Hazar bölgesinin petrollerini Akdeniz'e ulaştıracak olan Bakü – Tiflis – Ceyhan (BTC) petrol boru hattı başarılı bir şekilde faaliyete geçirilmiştir. Ayrıca Türkmenistan, Afganistan ve Pakistan, Güney Asya bölgesinin enerji ihtiyaçlarını karşılayabilmek amacıyla Asya Kalkınma Bankası ve Dünya Bankası ile birlikte Trans-Afgan Boru Hattı Projesi üzerinde çalışmaktadırlar.¹²⁶

Rus – Amerikan ilişkilerindeki soğuma ve eşzamanlı olarak ABD'nin NATO'yu genişletme planlarının, Çeçenistan'daki Rus askeri operasyonlarının, Azerbaycan ve Kazakistan'daki petrol şirketlerinin çıkarlarının olumsuz etkilendiği bir ortamda, Washington yönetimi, Hazar bölgesine yönelik "bütüncül" bir Amerikan stratejisini geliştirmek zorunda kalmıştır. 1995 yılının başlarında Amerikalı büyük petrol şirketleri Hazar'daki çıkarlarını koruyabilmek amacıyla bir baskı grubu oluşturmuşlardır. Söz konusu grup, Ulusal Güvenlik Konseyi'nden meşhur enerji uzmanı S. Heslin ve Başkan Yardımcısının ulusal güvenlikten sorumlu danışmanı S. Berger'in dikkatlerini Hazar sorununa çekmeyi başarmıştır. Neticede Ulusal Güvenlik Konseyi'ne bağlı, Amerikan Hazar politikasını koordine edecek kurumlar arası bir oluşum ortaya çıkmıştır; bu yeni kuruluşun üyeleri arasında Dışişleri, Maliye, Ticaret, Enerji ve Savunma Bakanlıklarının yanı sıra, CIA, Çevre

126 Fact Sheet, Bureau of European and Eurasian Affairs, Washington, DC, "Frequently Asked Questions About U.S. Policy In Central Asia", <http://www.state.gov/p/eur/rls/fs/15562.htm>, 27 Kasım 2002.

Koruma Dairesi, dış ekonomik ilişkileri ve dış yardımları yürüten kurumlar ile başkan yardımcısının ofisinden temsilciler bulunmaktadır.¹²⁷

Petrol işlerine ilgi duyan veya doğrudan petrol şirketlerinde çalışan birçok tanınmış emekli siyasetçiler ve üst düzey idari işlerde çalışmış yetkililer, aktif bir Hazar politikasının izlenmesi için lobicilik yapmaya başlamışlardır. Bunların arasında Zbigniew Brzezinskiy, H. Kissinger, R. Armitadge, J. Sununu, L. Eagleberger ve B. Scoucroft gibi tanınmış kişiler bulunmaktadır.¹²⁸ Bunların Amerikan silah sanayii şirketleriyle olan yakın bağlantıları ve geleneksel Rusya karşıtı tutumları, Hazar bölgesine ilişkin Amerikan politikasının oluşumunda çok büyük rol oynamıştır. Amerikan dış politikasında Hazar yöneliminin bağımsız bir bölgesel strateji ekseninde ele alınmaya başlanması, büyük ölçüde petrol şirketlerinin ve onların finanse ettikleri lobi gruplarının etkisiyle gerçekleşmiştir. Washington'un Hazar politikası, merkezinde Azerbaycan'ın yer aldığı Kafkas politikasının genişletilmiş varyantı biçiminde ortaya çıkmıştır. Amerikan petrol şirketlerinin Kazakistan ve Türkmenistan'daki varlığı, doğal olarak Kafkasya ve Orta Asya'nın petrol ve doğal gaz zengini ülkelerini Hazar eksenli politikalar üretmeye sevketmiştir.

Sonraları, Amerikan resmi retoriğinde Hazar politikasının genel olarak Orta Asya ve Kafkasya politikasıyla özdeşleştirilmeye başladığını görüyoruz.¹²⁹ Daha çok petrol ve doğal gazın çıkartılması ve ihracatı konularına odaklanan ABD'nin Hazar politikasına Özbekistan, Tacikistan ve Kırgızistan'ın dahil edilmesi, Orta Asya'daki Amerikan çıkarlarının portresini değiştirmiştir.

Hazar bölgesinin Amerikan politikasındaki yerini ABD'nin enerji çıkarları belirlemektedir. Resmi söylemde Orta Asya ve Kafkasya'nın tamamının bu bölgeye dahil edilmesine rağmen, Washington'ın Hazar politikası daha çok Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan'ın Hazar kısmı

¹²⁷ Rashid A. Taliban, *The Story of the Afghan Warlords*, L., 2001, 161-162.

¹²⁸ Европа и Россия: проблемы южного направления. Средиземноморье – Черноморье – Каспий, М., 1999, 378; Rashid A., Taliban: *The Story of the Afghan Warlords*, 261.

üzerinde yoğunlaşmaktadır. Rus araştırmacı M. V. Bratersk'inin ifadeleriyle, "Hazar, Amerikan stratejistleri tarafından Kafkasya'ya meyilli bir bölge olarak değerlendirilmiştir".¹³⁰

ABD'nin Hazar bölgesindeki ve Orta Asya'daki çıkarları tamamen olmasa bile hatırı sayılır derecede örtüşmektedir. Washington, bölgenin zenginliklerinin dünya pazarlarına ulaştırılması ve Hazar denizinin paylaşımı gibi meselelere dikkatleri çekerken, Amerikan dış politikasında, Rusya'nın bölgedeki nüfuzunu kırmaya yönelik girişimlerin önemi abartılmıştır. Bunun aksine, Çin'in Orta Asya'ya girişinin Amerikan çıkarları üzerindeki uzun vadeli etkileri ikinci plana itilerek gözardı edilmiştir.

ABD'nin Hazar politikasının temel hedeflerinin ve araçlarının belirlendiği 1995 yılı, aynı zamanda Orta Asya'ya yönelik Amerikan politikasının da oluşumunda önemli bir adım sayılmıştır. Bölgenin enerji kaynaklarına yapılacak Amerikan yatırımları ile ilgili sorunlar, Washington'daki siyaset yapıcılarının dikkatlerini Orta Asya ve Kafkasya'daki istikrar ve güvenlik konularına çekmiştir.

Amerikan yönetimlerinin Hazar politikası, kuşkusuz, Orta Asya yerine Kafkasya bölgesinde daha gözle görülen sonuçlar elde etmiştir. Rusya'nın Azeri petrolünün taşınmasındaki tekeli 2000'li yılların başlarından itibaren sarsılmaya başlamıştır. Ancak, Kazakistan ve Türkmenistan'ın ihracat güzergahlarında Rusya'nın halen eski konumunu muhafaza ettiği görülmektedir. Bölge ülkelerinin petrol ve doğal gaz sistemlerinin geliştirilmesiyle ilgili sorunların çözümüne Amerika Birleşik Devletleri'nin sürekli müdahil olması, Rusya'nın bölgeye yönelik enerji politikasını büyük ölçüde etkilemiştir. Batılı (özellikle Amerikan) firmaların katılımıyla enerji sektöründe oluşturulan uluslararası konsorsiyumlara karşı Rusya'nın izlediği politikalarda "yumuşama" ve "kabullenme" eğilimleri hissedilmektedir¹³¹. Aynı eğilimin, Hazar'ın statüsü veya Kazakistan ve Türkmenistan'ın enerji

129 Eizenstat S., Under Secretary for Economic, Business and Agricultural Affairs. Testimony before the U.S. Senate Foreign Relations Committee International Economic Policy, Export and Trade Promotion Subcommittee, 23 Ekim 1997.

130 Braterskiy M. V., Политика США в Средней Азии: итоги десятилетия, США-Канада: экономика, политика, культура, 2002, No: 9, 57.

131 Fedorov Y. E., Каспийский узел, Мировая экономика и международные отношения, 1996, No:4, 91-95.

kaynaklarının ihracatı konusunda izlemeye çalıştıkları bağımsız yönelimler karşısındaki Moskova'nın tutumunda da varlığı iddia edilebilir. Rus güzergahına alternatif bir çok hattın varlığına ve aynı zamanda bu hatların gerçekleşmesi için siyasal ve finansal her türlü desteği vermeye hazır olduğuna işaret ederek ABD, enerji diplomasisini Kazakistan ve Türkmenistan üzerindeki Rus nüfuzunu kırmak için bir araç olarak başarılı bir şekilde kullanmıştır. Aynı şekilde, Hazar kaynaklarının İran üzerinden ihracatını öngören projelerin taraflarına karşı uyguladığı sert baskılar beklenen sonuçları vermiştir. Washington'da Amerikan stratejik çıkarları ekseninde değerlendirilen bir başka önemli konu da, Orta Asya'daki Çin yatırımları (özellikle Kazakistan'ın petrol sahalarında Çin şirketlerinin yürüttükleri çalışmalar, Kuzey Kazakistan bölgesinden Çin'e çekilecek petrol boru hattı projesi ve Türkmen doğal gazı ile ilgili proje) olmuştur. Bahsi geçen son projeler, "Avrasya enerji koridoru"nun tamamlayıcı parçaları olarak düşünülmeye rağmen, Amerikan yönetimi tarafından görmezlikten gelinmiştir¹³².

2000 yılına gelindiğinde, Amerika Birleşik Devletleri, dünya petrol piyasaları için ana kaynak olarak Hazar bölgesinin hiçbir zaman Ortadoğu'nun yerine geçemeyeceğini resmen kabullenmiştir¹³³. ABD'nin kendi enerji güvenliğinin yanısıra Amerikan şirketlerinin çıkarları açısından, Hazar'ın enerji kaynaklarının dünya pazarlarına çıkışının hızı ve yönünün kontrol edilmesi ve aynı zamanda bölgedeki enerji altyapısının gelişiminin dozunun ayarlanması önemlidir. Bu yüzdendir ki pahalı, karmaşık ve emniyetsiz boru hattı projeleri, Washington'un stratejik hedefleriyle uyumlu olduğu müddetçe Amerikan enerji politikasına dahil edilmiştir.

132 Вкнз.: Саясат, 1999, No:1, 48-51; Европа и Россия: проблемы южного направления, 546.

133 The Status of Infrastructure Projects for Caspian Sea Energy Resources. Hearing, 6.

c. Orta Asya ve/veya Hazar Bölgesinin Enerji Profili

1990'ların başlarında Amerikalı uzmanlar, Hazar bölgesinin enerji rezervlerini 20 – 30 milyar varil civarında, Kazakistan'ın rezervlerini ise yaklaşık 16 milyar olarak belirlemişlerdir. Dünya piyasaları için bölge petrolünün önemi, Alaska (9 milyar) ve Kuzey Denizi (yaklaşık 30 milyar) rezervleri ile karşılaştırılarak anlaşılabilir.¹³⁴ Her ne kadar Hazar bölgesinin petrol ve doğal gaz kaynaklarının geliştirilmesi Amerikan şirketlerinin ticari çıkarları kapsamında ele alınsa bile, genel olarak ABD'nin ulusal çıkarlarıyla bağdaşmadığı ileri sürülmüştür. Nitekim, ABD'nin Mali Denetim Genel İdaresi'nin 1994'te yayınladığı rapora göre, "... ülke Amerikan yatırımları ve petrol teçhizatı ve hizmetlerinin ihracatı için çok iyi imkanlar..."¹³⁵ sunmasına karşılık, Amerikan veya dünya piyasaları için önemli bir kaynak olamayacaktır.

Tablo – 20: Bölge Ülkelerinin Petrol Ve Gaz Rezervleri

	İspatlanmış Petrol Rezervleri (milyar varil)	Olası Petrol Rezervleri (milyar varil)	Toplam Petrol Rezervleri (milyar varil)	İspatlanmış Gaz Rezervleri (Trilyon cu.ft)	Olası Gaz Rezervleri (Trilyon cu.ft)	Toplam Gaz Rezervleri (Trilyon cu.ft)
AZERBAYCAN	3.6-12.5	27	31-40	11	35	46
KAZAKİSTAN	10-17.6	85	95-103	53-83	88	141-171
TÜRKMENİSTAN	1.7	32	34	98-155	159	257-314
ÖZBEKİSTAN	0.3	1	1	74-88	35	109-123
<i>TOPLAM</i>	16-32.5	163	179-195	236-337	328	564-665

Kaynak: U.S. Energy Information Administration, June 2000

1998'de petrol fiyatlarındaki düşüş, Hazar bölgesinde petrol ve doğal gaz arama ve çıkarma çalışmalarının hızını kesmiştir. Bu dönemde Hazar rezervlerine ilişkin iyimser değerlendirmelerin gerçekleri yansıtmadığına dair iddialar, kuşkuların artmasına neden olmuştur. 1998'de Londra Uluslararası

¹³⁴ US General Accounting Office, International Trade: Kazakhstan Unlikely to Be Major Source of Oil for the United States, 8; Central Asia and the World, 139.

Stratejik Araştırmalar Enstitüsü'nün yayınladığı rapora göre, Hazar bölgesindeki petrol rezervleri 25 – 35 milyar varil olarak belirlenmiştir¹³⁶. Teksas'taki Baker Enstitüsü de benzer şekilde ispatlanmış rezervleri 15 – 31 milyar varil (dünya rezervlerinin %2.7'si) olarak açıklamıştır¹³⁷. Her iki kurum da, bölgenin enerji kaynaklarının Ortadoğunun rezervleriyle kıyaslanmasının yanlışlığına dikkat çekmiştir. İyimser değerlendirmelerin gözden geçirilmesi gerektiğine dair talepleri haklı çıkartan bir diğer faktör de, Azerbaycan'daki kuyuların bazılarında yürütülen arama çalışmalarından elde edilen olumsuz sonuçlardır. Bu koşullarda Washington, Hazar eksenli politikasını gözden geçirmek zorunda kalmıştır. Yabancı yatırımcıların bölgeye olan ilgisindeki düşüş ve elverişsiz fiyat konjonktürü, Bakü – Ceyhan projesinin ticari cazibesini de olumsuz etkilemiştir.

Ancak, Washington tarafından Hazar bölgesinde aktif dış politika izlenmeye karar verildikten sonra, Amerikan hükümet daireleri ve kuruluşları bölgenin petrol kaynaklarının 200 milyar varil civarında olduğunu açıklamışlardır. Bu değer olası rezervlerin maksimum düzeyini gösterirken, bölge ülkeleri dünyanın diğer petrol üreticisi ülkeleriyle karşılaştırılmaya başlanmıştır. Bu çıkarımlardan en zayıf olanı ise, Hazar bölgesinin önümüzdeki on yılda dünya petrol piyasasının en önemli oyuncusu haline geleceği ve Körfez bölgesine rakip olacağı teziydi¹³⁸. Hazar rezervlerinin yüksek olarak değerlendirilmesi, bölgenin stratejik önemini artırmıştır; ABD'nin enerji güvenliği ve çıkarları açısından Hazar havzasının önemi, "Ulusal Güvenlik Stratejisi" belgesine de yansımıştır¹³⁹. ABD Ulusal Güvenlik Konseyi'nin Rusya, Ukrayna ve Avrasya İşleri Dairesi'ni 1993 – 1995 yılları arasında yöneten R. Forsythe, XX. yüzyıl boyunca Hazar petrolünün dünya politikasında çok önemli rol oynadığını belirtmiştir¹⁴⁰. Bölgenin enerji

135 US General Accounting Office, International Trade: Kazakhstan Unlikely to Be Major Source of Oil for the United States, 2.

136 Radio Free Europe / Radio Liberty Magazine, London, 28 April 1998.

137 "Unlocking the Assets: Energy and Future of Central Asia and the Caucasus", Main Study, <http://www.bakerinstitute.org/Pubs/workingpapers/efac/efcac8.html>, 4 Ocak 2005.

138 U.S. Department of State, Caspian Region Energy Development Report, H.R. 3610, Congressional Record, 1997, S4208.

139 A National Security Strategy for a New Century, 1997.

140 Forsythe R, The Politics of Oil in The Caucasus and Central Asia, Prospects for oil exploration and export in the Caspian basin, L., 1996, 9.

rezervleri konusundaki yüksek değerlendirmeler, doğal gaz konusunda da görülmüştür. Hazar'ın enerji kaynaklarıyla ilgili spe ulasyonlardaki artış, bölge ülkeleriyle antlaşmalar imzalamış olan şirketlerin hisselerinin değerinde de artışa neden olmuştur. Hazar Havzasındaki enerji kaynakları rezervlerinin tahmin edilenden fazla olduğunun anlaşılması, 1990'ların ortalarından itibaren bölgeye yönelik Amerikan diplomasisinin hareketlenmesine yol açmıştır.

d. Orta Asya'nın Yükselen Doğalgaz Jeopolitiği ve Rusya

“20. yüzyıl için petrol ne ise, yirmi birinci yüzyıl için de doğalgaz aynı şey olacaktır.” 23 Ocak 2006 tarihli The Nation dergisindeki makalesinde Hampshire College Profesörlerinden Michael T. Klare'a ait bu tespitin haklı gerekçelere dayandığını söylemek mümkündür. Nitekim önümüzdeki birkaç yıl içerisinde dünya enerji arzında doğal gazın payının kömürü de geçerek, yıllık tüketim artışının %3,2'ye ulaşacağı tahmin edilmektedir. Bu artış özellikle doğal gazın elektrik üretimindeki kullanımının yaygınlaşmasından kaynaklanmaktadır. Doğal gazın küresel boyuttaki ticareti de gittikçe artmaktadır.

Alternatif enerji kaynaklarına nazaran doğal gazın ekonomik, teknolojik ve çevresel birçok avantajının bulunmasına karşın, uluslararası ve bölgesel düzeylerdeki kurumsal yapılanmanın zayıf olduğu bu alanda birçok eksikliğin olduğu da bilinen bir gerçektir. Petrol örneğine benzer şekilde, doğalgazın küresel bir piyasasının bulunmadığı da buna eklenmelidir. Diğer taraftan, hangi doğalgaz kaynaklarına ve ulaşım güzergahlarına yatırım yapılacağı küresel   ekte cevaplanması gereken bir sorun olarak belirlemektedir. Halen yapımı devam eden veya proje aşamasında olan doğal gaz boru hatları ve altyapı çalışmaları, ülkeleri [ve/veya bölgeleri] bir birine bağlarken, bunların siyasi ve stratejik sonuçları neler olacaktır? Pahalı olmanın yanı sıra riskli unsurlar da ihtiva eden enerji yatırımlarının güvenliğini ve tarafların taahhüt ettiği uzun vadeli yükümlülükleri garanti eden yasal düzenlemeler ile kurumsal yapılanmaların çerçevesini kimler belirleyecektir? Hangi ülkelerin

“doğal gaz tedarikçisi” veya “geçiş güzergahı” olacağı sorunsalının, arz-talep denkleminin ötesinde bütün uluslararası toplumun çıkarlarına hizmet edecek şekilde çözümlenmesi mümkün müdür? Sözelimi bir İran’ın tedarikçi veya en azından bir güzergah hattı olarak kabul edilip edilmemesi meselesinde, buna itiraz edenler kadar destekleyicilerin de gerekçelerine kulak verilmelidir. Dış politikaya yön verenlerin “enerji jeopolitiği” üzerinde daha çok yoğunlaşması, bizi, ilgili bölgelerin ve ülkelerin gelişme alternatiflerini tartışmaktan alıkoymamalıdır.

Yakın dönem itibarıyla, doğalgaz ve jeopolitik kavramlarının birlikte daha çok kullanıldığına şahit oluyoruz. Çoğu analizci, jeopolitiği, ulus-devletlerin güç ve güvenlik arayışlarında oynadıkları sıfır-toplam bir oyuna benzetmektedirler. Bu kavram, aynı zamanda, siyasi kararlar üzerindeki coğrafi, demografik, ekonomik ve teknolojik faktörlerin etkisini de yansıtmaktadır. Bu anlamda daha geniş toprak ve daha fazla doğal kaynak, başkaları için “kayıp” anlamına gelmektedir. Doğalgaz örneğinde ise, küreselleşen dünya koşullarında, bunun bir “kayıp” olmanın ötesinde, bazen ülkeler için çok geniş işbirliği imkanları sunan bir “cankurtaran simidi” haline dönüşebildiğini iddia edebiliriz.

Doğalgaz ihtiyacını ithal ederek karşılayan ülkeler, kendi enerji sistemlerinin güvenliğini kısmen de olsa başkalarının ellerine bırakmış olmaktadır. Bu anlamda, doğalgazın jeopolitiği, sadece nüfuz mücadelesini değil, aynı zamanda doğalgazın alınıp satılması, boru hatlarının güzergahları, işbirliği projelerinin mahiyeti ve sağlanacak her türlü kazancın taraflar arasındaki paylaşımını da içeren karmaşık bir olguya işaret etmektedir. Siyasal farklılıklara rağmen, ülke sınırlarını aşan doğalgaz projelerinin geçmişte de başarılı örnekleri bulunmaktadır. Sovyetler Birliği Avrupa’lı müşterilerine doğal gaz satmaya 1968 yılında başlamıştır ve boru hattının yapımı da Soğuk Savaş geriliminin en yüksek olduğu döneme rastlamaktadır. Soğuk Savaş döneminde iki kutuplu dünya arasında enerji sektöründekine benzer büyük ölçekli işbirliği örneğinin sayısı yok denecek kadar azdır. Her iki tarafın çıkarlarına hizmet eden doğalgaz ve/veya enerji projeleri, aslında işbirliği imkanlarının da en iyi test edildiği alan niteliği taşımaktadır ve

ilişkilerin evriminde önemli rol oynamaktadır. Bu aynı zamanda etkin bir güven tesis edici mekanizma rolünü de üstlenmektedir. Günümüzde de enerji sektörü kadar verimli işbirliği imkanları sunan pek az alan bulunmaktadır. Ülkelerin enerji ve altyapı alanlarında yaptıkları büyük çaplı yatırımlar ve verdikleri taahhütler dikkate alındığında, bu türden bir işbirliğinin süreklilik arz et(mesi gerek)tiğini de rahatlıkla söyleyebiliriz. Görüldüğü gibi boru hatlarında ve doğal gaz yatırımlarında tüm taraflar kazanan durumundadır; tarafların sıfır-toplamı oyun stratejisinden vazgeçip tamamen “kazan-kazan” perspektifine sahip olmaları gerekir. Doğalgazla ilgili güvenlik kaygılarına baktığımızda bunun, tranzit güzergahları üzerinde değil de, daha çok kaynakların güvenilirliği üzerinde odaklandığını görüyoruz. Nitekim 1979’da tek taraflı olarak doğal gaz fiyatlarını değiştirdiğini açıklayan Cezayir örneği, hala Avrupalı müşteriler tarafından hatırlanmaktadır. Bu yılın başlarında yükselen Ukrayna – Rusya enerji gerilimi de bu yüzden en çok Avrupa ülkelerini rahatsız etmiştir.

Bugün Rusya, içerde siyasi ve ekonomik açıdan istikrara kavuşurken, yeniden eski “merkezi” konumuna yerleşmektedir. Bu özellikle enerji alanında belirgin olarak yüze çıkmaktadır; Rusya enerji alanında artık bir süper güçtür. Geçen yılın sonlarına doğru gerçekleşen Rusya Güvenlik Konseyi’nde Rusya’nın bir enerji süper gücü olarak gelişeceği tasarlanmıştır. Başkan Putin enerjinin küresel ekonomik gelişimin itici gücü olduğunun farkındadır ve bunu Rusya için bir fırsat olarak değerlendirmektedir. Rusya’nın sahip olduğu coğrafi ve stratejik üstünlükler onu enerji alanında küresel bir oyuncu olmaya zorlamaktadır. Kaldı ki Rusya’nın, enerji dışında, liderlik iddia edeceği bir başka alan da [şimdilik] bulunmamaktadır. Kimi gözlemciler tarafından “enerji emperyalizmi” olarak nitelendirilen Rusya’nın yeni enerji politikasının yerel, bölgesel ve küresel hedefleri bulunmaktadır. Bu hedefler arasında, enerji kaynaklarının siyasi ve ekonomik nüfuzu artırmak için etkin kullanılması, bu sayede “enerji süper gücü” statüsüne kavuşulması ve nihai amaç olarak küresel düzeyde eski siyasi süper gücün elde edilmesi sayılabilir. Yeni enerji politikası, ihracat yapılacak pazarları çeşitlendirmeyi öngörürken, Sovyetler Birliği coğrafyasındaki eski müşterileri de elde tutmayı amaçlamaktadır.

Nitekim Rusya Federal Atom Enerji Ajansı Başkanı Sergei Kirienko, Rusya, Ukrayna ve Kazakistan'ı bir bütünün parçaları olarak tanımlarken aslında buna işaret etmektedir. Bu anlamda, Rusya'nın artık komşu ülkelere ve/veya Yakın Çevresine yönelik daha yakın bir angajman içerisinde olduğunu söylemek mümkündür.

Rusya bağlamında doğalgaz denilince ilk akla gelen şirket Gazprom'dur. Doğal gaz üretimi açısından dünyanın en büyük şirketi olan Gazprom, bunun ihracatı bakımından da birinci sırada bulunmaktadır. Gazprom, bu gün Rusya'nın hem iç politikasında ve ekonomisinde hem de dış politikasında muazzam etkiye sahip siyasi bir araçtır; bu aracın kimin tarafından ve nasıl kullanıldığı Ukrayna ve Gürcistan ile yaşanan krizde ortaya çıkmıştır. Bu devasa şirket, Orta ve Batı Avrupa'daki 21 ülkeye doğal gaz ihraç etmektedir ki bunların büyük bir bölümü, 25 yıla varan uzun vadeli hükümetler-arası antlaşmalar çerçevesinde gerçekleştirilmektedir. Avrupalı alıcıların arasında ilk üç ülke sırasıyla Almanya (36.1 milyar m3), İtalya (21.6 milyar m3) ve Türkiye'dir (14.5 milyar m3). Bunun yanı sıra, Gazprom Orta Asya'dan aldığı gazın bir bölümünü Gürcistan, Ermenistan, Azerbaycan ve kısmen de Moldova'ya satmaktadır. Doğal gaz piyasasında tekel konumundaki Gazprom, ihtiyacını karşılayabilmek için Türkmenistan, Kazakistan ve Özbekistan'dan doğal gaz almaktadır. Türkmenistan, bugün Gazprom'un en önemli doğal gaz tedarikçisidir.

Türkmen-Rus ilişkilerindeki doğal gaz faktörünün, şimdilik bölgesel düzeyde cereyan eden doğalgaz (ve/veya enerji) krizinin siyasi, ekonomik ve stratejik boyutlarıyla birlikte değerlendirilmesi, "doğalgaz jeopolitiği" açısından önemli açılımlar sağlamaktadır. Türkmenistan Cumhurbaşkanı Türkmenbaşı'nın 23 Ocak 2006 tarihinde Rusya Başkanı Vladimir Putin ve üst düzey Rus işadamlarıyla yaptığı resmi görüşmeler ve bunun kamuoyuna yansımaları, iki ülke arasında varolan stratejik işbirliğinin sağlam temellere dayandığını göstermiştir. 2006 yılının başlangıcını sadece Rusya ve Ukrayna arasında yaşanan doğal gaz kriziyle değil, aynı zamanda Türkmenbaşı'nın Moskova ziyaretiyle de hatırlayacağız. Putin ile görüşmesinde Türkmenbaşı, bölgesel ve küresel düzeyde enerji arzındaki istikrarı amaçlayan bütün

alışmaları desteklediğini ilan etmiştir. Aşkabat yönetimi, enerji güvenliğinin, ekonomik kalkınma ve siyasi istikrar için önemli bir etken olduğunun farkındadır. Türkmen gazı, daha birkaç hafta öncesine kadar Rusya ile Ukrayna arasında yaşanan krizin “nesnesi” iken, uluslararası topluluğun nazarında aniden bir “cankurtaran simidi”ne dnşverdi. Dünyadaki zengin hidrokarbon rezervlerine sahip birkaç ülkeden biri olan Türkmenistan, daha önce olduğu gibi, bugün de, sahip olduğu doğal zenginliklerin uluslararası topluluğun çıkarları doğrultusunda etkin kullanımı için yapıcı bir yaklaşım benimsemektedir. Rusya lideri de enerji sektörünün Rusya ve Türkmenistan arasındaki en önemli işbirliği alanı olduğunu vurgulamıştır. Türkmenbaşı söz konusu ziyaret sonrasında yaptığı açıklamada “Rusya ile birlikte hem Batı hem de Doğu istikametinde ilerleyeceklerini” belirtmiştir. Bu aynı zamanda, iki ülkenin enerji alanında hem taraflar için hem de uluslararası topluluk için stratejik anlam ifade eden ortak çalışmalar konusunda uzlaşmaya varıldığını göstermektedir. Bilindiği gibi Nisan 2003’te Rusya ve Türkmenistan arasında doğal gaz alanında yapılacak işbirliği için bir ereve anlaşması ve Rusya’ya verilecek gazla ilgili 25 yıllık bir sözleşme imzalanmıştı. Buna göre Türkmenistan’ın, Rusya’ya 2010 yılı ve sonrası için yıllık 100 milyar metreküp veya 25 yıl boyunca toplam 2 trilyon metreküp doğal gaz satması öngörülmektedir.

Türkmenistan’ın Rusya ile enerji alanındaki işbirliğini geliştirme isteği, aynı zamanda, Orta Asya doğal kaynakları üzerinde cereyan eden nüfuz mücadelesinde Moskova’nın elini güçlendirirken, enerji tedariki meselesinde Rusya’nın bağımsız hareket etme kabiliyetini daha da artıracaktır. Rusya’nın son zamanlardaki tek taraflı olarak doğal gaz fiyatlarını yükseltme girişimleri bunun göstergesidir. Birçok uluslararası ilişkiler uzmanı, Gürcüstan’daki doğal gaz kesintisini de, Moskova’nın jeopolitik nüfuzunu yaymak için enerji konusunu bir araç olarak kullanmasının somut rneği saymaktadırlar. Ukrayna, Moldova ve Gürcüstan, Rusya’nın yeni enerji stratejisinin test edildiği coğrafyalar oldu ki bunların ortak özelliği enerji alanında tamamen tek kaynağa bağımlı olmalarıydı. Yeni doğalgaz jeopolitiğinde Moskova’nın ikili ilişkilerde piyasa ekonomisinin koşullarına geçmesini, olağan iş ilişkilerinin

kurallarıyla değil, büyük ölçüde “siyasallaşan” Rus enerji politikasıyla açıklamak daha rasyonel olacaktır.

2006 yılı Avrasya’daki enerji dengelerinin oluşumu açısından oldukça hareketli başlamıştır. Rusya Kazakistan ile yaptığı petrol anlaşması sayesinde, Batı’nın enerji talebini karşılamayı büyük ölçüde garanti altına almıştır. Buna karşılık Türkmenistan, Çin ile hem siyasi hem de ekonomik alanda ittifak anlaşmaları imzalayarak Pekin’e yaklaşmıştır. Aşkabat – Pekin hattındaki ikili görüşmeler neticesinde, Türkmen gazının dünya pazarlarına çıkışını Rus tekelinden kurtaracak milyarlarca dolarlık bir doğalgaz boru hattı üzerinde anlaşılmıştır. Özbekistan ve Kırgızistan, Afganistan operasyonu sırasında destekledikleri Washington’dan uzaklaşmaya çalışmaktadırlar. Bu çerçevede Özbekistan Almanya ve Rusya’ya yaklaşırken, Kırgızistan yönünü Çin’e çevirmiştir.

Ayrıca Rusya’nın dış politikasını enerji politikası ile örtüştürmüş olduğu, 2006 yılının başlarında Asya – Avrupa – Afrika üçgeninde yaşanan ve Washington – Moskova hattını hareketlendiren gelişmelerde açıkça görülmüştür. Bilindiği gibi ABD, Mart 2006’da Hindistan’ı Şanghay İşbirliği Örgütü’nün ekseninden uzaklaştırmaya yönelik olarak, Hindistan’ın nükleer enerji tesislerinin modernizasyonu ve sayıca artırılmasına destek vermiştir. Bu destek aynı zamanda Hindistan’ın küresel bir aktör olmasına yakılan bir yeşil ışıktı. Şanghay İşbirliği Örgütü’nün motor gücü olan Rusya, Washington’un bu stratejisine karşılık, Cezayir’i ve İran’ı kendi eksenine çekecek enerjik hamleler yapmıştır. İran, Şanghay İşbirliği Örgütü’ne davet edilirken, Gürcistan ve Ukrayna konularında da Rusya’nın elinin ne kadar güçlü olduğu gösterilmiştir. Başkan Putin’in Cezayir’e gerçekleştirdiği ziyaret sırasında, bu ülkenin Rusya’ya olan beş milyar dolara yakın borcu iptal edilmiştir. Moskova’nın, Ukrayna’ya sattığı doğalgazı keserek Avrupa’ya hayatî bir ders verdiği 2006 krizinden sonra, Avrupa’nın Kuzey Afrika doğalgazına yöneldiği ve Cezayir’in en önemli kaynak olarak görüldüğü hatırlanırsa Rusya’nın bu hamlesinin önemi daha iyi anlaşılacaktır. Cezayir, dünyanın dördüncü büyük doğalgaz ihracatçısıdır ve Rusya ile ittifak halindeki bir Cezayir, Avrupa’nın tükettiği doğalgazın neredeyse yarısını

kontrol eden bir tekel anlamına gelmektedir. Soğuk Savaş döneminde Batı tarafından ideolojik ve askerî çevreleme politikasına maruz bırakılmış olan Rusya, bugün, Batı'ya karşı 'enerjik' bir çevreleme politikası uyguluyor. Hindistan ekonomik olarak büyüdükçe enerji ihtiyacı da büyüyor ve yakın çevresindeki Rusya, İran ve Türkmenistan gibi fosil yakıt kaynağı ülkelere daha fazla bağımlı hale gelmektedir; Washington'un nükleer enerji konusunda Hindistan'la stratejik işbirliğine girmesi, ülkeyi Moskova'nın etkisinden kurtarma hedefini de taşımaktaydı.¹⁴¹

Rusya'nın doğalgaz ve petrol zengini Orta Asya ülkeleriyle ilişkilerinde görülen ve söz konusu bölge ülkelerinin ihracat kapasitelerini ve boru hatlarını kontrol altına almayı amaçlayan stratejisini, sadece Ukrayna ve/veya Gürcistan ile yaşadığı gerilimlerle değil, aynı zamanda ABD ile Çin'in Orta Asya enerji pazarına girme gayretleriyle de temellendirmek gerekir. Aşkabat'ın son birkaç haftadır ağırladığı misafirlerin (Rus siyasetçi ve işadamları, Çin heyetleri, Türk ve Amerikalı diplomatlar, Pakistan, Hindistan ve Afganistan'ın enerji yetkilileri ve son olarak da Avrupa Birliği Orta Asya Temsilcisinin ziyaretleri) neredeyse tamamının gündeminde, doğalgaz ve enerji konuları yer almaktaydı. Bu aslında "doğalgaz jeopolitiği"nin yükselen trendine işaret etmektedir. Bu yükselişin bir ayağını da Türkiye oluşturmaktadır. Ancak Türkiye'nin kısa vadede hamle yapmasına imkan sağlayacak dikey ve yatay eksenli enerji stratejilerine sahip olduğunu söylemek mümkün değildir. Kaldı ki yeni Orta Asya doğalgaz jeopolitiğinde ve bölge ülkelerinin enerji stratejilerinde belirgin hale gelmeye başlayan temel eğilim, "yakın komşu, uzak akrabadan daha iyidir" inancını doğrular niteliktedir.

141 Kerim Balci, "Rusya'dan enerji dış politika hamleleri", Zaman Gazetesi, 13 Mart 2006.

e. ABD'nin Orta Asya'daki Enerji Politikası

i. ABD'nin Enerji Politikasının Temel Unsurları

Orta Asya ülkelerinin üçü önemli sayılabilecek miktarda petrol ve doğal gaz kaynaklarına sahip değildir ve başlangıçta, Washington'ın Orta Asya politikasında enerji meselesi ikincil önem sahip olmuştur. Ancak enerji faktörü Amerikan – Kazak ve Amerikan – Türkmen ilişkilerinin temel unsuru olagelmıştır. 1990'lı yılların başlarında Kazakistan'ın petrol rezervlerinin 3.3 milyar (ABD Kongresinin araştırma dairesinin verilerine göre) ile 16 milyar varil (Kazak hükümetinin verilerine göre) olduğu tahmin ediliyordu.¹⁴² Türkmenistan'ın ispatlanmış doğal gaz rezervleri 189 trilyon m³ ve petrol rezervleri 1.7 milyar varil olarak saptanmıştır.¹⁴³ Daha önce de belirtildiği gibi, Hazar'ın enerji kaynaklarının geliştirilmesine, dünya pazarlarına çıkış yollarının ve koşullarının belirlenmesine Amerikan şirketlerinin katılımının sağlanması, aslında ABD dış politikasında Hazar eksenli stratejinin oluşumuna katkıda bulunmuştur. Kuzey – batı Kazakistan ve Türkmenistan, hem Hazar bölgesi (Kafkasya bölgesine veya Amerikan terminolojisiyle Güney Kafkasya bölgesine Azerbaycan'la birlikte), hem de Orta Asya bölgesine dahil edilmiştir; bu bağlamda söz konusu ülkeler Washington'un Hazar politikasının da kapsamına girmektedir.

Hazar petrolünün ihracatını Türkiye üzerinden gerçekleştirecek bir boru hattı projesinin Şubat 1995'te imzalanması, Washington'un bölgesel politikasında bir dönüm noktası olmuştur. Tam bu sıralarda, ABD Ulusal Güvenlik Konseyi'nin Rusya, Ukrayna ve Avrasya işlerinden sorumlu dairesi (aynı zamanda yeni Hazar politikasını da koordine etmekteydi), Hazar bölgesine yönelik Amerikan politikasının temel hedeflerini açıklamıştır. Bu hedeflerin başlıcaları şunlardır:

- ✓ Bölgede Rusya'nın nüfuzunu sınırlandırmak;

¹⁴² US General Accounting Office, International Trade: Kazakhstan Unlikely to Be Major Source of Oil for the United States, 4.

¹⁴³ Bknz.: Oil and Gas Journal, 1993. No:1, 58; Peimani H., a.g.e., 14.

- ✓ Kafkasya ve Orta Asya'daki eski Sovyet cumhuriyetlerinin “batı yanlısı” eğilimlerini desteklemek;
- ✓ Dünya enerji kaynaklarının çeşitliliğini artırmak;
- ✓ İran'ı bölgesel düzeyde tecrit etmek;
- ✓ Amerikan şirketlerinin çıkarlarını korumak ve desteklemek.¹⁴⁴

Bu hedefler çerçevesinde, bölge ülkelerinin petrol ve doğal gaz potansiyellerinin geliştirilmesi için gerekli tedbirler belirlenmiştir. Bunlar sırasıyla;

- ✓ Kısa ve uzun vadede enerji kaynaklarının ihracat yollarının çeşitlendirilmesi;
- ✓ Türkiye üzerinden geçecek petrol boru hattı projesinin desteklenmesi;
- ✓ İran'a önemli miktarda siyasal, ekonomik ve stratejik kazanımlar sağlayacak projelerin yasaklanması ve bloke edilmesi;
- ✓ Amerikan şirketlerinin çıkarları doğrultusunda Hazar Boru Hattı Konsorsiyumunun yeniden yapılandırılması...¹⁴⁵

Mayıs 1998'de Washington yönetimi geniş kapsamlı “Hazar Denizi Girişimi”ni ilan etmiştir. Bu bağlamda, Amerikan hükümeti güvencesiyle bölge ülkelere özel yatırım ve krediler temin edilmiştir. Üç ayrı hükümet kuruluşu (ABD Ticaret ve Kalkınma Ajansı, Yurtdışı Özel Yatırım Şirketi ve Eximbank) Hazar enerji projelerine yapılacak yatırımları koordine etmekle görevlendirilmiştir ve merkezi Ankara'da olmak üzere ticaret ve yatırımların finansmanı konusundaki kurumsallaşma tamamlanmıştır. Bu yapılanma, ABD Ulusal Güvenlik Konseyi'nin Hazar bölgesinden sorumlu dairesine bağlanmıştır¹⁴⁶. Washington, Amerikan özel sektörünün ilgisini çekmeyen Bakü – Ceyhan projesine siyasal desteğini daha da artırmıştır. Hazar politikasının önemini göstermek ve etkinliğini artırmak gayesiyle, Haziran 1998'de Amerikan Başkanı ile Dışişleri Bakanı için, ABD'nin Hazar eksenli

144 Peimani H, a.g.e., 11.

145 Forsythe R, a.g.e., 19-20.

146 Morningstar R. Address to CERA Conference, December 7, 1998.

enerji diplomasisini koordine edecek özel bir danışman (ilki R. Morningstar) tayin edilmiştir.

Washington yönetiminin Hazar sorununa ilişkin resmi söylemlerindeki vurguda da değişiklik olmuştur. Eskiden Hazar kaynaklarının Amerikan enerji güvenliği açısından taşıdığı öneme daha çok vurgu yapılırken, yeni dönemde bizzat bölge ülkelerinin petrol ve doğal gaz sektörlerinin geliştirilmesine ve ABD'nin Orta Asya ve Kafkasya'daki stratejik çıkarlarının korunmasına önem verilmiştir. Enerji diplomasisi, daha kapsamlı stratejinin bir alt unsuru olarak görülmeye başlanmıştır.¹⁴⁷ Morningstar, “dört önemli stratejik hedefe” ulaşmak için bir araç olarak gördüğü boru hatları projeleriyle ilgili görüşmeleri tamamen siyasal düzleme çekmiştir. Bu hedefler şunları kapsamaktadır:

- Hazar bölgesindeki yeni cumhuriyetlerin bağımsızlıklarının ve refah seviyesinin güçlendirilmesi ve ekonomik ve siyasal reformların teşvik edilmesi;
- Bölgenin yeni ulus – devletleri arasında ekonomik ilişkileri geliştirmek suretiyle, bölgesel ihtilafların ve muhtemel savaşların önüne geçilmesi;
- Amerikan ve diğer şirketler için ticari ve yatırım imkanlarının iyileştirilmesi; ve son olarak
- ABD ve müttefiklerinin enerji güvenliğinin desteklenmesi ve Hazar bölgesinin bağımsızlığının korunması¹⁴⁸.

Morningstar'a göre, Hazar'ın enerji kaynaklarının ABD ve Batı Avrupa pazarları için bir hammadde kaynağı olarak görülmesi pek mümkün değildir ve Amerikan enerji talebine ancak dolaylı ve sınırlı bir etkide bulunabilecektir. Ona göre, Hazar petrollerinin çok az miktarı ABD'ye ulaşabilecektir¹⁴⁹. Bölge kaynakları, küresel petrol piyasasında bir genişlemeye yol açarak dolaylı bir şekilde Amerikan piyasalarını etkileyebilir.

¹⁴⁷ Bu strateji, bölgede barış ve istikrarın sağlanması, demokrasi ve insan haklarının geliştirilmesi, piyasa ekonomisi reformlarının ve kalkınmanın teşvik edilmesi, bölge ülkelerinin ABD ve Amerikan iş dünyasıyla ilişkilerinde açıklığın sağlanması, bölgenin Avrupa – Atlantik ve küresel kuruluşlara entegrasyonunun desteklenmesi v.d. unsurları kapsamaktadır. Daha fazla bilgi için bkz.: Sestanovich S. U.S. Policy Toward the Caucasus and Central Asia. Statement before the House International Relations Committee, 30 Nisan 1998.

¹⁴⁸ Morningstar R., Address to CERA Conference.

¹⁴⁹ Morningstar R., Interview with T. Valasek, <http://www.cdi.org/adm/1219/morningstar.html>, 5 Kasım 1998.

ii. Enerji Alanındaki Amerikan Yatırımları

Amerikan şirketleri Kazakistan'daki petrol arama ve üretim faaliyetlerine 1990'larda başlamışlardır. Bu alandaki ilk çalışma, Kazakistan'ın kuzey – batısındaki Tengiz – Korloveskiy sahasında gerçekleştirilmiştir.¹⁵⁰ Chevron şirketi, Tengiz sahasının ortak işletilmesi konusunda Sovyetler Birliği'yle 1988'den itibaren görüşmeye başlamıştır. Kazakistan yönetimiyle yapılan uzun görüşmeler sonrasında, 1993'te, Chevron ve Kazak devlet şirketi Tengizneftegaz arasında imzalanan antlaşmayla (%50 - %50 ortaklık) "Tengizchevroil" ortaklığı kurulmuştur. Önümüzdeki 40 yıl boyunca Chevron söz konusu sahanın geliştirilmesi için 20 milyar Amerikan Doları ve antlaşmanın imzalanmasından itibaren ilk 3 yılda ise 1.5 milyar Amerikan Doları harcayacaktır.¹⁵¹ Aralık 1993'te Kazakistan yönetimi, aralarında Amerikalı Mobil şirketinin de bulunduğu yedi Batılı şirketle Hazar Denizinde arama çalışmalarını öngören bir anlaşma imzalamıştır.

Türkmenistan'ın da petrol ve doğal gaz sektörlerine yatırım için Amerikan şirketleriyle erken dönemde görüşmelere başladığı bilinmektedir. Türkmen doğal gazının yurtdışına pazarlanmasındaki en önemli engeller, Rus doğal gaz boru hattı sistemine olan bağımlılık ve İran'a karşı uygulanan Amerikan yaptırımlarıydı. Bu yüzden 1990'ların ilk yarısında büyük Amerikan şirketleri Türkmen petrol ve doğal gazına fazla ilgi göstermemişlerdir. Devlet Başkanı Saparmırat Türkmenbaşı'nın Mart 1993'te ABD'ye ziyareti (ABD Dışişleri eski Bakanı Alexander Meigs Haig'in aracılığıyla düzenlenen) sırasında Washington yönetimiyle yaptığı görüşmeler sonrasında imzalanan petrol ve doğal gaz antlaşmalarından olumlu bir sonuç alınamamıştır.¹⁵² Ülkenin petrol ve doğal gaz sektörüne yapılan en önemli yatırım Arjantinli Bidas şirketi tarafından gerçekleştirilmiştir. Söz konusu şirket Afganistan

¹⁵⁰ Bu saha 1970'li yıllarda açılmış olup tahmini rezervleri 6 – 9 milyar varildir.

¹⁵¹ Forsythe R, a.g.e., 37; US General Accounting Office, International Trade: Kazakhstan Unlikely to Be Major Source of Oil for the United States, 14.

¹⁵² Rashid A, Taliban: the Story of the Afghan Warlords, 162.

üzerinden çekilecek boru hattıyla Türkmen doğal gazını Pakistan'a ulaştırmayı planlamaktadır. ABD'den sadece Texas'lı "Nobel Drilling" şirketi 1993'te Hazar kıyısındaki sahalardan birine yatırım yapmıştır.¹⁵³

Amerikan yönetiminin destekleri, başta Kazakistan ve Türkmenistan olmak üzere, bölge ülkelerindeki Amerikan özel sektörünün konumunu güçlendirmiştir. 1990'ların sonlarına doğru Amerikan şirketleri, Kazakistan'ın önemli petrol sahalarında söz sahibi olmuşlar ve Türkmenistan'da çalışmaya başlamışlardır. Özel sektörün bölgedeki artan varlığı, Washington'a bölgesel siyasi ve ekonomik gelişmelere daha fazla müdahil olma imkanını hazırlamıştır.

iii. Alternatif Boru Hatlarına İlişkin Amerikan Politikası

(1) Alternatif Boru Hatları Politikasının Temelleri

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından, başta petrol ve doğal gaz olmak üzere Hazar bölgesinde bulunan zengin yeraltı kaynakları, tüm dünyanın gözlerini bu bölgeye çevirmiştir. Daha önce de belirtildiği gibi, Rusya'nın yeni kurulan cumhuriyetlerle ilişkisi, İran'ın Hazar bölgesindeki rolü ve enerji kaynaklarının Rusya'nın tekelinden kurtarılarak dünya pazarlarına aktarılması konuları, ABD'nin Hazar politikasını etkileyen ana unsurlar olarak ortaya çıkmıştır. Özellikle Turgut Özal'ın Cumhurbaşkanlığı döneminde Türkiye'nin Rusya ve İran'a karşı Avrasya'da bölgesel bir güç olarak yer alma çabaları ABD tarafından memnuniyetle karşılanmış ve teşvik edilmiştir; Baku-Ceyhan petrol boru hattının desteklenmesi şeklinde de somut politikalarla işbirliğine dönüşmüştür.¹⁵⁴

1990'ların ortalarından itibaren ABD, Hazar'ın enerji kaynaklarının ihracatı için çok yönlü boru hattı projelerinin gerçekleştirilmesi için girişimlere başlamıştır. Başkan Clinton, Azerbaycan petrolünün taşınması sorunuyla

¹⁵³ Oil and Gas Journal, 1993, No:6, 38.

bizzat ilgilenmiştir. Bunun sonucunda, Azeri, Çirag ve Güneşli sahalarını işleten Azerbaycan Uluslararası Operasyonlar Şirketi, Karadeniz sahillerine ulaşım için iki farklı güzergahı kullanmaya hazır olduğunu beyan etmiştir. Bunlardan ilki Bakü – Novorossiysk petrol boru hattı, diğer ise, Rusya'nın topraklarına girmeden geçecek olan Bakü – Supsa güzergahıdır¹⁵⁵. Amerikan ve Türk hükümetleri ise, ihracat için ana boru hattı olarak Bakü – Ceyhan güzergahını desteklemişlerdir ki ileride Kazak petrolünün de bu sisteme dahil edileceği öngörülmüştür. Washington için kilit ülke Azerbaycan olmasına rağmen, Kazak petrolünün üretilmesi ve pazarlanmasıyla ilgili sorunlar da ABD'nin Hazar politikasında önemli bir yer tutmuştur. ABD, Hazar Denizi'nin paylaşımı konusunda Kazakistan'ın tutumunu desteklemiştir. Kazakistan Dışişleri Bakanı K. Tokayev ve Başbakan A. Kajageldi'nin Mart 1995'te Washington'a ziyaretleri sırasında, Amerikalı meslektaşları, Kazakistan'ın diğer ülkelere olan bağımlılığını azaltacak hertürlü "alternatif petrol boru hattı projeleri"ni açıkça desteklediklerini beyan etmişlerdir¹⁵⁶. Rusya'nın HBHK'yi yeniden yapılandırma önerisi, Amerikan yönetimi tarafından sert bir şekilde yanıtlanmıştır: proje "finans edilemez" bulunmuş ve "hem Kazakistan hem de Chevron için bir kayıp" olarak değerlendirilmiştir¹⁵⁷. Nisan 1995'te ABD Enerji Bakanı Hazel R. O'Leary başkanlığındaki Amerikan heyetinin Almatı'ya ziyareti sırasında İkili Ticari İlişkileri Geliştirme Kuruluna bağlı petrol ve doğal gaz alt komisyonunun ilk toplantısı yapılmıştır. Burada, enerji konusuyla ilgili Amerikan – Kazak daimi konsültasyon mekanizmasının kurulması kararlaştırılmıştır. Hazel R. O'Leary ABD'nin Kazakistan'ı, geleceğin en önemli ve bağımsız petrol ve doğal gaz üreten ülkesi olarak gördüğünü ve dolayısıyla Rusya ve İran'ın küresel enerji pazarında birer rakip olarak değerlendirilmeleri gerektiğini Almatı yönetimine iletmiştir¹⁵⁸.

154 Yakup Beriş, Aslı Gürkan, Türk- Amerikan İlişkilerine Bakış: Ana Temalar ve Güncel Gelişmeler, TÜSİAD ABD Temsilciliği Değerlendirme Raporu-Temmuz 2002, <http://www.tusiad.us>, 16.

155 A.g.e, 18.

156 Tokayev K. K., Под стягом независимости, 400.

157 A.g.e., 397, 400.

158 Central Asia in Transition: Dilemmas of Political and Economic Development, 11.

Tengiz – Novorossiysk projesinin finansmanı konusunda yatırımcıları kollayan Amerikan yönetiminin sert tutumu, Rusya yönetimini Chevron karşısında taviz vermeye zorlamıştır. Nisan 1996'da Rusya, Tengiz petrolünün nakline getirdiği sınırlandırmayı yumuşatmıştır. Aynı dönemde, HBHK'nin yeniden yapılandırılması konusunda Amerikan şirketlerinin de ekonomik çıkarlarını koruyacak bir protokol imzalanmıştır. Konsorsiyuma Rusya (%24 hissesi), Kazakistan (%19), Oman (%7) ve sekiz petrol şirketi katılmıştır: Amerikan "Chevron" (%15), "Mobil" (%7.5), "Oriks" (%1.75), Rus "Lucoil" (%12.5) ve "Rosneft" (%7.5), İtalyan "Adjip" (%2), İngiliz "British Ges" (%2) ve Kazak "Kazmunaygaz" (%1.75). Petrol boru hattından elde edilecek kar, taraflar arasında hisse oranına göre paylaşılacaktır. Aynı dönemde Mobil şirketi Kazakistan'ın Tengizchevroil'deki hisselerinin %25'ini satın alarak, Kazakistan'ın en büyük petrol yatağındaki Amerikan şirketlerinin payını %75'e yükseltmiştir. 1997'de Chevron, HBHK'nin yeniden yapılandırılmasında Rusya'nın yaptığı jeste karşılık, Tengizchevroil'deki hisselerinin %5'ini Rus – Amerikan ortak şirketi "Lukarko"ya satmıştır¹⁵⁹.

Enerji kaynaklarının pazarlanmasında Washington'un izlediği "alternatif boru hatları" politikası, doğal gaz ihracatını sadece Rusya güzergahından yapabilen Türkmenistan için de benimsenmiştir. Amerika Birleşik Devletleri, Türkmenistan'dan İran'a çekilecek doğal gaz ve petrol boru hattı projelerine, Türkmen enerji zenginliklerini dünya piyasalarına ulaştıracak daha kısa ve karlı bir güzergah olmasına rağmen, şiddetle karşı çıkmıştır. Bunun yerine Washington yönetimi, Türkmenistan ve Pakistan'ın da üzerinde anlaştığı Trans – Afgan boru hattı projesini desteklemiştir. Söz konusu proje, ABD'nin İran'ı "çevreleme" politikasıyla da uyumluluk arz etmektedir. Mart 1995'te Türkmenistan ve Pakistan yönetimleri, Bidas şirketiyle, Trans – Afgan boru hattı projesinin teknik – ekonomik etüt çalışmasını yapması için bir protokol imzalamışlardır. Ancak, bu projeye ABD'li Unocal şirketi de ilgi göstermiştir. Halbuki Unocal şirketi, Trans – Afgan boru hattının finansmanı için oluşturulacak konsorsiyumun muhtemel

159 Forsythe R, a.g.e., 38-39, 50-51.

katılımcısı olarak, bizzat Bridas tarafından davet edilmiştir. Unocal, Aşkabat yönetiminin güvenini kazanarak Bridas'ı projeden uzaklaştırmayı başarmıştır. Ekim 1995'te Devlet Başkanı Saparmırat Türkmenbaşı, Unocal ve Suudi Arabistan'lı "Delta Oil" şirketleriyle Türkmenistan'dan Pakistan'a çekilecek paralel doğal gaz ve petrol boru hatlarının inşa edilmesini öngören bir antlaşma imzalamışlardır¹⁶⁰.

Unocal, kendi projesine Amerikan yönetiminin desteğini almayı başarmıştır. Şirket yetkililerinin ifadelerine göre, Clinton bizzat Türkmenbaşı'dan Unocal'ı desteklemesini istemiştir. ABD Enerji Bakanlığı, boru hattının projelendirilmesi konusunda Türkmenistan ile bir yardım anlaşması imzalamıştır¹⁶¹. Unocal'ın çıkarları için İslamabad'daki Amerikan Büyükelçisi T. Simmons ve ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı (Güney Asya'dan sorumlu) R. Rafael lobicilik yapmışlardır. Unocal'ın ortağı Delta Oil şirketinin, Suudi Arabistan'daki kral ailesiyle çok yakın ilişkileri vardı. 1997'de boru hattı projesinin gerçekleştirilmesi için, aralarında Rus Gazprom'un da (%10'luk hisseye sahip) bulunduğu "Centgas" konsorsiyumu oluşturulmuştur¹⁶².

Yönetimlerin siyasal desteklerine rağmen, Trans – Afgan boru hattı projesi bir türlü hayata geçirilememiştir. Herşeyden önce, Taliban hareketinin yönetimi ele geçirmesiyle Afganistan'a istikrar ve güvenliğin hakim olacağı ve ülkenin meşru yönetimi olarak uluslararası düzeyde destek bulacağı savı temelsiz çıkmıştır. Taliban yönetimi, Trans – Afgan projesinin tüm aşamalarında kendisinin bağımsız ve Pakistan ve Suudi Arabistan'ın denetimi dışında bir "taraf" olarak görülmesi gerektiğini öne sürmüştür. ABD yönetimi, Taliban yönetimiyle ilişkilerini sertleştirirken, Unocal'ın planlarından uzaklaşmış ve projenin geleceğiyle ilgili şüpheli bir tavır sergilemeye başlamıştır. Dolayısıyla, Trans – Afgan boru hattı projesi Washington'ın resmi olarak desteklediği boru hattı güzergahlarının listesine dahil edilmemiştir¹⁶³.

160 Rashid A., a.g.e., 159-160.

161 Jim Nichol, Central Asia's New States: Political Developments and Implications for U.S. Interests, December 19, 1996.

162 Ivashchenko A. S., Указ. сов, 255; Rashid A., a.g.e., 164-174.

163 A.g.e., 174-182; Eizenstat S. Testimony before the U.S. Senate Foreign Relations International Economic Policy, Export and Trade Promotion Subcommittee, 23 Ekim 1997.

Pakistan'ın Mayıs 1998'de nükleer silah denemelerinde bulunması ve Ağustos 1998'de El Kaide'nin Afganistan'daki üslerine yönelik roketli saldırılarda bulunması üzerine ABD'nin İslamabad'a karşı aldığı yaptırım kararı, Unocal'ı Trans – Afgan projesinden vazgeçmeye zorlamıştır. Aralık 1998'de Unocal "Centgas" konsorsiyumundan çekildiğini açıklamış ve hemen ardından Aşkabat'taki ofisini kapatmıştır¹⁶⁴.

(2) ABD'nin Desteklediği Projeler ve Karşılaşılan Zorluklar

Hazar'ın petrol ve doğal gaz kaynaklarının taşınmasıyla ilgili çeşitli boru hattı projelerine ve altyapı çalışmalarına ilişkin Washington'un tutumu, 1990'ların sonlarına doğru belli olmaya başlamıştır. 1998 yılında, ABD yönetimi beş farklı boru hattı projesini desteklediğini resmen açıklamıştır: Tengiz – Novorossiysk, Bakü – Novorossiysk, Bakü – Supsa, Bakü – Ceyhan ve Trans – Hazar Doğal Gaz Boru Hattı¹⁶⁵. Başlangıçta doğal gaz boru hattıyla eşzamanlı olarak düşünülen Trans – Hazar petrol boru hattı projesi, listeye dahil edilmemiştir. Washington'un Rusya üzerinden tranzit geçecek boru hattı güzergahlarını desteklemesinin temel nedeni, ABD'nin Hazar politikasında Rusya – karşıtı eğilimin varlığına dair inancın Moskova ve diğer bölge ülkelerindeki artışı önlemek olmuştur.

Orta Asya ve Kafkasya'da ilerleyen Amerikan petrol şirketleri, siyasal anlamda birçok zorluklarla karşılaşmışlardır. Örneğin Rusya, Tengiz petrolünün taşınmasına, içeriğindeki kükürt oranının yüksekliğini gerekçe göstererek, sınırlandırmıştır. Bölgedeki boru hatlarında tekel sahibi olan Moskova yönetimi bu kararın siyasi olmadığını iddia etse bile, asıl gerekçenin, Rus şirketlerinin Kazakistan'ın petrol projelerine katılımı için baskı olarak kullanıldığını göstermiştir.¹⁶⁶

¹⁶⁴ Ivashchenko A. S., a.g.e., 255-256.

¹⁶⁵ Radio Free Europe / Radio Liberty Magazine, Boston, 28 September 1998; Morningstar R., Address to CERA Conference.

¹⁶⁶ Bknz.: Blank S. Energy, Economics, and Security in Central Asia: Russia and Its Rivals, 12-13; Forsythe R, a.g.e., 38; Olcott M. Central Asia's New States: Independence, Foreign Policy, and Regional Security, 81-82.

Chevron ve Rus yönetimi arasında esas anlaşmazlık, Tengiz petrolünün büyük bir bölümünü ihraç etmeye imkan sağlayacak Tengiz – Novorossiysk petrol boru hattı projesiyle ilgili olarak yüze çıkmıştır. 1992 yılında Rusya, Kazakistan ve Oman hükümetleri, bu projenin hayata geçirilmesi için Hazar Boru Hattı Konsorsiyumunu (HBHK) kurmuşlardır. Ancak konsorsiyumun tarafları, boru hattının yapımı için gerekli finansal kaynakları bulmakta zorlanmışlardır. HBHK, Chevron’la görüşmelere başlamış ve projeye kendisi için karlı olmayan bir katılım planıyla dahil olması talep edilmiştir: Rusya ve Oman, Chevron’a, projenin gerçek değerinin yarısının nakit olarak ödenmesi karşılığında Konsorsiyum’un %25’lik hissesinin verilebileceğini teklif etmiştir. Bunun yanı sıra, Chevron’a tahsis edilecek hisseler “2. Sınıf Hisse” niteliğini taşıırken, bu, Rusya, Kazakistan ve Oman hükümetlerinin sahip olduğu “1. Sınıf Hisseler”e kıyasla HBHK’nın yönetiminde asgari katılım anlamına gelmektedir. Chevron HBHK’nın tekliflerini reddetmiş ve konsorsiyumu yeniden yapılandırma çalışmaları sürüncemede kalmıştır. Önceden planlanan miktarlarda petrol ihracatı yapamayan Chevron, üretimi azaltmış ve Tengiz sahasını geliştirmeye yönelik yatırımlarını durdurmuştur. Bunun sorumlusu olarak da, bölge ülkeleriyle ilişkilerinde neo-emperyal hırslarını önplanda tuttuğu öne sürülen Rusya gösterilmiştir.¹⁶⁷

Uluslararası petrol şirketlerinin çıkarlarını ve bölgeye olan “ilgisi”ni tehdit eden bir başka sorun da, Rusya’nın Hazar Denizi’nin statüsü hakkındaki tutumu olmuştur. “Asrın antlaşması” olarak görülen ve Azerbaycan ile Batılı petrol şirketleri arasında Azeri, Çirag ve Güneşli petrol sahanlarının geliştirilmesini öngören anlaşmanın imzalanmasına Moskova şiddetle karşı çıkmıştır. Hazar’ın kendi payın düşen kısmında petrol üretimi için yabancı sermayeye büyük ümit bağlayan Kazakistan, Hazar Denizi’nin ulusal sınırlara bölünmesine tamamen karşı çıkan Rus engeliyle karşılaşmıştır.

Amerikan petrol şirketleri, kendi çıkarlarının korunması için Washington üzerinde daha aktif bir Hazar politikasının izlenmesi amacıyla

¹⁶⁷ Forsythe R, a.g.e., 49-50.

baskı oluşturmaya başlamışlardır¹⁶⁸. Hatırı sayılır siyasi nüfuza ve lobicilik imkanlarına sahip uluslararası petrol şirketlerinin gayretleri, Washington'da, 1993 – 1994 yılları arasında geliştirilen ve Rusya'nın post-Sovyet coğrafyasındaki nüfuzunu sınırlandırmayı savunan stratejiye geçişi daha da hızlandırmıştır. Amerika Birleşik Devletleri'nin enerji çıkarları ve Amerikan şirketlerinin ekonomik çıkarları söz konusu stratejinin temelini oluşturmuştur.

(3) Bakü – Tiflis – Ceyhan Boru Hattının Stratejik Önemi

1990'ların ikinci yarısında, ABD'nin Hazar politikasının en önemli ögesi, Azerbaycan petrolünün Bakü – Tiflis – Ceyhan boru hattı üzerinden Akdeniz'e kavuşturulması olmuştur. Washington, Kazak petrolü ile Türkmen doğal gazının ihracatı sorununun çözümünü, büyük ölçüde, Bakü – Ceyhan boru hattı projesinin gerçekleştirilmesine bağlamıştır. Bakü – Tiflis – Ceyhan boru hattı, Azerbaycan'ın başkenti Bakü yakınlarında, Hazar Denizi kıyısındaki Sangaçal terminalinden başlayıp Gürcistan'ı geçerek Türkiye'nin Akdeniz kıyısında, Ceyhan terminaline kadar yaklaşık 1760 km kat etmektedir.¹⁶⁹ BTC boru hattına Azeri ham petrolünün taşınması öngörülerek başlanılmıştır. Bilindiği gibi halihazırda Azeri ham petrolünü dışarıya taşıyan iki boru hattı daha vardır: Bakü – Supsa Hattı (“Batı Güzergahı”) ve Rusya Hattı (“Kuzey Güzergahı”). BTC boru hattı, bu iki hattı tamamlayıcı bir proje olarak değerlendirilebilir.

Kazak ve Türkmen petrollerini Bakü'ye kadar ulaştıracak petrol boru hattı ile Türkmenistan'ı Hazar Denizi üzerinden Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye ile birleştirecek olan doğal gaz boru hattı projesi temelinde “Avrasya Enerji Koridoru” veya “Doğu – Batı Enerji Koridoru” kavramı literatüre girmiştir¹⁷⁰.

168 Bknz.: Rashid A., a.g.e., 162; Central Asia in Transition: Dilemmas of Political and Economic Development, 71.

169 BTC Boru Hattı Projesi ve AÇG Faz 1 Projesi - IFC ve EBRD Çok Paydaşlı Açık Oturum (ÇPAO) Toplantıları Raporu, CDR Associates, Ağustos 2003.

170 Gee R., a.g.e.

1998 yılından itibaren Washington'un Hazar politikasında yaptığı yeni düzenlemeler, söz konusu politikanın temel unsurlarına dokunmamıştır. Nitekim, Washington, enerji ihracat güzergahlarını desteklerken kriter olarak Rusya'nın bölgesel nüfuzunun engellenebileceği seçenekler üzerinde durmuştur. Aynı şekilde İran'ın dahil olacağı her türlü projeye karşı çıkmıştır. Petrol fiyatlarındaki olumsuz konjoktürü de dikkate alarak, Amerikan yönetimi ana ihracat güzergahı olarak Bakü – Ceyhan boru hattının bölge ülkeleri ve petrol şirketleri tarafından desteklenmesi için büyük çaba harcamıştır. Türkiye'nin Boğazlardan geçiş yapan tankerlerin artırılmasına karşı çıkması, Washington için Akdeniz'e doğrudan inecek bir petrol boru hattı projesi konusunda Ankara'nın desteğini almasını kolaylaştırmıştır. Diğer taraftan Bakü – Ceyhan Projesinin ticari cazibesini artırmak için Washington yönetimi, Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan'a yatırımcılar için ayrıcalıklar tanınması ve petrol geçişi için ödenen vergi oranlarının düşürülmesi yönünde baskı yapmıştır. Projenin bölgesel bir girişim olduğuna dikkatleri çekmek için ABD, Ekim 1998'de Türkiye, Azerbaycan, Gürcistan, Kazakistan ve Özbekistan Devlet Başkanlarının da katıldığı bir deklarasyon imzalamaya töreni organize etmiştir¹⁷¹.

Bakü – Ceyhan petrol boru hattı projesiyle ilgili gelişmeler genel olarak Amerikan yönetiminin beklentileriyle uyumlu çıkmıştır. 2000 yılında Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye, ana boru hattı taslağı üzerinde anlaşmaya varmışlar ve bir üst aşamaya geçmişlerdir. Petrol boru hattına yeterli miktarda hammadde temini için Amerika Birleşik Devletleri, Bakü – Ceyhan boru hattının Kazakistan'ın liman kenti Aktau'ya kadar uzatılmasını önermiştir. Mayıs 2000'de Kazakistan'ın Hazar'daki Kaşagan sahanlığında keşfedilen çok büyük petrol rezervi, bu konudaki ümitleri canlandırmıştır. Wolf J., Aktau – Bakü – Tbilisi – Ceyhan petrol boru hattının Kazakistan petrolünün ihracatı için “en ucuz, en rasyonel ve en güvenilir” yol olduğunu

171 The Ankara Declaration, http://www.byegm.gov.tr/yayinlarimiz/TURKHABER/1998/04_kasim/T3.htm, 4 Şubat 2002.

belirtmiştir¹⁷². Ancak Astana yönetimi, Amerikan diplomatının fikirlerine sıcak bakmamıştır. Hatta Devlet Başkanı Nazarbayev Bakü – Ceyhan petrol boru hattı projesiyle ilgili İstanbul protokolünü imzalamasına rağmen, kendi petrolünün bu güzergahtan taşınması konusunda hiçbir şey taahhüt etmemiştir. Astana, halen mevcut olan boru hatlarını ve inşaatı Kasım 2000’de biten yeni Tengiz – Novorossiysk petrol boru hattını kullanmayı tercih etmiştir.

Kazakistan yönetimi bu projeye temkinli yaklaşmıştır. Astana, alternatif boru hattı projelerine sıcak baktığını ve Bakü – Ceyhan projesini desteklediğini açıkça belirtirken, Trans – Hazar petrol boru hattının gerçekleştirilmesi için herhangi bir sorumluluk üstlenmemiştir. 1997’de Washington’a yaptığı ziyaret sırasında da Kazakistan Devlet Başkanı Nazarbayev, Bakü – Ceyhan projesini savunduğunu, ancak gerçekleşmesinin zaman alacağını ifade etmiştir¹⁷³. Kazakistan’ın Doğu – Batı enerji koridorunun gelişimine yaptığı en önemli katkı, 1997 yılında Tengiz petrolünün tankerlerle Aktau – Bakü güzergahından Batumi’ye demiryolu aracılığıyla ulaştırılması olmuştur. 2 milyar Dolara mal olacak petrol boru hattı yerine, petrolün tankerlerle taşınması, Kazakistan ve Chevron yönetimleri tarafından Kazak petrolünün Bakü – Ceyhan boru hattına kavuşması olarak değerlendirilmiştir¹⁷⁴.

ABD yönetimi başlangıçta, maliyeti yüksek, teknik olarak karmaşık ve fizibilitesi belirsiz olarak görülen bu projeye Kazakistan’ın yanısıra Türkmenistan’ın da katılması için çaba harcamıştır.

Yıllık 50 milyon ton (günde 1 milyon varil) kapasitesi olan BTC boru hattının açık denizlere çıkışı olmayan Hazar bölgesinin petrol kaynakları için ana ihraç güzergâhı olması öngörülmüştür. Hazar ham petrolü, Avrupa’ya Ortadoğu bölgesinden bağımsız alternatif bir kaynak sağlayarak, AB üyesi

172 Wolf J. Remarks, Kazakhstan International Oil and gas Exposition, Almatı, 4 Ekim 2000, http://www.state.gov/www/policy_remarks/2000/001004_wolf_btcpipeline.html; Wolf J. Remarks, London Oil and Gas Symposium, http://www.state.gov/www/policy_remarks/2000/000531_wolf_oilgas.html, 21 Mayıs 2002.

173 Панорама, 1997, No: 46.

174 Mityayeva E. V., Международные аспекты освоения нефтяных ресурсов Каспийского моря, США: экономика, политика, идеология, 1998, No:2, 40; Жильцов С.С., Зонн И.С., Ушков А.М. Геополитика Каспийского региона, М., 2003, 126-127.

devletlerin kaynak ve güzergâh çeşitlendirme hedefini gerçekleştirmelerine yardımcı olacaktır. BTC boru hattının çalışma ömrünün en azından 40 yıl olması; bu süre zarfındaki ihracatın büyük bölümünün Batı Avrupa'ya yapılması öngörülmektedir.

28 Mayıs 2006 tarihinde petrol, Ceyhan'da inşa edilen ve dünyanın en büyük ham petrol ihraç tesisleri arasında bulunan Ceyhan Haydar Aliyev Terminali'ne ulaşmıştır. 4 Haziran 2006 tarihinde, BTC boru hattıyla Akdeniz'e ulaşan petrol ilk tankerle dünya pazarlarına ulaştırılmıştır. BTC petrol boru hattının resmi açılış töreni, 13 Temmuz 2006 günü Ceyhan'da düzenlenmiştir.

Günde 1 milyon varil (yılda yaklaşık 50 milyon ton) taşıma kapasitesine sahip BTC'nin toplam uzunluğu 1760 km (445 km. Azerbaycan, 245 km. Gürcistan, 1070 km. Türkiye'de) olup, hattın tasarım ömrü 40 yıldır. Boru hattının geçeceği en yüksek rakım 2800 metredir ve yol ve demiryolu geçişlerinin toplamı 720'dir (Azerbaycan: 350, Gürcistan: 70, Türkiye: 300). Su geçişlerinin sayısı 1500'dür (Azerbaycan'da 700, Gürcistan'da 200, Türkiye'de 600); toplam pompa istasyonunu ise 8'dir (Azerbaycan: 2, Gürcistan: 2, Türkiye: 4)¹⁷⁵

Projenin %30 finansmanının katılımcı taraflarca, geri kalan %70'inin ise, uluslar arası finans kuruluşları ve ticari bankalarca karşılanması kararlaştırılmıştır. Sponsor grup içerisindeki şirketler ve payları, zaman içinde değişiklik göstermişse de, katılımcılar ve mevcut hisse dağılımı aşağıdaki gibidir¹⁷⁶:

Tablo – 21: BTC Projesinin Katılımcıları ve Hisse Dağılımı

BP Exploration Ltd	%30,10
SOCAR	%25,0
Unocal Ltd	%8.90
Statoil	%8.71
TPAO	%6.53
Agip	%5
TotalFinaElf	%5

175 Necdet Pamir, Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı'nda Son Durum, Panorama Dergisi, Sayı 03, www.panoramadergisi.com, Nisan 2004.

176 BOTAŞ web sitesi, 31 Mart 2004.

Itochu Inc	%3.40
Inpex	% 2.5
ConocoPhillips	%2.5
Delta-Hess Ltd	% 2.36

Kaynak: BOTAŞ web sitesi

Hattın inşası ve işletilmesi ile, Azerbaycan ve Gürcistan'ın da çok yönlü kazanımlar elde etmesi beklenmektedir. Konsorsiyum yetkililerine göre, üretilen petrolün uluslararası piyasalarda satılması ile, devlet hakkı (royalty) ve vergi gelirleri açısından, en büyük geliri doğal olarak Azerbaycan elde edecektir. Gürcistan da, kendi ekonomisi ile kıyaslandığında, hatırı sayılır taşıma geliri (geçiş ücreti) sağlayacaktır. Gene Konsorsiyum yetkililerine göre, BTC hattının inşası süresince 10,000 insana iş sağlanmıştır.¹⁷⁷

Bu boru hattı, Güney Kafkasya'yı ve Orta Asya'yı Türkiye'ye ve buradan Batı pazarlarına bağlayacak olan "Doğu – Batı Enerji Koridoru"nun başarıyla tamamlanmasında önemli bir adım sayılmıştır. BTC, bu bağlamda bir son değildir, benzer şekilde başka projelerin öncüsüdür. Bu nedenle proje, haklı olarak 21. yüzyılın İpek Yolu olarak adlandırılmıştır. BTC, küresel boyutta ihtiyaç duyulan enerji güvenliğine önemli ölçüde katkıda bulunacak bir projedir. Projenin bölgesel işbirliği, refah ve istikrarın pekiştirilmesine de önemli katkıları olmuştur. Enerji güvenliği açısından bakıldığında ve özellikle 11 Eylül olayları sonrasında, bu kaynakların öneminin daha da arttığı söylenebilir. BTC, Türkiye için olduğu kadar, bölge ülkeleri için de sosyo-ekonomik ve stratejik açıdan büyük önem taşımaktadır. Türkiye açısından, Boğazlar nedeniyle, konunun çevresel boyutu da vardır.

(4) Trans – Hazar Doğal Gaz Boru Hattı Projesi'nin Geleceği

Trans – Hazar Doğal Gaz Boru Hattı Projesinin hedefi, Türkmen ve Kazak doğal gazını Türkiye üzerinden Avrupa'ya ulaştırmaktadır. Boru hattının yıllık taşıma kapasitesinin 30 milyar m³ ve maliyetinin yaklaşık beş milyar Doları bulması öngörülmektedir. Güney Kafkasya Boru Hattı, bu

¹⁷⁷ Necdet Pamir, a.g.m.

projenin ilk ayağını oluşturmaktadır ve gelecekte Nabucco projesiyle (Türkiye – Bulgaristan – Romanya – Macaristan – Avusturya) entegrasyonunu sağlaması beklenmektedir.

Ekim 1998’de Türkmenistan, Türkiye ile Trans – Hazar Boru Hattı projesinin inşaatıyla ilgili bir çerçeve anlaşması imzalamış olmasına rağmen, Bakü – Ceyhan Projesini destekleme deklarasyonuna katılmamıştır. Aşkabat yönetimine göre İran güzergahı hem daha az maliyetli hem de daha güvenlidir¹⁷⁸. Hazar Denizi’nin statüsündeki belirsizlikler, sınır ihtilafları, Türkiye’nin eşzamanlı olarak “Mavi Akım” projesini desteklemesi ve tutarsız yaklaşımları, Türkmenistan’ı Trans – Hazar doğal gaz projesinden soğutmuştur¹⁷⁹. Trans – Hazar projesinin işleticisi olarak Türkmenistan tarafından tercih edilen PSG şirketinin (General Electric ve Bectel tarafından kurulmuş bir ortaklık) Başkanı E. Smith, Amerikan yönetiminden Türkmenistan’ı desteklemesini ve Ankara’nın bu konuda uyarılmasını talep etmiştir¹⁸⁰. Washington “Mavi Akım” konusunda çok dikkatli olduklarını ve projenin hayata geçirilmesini durdurmak için çaba harcadıklarını açıklamıştır ki Ağustos 1999’da Rusya Dışişleri Bakanlığının resmi demarche yayınlamasına sebep olmuştur. Washington, Türkmenistan ve Azerbaycan’a uzman heyetler göndererek sınır ihtilaflarının çözümlenmesine yardımcı olmaya çalışmıştır¹⁸¹.

Ağustos 1999’da Trans – Hazar projesine, doğal gaz boru hattının yarısını finanse etmeyi üstlenen İngiliz – Hollanda ortaklığıyla oluşturulan “Royal Dutch Shell” şirketi katılmıştır. Türkmenistan hükümeti, Shell ve PSG, tarifeler ve doğal gaz boru hattı güzergahının taslağı konusunda anlaşmaya varmışlardır. Ancak Bakü hükümeti, beklenmedik bir şekilde, kendi doğal gazının aynı boru hattıyla taşınması için %50’lik kotanın Azerbaycan’a tahsis edilmesini talep etmiştir. Aşkabat bu talebin kesinlikle kabul edilemeyeceğini açıklarken, Amerikan diplomatları yüze çıkan yeni anlaşmazlığın, Bakü –

178 Radio Free Europe / Radio Liberty Magazine, Boston, 4 November 1998.

179 Radio Free Europe / Radio Liberty Magazine, Boston, 22 February 1999; Radio Free Europe / Radio Liberty Magazine, Boston, 9 June 1999.

180 Mityayeva E.V., Проблема Каспия в российско-американских отношениях, М., 1999, 30.

Ceyhan ve Trans – Hazar projeleriyle ilgili hükümetlerarası anlaşmanın imzalanacağı Kasım 1999 tarihine kadar çözümlenmesi yönünde çaba harcamışlardır¹⁸².

ABD'nin Trans – Hazar konusundaki tutarsız ve kararsız politikası, Aşkabat yönetimini farklı arayışlara itmiştir. 1990'ların sonlarından itibaren Türkmenistan'da çalışmaya başlayan Mobil şirketinin, Türkmen petrolünü İran üzerinden “takas” yöntemiyle ihraç etme konusundaki talebini Washington yönetiminin reddetmesi, Amerikan politikasına olan güveni daha da sarsmıştır¹⁸³. Serdar (Kepez) sahasının işletim ihalesini kazanan Mobil şirketi, sahanın aidiyeti konusundaki sorun çözümlenmedikçe çalışmalara başlamayacağını açıklamıştır¹⁸⁴. Bütün bu gelişmeler sonrasında, Aşkabat, ABD'nin ülkenin çıkarlarını görmezlikten geldiği ve Türkmen petrol ve doğal gaz ihracatının gelişmesini engellediği sonucuna varmıştır. Washington'un Azerbaycan'ın taleplerini kabul etmesi ve Bakü'ye doğal gaz boru hattında kota tahsis edilmesini desteklemesi, Aşkabat yönetiminin bu konudaki görüşlerini haklı çıkarmıştır.

1999 yılının sonlarında Türkmenbaşı yönetimi, doğal gaz ihracatını artırmak amacıyla Gazprom ile yeniden görüşmelere başlamıştır. Mart 2000 tarihinde Türkmenistan, PSG şirketinin yeni tekliflerini geri çevirmiştir. ABD Başkanı ve Dışişleri Bakanının yeni danışmanı Wolf J., Aşkabat yönetimini, bu konudaki işbirliği girişimlerinden vazgeçirmeye çalışmıştır. Buna cevap olarak Türkmenistan, Amerika Birleşik Devletleri'nin ekonomik projeleri “siyasallaştırdığını” ve bölge ülkelerine kendi siyasal çıkarlarını empoze ettiğini açıklamıştır.

Ocak 2006 yılından itibaren Trans – Hazar projesi, muhtemelen Rusya'nın komşularıyla yaşadığı doğal gaz anlaşmazlığı yüzünden, yeniden bölge ülkelerinin ve Avrupalı tüketicilerin gündemine yerleşmiştir. 11 Ocak 2006 tarihinde Azerbaycan Başbakanı Artur Rasizade Kazak meslektaş

181 Radio Free Europe / Radio Liberty Magazine, Boston, 9 June 1999.

182 Iskandarov A. I., Родники дружбы, Записки посла, М., 2000, 267-269; Radio Free Europe / Radio Liberty Magazine, Boston, 21 Temmuz 1999.

183 Peimani H, a.g.e., 61.

Danial Ahmetov'a Kazak doğal gazının Güney Kafkasya boru hattı üzerinden Türkiye ve Avrupa ülkelerine ihraç edilmesini önermiştir. Mart 2006'da Türkmenistan Devlet Başkanı S. Türkmenbaşı Trans – Hazar boru hattıyla ilgili görüşmelere yeniden katılabileceğine dair sinyaller vermiştir. Yine Mayıs 2006'da AB Enerji Temsilcisi Andris Piebalgs, Kazakistan ziyareti sırasında, AB'nin Trans – Hazar projesi konusundaki desteğini yinelemiştir.

Projeye en büyük tepki Rusya ve İran'dan gelmiştir. Rusya'nın Hazar konusundaki özel temsilcisi Alexander Golovin, büyük bir doğal gaz projesinin tüm bölgenin refah ve güvenliğine ciddi zararlar vereceğini açıklamıştır. Ayrıca Rusya, hangi güzergahtan olursa olsun, deniz dibinden çekilecek boru hattı için tüm kıyı ülkelerinin onayının alınması gerektiğini öne sürmüştür. İran yönetimi de Rusya'yı destekleyerek, Sovyetler Birliği ile İran arasında imzalanan 1921 ve 1940 tarihli anlaşmaların halen geçerli olduğunu ve anlaşma hükümlerine aykırı her türlü eylemin geçersiz sayılacağını ileri sürmüştür.

iv. Amerikan Enerji Politikasında Türkiye'nin Rolü

ABD'nin, Orta Asya bölgesindeki enerji kaynaklarının geliştirilmesinin desteklenmesinde, güvenlik, stratejik ve ticari çıkarları bulunmaktadır. Bu yeni enerji kaynaklarının kullanımı ve çeşitlendirilmesi yoluyla, küresel enerji güvenliğinin güçlendirilmesi amaçlanmaktadır. Bölgenin enerji hatları, dünya enerji arzının bu bölgede toplanmasından ziyade, Körfez ülkelerine olan bağımlılığı azaltacaktır. Dolayısıyla Orta Asya'daki yeni devletlerin bağımsızlık, egemenlik ve kalkınmalarının desteklenmesi Amerikan çıkarlarıyla bağdaşmaktadır. Bu bağlamda da Türkiye ve ABD'nin, Orta Asya

bölgesindeki çıkarlarının kesiştiği görülmektedir. Enerji bağlamında Amerikan politikalarını dört faktör belirlemektedir¹⁸⁵:

- ➔ Çeşitli enerji nakil yollarının geliştirilmesi;
- ➔ Ekonomik karlılığın vurgulanması;
- ➔ Rusya ile işbirliği;
- ➔ İran'ın izole edilmesi.

Öte yandan, bölge devletleri Rusya'nın kontrolünden çıkarak, batı yanlısı ekonomik, siyasi ve askeri politika izlemeyi hedeflemektedir. Ancak, 2000'li yılların başlarına kadar ABD'nin politikasını değerlendirdiğimiz zaman, bu bölgede Rusya'yı siyasi ve askeri bakımdan rahatsız etmemeye önem verdiğini söylemek mümkündür. Ekonomik açıdan ise daha ciddi bir politika izleyerek Hazar havzası enerji kaynakları ve ulaştırma hatlarını kontrol ettiğini görmekteyiz. Nitekim, Azerbaycan'da bulunun 11 yabancı petrol şirketlerinden dördü Amerikan şirketleridir. SHEVRON ve MOBIL OIL şirketleri ise Kazakistan'ın petrol şirketi ile imzaladığı antlaşmada büyük paya sahiptir.¹⁸⁶

Türkiye, özellikle Hazar; Türkmenistan, Azerbaycan ve Kazakistan gaz ve petroleri konusunda alternatif hatlarını gündemde sıcak tutmak istiyor. BTC'den sonra Şah Denizi gazının Anadolu coğrafyası üzerinden Avrupa'ya ulaştırılması fikri de bu politikaların bir parçası olarak görülmelidir. Türkiye'yi enerji üssü yapacak “doğu – batı enerji koridoru” aşağıdaki güzergahları kapsamaktadır.

Trans Hazar ve Trans Kafkasya petrol ve doğalgaz hatları:

1. Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı (Azeri petrolü)
2. Aktau-Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı (Kazak petrolü)
3. Bakü-Tiflis-Erzurum doğalgaz boru hattı (Şah deniz projesi)
4. Hazar-Türkiye-Avrupa doğalgaz boru hattı
 - a- Bakü-Tiflis-Erzurum-Yunanistan-İtalya hattı

185 “U.S. Interests In The Central Asian Republics”, Hearing Before The Subcommittee On Asia And The Pacific Of The Committee On International Relations, House Of Representatives, One Hundred Fifth Congress, Second Session, http://commdocs.house.gov/committees/intrel/hfa48119.000/hfa48119_0X.HTM#STATE, 12 Şubat 1998.

b- Bakü-Tiflis-Erzurum-Bulgaristan-Romanya-Macaristan-Avusturya-Almanya hattı (Nabucco projesi)

Kuzey-Güney-Batı Enerji Koridoru:

1. Kerkük-Yumurtalık petrol hattı
2. Rusya-Ukrayna-Romanya-Bulgaristan doğalgaz boru hattı
3. Rusya-Türkiye doğalgaz boru hattı (Mavi Akım projesi)
4. İran-Türkiye -Almanya doğalgaz boru hattı
5. Irak-Suriye-Mısır-Türkiye-Avrupa doğalgaz boru hattı
6. Katar-Türkiye -Avrupa doğalgaz boru hattı
7. Türkmenistan-Türkiye-Almanya doğalgaz boru hattı¹⁸⁷

Clinton yönetimi 1994-1995 döneminde Trans-Kafkasya bölgesindeki enerji kaynakları üzerinde Rusya'nın tekeli kırarak için yoğun çaba gösterdi. Şubat 1995'te Washington, Rusya üzerinden değil, Türkiye üzerinden geçecek bir boru hattını destekleme kararı aldı. Enerji ve dış politika arasındaki bağı da bilinçli bir şekilde kuran ABD, Rusya'nın BDT ülkeleri üzerindeki denetimini zayıflatmak için, Moskova'nın enerji kaynaklarına dayalı manevralarını engellemeye çalıştı. ABD, bu ülkeleri enerji konusunda Rusya ve İran'a rakip olmaları yönünde cesaretlendirmiştir.¹⁸⁸ Bölgedeki güç mücadelesinde iki amacın güdüldüğü söylenebilir. Bunlar; (1) petrol ve doğal gaz sahalarının paylaşımı ve (2) boru hattı güzergahının belirlenmesi.¹⁸⁹

Türkiye ve ABD arasındaki ilişkiler, Rusya'dan bağımsızlığını kazanan bölgelerin dünya ile ekonomik entegrasyonunun artırılması yönünde izledikleri paralel stratejiyle birlikte ortak çıkarların arttığını göstermiştir. Bu çabadaki anahtar araç, Rusya'ya alternatif olarak, Türkiye'den geçmesi planlanan petrol ve doğal gaz boru hatlarının "*Doğu – Batı enerji koridoru*" olarak desteklenmesi oluşturmaktadır. Hem ABD hem de Türkiye, Hazar ve Orta Asya gazı ve petrolünü dünya piyasalarına taşıyacak alternatif boru

186 Irina Perepelica, "GUUAM v Novom Geopolitičeskom i Geoekonomičeskom Okruženii", Journal of Central Asia and Caucasus, http://www.ca-c.org/online/2001/journal_rus/cac-05/18.perru.shtml, 4 Kasım 2005.

187 Fatih Uğur, "Kurtlar Vadisi Hazar", Aksiyon Dergisi, Sayı 591, 3 Nisan 2006.

188 Stephen Blank, "The United States and Central Asia", Central Asian Security: The New International Context, Roy Allison and Lena Jonson (der.), London, Royal Institute of International Affairs, 2001, 131.

189 Gamze Güngörmüş Kona, Türkiye – Orta Asya İşbirliği Stratejileri ve Gelecek Senaryoları, IQ Yayıncılık, İstanbul, 2002, 109.

hatlarının geliştirilmesini görmeyi arzulamaktadırlar. Hazar Bölgesi petrol ve gazının, uluslararası pazarlara, neredeyse tamamı Rusya üzerinden geçen mevcut ihraç yollarının yanı sıra, birden çok güzergahtan ihracını savunan bu görüşün, teoriden pratiğe geçirilebildiğini söylemek ise oldukça zordur.¹⁹⁰

1990'lı yılların başlarından beri, başını ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı Strobe Talbott'un çektiği "Russia First" politikası, "Çoklu Boru hatları" söyleminin manşetlerde daha çok yer almasına karşın, bugün de geçerliliğini korumaktadır. Bir diğer anlatımla, "Doğu-Batı Koridoru" slogan düzeyinde kalırken, "Önce Rusya" politikası Rusya'ya bölgede tam bir monopol olanağı yaratmaktadır.¹⁹¹

Bilindiği gibi Türkmenistan'ın, Kazakistan'ın ve Azerbaycan'ın petrol ve doğal gaz ihraç hatları, tamamen Rusya üzerindendir. Boru hatlarının yanı sıra, ihraç yolları arasında yer alan Volga-Don Kanalı ve demiryolları için de bu durum aynen geçerlidir. Sınırlı Bakü-Supsa (Gürcistan) hattı ve İran üzerinden çok sınırlı ve kesintili "swap" olanağı dışında, Rus topraklarından geçmeyen hiçbir yol yoktur. Bu da Rusya Federasyonu'na, gerek fiyatlandırma ve gerekse siyasi güç açısından, bulunmaz bir olanak yaratmaktadır.¹⁹²

Orta Asya bölgesindeki enerji kaynaklarına yönelik Amerikan politikasının genel hatları ile Türkiye'nin şu anda izlediği Orta Asya politikası büyük ölçüde uyuşmaktadır. Türkiye enerji konusunda bölge kaynaklarının kendi üzerinden güvenli bir şekilde Batı'ya ve kendi topraklarına akmasını isterken, içinde bulunduğu ekonomik dar boğazı aşabilmek için de bölge devletleri ile sıkı ekonomik işbirliği içine girmeyi arzulamaktadır. Çünkü Türkiye'nin enerji güvenliği kaynak çeşitlendirmesinden geçmektedir.

190 Bölgenin sahip olduğu zengin potansiyele rağmen, iç ve dış sorunlar nedeniyle bunları kullanmakta zorlandığı bilinmektedir. Söz konusu sorunlar arasında; nüfuz mücadeleleri (başta Rusya olmak üzere), ekonomik sorunlar, etnik ve teritoryal ihtilaflar, bölgesel işbirliği eksikliği, milliyetçilik, terörizm, uyuşturucu kaçakçılığı ve köktenci akımlar yer almaktadır.

191 A. Necdet Pamir, "Hazar Bölgesi'nde Enerji Politikaları: Avrupa'nın ve A.B.D.'nin Konseptleri", (çevrimiçi) http://www.avsam.org/turkce/analizler/analizler/6_analiz.htm , 15 Mart 2003.

192 A. Necdet Pamir, a.g.m.

v. Enerji Jeopolitiğinde İran Faktörü ve ABD

ABD, Hazar bölgesinin enerji potansiyelinin hızla geliştirilmesi gerektiğini ifade ederken, Kazakistan ve Türkmenistan'ın petrol ve doğal gaz kaynaklarını İran üzerinden nakletme girişimlerini sürekli engellemişlerdir. Washington'un İran karşıtı stratejisi, Hazar bölgesindeki ülkelerin doğal kaynaklarını dünya pazarlarına çıkarma imkanlarını büyük ölçüde sınırlandırmış ve Rusya'nın boru hattı sistemine olan bağımlılığını daha da artırmıştır¹⁹³. Clinton yönetimi, ABD'nin İran'a karşı uyguladığı yaptırımlarını ihlal eden bölge ülkelerinin ve Amerikan şirketlerinin bazı faaliyetlerine göz yumarken, İran'ın katılımıyla yürütülecek her türlü projeye karşı çıkmıştır. Bu bağlamda, Washington yönetimi, Kazakistan ve Chevron'a "takas yöntemiyle" İran üzerinden petrol ihracatına izin vermiştir; bu yolla, Tengiz – Novorossiysk petrol boru hattının bitimine kadar geçici olarak, Kazak petrolü tankerlerle İran'ın kuzeyine ulaştırılırken, aynı miktarda İran petrolü körfezden Kazakistan adına dünya piyasasına çıkarılmıştır¹⁹⁴.

Diğer taraftan, Çin Ulusal Petrol Şirketi'nin mülkiyetinde bulunan Kazakistan'ın Uzen sahasından İran Körfezine kadar uzanacak petrol boru hattı projesine ABD olumsuz yaklaşmıştır. Bu projeyi, Kazakistan, Türkmenistan, Çin ve İran desteklerken, Astana yönetimi projeyi en sade ve ekonomik olarak elverişli güzergah olarak ele almıştır. Çin ve İran arasındaki her türlü işbirliği girişimini dikkatle izleyen ABD, bu projeyle İran'a uzanacak "karasal koridor" sayesinde Pekin'in Amerikan çıkarlarını tehdit edeceğine inanmıştır. Çin ve Kazakistan'a yapılan baskılar sonucu ABD, Pekin ve Astana'yı Trans – İran boru hattı projesinden vazgeçirmeyi başarmıştır¹⁹⁵.

İran üzerinden doğal gaz ihracatına büyük önem veren ülkelerin başında da Türkmenistan gelmektedir. Bilindiği gibi Aşkabat dış politikasında, komşu İran'ın çıkarlarını da gözetmek durumundadır. İran, Türkmen doğal

193 Bknz.: Fuller G. Geopolitical Dynamics of the Caspian Region, Caspian Crossroads, 1997, No: 2.

194 Kubekov M., Проблемы экспорта казахстанской нефти: почему Казахстану нужна энергетическая независимость?, Центральная Азия и Кавказ, 1997, No:6, http://www.ca-c.org/journal/09_1997/st_06_kubekov.shtml, 27 Aralık 2004.

195 Rashid A., Saywell T. Beijing Gusher, Far Eastern Economic Review, 1998, No:9, 46-48.

gazının büyük bir kısmının (Gazprom'la yaşanan kriz döneminde tamamının) ihraç edildiği en önemli geçiş ülkesiydi. İran, tıpkı Rusya gibi, Trans – Hazar doğal gaz projesinin gerçekleştirilebilmesi için Hazar bölgesindeki tüm ülkelerin onayını şart koşmuştur. Türkmenistan yönetimi, İran'la olan yakın siyasi ve ekonomik ilişkilerine son vermek istemezken, ABD'nin İran'la ilişkilerinde bir yumuşama beklentisi içerisindeydi. ABD ziyareti sonrasında Türkmenistan Devlet Başkanı S. Türkmenbaşı, "İran üzerinden çekilecek doğal gaz boru hattı... öncelikli seçeneğimizdir" diye belirtmiştir¹⁹⁶.

Rusya üzerinden tranzit geçen Türkmen doğal gazının fiyatı konusunda Aşkabat ve Gazprom arasında zaman zaman yüze çıkan anlaşmazlıklar ve Trans – Afgan boru hattı projesinin geleceğine dair kuşklar, Türkmen doğal gazının Türk ve Avrupa doğal gaz piyasalarına çıkışı için tek uygun güzergahın İran üzerinden Türkiye'ye ulaştırılacak hat olduğuna dair inancı güçlendirmiştir. 1996 yılında, Türkmenistan, İran ve Türkiye tranzit boru hattı projesi ile ilgili anlaşmayı imzalamışlardır. Birkaç aylık tereddütten sonra, ABD yönetimi söz konusu projenin, halen geçerli olan yaptırımları ihlal etmediğini belirtmiştir¹⁹⁷. Ancak Ekim 1997'de Washington projeye ilişkin tutumunu net olarak açıklamıştır. Dışişleri Bakanlığı sözcüsü, projenin tüm safhalarını dikkatle izleyeceklerini ve İran karşıtı yasaların öngördüğü hususları ihlal ederse, ABD'nin gerekli tüm tedbirleri alacağını belirterek tarafları uyarmıştır¹⁹⁸. Bu arada Türkiye'nin de projeye ilişkin tutumunda değişiklik olmuştur: 1997 yılının ortalarında, Türk – İran işbirliğini geliştirmeyi destekleyen Necmettin Erbakan liderliğindeki Refah Partisi iktidarı istifa etmek zorunda kalmıştır. Sonraki Türk hükümetleri, Erbakan yönetiminin imzaladığı anlaşmayı resmen reddetmeseler bile, doğal gaz boru hattının Türkiye kısmının inşaatını durdurmuşlardır.

İran güzergahına alternatif olarak Washington, Türkmenistan'a ısrarla Trans – Hazar doğal gaz boru hattı projesini önermiştir. Aşkabat yönetimi bu

196 Внешняя политика нейтрального Туркменистана, Речи, выступления и интервью президента Туркменистана Сапармурата Туркменбаши, 99.

197 Bknz.: Peimani H, a.g.e., 63.

198 Radio Free Europe / Radio Liberty Magazine, Washington, 16 Ekim 1997.

projeye, maliyetinin yüksek oluşu (yaklaşık 2.8 milyar Dolar değerinde) ve teknik olarak zorluğu dolayısıyla, önceleri kuşkuyla yaklaşmıştır. Projenin gerçekleştirilmesi karşısındaki bir başka engel de, Türkmenistan ve Azerbaycan arasında Serdar (Kepez) sahasının paylaşımı konusundaki anlaşmazlık oluşturmaktadır. Amerika Birleşik Devletleri bu konuda tarafsız bir tutum sergileyerek Bakü'ye baskı yapmıştır; neticede Bakü yönetimi, doğal gaz boru hattı yapımının Türkmen – Azeri teritoryal anlaşmazlığından bağımsız olarak ele alınması gerektiğini açıklamak zorunda kalmıştır¹⁹⁹. Saparmırat Türkmenbaşı Nisan 1998'de ABD'ye ziyareti sırasında, Trans – Hazar projesini prensip olarak kabul ettiklerini açıklamıştır. Türkmenbaşı ile Albert Gor arasında imzalanan anlaşma kapsamında, ABD'nin Ticaret ve Kalkınma Ajansı tarafından, projenin teknik – ekonomik etüt çalışmasının yapılması için 750 bin Dolarlık desteğin sağlanması kararlaştırılmıştır²⁰⁰. Ancak Türkmenbaşı, İran seçeneğini desteklemekten vazgeçmemiştir ve Washington'da, Türkmenistan'ın eşzamanlı olarak batı Asya, Uzakdoğu, Avrupa, İran ve Hazar güzergahları üzerinden doğal gaz ihraç etmeye hazır olduğunu belirtmiştir²⁰¹.

III. İkili ve Çok Taraflı Askeri – Stratejik İlişkiler ve Bölgesel Güvenlik

A. ABD'nin Orta Asya Ülkeleriyle Askeri İlişkileri

Soğuk Savaşın bitiminden 11 Eylül'e kadar geçen sürede SSCB'den ve Varşova Paktından geriye kalan stratejik boşlukları doldurmaya çalışan ABD, öncelikle Doğu Avrupa'da bu hedefine ulaşmıştır. Orta Doğu, Kafkaslar ve Orta Asya'daki üstünlük mücadelesini ise hala sürdürmektedir. ABD, bu maksatla 1992'de çıkarttığı “Özgürlüğü Destekleme Yasası” (Freedom

199 Radio Free Europe / Radio Liberty Magazine, Washington, 20 April 1998.

200 Известия, 25 Nisan 1998.

201 Внешняя политика нейтрального Туркменистана. Речи, выступления и интервью президента Туркменистана Сапармурата Туркменбаши, 76.

Support Act) ile, 1992-2003 yılları arasında, bölge ülkelerine bir milyar Amerikan Dolarına yakın askeri yardım yaparak, özellikle ikili askeri ilişkilerini geliştirmeye çalışmış ve 1999 yılında çıkarttığı “İpek Yolu Strateji Yasası” ile de, bölgeye ilişkin politikalarını yasal çerçeveye oturtmuştur. Washington’un 11 Eylül sonrası politikasının temelinde ise, bölgedeki askeri varlığını fiilen artırmak ve askeri üsler ve hava sahalarından yararlanma hakkını sürdürmek yatmaktadır.

1. Orta Asya’da Ulusal Askeri Güçlerin Yapısı ve Reformlar

ABD’deki 11 Eylül saldırılarından sonra, Washington yönetiminin Orta Asya’daki eski Sovyet askeri üslerini kullanma konusundaki istekliliği, dikkatleri bölge ülkelerinin silahlı kuvvetlerinin yapısına ve mevcut askeri üslere çekmiştir. Sovyet dönemi Orta Asya Askeri Komutanlığı, bölgenin Çin, İran ve Afganistan’a yakınlığından dolayı Sovyetler Birliği Silahlı Kuvvetlerinin en güçlü birimleri arasında yer almaktaydı. 1991’den sonra, bölgedeki tüm askeri silahlar ve tesisatlar yeni cumhuriyetlerin Silahlı Kuvvetlerine devredilmiştir.²⁰²

Orta Asya ülkelerindeki askeri, güvenlik ve kolluk kuvvetlerinin kurumsal, hukuki ve zihniyet yapısı, çağdaş Batı sistemlerinin kodlarıyla bağdaşmayacak kadar farklıdır.²⁰³ Orta Asya ülkelerinin Silahlı Kuvvetlerinde yapılmakta olan reformlar ve modernizasyon girişimleri, mevcut askeri teçhizat ve tesislerin geliştirilmesinden ziyade, yetenekli subay kadrosunun yetiştirilmesi ve profesyonelleştirilmesi üzerinde odaklanmaktadır. Diğer taraftan, geniş anlamıyla “askeri modernizasyon” için bu cumhuriyetler, bölgedışı büyük güçlerin (özellikle Rusya, Çin ve Amerika Birleşik Devletleri) hem siyasal hem de ekonomik desteğine bağımlıdırlar.

202 Viktor Sokirko, “Yanki akbar!” Moskovskiy komsomolets, 18 Eylül 2001.

a. Bölge Ülkelerinin Silahlı Kuvvetleri ve Sovyet Mirası

Orta Asya ülkelerinde ulus – devlet inşa sürecinin en önemli öğelerinin başında, bölge dışı güçlerden ve örgütlenmelerden (Rusya, Bağımsız Devletler Topluluğu, Şanghay İşbirliği Örgütü gibi) bağımsız bir biçimde “ulusal silahlı kuvvetlerin” oluşturulması gelmektedir. Yeni cumhuriyetleri iç ve dış tehditlerden koruyabilecek ve farklı etnik unsurları birarada tutabilecek ordu gibi ulusal kurumları geliştirmek, bölge yönetimlerinin en hayati meseleleri arasında yer almıştır. Bölge ülkelerinin bu süreçte elde ettikleri başarılar birbirinden çok farklıdır; bunun en önemli nedenlerinden bir tanesi de yeni cumhuriyetlerin devraldıkları eski Sovyet mirasıdır.

Tablo – 22: Orta Asya Ülkelerinin Silahlı Kuvvetleri²⁰⁴

Ülke	Yüzölçümü (mil ²)	Nüfus (milyon)	Silahlı Kuvvetler	Sınır Birlikleri	İç Güvenlik Güçleri
Kazakistan	2,717,300	16	35,100	12,000	20,000
Kırgızistan	198,000	4.5	12,000	5,000	–
Özbekistan	447,400	23.5	65,000	–	15,300
Tacikistan	143,100	6.1	7,000	1,200	–
Türkmenistan	488,100	6.0	19,000	–	–

Kaynak: The Military Balance 1997/1998, London: Int'l Institute for strategic Studies, 1997

Bilindiği gibi, Sovyetler Birliği, askerlik kurumunu etnik aidiyet duygusunu yok etmek ve yerine “Yeni Sovyet İnsanı”nı oluşturmak için çok sert bir biçimde kullanmıştır. Ancak bunda Sovyetlerin pek başarılı olduğu söylenemez. Doğu Bloku dağıldığında, eski Sovyet askeri mirası, olduğu gibi yeni cumhuriyetlerin ulusal yönetimlerinin elinde kalmıştır. Bu mirasın en kırılgan yönünü, silahlı kuvvetlerin yönetimindeki subayların etnik kimlikleri teşkil etmiştir. Ayrıca subayların “çoğu”nun “Slav” olmasının yanısıra,

203 Olga Olikier ve David A. Shlapak , U.S. Interests in Central Asia: Policy Priorities and Military Roles, Published by the RAND Corporation, 2005, 19.

204 The Military Balance 1997/1998, London: International Institute for strategic Studies, 1997, 156-157; 162-163. Bu rakamlar sadece yerli etnik güçleri kapsamaktadır. Tacikistan’ın Sınır Kuvvetlerinde 25.000 ve Silahlı Kuvvetlerinde 6.000 Rus kökenli asker bulunmaktadır. Özbekistan’ın Sınır Kuvvetleri, düzenli ordu birlikleri kapsamında değerlendirilmektedir.

“zihnen” “Slav” olmaları da yeni ulus – devletin kuruluş aşamasında bir sorun olarak ele alınmıştır.

Bölgedeki her ülke ulusal askeri güçlerini oluşturmaya çalışırken, tarihsel olarak Çarlık ve Sovyet yönetimlerinin karmaşık askeri mirasının unsurlarını kullanmaktadırlar. Moskova yönetimi, askeri hizmeti genel olarak etnik azınlıkları sosyalleştirmek, Rusça’yı öğretmek, ulusal aidiyet hislerini bertaraf etmek, askerleri siyasal eğitimden geçirmek ve Yeni Sovyet Prototipini oluşturmak için kullanmıştır²⁰⁵.

Orta Asya bölgesi Amerikan askeri ve stratejik çıkarları arasında yer almaya başladığı günden bu yana, bölge ülkelerinin silahlı kuvvetlerindeki yeniden yapılanma çalışmaları Washington tarafından yakından izlenmektedir. Bölge, doğal kaynaklarının bolluğu ve bölgesel güçlere (Rusya, Çin, İran, Türkiye gibi) yakınlığından dolayı ABD için önem arz etmektedir. Bu yüzden, Orta Asya Silahlı Kuvvetlerinin başarılı bir şekilde yeni döneme adapte olmaları, askeri yapılanmadaki etnik gerilimlerin azaltılması ve “farklılıklar”ı özümseyebilme kapasitelerinin artırılması gibi konular Amerika Birleşik Devletleri için de önemli sayılmalıdır. ABD Silahlı Kuvvetleri, bu sürece bir model olarak ve aktif bir şekilde katılarak bölgesel güvenliğe katkıda bulunabileceği öngörülmektedir.

Amerikan Silahlı Kuvvetleri, uzun zamandan beri Amerikan toplumunda etnik unsurların ve azınlıkların çok iyi uyum sağladığı başarılı kurumlardan biri olarak gösterilmektedir. ABD Silahlı Kuvvetlerinin sahip olduğu tecrübe, Orta Asya orduları için bir model olarak sunulmaktadır. ABD Savunma Bakanlığı, bölgedeki askeri ve sivil yöneticilere Askeri Eğitim ve Öğrenim (International Military Education and Training, IMET) programı kapsamında birçok eğitim programı sağlamaktadır. Almanya’daki Avrupa Komutanlığı’na bağlı George C. Marshall Güvenlik Çalışmaları Merkezi (Garmisch-Partenkirchen, Germany) ve ABD Hava Kuvvetleri Özel Operasyonlar Okulu (Hurlbert Field, Florida) gibi askeri okullarda Orta Asya’lı

205 Dianne L. Smith, Opening Pandora's Box: Ethnicity And Central Asian Militaries, Strategic Studies Institute, U.S. Army War College, <http://carlisle-www.army.mil/usassi/welcome.htm>, 1 Ekim 1998.

subaylara verilen eğitimler, “savunma kaynak yönetimi”, “askeri adalet”, “sivil – asker ilişkileri” ve “insan hakları” konularını kapsamaktadır. Barış için Ortaklık Operasyonları ve ordular – arası iletişim programları, “farklılıkları”n yönetimi gibi Orta Asya ülkelerinin Silahlı Kuvvetleri için önem arzeden konuları uygulamalı olarak öğretmektedir. ABD’nin bölge ülkelerine sağladığı askeri yardımlar ve programlar, Orta Asya ülkelerinin ulus – devlet inşa sürecinde, ulusal ordularının oluşturulmasında, farklı kültürleri aynı kimlik etrafında birleştirme gayretlerinde, askeri güçlerini besleyebilecek düzeyde ekonomilerini geliştirmelerinde, yeni subay kadrolarının yetiştirilmesinde ve Rusya’dan bağımsız yerli askeri okul ve kurumların inşasında büyük önem arz etmektedir.

b. Kazakistan Silahlı Kuvvetleri

Kazakistan, Orta Asya devletleri arasında “müşterek komutanlık” uygulamasından vazgeçen en son ülkedir. 8 Mayıs 1992’de, yani Boris Yeltsin’in Rusya Ordusunun kuruluşunu açıkladıktan bir gün sonra, Başkan Nursultan Nazarbayev, kendisini Kazakistan Silahlı Kuvvetleri’nin Başkumandanı ilan etmiştir. Daha sonra Ulusal Güvenlik Konseyi ve Devlet Savunma Komitesi (*de facto* Savunma Bakanlığı)²⁰⁶ oluşturulmuş; eski Sovyet iç güvenlik teşkilatı yeniden yapılandırılmış; Başkan ve üst düzey görevlileri korumak amacıyla Cumhuriyet Muhafızları oluşturulmuş ve İç Güvenlik Birliklerinin (kamu düzeninin ve iç barışın sağlanmasından sorumlu birimler) kontrolü Cumhuriyet Muhafızları’na devredilmiştir²⁰⁷.

16 Nisan 1992 tarihinde Başkanlık kararnamesiyle, eski Sovyet 40. Kara Ordusu Kazakistan hükümetinin yetkisi kapsamına alınmış ve yeniden düzenlenmiştir. Üç hafta sonra da, Kazakistan Cumhuriyeti Silahlı Kuvvetleri ve Savunma Bakanlığı ilan edilmiştir. Sonuç olarak Kazakistan ordusu, Kara

²⁰⁶ Richard Woff, *The Armed Forces of the Former Soviet Union: Evolution, Structure and Personalities*, Portsmouth, Great Britain: Carmichael and Sweet Limited, 1995, D2-6 - D2-7.

²⁰⁷ Woff, D2-8.

Kuvvetleri, Hava Kuvvetleri, Hava Savunma Güçleri, Deniz Kuvvetleri ve Cumhuriyet Muhafızları'ndan oluşmaktadır.²⁰⁸

Silahlı Kuvvetlerin etnik yapısında gelince; subay kadrosunun %97'si etnik Ruslardan oluşmaktadır.²⁰⁹ Kazak ordusunda ulusal subay kadrolarının eksikliği hemen göze çarpmaktadır: görev başındaki Kazak subayların (teğmen – general rütbeleri) sayısı sadece 3000 civarındaydı. Bu subaylar arasında bir tümen, ordu veya askeri bölgeyi komuta eden general bulunmamaktadır. Çoğu destek biriminde olmak üzere albay sayısı 50 civarındaydı. 1990'larda Kazakistan'da, 3 askeri hazırlık okulu, 2 askeri lise (Ukrayna'da bu sayı 34'tür) ve 2 Sovyet Ordu Askeri Okulu (Almatı Yüksek Silahlı Kuvvetleri Komutanlık Okulu ve Sınır Güvenlik Akademisi) bulunmaktaydı. Kazakistan'ın yeni ordusundaki etnik Rusların oranı, bütün Orta Asya ordularının kompozisyonunu yansıtmaktadır. Çünkü Kazakistan'ın nüfusunun neredeyse %40'ını Ruslar oluşturmaktadır. Kazakistan'ın çözmesi gereken bir diğer sorun da dil meselesidir.²¹⁰

Görüldüğü gibi, Kazakistan, yeni ulusal ordular oluşturulurken etnik aidiyetin çok titiz bir şekilde ele alınması gereken ülkelerden biridir. Bu süreçte Astana yönetiminin etnik ve azınlık politikaları belirleyici olacaktır. Bu aynı zamanda, Astana hükümetinin, Kazak Silahlı Kuvvetleri'ni mi yoksa Kazakistan Silahlı Kuvvetleri'ni mi oluşturacağını cevabını içermektedir.

c. Kırgızistan Silahlı Kuvvetleri

Kırgızistan, ulusal ordunun oluşturulması yönünde çok Azerbaycan çaba harcamıştır; Bişkek yönetimi ülkedeki eski askeri birlikleri finanse etmek

208 Hazar Denizi Filosu, Rusya (%50), Azerbaycan (%25), Kazakistan (%12) ve Türkmenistan (%12) arasında paylaşılmıştır. 2 Nisan 1992 tarihli Başkanlık kararnamesiyle Kazakistan Genelkurmay Başkanlığı altında Kazakistan Deniz Kuvvetleri resmen kurulmuştur. Deniz Kuvvetlerinin görevleri, kaçakçılık, uyuşturucu ticareti ve yasadışı göçlerle mücadele olarak belirenmiştir. Bu komutanlık, Deniz Kuvvetlerinden ziyade Sahil Koruma birimlerine benzemektedir. Mart 1995'te, merkezi Astrakhan olmak üzere bir Deniz Sahil Devriye komutanlığının kurulması kararlaştırılmıştır. Rusya, Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'ın katılımıyla oluşturulan bu birim, ulusal deniz kuvvetleri ve Hazar Denizi Filosu'nun eski kalıntılarından müteşekkildir. Richard Woff, "Kazakh-Russian relations-an update," Jane's Intelligence Review, Vol. 7, No. 12, Aralık 1995, 567.

209 Kenneth Starr, *The New Military in Russia—Ten Myths That Shape the Image*, Annapolis, MD: Naval Institute Press, 1996, 142.

210 Almaty, Karavan, in Russian, 2 Eylül 1994, s. 6, in JPRS-UMA-94-038, 14 Eylül 1994, 17.

için merkezi Almatı'da bulunan Rusya'nın 40. Ordusuna güvenirken, Bağımsız Devletler Topluluğu şemsiyesi altındaki ortak askeri yapılanmayı kuvvetle desteklemiştir²¹¹. Başlangıçta Kırgızistan, yeni askere çağrılanların BDT çatısı altındaki birleşik güçler kapsamına alınacağını ilan etmiştir. Mart 1992'de Rusya ile yapılan anlaşma çerçevesinde, Kırgız askerlerin %70'inin "diğer cumhuriyetlerin topraklarında" askerlik yapması kararlaştırılmıştır. "Askeri Hizmet" Kanunu, 1992 dönemi askerlerin sadece Rusya'da konuşlanmış "stratejik güçler"de görev yapacaklarını öngörmüştür. Kırgızistan dışındaki askerlik hizmet sözleşme esasında belirlenmiştir²¹².

Geç de olsa Kırgızistan, kendi ulusal ordusunu oluşturmuştur. Üst düzey bir yetkilinin ifadesine göre, Mayıs 1992'de Devlet Başkanı Akayev Bağımsız Devletler Topluluğu Savunma Bakanı Shaposhnikov'dan, Kırgız topraklarındaki askeri güçlerin kontrolünü Bişkek'in kendi üzerine alması gerektiğini ve artık merkezden finansal desteğin sağlanmayacağını belirten bir telegram almıştır²¹³. 29 Mayıs 1992'de Başkan Akayev, Oş'ta yerleşik eski Sovyet Motorlu Tüfek Tümeni'ni temel alarak Kırgız Ordusu'nun kuruluşunu ilan eden kararı imzalamıştır. Bir yıl sonra da Bişkek yönetimi, Kırgızistan Genelkurmay Başkanlığının kurulduğunu ilan etmiştir²¹⁴.

Kırgızistan'ın en önemli sorunu subay kadrolarındaki yetersizlik olmuştur. Eski sovyet cumhuriyetleri ile birlikte ortak askeri yapılanma çabaları boşa çıkınca, Bişkek yönetimi 20,000 kişilik bir ordu oluşturmaya girişmiştir. Ancak Kırgızistan'ın ekonomisi, bu sayıdaki askeri gücü finanse edemeyecek kadar çökmüş durumdaydı; bu gün askere çağrılanların sayısı 14,000 civarındadır. Ülkedeki subay kadroları da çok büyük sorunlarla karşılaşmışlardır. Başlangıçta Kırgızistan'da konuşlanmış 4000 Sovyet subayının %90'ı Rus kökenlidir; Kırgız kökenli bir alay komutanı bulunmazken, sadece bir tane tabur komutanı bulunmaktaydı. 1700 Kırgız

211 Kırgızistan, Devlet Savunma Komitesi'ni 1991'in sonlarında oluşturmuştur.

212 Woff, 1995, D3-3 - D3-4.

213 Philip Petersen, "Security Policy in Post-Soviet Central Asia," European Security, Vol. 4, No. 1, Spring 1995, 173. Aynı telegram, Kazakistan yönetimine de iletilmiştir; çünkü bu telegram, Bişkek yönetimine 40. Ordu Komutanı (aynı zamanda Kazakistan Savunma Bakanı Birinci Yardımcısı) tarafından iletilmiştir.

214 Woff, 1995, D3-5.

subayı 1991 yılında Kırgızistan'ın dışında göre yapıyordu; çoğu yeni Kırgız ordusuna geri dönmüştür²¹⁵. Bu dönemde Bişkek yönetimi Kırgız kökenli ilk Savunma Bakanının atamasını yapmıştır; ancak Gelenkurmay Başkanı Rus olarak kalmıştır.

Yetenekli Rus subaylarının ülkede kalmaları sağlanamayınca, Kırgız ordusunun homojonize yapısı daha da artmıştır. Mart 1996'da Kırgız Meclisi, Rusça'nın ikinci resmi dil olduğunu kabul ettiyse de, Silahlı Kuvvetlerdeki etnik Rus subayların kaçıışı önlenememiştir. 1999 yılının sonlarına kadar, Rus subay ve askerlerinin Kırgız ordusunda sözleşmeli olarak kalmaları sağlanmıştır. Bu yüzden Kırgızistan dış sınırlarının güvenliğini sağlamak için "yabancı güçlere" güvenmek zorunda kalmıştır. 1992'de Almatı'nın eski Sovyet Doğu Sınırı Bölgesi'ni devralması üzerine, Bişkek yönetimi, sınır güçlerinin desteksiz, yetersiz ve hatta tıbbi malzemelerden yoksun kaldığını farketmiştir. Moskova ile yapılan görüşmeler sonrasında, Ekim 1992'de Rusya Kırgızistan'ın sınır güvenliğini kendi üzerine almıştır. Rusya'nın komutası altında bir ortak Kırgız – Rus Sınır Birlikleri Komutanlığı oluşturulmuştur; bu birlik doğrudan Rusya Federal Sınır Güvenliği Komutanlığı'na bağlanmıştır ve finansmanının %80'i Moskova tarafından karşılanmıştır. Görüldüğü gibi ekonomideki sorunlar ve finansal engeller Kırgızistan'ın askeri bakımdan küçülmesine neden olmuş ve silahlı kuvvetlerini dış etkilere karşı açık hale getirmiştir.

d. Özbekistan Silahlı Kuvvetleri

Özbekistan, Orta Asya ülkeleri arasında kendi ordusunu (Bağımsız Devletler Topluluğu'nun askeri yapılanması içerisinde) oluşturmuş ilk ülkelerden biridir. 31 Ağustos 1991 tarihinde Taşkent ulusal egemenliğini ilan etmiş ve kendi sınırlarını savunmaya hakkı olduğunu açıklamıştır. Hemen akabinde, Devlet Başkanı İslam Kerimov, Savunma Bakanlığının (Bakan olarak Korgeneral Rustam Ahmedov atanmıştır) kuruluşunu ilan etmiştir. 14

²¹⁵ Petersen, a.g.m., 174.

Ocak 1992’de Özbekistan, kendi topraklarında konuşlanmış bütün Sovyet dönemi kara, hava ve hava savunma birimlerine ait silah, teçhizat ve tesisatları devraldığını açıklamıştır. Sonraki birkaç ay içerisinde Ukrayna BDT askeri kanadından çekildiğini ve Rusya da kendi ulusal ordusunu teşkil ettiğini ilan etmiştir. Özbekistan da Sovyet döneminin mirasından kurtulmak için hızla harekete geçmiştir. Eski Sovyet Türkistan Askeri Bölgesi 30 Haziran 1992’de lağvedilmiş ve merkezi karargahı Özbek Silahlı Kuvvetleri’ne tahsis edilmiştir²¹⁶. Sovyetler Birliği dönemine ait Orta Asya Sınır Birlikleri Komutanlığı, doğrudan Özbekistan Ulusal Sınır Güvenliği Güçlerinin komutasına verilmiştir²¹⁷. Sovyet İç Güvenlik güçlerinin (Ministerstvo Vnutrennykh Del or MVD) yerini Ulusal Güvenlik almıştır.²¹⁸ Özbekistan, 1990’ların başından itibaren, kendi dış sınırlarını (Afganistan’la olan sınırları dahil) Rusya’nın sınır birliklerinin yardımı olmadan korumayı üstlenmiştir. Son Rus askeri birliği Özbekistan’dan 1995 yılının başlarında Tacikistan’a nakledilmiştir.

Özbekistan, Silahlı Kuvvetleri’nde homojenleştirme politikasını takip etmiştir. Sovyet güçlerinin millileştirilmesinden sonra, Özbek ordusundaki Rus subayların sayısında azalma gözlenmiştir²¹⁹. Bağımsızlığın ilk yıllarında, Özbekistan ordusundaki subay kadrosunun %70’i Ruslardan oluşmuştur²²⁰. Türkistan Askeri Bölgesinin merkezi karargahı, üst düzey subay kadrosunu yetiştirmiştir. 1992’de Özbekistan’da görevli 15 generalden ancak 5’i Özbek kökenlidir. Diğer cumhuriyetlerle karşılaştırıldığında Özbekistan’ın ortalaması üst seviyededir. Ayrıca Özbekistan sahip olduğu yüksek askeri okullarla da avantajlı durumdadır. Bu okulların en önemlileri şunlardır:

- Taşkent Yüksek Askeri Komuta Okulu
- Taşkent Yüksek Tank Komuta Okulu
- Samarkant Yüksek Askeri Otomobil Komuta Okulu

216 Richard Woff, *The Armed Forces of the Former Soviet Union: Evolution, Structure and Personalities*, Portsmouth, Great Britain: Carmichael and Sweet Limited, 1995, D6-9.

217 Moscow, *Krasnaya Zvezda*, in Russian, August 4, 1994, in JPRS-UMA-94-035, August 24, 1994, 58-59.

218 Woff, D6-17.

219 Moscow, *Nezavisimaya Gazeta*, October 22, 1994, in JPRS-UMA-94-046, November 9, 1994, 22.

220 Kenneth Starr, *The New Military in Russia—Ten Myths That Shape the Image*, Annapolis, MD: Naval Institute Press, 1996, 144.

- 4 Askeri Lise Hazırlık Okulu
- Taşkent Özel Askeri Lisesi (Internat)

Özbekistan 1993'te bir grup öğrenciyle birlikte Taşkent Karma Birlikler Okulunda kendi hava harp okulu eğitim programını başlatmıştır. Şu an Ozizak'ta bir Hava Harp Akademisi bulunmaktadır. Yeni subay kadrosunu yetiştirmek amacıyla 1994 yılında Taşkent'te Silahlı Kuvvetler Akademisi kurulmuştur. Ulusal kimliğin orduda da güçlendirilmeye çalışıldığı görülmektedir. Nitekim, Taşkent Karma Birlikler Okulunda Özbek dili yabancılar için de bir zorunluluk haline getirilmiştir.

Özbekistan, Sovyetler Birliği'nin 1979 Afganistan müdahalesi sırasında kilit rol oynamıştır. Ülkenin sahip olduğu en önemli askeri üsler şunlardır:

- Çirçik: Taşkent'in yakınlarındaki Çirçik'te (Kabul'dan 750 km uzaklıkta) çok büyük bir havaalanı üssü bulunmaktadır²²¹. Bazı kaynaklara göre Çirçik'te, Afganistan savaşı esnasında, NATO güçlerinin bölgesel askeri operasyonlarda kullandıkları Amerikan helikopterleri bulunmaktadır²²².
- Tuzel: Tuzel hava üssü Taşkent'in hemen bitişiğinde yerleşmektedir. Burada da keşif ve istihbarat amaçlı Amerikan askeri taşıma uçaklarının konuşlandığı bilinmektedir²²³.
- Kagaytı: Termez'in 20 km kuzeyinde yer alan büyük bir tank merkezi ve hava üssüdür. Bu havaalanı, hertürlü askeri ve sivil uçağın iniş yapabileceği şekilde inşa edilmiştir. 1994 yılına kadar, "Su-25s" Rus askeri filosu Kagaytı'da konuşlandırılmıştır. Bu süvari bölüğü, Tacikistan'daki barış koruma güçlerini desteklemiş ve BDT'nin güney sınırlarının güvenliğini sağlamıştır.
- Hanabad: Karşı şehrinin yakınındaki Hanabad havaalanı, Taşkent'ten 200 km uzaklıkta yerleşmektedir. Bu üs, ABD Savunma Bakanı Rumsfeld ile Başkan Kerimov arasındaki 5 Ekim

221 Richard Beeston, "Generals size up 'launch pads in Central Asia," The Times, 17 Eylül 2001.

222 "Uzbekistan could be key US ally but citizens wary," AFP, 23 Eylül 2001.

223 "CIS Countries Define Policies in Expectation of Antiterrorist Operations," The Monitor, Volume VII, Issue 176, 26 Eylül 2001.

2001 tarihli anlaşmaya istinaden Amerikan ordusuna tahsis edilmiştir²²⁴.

- Özbek – Afgan sınırına yakın diğer askeri üsler Aktaş ve Denau'dır.

2000'li yıllardan itibaren Özbekistan, özellikle Kalıcı Özgürlük Operasyonu sonrasında, Amerikan askeri stratejisi bakımından çok önemli bir ülke haline gelmiştir. Bilindiği gibi Özbekistan'ın Afganistan'la 137 km'lik bir sınırı bulunmaktadır. Afganistan savaşı sırasında, Özbekistan hava sahasını Amerikan askeri uçaklarına açmıştır; yine bu dönemde istihbarat paylaşımı konusunda anlaşmalar imzalanmıştır. Ayrıca Taşkent yönetimi havaalanlarını, Amerikan kargo uçaklarının, helikopterlerinin ve arama ve kurtarma operasyonlarına katılan personelin kullanımına açmıştır²²⁵.

e. Tacikistan Silahlı Kuvvetleri

Tacikistan'ın yeni Silahlı Kuvvetleri, ülkedeki rejimi ve istikrarı savunamamış ve sonuç olarak iç savaşın patlak vermesine ve sınır çatışmalarının yayılmasına neden olmuştur. Güçlü bir ordunun oluşturulamaması, güvenlik politikasına zemin hazırlamıştır; bu aynı zamanda Tacikistan için asker, para ve malzeme sağlayacak dış güçlere bağımlılığın artması anlamına gelmiştir. Rahmanov yönetiminin uzun zamandır ayakta kalması, Rusya Federasyonunun ve BDT üyesi Orta Asya ülkelerinin askeri desteği sayesinde mümkün olmuştur. 1992'lerde başlayan Tacik İç Savaşı, daha çok siyasal – ekonomik kazanımlar peşindeki ve birbirine muhalif etnik gruplar, bölgeler, kabileler ve siyasal gruplar arasındaki yerel çatışmayı simgelemektedir. İç savaş sırasında binlerce insan hayatını kaybetmiş, yaklaşık 380,000 kişi savaş yüzünden evlerini terketmiş ve 110,000 Tacik Amuderya üzerinden Afganistan'a geçmiştir²²⁶. Duşanbe

224 Vilor Niyazmatov and Sergey Shatalov, "Soglasheniye mezhdu Uzbekistanom i SShA o predostavlenii aerodroma podpisano v Tashkente", ITAR-TASS, 8 Ekim 2001.

225 "Secretary Rumsfeld Press Conference with President of Uzbekistan," <http://www.defenselink.mil>, 5 Ekim 2001.

226 David Twining, The New Eurasia, Westport, CT: Praeger, 1993, 166.

yönetimi, iç savaş sırasında ancak Rusya'nın desteğini alarak ayakta kalabilmiştir; Mayıs 1993'te Moskova ile Dostluk, İşbirliği ve İkili İlişkiler Anlaşması imzalanmış ve bu çerçevede 25,000 civarında asker sınır güvenliği ve barış koruma operasyonları için ülkeye konuşlandırılmıştır.

Tacikistan ordusunun oluşum süreci de tıpkı diğer cumhuriyetlerdeki gibi kurumsal yapılanmayla başlamıştır. Önce Ulusal Muhafız Teşkilatı ve ülkedeki Sovyet ordusunun millileştirilmesini yürütecek olan Ulusal Savunma İşleri Komitesi oluşturulmuştur. Tacik Silahlı Kuvvetleri'nin kurulmasında Duşanbe'nin en önemli kararı, Rus birliklerinin konuşlandığı 201. Motorize Piyade Alayını yeni ordunun temeli olarak kullanılmayacağını ilan etmesi olmuştur²²⁷. Rus Savunma Bakanı Grachev'in ziyaretiyle konumunu güçlendiren 201. Tümen, Tacik Ordusunu desteklemek üzere uzun yıllar ülkede kalmıştır. Başlangıçta Tacik ordusu, yerel askeri eğitimin altyapısı yetersiz olduğu için 201. Tümen tarafından eğitilmiştir. Eskiden 40. Ordunun bir parçası olan 201. Tümen, Sovyetler Birliği'nin Afganistan'dan çekilmesinden sonra Tacikistan'a nakledilmiştir. Ana karargahı Duşanbe'de bulunmakta olup, Kurgantepe ve Kulyab'daki iki alay buna bağlıdır²²⁸.

Gerçek ordunun temelleri, Ocak 1993'te Albay Alexander Shishlyannikov'un Savunma Bakanı olarak atanmasıyla atılmaya başlanmıştır²²⁹. 1994 yılı itibarıyla Rusya'nın desteği sayesinde Tacikistan Savunma Bakanlığı, Özel Amaçlı Taburlar, İç Güvenlik Birimleri ve Helikopter Filosu oluşturulmuştur²³⁰. Albay Alexander Shishlyannikov, "küçük, yüksek hareket yeteneğine sahip, profesyonel ve ülkesine bağlı" bir ordu kurmayı ümit etmiştir, ancak düzenli ve başarılı bir askeri kayıt sistemi olmadığı için, iç savaş sırasında yükselen paramiliter ve komünizm taraftarı milislerden müteşekkil Tacikistan Halk Cephesi'ne dayanmak zorunda kalmıştır. Ancak bunun sağlam bir temel olmadığı kısa zamanda anlaşılmıştır. Nisan 1995

227 Woff, 1995, D4-5.

228 Starr, 145.

229 Paul Beaver, ed., "Tajikistan," in Jane's Sentinel Regional Security Assessment, Commonwealth of Independent States, London: Jane's Information Group, 1994, 10.

230 Woff, 1995, D4-5.

tarihi itibariyle, 11,500 kişilik Tacikistan Ordusu, 1 Özel Harekat birimi (spetnaz), 4 piyade taburu ve 2 motorize piyade alayından oluşmaktadır²³¹.

Sınır Güvenliği Koruma Komitesi, sınırlarla ilgili bütün konulardan sorumlu tutulmuş ve Sınır Birliklerinin komutasını devralmıştır. Ordu, Savunma Bakanlığı'nın denetiminde bırakılırken, çalışanların toplam sayısı 6,000 – 7,000 civarındadır (İçişleri Bakanlığında bu sayı 30,000'dir). Bunların görevi, her türlü askeri tehdit ve saldırıya karşı cevap vermektir. Bu kurumlardan her ikisinin de devlet bütçesinden aldıkları pay oldukça düşüktür; buna karşılık Batı ülkelerinden aldıkları dış yardımlar, eğitim ve teçhizat her geçen artmaktadır. Tacik sınır birlikleri, Çin, Özbekistan ve Kırgızistan sınırlarında konuşlandırılmıştır. Özbekistan yönetiminin uyguladığı sınır rejimi, Tacikistan'daki koşulları olumsuz etkilemektedir.²³²

Duşanbe yönetimi, mevcut güçlerin Tacikistan'ın güvenliğini sağlayamayacağını bildiği için, iki dış silahlı kuvvetlere dayanmak zorunda kalmıştır: Tacikistan'daki Rus Sınır Birlikleri Grubu ve birleşik Bağımsız Devletler Topluluğu Barış Koruma Kuvvetleri. Tacikistan, 2,000 km'lik sınırlarının güvenliğini sağlayabilecek kaynaklardan yoksundur. Mart 1992'deki BDT'nin Kiev zirvesinde Duşanbe yönetimi, Rus Sınır Birliklerinin Tacikistan'ın sınırlarının güvenliğini sağlayacağını teyit etmiştir. Mayıs 1994 tarihine kadar Tacikistan, kendisine ait Sınır Askeri Birliklerine sahip olmamıştır. Bir diğer yabancı askeri birim olan Birleşik BDT Barış Koruma Gücü, iç savaş döneminde savaşıran grupları yatıştırmak ve yeni atanmış koalisyon hükümetinin güvenliğini sağlamakla görevlendirilmiştir²³³.

Tacikistan, komşu Afganistan'la 1,206 km'lik bir sınırı paylaşmaktadır. 1990'ların başlarında bu sınırların bitişiğindeki toprakların büyük bir bölümü

231 Starr, 145.

232 Anna Matveeva, "Tajikistan: Evolution Of The Security Sector And The War On Terror", Ed.: Anja H. Ebnöther, Maj Ernst M. Felberbauer, Martin Malek, Facing the Terrorist Challenge -Central Asia's Role in Regional and International Co-operation, Vienna and Geneva, April 2005, 138.

233 Birleşik Barış Koruma Gücü Anlaşması, 24 Eylül 1993 tarihinde Rusya ve dört Orta Asya cumhuriyeti (Türkmenistan hariç) arasında imzalanmıştır ve bu çerçevede Birleşik Barış Koruma Gücü Komutanlığı oluşturulmuştur. Tacikistan'ın Orta Asya'lı komşuları, Rus ve Tacik güçlerini desteklemek amacıyla askeri birlik göndereceklerini kabul etmişlerdir; ancak onların katılımı bölgesel dinamikler ve etnik endişeler yüzünden sınırlı kalmıştır. Bağımsız Devletler Topluluğu'nun 1993'teki zirvesinde Rusya, Kazakistan, Özbekistan ve Kırgızistan, Tacik – Afgan sınırındaki Rus askeri birliklerini desteklemek amacıyla herbiri 500 kişilik güçlü bir tabur sağlamayı kararlaştırmışlardır. Özbekistan askeri birliklerini gönderirken, Kazakistan ve Kırgızistan bu hedeflerini bir türlü gerçekleştirememişlerdir.

Taliban karşıtı Kuzey İttifak güçleri tarafından kontrol edilmekteydi. Bu noktalardan aynı zamanda İttifak güçleri için silah yardımı sağlanmıştır. Tacikistan'ın önemli askeri üsleri aşağıdaki bölgelerde konuşlanmaktadır.

- Duşanbe: Duşanbe yakınlarındaki en büyük sivil / askeri havaalanı hertürlü askeri uçağın inebileceği nitelikte inşa edilmiştir. Rus ve Tacik Hava Kuvvetlerine ait birimler, bu üste yer almaktadır.
- Parkhar: Afganistan'daki Kuzey İttifak güçlerine silah yardımlarının sağlandığı bu havaalanı Parkhar'da bulunmaktadır.
- Diğer önemli havaalanları, Kulyab, Kurgantepe ve Khorog'da yerleşmektedir²³⁴.

Orta Asya bölgesinin teritoryal ve etnik anlamdaki kırılğan yapısı, bölge ülkelerinin Tacikistan'daki barış koruma operasyonlarına katılımını olumsuz yönde etkilemiştir. Bölgesel güçlerin bu tür operasyonlara katılımı da oldukça hassas dengeler üzerine kurulmuştur; suni sınırlar, parçalanmış etnik gruplar ve köklü yerel ihtilaflar bu dengeleri sürekli tehdit etmektedir²³⁵. Bölgedeki ülke yönetimleri bu nüansların farkındadırlar ve Tacikistan'ın iç işlerine karışmanın bumerang etkisi yapabileceğinden endişe etmektedirler.

f. Türkmenistan Silahlı Kuvvetleri

Aşkabat yönetimi başlangıçta Bağımsız Devletler Topluluğu şemsiyesi altındaki askeri yapılanmayı desteklemekle birlikte, Ukrayna, Moldova ve Azerbaycan'ın kendi ulusal kurumlarını oluşturmaya başlamaları Türkmenistan'ı da kendi Silahlı Kuvvetleri'ni kurmaya sevk etmiştir. Türkmenistan, diğer Orta Asya ülkelerinden farklı olarak kendine özgü bir "yol" seçmiştir.

Ekim 1991'de Ulusal Muhafız Teşkilatı ve Ocak 1992'de Savunma Bakanlığının kurulduğu ilan edilmiştir. Aralık 1991'de Türkmenistan'da bulunan yaklaşık 300 Sovyet askeri birliğinin 200 tanesi Aşkabat yönetimine

234 Kenley Butler, "Central Asian Military Bases", Special Section: Terrorist Attacks on America Center for Nonproliferation Studies, <http://cns.miis.edu/research/wtc01/cabases.htm>, 11 Ekim 2001.

devredilmiştir. Bunların arasında merkezi Aşkabat'ta bulunan Sovyet Kolordusu da bulunmaktadır. Rusya'nın kontrolünde bulunan birimlerin çoğu terhis edilmiş ve Rusya'ya geri gönderilmiştir. Bağımsızlığın ilk yıllarında Türkmenistan, topraklarında konuşlanan veya stok olarak tutulan Sovyet dönemi silah ve teçhizatları düzenli olarak ortadan kaldırmıştır. Bunların arasında depolarda bekletilen yaklaşık 500 civarındaki uçak da bulunmaktadır²³⁶.

Diğer cumhuriyetlerden farklı olarak Türkmenistan, bölge ülkelerinin katıldığı askeri ve güvenlik teşkilatlarına üye olmayı reddetmiştir; ayrıca uluslararası suçlar ve uyuşturucu ticareti konuları haricindeki BDT toplantılarına heyet göndermemeyi tercih etmiştir²³⁷. Türkmenistan, aynı zamanda, Barış için Ortaklık (Partnership for Peace) programına katılan ilk Orta Asya ülkesidir (Mayıs 1994)²³⁸.

Türkmenistan, Afganistan'la 744 km uzunluğunda bir sınırı paylaşmaktadır. Afganistan sınırına yakın Türkmen askeri birimleri şunlardır:

- Mary: Afgan sınırından 60 km kuzeyde yerleşmektedir; Mary'daki havaalanı Orta Asya'nın en büyük askeri havaalanı niteliğini taşımaktadır²³⁹.
- Türkmen – Afgan sınırına yakın diğer askeri üsler Guşgy ve Tagtabazar'da yer almaktadır.

11 Eylül saldırılarından hemen sonra Aşkabat yönetimi, terörizme karşı mücadele için hedefleri net olarak belirlenmiş ve sıkı disiplin içerisinde çalışacak daimi bir Birleşmiş Milletler kurumunun oluşturulmasını desteklediğini açıklamıştır²⁴⁰. Türkmenistan'ın izlediği pozitif tarafsızlık

235 Maxim Shashenkov, "Russian Peacekeeping in the 'Near Abroad'," *Survival*, Vol. 36, No. 3, Autumn 1994, 57-58.

236 *The Military Balance*, 1995/1996, 152.

237 Moscow, Delovoy Mir, in Russian, 5 Ekim 1995, FBIS-SOV-95-207-S, 88.

238 Türkmenistan, Barış için Ortaklık teşkilatına üyeliğinin, dış politikasındaki daimi tarafsızlık stratejisiyle çelişmediğini öne sürmüştür.

Gerekçe olarak da, teşkilatın diğer tarafsız üyeleri olan Avusturya ve Finlandiya gösterilmiştir. Ashgabat, Turkmen Press, in Russian, 9 Nisan 1996, FBIS-SOV-96-071, 55.

239 Alexander Orlov, "Rossiya tochno znayet, gde skrybayetsya ben Laden," 17 Eylül 2001, <http://www.strana.ru>.

240 "Ashkhabad schitayet, shto borbu s terrorizmom nuzhno vesti pod egidoy OON," Turkmenistan.ru, www.turkmenistan.ru, 17 Eylül 2001.

politikası, ABD'nin askeri operasyonları için ülkedeki askeri üslerin kullanılmasını (hümaniter yardımlar hariç) engellemiştir²⁴¹.

2. ABD'nin Küresel Askeri Stratejisinde Orta Asya'nın Yeri

Ortadoğu ve Orta Asya'daki Amerikan askeri varlığının taktiksel genişlemesi, ABD'nin küresel askeri ve güvenlik stratejisine uygun olarak yürütülmektedir. Bilindiği gibi Washington'un güvenlik ve dış politikası, "dünyanın farklı bölgelerinde kendisine rakip olabilecek güçlerin doğmasına engel olma" prensibi doğrultusunda şekillendirilmektedir. Orta Doğu, Orta Asya, Kafkasya, Afganistan ve Irak'taki Amerikan yayılcılığı, küresel anlamda "mutlak kontrol"ün önemli bir unsuru olarak dünyadaki temel kaynakların denetimini de sağlayacak biçimde gerçekleştirilmektedir.

Amerika Birleşik Devletleri, 1970'lerde yaşanan petrol krizinden sonra Ortadoğu'da küresel askeri yapılanmasının bir parçası olarak bölgesel bir "güç yapısı" oluşturmaya başlamıştır. 1979 petrol krizinin ardından ilan edilen Carter Doktrini çerçevesinde kurulan Acil Müdahale Gücü (Rapid Deployment Force) bu yapılanmanın ilk ayağıydı. 1981 – 1989 yılları arasında ABD'nin Başkanı olan Ronald Reagan, öncelikle Ortadoğu ülkelerinden askeri üsler talep etmiş ve ardından Acil Müdahale Gücünü Merkez Komutanlığı'na (Central Command) dönüştürmüştür. İran – Irak savaşı sırasında Körfez'de saldırılara maruz kalan petrol tankerlerinin güvenliği için ABD Donanması kapsamında görev yapacak bir Orta Doğu Ortak Görev Gücü (Joint Task Force - Middle East) kurulmuştur. Bu şekilde bölgedeki düzenli ABD deniz gücü, aralarında uçak gemilerinin de bulunduğu 40-50 parçalık bir yapıya kavuşmuştur.

ABD'ye birçok Arap ülkesinde askeri üsler kazandıran en önemli gelişme Irak'ın Kuveyt'i işgaliyle başlayan 1991'deki Körfez Savaşı olmuştur. 11 Eylül 2001 tarihindeki terörist saldırıların ardından gerçekleştirilen Afganistan operasyonu çerçevesinde Ortadoğu ve Orta Asya'da (daha

241 Vladimir Stolbunov, "Turkmenkiy koridor dlya gumanitarnykh gruzov," <http://www.turkmenistan.ru>, 2 Aralık 2004.

doğrusu Büyük Orta Doğu coğrafyasında) elde edilen üslerle hem ABD'nin bölgedeki yayılımı genişlemiş, hem de savunma bütçesi Amerikan tarihinin en büyük seviyesine ulaşmıştır. Bu süreçte gelinen son nokta, 2003 yılının ilk aylarındaki savaşla birlikte Amerikan askeri güçlerinin Irak'a yerleşmesi olmuştur.

Orta Asya bağlamında Washington için hayati sorun, en azından şimdilik, bölgede ABD'nin etkin ve kararlı bir güce sahip olup olmaması değildir. Afganistan savaşının da gösterdiği gibi, ABD bölgenin en üstün askeri ve siyasi gücüdür ve yakın bir gelecekte de bölgesel üstünlük için çok ciddi bir çatışma beklenmemektedir. Esas sorun, ABD'nin bölgede sahip olduğu güç ve nüfuzunu ne yönde kullanacağı ve bölgedeki varlığının a) bizzat Orta Asya ülkelerini, b) bölgeyi çevreleyen ve stratejik açıdan önemli komşu ülkeleri ve son olarak, c) Orta Asya ile bağı olan İslam Dünyasını nasıl etkileyeceğidir.²⁴²

Özbekistan ve Kırgızistan'ın askeri üslerini, Kazakistan, Türkmenistan ve Tacikistan'ın ise uçuşlar için hava sahanlığını kullanıma açtığı 2001 yılından bu yana, Amerika Birleşik Devletleri, hem Orta Asya'daki askeri pozisyonu hem de bölgeye yönelik stratejisi bağlamında esas olarak “hızlı”, “geçici” ve “kararsız” bir yaklaşım sergilemektedir. Böylesi bir “ad hoc” yaklaşım, 11 Eylül olaylarının karmaşık ve sarsıcı etkisi karşısında anlamlı ve zorunlu bir tercih olarak görülebilir. Taliban rejiminin sona erdirilmesi ve hem El-Kaide hem de Özbekistan İslami Hareketinin (Islamic Movement of Uzbekistan) lider kadrosuna ağır darbeler vurulması bağlamında Kalıcı Özgürlük Operasyonu, terörizme karşı savaşta çok önemli başarıların elde edilmesini sağlamıştır. Bununla birlikte, Uluslararası Güvenlik Destek Gücü'nün (International Security Assistance Force, ISAF) yönetimi NATO'ya devredilmesine rağmen, ABD'nin Orta Asya'daki uzun süreli askeri varlığının vazgeçilmez olduğu açıkça görülmektedir. Amerikan askerlerinin, bölgede istikrarı desteklemek ve Taliban ve El – Kaide'nin izini sürmek amacıyla hem

242 Jacquelyn K. Davis, Michael J. Sweeney, Central Asia in U.S. Strategy and Operational Planning: Where do we go from here?, The Institute for Foreign Policy Analysis, February 2004, 3-4.

Afganistan'da hem de Pakistan ve Orta Asya ülkelerindeki askeri üslerde birkaç yıl daha konuşlanmaya devam edeceği iddia edilebilir. Bunun sürdürülebilirliği, büyük ölçüde, “ad hoc” düzenlemelerin gözden geçirilmesine, ayrıca hem bölgede askeri operasyonel ihtiyaçlara cevap veren hem de bölge ve komşu ülkelere yönelik kapsamlı bir diplomatik stratejiyi destekleyici “uzun vadeli planlar”a bağlıdır.

Bunun yanı sıra, Amerika Birleşik Devletleri'nin kendisi de, küresel terörizmin ve kitle imha silahlarındaki (weapons of mass destruction WMD) artışın getirdiği yeni sorunlarla mücadelede kendini adapte edebilmek amacıyla, küresel askeri gücünü dönüştürmekte ve yeniden düzenlemektedir. Yine ABD, silahlı güçlerini, eski Doğu – Batı karşıtlığına dayalı kalıpların ötesine taşıyarak yeniden konuşlandırmaktadır; bu yapılanmada, “istikrarsızlık kuşağı” olarak adlandırılan ve Sahra Altı – Afrika kıtasından, Ortadoğu – Orta Asya'ya ve oradan da Güneydoğu Asya'ya kadar uzanan geniş coğrafya kilit öneme sahiptir. 1 Ekim 1999 tarihinden itibaren, Orta Asya cumhuriyetleri, ABD Silahlı Kuvvetleri'nin Merkez Komutanlığı'nın (CENTCOM) görev bölgesine bağlanmıştır. CENTCOM Komutanı Anthony Zinni, birincil hedeflerinin bölge ülkelere, başta terörizm, uyuşturucu ticareti ve kitle imha silahları olmak üzere uluslararası tehditlere karşı mücadelede bölge ülkelerini desteklemek olduğunu açıklamıştır. CENTCOM'un sorumluluk alanına giren tüm ülkeler için, ABD ile olan askeri ilişkileri geliştirmeye dönük çok geniş kapsamlı tatbikat ve programların gerçekleştirilmesi öngörülmüştür.²⁴³

Askeri üslerle ilgili yeniden yapılanmaya ilişkin çalışmaların son şekli tüm ayrıntılarıyla kamuoyuna daha duyurulmamıştır. Ancak, yeniden yapılanma stratejisinin açıklanan birçok unsurları (Kore'deki askerden arındırılmış bölgeden Amerikan güçlerinin geri çekilmesi planı gibi), büyük çaplı değişimlerin habercisi olarak görülmelidir²⁴⁴. Orta Asya'nın sunduğu olanaklar, terörizmle ve kitle imha silahlarının yayılmasına karşı daha aktif

243 Bknz.: Blank S. U.S. Military Engagement with Transcaucasia and Central Asia, 31.

244 Vernon Loeb, “New Bases Reflect Shift in Military: Smaller Facilities Sought for Quick Strikes,” Washington Post, 9 Haziran 2003, A01.

mücadele edebilmesi için Amerikan güçlerinin yeniden konuşlandırılmasında kilit öneme sahiptir.²⁴⁵ Bu sadece Orta Asya'nın güvenliği bağlamında değil, daha geniş küresel güvenlik ağının bir parçası olarak gelecekte önemli sonuçlar doğuracaktır.

3. Amerikan Askeri Planlamasında Enerji – Güvenlik Ayrımı ve Bölgesel Yansımaları

Birçok uzman, Orta Asya'ya yönelik daha efektif ve uzun vadeli bir Amerikan stratejisinin oluşturulmasındaki ilk adımın, söz konusu bölge ile daha geniş “Avrasya” kavramı arasında yapılacak bir ayrışmadan geçtiğini ileri sürmektedir. Bilindiği gibi Avrasya kavramı, Soğuk Savaş sonrasında dünyanın iki farklı bölgesine yönelik (yani Orta Asya ve Kafkasya) Amerikan politikasını tanımlamak için Washington yönetiminin kullandığı şemsiye bir kavramdır. Bu iki bölge arasında şüphesiz yakın bağlantılar bulunmaktadır ve askeri üsler söz konusu olduğunda, Kafkasya'dan (özellikle Gürcistan) Orta Asya'ya uzanan hava koridoru sayesinde Özbekistan, Kırgızistan ve Afganistan topraklarındaki üslerde konuşlanmış askeri güçler rahatlıkla desteklenebilmektedir. Ancak Kafkasya ve Orta Asya arasında çok sıkı bir bağ kurmaya çalışmak, dünyanın bu iki bölgesinin kendi doğal periferisinde ve komşuluk ilişkiler ağında değerlendirilmesini sınırlandırmaktadır. Nitekim Ortadoğu, Güney Asya, Doğu Asya, Balkanlar ve Avrupa bu iki bölge için birbirinden çok farklı bir duruşu ifade etmektedir. Bu bağlamda Kafkasya, Asya'nın bir uzantısı veya Hazar Havzasının bir eki olmaktan ziyade, daha çok Karadeniz kıyı bölgesinin geniş bir parçası ve Avrupa'nın “son” sınırları olarak ele alınmalıdır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Kafkasya, Hazar Denizi ile birlikte daha çok anılır olmuştur²⁴⁶. Kafkasya'nın Hazar'la irtibatlandırılması ve Karadeniz'den bağımsız olarak ele alınması, büyük

²⁴⁵ Jacquelyn K. Davis, Michael J. Sweeney, Central Asia in U.S. Strategy and Operational Planning: Where do we go from here?, The Institute for Foreign Policy Analysis, Şubat 2004, 3-4.

ölçüde petrol şirketlerinin Hazar'ın hidrokarbon rezervlerinin geliştirilmesini Amerikan dış politika öncelikleri arasına dahil etme gayretleriyle açıklanabilir. Bu görüşü savunanlar, Hazar'ın enerji potansiyelinin aşırı abartıldığına ve enerji ve boru hattı projeleri gibi konularına ABD – Orta Asya ilişkilerinde gereğinden fazla yer verildiğine inanmaktadırlar.

Bu nosyon, Hazar'ın petrol ve doğal gaz kaynaklarının sınırlı olduğuna dair tezlerin ileri sürülmesiyle birlikte güçlenmiştir²⁴⁷. Daha önce de değinildiği gibi, 1990'ların sonlarına doğru, bölgenin enerji rezervlerini eleştirel tarzda ele alan makale ve araştırmalar artarken, Hazar Havzasının petrol ve doğal gaz için önemli bir kaynak olduğuna ve Körfez bölgesine olan küresel bağımlılığı azaltacağına dair ümitler sönmeye başlamıştır²⁴⁸.

4. ABD'nin Bölgedeki Askeri Angajmanının Genel Değerlendirmesi

11 Eylül olayları ekseninde gelişen olaylar, Kalıcı Özgürlük Operasyonunun sürdürülebilmesi için (askeri üsler, uçuş izinleri, lojistik destek v.s.) ABD'nin bölge ülkelerine olan ihtiyacını açık bir şekilde gözler önüne sermiştir. Daha da önemlisi, saldırılar, Afganistan'ın yanısıra zayıf Orta Asya ülkelerinin de uluslararası terörist gruplar için barınak haline dönüşebileceği riskini ortaya koymuştur. Bu açıdan, bölge ülkelerinin uzun

246 Uzun vadeli istikrarın sağlanması ve demokrasinin güçlendirilmesi bağlamında Kafkasya'nın Türkiye'ye, Balkanlar'a, NATO'ya ve Avrupa Birliği'ne yakınlığı, Orta Asya ve hatta Ortadoğu'ya olan yakınlığından daha fazladır. Burada, İran'a ve bazı Ortadoğu ülkelerine uygulanacak politikalarda Kafkasya'nın özel bir yerinin olduğu unutulmamalıdır.

247 Nitekim Amerikan hükümetinin verilerine göre, Hazar Havzası'nın (Azerbaycan, İran, Kazakistan, Rusya, Türkmenistan ve Batı Özbekistan) potansiyel petrol rezervleri 186 milyar varil olarak hesaplanmıştır. Yani Hazar'ın toplam rezervi (ispatlanmış ve potansiyel rezervleri), Körfez bölgesinin ispatlanmış rezervlerinin (674 milyar varil) ancak üçte biri kadardır. Bir başka açıdan bakılırsa, Hazar havzasının toplam rezervleri, Suudi Arabistan'ın ispatlanmış rezervlerinin (264.2 milyar varil) üçte ikisine tekabül etmektedir. Suudi Arabistan'ın potansiyel rezervlerinin ise 1 trilyon varili aşkın olduğu tahmin edilmektedir. Doğal gaz örneğinde ise, Hazar bölgesinin rezervleri Körfezin ispatlanmış rezervlerinin dörtte birine karşılık gelmektedir; yani Körfez 1,923 Tcf (trilyon cubic feet) ispatlanmış rezerve sahipken, Özbekistan ve Hazar kıyısındaki beş ülkenin toplam doğal gaz rezervleri 560 Tcf (trilyon cubic feet) civarındadır. Bu açıdan Hazar havzasının enerji kaynakları önemli olmakla beraber, Körfez ülkelerinin petrol ve doğal gaz ihracatındaki ağırlığını kıracak bir potansiyel sergilememektedir. Bknz.: United States Energy Information Administration (EIA) statistics, www.eia.doe.gov; Persian Gulf Energy Fact Sheet, Nisan 2003, www.eia.doe.gov/emeu/cabs/pgulf.html, ve Caspian Sea: Key Oil and Gas Statistics, Ağustos 2003, www.eia.doe.gov/emeu/cabs/caspstats.html.

248 Bknz.: Geoffrey Kemp, "The Persian Gulf Remains the Strategic Prize," *Survival*, vol. 40, no. 4, (Kış 1998-99), 132-149; Martha Brill Olcott, "The Caspian's False Promise," *Foreign Policy*, no. 111 (Yaz 1998), 95-112; Amy Myers Jaffe and Robert Manning, "The Myth of the Caspian 'Great Game': The Real Geopolitics of Energy," *Survival*, vol. 40, no. 4, (Kış 1998-99), 112-131; ve Amy Myers Jaffe, *Unlocking the Assets: Energy and the Future of Central Asia and the Caucasus*, Rice University: James A. Baker, III Institute for Public Policy, Nisan 1998, 26.

vadeli refahı ve istikrarı adına siyasal ve ekonomik reformlar konusunda Washington'un Orta Asya cumhuriyetlerine vereceği destek, Amerikan ulusal çıkarları bağlamında da önemli sonuçlar doğuracaktır. 11 Eylül saldırılarından hemen sonra, Özbekistan ve Kazakistan Devlet Başkanları ABD'ye davet edilmiş, Kongre'den sayısız heyetler ve üst düzey hükümet yetkilileri bölge ülkelerini ziyaret etmişlerdir. Bölge ülkelerine yönelik yardım programları ve bütçeden ayrılan ödenekler artırılmıştır. Başlangıçta Orta Asya ülkeleri, terörizme karşı savaşta Amerika Birleşik Devletleri'nin en iyi müttefikleri olarak ortaya çıkmışlardır ve bölgedeki Amerikan askeri varlığının kendi güvenliklerine de katkıda bulunduğunu görerek memnuniyetle karşılamışlardır.²⁴⁹

a. Amerikan Askeri Angajmanın Gerekçeleri: 11 Eylül 2001 Saldırıları ve Terörizme Karşı Küresel Savaş

Olga Oliker ve David A. Shlapak, ABD'nin Orta Asya'daki mevcut askeri varlığının tarihsel rastlantıdan başka bir şey olmadığını iddia etmektedirler.²⁵⁰ Ayrıca, bunun anormal bir durum olup olmadığının da sorulması gerektiğini belirtmektedirler. Daha önce de belirtildiği gibi, Orta Asya'daki cumhuriyetlerin bağımsızlıklarının ilk yıllarında ABD'nin bölgedeki çıkar algılaması "sınırlı"ydı. Bu bölgede Amerikan Silahlı Kuvvetleri'nin angajmanına gerekçe olabilecek çok az neden bulunmaktaydı; o dönemde bunun gelecekte değişebileceğine dair en ufak bir işaret yoktu. Bölge Amerikan siyaset yapıcılar tarafından "uzak", "kapalı" ve stratejik değeri düşük "önemsiz" bir bölge olarak görülmüştür.

11 Eylül 2001 olaylarından sonra Afganistan'a karşı başlatılan Kalıcı Özgürlük Operasyonu, daha önce Amerikan askeri planlayıcılarının aklına bile gelmeyecek bir bölgede savaşmak üzere Amerikan birliklerinin

249 B. Lynn Pascoe, "U.S. Policy in Central Asia and the War on Terrorism", WebMemo #140, The Heritage Foundation, <http://www.heritage.org/Research/RussiaandEurasia/wm140.cfm>, 30 Ağustos 2002.

250 Olga Oliker ve David A. Shlapak, U.S. Interests in Central Asia: Policy Priorities and Military Roles, Published by the RAND Corporation, 2005, 7-8.

konuşlandırılmasını gerekli kılmıştır. Söz konusu operasyon için gerekli askeri güçlerin nasıl konuşlandırılacağını ve destekleneceğini belirleyen kilit bölge Orta Asya, aniden Amerika Birleşik Devletleri için vazgeçilmez hale gelmiştir. 2001 yılının sonlarına doğru Amerikan güçleri Orta Asya'daki üslerde konuşlanarak operasyonlara başlamışlardır.

Harita – 3: Afganistan ve Orta Asya Ülkelerindeki Önemli Askeri Üsler

Kaynak: Center for Nonproliferation Studies, 2001.

Eşzamanlı olarak Washington yönetimi, bölge ülkelerine yönelik işbirliği programlarını hem niteliksel hem de niceliksel olarak artırmıştır. O zamandan beri, askeri üsler ve operasyonlar birçok kez gözden geçirilerek düzenlenirken, Özbekistan, ABD'den askeri güçlerini kendi topraklarından çıkarmasını talep etmiştir. Bununla birlikte ABD'nin bölgedeki askeri varlığı devam etmekte ve Afganistan'daki operasyonlarını kesintisiz sürdürmektedir. Şüphesiz ABD, Kalıcı Özgürlük Operasyonu devam ettiği müddetçe, Orta Asya'ya ihtiyaç duyacaktır. Ancak ABD'nin bölgedeki askeri – stratejik çıkarlarını sadece bu operasyona endeksleyerek okumak yanlış olacaktır. Operasyonun son ermesiyle bölgenin askeri rolü azalsa bile, ABD'nin güvenlik politikasındaki bir dönüşüm, Orta Asya'yı Kalıcı Özgürlük Operasyonu'nun ötesinde Amerikan ulusal güvenlik stratejisinin kilit unsuru yapabilir.

Orta Asya ülkeleriyle ABD arasındaki askeri ilişkiler CENTRASBAT²⁵¹ tatbikatları çerçevesinde 1990'ların ortalarına kadar uzansa da, özellikle 11 Eylül saldırılarından sonra daha da artmıştır. 11 Eylül sonrası Afganistan'a askeri müdahalede bulunan Amerika bunu yaparken askeri zorunluluk gereği bazı Orta Asya ülkeleriyle ilk defa birtakım yeni, özel askeri ilişkiler tesis etmiş, bu ülkelerde asker konuşlandırmıştır. Bölgeden sorumlu Amerikalı Komutan Orgeneral Tommy Franks'ın bölge ülkelerine yaptığı ziyaret, Amerika'nın Orta Asya'da kalıcı olduğuna dair izlenimler uyandırmıştır. İlk ziyaretini Kazakistan'a gerçekleştiren Franks, önce Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev ve Savunma Bakanı Korgeneral Muhtar Altunbayev ile görüşmeler yapmıştır. Kapsamı oldukça geniş tutulduğu anlaşılan bu görüşmelerde taraflar, Kazakistan'ın batı askeri bölgesinin altyapısının güçlendirilmesinden seyyar askeri birliklerinin geliştirilmesine, Kazakistan'ın Amerikan silahları satın alma imkanlarından Kazak subay adaylarının Amerika'da eğitim görmelerine kadar birçok önemli konuyu görüşmüşlerdir.

Astana'dan sonra Kırgızistan'a geçen Franks burada da Kırgız liderlerle önemli görüşmeler yapmıştır. Bilindiği gibi Kırgızistan Amerika'nın terörizme karşı yürüttüğü mücadelede '37. cephe ülkesi' olarak görüldüğünden askeri ve stratejik açıdan çok önemli bir ülke olarak görülmektedir. Ülkede halen çok sayıda Amerikan askeri bulunmaktadır; Manas Havaalanı yakınlarındaki büyük bir askeri üste binlerce Amerikan askeri konuşlanmıştır. ABD açısından Kırgızistan'ın bu denli önemli olmasının temel nedenleri şu şekilde sıralanabilir:

- Kırgızistan'ın Çin'le paylaştığı 858 km'lik sınır ve bunun askeri-ticari açıdan taşıdığı önem;

251 Central Asia Battalion (CENTRASBAT) tatbikatları, Orta Asya ülkelerinin barışın korunması ve insani müdahale gibi konularda etkinliklerinin artırılabilmesi için 1997'den beri Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve ABD'nin katılımıyla yürütülen bir faaliyettir. CENTRASBAT esasen, Aralık 1995'te alınan Orta Asya Ekonomik Topluluğu'nun (OAET) bir kararına uygun olarak 1996 başında Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan silahlı kuvvetlerinden katılımı ve ABD'nin Atlantik Komutanlığı'nın desteğiyle kurulan ortak bir askeri birliktir. Tacikistan 1998'de OAET'ye katılmışsa da CENTRASBAT'a katkısı büyük değildir. 1999'dan itibaren NATO'nun Barış İçin Ortaklık programına dahil edilen CENTRASBAT tatbikatlarına yukarıdaki ülkelerin yanı sıra, Türkiye, Rusya, Gürcistan, Azerbaycan ve Ukrayna'dan askeri personel ile Türkmenistan, Fransa, İngiltere, Moğolistan ve Almanya'dan gözlemciler katılmıştır.

- Çin'in patlamaya hazır bir bölgesi olan Doğu Türkistan'a açılan bir kapı olması;
- Çin'i çevreleme noktasında, Kırgızistan'ın halkının önemli bir parçasını oluşturması;
- Ülkenin güneyinde yer alan ve Orta Asya'nın stratejik açıdan en önemli bölgelerinden birini oluşturan Fergana Vadisi'nin bir kısmının bu ülkenin sınırları içerisinde yer alması.

Frank'ın Bişkek'ten sonraki durağı Orta Asya'nın nüfus bakımından en büyük ülkesi olan Özbekistan'ın başkenti Taşkent olmuştur ve burada Özbekistan Devlet Başkanı İslam Kerimov, Savunma Bakanı Kadir Gulomov ve diğer Özbek yetkililerle radikal gruplar, terörizm, uyuşturucu ve kaçakçılıkla mücadele gibi konular ele alınmıştır. Amerikalı generalin sözleri bölgede ABD'nin kalıcı olduğuna dair önemli bir kanıt olarak algılanabilir: "Gelecekte Amerikan silahlı kuvvetleri ile Orta Asya'daki silahlı kuvvetler arasındaki ilişkilerin büyüyeceğini göreceğimizi bekliyorum, umuyorum." Bölgedeki Amerikan askeri varlığının geleceği konusundaki bu önemli bilgi aynı günlerde Taşkent'i ziyaret etmekte olan 11 kişilik bir Amerikan Kongre heyetinin başkanı Cumhuriyetçi Peter Hoekstra'nın şu sözleriyle teyit edilmiştir: "... Amerika Orta Asya'da kalacaktır. Biz Afganistan'ı yeniden inşa etmeye kararlıyız. Biz Özbekistan'da sürekli ekonomik ve siyasi reform için de kararlıyız."

Özbekistan'daki şiddetli çatışmalardan sonra, Rusya ve Çin'in desteğini de alan Taşkent yönetimi ile ABD arasındaki ilişkilerde (özellikle askeri stratejik işbirliği) bir soğukluk dönemine girilmiştir. Şanghay İşbirliği Örgütü'nün bölgedeki Amerikan askerlerinin geri çekilmesi için Washington'dan tarih belirlemesini talep etmesi, ABD'nin Orta Asya'daki askeri ve stratejik çıkarlarının tehdit altında olduğu izlenimini vermektedir. Güçlü Amerikan askeri varlığına cevap olarak, Çin de bölgesel siyasi ve ekonomik gücünü her geçen gün artırmaktadır. Uzun vadede bölgedeki Çin varlığının askeri – stratejik boyut kazanarak güçleneceği iddia edilebilir.

b. Kalıcı Özgürlük Operasyonu ve Orta Asya'ya Etkileri

Afganistan'daki Kalıcı Özgürlük Operasyonu, ABD'nin, Orta Asya bölgesindeki cumhuriyetlerle askeri – stratejik ilişkilerinde yeni bir dönemin başlangıcına işaret etmektedir. Her ne kadar Washington yönetimi bölge ülkeleriyle farklı derecelerde ilişkiler geliştirdiyse de, Orta Asya bölgesi Amerikan stratejik çıkarları arasında yer almıyordu. Ayrıca, bölgenin kapalı ve coğrafi bakımdan uzak konumu, gelecekte herhangi bir nedenden dolayı bu bölge ülkelere Amerikan Silahlı Kuvvetleri'nin yerleşeceğine dair senaryoların geliştirilmesini imkansız kılıyordu. Kalıcı Özgürlük Operasyonu, bu senaryonun gerçekleşmesinden başka bir şey değildi; bu operasyon sayesinde, Orta Asya ülkeleri ABD'nin terörizme karşı yürüttüğü savaşta cephe hattına yerleşecek kadar Washington'a yaklaşmışlardır.²⁵²

Kalıcı Özgürlük Operasyonu (Operation Enduring Freedom, OEF), ABD'deki 11 Eylül 2001 saldırılarına karşı yürütülen “askeri yanıt”a, Amerikan hükümeti tarafından resmi olarak verilen isimlendirmedir. Başlangıçta bunun yerine “Sonsuz Adalet Operasyonu” (Operation Infinite Justice) kavramının kullanılması öngörülmüştür. Ancak bu kavramın İslam toplumunu inciteceği düşünülerek sonradan vazgeçilmiştir.

Kalıcı Özgürlük Operasyonu, birbirinden farklı üç alt operasyondan oluşmaktadır:

- Kalıcı Özgürlük Operasyonu – Afganistan (OEF-A)²⁵³
- Kalıcı Özgürlük Operasyonu – Filipinler (OEF-P) (eski adı: Kartal Özgürlük Operasyonu / Operation Freedom Eagle)
- Kalıcı Özgürlük Operasyonu – Afrika Boynuzu (OEF-HOA)

ABD'nin terör kaynaklarını kurutmaya yönelik mücadelesinin temelinde, siyasi, ideolojik ve ekonomik politikalar içeren bir önlemler paketinin yanı sıra askeri müdahale de yatmaktaydı. Teröre karşı askeri operasyonlar zincirinin ilk hedefi ise, saldırıların arkasındaki El – Kaide

²⁵² Olga Oliker ve David A. Shlapak , U.S. Interests in Central Asia: Policy Priorities and Military Roles, Published by the RAND Corporation, 2005, 15.

örgütünün ve aynı ideolojik zemini paylaşan benzeri terörist grupların beşiği olarak görülen Afganistan olmuştur. Taliban yönetiminin Usame Bin Ladin'i ABD'ye teslim etmeyi reddetmesi üzerine, 7 Ekim 2001 tarihinde ABD yönetimi, Afganistan'da bir operasyon başlatmış; bu muharebe hareketi kapsamında bombardıman ve avcı uçaklarının ve kruz füzelerinin desteğinde Amerikan ve İngiliz denizaltıları, Kalıcı Özgürlük Operasyonu'nun (OEF – A) başlatıldığı sinyali vermişlerdir. ABD güçleri, Taliban yönetimine karşı muhalefeti sürdüren Kuzey İttifakının da desteğiyle, Afganistan'ı bir hafta içerisinde işgal etmiştir. ABD hareketi, Başkan Bush'un Mayıs 2003'de yaptığı ve Afganistan'ın ABD için artık bir savaş bölgesi sayılmayacağına ilişkin açıklaması ile son bulmuştur.²⁵⁴ OEF – A'nın temel askeri hedefleri, Başkan George W. Bush'un 20 Eylül'de Kongre'de yaptığı konuşmasında da belirttiği gibi, Afganistan topraklarındaki terörist eğitim kamplarının ve altyapısının yok edilmesi, El – Kaide liderlerinin yakalanması ve ülkedeki terörist faaliyetlerin durdurulması olarak açıklanmıştır. Öncelikle ülkedeki Taliban iktidarı devrilerek, yönetim ABD askeri koruması altındaki bir gruba devredilmiş ve beraberinde ülke içindeki terör kampları dağıtılmıştır.

ABD'nin yürüttüğü Terörizme Karşı Savaş, Orta Asya bölgesini tekrar jeostratejik ve jeopolitik hesapların odağı haline getirmiştir. Bu çerçevede, Pakistan'ın statüsü Amerikan hükümeti tarafından "NATO üyesi olmayan" en önemli müttefik ülke olarak yükseltilmiştir. Pakistan, Afganistan'ın işgalinde kilit ülke olması ve bölgedeki El – Kaide operasyonları ve Bin Ladin için sağlayacağı istihbarat dolayısıyla Washington'un en yakın müttefiki ilan edilmiştir. Taliban rejiminin himayesi altında El – Kaide örgütünün gelişmesi için gerekli koşulların hazır olduğu Afganistan, 2001 yılındaki savaşta ABD'nin tek hedefiydi. Amerikan üsleri Özbekistan ve Kırgızistan'a yayılırken, Rusya ve Çin ABD'nin bölgedeki daimi askeri varlığını endişeyle karşılamışlardır.

253 OEF kavramı (Kalıcı Özgürlük Operasyonu), genellikle Afganistan savaşını ifade etmek için kullanılmaktadır.

254 T. Bilgiç, "Türk-Amerikan İlişkilerinde Afganistan'ın Bugün Ve Görünür Gelecek İtibariyle Yeri ve Rolü", <http://www.habusulu.com/makale50.htm>, 2 Aralık 2006.

Diğer taraftan, Moskova ve Pekin yönetimleri Teröre Karşı Savaş söylemi altında, kendi topraklarındaki etnik azınlıklara karşı daha baskıcı politikalar uygulama fırsatına kavuşmuşlardır. Çin, Doğu Türkistan'daki Uygur Türklerine karşı daha sert politikalar izlerken, Rusya da Çeçenistan'da daha kapsamlı ikinci savaşa girişmiştir. Rusya ve Çin'i terörizme karşı küresel savaşta en yakın müttefiki olarak gören Washington, bu uygulamaları görmezlikten gelmiştir.²⁵⁵

11 Eylül olaylarından hemen sonra, Orta Asya ülkeleri terörizme karşı savaşta ABD'nin yanında olduklarını ve hertürlü desteği vermeye hazır olduklarını açıklamışlardır. Tüm cumhuriyetlerin yönetimleri hızlı bir şekilde ittifaka katılmışlardır. Afganistan savaşını sürdürmek için ABD bölge ülkelerindeki askeri varlığını artırırken, Rusya Başkanı Putin, terörizmle mücadele kapsamında bölgedeki artan Amerikan varlığını desteklediğini tekrar yinelemiş ve bunun aynı zamanda Rusya'nın çıkarına olduğunu savunmuştur. Ancak Rusya, özellikle Ukrayna, Gürcistan ve Kırgızistan'daki siyasal değişimlerden sonra, ABD'nin post – Sovyet coğrafyadaki güçlenen nüfuzunu ve NATO'nun doğu istikametindeki genişlemesini şüpheyle karşılamaya başlamıştır. Aynı şekilde Pekin yönetimi de, Çin'in batı sınırlarına kadar yaklaşan Amerikan askeri varlığını, Washington'un Çin'i çevreleme politikasının bir parçası olarak görmeye başlamıştır²⁵⁶.

İlk olarak Özbekistan ve Tacikistan, kendi topraklarındaki üsleri Amerikan ve ittifak güçlerinin kullanabileceğini açıklamışlardır. Her iki ülke, El – Kaide ve Taliban yönetimine karşı yapılacak ilk askeri operasyonlar için vazgeçilmez coğrafi konuma sahiptiler. Bölge ülkeleri askeri uçaklar için örtülü uçuş hakkı sağlamışlar; Türkmenistan ve Tacikistan yönetimleri ise Afganistan'a yapılacak hımaniter yardımlar için geçişlere izin vermişlerdir²⁵⁷.

²⁵⁵ Wikipedia, The Free Encyclopedia by Wikimedia Foundation, Inc., http://en.wikipedia.org/wiki/Central_Asia, 4 Nisan 2006.

²⁵⁶ Lionel Beehner, Staff Writer, "Asia: U.S. Military Bases in Central Asia", Council on Foreign Relations, <http://www.cfr.org/publication/8440/asia.html>, 26 Temmuz 2005.

c. ABD'nin Bölgedeki Askeri – Stratejik Kazanımları

11 Eylül 2001'de New York ve Washington D.C.'de gerçekleştirilen terörist eylemler, bir yandan ABD'nin terörle mücadele söylemi altında dünyanın çeşitli bölgelerinde askerî operasyonlar yürütmesine imkan sağlarken, diğer yandan da ABD'nin bir çok ülkeyle yakın işbirliği içine girmesine yol açmıştır. Bu ülkeler grubunda bazı Orta Asya cumhuriyetleri de bulunmaktadır. ABD, Afganistan'da El-Kaide'ye ve ona destek veren Taliban rejimine karşı sürdürdüğü operasyonlar kapsamında ilk etapta Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan hava sahalarından yararlanmaya başladı. Ayrıca Özbekistan'ın Termiz²⁵⁸ ve Hanabad²⁵⁹, Kırgızistan'ın Manas ve Tacikistan'ın Kulyab, Kurgan-Tyube ve Hokant havaalanları Amerikan ve İngiliz uçaklarına açıldı. Kırgızistan'a 3000, Özbekistan'a 1000 Amerikan askeri yerleştirilirken, Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan'a yapılan ekonomik yardımlar bir önceki yıla göre 2 kat artarak 2002 mali yılı için 580 milyon dolar olarak belirlendi.²⁶⁰ Bu arada, Kazakistan'la ABD arasında yapılan bir anlaşma uyarınca da, Amerikan savaş uçakları acil durumlarda Almatı havaalanına inme hakkını elde ettiler. Ayrıca, tarafsız ülke statüsü taşıyan Türkmenistan'ın askeri güçlerine Amerikan subayları tarafından askerî eğitimin verilmesi kararlaştırılmıştır.²⁶¹

ABD'nin Orta Asya ülkelerinde elde ettiği askeri kazanımlar genel olarak şu şekilde özetlemek mümkündür:

- Kırgızistan: Manas üssü ve Eğitim İşbirliği Anlaşması;
- Özbekistan: Termiz ve Kansi Khanabat (K2) üssü (Mayıs 2005'teki Andican olaylarından sonra boşaltılmıştır);

257 Fact Sheet, Bureau of European and Eurasian Affairs, Washington, DC, "Frequently Asked Questions About U.S. Policy In Central Asia", <http://www.state.gov/p/eur/rls/fs/15562.htm>, 27 Kasım 2002.

258 Termiz, Afganistan-Özbekistan sınırındaki Amuderya kıyısında kurulu bir kent olarak tarih boyunca Kabil ve Delhi'ye uzanan yolların başlangıcı olmuştur. 1894'te Afgan sınırındaki ilk Rus garnizonu da bu kentte kurulmuş, 1979'da Afganistan'ı işgal eden Rus birlikleri Termiz üzerinden harekete geçmişti.

259 Özbekistan'ın Karşi şehriden 12 km uzaklıkta olan Hanabad üssü ise 1980'li yıllarda Afganistan'a yönelik hava hareketleri için Sovyet hava kuvvetlerince kullanılmıştı.

260 Charles William Maynes, "America Discovers Central Asia", Foreign Affairs, Cilt 82, No. 2, Mart-Nisan 2003, 121.

261 Rajan Menon, "The New Great Game in Central Asia", Survival, Vol. 45, No. 2, Yaz 2002, 192.

- Kazakistan: Savunma İşbirliği Anlaşması, tüm hava sahasının kullanımı, Almatı havaalanının acil durumlarda kullanımı, Hazar kıyısında ortak eğitim tesisi;
- Türkmenistan: Askeri Eğitim Anlaşması, insani maksatlı uçuşlarda hava sahasının kullanımı ve havada yakıt ikmali;
- Tacikistan: Terörizme Karşı İşbirliği Anlaşması, Duşanbe havaalanının yakıt ikmali için kullanılması; Kulyab, Kurgan-Tyube ve Hokant havaalanlarının kullanımı;
- Afganistan: askeri güç bulundurma ve iki büyük askeri üs (Bargam ve Kandahar);
- Pakistan: üç büyük askeri üssün kullanımı.

ABD, ayrıca Hazar Denizi ve buradan geçen enerji koridorlarını kontrol edebilmek maksadıyla Hazar bölgesinde kendisine dost olan ülkelerle ortak hava savunması, denizin kontrolü (radarlar ve sahil güvenlikle), sınır güvenlik tedbirlerinin artırılması, müşterek reaksiyon gücü oluşturulması gibi tedbirleri içeren, merkezi Bakü'de olacak bir "Hazar Muhafızları" (Caspian Guards) projesini de yürürlüğe koymuştur.²⁶²

5. İkili Askeri – Stratejik İlişkilerin Temel Taşları ve Karakteristiği

Washington yönetiminin Orta Asya politikasında ağırlıklı olarak Sovyet nükleer silahları (özellikle de mirasçısı Kazakistan) üzerinde yoğunlaştığı 1990'ların ilk yarısında ABD, bölgesel güvenlik sorunları ve yeni bağımsız cumhuriyetlerin iç ve dış politikalarıyla fazla ilgilenmemiştir. İran'ın Orta Asya bölgesindeki olası askeri ve/veya taktik genişlemes riskine karşılık Amerikan yönetimi, 1992-1993 yılları arasında, Türkiye'nin bölgedeki nüfuzunu artıracak girişimlerini desteklemiş ve Orta Asya ile Avrupa arasında bir köprü rolü oynayabileceğini öngörmüştür.²⁶³ George Bush döneminde Dışişleri Bakanlığında bölgeden sorumlu danışman olarak görev yapan M. Olcott'a

²⁶² Cihangir Dumanlı, Avrasya'daki Askeri Oluşumlar, Jeopolsar Uluslararası İlişkiler Dergisi, Cilt 2, Sayı 6, www.jeopolsar.com, Mayıs 2006.

göre bu destek, oldukça resmi bir karakter taşımaktadır ve Washington yönetimi hiçbir zaman Türkiye'yi bölgedeki "stratejik çıkarlarının garantörü" olarak görmemiştir.²⁶⁴

a. Kazakistan'ın Nükleer Mirası ve Amerikan Stratejisi

1990'ların başlarında ABD'nin Orta Asya'daki stratejik çıkarlar listesinin başında, Kazakistan'ın nükleer silahlardan arındırılmış bir statüye kavuşturulması, bölgede ve bölgedışı ülkelerde kitle imha silahlarının ve teknolojisinin yayılmasının önlenmesi yer almaktaydı. Bu hedeflerin hayata geçirilmesi için gerekli siyasi, hukuki ve teknik koşulların temin edilmesi, Washington'un birincil görevi haline gelmiştir.

1990'ların başlarında Kazakistan sınırları içerisinde, 104 tane SS-18 tipi kıtalar – arası balistik füze (toplam 1400 nükleer başlıklı) ve 240 kanatlı nükleer roketi sahip Tu-95 tipi 40 adet stratejik bombardıman uçağı bulunuyordu²⁶⁵. Astana yönetimi, diğer nükleer güce sahip ülkelere güvenlik garantisinin yanı sıra, Kazakistan'ın Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Anlaşmasına (NPT) katılması karşılığında Washington'dan ekonomik yardımların yapılmasını talep etmiştir. Nükleer güvenliğin sağlanması konusu, dönemin ABD Dışişleri Bakanı G. Baker'in Aralık 1991'de Almata'ya ve Kazakistan Devlet Başkanı Nazarbayev'in Mayıs 1992'de ABD'ye yaptığı resmi ziyaretin önemli gündem maddelerinde yer almıştır. 22 Mayıs 1992'de tıpkı Ukrayna ve Beyaz Rusya gibi Kazakistan da, nükleer silahlardan arınmış bir ülke statüsünün yükümlülüklerini yerine getirmek üzere, Stratejik Saldırı Silahları Anlaşmasına (SNV-1) ilaveten Lizbon Protokolünü imzalamıştır²⁶⁶.

Clinton yönetimi, cumhuriyetçilerin politikasını izlemeye devam etmiştir. Güvenliğin temin edilmesi, Sovyet dönemine ait kitle imha

263 Baker J, a.g.e., 629; Central Asia in Transition: A Report to the Committee on Foreign Relations, United States Senate, by Senator Alan Cranston, 10-11.

264 Olcott M., Central Asia's New States: Independence, Foreign Policy, and Regional Security, 172.

265 Nazarbayev N. A., На пороге XXI века, Алматы, 1996, 63-74.

silahlarının azaltılması ve yayılmazlığı doğrultusunda Amerikan güvenlik çıkarlarının hayata geçirilmesinde atılan en önemli adım, Ekim 1993'te ABD Kongresi tarafından kabul edilen "Tehditleri Azaltma Amaçlı İşbirliği Yasası" (Nanna – Lugara Yasası) olmuştur. Bu yasa kapsamında, "nükleer, kimyasal ve diğer silahların imha edilmesi, güvenli bir şekilde taşınması ve korunması", "nükleer silahların imhası sırasında ortaya çıkan füzyon atıklarının ve parçacıklarının uygun olarak depolanması", kitle imha silahlarının, onun alt unsurlarının ve üretim teknolojisinin yayılmasının önlenmesi, silahsızlandırmanın ve savunma sanayiinin dönüşümünün gerçekleştirilmesi konularında yeni bağımsız cumhuriyetlere yapılacak yardımlar ve teknik destekler öngörülmektedir²⁶⁷.

Nanna – Lugara programı kapsamında vaat edilen yardımlar ve Washington yönetiminin baskıları sonucunda, Kazakistan nükleer silahlardan arınmış ülke statüsünü kabul etmiştir. 13 Aralık 1993 tarihinde Kazak Parlamentosu Nükleer Silahların Yayılmazlığı Anlaşmasını onaylamıştır. Aynı gün, ABD Başkan Yardımcısı Gore başkent Almatı'ya kısa süreliğine ziyarette bulunmuş ve Kazak ve Amerikan Savunma Bakanlıkları arasında, Kıtalararası Balistik Füzeleleri fırlatma rampalarının imha edilmesi, kitle imha silahlarının yayılmasını önleme ve nükleer kazaları bertaraf etme konusunda çerçeve antlaşması ve beş tane nihai antlaşma imzalanmıştır. Bu maksatla Nanna – Lugara programı çerçevesinde 85 milyon Dolar yardım sağlanmıştır.²⁶⁸

Nükleer silahlardan arınmış bir ülke statüsünün gerçekleşmesi için politik nitelikte herhangi bir engel ortaya çıkmamıştır. Şubat 1994'e kadar, tüm kanatlı nükleer füzeler Rusya'ya nakledilmiş veya sökülme üzere depolara yerleştirilmiştir. 21 Nisan 1995 tarihinde Kıtalararası Balistik Füzelelerden sonuncusunun patlayıcı nükleer savaş başlığı Rusya'ya gönderilmiş ve Kazakistan nükleer silahsız bir ülke statüsüne kavuşmuştur.

266 Bknz.: Nazarbayev N. A., a.g.e., 63-76.

267 National Defense Authorization Act for Fiscal Year 1994, Title XII, <http://fas.org/nuke/control/ctr/docs/hr2401.html>, 4 Aralık 2002.

268 Jim Nichol, Central Asia's New States: Political Developments and Implications for U.S. Interests, Congressional Research Service (CRS) Issue Brief, 19 Aralık 1996.

Kazakistan'ın parçalanmış nükleer altyapısının sökülmesi 2000'li yıllarına başlarına kadar devam etmiştir. Nanna – Lugara programı kapsamında sağlanan yardımlarla 147 adet Kıtalararası Balistik Füze fırlatma rampası ve 7 stratejik bombardıman uçağı (Rusya'ya nakledilmemiş) tasfiye edilmiş ve yer altı nükleer silahlar deneme tünelleri imha edilmiştir. 1999 yılında ABD, Aktau şehrindeki hızlı nötronla çalışan nükleer reaktörün geçici olarak kapatılması için Kazakistan'a yardımda bulunmuştur²⁶⁹.

Diğer taraftan, Kazakistan, Ukrayna ve Beyaz Rusya kendi topraklarında konuşlanmış nükleer savaş başlıklarının imha edilmesi sırasında elde edilen zenginleştirilmiş uranyum karşılığında tazmin hakkını talep etmişlerdir. Kasım 1994'te ABD, Kazakistan'dan yaklaşık olarak 581 kg zenginleştirilmiş uranyum almıştır. Uranyum, Ulbinskiy metalürji fabrikasından alınarak askeri uçakla Amerika'ya taşınmıştır. "Sapphire" operasyonu olarak da bilinen bu işlem, Kazakistan'ın insiyatifiyle gerçekleştirilmiştir; Nazarbayev bizzat Clinton'u arayarak uranyumun Kazakistan sınırlarından dışarı çıkartılmasında yardımcı olmasını talep etmiştir²⁷⁰. Sapphire operasyonu, Amerikan yönetimi tarafından, parçalanabilir füzyon maddelerinin yayılma tehlikesini önleme girişimlerine yapılmış en büyük katkı olarak değerlendirilmiştir. Kazakistan'ın bu tutumu takdirle karşılanmıştır²⁷¹.

Nanna – Lugara programı çerçevesinde, Kazakistan'a nükleer maddelerin kontrol ve kayıt sistemleri, modern ihracat denetim sistemi ve savunma amaçlı tesislerin kapatılması konularında yardımlar sağlanmıştır. 1997 yılında, Kırgızistan, Türkmenistan ve Özbekistan'a söz konusu programa katılma hakkı tanınmıştır²⁷². 1990'ların sonunda ABD'li uzmanlar, Sovyet döneminde biyolojik silah deneme laboratuvarına sahip Aral denizinin Vozrojdeniye adasında dezenfekte çalışmaları yapmıştır. Yine Nanna –

269 Defense Threat Reduction Agency, Cooperative Threat Reduction Program, <http://www.dtra.mil>; Jim Nichol, Central Asia's New States: Political Developments and Implications for U.S. Interests, CRS Issue Brief, 18 Mayıs 2001, www.crie.org/nle/crsreports/international/inter-76.cfm

270 Bknz.: Carter A., Protecting U.S. Security During the New Russian Revolution, <http://www.defenselink.mil/speeches/1995/s19950620-carter.html>

271 Tokayev K. K., Под стягом независимости, 364.

Lugara programı kapsamında Nukus şehrindeki bir kimyasal silah üretim merkezinin teçhizatları imha edilmiştir²⁷³.

Sonuç olarak 1990'lı yıllar boyunca Washington yönetimi, Kazakistan'ın nükleer silahlardan arındırılması ve her türlü nükleer maddenin Orta Asya bölgesinin dışına nakledilmesi yönünde tutarlı ve kararlı bir strateji takip etmiştir. ABD'nin oluşumuna öncülük ettiği sıkı ihracat denetim sistemi sayesinde nükleer silah ve maddelerin kaçak alınıp satılmasının önüne geçilmiştir²⁷⁴.

Nükleer alandaki işbirliğinin yanısıra, 1990'ların ikinci yarısında Kazak – Amerikan askeri ve stratejik ilişkilerinde de gelişmeler yaşanmıştır. Kazakistan yönetimi, güvenlik konusunda Rusya'ya olan bağımlılığını azaltmak amacıyla, kendi topraklarında Centrasbat – 97 tatbikatlarını gerçekleştirirken, üst düzey Kazak yetkililer Astana'nın ABD ve NATO ile yakın işbirliğine girmeye hazır olduğunu belirtmişlerdir²⁷⁵. Rusya'da farklı olarak Kazakistan, NATO'nun doğuya doğru genişleme politikasında herhangi bir tehdit unsuru görmemiştir²⁷⁶. Nazarbayev'in 1997'de ABD'ye yaptığı ziyaret, Astana tarafından, ABD ile stratejik ortaklık ilişkisinin tesis edildiğine delil olarak yorumlanmıştır²⁷⁷. Nazarbayev ziyaret sonrasında yaptığı açıklamada, ABD'nin Kazakistan'ı bölgenin güvenlik ve istikrar kalesi olarak gördüğünü belirtmiştir²⁷⁸. Kazakistan'ın Kuzey Kore'ye silah satışı skandalının ortaya çıkmasıyla birlikte ABD ile ikili ilişkiler zarar görmüşse de, bunun Kalıcı Özgürlük Operasyonu'ndan önce düzeldiği bilinmektedir.²⁷⁹

272 Defense Threat Reduction Agency, CTR Objectives, <http://www.dtra.mil>, 2 Temmuz 2005.

273 Defense Threat Reduction Agency, a.g.m.

274 Bknz.: Butler K., Weapons of Mass Destruction in Central Asia, http://nti.org/e_research/e3_19b.html

275 Tokayev K. K., a.g.e., 392.

276 Панорама (Алматы), 1997, No:36.

277 Панорама, 1997, No:46.

278 Приоритеты казахстанской дипломатии на рубеже веков, 10.

279 Üst düzey Kazak yetkilileri, MIG avcı uçaklarının Kuzey Kore'ye satışına karışmıştır. Skandalın 1999'da ortaya çıkışına kadar 20'den fazla uçak Kuzey Kore'ye teslim edilmiştir. Kazak hükümeti, olayla ilgili soruşturma başlatmış ve skandala karışan Kazak yetkililerin bağımsız aracı olarak çalıştıklarını tespit etmiştir. Olaya karışan şirketlere Washington yaptırımlar uygulamıştır; Kazakistan'a uygulanan genel yaptırım cezası kısa sürede kaldırılmıştır. Skandal sonrasında görevden alınan Savunma Bakanı Altynbayev, 2002 yılının sonlarına doğru tekrar eski görevine geri getirilmiştir. Bknz.: Rubin, James P., U.S. Department of State, Daily Press Briefing No. 142, 22 Kasım 1999; NIS Nuclear and Missile Database, "Kazakhstan: Project Sapphire," Monterey Institute Center for Nonproliferation Studies, 2001, <http://www.nti.org/db/nisprofs/kazakst/fissmat/sapphire.htm>, 21 Ekim 2005.

Kazakistan ve Özbekistan, Washington yönetimiyle tesis ettikleri işbirliği seviyelerini, Orta Asya bölgesinde siyasal üstünlük ve hakimiyet iddialarını temellendirmek için kullanmışlardır. Astana ve Taşkent bunun için Amerikan yönetimlerinin tutarsız gözükten resmi açıklamalarına başvurmuşlardır. Rusya'nın bölgedeki varlığı dikkate alındığında, Özbekistan'ın politikası genellikle Washington'un hedefleriyle bağdaşmıştır; buna karşılık Kazakistan yönetimi, Rusya, ABD ve Çin'in çoktarafli dış politika yönelimlerini hesaba katmak zorunda kalmıştır.

Bu yüzden, bir yıl öncesine kadar, ABD'nin Özbekistan'la askeri – stratejik ilişkileri daha kapsamlı bir hal alırken, Kazakistan, Amerikan askeri kurumları tarafından “Rusya'ya aşırı bağımlı”²⁸⁰ bir ülke olarak değerlendirilmiştir. Orta Asya'daki bölgesel kurumların ve askeri ittifakların zayıf ve az gelişmiş olması dolayısıyla, ABD'nin Kazakistan ve Özbekistan'la tesis ettiği askeri – siyasi işbirliği politikası, bu ülkeler arasındaki anlaşmazlıkların ve çelişkilerin sürdürülmesine hizmet edecek şekilde yönlendirilmiştir.

b. ABD'nin Kırgızistan'daki Askeri Varlığı ve Geleceği

Kırgızistan, tıpkı Kazakistan gibi, hem Akayev yönetimi hem de yeni hükümet döneminde, ABD ile dostluk ve işbirliğini başka güçlere karşı dengeleyici veya caydırıcı unsur olarak kullanma çabasına girmemiştir. Aksine Bişkek yönetimi dış politikada aynı anda birçok ülkeyle iyi ilişkiler geliştirmeye çalışmıştır. Ancak dış politikadaki istikrarlı ve tutarlı strateji, iç politikadaki gerilim ve istikrarsızlığı önleyememiştir. Askar Akayev rejimi, Manas askeri üssü ile ilgili antlaşmalarda usulsüzlük yaptığı gerekçesiyle birçok kez suçlanmıştır. Şubat ve Mart 2005'te yapılan parlamento seçimlerine hile karıştığı iddiasıyla sokağa dökülen göstericiler, siyasal iktidarın değişimine gidecek süreci de başlatmışlardır. Gösteriler sonucunda

280 Характеристика Казахстана на сайте Центрального командования вооруженных сил США в 1999 – 2000 гг., www.centcom.mil/AORInfo/kazakhstan/ds.htm, 4 Temmuz 2006.

Başkan Akayev Nisan ayında istifa etmiştir. Yeni Başkan Kurmanbek Bakiyev ve ekibi, tamamen muhalif kanattan gelmektedirler. Eski yönetim gibi Bakiyev de, devrim sonrası yaptığı olumsuz açıklamalara rağmen, ABD ve Rusya'ya, Kırgızistan'daki yabancı askeri tesislerin ve Rus ve Amerikan birliklerinin kalmaya devam edeceğine dair güvence vermiştir.²⁸¹ Ayrıca Bişkek'in dış politika önceliklerinde köklü bir değişimin olmayacağını sinyalleri verilmiştir.

Kırgız Parlamentosu, farklı siyasal parti, sendika ve grupların anlaşmazlığı yüzünden, askeri – güvenlik konularını etkili bir şekilde çözümleyememektedir. Bundan dolayı askeri nitelikteki tüm konular Savunma Bakanlığı tarafından ele alınarak Başkan'a sunulmaktadır. Parlamento, Bakanlığın faaliyetlerine müdahale etmeden, savunma bütçesinin denetimini elinde tutmaya çalışmaktadır. Ülkenin istihbarat ve güvenlik birimleri, askeri politika yapımı sürecine katılmamaktadır. Ulusal güvenlik ve askeri doktrin gibi kavramlar, sadece kağıt üzerinde "açıklayıcı" bir nitelik taşımaktadır. Ülke yönetimi, Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütüne ve özellikle de Rus askeri gücüne güvenmektedir.

Kırgızistan, hiçbir zaman bir ülke veya devletler koalisyonunu kendi düşmanı olarak görmemiştir; askeri ve siyasal hedeflerini gerçekleştirmek amacıyla askeri güç kullanımına da karşı çıkmıştır. Ancak herhangi bir askeri saldırıya karşı ülkenin savunmaya hazır olmasının bir zorunluluk olduğunu kabul etmiştir. Bu yükümlülük, Kırgızistan'ın askeri savunma konseptinde tanımlanmış ve yasal çerçeveye kavuşturulmuştur. Uygulamada Bişkek yönetimi askeri ve güvenlik stratejisini şekillendirirken birçok faktörü dikkate almak zorundadır. Bu yüzden Kırgızistan yönetimi, Rusya, Çin ve ABD gibi devletlerin çıkarlarını dengeleyici bir strateji izlemeye çalışmaktadır. Terörle mücadele kapsamında sağlanan mali yardımlar ve askeri üstün elde edilen gelirlerle Kırgızistan, uygun koşullarda (düşük fiyat ve Kolektif Güvenlik

281 Amerika'nın, biri Kırgızistan diğeri Özbekistan'da olmak üzere, bölgede iki askeri üssü bulunmaktadır. Kırgızistan Savunma Bakanı Vekili İsmail İsakov, ABD'nin Afganistan'daki durumun hala istikrarlı bir konuma gelmediği görüşünü paylaşmaktadır. Yeni Cumhurbaşkanı Kurmanbek Bakiyev ise, daha önce, Amerikan üslerine Afganistan'daki savaş nedeniyle izin verildiğini ve Kabil'de durum düzeldiği için üslere gerek kalmadığını beyan etmiştir.

Anlaşmasına üye devletler için tanınan uzun vadeli kredilerle) Rusya'da silah ve askeri teknik donanım satın almaktadır.

Şubat 2002'de ABD ve Fransa, "Gansi" askeri üssü için Manas uluslararası havaalanında yeniden yapılandırma çalışması başlatmışlardır. Bu üste toplam 60 askeri uçak konuşlanabilmektedir. Manas havaalanı ve Gansi askeri üssüne Amerikan ve koalisyon birliklerinin yerleşmesi, Bişkek yönetimi için önemli bir gelir kaynağı olmuştur. Her askeri taşıma uçağının uçuşu için 7000 Dolar ve savaş uçağı için 2000 Dolar ödenirken, yenileme çalışmaları kapsamında 20 milyon Dolar harcanmıştır. ABD tarafından Kırgızistan'a verilen 95 milyon Dolarlık dış yardımın 37.5 milyon Doları güvenlik ve kolluk kuvvetleri birimlerine tahsis edilmiştir. ABD ayrıca sınır birliklerinin teknik altyapısının iyileştirilmesi çabalarını da desteklemektedir.

Son gelişmeler, Kırgızistan'ın daha çok Rusya ve Çin yanlısı politikalar izlemeye başladığını göstermektedir. Bunda özellikle Şanghay İşbirliği Örgütü'nün rolü büyüktür. Eurasia Foundation'ın Başkanı Charles William Maynes'in da haklı olarak belirttiği gibi, Kırgızistan, güçlü ülkeler tarafından kuşatılmış küçük bir ülkedir ve tamamen bu ülkelerin stratejilerine bağımlı durumdadır. Bişkek yönetiminin askeri üsleri ABD'ye kiralık olarak vermesi şüphesiz ekonomik gerekçelere dayanmaktadır. Yani Amerikan üsleri, Kırgızistan için bir döviz kaynağı olarak görülmektedir. Associated Press'e göre askeri üssün, Kırgızistan ekonomisine yıllık katkısı 50 milyon Dolar civarındadır. Bunun yanı sıra Kırgızistan, ABD'den yıllık 10 milyon Dolar askeri yardım almaktadır.²⁸² Bişkek yönetiminin çelişkili açıklamalarından sonra Kırgızistan'a resmi bir ziyaret gerçekleştiren ABD Savunma Bakanı Donald Rumsfeld, Orta Asya ülkeleriyle iyi ilişkilere sahip olduklarını, ancak Rusya ile Çin'in bu ülkelere, Amerikan askeri varlığına son vermeleri için baskı yaptığını iddia etmiştir. Kırgızistan'ın ulusal güvenliği açısından tarafsız bir politika izlemenin hayati önem taşıdığını söyleyen birçok uzman, Amerikan askerlerinin bölgeden erken ayrılmasının Afganistan gibi

282 Lionel Beehner, Staff Writer, "Asia: U.S. Military Bases in Central Asia", Council on Foreign Relations, <http://www.cfr.org/publication/8440/asia.html>, 26 Temmuz 2005.

Kırgızistan'da da terör eylemlerine ve istikrarsızlığa yol açabileceği görüşünü paylaşmaktadırlar.

c. ABD – Özbekistan: Stratejik Ortaklık İlişkisi ve Sorunlar

ABD'nin Orta Asya politikasında Özbekistan kilit rol oynamaktadır. 1990'ların ortalarından itibaren Rusya'nın Bağımsız Devletler Topluluğu ekseninde oluşturmaya çalıştığı hükümetler-üstü kurumsal yapılanmalara karşı tutumu ve Tacikistan'daki iç savaş sırasında izlediği stratejisi dolayısıyla Özbekistan, Washington tarafından yakından takip edilmiştir. Bağımsızlığının ilk yıllarında Özbekistan, başarılı bir şekilde askeri reformlara imza atmış ve Amerikan uzmanları tarafından, bölgenin savaşma yeteneği en yüksek ordusuna sahip olduğu ileri sürülmüştür²⁸³. Devlet Başkanı Kerimov'un Orta Asya'da yaşayan tüm etnik Özbeklerin çıkarlarıyla ve yaşam koşullarıyla ilgilendiğini açıklaması, aslında Taşkent'in Orta Asya bölgesinde liderlik iddiasında bulunduğunu da göstermektedir. Özbekistan, 1994'te üç üyeli (Özbekistan, Kazakistan ve Kırgızistan) Orta Asya Birliği'nin kurulmasına da öncülük etmiştir; aynı zamanda BDT ekseninde şekillenecek hertürlü entegrasyon girişimini eleştirmiş ve Orta Asya'da bölgesel ittifak fikrini aktif bir şekilde savunmuştur²⁸⁴.

1995 yılında ABD Savunma Bakanı U. Perry'nin Taşkent'e gerçekleştirdiği ziyaret, Amerikan askeri – siyasi çevrelerin Özbekistan'a olan yakın ilgisini göstermesi açısından önemlidir. Perry Özbekistan'ı bölgenin “istikrar adası” olarak nitelendirmiş ve Washington yönetiminin Taşkent'in izlediği dış politikayı desteklediğini ilan etmiştir²⁸⁵. Savunma Bakanının bu ziyareti, ABD ile Özbekistan arasındaki askeri ilişkilerin hızla gelişmesine yardım etmiş ve bölgede Moskova'ya alternatif bir gücün doğmakta olduğunun işaretlerini vermiştir.

283 Smith D., *Breaking Away from the Bear*, 33.

284 Bknz.: Gretskey S., *Russia's Policy toward Central Asia*, <http://www.ca-c.org/dataeng/GRETSKY.shtml>, 2 Şubat 2006.

285 Bknz.: Starr F. *Making Eurasia Stable*, 91.

Mayıs 1995'e geldiğimizde, Özbekistan yönetimi Amerikan dış politikasını resmen desteklediğini açıkça ortaya koymuştur; nitekim İran'a karşı Washington'un uyguladığı ekonomik yaptırımları savunan dünyadaki iki ülkeden biri de Özbekistan olmuştur (diğeri İsrail'dir). Taşkent yönetimi benzer tutumu, Küba'ya karşı Amerikan yaptırımlarının görüşüldüğü Birleşmiş Milletler oylamasında da sergilemiştir²⁸⁶. Topraklarında nükleer silahların bulunmadığı Özbekistan, eski Sovyet cumhuriyetleri arasında ilk olarak, Ekim 1995'te ülkenin Savunma Bakanlığı ile Pentagon arasında İyiniyet Memorandumu imzalamış ve askeri işbirliği konusunda çalışma grupları oluşturulmasına öncülük etmiştir²⁸⁷. ABD Dışişleri Bakanının eski Sovyet cumhuriyetlerden sorumlu özel danışmanı G. Collins Mart 1996'da Taşkent'e yaptığı ziyaret sırasında, Özbekistan'ı, Orta Asya'da bölgesel işbirliğinin geliştirilmesinde kilit rol oynamaya çağırmıştır²⁸⁸. Haziran 1996'da Kerimov'un ABD'ye yaptığı ziyaret, askeri – siyasi ilişkilerin yanısıra ekonomik ilişkilerin de geliştirilmesini hedeflemiştir.

ABD, Taşkent yönetimini 11 Eylül'den sonra terörle mücadele kapsamında yakın müttefiği olarak görmüştür. Müttefiklik ilişkisinin somutlaşması, Kerimov'un Afganistan'da Taliban'a karşı operasyonlarda kullanılmak üzere sınırdaki Hanabad askeri üssünü Washington'un kullanımına açmasıyla gerçekleşmiştir. ABD-Özbekistan ilişkileri özellikle Mart 2002'de Bush ile Kerimov arasında imzalanan Stratejik Ortaklık Deklarasyonu ile daha da güçlenmiştir²⁸⁹. Bu bağlamda müttefiklik ilişkisi terörle savaş sınırlarını aşarak, nükleer silahsızlanma ve uyuşturucu trafiğinden, Irak ve Küba'ya kadar geniş alanda güvenlik ve dış politika konularını içermiştir.

Özbekistan'ın Washington'un bölgesel öncelikleri arasında yerini alması, ABD – Kazakistan ilişkilerinin soğumaya başlamasıyla eşzamanlı

286 Crossroads and Conflict: Security and Foreign Policy in the Caucasus and Central Asia, 88.

287 United States and Uzbekistan Defense Chiefs Sign Memorandum of Understanding, 13 Ekim 1995, http://www.dod.mil/news/Oct1995/b101395_bt553-95.html.

288 Jim Nichol, Central Asia's New States: Political Developments and Implications for U.S. Interests, 19 Aralık 1996.

289 "United States – Uzbekistan Declaration on Strategic Partnership and Cooperation Framework", Fact Sheet, U.S. Department of State, 12 Mart 2002, <http://www.state.gov/r/pa/prs/ps/2002/8736.htm>.

olarak gerçekleşmiştir. Kazak diplomat M. Laumulin 1995'teki ikili ilişkilerin durumunu “kriz” olarak nitelendirmiştir²⁹⁰. 1995 yılının başlarında Rusya ve Kazakistan arasında imzalanan siyasi ve ekonomik içerikli anlaşmalar Washington'un tepkisini çekmiştir; özellikle silahlı kuvvetlerin birleştirilmesini öngören maddeler ilişkileri tamamen germiştir. Almatı yönetimi, Kazak Dışişleri Bakanı K. Tokayev'in Ocak 1995'te Washington'da yaptığı görüşmeler sırasında, bu gelişmeleri açık bir şekilde reddetmiştir²⁹¹. Ancak, Kazakistan'ın güvenlik konusunda Rusya'ya bağımlılığı, Rus – Kazak sınırlarının uzunluğu ve Kazakistan'daki etnik Rusların sayıca fazla olmaları gibi nedenler, ABD'nin Orta Asya politikasında Kazakistan'ın önemini azaltmıştır.

Washington'un zoraki Özbekistan'la ilişkilerini geliştirmesinin gerekçeleri, bölgesel güvenlik konularında uzman olan ve Pentagon'a yakınlığıyla tanınan F. Starr'ın “Foreign Affairs” dergisinde yayınlanan “Avrasya'da İstikrarın Sağlanması” isimli makalesinde ortaya konmuştur. Starr'a göre, “Kazakistan'ın perspektifi temel olarak sınırlıdır” ve “... ancak Özbekistan, görüldüğü kadarıyla, bölgede dengeleyici bir güç olma potansiyeli taşımaktadır”²⁹². Özbekistan'ın Orta Asya'daki kilit rolüne ilişkin bir başka önemli değerlendirme, Z. Brzezinski'nin 1997'de yayınlanan “Büyük Satranç Tahtası” isimli kitabında yer almaktadır. Bu ünlü Amerikalı jeopolitik uzmanı, bağımsız Özbekistan'ı, “Rusya'nın bölgedeki eski nüfuzunun canlanması önündeki en önemli engel” ve “bölgesel liderliğe oynayabilecek tek aday” olarak nitelendirmektedir. Brzezinski'nin tezine göre Özbekistan, Ukrayna ve Azerbaycan, post – Sovyet coğrafyada birer “eksen” ülkesi olarak ele alınmalıdır ve ABD tarafından desteklenmelidir; Kazakistan ise Orta Asya'nın “kalkan”ı olarak ele alınmıştır²⁹³.

Birçok Amerikalı uzman, bölgede Özbekistan'ın liderliğinin teşvik edilmesinin Washington'un çıkarlarıyla uyuşmayacağını ileri sürmüştür.

290 Laumulin M., Казахстан и Запад: ретроспектива отношений в 1990-е гг., Центральная Азия и Кавказ, 2000, No:2, http://www.cac-c.org/journal/cac08_2000/07.laumill.shtml

291 Laumulin M., a.g.e.

292 Starr F., Making Eurasia Stable, 81.

Bölgesel düzeydeki güç ilişkilerinde en önemli sorun Kazakistan ve Özbekistan arasındaki köklü rekabetin varlığı olmuştur²⁹⁴. Farklı düzeylerde gerilimler, Özbekistan'ın diğer komşularıyla olan ilişkilerinde de yüze çıkmıştır. Washington ve Taşkent arasındaki yakın askeri – siyasi ilişkiler, Orta Asya ülkeleri tarafından endişeyle karşılanmıştır.

Uluslararası ilişkiler uzmanları, ABD'nin Özbekistan'la olan ilişkisini bütüncül bir çerçeveye oturarak bölgesel düzeyde ele alması gerektiğini öne sürmüşlerdir. Starr'ın yukarıda belirtilen makalesinden, kesinlikle, Özbekistan'ı bir Orta Asya birliğinin liderliğine götürecek sürecin Washington tarafından destekleneceği varsayımını çıkarmak yanlış olacaktır²⁹⁵. ABD Askeri Koleji'ne bağlı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü'nden D. Smith, ABD'nin Orta Asya stratejisinin Özbekistan ve Kazakistan arasında bir denge politikası gözetilerek şekillendirilmesi gerektiğine dikkat çekmektedir²⁹⁶. Amerikan Dışişleri Bakanlığında Orta Asya işlerinin koordinatörü olarak görev yapan L. Kennedy bölge ülkelerinin endişelerini gidermek amacıyla, Washington'un Kerimov'u diğer ülkeler karşısında yüceltmek gibi bir amacının olmadığını açıklamıştır ve Özbekistan'ın bölgenin “en güçlü ülkesi” değil, sadece “güçlü devletlerden biri” olduğunu vurgulamıştır.

2000'li yıllara gelindiğinde Washington, eskiden olduğu gibi Özbekistan'la askeri ve siyasi ilişkilerini geliştirmeye devam etmiştir. 1997'de Dışişleri Bakanlıkları arasında Amerikan – Özbek ortak komisyonunun oluşturulması kararlaştırılmıştır. Bu komisyon çerçevesinde dört ayrı alt komite kurulmuştur: (1) siyasi, (2) askeri, (3) ticaret, yatırım ve enerji, (4) ekonomik reformlar ve yardımlar²⁹⁷. Komisyonun Şubat 1998'deki ilk toplantısında, savunma alanında ikili ilişkileri geliştirmeye yönelik bir plan kabul edilmiştir. Bu plan doğrultusunda, Özbek subayların Amerikan askeri akademilerinde eğitilmesi ve Özbek Özel Harekat birliklerinin hazırlanması

293 Zbigniew B., Великая шахматная доска. Господство Америки и его геостратегические императивы М., 2002, 146, 156-157.

294 Central Asian Security: The New International Context, 8.

295 Starr F. Making Eurasia Stable, 92.

296 Smith D., Central Asia: a New Great Game?, 25-26.

297 U.S. Department of State, Press Statement. U.S.-Uzbekistani High-Level Bilateral Consultations and Formation of a Joint Commission, 12 Haziran 1997.

öngörülmüştür²⁹⁸. Bu dönemde Özbekistan dış politikasının en önemli unsurları arasında, Rusya'nın özellikle BDT çerçevesinde oluşturmaya çalıştığı askeri, siyasi ve ekonomik entegrasyon girişimlerine karşı tutumu, Washington'un küresel ve bölgesel politikalarına, İran karşıtı uygulamalarına ve Bakü – Ceyhan boru hattı projesine verdiği destek sayılabilir. Bunu dikkate alan Washington, Taşkent'in 1997'de ortaya attığı ve Birleşmiş Milletler'in himayesinde Afganistan sorunuyla ilgili görüşmeleri yürütmek üzere oluşturulacak grubu (6+2) desteklemiş ve kendisi de bu oluşuma katılmıştır²⁹⁹.

Özbekistan – ABD arasındaki askeri ilişkilerin gelişiminin incelenmesi, stratejik ve işlevsel düzeyde gelinecek noktanın anlaşılması bakımından önemlidir. Bu süreçte Özbekistan'ın güvenlik ve savunma alanlarında gerçekleştirdiği reformların ve başarılı çalışmaların payı büyüktür. Ülke, askeri stratejinin oluşumu bağlamında üç farklı dönemi yaşamıştır. Birinci dönem 1991 – 1997 yıllarını kapsamaktadır. Bu dönemde Taşkent yönetimi, ülkenin bağımsızlığının sağlam temellere oturtulması ve Washington'un da desteği alınarak bölgenin askeri bakımdan en güçlü ülkesi haline getirilmesi yönünde çaba sarfetmiştir. İkinci dönem 1997 – 11 Eylül 2001 arasını içermektedir. Bu dönemde Özbekistan, Fergana Vadisine saldırılarda bulunan Özbekistan İslami Hareketi'nin öncülük ettiği isyanlara karşı verilen mücadele üzerinde odaklanmıştır. 11 Eylül olaylarından günümüze kadarki geçen süreyi kapsayan üçüncü dönemde, ABD'nin bölgedeki artan askeri varlığı ve bu bağlamda ülkede teşvik edilen askeri reformlar göze çarpmaktadır. Özbekistan'ın temel askeri doktrini de, "isyan karşıtı" mücadeleden "terörizm karşıtı" bir stratejiye dönüşmüştür. Bu dönemde ABD'nin bölgesel askeri ve stratejik çıkarları açısından en olumsuz gelişme,

298 Вкнз.: Трофименко Г. А., Центральназиатский регион: политика США и проблемы нефтегазового экспорта, США: экономика, политика, идеология, 1998, No:11, 35.

299 Central Asian Security: the New International Context, 225.

Taşkent'in yeniden Moskova ile yakın ilişkiler tesis etmeye başlaması olmuştur³⁰⁰.

11 Eylül olaylarından sonra Özbekistan, ABD'nin bölgedeki en önemli müttefiki olarak ortaya çıkmış ve Afganistan savaşını desteklemek amacıyla sınıra yakın bir askeri üssün Amerikan ordusu tarafından kullanımına izin vermiştir. İki ülke terörle mücadele kapsamında ortak askeri tatbikatlar düzenlemiş ve Bush yönetimi Özbekistan'a yapılan yardımların miktarını neredeyse üç katına çıkartarak 300 milyon Dolara yükseltmiştir. Özbekistan, Amerikan askeri yardımları sayesinde, El – Kaide ile bağlantılı olduğu bilinen Özbekistan İslami Hareketi başta olmak üzere, kendi topraklarındaki bölücü örgütlerin ve terörist grupların kökünü kazımıştır.

Amerikan – Özbek ilişkileri, 12 – 13 Mayıs 2005 tarihleri arasında Özbekistan'ın Andican kentinde bir cezaevinde başlayan ayaklanmanın ardından en kötü günlerini yaşamıştır. Bu ayaklanmada yüzlerce silahsız sivil katledilmiştir. Taşkent yönetimi, herşeyin kanunlara uygun olarak yapıldığını iddia etmiş; ABD ve Avrupa Birliği tarafından katliamın soruşturulması için talep edilen uluslar arası bir araştırma komisyonuna şiddetle karşı çıkmıştır. Özbekistan, tıpkı Kırgızistan, Gürcistan ve Ukrayna örneklerinde olduğu gibi sivil bir hareketin ülkeye yayılmasından endişe etmiştir. Özbek hükümet yetkilileri, Amerikan sivil toplum kuruluşlarını ve CIA'yi (Central Intelligence Agency) ayaklanmaya öncülük etmekle suçlamışlardır.

Temmuz ayına gelindiğinde, Taşkent ABD'den ülkedeki askeri güçlerini çekmesini talep etmiştir. Bu talep, Özbekistan'ın da üyesi olduğu Şanghay İşbirliği Örgütü'nün 5 Temmuz'daki ortak deklarasyonunun açıklanmasından hemen sonra gelmiştir. Söz konusu deklarasyonda da, ABD'nin bölgedeki askeri güçlerini geri çekmesi için bir takvim belirlemesi istenmektedir. 29 Eylül 2005 tarihinde ise Özbekistan, ABD ile yürüttüğü her türlü ortak terörle mücadele programlarını ve tatbikatlarını sona erdirdiğini açıklamıştır. ABD Dışişleri Bakanlığından Daniel Fried bu kararın “hayal

300 Peter K. Forster, "The Terrorist Threat And Security Sector Reform In Central Asia: The Uzbek Case", Der.: Anja H. Ebnöther, Maj Ernst M. Felberbauer, Martin Malek, Facing the Terrorist Challenge -Central Asia's Role in Regional and International Co-operation, Vienna and

kırıklığına uğrattığını” belirtirken, Kongre üyeleri olan William D. Delahunt (D-MA) ve Lloyd Doggett (D-TX) Pentagon’dan Taşkent’e yapılacak 23 milyon dolarlık ödemenin (askeri üs kullanımı için) durdurulmasını talep etmiştir.

Rusya ve Çin, beklenildiği gibi, Özbekistan’ın Mayıs ayındaki Andican olaylarına karşı tutumunu desteklemiştir. 23 Eylül’de ilk Rus – Özbek ortak terörle mücadele tatbikatları gerçekleştirilmiştir. Pekin de Şanghay İşbirliği Örgütü üzerinden Taşkent’e baskı yaparak ABD’nin bölgedeki askeri varlığının sona ermesini amaçlamaktadır. ABD’nin Orta Asya’daki en büyük çıkmazı, Washington’un “demokrasi yanlısı” ve “savunma” stratejileri arasında yapacağı seçimden kaynaklanmaktadır. Uzmanlar buradaki tercih noktasında farklı görüşleri savunmaktadırlar.

Özbekler arasında da, bölgedeki Amerikan askeri varlığının bölgesel güvenlik ve terörizmle mücadele konularında pozitif katkısının olduğunu kabul edenler bulunmaktadır. Andican olayları göstermektedir ki, Özbekistan’ın şimdiki koşullarında ülkedeki istikrar ve barış ortamı çok kırılgan bir yapıya sahiptir ve ufak bir kıvılcımla kontrol edilemez noktalara kadar götürebilecek unsurlar içermektedir. Bu bakımdan ABD’nin bölgedeki askeri varlığı, terörizmin hem iç hem de dış kaynakları esaslı bir biçimde yok edilinceye kadar bölge ülkelerinin güvenliği açısından vazgeçilmez görünmektedir.

d. Tacikistan’da İç Savaş, Güvenlik ve Terörizmle Mücadele

6,5 milyon nüfusa sahip bir ülke olan Tacikistan, kendi içinde üç bölgeye bölünmüş durumda ve bazen bu bölünmüşlük etnik kökenli çatışmalara da yol açabilmektedir.

Orta Asya’da vuku bulan olaylara ABD’nin hazırlıksız yakalanması ve gelişmelere “taraf” olarak katılmaya isteksiz davranması, Washington’un özellikle Tacikistan politikasında daha belirgindir. Tacik iç savaşının en şiddetli dönemlerinde (Mayıs 1992 – 1993 başları) ABD’de seçim

kampanyaları ve hükümet değişikliği yaşıyordu. Washington savaşı taraflar karşısında “karışmazlık” ve “eşit mesafeli” olma politikasını izlemiştir. ABD’nin Duşanbe Büyükelçisi S. Eskudero, ülkedeki gelişmeleri tanımlarken, ne hükümetin ne de muhalefetin yüzde yüz haklı olduğunu, her iki tarafın da makul gerekçelere sahip olabildiğini ve ayrıca her ikisinin de insan haklarını çiğnediğini dile getirmiştir³⁰¹.

George Bush ve Clinton yönetimlerinin her ikisi de, kategorik olarak, Tacikistan’daki iç çatışmanın Rus askeri yardımı sayesinde çözümlenebileceğine inanmıştır. Amerikan Dışişlerinden bir yetkili, Rusya’nın Tacikistan’da ulusal çıkarlara sahip olduğunu ve bu çıkarların Rus ulusal güvenliğini yakından ilgilendirdiğini açıklarken, bunun Rus İmparatorluğu’nu yeniden canlandırma anlamına gelmeyeceğini öne sürmüştür³⁰².

Genel olarak ABD’nin eski Sovyet coğrafyasındaki ülkelere yönelik politikasını canlandırma girişimleri kapsamında Washington’un Tacikistan’daki iç savaşa ilişkin tavrı zamanla netleşirken, Moskova’nın çözüm planını desteklemeye yanaşmamıştır. Nitekim Tacikistan’da konuşlanacak olan Bağımsız Devletler Topluluğu’nun ortak barış koruma gücüne Amerikan askerleri katılmamıştır³⁰³. Tacik iç savaşının tarafları arasındaki görüşmeler 1994 – 1997 yılları arasında kilit ülke Rusya’nın liderliğinde ve İran’ın yardımlarıyla gerçekleştirilmiştir.

Tacikistan’daki iç savaş, post – Sovyet coğrafyasındaki çatışmalardan en kanlısı olmuş ve genel olarak Orta Asya bölgesindeki gelişmeler üzerinde derin izler bırakmıştır. İç savaş esnasında ABD’nin takındığı çekimser tavır, aslında, Orta Asya’da istikrarın teşvik edilmesi ve bölgedeki yeni cumhuriyetlerin güvenliğinin sağlanması konusunda “yeterli” ve “caydırıcı” imkan ve araçlara sahip Amerikan yönetimlerinin politika yapımındaki başarısızlıklarını ve hazırlıksızlıklarını ispatlamaktadır. İç savaşta Rusya’nın desteklediği tarafın zaferi elde etmesi ve Rusya – İran ikilisinin yardımlarıyla

301 U.S. Institute of Peace. Special Report on Tajikistan, <http://www.usip.org/pubs/specialreports/early/tajik2.html>, 23 Nisan 2006.

302 Developments in Tajikistan: Hearing before the Subcommittee on Europe and the Middle East of the Committee on Foreign Affairs, House of Representatives, 103rd Congr., 2nd sess., 22 Eylül 1994. Wash., 1995, 6, 14.

303 Jim Nichol, Central Asia’s New States: Political Developments and Implications for U.S. Interests, 19 Aralık 1996.

ulaşılan barış planı neticesinde Tacikistan, Orta Asya'daki Rus askeri varlığının ve nüfuzunun merkez üssü haline gelmiştir. Duşanbe'nin Rusya'ya olan askeri ve siyasi bağımlılığı, Tacikistan'ı ABD'nin Orta Asya politikasının periferisinde bırakmıştır; bu durum aynı zamanda, Washington'un bölgesel politikasında fiilen bir "kırılma"nın ve "boşluğu"n oluşmasına yol açmıştır. Tacikistan'daki savaşan tarafların her ikisiyle de bağlantılar kuran ve uzlaşmaya ikna edebilmek için İslami muhalefet üzerinde baskı uygulayan İran faktörü, Washington'da çizilen ve İslam Devrimi'nin yayılmasını ve terörizmin finanse edilmesini savunan bir İran imajının gerçeği olmadığını ortaya koymuştur. Tacik savaşının sona erdirilmesinde ve barış görüşmelerinin yürütölmesinde İran'ın aktif katılımı, ABD'nin Tahran'ı çevreleme politikasını boşa çıkarmıştır.

Tacikistan 1990'lı yıllar boyunca süregiden bir iç savaşla imajı zedelenen, ancak kısa sürede şiddet ve yıkımın olumsuz sonuçlarını gidermekte bölgesel ve küresel güçlerle işbirliği yapmaya hazır olduğunu gösteren bir ülkedir. Tacik halkı ve hükümeti, çatışma sonrası koşulların yönetimi konusunda oldukça başarılı bir uyum süreci geçirmiştir. 11 Eylöl 2001'de ABD'de gerçeğleştirilen saldırılar ve akabindeki terörizme karşı küresel savaş söylemi, Tacikistan'ın güvenlik sektörüne ve ayrıca dış güçlerin ülkedeki nüfuzunun yayılışına yeni bir boyut kazandırmıştır. Bu süreç, başta ABD olmak üzere büyük güçlerin terörizmle mücadele alanındaki tecrübeleri ve askeri donanımları ülkeye girişini ve gerekli finansal yardımların akışını kolaylaştırırken, aynı zamanda bölgedeki güç ilişkilerinin ve askeri dengelerin kırılmasına da yol açmıştır.

Dışarıdan bakılınca Tacikistan, ciddi güvenlik sorunlarının yaşandığı, uyuşturucu ve terörizmin en önemli gündem maddesi haline geldiği bir ülke izlenimi vermekteydi. Afganistan'la sınırları olan stratejik bir konumdaki ülke, terörizm gerçeğiyle 11 Eylöl olaylarından çok önceleri tanışmıştır. Ülkenin geri kalan komşularında da benzer güvenlik kaygıları görölmüştür: Çin'deki ayrılıkçı Uygur grupları, Özbekistan'daki terörist saldırılar ve Pakistan'daki dini radikal gruplar, Tacikistan'ın hemen yanibaşındaki coğrafyada yer almaktaydı. Bölgesel güvenlik denklemi bu kadar karmaşık olmasına rağmen,

bunun Tacikistan'ın iç güvenlik yapısına etkisi sınırlıdır. Duşanbe yönetimi için temel sorun, rejimin güvenliğidir ve Tacikistan'ın girişimlerinin çoğu buna yönelik olmuştur. Mevcut koşullarda³⁰⁴ Tacikistan'ın dış tehditlerle doğrudan ilgilenmeye gücü yetmemektedir. Tacik yönetimi, sınır güvenliğinin sağlanması, dış terörist grupların saldırılarından korunma ve narko-terörizm gibi konuları yabancı güçlere havale etmenin daha makul olduğuna inanmıştır.

Bölgedeki askeri varlığı her geçen gün artan yabancı güçler, El – Kaide, Taliban ve uluslararası terör ağlarıyla daha yakından ilgilendikleri için, Duşanbe yönetimi iç güvenlik üzerinde yoğunlaşmayı tercih etmiştir. Bu tercihin rasyonel gerekçelere dayandığını söylemek mümkündür: Tacik iç savaşından sonra ülkede görülen şiddet olayları, iç siyasal çekişmelerden ve ticari rant kavgalarından besleniyordu. ABD, Rusya ve Özbekistan'dan farklı olarak Tacikistan'da, sivillere karşı şiddet unsurlarını içeren terör eylemleri görülmemiştir. Kaldı ki iç savaş döneminde Afganistan'a göç eden Tacik mültecilerini Taliban yönetimi sıcak karşılamıştır ve ihtiyaçlarının giderilmesine yardımcı olmuştur.

Duşanbe yönetiminin tehdit algılamalarında iki unsur ağırlık basmaktadır: (1) Özbekistan'la ve (2) Hizb'ut-Tahrir gibi radikal gruplarla ilişkilerin yönetimi³⁰⁵. Özbekistan'la ilişkilerin yönetimi sorunu, Tacikistan'ın bizzat kendisinin çözmesi gereken konulardan biridir. Kerimov yönetimi, iç savaş sırasında hükümet yanlısı gruplara askeri destek veriyse de bu Duşanbe yönetimi tarafından bir güvence olarak görülmemektedir. 1997 – 98 yıllarında Özbek sınırlarından Tacikistan'a saldırıları düzenleyen Albay Makhmud Khudaiberdiev'in halen Özbekistan'da bulunduğu ve Taşkent tarafından desteklendiği bilinmektedir. Tacikistan'da yüze çıkabilecek bir istikrarsızlık ortamında, sözkonusu birliklerin tekrar ülkeye saldırı düzenleme ihtimalinin olduğuna Duşanbe inanmaktadır. Birçok uzman, Tacikistan'daki

304 Dünya Bankası Fakirlik Değerlendirme Raporu'na göre, Tacikistan Bağımsız Devletler Topluluğu üyeleri arasında en fakir ülkedir; ülke nüfusunun %64'ünün günlük geliri \$2.15 civarındadır. ITAR-TASS, 28 Ekim 2004.

305 Radical Islam in Central Asia: Responding to Hizb ut-Tahrir, Asia Report No: 58, International Crisis Group, www.crisiweb.org, 30 Haziran 2003.

Rus üssünü, olası Özbek saldırısına karşı caydırıcı bir unsur olarak görmektedir³⁰⁶. Taşkent'in de Tacikistan'a karşı savunduğu gerekçeleri bulunmaktadır. Özbekistan İslami Hareketi'nin, Tacikistan'ın mevcut yönetim tarafından sıkı kontrol edilemeyen bölgelerinde eğitim kampları ve üsler tesis ettiği bilinmektedir. IMU birliklerinin 1999'da Kırgızistan'ın Batken eyaletini geçerek Özbekistan sınırlarını ihlal ettikleri ve Kerimov rejimine karşı gizli faaliyetlerde bulundukları öne sürülmektedir. Duşanbe yönetimi, IMU savaşılarının Tavildara'daki üssüne göz yummakla ve Özbekistan'a uyuşturucu sevkeden grupları denetlememekle suçlanmaktadır. Burada temel sorun Özbek ve Tacik yönetimleri arasında terörizmi tanımlama konusundaki görüş ayrılıklarıdır. Nitekim Taşkent IMU'yu bir uluslararası terör örgütü olarak tanımlarken, Tacikistan yetkilileri bu konuda farklı görüşleri savunmaktadırlar. Birçok yetkili IMU'nun Kerimov rejimine karşı bir muhalefet hareketi olduğunu ve tamamen Özbekistan'ın iç meselesi haline geldiğini iddia etmektedir.³⁰⁷

Tacikistan, Washington ile ilişkilerini üst seviyelere taşımasına rağmen, ülkenin Rusya'ya olan "özel" bağımlılığı hala devam etmektedir. Amerikan yardımlarının artmaya başlamasıyla birlikte Tacik basınında ABD'nin Rusya'nın yerine geçebileceği ve sınır güvenliğini Amerikan birliklerinin sağlayabileceği tezi yaygınlık kazanmıştır³⁰⁸. ABD Tacikistan'ın sınır birliklerini eğitmeye başlamakla birlikte, kısa vadede Rusya'nın yerini doldurması beklenmemelidir³⁰⁹.

306 Nezavisimaya Gazeta, atf yapıldığı internet sitesi: www.fergana.ru, 18 Ekim 2004

307 Anna Matveeva, "Tajikistan: Evolution Of The Security Sector And The War On Terror", Der.: Anja H. Ebnöther, Maj Ernst M. Felberbauer, Martin Malek, Facing the Terrorist Challenge -Central Asia's Role in Regional and International Co-operation, Vienna ve Geneva, Nisan 2005, 133.

308 Amelina Yana, "Moscow Considers Tajikistan Options," Rosbalt, 23 Temmuz 2003.

309 Ann Scott Tyson , "Rumsfeld Wins Assurances in Central Asia," Washington Post, 27 Temmuz 2005; "Russia Completes Transfer of Tajik-Afghan Border Responsibility," Eurasia Digest, 2 Eylül 2005.

e. Türkmenistan'ın Daimi Tarafsızlık Statüsü ve Bölgesel Güvenliğe Katkısı

Türkmenistan, konumu ve zengin doğal kaynakları bağlamında bölgedeki jeo-politik dengeler açısından önemli bir konuma sahiptir. Türkmenistan, Orta Asya bölgesini Kafkasya ve Türkiye ile birleştiren bir köprü ve Rusya açısından ise güneye açılan bir koridordur. Ülke, bölgesel güçlerin (Rusya, Türkiye, Çin, İran) tam merkezinde ve/veya “yakın çevresi”nde yer almaktadır. Ayrıca, Türkmenistan doğalgaz (ve petrol) rezervleri bakımından Körfez bölgesi ve Rusya’dan sonra dünyada üçüncü sırada yer almaktadır. Uzmanlara göre ülkenin kaynakları yıllık 240 milyar metreküp doğalgaz ve 80 milyon ton petrol üretimine imkan vermektedir. Diğer zengin maden kaynaklarının yanı sıra ülkede 1,5 milyon ton pamuk ve 2.8 milyon ton buğday üretimi gerçekleştirilirken, üretilen elektrik enerjisinin % 50’si ihraç edilmektedir.³¹⁰

Türkmenistan’ın daimi tarafsızlık konusundaki talebi, esasen, Türkmenbaşı yönetiminin ülkenin “hassas ve stratejik konumu”nun idaresine ilişkin haklı endişelerine dayanmaktadır. Nitekim bölgedeki etnik ve teritoryal ihtilaflar, güvenliği en çok tehdit eden problemlerden birini oluşturmaktadır.³¹¹ Yapay sınırların zorladığı ve kısmen sosyo-kültürel dinamikler bağlamında açıklanabilecek etnik, dini ve teritoryal çatışma ve istikrarsızlıklar, bölge ülkelerini farklı dış politika stratejileri geliştirmeye zorlamaktadır. Bu bağlamda, Türkmenistan’ın izlediği tarafsızlık politikası, ülkenin sahip olduğu jeopolitik konumdan bağımsız olarak açıklanamaz.

Türkmenbaşı yönetimi, Türkmenistan’ın dış politikasının tarafsızlık prensiplerine dayanacağını ilk defa 10 Temmuz 1992’de Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Örgütü’nün Finlandiya’nın başkenti Helsinki’de yapılan toplantısında gündeme getirmiştir.³¹² AGİT üyelerinin liderleri Türkmenbaşı’nın bu fikrine

310 Şatlık Amanov, “Türkmenbaşı vizyonu” ve Türkmenistan’ın geleceği”, Zaman Gazetesi, 12 Ağustos 2003.

311 Şatlık Amanov, “Şanghay İşbirliği Örgütü: Orta Asya’ya Yeni bir Demirperde mi İniyor?”, Stradigma – Vizyon Çalışmaları (Aylık Strateji ve Analiz e-dergisi), Sayı 11, Aralık 2003.

312 Türkmenistan Gazetesi, 13 Eylül 1996.

destek vermişlerdir. Endonezya da Türkmenistan'a bu hususta her türlü desteği vereceğini açıklamış, Türkmenbaşı'nın 18 Mayıs 1995 tarihindeki Rusya ziyaretinde de Rusya bir kez daha Türkmenistan'ın tarafsızlık statüsünü desteklediğini ve bu desteğinin devam edeceğini belirtmiştir. 15 Nisan 1995'teki EKO toplantısında da, EKO üyesi devlet başkanları desteklerini açıklamışlardır. Bağlantısızlar Hareketi'nin 20 Ekim 1995'te gerçekleştirdikleri zirvede de Türkmenbaşı 113 üye devletin desteğini almıştır.³¹³

12 Aralık 1995 tarihinde, BM'nin kuruluşunun 50. yıldönümü toplantısında 59/80 sayılı Kararla, Türkmenistan'ın Daimi Tarafsızlık Statüsü 185 ülkenin oyuyla kabul edilmiş, ardından da Türkmenistan Meclisi 27 Aralık 1995 tarihli kararıyla, Türkmenistan'ın Daimi Tarafsızlığı Hakkında Türkmenistan'ın Anayasal Kanunu, Türkmenistan'ın İnsan Hakları Uluslararası Yükümlülükleri Hakkındaki Kararnameyi ve "Daimi Tarafsız Devlet Olarak Devletin Dış Politikasının Maksatnamesi"ni kabul etmiştir.³¹⁴

Türkmenistan bağlamında, daimi tarafsızlık statüsünün incelenmesi iki açıdan önem taşımaktadır. Birincisi, Türkmenistan Soğuk Savaş sonrası dönemde dünyada *daimi tarafsızlık* statüsünü benimseyen ilk ve tek ülkedir; dış politikası (yani daimi tarafsızlık politikası) uluslararası topluluk tarafından desteklenen Türkmenistan'ın bu stratejisi "pozitif ve/ya aktif tarafsızlık" olarak adlandırılmaktadır.³¹⁵ İkincisi, Türkmenistan'ın daimi tarafsızlık statüsü daha önce örneklerine değindiğimiz tarafsız devletlerden farklı olarak, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda temsil edilen tüm ülkelerin onayıyla kazanılmıştır. Ayrıca, tarih boyunca Asya kıtasının "İsviçre" benzeri bir *uzlaştırıcı merkeze* sahip olamayışının da bu tercihte etkili olduğu söylenebilir. Bu çerçevede Türkmenbaşı yönetimi, bölgesel ve küresel düzeydeki meselelerde "yapıcı"

313 Kakamırat Balliyev, Gılıçmırat Kakabayev, "Tarihî Mümküncülüğünün Maksatnamesi", Türkmenistan, Aşkabat, 1995, 67-72.

314 Türkmenistan Gazetesi, 28 Aralık 1996.

315 Bkz.: Radio Free Europe / Radio Liberty, "Central Asia: Turkmenistan Keen On Hosting Afghan Talks", 10 Mart 1999, <http://www.rferl.org>, 21 Nisan 2003.

(*constructive*) rol – “*yıkıcı*” (*destructive*) değil – üstlenme konusundaki kararlılığını göstermiştir.³¹⁶

Türkmenistan’ın tarafsızlık statüsü, ülkenin tarihi, kültürel, etnik ve jeopolitik gerçekleriyle örtüşen “iyi-komşuluk ilişkisi” ve “karşılıklı saygı” prensibine dayalı olması ve bölgenin çağdaş siyasi kazanımlarına katkısı bakımından özgün bir nitelik taşımaktadır. Saparmurat Türkmenbaşı’nın da ifadesiyle, tarafsızlık statüsünün düşünsel çerçevesi Türkmenlerin tarihi ve manevi dinamikleriyle örtüşmektedir. Dünyada “tarafsızlık” gününü resmi bayram olarak kutlayan tek milletin Türkmenler olduğunu da belirtmek gerekir. Öte yandan tarafsızlık politikası, Soğuk Savaş döneminde ülkede “zoraki” oluşturulan “siyasal kültür”ün dönüşümünde de önemli bir rol oynamaktadır.

Daha önce de belirtildiği gibi, Türkmenistan’ın sahip olduğu “daimi tarafsızlık” statüsü, bölgedeki jeopolitik yapının kırılganlığının yanı sıra ülkenin kendi tercihinin bir ürünü olarak da değerlendirilmelidir. Bu statü Türkmenistan’a askeri ittifaklara katılmama yükümlülüğü getirmekle birlikte, kendini müdafaa için gerekli askeri birliğe sahip olabilme hakkını da vermektedir. Bu askeri birlik, Birleşmiş Milletler (BM) tarafından gerek duyulduğu takdirde barış koruma operasyonlarına da katılmaktadır.

Daimi tarafsız devlet meşru müdafaa durumu haricinde bir savaşa katılamaz. Dolayısıyla, daimi tarafsız devlet kendi bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü korumak için kendi silahlı kuvvetlerini oluşturmak hakkına sahiptir. Aynı zamanda daimi tarafsız devletin silahlı kuvvetlerinin savunma için gerekli olan makul silahlanma hacmini aşmaması gerekir. Bu konuda Türkmenistan kendi savunma doktrinini ve milletlerarası yükümlülükleri çerçevesinde kendi bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü koruyabilecek bir ölçüde silahlı kuvvetlerini oluşturmuştur. Herhangi bir askeri saldırı durumunda da diğer devletlerden askeri yardım isteme hakkını elde etmiştir.

Bu yükümlülüklerin yanı sıra, Türkmenistan, savaş veya savaş dışı zamanlarda yabancı bir devletin silahlı güçlerine veya savaş araçlarına

316 Dan Vittorio Segre, “Neutrality and Coexistence in the Middle East”, *Mediterranean Quarterly*, Fall 2000, 95-96.

topraklarını kullandırmamakla yükümlüdür. Türkmenistan'ın toprakları terörist grupların oluşumunda ve diğer yabancı devletlerin kullanmaları için askeri üs olarak kullanılamaz. Bu yükümlülükler, özellikle ABD'nin Afganistan operasyonu bağlamında önemli sonuçlar doğurmuştur. Diğer taraftan, Türkmenistan'ın daimi tarafsızlık statüsünü kabul eden diğer BM üyesi devletler de, Türkmenistan'a karşı herhangi bir silahlı güç kullanmamakla, tehdit etmemekle veya Türkmenistan'daki barışı bozabilecek herhangi bir faaliyette bulunmamakla, Türkmenistan'ın iç işlerine karışmamakla ve ülkeyi herhangi bir askeri bloka girmeye zorlamamakla yükümlüdürler.

Dış politikada takip edilen tarafsızlık politikası sayesinde Türkmenistan, ideolojik veya siyasi yapılanmasına bakmaksızın tüm ülkeler ile eşit mesafeli bir ilişki kurmaya çalışmaktadır. Orta Asya'daki ülkelerin ulusal çıkarlarını tehdit eden Afganistan'daki iç kargaşa sırasında da Aşkabat yönetimi hiçbir istikrarsızlığa meydan vermeden savaşıyan taraflarla görüşmelerini sürdürmüştür. Afganistan'ın yeniden yapılandırılması konusundaki istek ve kararlılığını da her türlü platformda seslendirmiş ve “insani yardım” (humanitarian aid) ve “arabuluculuk” (good offices) gibi araçlarla bölgede barışın tesis edilmesi konusunda önemli görevler üstlenmiştir.

Terörizme karşı uluslararası mücadelenin başlatıldığı 11 Eylül 2001 saldırılarını takip eden gelişmeler, Türkmenistan'ın daimi tarafsızlık politikasını ciddi ölçüde teste tabi tutmuştur. Türkmenistan yönetimi, 11 Eylül saldırılarından sonraki dönemde “tarafsızlığı”nı her türlü zorluğa rağmen sürdürmeye çalışmış; terörizmle mücadele ederken, tarafsızlık hukukunun tarafsız ülkelere yüklediği hak ve yükümlülükleri ihlal etmemeye özen göstermiştir. Bu dönemde Türkmenistan'a komşu ülkeler, Afganistan'daki El-Kaide ve Taliban güçlerine karşı savaş ilan eden Amerikan liderliğindeki koalisyonu destek vereceklerini açıklamışlardır. Bu ülkeler (Özbekistan, Tacikistan, Kırgızistan) Afganistan'daki hareket süresince Amerikan askerlerinin kendi topraklarında konuşlanmasına ve askeri amaçlı hava üslerinin kullanılmasına izin vermişlerdir. Buna karşılık, Türkmenistan 1990'lı yıllardan itibaren Afganistan'daki Taliban iktidarı ve muhalifler ile yakın

ilişkiler içerisinde olmuş ve harekattan önce Afganistan'daki iç barışın sağlanması amacıyla farklı muhalif gruplar arasında barış görüşmelerine ev sahipliği yapmıştır. Mart 1999'da Taliban Hareketi ile Kuzey İttifakının temsilcileri Aşkabat'ta ilk kez bir araya gelerek görüşmelerde bulunmuşlardır.³¹⁷ Hatta hazırlık aşamasındaki konsültasyonlar, Aşkabat'ın barış görüşmeleri için kabul edilebilir tek merkez olduğunu ortaya koymuştur.³¹⁸

Bu dönemde, Türkmenistan yönetimi, aralarında UNICEF, OHCR, World Food Program ve diğer sivil toplum kuruluşlarının da bulunduğu birçok uluslararası kuruluşun ve aynı zamanda ABD'nin Afganistan'a gönderdikleri insani yardımların ulaştırılmasına kolaylık sağlamıştır. Türkmenistan'ın bu tutumu hem BM hem de dünyanın birçok ülkesi tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. Türkmenistan, bölgesel ve uluslararası düzeydeki sorunların çözülmesinde Birleşmiş Milletler'in üstlendiği vazgeçilmez rolün farkındadır.³¹⁹ Özellikle, insan güvenliği başta olmak üzere humanitar sorunlara cevap verebilecek metotların geliştirilmesinde Birleşmiş Milletler'in zengin tecrübesi hem Türkmenistan hem de Orta Asya'nın diğer ülkeleri açısından önem taşımaktadır.³²⁰

6. Askeri – Güvenlik Alanındaki İşbirliğinin Bölgesel Perspektifi

Güvenlik ve askeri perspektiften bakıldığında, ABD daha çok Rusya'nın emperyalist yayılmacılığından endişe etmiştir ve eski Sovyet cumhuriyetleriyle tesis edilecek yakın işbirliğinin, beraberinde Rusya'nın hareket kabiliyetini sınırlandıracağı öngörülmüştür. Bazı uzmanlar Rusya'nın

317 United Nations General Assembly, A/55/732, Ashgabat Declaration, 11 December 2000 [Original: Russian], Annex to the letter dated 8 January 2001 from the Permanent Representative of Turkmenistan to the UN addressed to the Secretary-General, 55th Session, Gündem Maddeleri: 67, 92 ve 94.

318 Radio Free Europe / Radio Liberty, "Central Asia: Turkmenistan Keen On Hosting Afghan Talks", 10 Mart 1999, <http://www.rferl.org>, 21 Nisan 2003.

319 Statement by Mr. Rashid Meredov Minister for Foreign Affairs of Turkmenistan at The General Debate Of The 56th Session Of The United Nations General Assembly, New York, November 2001.

320 Welcome Address of President of Turkmenistan S.A. Niyazov to the Participants of the Round Table on Human Security, presented by Mr. Rashid Meredov, Minister of Foreign Affairs, April 22-24, 2002, Ashgabat.

yanı sıra Çin ve İran'ın da nüfuzunun kırılması gerektiğini öne sürmüşlerdir. Ancak Washington, ikili ilişkileri geliştirme noktasında kendi kaynaklarını seferber etmekten ziyade, Türkiye'nin bölgedeki girişimlerini desteklemeyi daha uygun bulmuştur³²¹.

a. Rus Askeri Stratejisinin ABD – Orta Asya İlişkilerine Etkisi

Soğuk Savaş sonrası dönemde Rusya'nın kendini ve dış dünya ile ilişkilerini tanımlama biçimi uluslararası toplumu, komşu ülkeleri ve özellikle ABD'yi çok yakından ilgilendirmektedir. Çünkü Rusya, Avrupa'dan Asya'ya uzanan geniş coğrafyası, zengin doğal kaynakları, nükleer silahları ve nüfusu itibarıyla hala büyük bir güçtür.³²² Bu nedenledir ki, Avrupa'da ve dünyada oluşan yeni güç dengelerinin konumu, Rusya Federasyonunun bugünkü ve gelecekte izleyeceği politikalarla yakından bağlantılıdır.

1990'ların başlarında hem Rusya'nın hem de ABD'nin “bölge merkezli” (Orta Asya bölgesi) dış politika arayışları, iki ülkenin birbirlerine yönelik algılamalarını kısmen olumsuz yönde etkilemiş, rekabet ve gerginliği kaçınılmaz kılmıştır. Gerçekten de ABD ve Rusya, Kafkasya'da, Orta Asya'da ve Hazar petrollerinin dünya pazarlarına ulaştırılması projelerinde, Afganistan savaşında ve birçok bölgesel olaylarda karşı karşıya gelmiştir. Fakat ilginç olan nokta, her ne kadar bu konularda rekabet kaçınılmaz olsa da, ABD ve Rusya açısından “işbirliği” de o denli kaçınılmazdır. Ayrıca ABD ve Rusya arasındaki ilişkilerin rekabet mi yoksa işbirliği düzeyinde mi gerçekleşeceği Rusya'nı “yakın çevre” (near abroad) politikası ve bu bağlamdaki askeri politikasıyla doğrudan bağlantılıdır.

Rusya, tarihsel bağlamda sürekli sınırlarının güvenliğinden endişe etmiş ve sahip olduğu geniş coğrafyayı ve hinterlandındaki komşuları denetim altına almaya çalışmıştır. Bundan dolayı Doğu Bloku dağıldıktan sonra etrafında birçok yeni bağımsız devletin ortaya çıkmasıyla periferisinde

321 Olikar, Olga, Rolie Lal, and Edwin Blasi, unpublished RAND Corporation research on how the interests and actions of third parties affect Central Asia and U.S. interests in the region.

bir “güç boşluğu”nun oluştuğunun farkına varan Rusya, kendi güvenliği açısından ve askeri – stratejik gerekçelerle yakın çevresinde yeniden kontrolü sağlamak istemiştir. Yeni dönemde Washington ve Pekin yönetimlerinin aynı bölgeye ilgilerinin artması, Moskova’nın bölgeyle angajmanını oldukça sıkıntıya sokmuştur. Gerçi, yeni bağımsızlığına kavuşan ülkeler arasında Rusya’ya ekonomik veya askeri anlamda tehdit oluşturabilecek güçte bir devlet bulunmamaktadır. Bu açıdan tehdit bölge ülkelerinin güçlü olmalarından değil, zayıf olmalarından kaynaklanmaktadır. Orta Asya’da görülen terörizm, bölgesel çatışmalar, uyuşturucu kaçakçılığı ve siyasal İslam’ın güç kazanması gibi konular, Rusya’nın tehdit algılamalarının başında gelmekle birlikte; Rusya’yı asıl endişelendiren, etrafındaki zayıf ülkelerin ABD ve Çin’in etkisi altına girmeleridir. Rusya’da yaşayan 20 milyon Müslüman ve Sovyetler’den ayrılan ülkelerde yaşayan 10 milyon Rus, Rusya’nın güvenlik denklemlerini daha karmaşık hale getirmektedir.³²³

Bilindiği gibi, Moskova’nın Sovyet dönemindeki öncelikli stratejik hedefi Orta Asya bölgesini Türkiye, İran ve Çin gibi diğer siyasi, ekonomik ve kültürel bölgelerden ayırmak olmuştur. Nitekim, Rus terminolojisinde, “Orta Asya” terimi bir sınır terimi olarak kullanılmıştır. Bu terim, bir grup Müslüman cumhuriyeti benzer kültürel, etnik, dini yapıya sahip bölgelerden ayırmakta ve zorla kabul ettirilen siyasal bir kültürün sınırlarını çizmekteydi.

Dış politika önceliklerinin belirlenmesiyle, farklı politik gruplar “yakın çevre”nin Rus dış politikasında yaşamsal öneme sahip olduğu konusunda uzlaşmışlardır. Rusya için “yakın çevre”, kısaca eski Sovyet cumhuriyetlerini atıf yapmaktadır. Rusya, Ukrayna ve Beyaz Rusya arasında 8 Aralık 1991’de imzalanan BDT anlaşması bunun orijini niteliğindedir. 2 Kasım 1993’te de “Rus Askeri Doktrini” kabul edilmiştir. Tamamlayıcı nitelikte bir doküman olan Rus Askeri Doktrini, Rus Dış Politikası ve Rusya’nın komşuları açısından oldukça önemlidir. Rus askeri doktrininin ana teması, yakın çevrede Rusya’nın stratejik çıkarlarını ve yeni dönemdeki “tehdit” algılamalarını

322 A. Arbatov, “Russia’s Foreign Policy Alternatives”, *International Security*, Cilt 18, No: 2, 1993, 6.

323 Cihangir Dumanlı, *Avrasya’daki Askeri Oluşumlar...*

tanımlamasıdır. Buna göre bölgesel düzeyde cereyan edebilecek “terörizm, milliyetçilik ve dinsel akımlar”, birer tehdit olarak algılanmaktadır.

Askeri doktrin, bölgede Rus azınlığın korunmasına büyük önem atfetmekte, tehdidin kaynağı ile Rus azınlığın kaderi arasında doğrudan bir bağlantı kurulmaktadır. Rusya, eski Sovyet cumhuriyetlerinde yaşayan 25 milyon Rus azınlığın haklarını koruma bahanesiyle gerçekte yakın çevrede müdahalesini meşrulaştırmaya çalışmaktadır. Rusya bölgede BDT içinde “eşitler arasında birinci” statüsü ile barışın, güvenliğin, istikrarın ve Rus azınlığın haklarının “garantörü” rolünü üstlenerek, bölgeye yapacağı müdahaleleri meşrulaştırmaya, özellikle Batıdan gelecek tepkileri azaltmaya çalışmaktadır.

Türkmenistan hariç diğer Orta Asya devletleri ve Ermenistan tarafından 15 Mayıs 1992’de Taşkent Zirvesinde BDT Ortak Güvenlik Anlaşmasının imzalanması bu konu ile ilgili önemli bir dönüm noktasıdır. Bu anlaşmaya göre, katılımcı devletlerden herhangi biri saldırıya uğradığı takdirde, BDT askeri yardım da dahil olmak üzere ortak savunma görevini üstlenecektir. İkili güvenlik anlaşmaları çerçevesinde de, Rusya Ermenistan ve Gürcistan’da askeri üsler kurmayı üstlenmiştir. Bu durum, Rusya’nın Soğuk Savaş sonrası dönemde birçok ülkeyle “ortak bir sınıra” sahip olmamasına rağmen yeniden karşı karşıya gelişinin bir başka anlatımıdır.³²⁴

Rusya’nın eski SSCB ülkelerinde halen 14.000 askeri bulunmaktadır. Bunların bir kısmı çatışma sonrası güvenliği sağlamak için (Moldova, Gürcistan ve Tacikistan’da); bir kısmı da ikili anlaşmalara dayanarak bu ülkelerde (Ukrayna, Ermenistan, Kırgızistan, Beyaz Rusya) bulunmaktadır. Tacikistan’da (Ani) ve Kırgızistan’da (Kant) üslere sahip olan Rusya, Özbekistan’la stratejik işbirliği anlaşması imzalamıştır. Rusya, bu ülkelere kendi ürettiği silahları ucuza satmakta ve ucuz askeri eğitim olanakları sunmaktadır.³²⁵

324 Ayhan Kamel, “İkinci Dünya Savaşı’nın Bitiminden Günümüze Kadar Türk - Rus İlişkileri”, <http://www.foreignpolicy.org.tr/tur/makale/akamel.htm>, 4 Mayıs 2003.

325 Cihangir Dumanlı, a.g.m.

Sovyet sonrası Rusya'nın Orta Asya'daki en önemli faaliyeti Tacikistan'da gerçekleşmiştir. Duşanbe yönetimine Rusya ve Özbekistan'ın sağladığı askeri yardım, iç savaşın sona erdirilmesinde önemli rol oynamıştır. Tacik hükümetini muhalefet gruplarıyla müzakereye zorlayan ve Temmuz 1997'de barış anlaşmasının imzalanmasına yol açan en önemli unsur Rusya'nın baskısıydı. Bunun yanı sıra bölgenin sahip olduğu iç dinamikler de büyük güçlerin etkisini ve bölgeye olan angajmanlarını artırmaktadır.

Geo-stratejik öneminin yanı sıra, Rusya'yı Orta Asya'ya bağlayan iki önemli neden bulunmaktadır: (1) Bölgedeki etnik Rusların güvenliğinin sağlanması ve (2) bölgenin zengin doğal kaynaklarına erişimi sürdürmektir. Rusya'nın ulusal güvenlik sisteminde merkezi rol oynayan stratejik nükleer üsler, uzay tesisleri (Kazakistan'daki Baykonur Uzay Merkezi gibi) ve stratejik nükleer birimlerin kontrolünün devam ettirilmesi gibi konular Rus askeri doktrininde açık bir şekilde ele alınmıştır. Nitekim, 1998 yılında The Conflict Studies Research Center tarafından yapılan bir çalışmada Rusya'nın Orta Asya'daki Ulusal Çıkarları aşağıdaki şekilde sıralanmaktaydı:

- Rus ordusu, Kazakistan ve bütün Orta Asya'yı kaybetmeyi Rusya'nın ulusal çıkarlarına bir tehdit olarak algılamaktadır;
- Orta Asya, global ekonominin kenarında yer almaktadır ve her zaman da böyle kalacaktır. Bununla beraber özellikle Kazakistan'da, Rus malları ve haklarının korunması, etnik Rusların ekonomik çıkarlarının desteklenmesi, Ural-Batı-Kuzey Kazakistan bölgelerindeki ekonomik sistemin korunması ile Rusya'nın ekonomik çıkarları muhafaza edilmelidir;
- Orta Asya'da Rusya'nın etki ve nüfuzunun yok olmasına izin verilmemelidir. Bilinen rakipler İran ve Türkiye'dir;
- Rusya, bölgede ayrılıkçı ve fundamentalist akımların yayılmasını durdurabilecek en önemli güç olarak görülmektedir.

11 Eylül sonrası Rusya – ABD ilişkilerinde yaşanan gelişmelerin irdelenmesi, Rusya'nın Orta Asya'ya yönelik askeri stratejinin temel dinamiklerinin anlaşılması bakımından önemlidir. Washington'un bölgesel politikalarıyla ters düşmeme, Taliban sonrası Afgan yönetimleri ile iyi ilişkiler

kurma, Orta Asya ülkeleri üzerindeki nüfuzunu sürdürme, Bağımsız Devletler Topluluğu sınırlarını daha iyi kontrol etme, Çeçenistan sorunu dolayısıyla maruz kaldığı iç ve dış baskıları azaltma, yeni dönemde NATO ile yakın ilişkiler geliştirme ve benzeri gerekçeler, Moskova yönetimini birçok konuda ABD ile işbirliğine zorlamıştır.

Rus askeri yetkilileri, bir taraftan bu ülke için en önemli gelir kaynağı niteliğindeki silah satışlarını artırmak için çaba gösterirken diğer yandan ABD'nin Rusya Federasyonu'nun yakın çevresinde giderek etkin bir rol üstlenmesine karşılık içeride Putin'in ABD ile sürdürdüğü yakınlaşma politikalarının sınırlarının çizilmesi noktasında devlet başkanına baskı yapmaya çalışmışlardır. Zira Rus askeri – güvenlik birimleri, ABD'nin 11 Eylül'ün ardından Orta Asya'ya yerleşmesinden son derece rahatsız olmuşlardır.

11 Eylül sonrasında Afganistan hareketinde ABD'ye önemli ölçüde destek sağlayan Rusya, ABD ile Orta Asya'da rekabet eden değil, işbirliğini arzulayan bir tavır sergilemektedir. Bu yüzden Rusya, ABD'nin Orta Asya'da elde ettiği askeri üslere göz yummaktadır. Washington yönetimi de, Orta Asya'daki askeri varlığının ve üslerin kesinlikle Rusya'ya karşı olmadığı güvencesini vererek Moskova'nın endişelerini hafifletmeye çalışmaktadır. ABD, Orta Asya'da Kazakistan ve nispeten Tacikistan'dan uzak durarak Rus menfaatlerine mümkün mertebe zarar vermemeye çalışmaktadır.

Amerikan birlikleri 2001 sonundan itibaren, insani bir operasyon veya tatbikat kapsamında değil, “terörle mücadele” söylemi altında Orta Asya'ya girmeye başlamıştır. 1990'ların ikinci yarısından itibaren, bölgeye güçlü biçimde girebilmenin yollarını arayan ABD, böylece Orta Asya'ya yönelik askerî açılımını da başlatmıştır. Bu durum, Rusya'nın “geçici onayı” ve bölge ülkelerinin işbirliğine yanaşmaları sayesinde kolaylıkla gerçekleştirilmiştir.³²⁶

326 Rusya, ABD'nin kendisini devre dışı bırakarak Orta Asya'da izlediği politikalar karşısındaki rahatsızlığını, Afganistan operasyonundan sonra Bush yönetiminin Irak'a yönelik tavrına destek vermeyerek gösterdi. Rusya'nın, Irak'ta kitle imha silahlarının var olduğunu iddia eden ABD'ye karşı Birleşmiş Milletler'de sergilediği davranış, Bush yönetiminin Rusya'nın “yakın çevresinde” yürüttüğü eylemlerden ne derece endişe duyulduğunun açık bir göstergesiydi. Benzer şekilde, ABD'nin İran, Suriye ve Kuzey Kore'yi hedef alan söylemlerini de desteksiz bırakan Rusya, Orta Asya'da kendisinin göz ardı edilmesini kabullenemeyeceğini bir kez daha gösterdi. Bunun yanı sıra, Rusya'nın girişimiyle, Kasım 2002'de Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan arasında 5000 kişilik bir acil müdahale gücü kuruldu. Aralık 2002'de Kırgızistan'la

Moskova yönetiminin tüm çabalarına rağmen, ABD'nin bölgeye girişi engellenememiştir. Bölgede askeri ve siyasi ağırlığını giderek güçlendiren ABD'nin, Rusya'nın 19. yüzyıldan beri "arka bahçesi" olarak gördüğü bu bölgedeki nüfuzunu büyük ölçüde kırmaması kaçınılmazdır. Ancak, ABD'nin bölgedeki temel sorunları çözmeden hızla çekilmesi halinde de militan İslamcı hareketlerden terörizme, mülteci akınından uyuşturucu ve silah kaçakçılığına kadar içiçe geçmiş sorunlar Rusya'nın sırtına yüklenecektir. Böyle bir alternatif karşısında, Rusya'nın Orta Asya bölgesinde ABD'nin faaliyetlerine tümüyle köstek olması kendi güvenlik kaygıları açısından da rasyonel değildir. Bütün bunlara rağmen, ABD'nin Rusya'yla diğer alanlardaki ilişkilerini tehlikeye atarak Orta Asya'da varlığını sağlamlaştırmaya çalışmasının uzun vadede Amerikan çıkarlarına zarar vereceğini savunan görüşler de vardır. Bu görüşü savunanlar, Orta Asya'daki Amerikan varlığının, Rus ordusu ve istihbarat örgütleri içindeki geleneksel Amerikan karşıtlarını güçlendireceğini, milliyetçi söylemleri alevlendirebileceğini, bu durumun da bütün ekonomik zorluklarına rağmen halen nükleer bir güç olarak uluslararası alanda etkinliğini tam olarak yitirmeyen Moskova ile Washington'u karşı karşıya getireceğini ileri sürmektedirler.³²⁷

b. Çin'in Orta Asya'daki Güvenlik Algılaması: Terörle Mücadele ve Doğu Türkistan

Çin, 1990'larda dünyanın haritasında aniden beliren birçok Türk Cumhuriyetiyle 3000 km uzunlukta bir sınırı paylaşmaktadır. Özellikle Çin'i hem Orta Asya'dan ayıran hem de birleştiren konuma sahip olan Doğu Türkistan, bu konumu bağlamında stratejik önem taşımaktadır. Orta Asya'da Uygurlar yaşadığı gibi, Doğu Türkistan'da da Kazak, Kırgız, Özbek, Tacik ve

bir askerî anlaşma imzalayan Rusya, Bişkek'in doğusundaki Kant üssünde 20 savaş uçağı ve 1000 asker bulundurma hakkı elde etti. Yine de bu adımlar, Orta Asya ülkelerinin ABD'yle ilişkilerinin derinleşmesinin önüne geçemedi. Bkz.: Çağrı Erhan, "ABD'nin Orta Asya Politikası ve 11 Eylül Sonrası Yeni Açılımları", Stradigma e-dergisi, Sayı 10, Kasım 2003; Subodh Atal, "Central Asian Geopolitics and U.S. Policy in the Region: The Post-11 September Era", Mediterranean Quarterly, Cilt. 14, No. 2 (Spring 2003), 106; Menon, "The New Great Game...", 192. 327 Çağrı Erhan, "ABD'nin Orta Asya Politikası ve 11 Eylül Sonrası Yeni Açılımları", Stradigma e-dergisi, Sayı 10, Kasım 2003; Boris Rumer, "The Powers in Central Asia", Survival, Cilt. 44, No. 3 (Autumn 2002), 66.

Tatarlar bulunmaktadır.³²⁸ Böylesi bir coğrafyanın potansiyel olarak etnik, dini ve teritoryal çatışmalara içkin olduğu kuşkusuzdur.³²⁹ Çin'in Doğu Türkistan'a önem vermesinin ve Doğu Türkistan'la milli, dini ve tarihi ortak noktaları paylaşan Orta Asya Türk Cumhuriyetleriyle sıkı diplomatik ilişkiler tesis etmesinin arkasında yatan nedenler, bu bağlamda daha iyi anlaşılmaktadır. Çin'in çevresinin pek güvenli olmadığına farkında olan Deng Xiaoping (1904 – 97, Çin Komünist Lideri) de, “yerel çatışma yaratabilecek olan etnik ayrımcılığı”³³⁰, Çin'in karşılaşılabileceği sekiz tehlikeden birisi olarak ele almaktadır.³³¹

Stratejik önceliğini ekonomik kalkınmaya veren Çin, henüz ekonomik gücünü askeri güce çevirme ve sınırları dışına önemli askeri güç projeksiyonu gerçekleştirme yeteneğinden uzaktadır. Bu bakımdan Çin'in Orta Asya bölgesindeki nüfuz mücadelesi askeri olmaktan çok ekonomi ve enerji alanlarına odaklanmaktadır. Çin'in Orta Asya ile ilgili bölgesel çıkarları aşağıdaki konuları kapsamaktadır:

- Sınırların güvenliği;
- Barışçıl ve dostane ilişkilerin sürdürülmesi;
- Enerji kaynaklarına erişimin sağlanması;
- Ticaretin geliştirilmesi;
- Doğu Türkistan'daki Uygurların dış desteklerinin kesilmesi;
- ABD'nin Orta Asya'daki askeri varlığının engellenmesi.

1990'ların ikinci yarısından itibaren, Washington yönetimini rahatsız eden en önemli gelişmelerden biri Çin'in Orta Asya bölgesindeki artan rolü

328 Erkin Ekrem, “Çin'in Türkistan Politikası: Şanghay Beşlisinden Şanghay İşbirliği Örgütüne”, Stratejik Analiz, Cilt: 2, Sayı:16, Ağustos 2001, 73.

329 Bugün 300 binden fazla Uygurun yaşadığı Kazakistan ve Kırgızistan, Doğu Türkistan'da yürütülen mücadelenin dış bağlantı noktalarını oluşturmaktadır. Özellikle Kazakistan'ın eski başkenti Almata, Doğu Türkistan Devrimci Cephesinin de aralarında bulunduğu birtakım kuruluşlar çerçevesinde sağlanan dış desteğin merkezlerinden birini oluşturmaktadır...Bu nedenle 1996 yılından bu yana Pekin hükümetinin ayrılıkçı hareketin bastırılmasına yönelik çabaları yoğunlaşmış ve bir taraftan içeride “Batıya göç et” (go West) kampanyaları ile bölgenin etnik kompozisyonu değiştirilmeye çalışılırken, diğer taraftan, dışarıdan alınan desteğin kesilmesi için ikili ve uluslararası düzeyde işbirliğine gidilmektedir. Bu çerçevede, Çin ilki 1994'te Kazakistan ile olmak üzere 1996'da Tacikistan, Kırgızistan ve Özbekistan ile suçluların değişimi anlaşmaları imzalamıştır. Bkz.: Cihangir Gürkan Şen, “Rus – Çin – Türkistan İlişkilerinde Yeni Bir Dönem (mi?): Şanghay Beşlisi”, Stratejik Analiz, Cilt: 1, Sayı:1, Mayıs 2000, 16.

330 Yang Meizhi, Jün Gung Bao, “Çin'in Çevresinde Karşılaşılabileceği Sekiz Tehlike”, Çev. Nuraniye H. Ekrem, Stratejik Analiz, Cilt: 1, Sayı: 2, Haziran 2000, 70.

olmuştur. ABD ile yakın ilişkilere sahip ve Çin ile uzun sınırları paylaşan Kazakistan ve Kırgızistan yönetimleri, Çin'in bölgede artan ekonomik ağırlığına, Doğu Türkistan Özerk Cumhuriyetindeki istikrarsız ortama ve Pekin'le olan sınır ihtilaflarına Washington'un dikkatini çekmek için çaba harcamışlardır³³².

Güçlü bir Çin'in, dünyanın farklı bölgelerinde ABD için bir tehdit unsuru olabileceği tezinin³³³ Amerikan siyaset yapıcılarında yaygınlaşmaya başlaması ve 1990'ların sonlarına doğru ABD – Çin ilişkilerinde yaşanan soğukluk, Washington'u Orta Asya'daki Çin varlığını daha yakından izlemeye sevk etmiştir. Ayrıca birçok uluslararası ve bölgesel meselede Rusya ve Çin'in ortak strateji takip etmesi ve Şanghay İşbirliği Örgütü ekseninde Orta Asya'daki başarılı işbirliği girişimleri, Washington yönetimini endişeye sevk etmiştir. Orta Asya bölgesinde Moskova ve Pekin'in birlikte hareket etmesi, uzmanlar tarafından, bölgedeki artan Amerikan nüfuzunu kırmaya yönelik bir eğilim olarak yorumlanmıştır.³³⁴

Pekin şiddet yanlısı örgütler üzerinde yoğunlaşırken, Washington daha çok şiddete karşı çıkan barışçıl grupların taleplerine dikkati çekmiştir. Özgür Türkistan Hareketi (Free Turkestan Movement) tarafından başlatılan ve 22 kişinin öldüğü 1990 Baren ayaklanması sonrasında, Pekin yönetimi Uygurlara karşı daha da sert tedbirler uygulamaya başlamıştır.³³⁵ ABD, Doğu Türkistan bölgesinde insan hakları meselesini gündeme getirerek teşvik ederken, Çin Hükümeti bölgedeki saldırıların Orta Asya'daki terör örgütleriyle bağlarının olduğu iddia edilen gruplar tarafından gerçekleştirildiğini iddia etmiştir. Aslında, insan hakları meselesiyle ilgili olarak Çin'e uluslararası

331 Şatlık Amanov, "ABD'nin İnsan Hakları Politikası ve Çin: Doğu Türkistan Örneği", Avrasya Dosyası / Türk Dünyası ve Çin Özel Sayısı, Ocak-Şubat-Mart-Nisan 2006, Cilt: 12, Sayı:1, 67-98.

332 Bknz.: Central Asia and the New Global Economy, 25-28.

333 Lieberthal K., A New China Strategy, Foreign Affairs, 1995, No:6, 36.

334 Jim Nichol, Central Asia's New States: Political Developments and Implications for U.S. Interests, 18 Mayıs 2001.

335 Eşzamanlı olarak, Uluslararası Af Örgütü, Çin'in Doğu Türkistan bölgesindeki camileri kapattığını, "ayrılıkçı" olmakla itham edilen Uygur vatandaşlarını gözaltına aldığını ve yerel medyayı susturduğunu napor etmiştir.

platformlarda baskı yapılması, Washington'un stratejik çıkarlarıyla da örtüşmektedir.³³⁶

11 Eylül 2001 Saldırılarından önce de Amerikan yönetimi, militan Uygur gruplarının faaliyetlerini izlemekteydi ki bunlar hiçbir zaman ABD'nin bölgedeki çıkarlarına bir tehdit olarak değerlendirilmemiştir. Ancak durum, ABD'nin Afganistan'daki operasyonları sırasında el-Kaide ve Taliban saflarında savaşıırken öldürülen veya yakalananlar arasında Uygurların da bulunduğu anlaşılmaya başlanmıştır.

ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı Richard L. Armitage'in Ağustos 2002 sonunda Çin'e yaptığı iki günlük ziyaret sırasında, Doğu Türkistan İslami Hareketi, Usame bin Ladin ve el-Kaide ile bağlantılı olduğu gerekçesiyle, Pekin yönetiminin diplomatik çabalarıyla ABD'nin "Terör Listesi"ne alınmıştır. Bu karar, Doğu Türkistan İslami Hareketi'nin "terörist bir örgüt olduğu" ve "sivillere saldırılar düzenlediği" gerekçelerine dayandırılmıştır. Washington'un bu kararında, Afganistan'da el-Kaide ile bağlantılı olduğu sanılan Uygur kökenli bazı kişilerin yakalanmasının etkili olduğu sanılmaktadır. Nitekim, ABD'nin Afganistan'dan Küba'daki Guantanamo Üssü'ne getirdiği el-Kaide ve Taliban savaş esirleri arasında Uygur asıllı tutuklular da bulunmaktadır. Pekin yönetiminin Washington'dan, bunların kendileri tarafından sorgulanması için de talepte bulunduğu biliniyor.³³⁷

"Terörle mücadele"nin küresel düzeyde sürdürüldüğü yeni koşullarda, ABD'nin Doğu Türkistan'daki uzun vadeli hedefleri de kısmen değişmiştir. Washington yönetiminin, Uygurların Sincan bölgesinin dışında bir eylem yapamayacağını bilmesine rağmen, bu değişiklik kaçınılmaz olmuştur. Bu gün geline nokta, Amerikan hükümeti Sincan meselesinde Çin ile işbirliği yapıp yapmama konusunda oldukça sıkıntılı bir konumda bulunmaktadır. Görünen o ki George W. Bush hükümeti, el-Kaide örgütünün operasyonel kabiliyetini zayıflatma fırsatını, Çin ile işbirliği pahasına da olsa, kaçırmak istememektedir. Bu anlamda Çin-ABD işbirliğinin en belirgin örneği, Doğu

336 Şatlık Amanov, "ABD'nin İnsan Hakları Politikası ve Çin: Doğu Türkistan Örneği", Avrasya Dosyası / Türk Dünyası ve Çin Özel Sayısı, Ocak-Şubat-Mart-Nisan 2006, Cilt: 12, Sayı:1, 67-98.

Türkistan İslami Hareketi'nin terör listesine alınmış olması gelmektedir. Bunun yanı sıra Washington, Çin'de insan hakları ve özgürlüklerin geliştirilmesi gerekliliğini vurgulamaya devam etmektedir. Özellikle, "terörle mücadele"nin "azınlıklara baskı" aracı olarak kullanılamayacağı resmi retorikte sıkça kullanılmaktadır. Bu çerçevede ABD, şiddet yanlısı olmayan Doğu Türkistan Ulusal Kongresi ve Bölgesel Uygur Organizasyonu gibi gruplara verdiği desteği de artırmıştır.³³⁸

ABD'nin "yapmak isteyip de yapamadığı bazı uygulamalar" için son derece uygun bir ortam oluşturan 11 Eylül olaylarının Amerikan dış politikası üzerindeki etkisi, Çin bağlamında da önemli sonuçlar doğurmuştur. Müttefiklerle işbirliğine duyulan ihtiyacın arttığı 11 Eylül sonrası konjonktür, Amerikan dış politikasında kısmi değişiklikleri kaçınılmaz kılmıştır. Küresel düzeyde sürdürülen "terörle mücadele"de Çin'in desteğine duyulan "ihtiyacın", Tayvan'ın arkasında kararlı bir şekilde durmayı, Füze Kalkanı Projesine devam etmeyi ve Doğu Türkistan'daki insan hakları uygulamalarını açıktan eleştirmeyi güçleştirdiği öne sürülebilir.

c. İran'ın Bölgesel Güvenlik Denklemindeki Yeri

Ortadoğu'daki stratejik konumu, bölgenin en kalabalık ülkelerinden biri olması ve dünya petrol rezervlerinin % 10'luk bir bölümünü kontrol etmesi bakımından İran³³⁹, Orta Asya bölgesindeki en etkin aktörlerden biridir ve bölgenin stratejik evriminde kilit rol oynamaya devam etmektedir.

ABD'nin İran ile ilişkileri geçen yüzyılın başlarına kadar uzanmaktadır. ABD'nin İran'daki en önemli müdahalesi, 1953'te anayasal (halkçı) hükümetin CIA tarafından organize edilen bir darbe ile yönetimden uzaklaştırılarak Şah'ın tekrar başa geçirilmesi olayı olmuştur. Sonraki 25 yıl boyunca ABD, dönemin diktatör rejimleri arasında yer alan Şah Muhammed Rıza Pehlevi

337 Şatlık Amanov, a.g.m.

338 Adam Wolfe, "Freeing Uighur Detainees from U.S. Custody May be Impossible", Power and Interest News Report, www.pinr.com, 03 Kasım 2004.

339 Şatlık Amanov, "Hissin doğusu" ile "aklın batısı"nın buluşamadığı bir coğrafya: İran", Zaman Gazetesi, 28 Haziran 2003.

yönetimini, askeri ve gizli polis örgütünün eğitilmesi ve silahlandırılması yönünde desteklemiştir.

İran Devrimi açık bir şekilde anti–Amerikan niteliği taşımanın yanı sıra, ABD–İran ilişkilerini kesintiye uğratacak bir süreci de başlatmıştır. İran’daki rejimin anti–Amerikan oluşu, büyük ölçüde, geçmişte ABD’nin İran’ın iç işlerine yaptığı müdahalelerin doğrudan bir sonucu olduğu söylenebilir. Amerikan Büyükelçiliği’nin işgali (1979), İran–Gate olayı (1986), Rüşdi bunalımı (1989) gibi olaylar, İran–Amerikan görüşmelerini tamamen çıkmaza sürüklemiştir. Aslında bu olaylar, İranlı izolasyonistlerin ustaca düzenledikleri eylemlerden başka bir şey değildir.

1989’da Ayetullah Ruhullah Humeyni’nin ölümünden sonra İran’ın iç ve dış politikalarında belirgin bir yumuşamanın görülmeye başlamasına rağmen, ABD’nin İran’a karşı düşmanca ve saldırgan tutumu, özellikle Clinton yönetimi sırasında daha da artmıştır. İronik olarak, İran’daki yönetimin artan bir şekilde “ılımlı” eğilimlere kaymasına karşılık, Amerikan politikalarının daha da sertleştiği ve “şahin”leştiği görülmektedir. Soğuk Savaş döneminde Arap–İsrail, Irak–İran savaşları ile Körfez bunalımının yaşandığı Ortadoğu bölgesi bağlamında İran–ABD ilişkilerinde, uluslararası sistemdeki yapısal değişim süreci içerisinde daha da artan silahlanma çabaları, bir yandan barış ve güvenliğin korunmasını güçleştirirken, diğer yandan da istikrarsızlık ve belirsizlik faktörlerini ön plana çıkarmıştır.

Hem İran içerisindeki “ılımlı reformcular” ile “radikal İslamcılar” arasında devam eden mücadeleler, hem de ABD dış politika mekanizmasındaki “Şahinler” ve karşıtlarının süregiden tartışmaları, İran–ABD ilişkilerinin tutarsız ve değişken bir özellik kazanmasına neden olmuştur. Kaldı ki düşmanca söylemlerin egemen olduğu her iki ülkenin politikaları, geçmişin başarısızlıkla sonuçlanan görüşmelerinden ders almaya eğilimli gözükmemektedir. Tıpkı Amerikan yönetimlerinin İran’la yumuşamaya ılımlı bakamaması gibi, İranlı yetkililer de “Büyük Şeytan” olarak tanımladıkları ABD’ye karşı yumuşamaya sıcak bakmamışlardır.

Soğuk Savaş’ın bitimiyle birlikte, ABD İran’a yönelik politikasını yeniden tanımlamış ve İran’ın yanı sıra Irak’ı da siyasi ve ekonomik olarak

uluslararası arenada izole etmeyi amaçlayan “ikili çevreleme” (dual containment) politikasını benimsemiştir. 1990’larda ABD’nin Ortadoğu’ya yönelik oluşturduğu en önemli politikalardan biri olan “ikili çevreleme”nin Irak ayağı bittiğine göre geriye İran kalmaktadır. Günümüzde “şahinler”in yüksek bir sesle dile getirdikleri nükleer silaha sahip bir İran’ın hizaya getirilmesi de bu süreçle birlikte düşünülmelidir. ABD’nin Orta Asya politikasının en önemli kurucu unsurlarından biri de bölgede İran’ın etkisinin kontrol altında tutulması olmuştur. ABD’nin bölgede İran’ın etkinliğini sınırlamak için özel çaba harcadığı aşıkardır. O kadar ki, Ocak 1992’de ABD Dışışleri Bakanı James Baker’ın Orta Asya ziyareti sırasında ilk ağızdan yeni rejimlere İran’la ilişkilerini geliştirmemeleri yolunda uyarıda bulunulmuştur. Rusya ve İran’ın bölgesel nüfuzuna karşı çıkan bölge ülkelerinin başında Özbekistan gelmektedir. Moskova-Tahran ikilisinin bölgedeki nüfuzunu kırmak isteyen ABD ise özellikle 11 Eylül saldırılarından sonra Özbekistan’ı bölgedeki ortağı haline getirmiş ve İslamcı gruplara karşı operasyonlardaki insan hakları ihlalleri konusunda Taşkent’in elini serbest bırakmıştır.³⁴⁰

Birçok bölge uzmanının eleştirdiği böylesi bir çevreleme ve baskı politikası³⁴¹, bölge ülkelerinin siyasi, ekonomik ve askeri – stratejik ilişkilerini de derinden etkilemiştir. İran’ın bölgedeki operasyon kabiliyetinin zayıflatılması ve bölgesel projelerden dışlanması, Tahran’ı Moskova ve Pekin’e yaklaştıırken, Rusya’nın bölgedeki nüfuzunu (özellikle enerji ve güvenlik alanlarında) daha da pekiştirmiştir.

Ayrıca Washington yönetimi tarafından şekillendirilen Genişletilmiş Ortadoğu Projesi de, temel yapısal ve ideolojik unsurları bakımından İran’ın güvenliğini tehdit etmektedir. İran’ın hali hazırda kuzeyden algıladığı temel güvenlik konuları aşağıdakileri kapsamaktadır:

- Bölge ülkelerindeki Amerikan askeri varlığı;

340 Atay Akdevelioğlu, “İran’ın Orta Asya, Afganistan Ve Azerbaycan Politikası”, Stradigma, Kasım 2003, Sayı:10, http://www.stradigma.com/turkce/kasim2003/makale_04.html, 12 Mayıs 2005.

341 Starr F., Central Asia’s Security Needs and Emerging Structures for Addressing Them. <http://www.sais-jhu.edu/caci/Publications/Security.needs.htm>, 14 Ekim 2006; Implementation of U.S. Policy on Caspian Sea Oil Exports: Hearing before the Subcommittee on International Economic Policy, Export and Trade Promotion of the Committee on Foreign Relations, U.S. Senate, 104th Congr., 2nd sess., 8 Temmuz 1998. Wash., 1998, 28.

- NATO'nun doğuya genişlemesi ve Afganistan'daki konumu;
- Hazar Denizi kaynaklarının paylaşılması sorunu;
- Dağlık Karabağ Sorunu;
- Pentagon tarafından desteklenen ve Azerbaycan'ın toprak iddialarını gündeme getiren irredentist politikalar;
- Eski Sovyet coğrafyasında görülen “Renkli Devrimler” ve sivil hareketler;
- Rusya ve Türkiye'nin bölgede artan nüfuz mücadeleleri;
- Bir türlü istikrarlı bir ortama kavuşamayan Afganistan ve Pakistan'daki ayrılıkçı gruplar, organize suç örgütleri ve uyuşturucu ticareti;
- Pakistan'ın ve diğer bölge ülkelerinin izlediği Amerikan eksenli politikalar³⁴².

İran liderlerinin, kuramsal düzeyde ve kısmen pratikte, dinsel içerikli ve evrensel boyutları da olan bir dış politikayı savunmalarına rağmen³⁴³, Soğuk Savaş sonrası dönemde İran'ın Orta Asya ve Kafkasya'ya yönelik politikası belirgin biçimde ideolojiden arındırılmış; bunun yerine ulusal çıkar ve onun uzantısı olan güvenlik dış politikanın temel unsurları haline gelmiştir. İran açısından bakıldığında Orta Asya yeni dış politika doktrinini hayata geçirebileceği “temiz bir sayfa” olarak değerlendirilmiştir, işbirliği ve uzlaşma üzerine kurulu ilişkilerin ortaya çıkması için gayret gösterilmiştir.

Basra Körfezi başta olmak üzere, İran'ın ilgisini yoğunlaştırması gereken bölgelerin ardından gelen Orta Asya, İran'ın “arkası” olarak nitelendirilebilir. Tahran'ın dışa karşı savaşımı Basra Körfezi bölgesinde yoğunlaştığından, yüzünü batıya çeviren İran, arkasında (diğer bir deyişle, SSCB ve Afganistan sınırlarında) güvenlik endişesi taşımak istememiştir. 1991'de Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ortaya çıkardığı belirsizliğe, Nisan 1992'de Afganistan'da Necibullah rejiminin devrilmesiyle başlayan iç savaş eklenerek doğuda İran'ın güvenlik endişelerini artırmıştır. İran, statükocu

342 Rahaman Ghahremanpour, “Iran's Castling”, *Heartland Eurasian Review of Geopolitics (Unveiling Iran)*, No.4, 2005, 57-58.

politikalarına rağmen kuzeyinde oluşan güvenlik sorununu aşabilmiş değildir. Güvenlik sorununun bir nedeni etnik-dinsel kökenli çatışmalar olsa da, İran Azerbaycan'dan kaynaklanan etnik ve Afganistan'dan kaynaklanan dinsel nitelikli tehditler dışında bölge devletlerinden ciddi bir tehdit algılamamıştır. İran açısından asıl tehdit, bölge dışı bir gücün (yani ABD'nin) bölgeye yerleşme çabalarından kaynaklanmaktadır. Arkasında ABD'yi görmek istemeyen fakat bunu engelleyecek kapasiteye de sahip olmayan İran, bu nedenle stratejik ortağı Rusya'nın Orta Asya bölgesinde güçlenmesini tercih etmiştir.³⁴⁴

ABD'nin Orta Asya'daki askeri varlığının önemli bir boyutu da İran'la olan ilişkilerin gelişimine ilişkindir. Hiç kuşkusuz, son Afganistan operasyonu ile birlikte İran, ABD tarafından fiili bir çevrelenmeye daha somut bir şekilde karşı karşıya kalmıştır.³⁴⁵ İran, dolaylı bir tehdit algılamasından doğrudan bir tehdit algılaması psikolojisi içerisine girmiş bulunmaktadır. ABD'nin Afganistan dışında Kafkaslarda Azerbaycan ve Gürcistan'a yerleşmesi, Orta Asya'da üsler edinmesi ve her geçen gün bu devletlerin ABD ile askerî alandaki işbirliklerini artırmaları, İran'ın Orta Asya'ya açılan kapısı konumunda bulunan ve tarafsız bir politika izlemeye çalışan Türkmenistan'ın taraflı bir konuma sokulma noktasında yoğun bir baskının altında tutulması, Irak'ın askeri operasyon sonucunda ABD'nin denetimine geçmesi, bu süreçte nükleer krizin farklı bir boyut kazanması ve hepsinden daha da önemlisi Rusya'nın her geçen gün artan ABD eksenli politikaları, Hazar sorununda ibrenin İran aleyhine dönmeye başlaması ve Rusya'nın değişen tavrı, İran'ı gittikçe derin bir endişeye sürüklemektedir.

343 Sherifa D. Zuhur, Iran, Iraq, And The United States: The New Triangle's Impact On Sectarianism And The Nuclear Threat, Strategic Studies Institute (SSI) publications, Kasım 2006, <http://www.StrategicStudiesInstitute.army.mil>

344 Atay Akdevelioğlu, "İran'ın Orta Asya, Afganistan Ve Azerbaycan Politikası", Stradigma, Kasım 2003, Sayı:10, http://www.stradigma.com/turkce/kasim2003/makale_04.html, 12 Mayıs 2005.

345 Abbas Maleki, "What Iran Is Looking For In Central Asia And The Caucasus", Heartland Eurasian Review of Geopolitics (Unveiling Iran), No.4, 2005, 75-76.

7. Orta Asya'daki Amerikan Askeri Varlığının Geleceği

ABD'nin Orta Asya'da askeri üsler ve bir takım haklar elde etmeye başladığı günden bu yana üzerinde en çok durulan konuların başında, bu askeri varlığın Afganistan operasyonu boyunca mı devam edeceği veya ABD'nin bölgede kalıcı olmayı mı amaçladığı gelmekteydi³⁴⁶. Resmi söylemde, ABD'nin Orta Asya'da kalıcı askeri üsler kurmaya niyetli olmadığı görüşü ağır basmaktadır ve Washington'un bölge ülkeleriyle uzun vadeli askeri – güvenlik ilişkileri tesis etmeye istekli olduğu iddia edilmektedir³⁴⁷.

Uzmanlar da bu konuda farklı görüşleri savunmaktadır. Aralarında John Schoeberlein de bulunduğu birçok uzman, Afganistan operasyonunun tamamlanmasından sonra bölgedeki Amerikan askeri güçlerinin tamamen geri çekilmesini savunmaktadır. Bu uzmanlara göre ABD, Özbekistan'ın üsleri kapatma konusundaki tehditlerine müsaade etmeden bölgeden kendi rızasıyla çekilmeliydi. Diğer taraftan, Johns Hopkins Üniversitesi - Paul H. Nitze Çağdaş Uluslararası Araştırmalar Okulu'ndan S. Frederick Starr, bölgede daha köklü bir angajmanı savunmaktadır. Starr, şu anda 2,67 milyar Dolar civarındaki askeri olmayan yardımların düzenli olarak artırılarak, daha tutarlı ve çok yönlü bir Amerikan stratejisinin geliştirilmesini desteklemektedir³⁴⁸.

Mevcut ABD politikası göz önünde bulundurulduğunda, bölgedeki Amerikan varlığının azalmayacağı sonucuna ulaşmak mümkündür. Bu sonuca ulaşılmasında en etkili olan unsur, Amerikan savunma ve dış politikalarını büyük ölçüde belirlemeye başlayan “yeni muhafazakar”ların (Neo-Cons) ABD'nin küresel egemenliği söylemini benimsemiş olmalarıdır.³⁴⁹

346 Olga Oliker ve David A. Shlapak , U.S. Interests in Central Asia: Policy Priorities and Military Roles, Published by the RAND Corporation, 2005, 28.

347 Fact Sheet, Bureau of European and Eurasian Affairs, Washington, DC, “Frequently Asked Questions About U.S. Policy In Central Asia”, <http://www.state.gov/p/eur/rls/fs/15562.htm>, 27 Kasım 2002.

348 Lionel Beehner, Staff Writer, “Asia: U.S. Military Bases in Central Asia”, Council on Foreign Relations, <http://www.cfr.org/publication/8440/asia.html>, 26 Temmuz 2005.

349 1997’de ortaya atılan “Yeni Amerikan Yüzyılı” projesi (Project for A New American Century) etrafında kümelenen yeni muhafazakarlar, Amerikan çıkarlarına zarar veren terörizm, kitle imha silahlarının yayılması, küreselleşme karşıtı yönetimler gibi risk faktörlerinin ortadan kaldırılmasının yanı sıra, tek süper güç olan ABD’nin bu konumunu sağlamlaştıracak yeni açılımlara yönelmesini ve karşı koyulamaz askeri gücüne dayanarak dünyanın Amerikan çıkarları açısından stratejik önem taşıyan bölgelerini denetim altına almasını öngörmektedirler. Yeni

Öte yandan, Bush yönetiminin “terörle mücadeleyi” gerçekten başarıya ulaştırabilmesi de ABD’nin bölgedeki varlığını sürdürmesine bağlıdır. Özbekistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Pakistan’daki üsler El-Kaide ve Taliban’dan arta kalanları takip etmek ve yok etmek için kullanılmaya devam edecektir. Bölgeden hızlı biçimde geri çekilme Amerikan karşıtı grupların yeniden cesaretlenmeleri sonucunu doğurabilir. Bu noktada, geçici statüyle kullanılan bu üslerin, daimi nitelikli Amerikan üslerine dönüştürülmesi muhtemeldir. ABD’nin Özbekistan ve Kırgızistan’ı “stratejik ortak” olarak ilan etmesinin, Kazakistan ve Türkmenistan’la askerî ilişkilerini geliştirmeye çalışmasının ardında da ileriye dönük bu beklenti yatmaktadır.³⁵⁰ Rusya, Çin ve Hindistan’ın birlikte hareket etme eğilimleri içine girdiği bir dönemde ABD’nin Orta Asya ülkeleriyle yakın ilişkiler geliştirmesi, kendisine meydan okuyabilecek bir gücün Asya’da yükselişinin önüne geçebilecektir. Ünlü strateji uzmanı Brzezinski, daha 1998’de “Avrasya bölgesi ABD için başlıca jeopolitik ödüldür” diyerek, bölgenin ABD açısından önemini vurgulamıştı.

ABD’nin bölgedeki varlığının uzun süreceği argümanını destekleyen bir diğer neden de Orta Asya cumhuriyetlerinin şimdilik bu varlıktan memnun olmalarıdır. Şüphesiz ABD ile yakınlaşmaya en fazla istekli bölge ülkesi, Özbekistan İslami Hareketi ve Hizb’ut-Tahrir’in faaliyetlerinden büyük endişe duyan İslam Kerimov yönetimindeki Özbekistan’dır. Kerimov ayrıca ABD’nin desteğini alarak, kendisini “genişlemeci emeller” taşımakla itham eden komşularına da gözdağı vermek istemektedir. Fakat, gerek Rusya’nın denetiminden kurtulabilmek, gerekse rejimlerini hedef alan gruplara karşı kendilerini daha dirençli kılabilmek için diğer bölge ülkeleri de Amerika’nın bölgedeki varlığını alkışlamaktadırlar.³⁵¹

ABD’nin Orta Asya’daki güncel varlığının pozitif sonuçlarından en önemlileri, El – Kaide, Taliban ve Özbekistan İslami Hareketi gibi örgütlerden

muhafazakar görüşü benimseyenlere göre, ABD’nin küresel hakimiyetini güçlendirebilmesi ve bunu uzunca bir süre devam ettirebilmesi ancak Afganistan operasyonu öncesine kadar giremediği Orta Asya bölgesine girmesiyle mümkün olabilir. Bu atılım, büyük enerji kaynakları nedeniyle jeopolitik ve jeostratejik önemi 20. yüzyılın başına nazaran artan Orta Asya bölgesini denetleme imkanı sağlayacak, bu denetim de Mackinder’in “merkez bölge” olarak isimlendirdiği Avrasya coğrafyasında söz sahibi olma imkanını yaratacaktır. Daha fazla bilgi için bkznz.:

Çağrı Erhan, “ABD’nin Orta Asya Politikası ve 11 Eylül Sonrası Yeni Açılımları”, Stradigma e-dergisi, Sayı 10, Kasım 2003.

350 Çağrı Erhan, “ABD’nin Orta Asya Politikası...”

gelen terörizm tehdidinin (en azından şimdilik) yok edilmesi, bölge ülkeleri arasındaki ikili ve çok taraflı siyasi, ekonomik ve askeri ilişkilerin geliştirilmesine katkısı ve bölgedeki reform çalışmalarını hızlandırması olarak sıralanabilir³⁵². Son olarak Orta Asya'da bölgesel güvenlik ve istikrara katkı olarak ABD'nin geliştireceği uzun vadeli bir stratejinin, askeri ve güvenlik öğelerinin yanısıra, siyasi ve ekonomik boyutları da içermesi, hem Washington'un bölgedeki imajı hem de askeri varlığının geleceği açısından pozitif sonuçlar doğuracaktır.

B. ABD'nin Orta Asya Politikasında Bölgesel Güvenlik ve Terörizm

Soğuk savaş döneminde “güvenlik” kavramı, daha statik, kararlı ve açık bir tanımlamaydı; bu daha istikrarlı ve durağan bir dünya sisteminin ve bölünmüş bir kurumsal yapının oluşumuna neden olmuştur. 21. yüzyılın dünya koşulları, bu kavramın bütünüyle eskimiş olduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle 11 Eylül 2001 saldırılarından sonra güvenliğin holistik (bütüncül), değişken ve dinamik bir kavrama dönüştüğü görülmektedir. Sadece Irak veya Afganistan savaşları değil, dünyanın farklı bölgelerinde görülen güç kaymaları, ittifak arayışları, entegrasyon girişimleri ve benzeri gelişmeler bu iddiayı doğrulamaktadır.

1. 11 Eylül Sonrası Amerikan Güvenlik Öncelikleri ve Tehdit Algılamalarındaki Değişim

ABD'deki 11 Eylül 2001 saldırıları, politikacıların dış politika önceliklerini ve çıkarlarını algılama biçimlerini değişikliğe uğratmıştır. Önceleri, organize suçlar, terörizm, kitle imha silahlarının yayılmazlığı, uyuşturucu ticareti ve benzeri konular, Washington'un ilgi alanına girmekle

351 Çağrı Erhan, a.g.m.

352 Sergey Pirogov, “Геополитические изменения в Центральной Азии: взгляд из Украины”, Der.: Anja H. Ebnöther, Maj Ernst M. Felberbauer, Martin Malek, Facing the Terrorist Challenge - Central Asia's Role in Regional and International Co-operation, Vienna and Geneva, April 2005, 159-160.

birlikte, hayati dış politika öncelikleri arasında yer almamıştır. ABD'nin bu tutumu, söz konusu meselelerin önemsizliğinden ziyade, potansiyel çözüm stratejilerinin ve bütüncül bakış açısının yokluğunu yansıtmaktadır.

Yaygın bir kanaate göre, savaşın Amerika kıtasına yaklaştığı dönemlerde ABD ciddi bir güvenlik krizine girmektedir. Tarihte ABD'yi büyük bir güvenlik paranoyasına sürükleyen iki olaydan söz etmek mümkündür. (1) Pearl Harbour baskını ve (2) Küba'daki füze krizidir. Her iki olayda da ABD bu tehdidin ortaya çıktığını düşünmüştür. Bu ölçekte hatta bunu da aşan bir şekilde Amerika'nın savaşı içinde hissettiği son olay ise 11 Eylül'dür. 11 Eylül'ü bu temel ilke etrafında değerlendirdiğimiz zaman, Amerikan güvenlik öncelikleri ve tehdit algılamalarındaki değişimi anlamak çok daha kolay olacaktır. Günümüzde ABD'nin risk algılamasında daima iki unsur öne çıkmaktadır: nükleer tehdit ve terör.³⁵³

11 Eylül Olayları, devletlerin yukarıda saydığımız konulardaki başarısızlığı ve/veya yetersizliğinin, ülke sınırlarını (Afganistan örneğinde olduğu gibi) aşabilecek tehditlerin doğuşuna zemin hazırlayabileceğini göstermiştir. Ayrıca, bu saldırılar göstermiştir ki, zayıf, başarısız veya yenik yönetimlerin olduğu ülkeler, terör faaliyetlerini araç olarak kullanan grup veya şahısların rahatça gelişip yayıldığı mekanlar haline gelmektedir. Bu tehditlerin ulus – devlet sınırlarını zorlayabildiği ve küreselleşmenin sunduğu imkanlardan da büyük ölçüde istifade ettiği yakın dönemdeki gelişmelerden anlaşılmaktadır.

Bugün, ekonomik az gelişmişlik, fakirlik, devletin zayıflığı veya hükümetlerin başarısızlığı gibi farklı nedenlerle ortaya çıkan uzak ülkelerdeki istikrarsızlıkların, doğrudan veya dolaylı olarak ABD'nin güvenliğini tehdit etmekte olduğu büyük çoğunluk tarafından kabul edilmektedir. İronik olarak, artık ekonomik kalkınma, demokratikleşme ve insan hakları gibi “yumuşak gücü” ifade eden politikalar, dünyanın farklı bölgelerindeki rejimlerin ve politikalarının işlerliğine, etkinliğine ve sürdürülebilirliğine katkıda bulundukları

353 Prof. Dr. Ahmet Davutoğlu ile Söyleşi: “Türkiye köprü değil merkez ülkedir!..”, Yarın Dergisi, 2002, www.yarindergisi.com, 23 Aralık 2005.

müddetçe “sert” askeri ve güvenlik önceliklerinin vazgeçilmez öğeleri olarak değerlendirilmektedir.

Bütün bu gelişmeler Orta Asya açısından önemli sonuçlar doğurmuştur. Bölgede yozlaşma; etnik, kabilesel ve dini gerilimler; toplumsal hoşnutsuzluk; ekonomik az gelişmişlik; zayıf veya başarısız merkezi yönetim gibi birçok siyasi, ekonomik ve sosyo-kültürel hastalıklar görülmektedir. Mart 2005’te Kırgızistan’da yaşanan siyasi gelişmeler ve Mayıs 2005’te Özbekistan’ın yaşadığı acı olaylar, akla gelen ilk örneklerdir. Yukarıda sayılan sorunların tümü, uluslararası tehditlerin kaynağı ve tranzit geçiş yeri olarak Orta Asya bölgesini rolünü her geçen gün pekiştirmektedir. Bu tespitlerin, ABD’nin terörizme karşı yürüttüğü savaşta ve kitle imha silahlarının yayılmasını önleme mücadelesinde önemli bir yere sahip olduğu unutulmamalıdır. 1990’lı yıllar boyunca Washington’un bölgedeki çıkarları daha çok enerji konuları üzerinde yoğunlaşırken, 11 Eylül 2001 saldırılarından sonra bu tamamen değişmiştir. Bölgedeki terör örgütlerinin yok edilmesi; Rusya, Çin ve İran eksenli kaygılar; nükleer ve kitle imha silahlarının yayılmazlığı ve diğer uluslararası tehditler; ve bölge ülkelerindeki ekonomik reformları ve demokratikleşme çabalarını destekleme girişimleri ve benzeri dış politika öncelikleri, Washington’un politikasındaki değişiklikleri göstermesi açısından önemlidir. Ancak unutulmamalıdır ki, “Terörizme Karşı Savaş” ciddi olarak ele alınacaksa, Kalıcı Özgürlük Operasyonu, iç içe geçmiş ve karmaşık sorunlara ve tehditlere karşı verilen uzun vadeli mücadelenin ancak bir boyutunu oluşturabilir.

Bölge ülkeleri arasında değişen ölçülerde teritoryal ihtilaflar ve kaynakların paylaşımı konusunda anlaşmazlıklar görülmektedir. Ülkeler arasındaki sınırların geçirgen olduğu ve Afganistan veya diğer bölgelerden gelen uyuşturucu ve diğer kaçak emtianın tranzit geçişinde kullanıldığı bilinmektedir. Ayrıca bölgede insan kaçakçılığı yaygın olarak görülmektedir. Silahların yayılması ve uluslararası organize suç örgütlerinin faaliyetleri bakımından da bölgedeki gelişmeler endişe vericidir. Bu konuların hepsi birbirleriyle yakından bağlantılıdır ve doğrudan veya dolaylı olarak terörizm tehdidiyle de ilişkilendirilmektedir.

Öte yandan, ABD'nin ulusaşırı tehditler ve terörizm konusundaki artan öncelikleri, diğer çıkarların kaybolduğu veya ihmal edildiği anlamına gelmemelidir. Washington, bölge ülkelerinin bağımsızlıklarının ve piyasa ekonomisine geçiş sürecinin desteklenmesi, bölgenin enerji kaynaklarının geliştirilmesi, bölge halkının refah seviyesinin yükseltilmesi ve ikili ve çok taraflı ilişkilerin teşvik edilmesi gibi unsurları, bölgesel güvenlik önceliğinin önemli bileşenleri olarak görmektedir. ABD'nin yanı sıra, Rusya, Çin, Türkiye, İran, Hindistan, Pakistan ve Afganistan gibi diğer ülkeler de, refah düzeyi yüksek ve istikrarlı bir Orta Asya'nın sunacağı fırsatların daha fazla olacağının bilincindedirler. Buradaki başarı büyük ölçüde ekonomik kalkınmaya, istikrarlı bir yatırım ortamına ve başarılı ve/veya güçlü yönetimlerin varlığına bağlıdır.

2. Bölgesel Güvenlik Algılaması ve Risk Faktörlerinin Etkisi

a. Orta Asya'da Terör Olgusu ve Tehdit Algılamalarının Kökenleri

Soğuk Savaş sonrası dönemde hem Batılı hem de Batı – dışı demokratik ülkelerin ulusal güvenliklerine yönelik tehdit algılamalarından başta gelenlerden birinin de “terörizm” olduğu genellikle kabul edilmektedir. Bilimsel anlamda, kuramcılar ve uluslararası güvenlik uzmanları tarafından uzun zamandan beri tartışılmasına rağmen, terörizm tehdidinin siyasal, ekonomik ve psiko – sosyal etkileri ve bu etkilerin boyutları, 11 Eylül 2001'de New York'taki Dünya Ticaret Merkezi ve Washington DC'deki Amerikan Savunma Bakanlığı'nın (Pentagon) teröristlerin intihar saldırısına uğramasına kadar derinden anlaşılamamıştır. Saldırının hemen ardından Batılı ülkeler terörizmi 21. yüzyılın en büyük tehdidi ilan etmişler ve küresel çapta bir terörizmle mücadele girişimlerini desteklediklerini açıklamışlardır. Hatta henüz tanımlanmamış bir düşmana karşı NATO üyesi ülkeler, tarihte ilk kez ittifak anlaşmasının 5. maddesini harekete geçireceklerini duyurmuşlardır.

Burada hemen şunu belirtmek gerekir ki, bu son saldırıların Amerika'ya yönelmesine rağmen, terör eylemlerinin büyük çoğunluğu hala

Üçüncü Dünya ülkelerinde görülmektedir. Gelişmiş ülkelerin kendi içlerinden kaynaklanan terörist eylemler ise nispeten daha azdır. Bununla birlikte, Oklahoma'da (ABD) bir federal binanın bombalanarak 160 kişinin ölümüyle sonuçlanan ya da Japonya'da metro istasyonuna "sarin" gazıyla düzenlenen saldırılarda görüldüğü gibi, gelişmiş ülkelerde de terörist eylemlere rastlanmaktadır. Hatta Avrupa'nın bazı ülkelerinde de Türkiye'deki PKK terörüne benzer nitelikte (İngiltere'de IRA ve İspanya'da ETA gibi) ayrılıkçı etnik terör örgütleri, uzun zamandan beri ulusal güvenlik ve bütünlüğü tehdit etmeyi sürdürmektedirler. Son zamanlarda Batı dünyasına dışarıdan yönelen daha ciddi terör tehditlerinin kökeninde ise, çoğu kez bu ülke yönetimlerinin Üçüncü Dünyadaki bazı ülkelerin yaşadığı siyasi sorun ve/veya gelişmelere taraf olması yatmaktadır.³⁵⁴

11 Eylül 2001 saldırılarından sonra uluslararası tehditler kategorisinde terörizm birinci sıraya yükselmiştir. 1990'lı yıllar boyunca ABD'nin dış politika önceliklerinde uluslararası terörizm ve özellikle de radikal – dini terörist örgütlerle savaşım önemli yer tutmuştur. Şer ekseni olarak nitelendirilen ve terörizme destek sağlayan ülkelerin sayısında azalma olmasına rağmen, uluslararası terörist ağlarının ve örgütlerinin neden olduğu tehditlerde artış gözlenmiştir. Terör eylemleri daha yıkıcı ve şiddet ağırlıklı bir nitelik kazanmaya başlamıştır. Uluslararası terörizmin coğrafi durumu bağlamında, anti – Amerikan amaçlar taşıyan terör örgütlerinin Libya, Suriye ve Lübnan'dan Güney Asya³⁵⁵ ve Orta Asya'ya doğru kayma eğilimi gösterdiği öne sürülebilir.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Orta Asya ülkeleri doğrudan ve açık bir şekilde terörizm, radikalizm, ayrılıkçı hareketler ve benzeri tehditlerle karşı karşıya kalmışlardır. Bütün Orta Asya cumhuriyetleri bu unsurları, en önemli güvenlik tehditleri olarak tanımlamışlardır. Aşırılık ve

354 Özellikle 1980'li ve 90'lı yıllarda gelişen olaylar bunu açıkça ortaya koymaktadır. Nitekim bu dönemde İran – Irak Savaşı, Irak Ambargosu, Sudan'ın ve Libya'nın bombalanması, Körfez Savaşı, Filistin – İsrail çatışmasının alevlenmesi, radikal İslamın güçlenmesi, Taliban, Hamas, Hizbullah süreçleri, Balkanlar ve eski Sovyetler Birliği coğrafyasında yaşanan etnik, dini ve teritoryal nitelikteki çatışmalar yer aldı. Bu olumsuz süreçlerin çok büyük bir bölümüne ABD yönetimleri "doğrudan" ve "aktif" bir şekilde müdahil oldu. Bkz.: Birol Akgün, "Küreselleşme Çağında Terör ve Karşı Terör: Amerika'nın İş Neden Zor?", Stratejik Analiz, Cilt 2, Sayı 18, Ekim 2001, 114.

dinsel karaktere sahip akımlar, Ortadoğu bölgesinde olduğu gibi Orta Asya ve Kafkasya'da da güvenlik algılamalarını önemli ölçüde belirlemektedir.³⁵⁶

1990'ların ilk yarısında Orta Asya bölgesinde dini radikalizmin yayılma tehlikesi daha çok İran'ın bölgesel politikasıyla bağdaştırılmıştır. Fundamentalist ve radikal hareketlerin bizzat bölgede ortaya çıkması, Orta Asya'nın mevcut toplumsal, dini ve kültürel dinamikleri dikkate alındığında uzak bir ihtimal olarak değerlendirilmiştir. Bunun nedenleri arasında, bölge halklarının Sovyet döneminde seküler bir düzende yaşamış olmaları, İslam dininin bölge ülkelerinde siyasal kurumsallaşmasını gerçekleştirememiş olmasının yanısıra devlet tarafından sıkı bir şekilde kontrol altında tutulması gösterilebilir. Bundan dolayı Afganistan'da Taliban hareketinin iktidara gelmesi Washington tarafından Amerikan çıkarlarını tehdit edecek bir gelişme olarak görülmemiştir.

1990'ların sonlarına doğru bölgedeki durum değişmiştir. Terörizme karşı Amerikan savaşını baltalamayı amaçlayan birçok terör saldırısının arkasında yer alan örgütün El – Kaide olduğu anlaşılmıştır. Afganistan'ın El – Kaide örgütü için bir üs haline gelmiş olması ve Pakistan'da radikalizmin yükselişi, bölgedeki Amerikan çıkarlarına yönelik ciddi tehditler olarak algılanmaya başlanmıştır. Radikal ve fundamentalist akımların yaydığı tehditler Orta Asya'da da hissedilmeye başlanmıştır. Afganistan örneği, Washington yönetimini, CIA Direktörü G. Tenet'in "bölge yeni nesil İslami radikalizmin üreme yeri"³⁵⁷ haline gelebilir uyarısını dikkate almaya sevketmiştir. Orta Asya ülkelerinin laik rejimlerini korumaları, İslami radikalizmin ve terör tehdidinin denetlenerek yok edilmesi ve terör örgütlerinin sosyo – ekonomik kaynaklarının kurutulması gibi hedefler, bölgedeki yeni dönem Amerikan çıkarlar sisteminin en önemli unsurları haline gelmiştir.

355 Extremist Movements and Their Threat to the United States. Hearing before the Subcommittee on Near Eastern and South Asian Affairs of the Committee on Foreign Relations of the United States Senate, 106th Congr., 1st sess. 2 Kasım 1999, 4.

356 Bu arada, Ortadoğu bölgesine Orta Asya ve Kafkasya ile karşılaştırmalı olarak baktığımızda öne çıkan en önemli fark, Ortadoğu'nun yoğun tarihsel derinliği içinde dinlerin ve mezheplerin daha fazla çatışmaları ve özellikle din bazlı terörizmin daha yaygın olmasıdır. Bknz.: Gamze Güngörmüş Kona, "Ortadoğu'da Güvenlik Algılaması ve Dahili Risk Faktörlerinin Etkisi", Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi (8) 2004, 113-138.

357 Current and Projected National Security Threats to the United States. Hearing before the Select Committee on Intelligence of the United States Senate, 106th Congress, 2nd session, Feb. 2, 2000. Wash., 2000, 13.

Bölgenin siyasal İslam ile tanışması 1980'lerde Sovyet – Afgan Savaşı sırasında yüzlerce Özbek ve Tacik'in Afgan mücahitlerine katılmak için gizli yollarla Pakistan'a gitmesi sonrasında gerçekleşmiştir. Pakistan'da radikal İslam anlayışına sahip Deobandi medreselerinde eğitim gören ve bazen sıcak çatışmalara katılan Özbek ve Tacikler, Afgan Savaşının Orta Asya'da da İslami devrimlerle sonuçlanması hedefindeydi³⁵⁸. Savaş sonrası ülkelere dönen bu unsurlar özellikle Fergana Vadisinde siyasal İslamın yükselişinde önemli rol oynamışlardır. Bunun yanı sıra, eski Sovyet topraklarındaki Müslüman halklar arasında dinsel bir siyasal hareket olarak doğan ve Orta Asya'da, özellikle Özbekistan ve Tacikistan'da, hızla kurumsallaşan İslami Rönesans Partisi bölgedeki mevcut yönetimleri siyasal anlamda tedirgin edecek bir güce kavuşmuştur.³⁵⁹

Öte yandan, ülke yönetimleri tarafından siyasal İslam'a karşı yürütülen “savaş”, Özbekistan'dan sonra Kırgızistan ve Kazakistan'a yayılmış ve Mayıs 1998'de bölge liderleri radikal grupların faaliyetlerini önlemeye yönelik bir anlaşma imzalamışlardır. Ancak hükümetler tarafından alınan önlemler, siyasal İslam'ın evrilerek ulusaşırı terörist örgütlere dönüşmesini hızlandırmaktan başka bir işe yaramamıştır.

Bu süreçte, o ana kadar dağınık halde faal olan küçük İslami grupların bir şemsiye altında birleşmesi ile Özbekistan'ın yanı sıra, komşu ülkelerin de güvenliğini tehdit edecek olan Özbekistan İslami Hareketi (ÖİH) militer ve siyasal bir güç olarak sahneye çıkmıştır. ABD'nin teröre karşı savaş konsepti bağlamında yürüttüğü operasyonlar ÖİH'e öldürücü darbeler vurmuştur. ÖİH'in dağılmasıyla, 11 Eylül 2001'e kadar devam eden ve bölgedeki yönetimleri sarsacak kadar güçlü ve örgütlü militer yapılanmaları anlatmak için kullanılan “Birinci Kuşak Terör Dalgası” sona ermiştir. “İkinci Kuşak Terör Dalgası” olarak nitelendirilebilecek örgütsüz dağınık grupların gerçekleştirdiği eylemler, arkasında güçlü bir organizasyonun olmayışı ve daha ziyade ÖİH

358 Rashid, A., Jihad: The Rise of Militant Islam in Central Asia, New Haven: Yale University Press, 2002, 44-45.

359 Zelkina, A., “Islam and Security in the New States of Central Asia: How Genuine is the Islamic Threat?”, Religion, State & Society, Vol.27, No.3-4, Güz 1999, 360.

ardıllarının spontane ve bireysel eylemleri olarak gerçekleşmesi nedeniyle sınırlı bir etkiye sahip olmuştur.³⁶⁰

Daha önce de belirtildiği gibi, 11 Eylül sonrası gelişen “İkinci Kuşak Terör Dalgası” ve rejim karşıtı kitlesel gösterilerin arkasında hangi grup ya da örgütler olursa olsun üzerinde durulması gereken asıl nokta, bu tür eylemleri mümkün kılan bir zeminin varlığıdır. Bölge yönetimlerinin ve yabancı güçlerin dış politika oluşum sürecinin merkezine oturtulan “tehdit” algılamalarındaki “seçiciliğin” de yeniden kritiğe tabi tutulması gerekmektedir. Tehdit algılamaların içerisinde “İslami fundamentalizm”, terörle mücadele ve güvenlik konularının başta geldiğini görüyoruz. Halbuki bölgenin en önemli sorunları arasında bunlardan daha öncelikli olarak yoksulluk, gelir dağılımındaki dengesizlik, çevre kirliliği (Aral Gölü ve Fergana Vadisi başta olmak üzere), her türlü uyuşturucu kaçakçılığı, sağlık ve eğitim konuları yer almaktadır. Kaldı ki bu sorunlar, aynı zamanda, terörizmin ve ayrılıkçı hareketlerin de bir nevi kaynağını teşkil etmektedir.³⁶¹

i. Terörizmin Kaynakları

Orta Asya bölgesi, ulusal ve uluslararası güvenliği tehdit eden birbirinden farklı risk faktörleri açısından oldukça kırılgan ve çelişkili bir bölge görünümü arz etmektedir. Bu risk faktörlerinin temelini oluşturan, bu faktörleri teşvik eden ve Orta Asya ülkelerinin ulusal güvenliklerini tehdit edici seviyeye yükselten iç ve dış olmak üzere pek çok unsur sıralanabilir. Bölge ülkelerinin günümüze kadar maruz kaldığı sorunlar incelendiğinde, özellikle dahili faktörlerin ve dinamiklerin, güvenlik kavramına ilişkin kırılganlık ve çelişki üzerinde harici unsurlara kıyasla daha etkin olduğu görülmüştür.

360 M. Turgut Demirtepe, “Orta Asya’da Radikalizm, Otokrasi ve Terör”, İhsan Bal (Der.) Terörizm: Terör, Terörizm ve Küresel Terörle Mücadelede Ulusal ve Bölgesel Deneyimler, Ankara, USAK Yayınları, 2006.

(1) İç Faktörler

Günümüzde uluslararası toplum, daha çok terörizmin sonuçlarıyla ilgilenirken, ona kaynaklık eden faktörleri ve ideolojileri genellikle ihmal edilmektedir. Terörizmin kaynağı konusunda farklı sınıflandırmalar göze çarpmaktadır. Bazılarına göre terörizm, (1) Üçüncü Dünya ülkelerinin ürünüdür, (2) radikal ve fundamentalist akımların sonudur, (3) medeniyetler çatışmasının bir örneğidir, (4) bazı insanların psikolojik hastalığının bir parçasıdır, veya (5) özgürlük için verilen mücadelenin bir türüdür. Bir diğer sınıflandırmaya göre, yakın dönem itibarıyla, dünyada terörizmin altı farklı türü tespit edilmiştir³⁶²: (1) Milliyetçi terörizm, (2) Dinsel terörizm, (3) Devlet destekli terörizm, (4) Aşırı Sol Örgütlerin terörizmi, (5) Aşırı Sağ Örgütlerin terörizmi, (6) Anarşistlerin terörizmi.

Terörizm olgusunun temelli ve ayrıntılı olarak ele alınması kaçınılmazdır; zira böylesi bir yaklaşımla değerlendirilmediğinde sadece askeri yöntemler çözüm olarak görülmekte ve beklenen sonuçlar elde edilememektedir.

Orta Asya'da dinsel argümanları kullanan militan – saldırgan hareketlerin kökenleri konusunda farklı tezler bulunmaktadır. Bunların oluşumunda hem iç hem de dış faktörler belirleyici rol oynamaktadır. Dış faktörler 11 Eylül olaylarının ardından büyük bir önem kazanırken, El – Kaide örneğinin anlaşılmasından sonra iç faktörlerin de terörizmin yaygınlaşmasında hayati rol oynadığı görülmüştür. Aşırı nüfus yoğunluğu, toprak kıtlığı, su kaynaklarının paylaşımı sorunu, çevre kirliliği, yaygın yolsuzluklar, uyuşturucu kaçakçılığı ve tüketimi, gelir dağılımındaki uçurum, yüksek işsizlik oranları gibi iç faktörlerin terörist örgütlerin serpilip gelişmesinde doğrudan veya dolaylı olarak rol oynadıkları günümüzde daha

361 Şatlık Amanov, "Orta Asya ekseninde Şanghay İşbirliği Örgütü'nü yeniden düşünmek", Zaman Gazetesi, 7 Haziran 2003.

362 Taktogul K. Kakchekeev, "Влияние Глобальной Войны Против Терроризма На Реформацию Вс Кыргызской Республики", Der.: Anja H. Ebnöther, Maj Ernst M. Felberbauer, Martin Malek, Facing the Terrorist Challenge - Central Asia's Role in Regional and International Co-operation, Vienna and Geneva, Nisan 2005, 10.

iyi anlaşılmaktadır. Militan grupların toplumsal tabanını kırsal ve şehirli işsiz gençler, fakir ve orta sınıf teşkil etmektedir.³⁶³

Genellikle radikal akımların ve terör faaliyetlerinin yayılmasında temel gerekçe olarak, eğitim seviyesinin düşüklüğü, yoksulluk, etnik, dinsel veya teritoryal ihtilaflar, toplumsal hoşnutsuzluk ve benzeri unsurlar gösterilmektedir. Ancak bu faktörlerden bazılarının Orta Asya bölgesi bağlamında gerçekleri yansıtmadığı da unutulmamalıdır. Nitekim Orta Asya ülkelerinde, eğitim düzeyi, okuma – yazma oranları ve devletin sağladığı toplumsal güvenceler, Ortadoğu ve Güney Asya’nın birçok ülkesinden oldukça ileridedir. Hatta bölgedeki radikal grupların ve terör örgütlerin lider kadrosu ve destekçilerinin yüksek eğitilmiş olması dikkat çekmektedir. Aynı şekilde fakirliğin tek başına terörizmin veya terör örgütlerinin oluşmasında belirleyici faktör olduğunu söylemek yanlış olacaktır. Nitekim fakir ülkeler olmalarına rağmen Bangladeş veya Irak (en azından 2004’teki işgal öncesi), militan terör örgütlerinin yuvası haline dönüşmemişlerdir.³⁶⁴

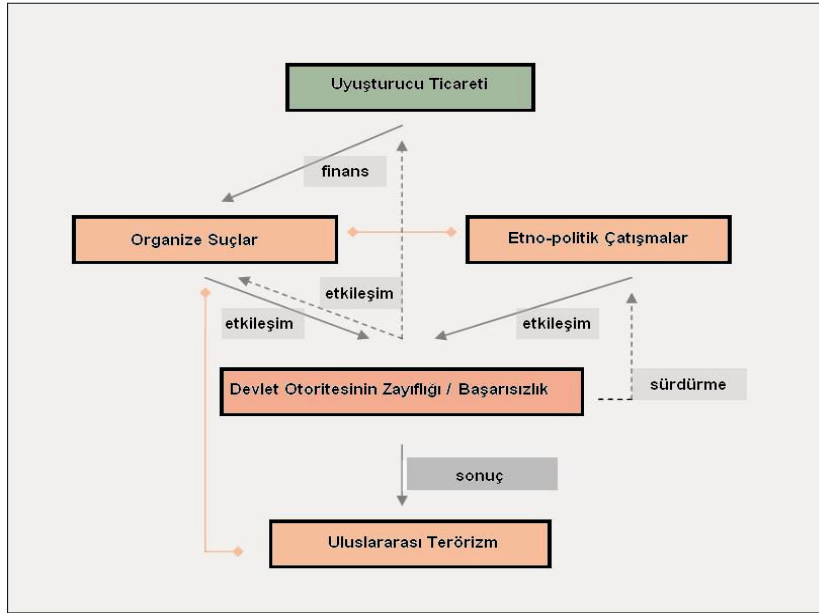
Buna rağmen, Orta Asya bölgesi, Sovyetler Birliği’nin 1980’lerin sonlarına doğru dağılmaya yüz tuttuğu andan itibaren uluslararası güvenlik için bir sorun yumağı olarak algılanmaya başlanmıştır. Etno – politik çatışmalar, istikrarsızlık, zayıf yönetimler ve ekonomik programların başarısızlığı yüzünden sözkonusu bölge, organize suç örgütleri ve radikal akımların yükselişine sahne olmuştur. Öte yandan etnik – kültürel ve teritoryal ihtilaflar, sosyo – ekonomik sorunlar, mevcut siyasal yapılar, yapay sınırlar, kritik coğrafi konum (Fergana Vadisi gibi) ve olgunlaşmamış ulus – devlet yapısı gibi unsurlar da doğrudan veya dolaylı olarak bölgede aşırılık ve terörizmi etkileyen iç faktörlerin arasında yer almaktadır. Bölgedeki terör örgütlerinin gelişim sürecinde iç ve dış faktörler iç içe geçmiştir ve oldukça karmaşık bir yapı ortaya koymaktadır. Narko – terörizm, uyuşturucu

363 Edward W. Walker, “Central Asia and Russia: Responses to the ‘War on Terrorism’”, a panel discussion held at the University of California, Berkeley on October 29, 2001, sponsored by the Institute of Slavic, East European, and Eurasian Studies; the Berkeley Program in Soviet and Post-Soviet Studies; the Caucasus and Central Asia Program; and the Institute of International Studies at UC Berkeley, <http://socrates.berkeley.edu>, 12 Mayıs 2005.

364 Daniel Pipes, “Does Poverty Cause Militant Islam?”, *Capitalism Magazine*, (January 19, 2002), <http://www.capmag.com/article.asp?ID=1362>, 6 Haziran 2004.

ticareti³⁶⁵, organize suç örgütleri ve hertürlü kaçakçılık faaliyetlerinin ulus – devlet sınırlarını aşan bir boyuta sahip olduğu günümüzde, Orta Asya bölgesindeki temel güvenlik tehditleri arasındaki karşılıklı ilişkiyi şu şekilde özetlemek mümkündür:

Şekil – 1: Güvenlik Tehditleri Arasındaki Karşılıklı İlişki

Kaynak: Association for International Affairs, Policy Paper, www.amo.cz.

Tablodan da görüldüğü gibi, bölgesel ve uluslararası güvenliğı tehdit eden iç ve dış faktörler, karmaşık ve kompleks bir yapısal ilişkiyi ortaya koymaktadır. İlişkileri simgeleyen oklar, değişik düzeylerdeki etkileşimi ve “suç – terör” ve “suç – çatışma” bağlantısını göstermektedir³⁶⁶.

Terörizmin yayılışının bölgesel analizi, bu örgütlerin kaynakları konusunda bazı ipuçları vermektedir. Orta Asya’da terörizmin kullandığı araçsal mekanizmalara bakıldığında, terör eylemlerinin genellikle devletler arasındaki sınır ihtilafları yüzünden ortaya çıktığı görülmektedir. Daha önce de değinildiği gibi, bölge ülkelerinin mevcut sınırları (özellikle Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan) dini ve etnik yerleşimlerin tabiatına uymamaktadır.

365 Dünya afyon üretiminin %87’si, Orta Asya ülkelerinin komşusu olan Afganistan’da üretilmekte ve çoğunlukla bu bölge üzerinden Avrupa’ya ulaştırılmaktadır.

366 Ondrej Ditrych, New Threats in Central Asia and the Caucasus and European Security, Association for International Affairs, Policy Paper, www.amo.cz, 23 Kasım 2006.

Bu çelişki ve aykırılık, son tahlilde, bölgesel güvenliği tehdit edecek düzeyde dinsel – aşırılıkçı gerilimlerin oluşmasına kaynaklık edebilir³⁶⁷.

Bölgede siyasal kültürü şekillendiren en önemli faktörlerden biri de İslam dinidir. Siyasal İslamın kurumsallaşıp gelişebileceği uygun ortam Özbekistan ve Tacikistan'da görülmektedir. Tarihsel bağlamda göçebe ve yarı – göçebe hayatı yaşamış Kırgızlardan farklı olarak Tacik ve Özbekler, dine daha resmi ve kuramsal düzeyde yaklaşmışlardır. Orta Asya'nın tarihi göstermiştir ki, radikal İslam, genellikle, "ılımlı" (geleneksel veya Ortodoks) İslam'ın zayıf olduğu muhitlerde gelişmiştir. Radikal akımlar, yine sosyo – ekonomik kriz, yüksek işsizlik, fakirlik ve baskı gibi nedenlerden dolayı hızla yayılmakta ve rahatça destekçi bulabilmektedir. Bir neo – geleneksel İslami hareket olarak da tanımlanan Hizb'ut-Tahrir'in bölgede hızla gelişmesi, bu tezi desteklemektedir.³⁶⁸

İronak olarak, şimdiye kadar, Fergana Vadisi dahil olmak üzere Orta Asya bölgesinde, Ortadoğu'yla karşılaştırıldığında, militan dini grupları destekleyenler çok az sayıda kalmıştır. Aslında bu tür grupların bölgede popüler hale gelmesinin önünde birçok engel bulunmaktadır. Orta Asya'da görülen geleneksel İslam anlayışı ve pratiği, ne püriten ne de fundamentalist öğeler içermektedir. Hem militan hareketler, hem de fundamentalist akımlar, bölgedeki siyasi ve ekonomik elitin yanı sıra geleneksel İslami kurumlar tarafından da tehdit olarak algılanmıştır. Genelde Orta Asyalılar ve özelde de kentli nüfus, püriten İslam pratiğini benimsemeye yanaşmamışlardır. Diğer taraftan, fundamentalizmin, bölgede görülen ulusal, etnik, kabilesel ve bölgesel parçalanmışlığı aşması da gerekmektedir ki bunun şimdilik mümkün olmadığı söylenebilir. Görünürde din, sadece Özbekistan'da siyasal platformda etkin olmaya çalışmaktadır. Kırgızistan'da bu rolü etnisite ve Tacikistan'da ise bölgecilik üstlenmiştir. Bölgede, Vahhabi fundamentalizminin İslam'ın Arap'lara özgü yorumu olduğuna dair inanç yaygındır ve bu açıdan Orta Asya'nın Türk – Fars geleneklerine tamamen

367 Taktogul K. Kakchekeev, a.g.m., 10.

yabancıdır. İlginçtir ki bölge yönetimleri, tüm radikal İslami akımları Vahhabi olarak görme eğilimindedirler³⁶⁹. En önemlisi, Afganistan ve Çeçenistan örneklerinin aksine, bölge (kısmen Tacikistan hariç tutarsak) iç istikrarlılığını koruyabilmiş, sivil savaş tehlikesini bertaraf etmiş ve sivil insanların silahlanmasının önüne geçebilmiştir.

Bu açıdan Orta Asya, hiçbir zaman bir “Afganistan” olmamıştır. Bölge yönetimleri, toplumsal düzeni sağlamakta başarılıdırlar; bölge halkları siyasal anlamda demobilize edilmişlerdir ve silahsızdırlar. Orta Asyalılar, birey güvenliğine, iç kamusal düzene ve refaha büyük önem vermektedirler. Bunun yanı sıra bölge insanları radikal Batı – karşıtı ve fundamentalist – militan anlayışlardan veya Taliban yanlısı eğilimlerden uzak durmaktadırlar. Kamuoyu yoklamaları göstermektedir ki, Orta Asya’nın halkı Afganistan’daki çatışmaların ve militan hareketlerin kendi ülkelerini de destabilize edeceğine inanmaktadır. Kamuoyunda dış desteğin en önemli kaynağı olarak Rusya görülürken, ABD ve Batı’ya karşı da genelde pozitif tutumlar egemendir. İslam dinine gelince, büyük çoğunluk kendisini Müslüman olarak tanımlarken, ülkenin seküler yapısından da rahatsızlık duymamaktadırlar. Dünya kamuoyunun uzun zamandır yakından izlediği Özbekistan İslami Hareketi, Hizb’ut-Tahrir gibi terörist örgütlerin bölge halkı arasında fazla duyulmamış olması da ilginçtir.³⁷⁰

Bir iç faktör olarak sosyo – ekonomik problemlerin doğurduğu toplumsal çatışma, terörizm biçiminde de ortaya çıkabilmektedir; yaşam standartlarının düşüklüğü (işsizlik %70 civarında ve insanların günlük kazancı 2 Dolar) toplumsal hoşnutsuzluğu ve beraberinde şiddeti körükleyen ana saiklerden bir tanesidir. Radikal grupların nihai amacı, Tacikistan ve Özbekistan örneklerinde görüldüğü gibi, siyasal iktidarı ele geçirmek veya en azından ona ortak olmaktır. Eğer Orta Asya ülkeleri, ekonomik ve siyasi

368 Bu konuda daha fazla bilgi için bkz.: Ahmed Rashid, *Confrontation Brews Among Islamic Militants in Central Asia*, Central Asia - Caucasus Analyst, Wednesday, November 22, 2000 http://www.cacianalyst.org/view_article.php?articleid=113, 14 Haziran 2004.

369 Edward W. Walker, “Central Asia and Russia: Responses to the ‘War on Terrorism’”, a panel discussion held at the University of California, Berkeley, October 29, 2001, sponsored by the Institute of Slavic, East European, and Eurasian Studies; the Berkeley Program in Soviet and Post-Soviet Studies; the Caucasus and Central Asia Program; and the Institute of International Studies at UC Berkeley, <http://socrates.berkeley.edu>, 12 Mayıs 2005.

reformlarını başarılı bir şekilde gerçekleştiremezlerse, yerel ve sınır – ötesi çatışma tehditleri var olmaya devam edecektir; böylesi bir gelişme bölgeyi terörizmin yuvası haline getireceği gibi, dinsel ve siyasal aşırılıkçı akımların güçlenmesine de sebep olacaktır.

(2) Dış Faktörler

Günümüzde Orta Asya bölgesindeki uluslararası terörizmin kaynakları bağlamında dış faktörlerin başında Afganistan gelmektedir. Bunu bazı yazarlar “terörizmin göç”ü³⁷¹ olarak kategorize etmektedirler. Yıllardır uyuşturucu ticareti ile beslenen ve tarihi çok eskiye dayanan terör örgütlerinin saflarında, Pakistanlı ve Arap gönüllülerin yanı sıra, Özbekler, Kazaklar, Kırgızlar, Uygurlar, Rusya ve Avrupa vatandaşları savaşmaktadırlar. Bu grupların Afganistan’daki mevcut yönetime karşı silahlı mücadelesi dışında, Orta Asya ülkelerine sızma ve terör faaliyetlerini yaygınlaştırma amaçları da bulunmaktadır. El – Kaide kamplarında eğitim görmüş teröristlerin sayısı konusunda farklı rakamlar telaffuz edilmektedir (20.000 – 100.000 arası). Taliban’ın sağladığı destekler arasında, Afganistan’daki terör ve gerilla eğitim kamplarına giriş, zengin kişilerden ve finans kuruluşlarından sağlanan fonlar ve El – Kaide tarafından silah ve mühimmat tedariki önemli yer tutmaktadır.

1999 – 2000 yılında Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan’ı hedef alan ve bölge ülkelerini istikrarsızlaştırarak mevcut hükümetleri devirmeyi hedefleyen Batken olayları, terörizmin dış uzantılarını ortaya koyması bakımından önemlidir. ABD’nin Kalıcı Özgürlük Operasyonuyla birlikte Afganistan kaynaklı terör saldırıları büyük ölçüde durdurulmuşsa da, 2003 – 2004 yıllarında Kırgızistan’da ve Özbekistan’da görülen terör eylemleri (ABD ve İsrail diplomatik misyonlarına ve Özbekistan Yüksek Mahkeme’sinin

370 Edward W. Walker, a.g.m.

371 Jason D. Söderblom, “Central Asia: Terror And Militant Islam”, www.world-ice.com, 5 Temmuz 2004.

binasına yapılan saldırılar), tehdit potansiyelinin hala mevcut olduğunu göstermektedir³⁷².

Orta Asya'da siyasal İslamın farklı yorumlarının gelişmesinde ve radikal örgütlerin artışında, 1990'lı yıllardan itibaren Suudi Arabistan, Pakistan, Mısır ve Türkiye'den gelen akımların da etkisi olmuştur.³⁷³ Terörizm kategorisinde ele alınan örgütlerin ve faaliyetlerinin bölgedeki yükselişinde bir dış faktör olarak "küreselleşme"nin de önemli rol oynadığı iddia edilebilir. Ancak küreselleşmeyi, terörizmi doğuran temel faktör olarak görmek yanlış olacaktır. Terörizm ve küreselleşme arasındaki ilişkiyi Soli Özel'in 11 Eylül terör saldırıları bağlamındaki yorumuyla okumaya çalışmak, daha çözümleyici bir açılım ortaya koymaktadır:

*"11 Eylül saldırısının küreselleşmeye ve onun yarattığı eşitsizliklere ve haksızlıklara karşı başkaldırının simgesi olduğu tezi anlamlı sayılsa bile, kapsayıcı bir açıklama gücü yok. Ancak böylesi bir eylemin küreselleşme sürecinden geçmemiş bir dünyada mümkün olmayacağını söylemek, eylemi düzenleyen ve buna katılanların küreselleşme ürünü kişiler olduklarını vurgulamak şart. Eylem küreselleşmenin son on yılda en çok öne çıkarılan ve olumlu bulunan özelliklerinden birisinin dışavurumu bir bakıma. Devletlerin düzen içerisinde ve sistem üzerindeki denetimlerinin azaldığı, yerlerini büyük ölçüde toplumsal güçlere kaptırdıkları ve uluslararası siyasetin bundan böyle giderek sivil toplum örgütlerince yapılacağı çok söylendi. 11 Eylül, devlet dışı aktörlerin devletler sistemine bir saldırısıydı ve bu bağlamda hem devletler sisteminin toparlanması ve kendisini yeniden konsolide etmesi sonucunu getirdi hem de devlet dışı aktörlerin denetimsiz küresel etkinliklerinin sınırlandırılmasının koşullarını hazırladı..."*³⁷⁴

Terörü araç olarak kullanan şiddet yanlısı militan grupların artışında bir diğer etken Üsame Bin Ladin tarafından yönlendirildiği bilinen El – Kaide terör örgütü olmuştur. El – Kaide, Özbekistan'da nüfuzunu kurmuştur ve etkindir. Bu dış faktör, Özbekistan'da hükümet karşıtı militan bir hareket olan

372 Taktogul, a.g.m., 10.

373 International Crisis Group, "Is Radical Islam Inevitable in Central Asia? Priorities for Engagement", Asia Report No. 72, Aralık 2003, 9.

Özbekistan İslami Hareketi'nin (IMU) oluşmasına neden olmuştur. IMU, Özbekistan ve diğer Orta Asya ülkelerinden rejim karşıtı militan grupların biraraya gelerek oluşturdukları bir koalisyon olarak görülmektedir.³⁷⁵ Terörü tırmandırmayı ve korku yoluyla nüfuz elde etmeyi amaçlayan El – Kaide ve IMU, rehin alma, hedefi belli suikastler, cinayetler ve intihar saldırıları gibi kullandıkları araçlar bakımından “militan” kategorisine dahil edilebilir.

ii. Bölgedeki Terör Örgütlerinin Genel Profili

Radikal dini – muhalif hareketlerin Orta Asya'daki tarihi çok eskidir ve Çarlık dönemine kadar geriye gitmektedir.³⁷⁶ I. Dünya Savaşı sırasında dini militan gruplar, Rus hükümetinin müslümanları cephe gerisinde savaşmak üzere seferber etmelerine karşı çıkarak silaha sarılmışlardır. Yine 1920'lerde “Basmachi” olarak adlandırılan çeteler, Bolshevik'lerin yönetimine ve Sovyet gücünün Orta Asya'daki yayılışına karşı çıkmışlardır. 1979'da Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgaline karşı çıkan dini muhalefet, bunun yakın tarihteki örneklerinden en önemlisidir. 1979 işgaliyle başlayan Orta Asya – Afganistan arasındaki bağlantı, sonraki yıllarda bölge ülkelerinin kaderini belirlemiştir.

Orta Asya cumhuriyetleri, özellikle de Özbekistan, Tacikistan ve Kırgızistan, bağımsızlıklarını kazandıkları günden bu yana, güvenliklerini tehdit eden radikal akımları ve terörist grupları tehdit algılamalarında en üst sıraya yerleştirmişlerdir. Bu örgütlerden en önemlisi Özbekistan İslami Hareketi'dir (IMU). IMU, Özbekistan sınırlarını aşarak ülkeye saldırılarda bulunmuş ve Taşkent yönetimini devirmeyi hedeflemiştir. IMU ve Orta Asya cumhuriyetleri arasındaki çarpışmalar 2000 yılında tırmanmıştır; Afganistan'daki üslerinden Özbekistan'a ulaşmaya çalışan IMU savaşçıları ile Tacikistan ve Kırgızistan Silahlı Kuvvetleri arasında sıcak çatışmalar

374 Soli Özel, “Şekillenen Dünyayı Anlamaya Çalışmak”, Zaman Gazetesi, 23 Kasım 2001.

375 Jason D. Söderblom, “Central Asia: Terror And Militant Islam”, www.world-ice.com, 5 Temmuz 2004.

gözlenmiştir. ABD'nin Afganistan operasyonu ile birlikte IMU'nun kan kaybettiği kabul edilse bile, tamamen ortadan kaldırılamamıştır. Bazı kaynaklara göre IMU savaşçılarının Pakistan'a sığındıkları tahmin edilmektedir. Bir diğer yasadışı dini örgüt, Özbekistan merkezli Hizb'ut-Tahrir el – İslami'dir (İslami Kurtuluş Partisi). Hizb'ut-Tahrir'in bölgede oldukça etkin olduğu bilinmektedir ve eskiden Türkistan olarak isimlendirilen bu coğrafyada yeniden İslam Halifeliğinin barışçıl yollarla kurulmasını amaçlamaktadır. IMU 25 Eylül 2000 tarihinde terörist örgütler listesine dahil edilmiştir³⁷⁷. Bölgede faaliyet gösteren terör örgütlerinin sayısı çok olmakla birlikte, burada Orta Asya'nın bölgesel güvenliğini tehdit eden en önemli dört hareket üzerinde durulacaktır.

(1) Özbekistan İslami Hareketi (IMU)

Orta Asya'da terörizm tehdidi, siyasal hedeflerini “din” ile irtibatlandıran ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra güçlenen “radikal” ve “fundamentalist” gruplardan gelmektedir. Bu gruplardan en güçlüsü Özbekistan İslami Hareketi'dir (IMU)³⁷⁸. ÖİH'in kuruluşunda iki kişi önemli rol oynamıştır. Afganistan'da Sovyet ordusunda savaşmış eski bir asker olan Cuma Namangani ile bölgedeki dinsel faaliyetlerde öne çıkmış bir isim olan Tahir Yoldaşev, ÖİH'i birlikte kurmuşlar ve örgüt liderliğini paylaşmışlardır. Örgütün temel hedefinin Taşkent yönetimini silahlı mücadele yoluyla yıkmak ve yerine İslami bir devlet kurmak olarak açıklanmıştır. ÖİH ilk olarak 16 Şubat 1999'da İslam Kerimov'a yönelik gerçekleştirilen ve 16 kişinin ölümü ile neticelenen suikast girişimi ile gündeme gelmiştir. Özbek yetkilileri ülkedeki tüm muhalif grupları suçlayarak, Erk ve Birlik gibi milliyetçi – laik hareketlerin

376 Bu konuda daha fazla bilgi için bkz.: Fiona Hill, “Central Asia: Terrorism, Religious Extremism, and Regional Stability”, The Brookings Institution, Foreign Policy Studies Program, Testimony before the House Committee on International Relations Subcommittee on the Middle East and Central Asia, Wednesday, 23 Temmuz 2003.

377 “Russia and Central Asia”, <http://www.bits.de/NRANEU/CentralAsia.html>, 18 Kasım 2005.

378 Bazıları tarafından “Orta Asya İslami Hareketi” olarak da isimlendirilmektedir.

önde gelen liderlerinin yanısıra ÖİH'in lider kadrosunu da olayın sorumlusu olarak göstermiştir.³⁷⁹

Orta Asya'daki ülke yönetimlerine karşı başlattığı şiddet eylemleri ve saldırılardan sonra, Eylül 2000'de ABD Dışişleri Bakanlığı IMU'yu bir Yabancı Terörist Örgüt olarak ilan etmiştir. IMU, Taşkent yönetiminin devrilmesini açıkça hedefleri arasında göstermiş ve Özbekistan ve Kırgızistan'da gerçekleştirilen terör saldırılarını üstlenmiştir. Eylemlerini Afganistan'daki üslerinden yönetmelerine rağmen IMU, Kalıcı Özgürlük Operasyonu'ndan önce Tacikistan'da da üsler edinmiştir. Ancak Tacikistan, 2002 yılının başlarında IMU savaşçılarının büyük bir çoğunluğunun ülkeyi terketmeleri yönünde baskı yapmıştır.³⁸⁰ Öte yandan, Taşkent yönetimi IMU'yu bir uluslararası terörist örgüt olarak sınıflandırırken, Duşanbe'deki üst düzey yetkililer bu konuda farklı bakış açılarına sahiptir ki bazıları IMU'nun Kerimov yönetimine karşı bir muhalefet hareketi olduğunu ve dolayısıyla Özbekistan'ın iç meselesi olarak görülmesi gerektiğini savunmaktadırlar³⁸¹.

IMU'nun El – Kaide ile yakın siyasi ve askeri işbirliğine girdiği ve finansal destek aldığı bilinmektedir. IMU savaşçıları Taliban güçleriyle birlikte, Kalıcı Özgürlük Operasyonu sırasında koalisyon güçlerine karşı savaşmışlardır³⁸².

Bu hareket, Sovyetler Birliği'nin dağılma sürecine girdiği dönemlerde, Özbekistan'ın Fergana Vadisindeki Namangan şehrinde ortaya çıkmış Adalet İslami grubunun devamı niteliğindedir. 1991'de Adalet grubu yerel yönetimde

379 "Uzbek Court Sentences Two to Death for 'Terrorism'", Uzbekistan Daily Digest, 20 Kasım 2000; (<http://www.eurasianet.org/resource/uzbekistan/hypermail/200011/0021.html>), 23 Mayıs 2004.

380 IMU'nun operasyonel biriminin başında olan Namangani başlangıçta Tacikistan'da konuşlanmıştır. Özbek hükümetinin baskıları sonucu Duşanbe yönetimi, koalisyon ortağı olan İslami Rönasans Partisi'nin arabuluculuğuyla Namangani'yi ülkeden ayrılması yönünde ikna etmiştir. Namangani militanlarıyla birlikte Afganistan'a geçerek Özbek nüfusun yoğun olarak yaşadığı ve stratejik bir konuma sahip Mezar-ı Şerif'e yerleşmiştir. Taliban IMU'nun burada üsler kurmasına ve Kabil ve Kandahar'da ofisler açmasına izin vermiştir. Böylece IMU, Özbekistan'a yönelik silahlı operasyonlarını yürütebilecek, karşılığında da Taliban ile birlikte Şah Mesud'a karşı mücadele edecektir. Grup büyük bir saldırı hazırlığı içindeyken yaşanan 11 Eylül olayları bölgenin siyasi ve askeri yapısını büyük ölçüde değiştirmiştir. Bknz.: M. Turgut Demirtepe, "Orta Asya'da Radikalizm, Otokrasi ve Terör", İhsan Bal (Der.) Terörizm: Terör, Terörizm ve Küresel Terörle Mücadelede Ulusal ve Bölgesel Deneyimler, Ankara, USAK Yayınları, 2006.

381 Anna Matveeva, "Tajikistan: Evolution Of The Security Sector And The War On Terror", Ed.: Anja H. Ebnöther, Maj Ernst M. Felberbauer, Martin Malek, Facing the Terrorist Challenge -Central Asia's Role in Regional and International Co-operation, Vienna and Geneva, April 2005, 133.

382 Fact Sheet, Bureau of European and Eurasian Affairs, Washington, DC, "Frequently Asked Questions About U.S. Policy In Central Asia", <http://www.state.gov/p/eur/rls/fs/15562.htm>, 27 Kasım 2002.

söz sahibi olurken, şehirde suç ve yolsuzluklara karşı mücadele başlatmıştır. 1992'nin başlarında Kerimov yönetimi bu grubu yasaklamış ve lider kadrosunu tutuklatmıştır. Taraftarlarının çoğu Afganistan'a kaçmıştır. 1997 yılında Tacik iç savaşının sona ermesi ve Taliban güçlerinin Kabul'u ele geçirmesiyle birlikte, IMU özellikle Fergan vadisinde etkinliğini artırmış ve yeni bir İslam Halifeliğinin kurulacağını açıkça ilan etmiştir. Bu aşamadan sonra Kerimov yönetimi, kendi rejimine yönelik en büyük tehdidin liberal – demokratik muhalefetten değil de, siyasal İslamı temsil eden gruplardan geldiğini anlamıştır.

1999 ve 2000 yıllarında IMU militanlarının gerçekleştirdiği silahlı saldırılar birçok sivilin ölümüne neden olmuştur. Kırgızistan'a yönelik IMU'nun baskınları sırasında ABD, Rusya, Türkiye ve Özbekistan Bışkek yönetimini desteklemişlerdir.³⁸³ IMU'nun eylemleri, Özbek ve Kırgız askeri personelin, sivil insanların ölümü ve yerli ve yabancı (ABD vatandaşları dahil) ülke vatandaşlarının kaçırılmasıyla sonuçlanmıştır. IMU saflarında savaşanların sayısı Batılı kaynaklarda 2000 – 3000 arasında değişirken, Rus istihbarat birimleri bu sayının 5000 – 6000 arasında olduğunu iddia etmişlerdir.

IMU, 11 Eylül sonrası dönemde, özellikle grubun liderlerinden Cuma Namangani'nin ABD'nin Afganistan saldırıları sırasında öldürülmesi ve Tahir Yoldaşev'in de kaçmasıyla birlikte eski gücünü kaybetmiş ve terör örgütü olarak gerek Özbekistan, gerekse bölge açısından tehdit olmaktan çıkmıştır.

(2) Hizb'ut-Tahrir (HT)

Yakın dönem itibariyle, Orta Asya bölgesi yeni ve daha tehlikeli sistem – karşıtı bir İslami hareket olan Hizb'ut-Tahrir'in yükselişine tanık olmuştur.³⁸⁴ HT, Asya, Avrupa ve Ortadoğu'da taraftar kitlesi bulunan uluslararası bir

383 Socor, Vladimir, "Cheek by Jowl in Kyrgyzstan," Wall Street Journal, 8 Ağustos 2003.

384 Anna Matveeva, "Tajikistan: Evolution Of The Security Sector And The War On Terror", Der.: Anja H. Ebnöther, Maj Ernst M. Felberbauer, Martin Malek, Facing the Terrorist Challenge -Central Asia's Role in Regional and International Co-operation, Vienna and Geneva, April 2005, 133.

örgüttür; kurumsal yapılanmasının merkezi Londra'dadır.³⁸⁵ HT, Orta Asya kökenli olmayıp, 1952'de Ürdün'de Taqi al-Din al-Nabhani tarafından siyaset parti olarak kurulan bir örgüttür. Dönemindeki diğer İslami hareketlerden farklı olarak, modern politik partilerin karakteristik özelliklerini göstermekte, kitlelerin eğiticisi olarak partiye misyon yüklemesi ve profesyonel devrimcilerden oluşan bir "elit grup" anlayışına sahip olması ile Leninist özellikler taşımaktadır. Sosyalist ve milliyetçi hareketlerden yoğun olarak etkilenmiş bir örgüt olarak sömürgeciliğe karşı yerel dinamikleri harekete geçirip Halifeliği yeniden ihya ederek global bir İslam devleti kurulması idealini savunmaktadır. HT, 1960'larda Orta Doğu'da birçok ülkede gelişerek taban bulmasına karşın etkisi Müslüman Kardeşler gibi hareketlerle kıyaslandığında oldukça sınırlı kalmıştır. Ancak asıl gelişimi, Körfez Savaşı sonrası İslam Dünyası ile Batı arasında gerilimin giderek arttığı 1990'larda görülmüştür³⁸⁶. Sovyet sonrası dönemde Orta Asya'da oluşan ideolojik boşluk ortamını en iyi değerlendiren örgüt Hizb'ut-Tahrir olmuştur. Bundan dolayı bölgede hızla yayılmıştır. Bölge insanı HT'nin görüşleriyle ilk kez 1970'lerde Taşkent'teki üniversitelerde okumakta olan Ürdün ve Filistinli öğrenciler yoluyla tanışmış olmasına rağmen dönemin özelliği nedeniyle etkisi son derece sınırlı kalmıştır. HT'nin bölgedeki "ikinci dalga etkinliği" 1992'de başladı ve özellikle 1995'de bölgeye gelen Ürdünlü aktivistlerin Fergana Vadisi'ndeki çalışmaları ile kısa sürede yayılarak Kırgızistan, Tacikistan ve Kazakistan'a da ulaştı.³⁸⁷

HT, IMU ile benzer amaçlar taşımasına rağmen, strateji, metot ve yaklaşımlar açısından oldukça farklı bir harekettir. IMU gibi Hizb'ut-Tahrir de Özbek yönetimini devirerek yerine radikal bir İslam devleti kurmayı amaçlamaktadır. Fakat iki noktada IMU'dan ayrılmaktadır.³⁸⁸ Örgüt şiddete karşı stratejisini, kendi ifadeleriyle "barışçıl cihat" olarak tanımladıkları bir

385 Fact Sheet, Bureau of European and Eurasian Affairs, Washington, DC, "Frequently Asked Questions About U.S. Policy In Central Asia", <http://www.state.gov/p/eur/rls/fs/15562.htm>, 27 Kasım 2002.

386 Bu konuda daha fazla bilgi için bkz.: Taji-Farouki, S., A Fundamental Quest: Hizb al-Tahrir and the Search for the Islamic Caliphate, London: Grey Seal, 1996.

387 Baran, Z., Hizb ut-Tahrir: Islam's Political Insurgency, Washington: Nixon Center, 2005, 77.

çerçeve, ideolojilerini savaşla değil “sözlü tebliğ” ile yaymaya dayandırmaktadır. IMU militanlarını “ekstremist” olarak suçlamanın ötesinde silahlı mücadeleyi bırakmaları noktasında IMU ile görüşmeler yaptıklarını iddia etmektedirler.³⁸⁹ İkinci fark ise, HT’in yerel bir hareket olmayıp ulusaşırı bir örgütlenme olduğudur. HT hedefini yalnızca Özbekistan yada Orta Asya ile sınırlandırmamakta; halifelik formu altında global bir İslam devleti kurarak dünya üzerindeki tüm Müslümanları birleştirmeyi amaçlamaktadır. Bu açıdan, Orta Asya, dünya üzerinde milyonlarca taraftarı olan bir yapının yalnızca bir “vilayet”ini oluşturmaktadır. HT, başta Pakistan, Mısır ve Kuzey Afrika ülkeleri olmak üzere birçok Müslüman ülkede ve ayrıca Avrupa’daki Müslüman diasporada özellikle gençler arasında oldukça etkili bir hareket özelliği göstermektedir.³⁹⁰ HT, 2001’den sonra Orta Asya’da ülkeler arasındaki farkları gözeterik yeniden yapılanma kapsamında bölgeyi Özbekistan ve Kırgızistan olarak iki “vilayet”e bölmüştür.³⁹¹

Orta Asya’da başta IMU olmak üzere birçok terör örgütünün altyapısı ve insan gücü, Kalıcı Özgürlük Operasyonu sonrasında önemli ölçüde zayıflatılmış ve çöktürülmüştür. Ancak, bir propoganda örgütü olan ve askeri yapılanması bulunmayan Hizb’ut-Tahrir hareketinin gücü diğerlerine göre daha da artmıştır. Esasen, Taliban ve IMU’nun zayıflaması HT’nin güçlenmesiyle sonuçlanmıştır. IMU kullandığı araçlarla ve savunduğu yöntemlerle (uyuşturucu ticareti, terör eylemleri, şiddet, Taliban’la bağları v.s.) hem kendi taraftarları arasında hem de uluslararası düzeyde imajını lekelemiştir.³⁹²

Bölge ülkeleri IMU’yu silahlı bir hareket olması nedeniyle yakın ve açık tehdit kapsamında değerlendirmekle birlikte, HT’i bölgede çok daha fazla

388 M. Turgut Demiretepe, “Orta Asya’da Radikalizm, Otokrasi ve Terör”, İhsan Bal (Der.) Terörizm: Terör, Terörizm ve Küresel Terörle Mücadelede Ulusal ve Bölgesel Deneyimler, Ankara, USAK Yayınları, 2006.

389 Rashid, A., “Confrontation Brews among Islamic Militants in Central Asia”, Central Asia & Caucasus: The Analyst, Biweekly Briefing, http://caciaanalyst.org/view_article.php?articleid=113&SMSESSION=NO, 22 Kasım 2000.

390 Baran, Z., Hizb ut-Tahrir: Islam’s Political Insurgency, Washington: Nixon Center, 2005; M. Turgut Demiretepe, “Orta Asya’da Radikalizm, Otokrasi ve Terör”, İhsan Bal (Der.) Terörizm: Terör, Terörizm ve Küresel Terörle Mücadelede Ulusal ve Bölgesel Deneyimler, Ankara, USAK Yayınları, 2006.

391 Rotar, I., “The Hizbut Tahrir Party in Central Asia: A Fault Line?”, Prism, Jamestown Foundation, 26 Nisan 2001.

392 Evgenii Novikov, “Islam and Uzbekistan: An Interview with Dr. Rafik Saifulin”, Spotlight on Terror, The Jamestown Foundation Publications, Volume 2, Issue 12, 16 Kasım 2004.

desteği olması açısından birincil tehdit olarak algılamaktadırlar.³⁹³ HT'nin “yozlaşmış sistem”e yönelik eleştirileri ve politik çözüm olarak önerdiği “adil yönetim” anlayışı bölge insanları tarafından da destek bulmaktadır. HT, son derece gizli bir hücre sistemi çerçevesinde çalıştığı için, güvenlik güçleri açısından örgütün faaliyetlerini takip etmek oldukça zordur. 2002 – 2004 yılları arasında HT'nin oldukça hareketli olduğu görölmektedir. Taşkent yönetiminin sıkı güvenlik uygulamaları ve baskıları nedeniyle HT'nin ülkedeki faaliyetlerini sınırlandırdığı ve yeraltına inme yoluna gittiğı, buna karşılık örgütlenme ve yayılma çalışmalarını Tacikistan, Kırgızistan ve Kazakistan'a kaydırıldığı söylenmektedir.

Orta Asya'da HT'in üyeleri genellikle etnik Özbeklerdir; ancak son zamanlarda hareketin Kırgızistan ve Tacikistan'daki taraftarlarının sayısında da artış görölmektedir. HT, Özbekistan'daki örgüt taraftarlarının göç etmesinden dolayı Kırgızistan'da her geçen gün güçlenmektedir. Bişkik yönetimi, yerli halk arasında dini duyarlılığın yükselişine tarafsız kalmaktadır. Ancak Nisan 2004'te Kırgızistan, Hizb'ut-Tahrir'i yasaklanan radikal dini örgütler listesine dahil etmiştir. Kazakistan ve Özbekistan bağlamında, HT'nin bu ülkelerde askeri yapılanmaya gitmesi (Kazakistan'ın güney bölgeleri uygun olmakla birlikte) zayıf gözökmektedir. Kazakistan'ın petrol zengini batı bölgelerinde HT'in yayılma eğiliminde olduğu bilinmektedir. Bunun temel gerekçelerinden biri de, Özbekistan'dan bu bölgelere akın eden kaçak işçilerin ve göçmenlerin sayısındaki artış olmuştur. Bu aynı zamanda HT'in faaliyetlerinin de Özbekistan'dan Kazakistan'a doğru kaydığını göstermektedir. 2004 yılında Kazakistan'ın Çimkent, Türkistan, Kentau, Pavlodar ve Kokşetau şehirlerinde Hizb'ut-Tahrir örgütüne ait bröşürlerin dağıtıldığı istihbarat kayıtlarına geçmiştir. Son tahlilde, Özbekistan veya diğer Orta Asya ülkelerindeki modern, karmaşık toplumsal ve ekonomik koşullara ayak uyduramayanlar veya mevcut ortamda kendisini konumlandıramayanlar

393 M. Turgut Demirtepe, a.g.m.

var olduğu müddetçe Hizb'ut-Tahrir ve benzeri örgütler cazibe merkezi olmaya devam edecektir³⁹⁴.

Tacikistan yönetimi de HT'i, El – Kaide ile bağlantıları ve şiddet içeren eylemleri de bulunmasında rağmen IMU'dan daha tehlikeli bir fenomen olarak görmektedir. İdeolojik ve kavramsal temelleri açısından bakıldığında, HT'in, ulusal sınırları aşan bir hareket olduğu ve bölgedeki yeni ulus – devletleri tehdit ettiği açıkça ortaya çıkmaktadır. Hatta, liberal politikalarıyla dikkat çeken Askar Akayev bile, Hizb'ut-Tahrir'in "ideolojik terörizm"ın savunuculuğunu yaptığını söyleyerek eleştirmiştir.³⁹⁵

Washington yönetimi Hizb'ut-Tahrir hareketini yakından izlemektedir. Kısıktıcı retoriğine rağmen HT, şiddeti reddetmektedir. Siyasi hedeflerini gerçekleştirmek amacıyla şiddet yanlısı eylemlere başvurduğuna dair bir delil olmadığı için ABD, Hizb'ut-Tahrir'i Yabancı Terörist Örgüt listesine dahil etmemiştir. Kalıcı Özgürlük Operasyonu ve Terörizme Karşı Küresel Savaşın başlamasından sonra, HT'in söylemlerinde daha da saldırgan bir üslup kullanılmaya başlanmıştır. HT'in dağıttığı bröşürlerde ABD ve İngiltere'nin İslam dünyası ile savaş halinde olduğu ve bu ülkelere karşı cihat edilmesi gerektiği belirtilmektedir. Bütün Orta Asya ülkelerindeki yönetimler ve güvenlik güçleri, HT'in çöktürülmesi için sıkı önlemler almasına rağmen kısa vadede örgütün dağılması beklenmemelidir.³⁹⁶

(3) Doğu Türkistan İslami Hareketi (ETIM)

Doğu Türkistan Bağımsızlık Hareketi, genel bir kavram olup, Çin'in Xinjiang (Doğu Türkistan) bölgesinin bağımsızlığını savunan bütün gruplar için kullanılmaktadır. Günümüzde söz konusu bölge, Çin Halk Cumhuriyeti'ne bağlı özerk bir bölgedir. Esas olarak Doğu Türkistan'ın bağımsızlığı için mücadele eden gruplar, hedefleri, stratejileri, benimsedikleri ideolojiler,

394 Evgenii Novikov, a.g.m.

395 Interfax, 25 Ekim 2004.

396 Fact Sheet, Bureau of European and Eurasian Affairs, Washington, DC, "Frequently Asked Questions About U.S. Policy In Central Asia", <http://www.state.gov/p/eur/rls/fs/15562.htm>, 27 Kasım 2002.

araçsal unsurları ve coğrafi özelemleri bakımında oldukça çeşitlilik göstermektedir. Bu çeşitliliği, 1933 – 34 yılları arasında kurulmuş olan Birinci Doğu Türkistan Türk İslami Cumhuriyeti'nin (First Eastern Turkestan Republic veya Turkish Islamic Republic of East Turkestan – TIRET) isminde de görmek mümkündür. 1995 yılından itibaren bu grupların başında, Uygur Hareketinin tanınmış liderlerinden İsa Yusuf Alptekin'in oğlu Erkin Alptekin bulunuyordu. Doğu Türkistan'ın bağımsızlığını savunan örgütlerden bazıları şunlardır:³⁹⁷

- Dünya Uygur Kongresi / The World Uyghur Congress (Münih, Almanya)
- Uygur Amerikan Derneği / Uyghur American Association (Washington, ABD)
- Uygur Kanada Derneği Uyghur Canadian Association (Toronto, Kanada)
- Doğu Türkistan Enformasyon Merkezi / East Turkistan Information Center (Münih, Almanya)
- Doğu Türkistan Vakfı / East Turkistan Foundation (İstanbul, Türkiye)
- Doğu Türkistan Ulusal Özgürlük Merkezi / East Turkistan National Freedom Center (Washington, ABD)
- Doğu Türkistan Kültür ve Dayanışma Vakfı / East Turkistan Culture and Solidarity Foundation (Kayseri, Türkiye)
- Doğu Türkistan İslami Hareketi / East Turkistan Islamic Movement (Afganistan)
- Doğu Türkistan Kurtuluş Örgütü / East Turkistan Liberation Organization
- Doğu Türkistan İslami Partisi / East Turkistan Islamic Party
- Doğu Türkistan Dayanışma Vakfı / East Turkistan Solidarity Foundation (İstanbul, Türkiye)
- Doğu Türkistan Birliği / East Turkistan Union (Münih, Almanya)
- Kazakistan Bölgesel Uygur Birliği / Kazakistan Regional Uyghur (Ittipak) Organization (Almatı)
- Kırgızistan Uygur Birliği Derneği / Kyrgyzstan Uyghur Unity Association (Bişkek)
- Doğu Türkistan Birleşik Devrim Cephesi / United Revolutionary Front for Eastern Turkistan
- Uygur Derneği / Uyghur Association (Moskova)
- Uygur Kurtuluş Örgütü / Uyghur Liberation Organization
- Uygur Hollanda Demokratik Birliği / Uyghur Netherlands Democratic Union (Hollanda)
- Uyguristan Özgürlük Derneği / Uyghurstan Freedom Association (Almatı)

³⁹⁷ Wikipedia, http://en.wikipedia.org/wiki/East_Turkestan_independence_movement, 3 Aralık 2006.

Doğu Türkistan'ın bağımsızlığını destekleyen bu gruplardan bazıları, hem Çin Halk Cumhuriyeti hem de ABD ve Birleşmiş Milletler tarafından terörist örgütler listesine dahil edilmiştir. Doğu Türkistan İslami Hareketi, terör kapsamına alınan örgütler arasında yer almaktadır.

ETİM'in, Çin'de otobüslerin, sinemaların, alışveriş merkezlerinin, otellerin bombalanması, suikastler ve kundaklama olayları gibi terörist eylemlerin sorumlusu olarak tutulan şiddet yanlısı bir grup olduğu iddia edilmektedir. 1990 – 2001 yılları arasında, ETİM'in Çin'de 200 civarında terör eylemini gerçekleştirdiği, ölü sayısının 162 ve yaralıların 440'ın üzerinde olduğu belirtilmektedir. Örgütün hedefinde, Doğu Türkistan isminde fundamentalist bir İslami devletin kurulması yatmaktadır. Eylemlerini Çin sınırları içerisinde gerçekleştiren ETİM, doğrudan Amerikan vatandaşlarını veya diğer yabancıları hedef almamakla birlikte, örgüt üyelerinin stratejilerinde değişiklik yaptığına dair belirtilerin olduğuna inanılmaktadır.³⁹⁸

Çin Kamu Güvenliği Bakanlığı'nın 15 Aralık 2003 tarihinde yayınladığı “Doğu Türkistan teröristleri” ve yurtdışındaki “terörist örgütleri” listesinde³⁹⁹ dört örgütün ismi geçmektedir: Doğu Türkistan Kurtuluş Örgütü (ETLO), Doğu Türkistan İslami Hareketi (ETİM), Dünya Uygur Gençlik Kongresi (WUYC) ve Doğu Türkistan Enformasyon Merkezi (ETIC). Ayrıca bu gruplara mensup on bir kişinin ismi de teröristler olarak kamuoyuna duyurulmuştur.⁴⁰⁰ Liste yayınlandığı sırada Çinli yetkililer diğer ülkelere, bu şahısların tutuklanarak Çin'e teslim edilmesi için uluslararası bir hareketin başlatılması çağrısında bulunmuştur.

ETİM ve ETLO'nun listeye dahil edilmesi, Çin'in bu gruplar ile ilgili daha önceki iddiaları ile uyumludur. Her iki örgütün ismi Çin'in “Doğu Türkistan teröristleri” ile ilgili Ocak 2002 tarihli resmi raporunda yer almıştır ve Çin'in yoğun diplomatik girişimleri sonucunda Ağustos 2002'de ABD ve

398 Fact Sheet, Bureau of European and Eurasian Affairs, Washington, DC, “Frequently Asked Questions About U.S. Policy In Central Asia”, <http://www.state.gov/p/eur/rls/fs/15562.htm>, 27 Kasım 2002.

399 “Combating Terrorism, We Have No Choice”, People's Daily, http://english1.peopledaily.com.cn/200312/18/eng20031218_130652.shtml, 16 Aralık 2003.

400 Hasan Mahsum, Muhammetemin Hazret, Dolkun İsa, Abdücelil Karakaş, Abdükadir Yapukuan, Abdümicit Muhammetkelim, Abdula Karyacı, Ablimit Tursun, Hüdaberdi Haşerbik, Yasin Muhammat ve Atahan Abuduhani.

Birleşmiş Milletler ETİM'i resmen "terörist örgüt" olarak sınıflandırmıştır. Bu aşamadan sonra Çin'in ETİM'e yönelttiği suçlamalar ve baskılar daha da artmıştır.

ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı Richard L. Armitage'in Ağustos 2002 sonunda Çin'e yaptığı iki günlük ziyaret sırasında, ETİM Usame bin Ladin ve el-Kaide ile bağlantılı olduğu gerekçesiyle ABD'nin "terör listesi"ne dahil edilmiştir. Bush yönetimi bu kararın, Doğu Türkistan İslami Hareketi'nin "terörist bir örgüt olduğu" ve "sivillere saldırılar düzenlediği" gerekçesiyle alındığını açıklamıştır. ABD Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Richard Boucher da, ETİM'in ABD'deki mal varlığını donduracaklarını açıklamıştır. Uzmanlar, Washington'un bu kararında, Afganistan'da el-Kaide ile bağlantılı olduğu iddia edilen Uygur kökenli bazı kişilerin yakalanmasının etkili olmuş olabileceğini belirtiyorlar.

Çin'in toprak bütünlüğünün ve ulusal birliğinin korunması için Pekin yönetimi sıklıkla terörizm, ayrılıkçılık ve aşırıcılık gibi kavramlara atıf yapmaktadır. Bu kavramların hepsine hedef olan örgütlerin başında Doğu Türkistan Hareketi gelmektedir. Şanghay İşbirliği Örgütü, Doğu Türkistan bölgesindeki Uygur ayrılıkçılarıyla mücadele etmekte etkin ve açık bir platform sunmaktadır. Doğu Türkistan ayrılıkçı hareketleri, artık uluslararası bir fenomen haline gelmiştir ve bölgedeki diğer terörist örgütlerle birlikte anılmaktadır. Geleneksel çözüm yolu olan "kapalı kapılar" ardında yapılan görüşmelerle bu türden sorunların çözülemeyeceğini bilen Çin, Şanghay İşbirliği Örgütü sayesinde terörizme karşı mücadeleyi kapsamlı bir şekilde bölgeye yaymış bulunmaktadır. Çin'in temel güvenlik çıkarı, bu strateji ekseninde şekillenmektedir.⁴⁰¹

401 Zhao Huasheng, Security Building in Central Asia and the Shanghai Cooperation Organization, Hokkaido University, The Slavic Research Center (SRC), http://src-h.slav.hokudai.ac.jp/coe21/publish/no2_ses/4-2_Zhao.pdf, 3 Aralık 2006.

(4) Taliban Hareketi

Kısaca Taliban veya Taleban olarak adlandırılan Taliban Hareketi, Afganistan'ı 1996 – 2001 yılları arasında faal olarak yönetmiş Sünni İslami fundamentalist bir harekettir. Taliban, arapça olup “talebe” (öğrenci) kelimesinin çoğuludur. Grubun ismi, üyelerinin Pakistan ve Afganistan'daki dini medreselerde okuyan öğrenciler arasından seçilmesiyle orta çıkmıştır. Taliban Hareketi, sadece üç ülke tarafından diplomatik olarak tanınmıştır: Birleşik Arap Emirlikleri, Pakistan ve Suudi Arabistan. Hareketin lideri Molla Muhammed Ömer'dir ve üyeleri çoğunlukla Afganistan ve Pakistan'lı Paştunlardan oluşmaktadır. Ayrıca üyeleri arasında Arap dünyasından, Avrasya ve Güney Asya bölgelerinden de gönüllüler bulunmaktadır.

Taliban, 1993 – 1994 yılları arasında ortaya çıkmaya başlamıştır. Pakistan tarafından desteklenen Taliban Hareketine karşı çıkanlar Kuzey Afganistan'da yerleşik Tacik liderler Ahmet Şah Mesut ve Özbek General Abdul Raşit Dostum ve Herat Komutanı İsmail Han olmuştur. Taliban ve Kuzey İttifakı arasındaki savaşlar uzun yıllar devam etmiştir. Afganistan üzerinden doğal zenginliklere sahip Orta Asya bölgesine ulaşmayı amaçlayan Pakistan, sonunda Suudi Arabistan'ın desteğini almış ve Taliban Hareketine sağlanan yardımlar artırılarak mobilize edilmiştir.

1996'da Üsame bin Ladin Sudan'ı terkederek Afganistan'a yerleşmiştir. Taliban yönetimi ele geçirdikten sonra, Üsame bin Ladin'in Taliban ve El – Kaide örgütü arasında bir ittifak oluşturması kolay olmuştur. İstihbarat kaynaklarına göre, El – Kaide'nin iyi eğitilmiş savaşçılarından oluşan ve “055” koduyla bilinen askeri tugayının, Taliban ordusu ile entegrasyonu 1997 ve 2001 yılları arasında tamamlanmıştır. Üsame bin Ladin Taliban Hareketine finansal destek sağladığı bilinmektedir.

Afrika'da 1998 yılında ABD Büyükelçiliğinin bombalanması olaylarıyla bağlantısı olduğu gerekçesiyle Üsame bin Ladin ve bazı El – Kaide üyeleri ABD Ağır Ceza Mahkemesi tarafından suçlu bulunmuştur. Washington'un suçluların teslim edilmesi yönündeki talebine Taliban yönetimi olumlu cevap vermemiştir. Taliban, 11 Eylül 2001 saldırılarından sonra da Üsame bin

Ladin'i ülkesinde barındırmaya devam etmiştir. 2004 yılında El – Cezire televizyonuna yaptığı açıklamada Üsame bin Ladin, New York ve Washington'daki saldırıların sorumluluğunu şahsen üstlenmiştir.

11 Eylül olaylarından sonra ABD'nin başlattığı Terörizme karşı Küresel Savaş stratejisi kapsamında yürütülen askeri operasyonlar zincirinin ilk hedefi, saldırıların arkasındaki El – Kaide örgütünün merkezi olarak görülen Afganistan olmuştur. Taliban yönetiminin Usame Bin Ladin'i ABD'ye teslim etmeye yanaşmaması yüzünden, 7 Ekim 2001'de Amerikan liderliğindeki koalisyon güçleri Kalıcı Özgürlük Operasyonu'nu başlatmış ve Taliban yönetimine karşı muhalefetini sürdüren Kuzey İttifakı'nın da desteğiyle, ülkeyi bir hafta içerisinde ele geçirmiştir.⁴⁰² Taliban yönetimi yıkılırken, yerine geçici bir hükümet atanmıştır.

Orta Asya Cumhuriyetleri, Taliban Yönetimi'nin Afganistan'da kontrolü ele geçirmesiyle, yönetim karşıtı aşırı dinci grupların Taliban Yönetimi tarafından desteklenebileceği endişesini taşımaya başlamışlardır. Afganistan'daki radikal yönetimden en fazla endişe duyan Orta Asya Cumhuriyetleri ise, Afganistan ile sınırı bulunan Tacikistan ve Özbekistan olmuştur. Özbekistan, Taliban yönetiminin Özbekistan İslami Hareketi'ni desteklediğini (IMU) iddia etmiş; hatta 1999 yılının Şubat ayında Taşkent'te meydana gelen ve Cumhurbaşkanı Kerimov'u hedef alan bombalı saldırıların IMU tarafından gerçekleştirildiğini öne sürmüştür. Bu nedenle, Özbekistan, ABD'nin Kalıcı Özgürlük Operasyonu'nu desteklemiş, Özbekistan topraklarını kullanmasına olumlu yaklaşmış ve 1.000 Amerikan askeri ve Amerikan uçaklarının Khanabad/Karşı havalimanını kullanmasına izin vermiştir. Taliban yönetiminin Afganistan'dan uzaklaştırılması ile, Özbekistan yönetimi, Afganistan ile Özbekistan arasındaki "Kardeşlik Köprüsü"nü açılmasını ve böylece Özbekistan'dan Afganistan'a yardımların ulaşmasını sağlamıştır. Tacikistan da Özbekistan gibi Taliban'a karşı Kuzey İttifakı'na destek vermiş ve Kuzey İttifakı'nın Tacikistan topraklarında askeri üsler kurmasına göz

402 T. Bilgiç, "Türk-Amerikan İlişkilerinde Afganistan'ın Bugün Ve Görünür Gelecek İtibariyle Yeri ve Rolü", <http://www.habusulu.com/makale50.htm>, 2 Aralık 2006.

yummuştur. Buna karşılık Taliban yönetimi, Birleşik Tacik Muhalefeti'nin (UTO) Afganistan topraklarında faaliyet göstermesine izin vermiştir. Orta Asya Cumhuriyetlerinden sadece Türkmenistan Taliban Yönetimi ile iyi ilişkiler kurmuştur. Söz konusu iyi ilişkilerin temelinde, radikal İslamcı unsurların Türkmenistan'a yayılmalarının ancak bu şekilde önlenebileceği inancı yatmaktadır.⁴⁰³

b. Terörizme Karşı Mücadelede Farklı Yaklaşımlar ve Deneyimler:
Özbekistan Örneği

Bağımsızlığının ilk yıllarında Özbekistan yönetiminin, ulusal ve bölgesel güvenliğe yönelik ciddi manada bir tehdit algılaması bulunmuyordu. Ancak Afganistan'daki farklı gruplar arasında süregiden sıcak çatışmalar, komşu Tacikistan'daki iç savaş, farklı etnik ve dini grupların çıkarları arasındaki uyuşmazlıkların ve yükselen dini radikalizmin, Orta Asya'da bölgesel güvenliğini sarsabilecek bir kırılmaya neden olabileceği kısa sürede anlaşılmıştır.

Komşu ülkelerdeki istikrarsızlıklar, Özbekistan'ın bazı bölgelerini olumsuz etkilemiştir. Özbekistan İslami Hareketi ve benzeri terör örgütlerinin ortaya çıkışı da bu süreçle yakından bağlantılıdır. IMU'nun eylemleri göstermiştir ki, örgüt siyasi hedeflerine ulaşmak için terörü en temel araçlarından birisi olarak kullanacaktır. IMU'nun uluslararası topluluk tarafından terör örgütleri listesine alınması da yıllar almıştır.

1990'ların sonlarından itibaren, Taşkent yönetimi terörizmi, ulusal, bölgesel ve küresel güvenliği tehdit eden en önemli unsur olarak kabul etmiştir. Özbek yönetimine göre, dünyanın farklı bölgelerinde gerçekleştirilen terör eylemleri aslında tek merkezden yönetilmekte ve eylemleri gerçekleştiren gruplar bir terör ağının parçasıdır. Özbekistan'ın terörizm konusundaki endişeleri haklı gerekçelere dayanmaktadır. Bölgenin yeni

403 Kenneth Katzman, "Afghanistan : Post War Governance, Security and US. Policy", Congressional Research Service, Report for Congress, Aralık 2004, 31-35.

bağımsız cumhuriyetleri defalarca terör saldırılarına (Şubat 1999'da Taşkent'teki bombalama olayları, 2000 – 2001 yıllarında Özbekistan'ın sınır eyaletlerine yönelik terörist grupların gerçekleştirdiği saldırılar, Mart ve Temmuz 2004'te Taşkent'i sarsan terörist eylemler) maruz kalmışlardır.

Bağımsızlığını ilan ettikten sonra Özbekistan yönetimi, ulus – devlet inşa sürecindeki tercihini “seküler” bir devlet yapısının oluşturulması yönünde kullanmıştır. Çoğunluğunu Müslüman nüfusun oluşturduğu bu ülkede, radikal dini grupların desteğini alan tüm siyasi örgütler yasaklanmıştır. Neticede, Taşkent yönetimi ve ülkenin güç yapısı, radikal ve aşırılıkçı hareketlerin terör tehdidiyle karşı karşıya kalmıştır. Komşu Afganistan ve Tacikistan'da iç çatışmalar devam ederken, Özbekistan bölgenin istikrara kavuşmasında kilit rol oynayabileceğini öngörmüştür. Terör örgütlerinin ve yabancı destekçilerinin liderleri, güçlü ve istikrarlı bir Özbekistan'ın, Orta Asya'da kendilerinin kurmayı amaçladıkları denetim ve yapının önündeki en önemli engel olduğunu anlamışlardır. 2000'li yıllar boyunca Özbekistan'ın terörle mücadelede ABD ile yakın işbirliğine girmesi ve uluslararası terör karşıtı koalisyonun aktif katılımcısı olması, bölgesel terör örgütleri açısından yıkıcı bir darbe olmuştur.

Terörizmden kaynaklanan ulusal ve bölgesel tehditlerle başarılı bir şekilde mücadele edebilmek için Taşkent yönetimi, değişen dünya koşullarında genelde Orta Asya'nın ve özelde Özbekistan'ın yeri ve rolüne ilişkin yeni bir stratejinin oluşturulmasına karar vermiştir. Özbek yönetimi, yeni dünya düzeninin yapısı, yeni uluslararası ilişkiler sistemi ve mevcut ve/ya potansiyel çatışma risklerinin doğası hakkındaki kararlarını, Ulusal Güvenlik Konsepti (1997), Savunma Doktrini (2000), “Savunma” Yasası (2001) ve diğer hayati öneme sahip yasal metinlere temel olarak kullanmıştır. Bu çerçevede, Özbekistan'ın askeri kurumları, ordunun görev ve öncelikleri, istihbarat birimleri ve diğer devlet güvenlik güçlerinin yapısında önemli değişikliklere imza atılmıştır. Özbek yönetiminin terörle mücadele kapsamında aldığı önlemler esas olarak, (1) terör saldırılarına karşı efektif ve ani cevap verme, (2) terör eylemlerinin negatif etkilerini asgariye indirme ve (3) teröristlerin yerel toplumsal tabanını yok etme ve sınırlandırmayı

hedeflemiştir. Özbekistan en azından kendi sınırları içerisindeki teröristlere karşı direnmeyi başarmıştır; ancak uluslararası işbirliği olmadan terörizme karşı savaşın başarısız kalacağını anlamıştır. Taşkent'in resmi açıklamaları, ülkedeki terör eylemlerini gerçekleştirenlerin büyük çoğunluğunun Özbekistan vatandaşı olduğunu teyit etmektedir. Ancak bu eylemlerin, El – Kaide ve benzeri uluslararası terör örgütlerinin desteği olmadan gerçekleştirilmesi mümkün gözükmemektedir.

11 Eylül 2001'deki trajik olaylar, terörle mücadele alanında alınacak önlemlerin bir havuz içerisinde toplanması ve uluslararası terörizmin faal olduğu tüm bölgelere özel bir ilginin gösterilmesi konusunda bir dönüm noktası teşkil etmiştir. Bu bağlamda, Taşkent yönetimi teröre karşı savaşta uluslararası işbirliğinin sunduğu tüm olanakları kullanma eğilimindedir. Bu türden bir pragmatik yaklaşım, Taşkent tarafından alınan terör karşıtı önlemlerin gerekçelerini de açıklamaktadır. Özbekistan, terörle mücadelede sergilediği pasif ve tutarsız tutumları yüzünden Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü (Bağımsız Devletler Topluluğu eksenindeki örgüt) üyeliğini askıya almıştır. Örgütün kendisi de, Moskova'nın siyasal önceliklerinden büyük ölçüde etkilenmiştir ki bu, örgütün terörizmle mücadele alanındaki faaliyetlerini olumsuz yönde etkilemiştir.

Öte yandan Özbekistan, diğer bölgesel ve alt – bölgesel örgütlerin anti – terör girişimlerini aktif olarak desteklemiştir. Nitekim Özbekistan, Şanghay İşbirliği Örgütü'ndeki faal konumuyla dikkat çekmektedir. ŞİÖ'deki dönem başkanlığı sırasında (2003 – 2004), Taşkent yönetimi Bölgesel Anti – terör Birimi'nin (Regional Antiterrorist Structure – RATS) oluşturulması için gerekli tüm işlemleri hazırlamış ve Haziran 2004'te Taşkent'te gerçekleştirilen ŞİÖ Zirvesi sırasında söz konusu birimin Yürütme Kurulu faaliyetine başlamıştır.

Bölgesel güvenlik açısından yeni fırsatlar, Orta Asya İşbirliği Örgütü (Organisation of Central Asian Cooperation – OCAC) çerçevesinde yeni bir boyut kazanmıştır. Rusya'nın OCAC'a üyeliği (Ekim 2004), terörle ve diğer bölgesel güvenlik tehditlerine karşı mücadelenin kapsamını genişletmiş ve bölgesel işbirliğinin gelişimine katkı sağlamıştır. Moskova'nın OCAC'a üyeliğinde ve aktif katılımında Taşkent'in izlediği strateji belirleyici olmuştur.

Özbekistan, güvenlik alanında Rusya'nın yanısıra, konjonktürel de olsa, ABD, Avrupa ve diğer bölge ülkeleriyle işbirliğine sıcak bakmaktadır. Terörizm bölgesel istikrar ve güvenliği tehdit etmeye devam ettiği müddetçe, uluslararası ve bölgesel işbirliği kaçınılmaz görünmektedir. Uluslararası terörizm, hem Orta Asya'nın hem de Özbekistan'ın kalkınmasının temel parametresi olmaya devam edecektir.

c. Risk Faktörü Olarak Sınır Güvenliğinin Değişen Dinamiği

Orta Asya ülkeleri arasındaki sınırlar, bölgesel güvenliğin temel dinamikleri arasında yer almaktadır. Sovyetler Birliği döneminde bu sınırların nominal değerleri önemsiz sayılırken, yeni dönemde ülke sınırları, devlet egemenliğinin en önemli vasfını simgelemektedir ve hem askeri hem de diğer dış tehditlere karşı bir engel işlevini üstlenmiştir. Orta Asya örneğinde sınırlar, hala farklı nitelikteki illegal sınır-ötesi unsurların geçişi konusunda kırılgandır. Bu açıdan Orta Asya'da sınır güvenliği, terörizmle ve uyuşturucu kaçakçılığı ve yasadışı göçler gibi geleneksel olmayan tehditlerle mücadeleyi hedefleyen her türlü stratejinin vazgeçilmez boyutunu oluşturmaktadır. Afganistan'daki Taliban rejiminin yıkılması, aynı zamanda, sınırlar-arası işbirliğinin geliştirilmesi yönünde yeni fırsatlar doğurmuştur.

Çarlık Rusya'sı ve SSCB döneminde Orta Asya sınırları bölgedeki güçler dengesine göre şekillenmiştir. Orta Asya Sovyet Cumhuriyetleri arasındaki ilk resmi – idari sınırlar 1920 – 1930 yılları arasında çizilmiştir. Orta Asya Paylaşırma Komisyonu'nun yürüttüğü sınır tespit işleri, etnik kriterler temelinde gerçekleştirilmiştir. Konunun hassasiyeti ve zorluğu, zamanın darlığı ve siyasal gerekçeler yüzünden, ülke sınırları bölgenin tarihi, etnik, dini ve kültürel yapısı dikkate alınmadan belirlenmiştir.

Sovyetler Birliği'nin yıkılmasından sonra bu ihmalin ve uyuşmazlıkların etkisi kısa sürede ortaya çıkmıştır. Sınır ihlalleri veya toprakların illegal kullanımı yüzünden ülkeler arasındaki suçlamalar olağan hale gelmiştir. Gerçi yeni Orta Asya cumhuriyetleri arasındaki sınırlar çok sağlam yasal temellere

(Almatı Deklarasyonu ve 1991 tarihli Bağımsız Devletler Topluluğu Antlaşması) dayanmaktadır.

11 Eylül olaylarından önce Orta Asya devletleri ciddi ölçüde sınırlar – arası güvenlik sorunlarıyla karşı karşıya kalmışlardır. Rus sınır birliklerinin bölgeden çekilmesi ve ulusal sınır koruma ve gümrük birimlerinin oluşturulması, bölgesel sınır güvenliğinin en önemli yönünü oluşturmaktadır. Rus sınır birliklerinin değişimi Afganistan, İran ve Çin sınırlarında yapılmıştır. Orta Asya sınır birliklerinin oluşturulmasında teknik ve kurumsal desteğin önemli bir kısmı Rusya tarafından sağlanırken, ABD ve NATO da teknik ve finansal yardımlarda bulunmuştur. Sınır birliklerinin oluşumu uzun vadeli bir süreç olup, kurumsal ve teknik anlamda hala eksiklikler göze çarpmaktadır. Değişim süreci Kazakistan'da 1992'de başlarken, Özbekistan'da 1998'de görülmeye başlanmıştır; Orta Asya sınırlarının büyük bir bölümü ancak 1999'da kontrol altına alınabilmiştir. Çin ile bölge ülkeleri arasındaki sınır ihtilaflarının çözülmesi uzun yıllar almıştır; Kazakistan'la 2002 – 2003 yılları arasında, Kırgızistan'la 1996 ve 1999 yıllarında yapılmış antlaşmalarla sınırlar belirlenirken, Tacikistan'la anlaşmasızlıklar halen sürmektedir.

Sınır güvenliği açısından bir diğer önemli faktör, Afganistan'da 1996'da iktidarı ele geçiren ve radikal bir örgüt olan Taliban'dır.⁴⁰⁴ Taliban'ın askeri başarıları ve Kırgızistan ve Özbekistan topraklarına yönelik saldırıları, Orta Asya ülkeleri ve Rusya arasındaki askeri – siyasi işbirliğinin yoğunlaşmasına neden olmuştur. Rusya Federasyonu, sık sık Taliban yönetimine yönelttiği sert uyarılarla bölgenin kendi stratejik çıkarları açısından ne kadar önemli olduğunu vurgulamış ve bölge ülkelerinin katılımıyla (Türkmenistan hariç) gerçekleştirdiği “Güney Kalkan” gibi ortak askeri tatbikatlarla gözdağı vermeye çalışmıştır. Bazı uzmanlara göre, Rusya'nın bölgedeki güçlü askeri varlığı Taliban yönetiminin Orta Asya ülkelerine yönelik saldırgan politikalarında caydırıcı bir rol oynamıştır.

Bölgesel sınırlar arası güvenliğin önemli boyutlarından biri de, 1999 – 2000 yılları arasında radikal grupların Kırgızistan ve Özbekistan'a

404 Bknz.: Rashid A., Taliban, The Story of the Afghan Warlords. L., 2001, 178-182.

düzenledikleri saldırılar olmuştur. Özbekistan bu olaylar karşısında sınır rejimini üst alarm düzeyine çıkartarak sıkı güvenlik tedbirlerine başvurmuştur. Taşkent yönetimi sınır sorunlarını tek taraflı olarak çözme yolunu seçmiş ve radikal militan grupların saldırılarına açık Tacikistan ve Kırgızistan'a komşu sınır bölgelerinde yapı çalışmaları ve mayın döşeme işlemlerini başlatmıştır. Söz konusu önlemler, komşu ülkelerle çatışmaları provoke etmiş ve sivillere yönelik şiddet eylemlerini artırmıştır. Bu gelişmeler üzerine Özbekistan ile komşu ülkeler arasında ikili görüşmeler başlamıştır; şimdiye kadar sadece Kazakistan (2001) ve Türkmenistan (2000) ile görüşmelerden olumlu sonuçlar alınabilmektedir.

Yukarıdaki tespitler, 11 Eylül öncesinde bölgedeki sını güvenliğinin ne kadar kırılgan ve öngörülemez yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Sınır güvenlik sistemindeki ani zayıflama, suç örgütleri ve radikal militan gruplar için elverişli ortam sağlamıştır. Bu örgütler, ulusal sınır güvenliği sistemindeki boşluklardan yararlanarak sınır ötesi eylemlerde bulunma imkanına kavuşmuşlardır. Orta Asya ülkelerinin mali kaynakları ve dış yardımlar, sınırların kontrol altına alınmasında yetersiz kalmıştır. Bu dönemde bölge Batı'nın dikkatini çekmekle birlikte, ABD, NATO ve AB'nin aktif angajmanına sahne olmamıştır.

11 Eylül 2001 saldırıları ve akabinde gerçekleştirilen Kalıcı Özgürlük Operasyonu, bölgesel sınır güvenliği rejimi açısından bir dönüm noktası teşkil etmektedir. Bu tarihten itibaren uluslararası terörizm, diğer tüm tehditlerin üzerinde bir öncelik kazanmıştır. Sınır güvenliği de, bölge yönetimleri tarafından terörizm sorunuyla ilişkilendirilerek ele alınmaya başlanmıştır. Yeni koşullarda sınır güvenliği, bölgesel güvenliğin temel taşlarından biri haline gelmiştir. Terörist grupların ve suç örgütlerinin faaliyetlerini sınırlandıran yeni güvenlik önlemleriyle olumlu sonuçlar elde edilmiş ve özellikle IMU ve benzeri terörist örgütlerin güçleri zayıflatılmıştır; Nisan 2004'te Özbekistan'da yaşanan olaylar dışında bölgede ciddi anlamda terör vakası görülmemiştir. 1999 ve 2000 yıllarında Kırgızistan'da görülen olayların tekrarlanmaması da, büyük ölçüde sınır güvenliğindeki yeniden yapılanma çalışmalarıyla bağlantılıdır.

Taliban rejiminin yıkılmasıyla birlikte, Afganistan ile Orta Asya ve Güney Asya ülkeleri arasında sınırlar – arası ulaşımın geliştirilmesi için geniş fırsatlar doğmuştur. Özbek – Afgan ve Tacik – Afgan sınırlarının altyapısında iyileştirme çalışmaları başlatılmıştır. 2002 yılında Aga Han Vakfı bölge sınırlarındaki beş köprünün yapımına finansal destek sağlayacağını açıklamıştır.⁴⁰⁵ Avusturya'nın öncülüğünde başlatılan BOMCA Projesi de (Border Management in Central Asia – Orta Asya'da Sınır Yönetimi) Orta Asya ülkelerinin sınır rejimlerini daha kaliteli yönetmeleri için yardım vermektedir.⁴⁰⁶

Orta Asya'nın en tehlikeli ve çözümlenmesi zor teritoryal sorunlarından biri olan Kazakistan ve Özbekistan arasındaki sınır anlaşmazlıkları 2001 yılında uzlaşıyla yeniden tespit edilmiştir. Mayınlamadan bir sonuç alamayan Özbekistan, 2004 yılında bunları temizlemeye başlamış ve yerine ABD, NATO ve AB'nin yardımlarıyla daha efektif önlemler paketini benimsemiştir.

Öte yandan, Rusya, Sovyet sonrası Orta Asya'nın sınırlarının güvenliği için en çok mali kaynak harcayan ülke konumundadır. Bu kaynakların büyük bir bölümü, yıllık giderleri 12 milyon Doları bulan bölgede konuşlanmış Rus sınır birliklerinin (11,000 civarında) ihtiyaçlarına harcanmaktadır. Ayrıca Rusya, subay kadrolarını eğitmekte ve teknik donanım ve silah sağlamaktadır.⁴⁰⁷ Rusya'nın kilit rol oynadığı Bağımsız Devletler Topluluğu bünyesindeki Sınır Koruma Birlikleri Komutanlığı Konseyi de Orta Asya'nın sınır hizmetlerinin geliştirilmesine katkıda bulunmaktadır.

Diğer taraftan, Rus sınır birliklerindeki azalmaya paralel olarak, bölgesel ve ulusal sınır hizmetlerindeki Amerikan ve NATO'nun ağırlığı her geçen gün artmaktadır. 11 Eylül olaylarından sonra, Orta Asya ülkelerinin sınır politikalarını desteklemek ve sınır anlaşmazlıklarını barışçıl yollarla çözüme kavuşturmak için ABD ve Avrupalı ülkelerin başlattıkları yardım

405 CentrAsia.ru, "Tadzhiksko-afganskaya graniitsa: Aga Han stroit pyat' mostov cherez reku Piandzh (Tajikistan-Afghanistan border: Aga Khan Builds Five Bridges through the River of Panj)", <http://www.CentrAsia.Ru/newsA.php4?st=1016314620>, 2 Aralık 2006.

406 Heidemaria Gürrer, "Forms Of Regional Cooperation In Central Asia", Ed.: Anja H. Ebnóther, Maj Ernst M. Felberbauer, Martin Malek, Facing the Terrorist Challenge - Central Asia's Role in Regional and International Co-operation, (Study Groups Regional Stability in Central Asia Security Sector Reform), Vienna and Geneva, April 2005, 14.

407 Rossiya okazhet voennuyu pomoshch' Kirgizii (Russia will Render Military Help to Kyrgyzstan), Nezavisimaya gazeta, 2 Kasım 2001.

programlarında artış gözlenmiştir.⁴⁰⁸ Bu bağlamda 2000 yılından bu yana bölgede faaliyet gösteren EXBS (ABD Dışişleri Bakanlığı'na bağlı İhracat Kontrol ve Sınır Güvenliği) programının faaliyetleri önemlidir. Bu program çerçevesinde bölge ülkelerinin sınır güçlerine teknik donanım, teçhizat tedarik edilirken, sınır personelleri için eğitim programları düzenlenmiştir. Bu kapsamda Özbekistan'a 13 milyon Dolar⁴⁰⁹, Kazakistan'a 5.8 milyon Dolar⁴¹⁰, Tacikistan'a 2.9 milyon Dolar⁴¹¹, Kırgızistan ve Türkmenistan'a birkaç milyon dolar yardım yapılmıştır. Tacikistan Savunma bakanlığının iletişim sisteminin ve altyapısının da bu program kapsamında modernleştirilmesi öngörülmüştür.⁴¹²

3. Orta Asya'da Ortak Güvenlik Anlayışının İnşası: Ulusal ve Kolektif Bakış Açıları

Günümüzde uluslararası etkileşim, bir yandan ulusları her gün biraz daha güçlenen küresel işbirliğine yönlendirirken diğer yandan da farklı bölgesel alanların, kendilerine özgü alt sistemlerle yaklaşmasına neden olmaktadır. Uluslararası ya da bölgesel alanda olsun, bu tür örgütlenmeler ulusal ve bölgesel istikrarı sağlamanın yanında ekonomik gelişmeyi ve kültürler-arası etkileşimi arttırmakta, en önemlisi saldırganlığı engelleyerek güvenliği tesis etmekte, uzlaşmayı ve barışı ön plana çıkarmaktadır. Bölgesel işbirliğinin örnekleri arasında Avrupa Birliği, Uzak Doğu Asya Ülkeleri Birliği (ASEAN), Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması ve yeni oluşmaya başlayan Şanghay İşbirliği Örgütü gibi teşkilatlar gösterilebilir.

408 Fact Sheet, Bureau of European and Eurasian Affairs, Washington, DC, "Frequently Asked Questions About U.S. Policy In Central Asia", <http://www.state.gov/p/eur/rls/fs/15562.htm>, 27 Kasım 2002.

409 "SShA pomogli Uzbekistanu v ohrane granits yesche na \$ 0,5 mln." (USA again have Helped Uzbekistan in the Field of Border Protection with \$ 0,5 mil.), RBC News, www.rbc.ru, 4 Mayıs 2004; "SShA peredali Uzbekistanu oborudovanie i tekhnika dlia ohrany granits na 6,09 mln. doll." (USA gave Uzbekistan Equipment and Machinery Costing \$ 6,09 mil.), RBC News, www.rbc.ru, 16 Haziran 2004.

410 Panorama, 2004 (8), www.panorama.kz

411 "Posol SshA podaril avtomobili pogranichnoy i tamozhennoy sluzhbam Tadjikistana" (The Ambassador of the USA Gifted Motor Vehicles to the Border Guard and Customs Services of Tajikistan), CentrAsia, www.centrasia.ru, 5 Mart 2004.

412 Asia-Plus, 15 Eylül 2004

“Bölgesel örgütlenme” kavramı Birleşmiş Milletler gibi uluslararası örgütler tarafından teşvik edilmektedir. Bölgesel örgütlenmenin yalnızca barış ve güvenlik konularını değil ekonomik ve sosyal konuları da içerdiği açıktır. Avrasya (Orta Asya’yı da kapsayan) bölgesinde de bu türden bir alt örgütlenme projesi, bölgesel dayanışmaya temel oluşturabilir.

Öte yandan, 11 Eylül Olaylarından sonraki küresel ve jeopolitik gelişmeler, bölgesel güvenlik problemlerini uluslararası siyasetin önemli unsuru haline getirmiştir. Orta Asya cumhuriyetleri de bağımsızlıklarını elde ettikleri günden bu yana ulusal güvenliklerini güvenceye almak ve sınır problemlerini çözmek için hem bölgesel hem de bölge sınırlarını aşan güvenlik yapılarının oluşturulması için farklı girişimlerde bulunmuşlardır.

a. Orta Asya Ülkelerinin Oluşturduğu Güvenlik Yapıları

i. Asya’da İşbirliği ve Güven Artırıcı Önlemler Konferansı

Asya’da İşbirliği ve Güven Artırıcı Önlemler Konferansı (CICA)⁴¹³, Orta Asya’da gelişmekte olan ve geçmişi 1992’lere dayanan bir uluslararası güvenlik forumudur. Mısır’dan Çin’e kadar uzanan ve tarihte bir başka örneği görülmemiş bu yeni Asya güvenlik platformunun⁴¹⁴ birinci aşamasının temeli, Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev tarafından 1992’de atılmıştır. Dört aşamalı bir süreç olarak düşünülen forum, kıtalararası “Avrasya Güvenlik ve İşbirliği Konferansı”nın oluşumuyla son aşamasını tamamlamış olacaktır.

CICA, aralarında Prensipler Deklarasyonu, Terörizmin Ortadan Kaldırılması ve Medeniyetlerarası Diyalogun Geliştirilmesi Deklarasyonu ve Almatı Şartı’nın da bulunduğu birçok önemli belgeye imza atmıştır. Üye ülkeler, Asya kıtasında bölgesel güvenliğin sağlanması için işbirliğini geliştirmeye, barış, güven ve dostluk ortamını oluşturmaya çalışmaktadırlar.

413 CICA (Conference on Interaction and Cooperation in Central Asia).

414 “CICA: A Road to Security in Asia”, News Bulletin of the Embassy of the Republic of Kazakhstan, www.kazakhembus.com, 13 Aralık 2005.

CICA'nın çalışma organları arasında, her dört yılda bir toplanan ve Konferansın en üst organı olan Devlet Başkanları ve Hükümetleri Toplantıları (zirveler), Dışişleri Bakanları Toplantıları (iki yılda bir yapılmaktadır), Üst Düzey Yetkililer Komitesi (her yıl toplanmakta, bir önceki yılın CICA kararlarının uygulanmasını takip etmekte, güncel meseleler hakkında bilgi toplama ve Özel Çalışma Gruplarının faaliyetlerini koordine etmektedir) ve Özel Çalışma Grupları yer almaktadır. Ayrıca, Almatı Şartı'nda belirtilen düzenli toplantılar, siyasi konsültasyonlar ve diğer faaliyetlerle ilgili idari destek sağlamak üzere üye ülkeler bir Sekreterya kurmuşlardır. Sekreterya'nın merkezi Kazakistan'ın Almatı şehrinde yerleşmektedir.

Harita – 4: CICA'ya Üye Ülkeler

Kaynak: Special Advertising Supplement to The Washington Post, <http://eastwestcoms.com>.

CICA'nın üyeleri arasında şu ülkeler bulunmaktadır: Afganistan, Azerbaycan, Çin Halk Cumhuriyeti, Mısır, Hindistan, İsrail, İran, Kırgızistan, Moğolistan, Pakistan, Filistin Yönetimi, Rusya, Tacikistan, Türkiye, Kazakistan ve Özbekistan. CICA'ya gözlemci sıfatıyla Birleşmiş Milletler,

AGİT, Endonezya, Japonya, Kore, Ukrayna ve ABD katılmaktadır.⁴¹⁵ CICA'nın geniş coğrafyası, üyelerin etnik, dini ve kültürel çeşitliliğini yansıtmaktadır.

Görüldüğü gibi, CICA'nın coğrafi kapsamı oldukça geniştir. Üye devletlerin toplam teritoryal büyüklüğü 388 milyon km²'dir (Asya'nın %89'u ve Avrasya'nın %72'sini içermektedir). Bu ülkelerde dünya nüfusunun %45'i (3 milyar) yaşamaktadır. CICA, dünyanın en büyük gelişmekte olan ülkelerinden Çin, Rusya ve Hindistan'ı bünyesinde bulundurmaktadır. CICA'nın Rusya, İran, Kazakistan, Türkmenistan ve Azerbaycan (hem Hazar bölgesi hem de Körfez bölgesine yayılmış bir alan) gibi üyelerinin toplam hidrokarbon rezervleri ve üretim kapasiteleri, dünya rezervlerinin ve üretiminin önemli bir bölümünü karşılamaktadır.⁴¹⁶

AGİT'i model alan CICA, Avrupa'nın tecrübelerinden yola çıkarak, silahsızlanma ve önleyici diplomasi konularında işbirliğini hedeflemektedir. CICA, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı Örgütü'ne (OSCE) benzer şekilde, Orta Asya ve çevresinde güven tesis edici ve çatışma önleyici tedbirlerin güçlendirilmesini öngörmektedir. Almatı Şartı (2002 yılı), sözkonusu forumun gerçek bir uluslararası örgüte dönüşmesi yönünde atılmış ciddi bir adımdır.

CICA ağırlıklı olarak, güvenlik (silahsızlanma, nükleer silahlardan arındırılmış bölgeler v.s.), istikrar sorunları (ayrılıkçılığa ve yasadışı ticarete karşı mücadele), medeniyetlerarası ve dinlerarası diyalog ve özellikle Afganistan'daki gelişmeler ve Kalıcı Özgürlük Operasyonu sonrasında terörizme karşı savaş konuları üzerinde odaklanmaktadır. Asya kıtasının güvenliğine yönelik birincil tehdit olarak tanımlanan terörizme karşı savaşın önemi, CICA'nın "Terörizmin Ortadan Kaldırılması ve Medeniyetlerarası Diyalogun Geliştirilmesi Deklarasyonu"nda vurgulanmıştır.⁴¹⁷ Ancak CICA'nın faaliyetlerinin verimliliği ve etkinliği konusunda şüpheler mevcuttur; özellikle,

415 US Department of State, Conference on Interaction and Confidence Building Measures in Asia, Fact Sheet Bureau of Political-Military Affairs, Washington, DC, 16 Temmuz 2003, www.state.gov.

416 "Conference On Interaction And Confidence-Building Measures In Asia: History Of Success", <http://www.homestead.com/prosites-kazakhembus/CICA.html>, 23 Mayıs 2006.

neredeys e aynı amaçlara sahip Şanghay İşbirliği Örgütü'nün kurulmasından sonra CICA'nın varlığının tehlikeye girdiği düşünölmektedir. Kaldı ki, Orta Asya'daki dört ö lke Almatı Şartı'nı imzalamış olmalarına rağmen, ö lkeler arasındaki ilişkiler oldukça sorunludur ve "güven tesis" etmekten (sınırlara mayınların döş enmesi, mal ve insanları dolaş ımının sınırlandırılması, sıkı güvenlik kontrolleri v.s.) uzaktır. CICA üyelerinin her birinin ayrı kalkınma stratejileri, bölgesel ve küresel sorunlara ilişkin farklı yaklaşımları bulunmaktadır. Üye ö lkelerin ikili ilişkilerinin karmaşı klığı, yakın tarihte yaşanan çatış malar ve köklü tarihsel gerilimler, kuşkusuz CICA'nın bugünü ve geleceğini büyük ölçüde belirleyecektir.⁴¹⁸

ii. Orta Asya'da Nökleer Silahlardan Arındırılmış Bölge Girişimi

Orta Asya ö lkeleri bağımsızlıklarını elde ettikten kısa bir süre sonra, Nökleer Silahların Yayılmasının Ö nlenmesi Anlaşması'nı (NPT) onaylamışlardır.⁴¹⁹ Orta Asya cumhuriyetleri, Sovyetler Birliği döneminde özellikle gizli tutulan nökleer alandaki potansiyelleri ile pek çok ö lkenin ilgi odağı olmuştur.

Dünya uranyum kaynakları (130 dolar/kgU altındaki RAR+EARI) sıralamasında Kazakistan 858.000 TonU ile 1. sırada, Özbekistan 225.000 TonU ile 7. sırada, Rusya ise 300.000 TonU ile 5. sırada yer almakta; dünya uranyum üretiminde ise Kanada %29 ile 1. sırayı, Nijerya %9 ile 2. sırayı, Rusya %8 ile 3. sırayı alırken, bu ö lkeleri %7 ile Özbekistan ve Kazakistan izlemekte ve ürettiği uranyum batılı ö lkeler tarafından pazarlanmaktadır.⁴²⁰

417 "Russia and Central Asia", <http://www.bits.de/NRANEU/CentralAsia.html>, 18 Kasım 2005.

418 K.B. Saudabaev, "CICA Almaty Summit and the Future of Regional Security", Foreign Policy Studies Program, Brookings Institution, www.brook.edu/fp/research/areas/russia/20020709.htm, 24 Haziran 2006.

419 Burkhard Conrad, Regional (non-) Proliferation: The Case of Central Asia, Conflict Studies Research Centre, Nisan 2000, <http://www.ppc.pims.org/csrc>, 4 Ekim 2006.

420 Daha fazla bilgi için bkz.: Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri ve Bölge Ö lkeleri İlişkileri Ö lk Raporu, Ankara 2000, <http://ekutup.dpt.gov.tr/turkcumh/olk528.pdf>, 215.

Tablo – 23: Orta Asya ve Bölge Ülkelerinde Nükleer Güç ve Araştırma Reaktörleri

Ülkeler	GÜÇ REAKTÖRLERİ					ARAŞTIRMA REAKTÖRLERİ	
	İşletme Halinde		İnşaat Halinde		Elektrik Üretimindeki Payı (%)	İşletme Halinde	
	Reaktör Sayısı	Toplam MW(e)	Reaktör Sayısı	Toplam MW(e)		Reaktör Sayısı	Toplam MW(th)
Azerbaycan	-	-	-	-	-	-	-
Kazakistan	1	70	-	-	0,18	3	76
Kırgızistan	-	-	-	-	-	-	-
Özbekistan	-	-	-	-	-	1	10
Türkmenistan	-	-	-	-	-	-	-
Rusya	29	19.843	4	3.375	13,08	29	410
Beyaz Rusya	-	-	-	-	-	-	-
Ukrayna	16	13.765	4	3.800	45,42	1	10
Tacikistan	-	-	-	-	-	-	-
Moğolistan	-	-	-	-	-	-	-
Ermenistan	1	376	-	-	24,69	-	-
Gürcistan	-	-	-	-	-	-	-
İran	-	-	2	2.111	-	4	5
Çin	3	2.167	6	4.420	1,16	13	60
Irak	-	-	-	-	-	-	-
Suriye	-	-	-	-	-	1	0,03
İsrail	-	-	-	-	-	1	5

Kaynak: Devlet Planlama Teşkilatı, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, www.dpt.gov.tr

“Orta Asya Nükleer Silahlardan Arındırılmış Bölge” (CANWFZ) fikrinin tarihi, Moğolistan’ın kendisini nükleer silahlardan arındırılmış bölge (NWFZ) olarak ilan ettiği 1992 yılına kadar geriye gitmektedir. Moğolistan ayrıca bölgesel bir NWFZ’nin oluşturulması için çağrıda bulunmuştur. CANWFZ girişimiyle ilgili ilk resmi teklif, Özbekistan’ın komşularına olan güvensizliğinden dolayı,⁴²¹ İslam Kerimov tarafından 1993’te Birleşmiş Milletler Genel Kurulunun 48. oturumunda yapılmıştır. NWFZ konusunda bölgesel mutabakatın olmamasından dolayı, Özbekistan ve Kırgızistan’ın 1994 – 1996 yıllarında yaptıkları öneriler sonuçsuz kalmıştır. Benzer öneriler, AGİT’in 1996’da Lizbon’da gerçekleştirdiği zirvede de gündeme getirilmiştir.⁴²² CANWFZ’in kuruluşu, 1997 tarihli Birleşmiş Milletler Kararıyla da desteklenmiştir.⁴²³ Ancak 27 Şubat 1997’de Orta Asya’nın beş devlet başkanının bir araya gelerek imzaladıkları Almatı Deklarasyonu kapsamında CANWFZ’in oluşturulmasına karar vermeleri, bu alanda atılmış en önemli

421 C. Kucia, “Central Asian states negotiate nuclear-weapon-free-zone”, Arms Control Association, Kasım 2002.

422 Organization of Security and Cooperation in Europe, “Lisbon document from the Lisbon summit”, Aralık 1996, <http://www.osce.org/docs/english/1990-1999/summits/lisbo96e.htm>, 12 Eylül 2006.

423 “Russia and Central Asia”, <http://www.bits.de/NRANEU/CentralAsia.html>, 18 Kasım 2005.

adım olmuştur. Beş Orta Asya ülkesinin temsilcileri, Eylül 2002'de Özbekistan'ın Samarkant şehrinde gerçekleştirilen toplantıda, CANWFZ'in kurucu anlaşmasının metni üzerinde mutabık kalmışlardır.⁴²⁴ 1997'de başlayan görüşmeler beş yıl sürmüştür. 8 Şubat 2005'te Taşkent'te biraraya gelen beş Orta Asya ülkesi, kurucu anlaşmanın nihai metnini imzalamışlardır.⁴²⁵ Anlaşmanın bölümleri arasında Nükleer teknolojinin barışçıl amaçlarla kullanımı, nükleer tesislerin fiziksel olarak korunması ve nükleer silahların güvenli bir şekilde taşınması gibi konular yer almaktadır.⁴²⁶

CANWFZ, oluşturulacak bölgenin etkisinin fazla olmayacağı bilindiğinden, sadece güven tesis edici özelliğine vurgu yapılmıştır. Bu başarısızlığın en önemli gerekçelerinden biri, CANWFZ'in kurucularının Bağımsız Devletler Topluluğu üyesi olmaları ve 1992 tarihli Taşkent Kolektif Güvenlik Anlaşması ve diğer ikili anlaşmalarla oluşturulan Rus nükleer şemsiyesinin dışına çıkamamalarıdır.⁴²⁷ Moskova'nın askeri ve nükleer politikaları, CANWFZ'in işlevsel etkinliğini zayıflatmıştır. Özbekistan ve Türkmenistan Kolektif Güvenlik Anlaşmasına kuşkuyla yaklaşırsalar bile, diğer Orta Asya ülkeleri sözkonusu Anlaşmayı güvenlik politikalarının (özellikle komşusu oldukları Çin bağlamında) vazgeçilmez ögesi olarak görmektedirler.

CANWFZ Anlaşması,⁴²⁸ nükleer silahların veya diğer nükleer patlayıcı aletlerin araştırılması, geliştirilmesi, üretilmesi, depolanması, elde edilmesi, muhafaza edilmesini veya bu amaçlarla yardım alınması veya teşvik edilmesini taraf ülkelere yasaklamaktadır. Üye ülkeler, anlaşmanın yürürlüğe girdiği tarihten itibaren 18 ay içerisinde Uluslararası Atom Enerji Ajansı ile gerekli işlemlerin başlatılmasını kabul etmektedirler. Aynı zamanda taraflar, diğer ülkelerle ilişkilerinde ve ihracat kontrol rejimlerinin düzenlenmesi, nükleer silahların ve tesislerin korunması bağlamında IAEA'nın standartlarına

424 A. Khan, 'Nuclear-weapon-free zones (NWFZ) at a glance', Arms Control Association, Temmuz 2003.

425 "Central Asian Nuclear-Weapons-Free-Zone (CANWFZ)", Inventory for International Nonproliferation Organizations and Regimes, Center for Nonproliferation Studies, http://www.nti.org/e_research/official_docs/inventory/pdfs/canwz.pdf, 5 Aralık 2006.

426 "Russia and Central Asia", <http://www.bits.de/NRANEU/CentralAsia.html>, 18 Kasım 2005.

427 R. Allison, 'Policy Cooperation in Central Asia', in Roy Allison and Lena Jonson, eds, Central Asian Security (London: Royal Institute of International Affairs, 2001), 224.

428 Anlaşma, konsensüs üzerine değiştirilebilmektedir. Anlaşmanın tam metni için bkz.: http://www.cns.miis.edu/pubs/week/pdf_support/060905_canwz.pdf

uymayı kabul etmektedirler. Anlaşma, CANWFZ'in yürürlüğe girdiği tarihten önce imzalanmış anlaşmaların taraflara yüklediği hak ve yükümlülükleri ortadan kaldırmamaktadır. Bu madde üzerinde, Orta Asya ülkeleri ve bazı nükleer güçler (özellikle ABD, İngiltere ve Fransa) arasında görüş ayrılıkları yüze çıkmıştır.⁴²⁹ Washington'un karşı çıktığı bu maddeye göre, Rusya, 1992 tarihli Taşkent Kolektif Güvenlik Anlaşması kapsamında, gelecekte Orta Asya üzerinden nükleer silahları taşıma ve konuşlandırma hakkını muhafaza etmektedir.

CANWFZ'in ve bölgede nükleer yayılmazlığın başarılı bir şekilde sürdürülebilmesi için, bölge ülkelerinin nükleer tehditlere ve güney komşularındaki istikrarsızlıklara karşı güvenliğinin garanti altına alınması gerekmektedir. Ayrıca Orta Asya ülkelerinin kendileri de, topraklarındaki terörizm tehdidiyle mücadele edebilmek için gerekli araç ve imkanları bulmak zorundadırlar. Bu sadece askeri hareket anlamına gelmemekte ve ülke içi siyasal düzenlemeleri de kapsamaktadır. Etkin sınır güvenliğinin oluşturulması ve güvenlik birimlerinin güçlendirilmesi, terörizme karşı mücadelede kilit rol oynamaktadır. Bu aynı zamanda nükleer silahların yayılmasını engellemenin de bir önkoşuludur. Bu anlamda CANWFZ, nükleer yayılmazlığın hayata geçirilmesinde bölge ülkeleri için çok önemli bir fırsat olarak görülmelidir.

iii. Bışkek Uluslararası Terörizm Konferansı

Bışkek Uluslararası Terörizmi Önleme ve Karşı Mücadele Konferansı, Kırgızistan'ın daveti üzerine, AGİT ve BM Uyuşturucu Kontrol ve Suç Önleme Ofisi tarafından 13 – 14 Aralık 2004 tarihleri arasında düzenlenmiştir. Orta Asya'da güvenlik ve istikrarın geliştirilmesini amaçlayan konferans Deklarasyonu'nda belirtildiği gibi, Bışkek Konferansı'nın ana hedefi, Orta Asya ülkelerinin terörizme karşı mücadele yeteneklerini ve kapasitelerini

429 "Central Asian Nuclear-Weapons-Free-Zone (CANWFZ)", Inventory for International Nonproliferation Organizations and Regimes, Center for Nonproliferation Studies, http://www.nti.org/e_research/official_docs/inventory/pdfs/canwz.pdf, 5 Aralık 2006.

güçlendirmek ve mevcut siyasi ve toplumsal çatışma risklerini önlemek olarak tespit edilmiştir. Bişkek Konferansı Eylem Planı'nda, terörle mücadele birimleri, suç örgütleriyle ilgili güvenlik kurumları ve sınır kontrol birimleri arasında işbirliğinin tesis edilmesi ve bu konuda Orta Asya ülkelerine her türlü desteğin sağlanması öngörülmüştür.⁴³⁰

Konferans'ta konuşan Kırgızistan Dışişleri Bakanı Muratbek Imanaliev, ABD'deki trajik olayların ve Afganistan'daki gelişmelerin, bölgedeki sorunların boyutlarının anlaşılması bakımından, üye ülkelerin dikkatlerinin tekrar yakın işbirliğine odaklanmasına neden olduğunu belirtmiştir.⁴³¹ Bişkek yönetimi, AGİT ve İslam Konferansı Örgütü gibi uluslararası kuruluşların ülkeler arasında karşılıklı anlayışı pekiştirerek güvenlik ve istikrara sağladığı katkıyı iyi bir şekilde değerlendirmektedir.

Konferans sonrasında kabul edilen eylem planı, terörizmle mücadeleyi amaçlayan AGİT – Bükreş Eylem Planıyla benzer parametreleri savunmaktadır. Bilindiği gibi, AGİT'in terörizmin önlenmesi ve mücadele edilmesi konusundaki en önemli belgeleri arasında Bükreş Eylem Planı (2001), Bişkek Eylem Programı ve AGİT Terörizmle Mücadele ve Önleme Şartı (2002) yer almaktadır.⁴³² Bu açıdan Bişkek Konferansı hem güncel anlamı hem de sonuçları bakımından oldukça önemli bir toplantıdır. Bişkek Konferansı Deklarasyonunda, katılımcılar, uluslararası toplumun ortak ve kapsamlı bir işbirliği girmeksizin terörizme karşı savaşta başarıya ulaşmasının mümkün olmadığını teyit etmişlerdir. Aynı zamanda üyeler, terörizmle mücadele ederken insan haklarına ve hukukun üstünlüğü gibi ilkelere bağlı kalacaklarını teyit etmişlerdir.⁴³³

430 "Russia and Central Asia", <http://www.bits.de/NRANEU/CentralAsia.html>, 18 Kasım 2005.

431 "OSCE-U.N. Conference on Terrorism Adopts Action Plan", Campaign Against Terrorism, Embassy of the United States, Caracas, Venezuela, Public Affairs Office, Conference held December 13-14 in Bishkek, Kyrgyz Republic, <http://caracas.usembassy.gov/default.htm>, 2 Aralık 2006.

432 OSCE Commitments and International Legal Instruments Relating to Terrorism, A Reference Guide, July 2003, www.osce.org, 23 Mayıs 2005.

433 "OSCE-U.N. Conference on Terrorism Adopts Action Plan", Campaign Against Terrorism, Embassy of the United States, Caracas, Venezuela, Public Affairs Office, Conference held December 13-14 in Bishkek, Kyrgyz Republic, <http://caracas.usembassy.gov/default.htm>, 2 Aralık 2006.

Devletlerin ve uluslararası örgütlerin geniş katılımı neticesinde konferans sonrasında bir Eylem Planı kabul edilmiştir; buna göre terörizmle savaş ve önleyici tedbirler ayrıntılı bir şekilde açıklanırken, Orta Asya ülkelerinin karşı karşıya kaldıkları tehdit unsurları üzerinde önemle durulmuştur. Katılımcılar bu plan kapsamında Orta Asya ülkelerinin özel ihtiyaçlarını dikkate alarak, bölge ülkelerinin sınırlarını kontrol edecek düzeyde kapasitelerinin artırılması, sürdürülebilir ekonomik kalkınmanın teşvik edilmesi, terörizm, organize suçlar ve uyuşturucu kaçakçılığıyla mücadeleyi yürüten devlet kurumlarının güçlendirilmesi amacıyla bölge ülkelerine finansal ve teknik yardımların sağlanmasını kabul etmişlerdir.

iv. Orta Asya Barış Gücü Taburu (CENTRASBAT)

CENTRASBAT (Orta Asya Barış Gücü Taburu / The Central Asian Battalion), askeri tatbikatlar serisine verilen genel isimdir ve barış koruma / insani yardım operasyonları üzerinde odaklanarak Orta Asya ülkeleri arasındaki etkileşimi ve işbirliğini geliştirmeyi hedeflemektedir. Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan'ın oluşturduğu Orta Asya Ekonomik Topluluğu (CAEC), Aralık 1995'te oluşturulan ortak Savunma Bakanları Konseyinde askeri ve güvenlik alanında işbirliğine gidilmesi yönünde karar almıştır. 1996'da Konsey, [535 kişilik]⁴³⁴ üçlü Orta Asya Tugayı'nın (CENTRASBAT) oluşturulmasını karara bağlamıştır. Bu barış koruma tugayı, askeri tatbikatları, hava savunma ve savunma taleplerini koordine etmektedir. Tacikistan CAEC'e 1998'de katılmıştır; ancak bölge ülkelerinin ekonomik kaynaklarının kıtlığı ve siyasi iradenin zayıflığı, CENTRASBAT'ın askeri içerikli gösterilerden öte bir ağırlığa kavuşmasını önlemiştir.

CENTRASBAT tatbikatları, Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan'da gerçekleştirilmiştir. Diğer katılımcı ülkeler arasında Rusya, Ukrayna, Türkiye, İngiltere, Gürcistan, Azerbaycan ve Moğolistan bulunmaktadır. Washington,

434 Jim Nichol, *Central Asia's New States: Political Developments and Implications for U.S. Interests*. December 19, 1996; NATO after Enlargement: New Challenges, New Missions, New Forces, Der.: S. Blank. Carlisle Barracks, Pa., 1998, 237.

Orta Asya bölgesinde oluşturulan ortak askeri girişimlerden sadece CENTRASBAT'ı desteklemiştir. Başlangıçta CENTRASBAT, ABD Atlantik Komutanlığı tarafından finanse edilirken, günümüzde, Amerikan Silahlı Kuvvetleri'ndeki yeniden yapılanmaya bağlı olarak merkezi Tampa'da bulunan ABD Merkez Komutanlığı'na (CENTCOM) devredilmiştir.

CENTRASBAT, ordular arası ilişkilerin ve Orta Asya ülkeleriyle diğer bölge orduları arasında güvenliğin güçlendirilmesini öngörmektedir. Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve ABD ordularının ulusal barış koruma birlikleri, bu tatbikatlara katılarak barış koruma ve insani operasyonlarla ilgili kapasitelerini geliştirmekte ve tecrübelerini paylaşmaktadırlar. Tatbikatların NATO üyesi ülkelerin orduları için pratik değeri yüksek bir fırsat teşkil ettiği kuşkusuzdur.

Ağustos 1997'de Kazak, Özbek ve Kırgız birlikleri CENTRASBAT projesi kapsamında Kuzey Carolina'daki Fort Bragg'de (ABD) askeri eğitim almışlardır. CENTRASBAT tatbikatları, başlangıçta sadece üç Orta Asya ülkesini kapsarken, kısa zamanda uluslararası barış koruma ve insani yardım girişimlerine farklı ülke ordularının katılımıyla genişlemiştir. Tatbikatların en önemli hedeflerinden biri de üç Orta Asya ülkesinin, diğer devletlerin ordularıyla, özellikle NATO'nun uyguladığı standartlarda, birlikte çalışma yeteneklerini artırmak olmuştur. CENTRASBAT' 97 – 98 – 99 tatbikatları hem Orta Asya bölgesinde, hem de diğer katılımcı ülke topraklarında gerçekleştirilirken, NATO'nun Barış için Ortaklık programı tatbikatlar için uygun bir zemin hazırlamıştır.⁴³⁵

Eylül 1997'de Kazakistan ve Özbekistan'da, aralarında ABD'nin 82. hava tümeninden 500 civarındaki asker ve subayın da bulunduğu CENTRASBAT' 97 tatbikatları gerçekleştirilmiştir; Amerikan birlikleri, dünya tarihinde bir rekora imza atarak 17 saatlik aralıksız uçuştan sonra iniş yapmışlardır. Bu çalışmalarda Türk Silahlı Kuvvetleri önemli bir rol oynamıştır. Ankara'daki, NATO Barış İçin Ortaklık Eğitim Merkezi'nde, Orta

435 "CENTRASBAT", GlobalSecurity.org, <http://www.globalsecurity.org/military/ops/centrasbat.htm>, 4 Aralık 2006.

Asya ülkelerine mensup pek çok subay eğitilmiştir.⁴³⁶ Tatbikatlara Türkiye'nin yanı sıra, Rusya'nın askeri birlikleri de katılmıştır. Rus birliklerinin başlangıçta tatbikatlara katılımı öngörülmemiş olsa bile, Moskova'nın baskısı sonucu "siyasi düzeltme" yapılarak Rusya da dahil edilmiştir.⁴³⁷

Orta Asya Barış Gücü Taburunun oluşturulması, ilgili ülkelerin Rusya'nın yönlendirmesi olmadan ve BDT çerçevesi dışında, askeri alandaki ilk ortak girişimleridir. CENTRASBAT' 98 tatbikatı, 22 – 28 Eylül tarihleri arasında Türkiye, ABD ve Rusya dahil 8 ülkenin ve toplam 1,400 askerin katılımıyla Özbekistan'da ve Kırgızistan'da gerçekleştirilmiştir. Öte yandan, CENTRASBAT içinde Kazakistan ile Özbekistan arasında bir rekabet yaşandığı ve iki tarafı uzlaştırmaya muvaffak olamayan ABD'nin, bu sebeple, önümüzdeki dönemde CENTRASBAT faaliyetlerini yavaşlatacağı ileri sürülmektedir.⁴³⁸

Tatbikatlar devam ederken, ABD Silahlı Kuvvetleri Atlantik Komutanlığı'ndan General G. Shien, ABD'nin, Birleşmiş Milletler tarafından onaylanması halinde Orta Asya'da gerçekleştirilecek her türlü barış koruma operasyonuna katılmaya hazır olduğunu açıklamıştır. General Shien, ABD ordusunun Orta Asya bölgesine gönderilebileceği ihtimalini resmi olarak açıklayan ilk kişidir. Ayrıca General, başarıyla gerçekleştirilen tatbikatlara atıf yaparak, ABD'nin dünyada ulaşamayacağı bir ülkenin bulunmadığını iddia etmiştir.⁴³⁹ Amerikalı generalin bu açıklamaları, provokatif bir üslup taşıdığı ve bölgenin stratejik ve siyasi karakterini yeterince yansıtmadığı yönünde eleştirilmiştir.⁴⁴⁰

Bazı uzmanlara göre, CENTRASBAT, hedefleri belirsiz küçük ölçekli bir oluşum olmaktan öteye geçememiş ve "hareketsiz ve sadece gösterişten

436 Ali Topuz, "Avrasya'da barış ve güvenlik", <http://www.evrasya.org>, 4-5 Aralık 2004 tarihinde Gazi Üniversitesi'nde yapılan "Avrasya Sempozyumu"nda yapılan konuşma metninden alınmıştır.

437 Jim Nichol, Central Asia's New States: Political Developments and Implications for U.S. Interests, 19 Aralık 1996; NATO after Enlargement: New Challenges, New Missions, New Forces, Der.: S. Blank. Carlisle Barracks, Pa., 1998, 237.

438 Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri ve Bölge Ülkeleri İlişkileri ÖİK Raporu, Ankara 2000, <http://ekutup.dpt.gov.tr/turkcumh/oik528.pdf>, 23.

439 Jim Nichol, a.g.m.

440 Blank S. U.S. Military Engagement with Transcaucasia and Central Asia, 31-32.

ibaret” kalmıştır.⁴⁴¹ Özbekistan’ın diğer bölge ülkeleriyle ilişkilerindeki gerilimler ve siyasi ve ekonomik alanlarda bölgesel entegrasyon girişimlerinin başarısızlıkla sonuçlanması, CENTRASBAT’ın Orta Asya’da güvenlik ve istikrarın gerçek güvencesi haline dönüşmesini engellemiştir. Bölge ülkeleri için güvenlik garantisi veremeyen ne CENTRASBAT, ne de NATO’nun Barış için Ortaklık programı, Bağımsız Devletler Topluluğu ve Kolektif Güvenlik Anlaşmasının sunduğu askeri – siyasi yapılanmanın alternatifi olabilmıştır. Kaldı ki NATO’nun kendisi de, Orta Asya bölgesindeki çıkarlarının Türkiye tarafından gözetilmesini öngörmüş ve bu amaçla asker kadroların yetiştirilmesi için Türkiye’de bir bölgesel PfP Merkezi açılmıştır.⁴⁴² Ancak Ankara’nın bölgedeki liderliğini bir türlü hazmedemeyen Orta Asya ülkeleri, bu konuda Türkiye’nin üstlendiği rolü desteklememişlerdir.

b. Rusya – Çin Eksenli Bölgesel Güvenlik Mimarisi

Moskova – Pekin eksenli bölgesel güvenlik yapılanmasının en bariz örneği Şanghay İşbirliği Örgütü’dür. Örgütün tarihsel arkaplanı, kurumsal yapısı ve bölge ülkeleri açısından önemi daha sonra ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır.

Halihazırda Orta Asya bölgesini de içine alan (Türkmenistan hariç) bütünleşme hareketlerinden en iddialı olanı Şanghay İşbirliği Örgütü’dür. Her şeyden önce Şanghay İşbirliği Örgütü, “*kuzeyi istikrarlı, doğusu endişeli ve batısı karışık*” bir Çin’in bölgedeki güç boşluğunu doldurmaya yönelik hamlelerinden birisi olarak doğmuş ve tamamen Çin’in inisiyatifiyle kurulmuştur. Teşkilatın adını Çin’in ekonomik gücünün adeta simgesi olan Şanghay kentinden almış olması da bir tesadüf değildir. Aslında böylesi bir tespitten yola çıkarak, gelecekte Çin’in bölgesel ve küresel önceliklerinin

441 Central Asian Security: the New International Context, 233.

442 NATO after Enlargement: New Challenges, New Missions, New Forces, 172.

temel paradigmalarının büyük ölçüde ekonomik eksenli bir eğilimle şekilleneceği iddia edilebilir.⁴⁴³

Rusya ve Çin'in öncülüğündeki ŞİÖ, uluslararası alanda yakından takip edilmeye başlanan ve Asya kıtası ile dünyada önemi her geçen gün artan bir örgüt haline gelmiştir. Nitekim Pakistan, Hindistan ve İran gibi devletler ŞİÖ'ye katılmak konusundaki isteklerini açık bir şekilde dile getirirken, Türkiye'nin de örgütle, "gözlemci" statüsüyle ilişki kurma girişimleri bulunmaktadır.⁴⁴⁴

Daha önce de belirtildiği gibi, "büyük sorunları olan küçük devletler"⁴⁴⁵ olarak değerlendirilen Orta Asya ülkelerinin, bağımsızlıklarının ilk yıllarında Amerikan dış politika öncelikleri arasında oldukça önemsiz bir yere sahip olduğu söylenebilir; Washington'un öncelikli hedefleri arasında orta vadeli siyasi istikrar ya da uzun vadeli ekonomik kalkınmadan ziyade nükleer silahların yayılmazlığı ve enerji güvenliği yer almıştır⁴⁴⁶. Bunun sonucunda da bölge ülkeleri acil güvenlik ve ekonomik ihtiyaçları için Rusya ve Çin'e yönelmişlerdir. Orta Asya ülkelerinin ŞİÖ'ye katılımı, aynı zamanda bölge ülkelerine, radikal dini gruplarla ve terörizmle mücadele için Rus ve Çin askeri ve siyasi gücünü bölgeye çekme imkanı vermektedir.

ŞİÖ, özellikle 11 Eylül terör saldırıları sonrasında ABD'nin Orta Asya bölgesine yerleşmesi sonrasında daha aktif bir örgüt halini almıştır. Bu bağlamda, üye devletlerin Haziran 2002'de imzaladıkları ve açıkladıkları deklarasyon önemlidir. Örgüt "uluslararası terör, etnik ayrımcılık ve radikal dini gruplarla" mücadele etme kararı almıştır. Bu kararla ŞİÖ, 11 Eylül'ün

443 Şatlık Amanov, "Şanghay İşbirliği Örgütü: Orta Asya'ya Yeni bir Demirperde mi İniyor?", Stradigma – Vizyon Çalışmaları (Aylık Strateji ve Analiz e-dergisi), Sayı 11, Aralık 2003.

444 İran'ın, Hindistan'ın ve Pakistan'ın, ŞİÖ'ne "gözlemci" statüsünde dahil olduğu ve kısa sürede "tam üye" olmayı bekledikleri bir süreçte, Türkiye'nin bu örgüte belirgin bir ilgi göstermemesi anlaşılır olmaktan uzaktır. Dış politikada Türkiye'nin ABD ve AB arasında sıkışmış bir görüntü verdiği mevcut tabloda, ŞİÖ'ne gösterilecek en ufak bir ilgi, hem ABD, hem de AB karşısında Türkiye'ye hareket serbestisi sağlayacak; bu iki aktör nezdinde Türkiye'nin müzakere ve pazarlık gücünü artıracaktır. İlave olarak, eğer Çin'in uluslararası politikada yükselen güç olduğu bir gerçek ise, ŞİÖ'ndeki varlığı, Türkiye'yi ister istemez bu örgüt içinde öne çıkaracaktır. Asya'daki Türk Cumhuriyetlerinin Türkiye'nin etrafında bir araya gelmesi ve Batının bu örgüt nezdinde Türkiye'ye yüklemek isteyeceği misyon, ŞİÖ içinde, Türkiye'yi güçlü kılacaktır. Bu konuda daha fazla bilgi için bkz.: Osman Metin Öztürk, "Asya'nın Türk Dış Politikasındaki Güncel Anlamı Üzerine", Jeopolsar Cilt 2, Sayı 6, Mayıs 2006, <http://www.jeopolsar.com/1.htm>, 4 Kasım 2006.

445 Şatlık Amanov, "Şanghay İşbirliği Örgütü:...

446 Robert Cutler, "The West's Irreducible Interests in Central Asia," Focus (Newsletter of Center for Post-Soviet Studies) Vol. 3: No. 11 (November 1996), 1-2.

ardından terörle mücadeleyi hedef olarak belirleyen ilk uluslararası örgüt olmuştur. Bu gelişmelerin ardından örgüt bünyesindeki silahlı kuvvetlere yönelik çalışmalar hızlandırılmış ve 6-12 Ağustos 2003 tarihlerinde ilk askeri tatbikat gerçekleştirilmiştir. Bu tatbikatla, üye ülke ordularının koordinasyonu konusunda önemli bir adım atılmıştır.⁴⁴⁷ Yine Ağustos – Eylül 2004'te ŞİÖ çerçevesinde Kazak, Rus ve Çin askerlerinin katılımıyla ortak uluslararası terör karşıtı tatbikatlar düzenlenmiştir. 17 Haziran 2004'te Taşkent'te, terörizmle mücadele alanında bilgi ve istihbarat paylaşımının koordinasyonunu amaçlayan Bölgesel Anti – Terör Merkezi açılmıştır. Ekim 2004'te ise, Rusya, Beyaz Rusya, Kazakistan, Kırgızistan, ve Çin, kara para aklama girişimlerini engelleme ve terörizmin finans kaynaklarının kurutulmasını yürütecek bir Avrasya Grubunun oluşturulduğunu açıklamıştır.⁴⁴⁸

Öte yandan, Orta Asya bölgesi, Rusya'nın olduğu kadar Çin jeopolitiği açısından da son derece önem arz etmektedir. Birçok asgari müşterek noktalara sahip bulunan iki bölgeden biri, yani Doğu Türkistan (Sincan) Çin sınırları içerisindedir ve burada siyasi bağımsızlık talebinde bulunan hareketler Çin tarafından toprak bütünlüğüne yönelik bir tehdit olarak algılanmaktadır. Pekin yönetimi, Çin Dışişleri Bakanı Li Chaosin'in de teyit ettiği gibi,⁴⁴⁹ Doğu Türkistan İslami Hareketi'nin güçlerini sadece Çin'i değil, Orta Asya ülkelerinin de güvenlik ve istikrarını tehdit ettiğini savunmaktadır. Ayrıca yapay sınırların zorladığı ve kısmen sosyo-kültürel dinamikler bağlamında açıklanabilecek etnik, dini ve teritoryal çatışma ve istikrarsızlıklar Orta Asya bölgesinin en temel gerçeği olmanın ötesinde, bölgede hayati çıkarları olan diğer güçleri de ilgilendiren bir husustur. Hatta bu tür sorunların, bölge ülkelerinin gayr-i ihtiyari de olsa bir araya gelmelerini sağlayarak entegrasyon çabalarının desteklenmesindeki en önemli etkenlerinden biri olduğu söylenebilir.

447 Gürol Kırac, "Çin'in Orta Asya Stratejisi", Jeopolsar Cilt 2, Sayı 6, Mayıs 2006, <http://www.jeopolsar.com/14.htm>, 11 Temmuz 2006.

448 Bulat K. Sultanov, "Шанхайская организация сотрудничества – инструмент региональной безопасности в Центральной Азии?", Der.: Anja H. Ebnöther, Maj Ernst M. Felberbauer, Martin Malek, Facing the Terrorist Challenge -Central Asia's Role in Regional and International Co-operation, Vienna and Geneva, April 2005, 268.

Doğu Türkistan'daki otoritesini korumak dışında, Orta Asya'nın enerji kaynaklarına erişim güvenliğini garantiye almak isteyen Çin, Ortadoğu petrolleri üzerinde kontrolü sağlamış olan ABD'nin Orta Asya ve Hazar bölgesinde de olası bir kontrolünü veya etkisini engellemek amacıyla, bölge devletleriyle işbirliği sürecini hızlandırmıştır. Şanghay Beşlisi ile Orta Asya'da oluşturulan ve ABD'yi dışarıda bırakan söz konusu inisiyatif, ABD'nin Asya denklemine güçsüzleşmesine neden olmuştur. Potansiyel bir küresel güç olan Çin, Avrasya satranç tahtasında hala büyük bir oyuncu olduğunu üstü kapalı ilan etmek suretiyle, bölgede ABD ile bir mücadelenin içerisine girmiş bulunmaktadır.

Kısaca Çin, Orta Asya'yı bir stratejik çıkar kuşağı olarak görmektedir. Çin'in ulusal çıkarları ve bu çıkarları gerçekleştirme amacına yönelik olarak kullandığı yöntemler, Sovyetler Birliği'nin dağılmasını takip eden yıllar içerisinde değişikliğe uğramıştır. Aslında ŞİÖ'yü Rusya ve Çin'in Orta Asya bölgesindeki çıkarlarını korumaya yönelik yeni dönemde kullanabilecekleri araçlardan birisi olarak değerlendirmek mümkündür. ŞİÖ'nün bölgesel işbirliği için bir model forum olma ihtimali ne kadar cazibeli olursa olsun, gerçek şudur ki Rusya ve Çin tarafların teritoryal bütünlüğünü garanti altına alırken Batı etkisini azaltan yeni bir "bölgesel güvenlik mimarisi" inşa etmek için⁴⁵⁰ ŞİÖ'yü kullanmak istemektedirler.

Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'in, 1-3 Aralık 2002 tarihleri arasında gerçekleştirdiği Çin ziyaretinde imzaladığı uluslararası alanda işbirliğini öngören 8 maddelik anlaşmada Şanghay İşbirliği Örgütü'nün fonksiyonunu artırmaya yönelik bir maddenin de bulunması, aslında iki ülkenin ŞİÖ'ye verdikleri önemin bir işareti olarak değerlendirilebilir. ŞİÖ eksenindeki son gelişmeler de Putin'in "uluslararası sistemde meydana gelen hızlı gelişmeler Rusya ile Çin arasındaki ilişkilere stratejik bir nitelik kazandırmıştır" şeklindeki sözlerini teyit eder niteliktedir.⁴⁵¹

449 Республика, 29 Ekim 2004.

450 Stephen Blank, "The Shanghai Cooperation Organization and its Future," Central Asia & Caucasus Analyst, 22 Mayıs 2002.

c. BDT Güvenlik Şemsiyesi ve Kolektif Güvenlik Antlaşması

Rusya'nın Orta Asya'daki askeri ve güvenlik alanlarındaki girişimleri, bölge ülkelerinin hem birbirleriyle hem de Rusya ile ilişkilerinde daha dostane ve işbirlikçi olmalarını sağlamayı hedeflemiştir. Ağustos 2004'te Kırgızistan'da, Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü'ne bağlı (CSTO) Ortak Acil Müdahale Gücü, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Rusya'nın katılımıyla geniş çaplı bir askeri tatbikat gerçekleştirmiştir. 2001'de oluşturulan Acil Müdahale Gücü, ayrılıkçı hareketlere karşı yürütülen mücadelenin operasyonel kolunu oluştururken, Moskova'daki BDT Anti – Terör Merkezi bu tür operasyonların “beyni” olarak görülmektedir.⁴⁵² Rusya, Ekim 2004'te Duşanbe'de gerçekleştirilen Orta Asya İşbirliği Örgütü (CACO)⁴⁵³ zirvesine de katılmıştır.

Orta Asya'da işbirliğinin sağlanmasına yönelik en güçlü kurumsal yapı, BDT'dir. Söz konusu örgüt, eski Sovyet cumhuriyetleri arasındaki bağları canlı tutmak ve “yakın çevre”sindeki nüfuzunu sürdürmek amacıyla Rusya'nın girişimleriyle kurulmuştur. BDT'nin oluşumunun ilk adımı olarak, Beyaz Rusya, Rusya ve Ukrayna Devlet Başkanları 8 Aralık 1991'de Minsk'te bir araya gelerek Bağımsız Devletler Topluluğu Kuruluş Anlaşmasını imzalamışlardır. 21 Aralık 1991'de, BDT'nin kuruluş anlaşmasına ek olarak kabul edilen Protokol'le örgüt 11 üye ülke tarafından (beş Orta Asya ülkesi, Rusya, Beyaz Rusya, Ukrayna, Moldova, Ermenistan ve gözlemci olarak Azerbaycan) resmen kurulmuş ve Almatı Deklarasyonunu kabul etmiştir. 1993 tarihli BDT Şartı, uluslararası güvenlik, silahsızlanma ve silahların kontrolü ve iç güvenliğin BDT çerçevesinde askeri gözlemciler ve ortak barış gücü oluşturularak sağlanması konularında üye ülkelere birtakım hak ve yükümlülükler getirmektedir. Yakın dönemde, Orta Asya ülkeleri ortaklık

451 Şatlık Amanov, “Şanghay İşbirliği Örgütü:...”

452 'Central Asia: Joined-Up Security', by Leila Saralaeva, IWPR, RCA no. 307, 12 Ağustos 2004

453 2002'de Orta Asya İşbirliği Teşkilatı (CACO) adını alan örgüt 1994 yılında Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan tarafından kurulmuştur. Orta Asya İşbirliği Teşkilatı başlangıçta Orta Asya Birliği adıyla kurulmuştur; dış politikasında tarafsızlık stratejisini benimsemiş olan Türkmenistan birliğe katılmazken, Tacikistan 1998'de iç savaş sona erdikten sonra birliğe üye olmuştur. 2004 yılından bu yana Rusya da teşkilatın üyeleri arasında bulunmaktadır.

ilişkilerini çeşitlendirme politikasını benimsediklerinden, BDT üyesi ülkeler arasındaki ilişkilerde bir soğukluk gözlenmiştir. Buna karşılık Rusya, BDT çatısı altında ikili ilişkilerin geliştirilmesine odaklanmıştır. BDT şemsiyesi altında ortaya çıkan iki yapının, gelecekte Orta Asya ülkelerinin Rusya ile çok taraflı işbirliğine yönelişini sağlayacak temel dinamikler olacağını iddia etmek mümkündür: Kolektif Güvenlik Anlaşması, 15 Mayıs 1992 tarihinde Rusya, Kazakistan, Özbekistan, Tacikistan, Kırgızistan ve Ermenistan (daha sonra Azerbaycan, Beyaz Rusya ve Gürcistan katılmıştır) tarafından Taşkent'te imzalanmıştır. Nisan 1999'da Özbekistan, Gürcistan ve Azerbaycan, örgütün etkisizliği ve aşırı "siyasallaşma"sı dolayısıyla Kolektif Güvenlik Anlaşması'ndan çekildiğini açıklamıştır. Ancak Orta Asya ülkelerinin bölgesel terör tehdidine karşı mücadelelerini, Bağımsız Devletler Topluluğu'nun sunduğu güvenlik şemsiyesi altında yürütmeye meyilli olduğu görülmektedir. Aynı yaklaşımın hukuki ve kurumsal temelini, Mayıs 2001'de Yerevan'da gerçekleştirilen Kolektif Güvenlik Konseyi toplantısının terörizm ve radikal akımlara karşı mücadele hakkındaki bildirisinde de bulmak mümkündür. 1999'da silahlı radikal grupların Kırgızistan'a yönelik gerçekleştirdikleri saldırılar sonrasında, Rusya, Tacikistan, Kırgızistan ve Özbekistan "BDT Güney Kalkanı – 99" ortak askeri tatbikatını gerçekleştirmişlerdir. Nisan 2000'de ise, Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan, BDT Anti-terör Merkezi'nin kurulmasına karar vermişlerdir. Söz konusu Merkez, Rusya Federal Güvenlik Teşkilatı tarafından desteklenmiştir. Mayıs 2001'de, Kolektif Güvenlik Anlaşması çerçevesinde, bölgesel krizlerin çözümü ve terörist saldırılara karşı sınırların korunması amacıyla Ortak Acil Müdahale Gücü oluşturulmuştur. Mayıs 2002'de Moskova'da toplanan Kolektif Güvenlik Konseyi, üyeler arasında askeri ve askeri – teknik konulardaki işbirliğini geliştirmek için CST'nı "Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü" olarak değiştirmeye karar vermiştir.⁴⁵⁴

Örgütün temel hedefleri arasında post – Sovyet coğrafyasında kolektif güvenlik sisteminin oluşturulması ve güvenlik tehditlerine karşı askeri – siyasi

454 "Russia and Central Asia", <http://www.bits.de/NRANEU/CentralAsia.html>, 18 Kasım 2005.

entegrasyonun tamamlanması yer almaktadır. Bu amaçla, koalisyon (bölgesel) güçlerinin oluşturulması ve gerekli silah ve askeri teknoloji yardımlarının sağlanması öngörülmüştür. Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü'nün faaliyetlerinin finansal ihtiyaçları, üye ülkelerin yaptıkları aidatlardan oluşan bütçeden karşılanmaktadır. Her yıl BDT Güney Kalkanı askeri tatbikatları gerçekleştirilmektedir. Örgüt çatısı altında Ortak Acil Müdahale Gücü ve Anti – terör Merkezi bulunmaktadır.⁴⁵⁵

Örgütün kuruluş aşamasında Orta Asya ülkeleri aktif rol almışlardır. Kırgızistan Kant şehrindeki havaalanının, Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü'nün acil müdahale birlikleri için üs olarak kullanılmasına sıcak bakmıştır. Daha sonraları bu askeri üs, tamamen Rusya'nın kontrolüne geçti. Hava üssünde SU-27 avcı uçakları (Afganistan ve Pakistan da dahil, Orta Asya hava sahasının her tarafına operasyonlar düzenleyebilecek kapasitededir), SU-25 saldırı uçakları ve MI-8 çok amaçlı helikopterler konuşlanmıştır. Hava üssünün birincil hedefi, CSTO üyesi ülkelere karşı düzenlenecek her türlü askeri ve terör saldırılarına karşı anında cevap vermek olarak tespit edilmiştir. Öte yandan, hava üssünde Rus yapımı modern savaş uçaklarının bulunması ve üssün terörizm karşıtı koalisyonun Manas'taki hava üssüne çok yakın olması (aralarındaki uzaklık sadece 30 km'dir), bu üslerin askeri potansiyelinin dengeleyici bir unsur olarak ABD ve diğer NATO üyesi ülkeler ile Rusya arasında Orta Asya hava sahanlığının kontrolü amacıyla stratejik bir değer taşıdığı izlenimini vermektedir.

Rusya'nın bölgedeki askeri varlığı 18 Ekim 2004 tarihinde Tacikistan'da Rus askeri üssünün açılmasıyla daha da güçlenmiştir. Söz konusu üs, ülkede konuşlanmış olan 201. Motorize Silahlı Tümeni esas alınarak oluşturulmuştur. Öte yandan, uzun zamandan beri belirsizlik taşıyan ülkedeki Rus subay ve askerlerinin hukuki durumu, Vladimir Putin ile İmomalı Rahmanov arasında imzalanan anlaşma sayesinde çözüme kavuşmuştur. Ayrıca Devlet Başkanları, Tacikistan'da bulunan Nurek (Okno) Uzay İzleme Merkezi'nin mülkiyetinin Rusya'ya devrini öngören çok önemli bir belgeyi

455 Taktogul, a.g.m., 11.

imzalamışlardır. Bu takip istasyonu, uzaydan denetim yapmayı sağlamaktadır. Bu istasyon karşılığında Moskova, Tacikistan'ın 242 milyon Dolarlık borcunu silmiştir. Nurek üssünün bulunduğu topraklar, 49 yıllığına Rusya'ya çok komik bir rakam karşılığında kiraya (yıllık 30 sent) verilmiştir.⁴⁵⁶ Siyasi, güvenlik ve askeri alanlarda Rus diplomasisinin bölgedeki başarıları azımsanmayacak kadar büyüktür; aynı başarıları, Orta Asya ülkeleri arasındaki çoktarafli kurumların oluşum sürecinde de görmek mümkündür.

d. NATO'nun Orta Asya'ya Uzanan Fonksiyonları

NATO Genel Sekreteri Jaap de Hoop Scheffer, Haziran 2004'te İstanbul'da yaptığı bir konuşmada şunları söylüyordu: "İstanbul'da, daha fazla katkıda bulunmak için Ortaklığı'mızı geliştireceğiz. Bazı ortaklarımızın demokratik geçiş süreçlerinde yardımcı olmak amacıyla savunma reformu üzerinde daha çok odaklanacağız. Ayrıca bir zamanlar çok uzak olarak gördüğümüz, ancak şimdi güvenliğimizin bir parçası olduğuna inandığımız Orta Asya ve Kafkasya ile işbirliğimizin geliştirilmesi üzerinde duracağız...". Scheffer'in konuşması, NATO ve Batı için Orta Asya bölgesinin önemini ortaya koyarken, demokratikleşme sürecinin bir unsuru olarak güvenlik sektörü reformunun da önemi vurgulanmaktadır.⁴⁵⁷

Orta Asya ülkeleri, NATO ile ilişkilerini Avrupa – Atlantik Ortaklık Konseyi (EAPC, Euro-Atlantic Partnership Council) kapsamında yürütmektedir. Barış için Ortaklık (PfP) Çerçeve Belgesi, 1994'te Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Özbekistan ve 20 Şubat 2002'de Tacikistan tarafından imzalanmıştır. Orta Asya ve Kafkasya ülkeleriyle pratik işbirliği ve EAPC / PfP faaliyetlerine katılımlarının geliştirilmesi, EAPC'nin 2002 – 2004 Yılları Eylem Planı'nda ayrıntılı olarak ele alınmıştır.⁴⁵⁸

⁴⁵⁶ Sergey Pirojkov, a.g.m., 161.

⁴⁵⁷ Peter K. Forster, "The Terrorist Threat And Security Sector Reform In Central Asia: The Uzbek Case", Ed.: Anja H. Ebnöther, Maj Ernst M. Felberbauer, Martin Malek, Facing the Terrorist Challenge -Central Asia's Role in Regional and International Co-operation, Vienna and Geneva, April 2005, 227.

⁴⁵⁸ "Russia and Central Asia", <http://www.bits.de/NRANEU/CentralAsia.html>, 18 Kasım 2005.

Yine de Şanghay İşbirliği Örgütü'nün Orta Asya'daki ağırlığı her geçen gün artarken, NATO'nun bölgedeki varlığı belirsiz ve kararsızdır. İttifak çevrelerinde, NATO'nun bölge ülkeleriyle bağlarının güçlendirilmesi ve programların yaygınlaştırılması konusunda yaygın bir mutabakatın olduğu bilinmektedir. Bu tespiti, NATO eski Genel Sekreteri Lord Robertson'un 2003 yılında bölgeye yaptığı gezi de doğrulamaktadır. Ayrıca, bölge ülkelerinin beşi de, NATO'nun Barış için Ortaklık programının üyesidirler (Tacikistan 2002'de katılmıştır) ve bu program kapsamında 1997'den beri bölgede tatbikatlar ve eğitim çalışmaları düzenlenmektedir.⁴⁵⁹ Nisan 2003'te NATO'nun Afganistan'daki ISAF güçlerinin komutasını devralması,⁴⁶⁰ ittifakın bölgesel güvenlik denklemindeki konumunu daha da güçlendirmiştir.

Diğer taraftan, Rusya ile Ukrayna arasında doğalgaz konusunda yaşanan sıkıntılar ve İran krizi sebebiyle önemi artan Orta Asya enerji kaynakları için NATO'nun da ilgi duyduğu görülmektedir. NATO PfP Güvenlik Politikası Uzmanı Peter Kovacs, ittifakın Orta Asya'da enerji güvenliğini sağlamak için yeni bir rol arayışında olduğunu iddia etmektedir. Kovacs, NATO'nun bu kapsamda Rusya, Kazakistan ve Türkiye üçlüsü ile yeni stratejiler ürettiğini belirtmiştir. Kazakistan'ı enerji güvenliğinin sağlanmasında bir üs olarak gördüklerini belirten Kovacs, Rusya ile son zamanlarda yakın diyaloga geçildiğini ve Türkiye'nin bölgede rol alabilecek en önemli aktör olduğunu vurgulamıştır. NATO'nun Orta Asya'daki diğer organizasyonlar ile işbirliğine açık olduğuna işaret eden NATO uzmanı, Şanghay İşbirliği Örgütü ile ittifak arasında herhangi bir çatışmanın olmadığını savunmaktadır.⁴⁶¹

Şimdilik, NATO bölgeyle yakından ilgilense bile, Orta Asya ülkelerinin NATO'ya karşı ilgileri oldukça düşüktür. İronik olarak, böylesi bir tutumun temelinde, bazı bölge ülkelerinin başkentlerinde NATO'yu ABD ile ilişkilerden sonra "ikincil en iyi" olarak görme tavrı yatmaktadır. Örneğin, başlangıçta Özbekistan'ın NATO ile ilişkilerini geliştirme çabalarının arkasında, büyük

459 Jim Nichol, Central Asia's New States: Political Developments and Implications for U.S. Interests, 19 Aralık 1996; NATO after Enlargement: New Challenges, New Missions, New Forces, Der.: S. Blank. Carlisle Barracks, Pa., 1998, 236.

460 5 Ekim 2006 tarihinde NATO, Afganistan'daki Amerikan askeri birliklerinin komutasını da kendi kontrolüne almıştır.

461 Zaman Gazetesi, "NATO, Orta Asya enerji güvenliği için yeni rol peşinde", 14 Mayıs 2006.

ölçüde bu örgütü kullanarak ABD ile bağlarını güçlendirme hedefi yatmaktaydı. ABD ile resmi stratejik ilişkiler başarıyla tesis edildikten sonra, Taşkent yönetiminin NATO ile askeri ve diplomatik ilişkilerini sürdürme eğilimi zayıflamıştır. Bu aşamadan sonra NATO ile ilişkilere odaklanmanın, Amerikan güvenlik bağlarının “merkezi” konumuna zarar vereceği düşünülmüştür.⁴⁶²

Dış politikasında “Rusya” faktörünün merkeziliğinden dolayı Kazakistan, NATO’nun yararlılığını anlama konusunda daha pragmatik bir yaklaşım benimsemiştir. Kazakistan ve Özbekistan arasında yaşanan bölgesel liderlik mücadelesi, NATO / PfP programı ve tatbikatları dışında askeri meselelerde iki ülkenin birlikte işbirliğine girmesini engellemiştir. Bu aynı zamanda NATO’nun bölgedeki askeri angajmanını sınırlandırıcı etki yapan bir başka faktörü açıklamaktadır: Orta Asya ülkelerinin kendi aralarında bölgesel askeri ve güvenlik konularında işbirliğine girme konusundaki isteksizliği ve sınırlı kapasiteleri. Gerçi Özbekistan, 1999 ve 2000 yıllarında Tacikistan ve Kırgızistan ile ortak planlama görüşmelerine başlamışsa da, Taşkent’in genel tutumu, bölge ülkelerini “dışlayıcı” ve “küçümseyici” bir yaklaşımı yansıtmıştır. Bu görüşmeleri “ortak” veya “çoktarafli” diye nitelendirmek mümkün değildir.

Dolayısıyla NATO, örneklerine ittifaka üyelik sürecinde rastladığımız Visegrad veya Baltik ülkelerinin aksine, Orta Asya ülkeleri arasında bölgesel işbirliğini teşvik etme fırsatlarını değerlendirmekte oldukça zorlanmıştır. Orta Asya’da NATO temel “ödül”ünü sunmaksızın faaliyet göstermektedir: ittifaka üyelik perspektifi. Bunun içindir ki Orta Asya ülkeleri NATO üyeliği için gerekli siyasi, ekonomik ve askeri koşulları yerine getirmeye çalışmamışlardır. Bölge ülkeleri NATO’nun kendilerini aday olarak bile görmediğine inanmaktadır.

Bu ödül ve teşvik olmadan, ittifakın Orta Asya’daki manivela gücünün zayıf kalacağını iddia etmek mümkündür. Daha önce NATO “ödül” stratejisini, Orta ve Doğu Avrupa’daki eski komünist ülkelerin Silahlı Kuvvetlerinin yeniden yapılandırılması çalışmalarında başarılı bir şekilde kullanmıştır. Orta

462 IFPA background interviews, Tashkent, Temmuz 2003.

Asya'ya gelince NATO'nun eli oldukça zayıf görünmektedir ve açıkça söylemek gerekirse, Amerikan ekonomik yardımlarını ve askeri varlığını bir koz olarak kullanmaya çalışmaktadır. Bu tespitlerden, NATO'nun bölgesel güvenliğe ve terörizm tehdidine karşı ilgisiz kaldığı anlaşılmamalıdır. Burada NATO'nun diğer eski Doğu Bloku ülkelerine yaptığı katkılara bakılarak, Orta Asya ülkelerinin talepleri, güvenlik algılamaları ve endişeleri bağlamında nelerin yapılabileceği veya nelerin yanlış yapıldığı tartışılmaktadır.

ABD'nin Orta Asya ülkeleriyle PfP kapsamındaki işbirliği ve Amerikan askeri birliklerinin CENTRASBAT'a katılımı, kuşkusuz, Washington'un bölgedeki stratejik çıkarlarını hayata geçirmekte ve korumakta pozitif rol oynamıştır. Meşhur İngiliz araştırmacısı R. Ellison'un tespitlerine göre, bölgedeki Amerikan askeri angajmanı, "Rus veya Sovyet dönemi askeri programlar çerçevesinde geliştirilen eğitim rejiminin ve askeri anlayışın yıkanması"na neden olmuştur ve bu şekilde Orta Asya ülkelerinin Moskova'ya olan bağımlılığı temelden zayıflatılmıştır.⁴⁶³

NATO'nun bölgedeki bir başka işlevi, Orta Asya'daki uzun vadeli Batı varlığının (özellikle Amerikan askeri varlığı) Rusya tarafından endişeyle karşılanma olasılığını azaltmaya yarayıp yaramayacağıdır. Bölge ülkelerinin NATO ile çalışma yetenekleri veya istekleri sınırlıdır. Ancak NATO, Rusya'nın Orta Asya'daki askeri angajmanı için önemli bir araçsal rol ve Rusya – Batı arasındaki askeri faaliyetleri koordine etme görevi üstlenebilir. 2000 yılında oluşturulan NATO – Rusya Konseyi çerçevesinde Rusya, bir "de facto" müttefik olarak görülmektedir. Bu açıdan NATO'nun, İttifak güçleri (ABD birlikleri dahil) ile Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü şemsiyesi altında Kant ve Duşanbe'de konuşlanmış Rus birlikleri arasında ortak – birleşik tatbikatların gerçekleştirilmesinde kullanışlı bir mekanizma olarak değerlendirilmesi önemli sayılmalıdır.

463 Central Asian Security: The New International Context, 231-232.

e. Uluslararası İşbirliğinin Orta Asya'da Entegrasyon ve Güvenliğe Kazandırdığı Süreklilik

Terör karşıtı mücadeleyi yürüten uluslararası ittifakın faaliyetleri, yeni dünya düzeninin yapısal unsurları ve kavramsal dinamikleri açısından analiz edildiğinde, Orta Asya bölgesi için bazı tespitlerde bulunmak mümkündür. Yeni uluslararası ilişkiler sisteminin yapısına ve geleceğine dair farklı bakış açılarını dikkate alırsak, Orta Asya'nın teröre karşı küresel savaşta oynadığı rol ve aktif katılımı, bölge ülkelerinin uluslararası topluma ve sistemin kendisine entegrasyonu açısından özel ve bulunmaz bir fırsat sağlamaktadır. Bu rol, aynı zamanda, çerçevesi ve kilit oyuncularını zaten belirlenmiş olan bu düzene bölge ülkelerinin yaptığı bir katkı olarak görülmektedir.

Son yıllarda, savaşlar ve kriz unsurları, Orta Asya ülkelerini bölgede güvenlik ve istikrarın güçlendirilmesi için birtakım iktisadi ve çoktarafli işbirliği mekanizmalarını oluşturmaya zorlamıştır. Bölge ülkelerinin sahip oldukları tecrübeye baktığımızda, bu tür işbirliği girişimlerinin iki düzeyde geliştiği görülmektedir: uluslararası örgütlerle çoktarafli ve devletlerarası düzeyde iktisadi etkileşim.

Günümüzde, Birleşmiş Milletler Orta Asya ülkelerinde demokratik kurumların oluşturulması ve reform çalışmalarının teşvik edilmesi amacıyla değişik programlar uygulamaktadır. Ayrıca Afganistan'a insani yardımların tedarik edilmesi konusunda da bölge ülkeleriyle işbirliğine gidilmektedir. Eski Yugoslavya, Afganistan ve Irak örneklerinde görüldüğü gibi, Birleşmiş Milletler'in Orta Asya ülkeleriyle ilişkilerini güçlendirmesi, bölgesel güvenliğin sürekliliği açısından önemli bir faktör olarak değerlendirilmelidir.

BM'nin yanı sıra Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı da, güvenliği destekleyici yeni yapılanmaların oluşturulmasında aktif bir şekilde rol almaya çalışmaktadır. Bu bağlamda, Avrupa'nın güvenliği açısından bir bütün olarak bölgenin artan stratejik öneminin farkında olan Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı, Orta Asya ülkelerini yeni stratejisinin öncelikleri arasında ele almaktadır. Ancak, günümüzün değişen dünyasında, teşkilatın hala uzun

vadeli roller açısından kesin ve tutarlı bir yaklaşım ve/veya stratejiye sahip olduğu söylenemez.

AGİT'in aksine, NATO'nun bölgesel düzeyde güvenlik ve istikrarı sağlayabilmek için gerekli siyasi, ekonomik, askeri, bilimsel ve diğer kaynaklara sahip ortak bir uluslararası yapı olarak belirmektedir. NATO'nun genişleyen angajmanları ve Rusya ile yeni ilişkileri, ittifakın Avrupa sınırlarını aşarak yeni bölgelerde sorumluluk üstlenmeye çalıştığı görülmektedir. Teröre karşı küresel savaş, Orta Asya bölgesini de kapsayacak şekilde uluslararası ve bölgesel güvenliğin temini sürecinde NATO'nun yeni rolünü güçlendirmiştir. NATO'nun Afganistan'daki misyonu, açıkça bu hedef üzerinde odaklanmıştır ve bu gerekçe, misyonun neden tüm bölge ülkeleri tarafından desteklendiğini bir dereceye kadar açıklamaktadır. Bu, ayrıca, Orta Asya ülkelerinin, uzun vadeli güvenlik ve sürdürülebilir kalkınmayı destekleyecek ve potansiyel imkanlarını bölge ülkeleriyle paylaşacak stratejik ortaklar arayışında olduğunu göstermektedir.

Öte yandan, hem küresel güçlerle iktaraflı ilişkiler (ABD, Rusya, Avrupa Birliği, Çin) hem de uluslararası kuruluşların (Birleşmiş Milletler, NATO, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı, Şanghay İşbirliği Örgütü) şemsiyesi altında yürütülen güvenlik ve askeri konulardaki aktif işbirliği, dış güçlerin bölgesel çıkarlarının ve nüfuz mücadelelerinin dengelenmesine katkı yapmaktadır. Ancak bu, bazen, bölgesel güvenliğı tehdit eden unsurlara karşı yürütülen ortak girişimlerin başarısı (verimliliğı) üzerinde negatif etki yapabilmektedir.⁴⁶⁴ Orta Asya bölgesinde güvenlik ve istikrarın sürdürülebilirliğı büyük ölçüde bu etkileşimin efektif bir şekilde yönetimine bağılı gözükmeğdir. Rusya'nın çıkarları göz önünde bulundurulmaksızın, Orta Asya güvenliğinin analizini yapmak oldukça zordur. Günümüzde Batı ile Rusya arasındaki ilişkilerin belirsiz olması, kaçınılmaz olarak Bağımsız Devletler Topluluğı üyesi ülkelerin dış politika mantığını etkilemektedir. Orta Asya'da terörizmle mücadele kapsamında Rusya, farklı yönlerde hareket etmektedir: BDT entegrasyonunun teşvik edilmesi, Kolektif Güvenlik

464 Sergey Pirojkov, "Геополитические изменения....", 167.

Anlaşması'nın geliştirilmesi, ŞİÖ'nün bölgedeki rolünün güçlendirilmesi, Tacik – Afgan sınırının korunmasına aktif katılımı ve bölge ülkeleriyle anti – terör faaliyetlerinin koordinasyonu v.s. Rusya'nın bölgedeki entegrasyon girişimlerine aktif katılımı, anti – terör faaliyetleri alanında bölgesel işbirliğinin geliştirilmesine farklı boyut kazandırmaktadır. Bölge ülkeleri, Moskova'nın Orta Asya'daki çıkarlarını tanımanın ötesinde, Rusya'yı bölgenin sorunlarının çözülmesinde kilit rol oynayan büyük bir güç olarak görmektedirler.

ABD'nin küresel stratejisine Orta Asya bölgesinin de dahil edilmesi, bölgenin yeni jeopolitik konumunu belirleyen en önemli faktör olmuştur. ABD uzun zamandan beri bölge ülkeleriyle güvenlik ve askeri işbirliği alanında farklı programları uygulamaktadır. Diğer taraftan ABD, istikrar ve güvenliğin vazgeçilmez ögesi olarak gördüğü demokratik ve ekonomik reformları teşvik ederek bölge ülkelerine yardımlarını artırmaktadır. Avrupa Birliği'nin ve özellikle Almanya, İngiltere ve Fransa'nın Orta Asya'daki çıkarları, genel Avrupa güvenlik sistemi açısından bölgenin stratejik öneminin artan bir şekilde kabul edilmesiyle belirlenmektedir. AB, birleşik Avrasya kıtası konseptini hayata geçirmeye çalışmaktadır ve Avrupa'nın komşuları olarak Orta Asya'nın siyasal ve ekonomik bağımsızlığının sürdürülmesinin güvenlik çıkarlarına uygun olduğunu ortaya koymaktadır.

Orta Asya ülkelerinin liderleri, defalarca bölgesel entegrasyon fikrine sıcak baktıklarını açıklamışlardır; ancak mevcut konjonktürde, bu sürecin yeni bir uyarıcıya ve deteye ihtiyacı olduğu kuşkusuzdur. Orta Asya ülkeleri arasındaki güvenlik konularında işbirliğinin geliştirilmesini öngören temel belgelerin başında Nisan 2000 tarihli Taşkent Anlaşması (terörizm, siyasi ve dini aşırıcılık ve uluslararası organize suçlarla mücadele için ortak eylemler hakkında anlaşma) gelmektedir. Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Tacikistan tarafından imzalanan bu anlaşma, Orta Asya güvenlik sisteminin oluşumunun en önemli dayanaklarından biridir. Günümüzde, Orta Asya'daki bölgesel entegrasyon girişimlerinin temelinde terörizme karşı savaş ve askeri işbirliği yatmaktadır. Ancak bölgesel güvenlik sorunsalının, ülkeler arası ekonomik işbirliği çabalarından bağımsız olarak ele alınması mümkün değildir. Terörizm ve dini aşırıcılığa karşı savaşta uzun vadeli başarıları elde

etmek için, kuşkusuz Orta Asya'nın köklü toplumsal ve ekonomik sorunlarının da üstesinden gelmek gerekmektedir.

4. Güvenlik ve Terörle Mücadele Kapsamındaki Yardım Programları

Dış yardımlar, kuşkusuz Amerikan dış politikasının en önemli araçlarından biridir. ABD'nin Orta Asya ülkeleriyle ilişkileri ve ulusal çıkarları, aynı zamanda bölgeye yapılacak dış yardımların niteliğini, seviyesini ve yönünü belirlemektedir. Yine bölge ülkelerinin kalkınma düzeyleri, stratejik önemleri ve terörizme karşı savaştaki rolleri, Washington yönetiminin yardım programları konusundaki tutumlarını yönlendirmektedir. Orta Asya ülkelerindeki "geçiş süreci"nin desteklenmesi ABD için çok önemli olmakla birlikte, bunun ötesinde, terörizmle mücadele, silahların yayılmazlığı ve hertürlü kaçakçılığın önlenmesi gibi hayati konular bulunmaktadır ki bunlar 11 Eylül terörist saldırılarından sonra daha acil küresel sorunlar haline gelmiştir.⁴⁶⁵

Amerika Birleşik Devletleri'nin terörizme karşı savaşı başlatmadan önce, Orta Asya bölgesi, ABD'nin eski Sovyetler Birliği ülkelerine yaptığı yardım programlarında sürekli ihmal edilmiştir. Yardım programları ve işbirliği projelerindeki bu göreceli ihmale rağmen, Orta Asya ülkeleri zengin doğal kaynakları ve stratejik konumları itibarıyla sürekli ABD'nin dikkatini çekmiştir.

Öte yandan ABD, bölgenin taşıdığı potansiyel istikrarsızlık unsurlarıyla yakından ilgilenmektedir. 1990'lı yıllar boyunca, özellikle de Clinton döneminde, ABD küresel barış koruma ve barış yapıcı operasyonlara aktif olarak katılmış ve dış politikasında demokrasi, insan hakları ve ekonomik reformların geliştirilmesini dünyanın farklı bölgelerinde teşvik etmiştir. Bunun yanı sıra Washington, kitle imha silahlarının yayılması, uluslararası terörizm ve uluslararası suç örgütleri gibi yeni sayılabilecek tehditlerin engellenmesi ve

465 Washington File, "U.S. Foreign Assistance to Eurasia Has Increased Anti-terror Focus", distributed by the Office of International Information Programs, U.S. Department of State, <http://usinfo.state.gov>, 2 Kasım 2006.

ortadan kaldırılması konusunda etkin mali, kurumsal ve hukuki mekanizmalar oluşturmaya çalışmıştır. Bu mekanizmalar arasında dış yardımlar ve askeri – güvenlik yardım programları önemli bir yer tutmaktadır. Güvenlik alanındaki yardım programlarının içeriği, büyük ölçüde Washington'un dış politika önceliklerine göre şekillenmiştir.

1990'ların başlarında ABD, bölge ülkelerindeki ekonomik ve siyasi reformları desteklemek için geniş kapsamlı yardım programları başlatırken, bölgede yatırım yapmak isteyen Amerikan şirketlerini teşvik etmiştir; iki taraflı ve NATO bünyesinde oluşturulan Barış için Ortaklık Programı (PfP) eksenindeki çok taraflı ilişkilerle, bölge ülkelerinin askeri yetkilileriyle düşük düzeyde de olsa bağlantılar tesis edilmiştir. Washington'un bu dönemdeki bütün çabalarına karşın, Orta Asya ülkelerinin güvenlik ihtiyacı garanti altına alınamamıştır ve ABD'nin bölge için ayırdığı kaynaklar, örneğin Ukrayna ile karşılaştırıldığında çok sınırlı kalmıştır.⁴⁶⁶

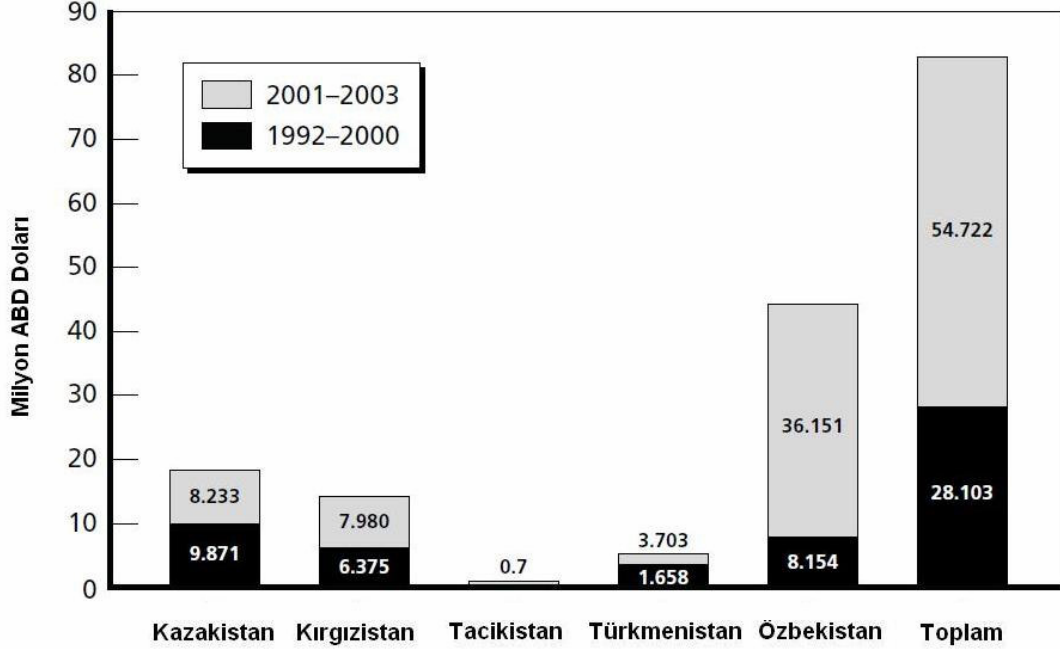
Yine bu dönemde Orta Asya'daki Amerikan stratejisinin birincil önceliğinin, Kazakistan'ın nükleer silahlarının güvenli bir şekilde tasfiyesi ve yayılma tehlikesinin önüne geçilmesi olduğu bilinmektedir. Bu hedeflere, Ortak Tehditleri Azaltma Programı aracılığıyla ulaşılmaya çalışılmıştır. Bu alanda atılmış en önemli adım "Sapphire" Projesi olmuştur. Bu proje kapsamında 1994'te Kuzey Kazakistan bölgesinden 581 kg zenginleştirilmiş uranyum Amerikan uçağıyla Tennessee'deki Oak Ridge Ulusal Laboratuvarına götürülmüştür. Uranyumun Sovyetler Birliği'nin gizli "Alfa denizaltı programı"ndan kalmış olduğu bilinmektedir.⁴⁶⁷

11 Eylül olaylarından sonra, Amerikan Kongresinin bölge için tahsis ettiği yardım ödeneklerinde ciddi artışlar görülmektedir. Nitekim 2002 mali yılında Orta Asya ülkelerine yapılan dış yardımların haricinde, terörizmle savaşın doğrudan bir sonucu olarak, 46.5 milyon Dolarlık ilave yardım onaylanmıştır. Söz konusu yardımın büyük bir bölümü Özbekistan'a ve bir kısmı da bölge ülkelerinin sınır güvenliğinin sağlanmasına tahsis edilmiştir.

466 Bknz.: U.S. Department of State (FY 2000), <http://www.state.gov/documents/organization/2378.pdf>, 23 Aralık 2004.

467 Bu konuda daha fazla bilgi için bknz.: NIS Nuclear and Missile Database (2001).

Tablo – 24: ABD'nin Orta Asya Ülkelerine Askeri Yardımları (IMET/FMF⁴⁶⁸), 1990-2003.

Kaynak: Federation of American Scientists (2005).

Yukarıdaki tablodan da anlaşılmaktadır ki genel yardımların yanı sıra, IMET ve FMF kapsamındaki askeri yardım kalemlerinde de Kalıcı Özgürlük Operasyonu'nun başlamasından sonra büyük bir artış gözlenmiştir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bölgeye yapılan dış yardımların gelişim çizgisinde, 2001 yılı ve sonrasındaki orantısız değişim dikkati çekmektedir.

1990'ların sonlarına doğru birçok Amerikan kuruluşu Orta Asya ülkelerine (özellikle Özbekistan'a) güvenlik yardımları kapsamında askeri eğitim, donanım ve istihbarat sağlamıştır; bu çerçevede "Navy SEAL" birlikleri Taşkent'te nişancılık ve savaş hukuku konularında Özbekistan'ın polis teşkilatına, askeri ve özel kuvvetler birimlerine eğitim vermişlerdir. Ancak askeri eğitimin kapsamı ve içeriği bazı gerekçelerle sınırlı tutulmuştur. Bu sınırlama daha çok Amerikan subaylarının yetkisi ve görev sahası ile ilgilidir. Amerikan Hukuku ve Yasaları, ABD Ordusunun güvenlik personelini eğitmesini yasaklamaktadır; bu yüzden Washington, ordunun bölücü, terörist

468 Uluslararası Askeri Eğitim ve Öğretim Programı (International Military Education and Training, IMET); Dış Askeri Finansmanı (Foreign

ve ayrılıkçı akımlara karşı mücadele yeteneğini güçlendirmeye odaklanmaktadır.⁴⁶⁹

ABD Savunma Bakanlığının finanse ettiği Nunn-Lugar Ortak Tehdit Azaltma Programıyla (Nunn-Lugar Cooperative Threat Reduction Program) yakından bağlantılı olarak “silahların yayılmazlığı” konusunda da askeri yardımlar tahsis edilmektedir. Genişletilmiş Tehdit Azaltma Girişimi çerçevesinde, Amerikan Savunma Bakanlığı, nükleer ve kimyasal silahlar konusunda uzman bilimadamları için alternatif istihdam seçeneklerinin desteklenmesini, sınır güvenliği eğitimi, mayınların temizlenmesi ve diğer yayılmazlık faaliyetlerini teşvik etmektedir. 2001 mali yılı dış yardımlarının %10'u bu maksatlar için kullanılmıştır.⁴⁷⁰ Anti – terörizm, güvenlik, kolluk kuvvetleri ve ekonomik kalkınma gibi konuların tamamı “sınır”la doğrudan bağlantılıdır. Sınırların güvenliği için gerekli teknik araç, eğitim ve altyapı yatırımı gibi yardımlar İhracatı Kontrol ve İlgili Sınır Güvenliği Yardım Programları kapsamında bölge ülkelerine sağlanmaktadır. 2004 mali yılı için, terörizmle mücadele konusu, dış yardımların en önemli unsuru haline gelmiştir ve Orta Asya bölgesinde sınır güvenliğinin güçlendirilmesi, terörist grupların finansal kaynaklarının kurutulması ve kaçakçılığın önüne geçilmesi için gerekli teknik destekler artırılmıştır.

Öte yandan ABD, bölge ülkelerine yaptığı askeri yardımlar karşılığında her hangi bir güvenlik taahhüdünde bulunmaktan kaçınmıştır. Böylesi bir tutumun izlerine Washington'un genel dış politika uygulamalarında sık sık rastlamak mümkündür ve bu, aslında ABD'nin kuruluşundan bu yana izlediği genel ve değişmez bir politikadır. Orta Asya bağlamında Washington yönetimi sadece Özbekistan için, “Taşkent'e yönelik her türlü dış tehdidin endişeyle karşılanacağını” belirtmiştir. ABD, bölge ülkelerinin terörle mücadelede verdiği destek karşılığında değişik alanlarda yardım programları vaatetmiş ve uygulamıştır⁴⁷¹; bölge ülkeleri verdikleri destek karşılığında

Military Financing, FMF).

469 Peter K. Forster, “The Terrorist...”, 238.

470 Curt Tarnoff, a.g.e., 4.

471 Dana Milbank, “Uzbekistan Thanked for Role in War,” Washington Post, 13 Mart 2002, A23.

hem ekonomik hem de askeri yardımlarla ödüllendirilmişlerdir. Hatta Washington yönetimi, yeni yardım paketleri ve projelerinin belirlenmesi için Özbekistan ve Kırgızistan Savunma Bakanlıklarının temsilcileriyle birlikte çalışmıştır.

Özbekistan örneğinde bu yardımlar, iki zırhlı kruvazör (Amuderya nehrindeki devriye birlikleri için), radyolar, helikopter modernizasyonu, dil eğitimi, subay olmayan personeller için (non-commissioned officer, NCO) eğitim desteği, askeri modelleme ve simülasyon merkezi, psikolojik harp eğitimi, havaalanı navigasyon sistemlerinin modernizasyonu ve bazı kaynaklara göre, Il – 114 tipi uçakların ABD ile ortak yapımı gibi çalışmaları kapsamaktadır.⁴⁷²

11 Eylül 2001 saldırılarından sonra Taşkent yönetimi, ABD ve NATO ile ortaklık ilişkisini, Özbek ordusunun modernleştirilmesi ve yeni tehditlere karşı koyma kapasitesinin artırılması konusunda efektif bir araç olarak görmektedir. Temmuz 2002’de imzalanan Stratejik Ortaklık ve İşbirliği Çerçeve Deklarasyonu, bu alanda atılmış en önemli adımdır ve farklı düzeydeki askeri yardım ve işbirliği programlarının yasal dayanağını oluşturmaktadır. Yardımların yanı sıra Özbekistan, söz konusu deklarasyon kapsamında ABD’den “dış tehditler” konusunda güvenlik garantisi almıştır.⁴⁷³

Kırgızistan ise, askeri haberleşme cihazları (1,4 milyon Dolar değerinde), gece görüş teçhizatı gibi değişik sistemler ve bazı söylentilere göre helikopterler almıştır. Bu yardımlar belirlenirken, daha çok sınırların kontrolü üzerinde odaklanılmıştır. Kırgızistan’a, ayrıca, tıbbi yardımlar, Marshall Merkezi ve NCO eğitim yardımları yapılmıştır.⁴⁷⁴ Üst düzey askeri yetkililer arasındaki ikili ziyaret ve görüşmelerde de artış gözlenmiştir. Bunların en önemlisi Ekim 2002’de ABD Savunma Bakanı Donald

472 “U.S. to Help Finance Uzbek Aircraft Production,” RFE/RL Newsline, Vol. 7, No. 156, Part I, 18 Ağustos 2003.

473 Lionel Beehner, Staff Writer, “Asia: U.S. Military Bases in Central Asia”, Council on Foreign Relations, <http://www.cfr.org/publication/8440/asia.html>, 26 Temmuz 2005.

474 “George C. Marshall Avrupa Güvenlik Araştırmaları Merkezi” (The George C. Marshall European Center for Security Studies) dünyanın birçok ülkesinden devlet yetkililerine ve askeri personele eğitim vermektedir. Bu eğitim, başta savunma olmak üzere farklı alanlarda demokratik kurumları ve ilişkileri geliştirerek daha istikrarlı güvenlik ortamının oluşturulmasını, aktif ve barışçıl güvenlik işbirliğinin geliştirilmesini ve Kuzey Amerika Birleşik Devletleri, Avrupa ve Avrasya ulusları arasında kalıcı ortaklıkların tesis edilmesini amaçlamaktadır. Daha fazla bilgi için bkz.: www.marshallcenter.org, 24 Aralık 2004.

Rumsfeld'in Kırgızistan'a yaptığı ziyaretir.⁴⁷⁵ Mart 2003'te "Dengeli Bıçak" (Balanced Knife) adıyla bir ortak tatbikat gerçekleştirilmiştir. Amerikan birlikleri OEF'e katılırken, Kırgız askerleri ve Güney Kore'li doktor ekibi dağ savaşı ve savaşta tıp tatbikatlarına katılmışlardır.⁴⁷⁶ 2004 yılında özel kuvvetler, barış koruma birlikleri ve acil müdahale güçlerinin katıldığı ortak tatbikatlar gerçekleştirilmiştir. Terörizmle mücadele eğitimi ve askeri reform konularında da Washington yardım vaadinde bulunmuştur.⁴⁷⁷ Khanabad havaalanındaki ortak askeri tatbikatlara Amerikan askerlerinin yanı sıra Özbek birlikleri de katılmıştır.

Bütün bu uygulamalar göztermektedir ki, Orta Asya'daki Amerikan askeri varlığı, Özbekistan ve Kırgızistan'ın Silahlı Kuvvetleri için de avantaj sağlamıştır. ABD ve diğer müttefikler, bölge ülkelerinin askeri tesislerinin ve havaalanlarının modernizasyonu (barınakların inşaatı, uçak pisti yapımı gibi) için büyük miktarda para harcamışlardır. Bunun yanı sıra Kırgızistan'a, Manas havaalanındaki her uçak iniş ve kalkışı için para ödenmektedir.⁴⁷⁸

Tacikistan'a yapılan yardımlar ağırlıklı olarak hümaniter alanlarda ve az da olsa güvenlik alanında yoğunlaşmıştır. 2002 mali yılında Tacikistan, ilk defa ABD'den FMF ve IMET programları kapsamında yardım almıştır. Bu yardımlar, Tacik ordusundaki reform çalışmalarını hızlandırmayı, terörist saldırılarla ve narko – terörizmle mücadeleyi güçlendirmeyi ve diğer ülkelerin ordularıyla uyumlu çalışma yeteneğinin artırılmasını amaçlamıştır. ABD, Avrupalı devletler ve Japonya, fakirliği azaltma stratejisi doğrultusunda ve çatışma önleyici girişimler ve terörizmle mücadele kapsamında Tacikistan'a önemli miktarda kalkınma yardımları temin edilmiştir.⁴⁷⁹

475 "Kyrgyzstan, U.S. Sign Military Cooperation Agreement," RFE/RL Newsline, Vol. 6, No. 213, Part I, 13 Kasım 2002.

476 Jumagulov, Sultan, "Superpowers Compete in Kyrgyzstan," IWPR's Reporting Central Asia, No. 200, 28 Nisan 2003.

477 Socor, Vladimir, "Cheek by Jowl in Kyrgyzstan," Wall Street Journal, 8 Ağustos 2003.

478 Para miktarının, her Amerikan uçağının iniş ve kalkışı için 7000 Dolar olduğu bilinmektedir. Bknz.: "ITAR-TASS Russia and CIS News Digest of December 19," ITAR-TASS, 19 Aralık 2001. Bazı kaynaklar, ödenen para miktarının uçağın büyüklüğüne göre değiştiğini belirtmektedir, bknz.: "Kyrgyz Economy, Citizens Benefit from U.S. Forces Deployment-Kyrgyz Radio," BBC Monitoring International Reports, 16 Şubat 2002.

479 2003'te Duşanbe'de yapılan Dönörler toplantısında 900 milyon Dolarlık bir yardım sözü alınmıştır. 2004 yılı için ABD'nin Tacikistan'a sağladığı kalkınma ve hümaniter yardımları 50 milyon Doları aşmıştır. Bknz.: RFE/RL, Central Asian Report, 21 Eylül 2004, vol. 4, no. 35. USAID'in Tacikistan'a verdiği yardımların miktarı 110 milyon Doları aşmıştır. Bknz.: Asia-Plus, 15 Eylül 2004.

Son tahlilde, 11 Eylül olaylarından sonra, özellikle Kalıcı Özgürlük Operasyonu'nun başlamasıyla birlikte, Orta Asya ülkeleri Amerikan kamuoyunda terörizmle mücadele kapsamında "cephe ülkeleri" olarak değerlendirilmeye başlanmıştır. Bu öneminden dolayı, bölge ülkelerinin askeri ve güvenlik güçlerinin yeniden yapılandırılması çalışmaları kapsamında sağlanan dış yardımlar da artırılmıştır.⁴⁸⁰ 11 Eylül öncesi kamuoyu tartışmalarında ve kongre oturumlarındaki açıklamalara bakılırsa, hükümet yetkililerinin, dış yardımların ABD'nin bölgedeki enerji çıkarlarını ve aynı zamanda Amerikan firmaları için olumlu yatırım atmosferin oluşturulmasında etkili olduğuna inandıkları görülmektedir. Ayrıca yardımlar, enerji ve hizmetler sektörünün yeniden yapılandırılmasına yönlendirilerek Amerikan şirketlerinin faaliyetleri için altyapılar hazırlanmıştır. 11 Eylül sonrasında Washington'un Orta Asya'ya bakışı tamamen değişmiştir. ABD, Afganistan'daki Taliban güçleriyle savaşırken ve bölgesel terör tehditleriyle mücadele ederken, askeri üs ve lojistik destek bağlamında bölge ülkeleriyle işbirliği kaçınılmaz görünmektedir. Bu koşullar altında, askeri ve terörle mücadele kapsamındaki yardımlar artarken, bölgedeki insan hakları ve reform çalışmalarına verilen önem kısmen gözardı edilebilmektedir.

480 Olcott, Martha Brill, "Taking stock of Central Asia", *Journal of International Affairs*, 2003, 56:2, 3-15.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ABD’NİN ORTA ASYA İLE İLİŞKİLERİNDE

BÖLGE DIŞI AKTÖRLERİN VE BÖLGESEL ÖRGÜTLERİN YERİ

I. ABD’nin Orta Asya’ya Açılımlında Üçüncü Tarafların Rolü

Başta Rusya, Çin, Türkiye ve İran olmak üzere küresel ve bölgesel güçler ABD’nin Orta Asya politikasının şekillenmesinde büyük rol oynamaktadırlar. Her ne kadar ABD günümüzde tek süper güç olsa da, yakın dönemde ciddi rakiplerin çıkması olasıdır. Bu bağlamda muhtemel Rusya-Çin-İran işbirliğinden söz edilebilir ve gelişmeler bu yöndeki çabalara işaret etmektedir.

Orta Asya bölgesindeki Amerikan varlığının askeri, siyasal ve ekonomik bağlamda sürekli artması, başta Rusya Federasyonu, Çin ve İran olmak üzere bölgedeki diğer aktörlerin tepkisini çekmektedir. Rusya’nın, tüm risklerini göz önünde bulundurarak, ABD’ye karşı Çin ile sıkı bir işbirliğine girdiği görülmektedir. Bunun en somut örneğini Şanghay İşbirliği Örgütü oluşturmaktadır. İran da bu girişimi desteklemekte ve bölgedeki siyasi – stratejik yapılanmalara dahil edilmeyişinden ötürü içinde bulunduğu yalnızlığı telafi etmeye çalışmaktadır.¹ Rusya, Çin ve İran, bu stratejik ortaklık içinde Ortadoğu’nun ve Orta Asya’nın statükosunu ve ABD’nin bu bölgelerdeki konumunu etkileyebilecek ortak politikalar geliştirebilirler.

Amerikan uzmanlarına göre, görünür gelecekte ABD’nin uluslararası alandaki hakimiyetini tehdit edebilecek iki ülke bulunmaktadır: Rusya ve Çin.² Dolayısıyla, Washington’un Moskova ve Pekin’e karşı izlediği politika, bu iki ülkenin ABD’yi tehdit edecek düzeyde güçlenmesini engelleyici unsurlar tarafından şekillenmiştir. Rusya ve Çin’in, sırasıyla güney ve batı periferisini oluşturan Orta Asya’da hayati çıkarları bulunmaktadır ve bu çıkarlarını gerçekleştirmek ve korumak için oldukça güçlü enstrümanlara sahip

1 Gamze Güngörmüş Kona, “Türkiye - Orta Asya Cumhuriyetleri: Strateji Modelleme Ve Olası Senaryolar”, Stradigma – Vizyon Çalışmaları (Aylık Strateji ve Analiz e-dergisi), Sayı 7, Ağustos 2003.

bulunmaktadırlar. Moskova ve Pekin ile ilişkilerinde Amerikan politikası, Orta Asya faktörünü göz ardı edememiştir.

A. Rusya Federasyonu

Rusya için Orta Asya bölgesi, dış politikanın odaklandığı öncelikli alanların başında gelmektedir. Rusya'nın güney sınırlarının güvenliği Orta Asya'daki gelişmelerle doğrudan bağlantılıdır. Bölge ülkeleriyle Rusya arasında çok sıkı ve köklü siyasi, ekonomik ve sosyo – kültürel bağlantılar bulunmaktadır. Orta Asya bölgesi de dahil post – Sovyet coğrafyada Rus nüfuzunun korunması, Rusya'nın küresel konumunun güçlendirilmesini öngören genel politikanın bir parçası olarak görülmelidir. Rusya'nın inisiyatifi veya aktif katılımıyla oluşturulan uluslararası kuruluşların bir çoğu Orta Asya ülkelerini de kapsamaktadır ve Moskova'nın bölgedeki çıkarlarını korumayı hedeflemektedir.

11 Eylül 2001 terör saldırılarından sonra Amerika Birleşik Devletleri Orta Asya politikasını hızla yeni koşullara göre şekillendirmiştir. ABD, Afganistan'daki Kalıcı Özgürlük Operasyonu kapsamında, Kırgızistan, Tacikistan ve Özbekistan'da doğrudan askeri varlığını tesis ederken, Washington'un bu tutumu Moskova'nın ve Rus kamuoyunun tepkisini çekmiştir.

1. ABD – Rusya İlişkilerinin Tarihi ve Temel Paradigmalar³

II. Dünya Savaşı sonrası ABD dış politikasının temelini oluşturan ve teorik bağlamda Spykman'ın “**Rimland**” (Kenar Bölge) Teorisine dayanan Sovyetler Birliği'ni “**çevreleme**” politikası (a policy of containment of the Soviet Union), esas olarak Sovyetlerin ve/veya ideolojik temelde komünizmin

2 Kugler R., Toward a Dangerous World: U.S. National Security Strategy for the Coming Turbulence, Santa Monica, CA., 1995. XVI-XVII.

3 Bu bölümün genel kavramsal ve tematik çerçevesi, ABD Dış Politikası ve İnsan Hakları – Rusya Çin İran Örnekleri Bağlamında Konunun Değerlendirilmesi konulu yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezine göre oluşturulmuştur. Konu ile ilgili daha fazla bilgi için bkz.: Şatlık Amanov, ABD Dış Politikası ve İnsan Hakları..., 146 – 190.

yayılma eğilimlerini engellemeyi amaçlıyordu. Marshall Planı, Truman Doktrini, NATO ve CENTO gibi askeri ve ekonomik nitelikli araçlar da Sovyetler Birliği'nin Avrupa, Asya ve Ortadoğu'daki yayılma çabalarını durdurmak için ABD tarafından geliştirilerek desteklenmiştir. Bu açıdan çevreleme politikası, Soğuk Savaş döneminin ve kutuplar-arası mücadelenin tipik özelliklerini de taşımaktadır.

Komünizmin çevrelenmesi, 1945 sonrası Amerikan dış politikasının değişmez ögesi olarak işlev görmüşse de, bu politikanın üç farklı devresinden söz etmek mümkündür. İlk devrede (1945 – 1950 arası) ABD, bunalım bölgesi olarak öncelik tanıdığı Avrupa'ya karşı uyumlu bir politika geliştirirken, Uzakdoğu'yu bunun dışında bırakmıştır. Bu dönemde kullanılan en önemli araçlar askeri değil, daha çok siyasi ve ekonomik nitelikler taşıyordu. Kaldı ki, çevreleme politikası da küresel değil, bölgesel (Avrupa kıtası bağlamında) bir politikayı simgeliyordu. ABD'nin algıladığı öncelikli tehdit de askeri tehdit değil; Avrupalı ülkelerin 1940'larda yaşadığı ekonomik çöküş ve kaos sonrasında komünizme doğru içsel bir meyil gösterme ihtimaliydi. Çevreleme sürecinin ikinci devresinde (1950 – 1968) ABD, söz konusu stratejiye küresel boyut kazandırmıştır. Kullanılan araçlar ise; ittifaklar, dış yardım ve askeri güçtür. Üçüncü devrede ise (1969 ve sonrası) çevreleme politikası sessizliğe bürünmüş; ancak Rusya ve Çin'e karşı “*detente*” (yumuşama) politikası⁴ karşısında sona ermemiştir. Bu aşamada eski siyasi – ekonomik araçlara yöneliş de hızlanmıştır.

II. Dünya Savaşının hemen sonrasında çevreleme doktrininin bir uzantısı olarak ABD, Sovyet gücünün dengelenmesi ve karşı konulması için değişik yöntemlere başvurmuştur. George F. Kennan'ın vurguladığı uzun vadeli, kararlı ve ihtiyatlı stratejilerin yansımaları, dönemin Amerikan dış politika uygulama ve doktrinlerinde daha baskındır. İngiltere'nin Yunanistan ve Türkiye'ye yaptığı askeri ve ekonomik yardımlarından vazgeçmesinden

4 ABD – Sovyetler Birliği ilişkilerinde spesifik bir döneme işaret eden detente süreci, Mayıs 1972'de Başkan Richard Nixon'un SSCB Komünist Partisi Genel Sekreteri Leonid Brezhnev'le Moskova'da yaptığı görüşmeyle birlikte başlamıştır. Detente dönemi, özellikle Amerikan perspektifinden bakıldığında, Sovyetler Birliği ile ABD arasındaki işbirliğine dayalı karşılıklı bağımlılık ağlarının gelişmesini simgelemektedir.

sonra oluşan “güç boşluğu”nun Sovyetler Birliği tarafından doldurulmasından korkan ABD, Mart 1947’de ilan ettiği “**Truman Doktrini**” kapsamında söz konusu iki ülkeye askeri yardım programını başlatmıştır. Başkan Truman tarafından da dile getirildiği gibi bu doktrin; Amerikan güvenliğinin ve dünya barışının, “*dünyanın özgür insanları*” adına, ABD’nin korumasına bağlı olduğunu deklare etmektedir. Yine çevreleme stratejisi kapsamında ABD, 1947’de **Marshall Planını** (planı hazırlayan dönemin ABD Dışişleri Bakanı George C. Marshall’ın adıyla anılmaktadır) uygulamaya sokmuş ve savaş sonrası ekonomik ve sosyal canlanmayı hızlandırmak için Batı Avrupa’ya 13 milyar Dolardan fazla para akıtmıştır. Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa’nın diğer ülkeleri ise Marshall Planından yararlanmayı reddetmişlerdir.

Herhangi bir saldırı durumunda üye devletlerin birbirlerini koruyacaklarını taahhüt eden ABD ile Batı Avrupalı devletlerin 1949’da kurdukları NATO ittifakı da, Doğu Blokunun genişlemesini durduracak askeri bir araç olarak değerlendirilebilir. Ayrıca Domino Teorisi’nin savaş sonrası ilk manifestosu olan Truman Doktrini ve son aşamada siyasi gelişmeleri etkilemeyi öngören Marshall Planı gibi NATO da, Batı Avrupa’da komünist olmayan hükümetlerin gelişimini hızlandırmak amacıyla oluşturulmuştur.

1980’lerle birlikte küreselleşmenin de etkisiyle, ekonomik meseleler (dünya ticareti, ihracat kısıtlamaları, petrol rezervleri ve fiyatları, petrol ambargosu tehditleri, çok – uluslu işletmeler, hammaddeler), küresel çevre ve okyanus altları, açlık, nüfus patlaması ve nükleer yayılma gibi konular ön plana çıkmış ve dış politika sürecinde eskisinden daha çok etkili olmaya başlamışlardır. Bu bağlamda, Lefeber’in çalışmasında, 1980’lerdeki siyasi, ekonomik ve toplumsal gelişmeler, Sovyetler Birliğinin sona ermesi ve tek süper güç ABD’nin 1990’lardaki dış politika eğilimleri sadece Amerikan perspektifinden değil, başka açılardan da değerlendirilmektedir.

Gorbaçov’un Sovyetler Birliği’nde işbaşına gelmesi, Doğu Avrupa ülkelerindeki demokratikleşme hareketleri, Varşova Paktı’nın ortadan

Ancak iki süper güç arasındaki ilişkilerin “yumuşama”ya başladığı bu süreç, Sovyetler Birliği’nin Ortadoğu, Portekiz ve Angola gibi değişik bölgelerdeki siyasi ve askeri çatışmalara müdahil olmasıyla sona ermiştir.

kalkması ve bu gelişmelerden sonra ABD'ye ve Avrupa'ya yönelik bir "Doğu tehdidi"nin ortadan kalkmasıyla, ABD'nin genel dış politika pozisyonlarında da değişiklikler meydana gelmiştir. Soğuk Savaşın hemen ardından ileri sürülen "**yeni dünya düzeni**" senaryoları arasında ABD'nin yeni bir izolasyonizm uygulayacağı yönünde yaklaşımlar ileri sürülmüş olmasına rağmen, dünyanın hemen bütün piyasalarına açılmış, teknolojik, kültürel ve askeri anlamda "**belirleyici**" rolünü üstlenmiş bir ABD'nin söz konusu politikayı uygulaması mümkün olmamıştır.

1990'lı yıllarda iki kutuplu uluslararası sistemde meydana gelen yapısal değişimlerden sonraki Amerikan dış politikasının varsayımlarının, Soğuk Savaş dönemi varsayımlarla aynı olduğu iddia edilemez. Siyasi, ekonomik, askeri ve sosyo – kültürel alanlarda Amerikan varlığını ve gücünü dengeleyen veya en azından etkileyen Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla küresel düzeyde tek süper güç olarak rakipsiz kalan ABD, sonraki dönemde bu özel konumunu değişik strateji ve doktrinlerle koruma ve sürdürmeye yönelik politikalar geliştirmiştir.

Diğer taraftan ABD, Soğuk Savaş sonrasında uyuşmazlık çözümü hedefini benimseyince özellikle Başkan Clinton yönetimi sırasında ciddi bir "**arabulucu**" rolünü de üstlendi: Bosna, Kıbrıs, Türk – Yunan, İsrail – Filistin, Kuzey İrlanda, Yunanistan – Makedonya gibi uyuşmazlıklarda Amerika aktif arabuluculuk yaptı ve "**çatışma çözümü**" yöntemlerini bir dış politika mühendisliği çerçevesinde kullanmaya başladı. Aslında Clinton dönemi Amerikan dış politikasının birçok bakımdan George Bush'un dış politika vizyonuyla benzerlik taşıdığı iddia edilebilir. Bush'un daha Berlin Duvarı yıkılmadan önce yaptığı meşhur konuşmasında, Batının komünizmin "çevrelenmesi prensibi üzerine kurulu ... büyük strateji"yi aşması gerektiği ve "uluslararası barış ve istikrarı sağlamlaştıracak büyüyen bir demokrasiler topluluğunu ve küresel ölçekte refah ve ilerleme yaratan dinamik bir serbest piyasa sistemini" desteklemenin Birleşik Devletlerin görevi olduğu şeklindeki vizyonuna benzer şekilde, Clinton yönetiminin Ulusal Güvenlik Danışmanı Anthony Lake Soğuk Savaş sonrası dünya için Clinton vizyonunu şu şekilde özetlemiştir: "... çevreleme doktrininin ardından, dünyada piyasa

demokrasilerinden oluşan özgür topluluğun genişlemesi anlamında bir genişleme stratejisi gelmelidir.”

Kısaca R. Reagan⁵ döneminde silahlanma ve ileri teknoloji alanlarına yapılan harcamalar ve çatışma bölgelerindeki etkinlik artışının aksine Clinton döneminde askeri harcamalar önemli ölçüde azaltılmış; dış politikada uzlaşmacı ve yatıştırıcı (appeasement) eğilimler benimsenmiş; liberal demokratik değerlerin küresel ölçekte yayılması desteklenmiş ve özellikle “insan hakları”na dayalı dış politika öncelikleri ön plana çıkmıştır. Hatta Clinton yönetimi, uluslararası topluluğun ihtiyaçları ile fazla ilgilenerek dünyada insan hakları savunuculuğu yaparken, Amerikan ulusal çıkarlarını ihmal ettiği ve yerel sorunlara fazla önem vermediği yönünde eleştiriler almıştır.

1992’de Sovyetler Birliği’nin resmi olarak ortadan kalkmasıyla birlikte, Rusya’nın yeni Başkanı Boris Yeltsin yönetimi ile ABD arasında yeni bir yakınlaşma süreci başlamıştır. John Feffer’in deyimiyle bu yakınlaşma sürecini “balayı” (honeymoon) dönemi olarak adlandırmak daha uygun olacaktır.⁶ Nitekim Yeltsin ve Batı yanlısı Dışişleri Bakanı Andrei Kozyrev, ABD’nin başını çektiği silahların denetimi, ekonomik reform ve küresel siyaset gibi konularda Washington’u takip etmeyi tercih et(tiril)miştir. Buna karşılık olarak da ABD, Rusya ve diğer BDT (CIS) üyesi ülkelerin küresel ekonomik düzene ve ileriki safhalarda da Avrupa Güvenlik kuruluşlarına (Barış İçin Ortaklık Projesi / Partnership for Peace çerçevesinde) uyum sürecine yardım edeceğini vaat etmiştir.

“Çevreleme” stratejisi, ABD’nin Rusya’ya karşı izlediği dış politikanın odak noktasını oluşturmaya devam etmektedir. Ancak bu çevreleme, Soğuk Savaş dönemindekinden farklı olarak bir “yumuşak” (soft) çevreleme veya “containment lite”⁷ şeklinde belirmektedir. Dış politika bağlamında “containment lite”, Rusya’nın komşu ülkelerden, Avrupa’dan ve genel olarak uluslararası topluluktan yalıtılmasını öngörmektedir ki, söz konusu ön strateji

5 Ronald Reagan’ın dış politikası için bkz.: Walter LAFEBER, a.g.e.: 702 – 735.

6 John Feffer, “Containment Lite – US Policy Toward Russia and Its Neighbors”, Foreign Policy In Focus, Special Report: 3, August 1999, 3.

“yumuşak” çevrelemenin en özgün yanını oluşturmaktadır. Clinton yönetiminin izlediği “jeo – politik çoğulculuk” (geopolitical pluralism) stratejisi de, Ukrayna ve Kazakistan gibi kilit konumda bulunan ülkelerin Rusya’ya karşı güçlendirilmesi amacıyla geliştirilmiştir. ABD, karşılığında hiçbir şey vermeden Rusya’ya karşı NATO’yu genişletirken⁸, aslında farkında olmadan Rusya ve Avrupa’yı birbirinden ayıran çizgiyi daha da derinleştirmiş ve Avrupa’nın ortasına yeni bir “Demir Perde” inşa etmiştir.

Öte yandan Rusya ve eski Sovyet cumhuriyetleri serbest piyasa modelini benimseyip, demokratik ülkeler grubuna katılmak istediklerini baştan beri ifade ettiler. Fakat Sovyet geleneğinden gelen bu ülkelerde demokratik geleneğin olmaması ve yaşanan ekonomik sıkıntılar, kısa sürede bir “kimlik krizini” körükledi.⁹ Dağılma sonrasında gelişen bu süreçte reformist, muhafazakar ve merkezci diye adlandırılan başlıca üç grup, iç ve dış politikada etkili oldular. Genel olarak bunları Batı yanlısı reformistler ve Yeni Avrasyacılar olarak iki gruba indirgemek de mümkündür.¹⁰

Batı ile daha yakın işbirliğini öngören reformistler, bu doğrultuda bölgedeki ABD varlığını sorgulamamakta ve Washington’un bölgedeki rolünü yadsımamaktadır. Ancak reformistler, popülist politikaları ve şok terapi niteliğindeki ekonomik reformları nedeniyle giderek güç kaybetmişlerdir. Bütün bu gelişmeler üzerine Yeni Avrasyacılar diye adlandırılan grup, önce iç politikada ve giderek dış politikada söz sahibi oldu.

1992 yılının sonlarına doğru, milliyetçi söylemin halk arasında güçlenmesi Başkan Yeltsin ve dönemin Dışişleri Bakanı Kozyrev’in söylemini de değiştirdi. Dış politikada daha milliyetçi bir söylem geliştiren Yeltsin, Batının Rusya’ya karşı ayrımcı politikalarını ve Rusya’yı “junior partner” olarak görmesini sıkça eleştirmeye başladı.¹¹ Kozyrev de Rus dış politikasının değiştiğini ve eski Sovyet cumhuriyetleri üzerinde Rusya’nın özel

7 John Feffer, a.g.m., 1.

8 Anders Aslund, “Yeniden Düşünün”, Çev, Karen Kaya, Foreign Policy, Türkiye Baskısı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Temmuz – Ağustos 2001, 13.

9 R. Nevres, Russia’s Strategic Renovation, Adelphi Paper, No: 289, 1994, 5-6.

10 M. Meshabi, “Russian Foreign Policy and Security in Central Asia and the Caucasus”, Central Asian Survey, 12, No: 2, 1993, 181.

11 Crow, “Why has Russian Foreign Policy Changed, RFE/RL Research Report, 16 Mayıs 1994, 1.

sorumluluğu olduğunu vurguladı. En üst düzeyde yapılan bu açıklamalar, Rus dış politikasında Batı'dan Doğu'ya doğru bir kaymanın somut göstergeleriydi.

2. Rusya'nın "Yakın Çevre"si: İstikrarsızlık Ortamında Hegemonya Savaşı

Rusya, geleneksel olarak etrafındaki geniş coğrafyadan tehdit algılamış ve güvenliğini bu coğrafyayı kontrol altına almakla sağlamıştır. Bu nedenle Sovyetler Birliği dağılıp, etrafındaki devletler bağımsız olunca Rusya, kendi güvenliği açısından bölgede yeniden kontrolü sağlamak istemiştir. Ancak bu dönemde ABD ve kısmen Çin'in aynı bölgeye ilgilerinin artması, Rusya'nın işini daha zorlaştırmıştır. Aslında, eski Sovyet cumhuriyetleri arasında Rusya'ya ekonomik veya askeri anlamda tehdit oluşturabilecek güçte bir devlet bulunmamaktadır. Tehdit bölge ülkelerinin güçlü olmalarından değil, zayıf olmalarından kaynaklanmaktadır. Daha önce de değinildiği gibi, post-Sovyet coğrafyada görülen terörizm, bölgesel çatışmalar, uyuşturucu kaçakçılığı ve siyasal İslam'ın güç kazanması gibi konular, Rusya'nın tehdit algılamalarının başında gelmekle birlikte; Rusya'yı asıl endişelendiren, etrafındaki zayıf ülkelerin ABD ve Çin'in etkisi altına girmeleridir. Rusya'da yaşayan 20 milyon Müslüman ve Sovyetler'den ayrılan ülkelerde yaşayan 10 milyon Rus, Rusya'nın güvenlik denklemlerini daha karmaşık hale getirmektedir.¹²

Rusya, Orta Asya ve Kafkasya'daki nüfuzunu ve siyasi – askeri varlığını muhafaza etmek için bölgedeki diğer güçlerle (özellikle Çin, İran, Türkiye, ABD ve müttefikleriyle) mücadele etmek zorundadır. Moskova'nın bölgedeki monopol konumu artık tarihte kalmıştır. Bölgenin yeni oyuncularının da Rusya'yı Orta Asya'dan tamamen çıkarmaları mümkün gözükmemektedir. Rusya'nın bölge ile tarihsel ve coğrafi bağları ve dolayısıyla da stratejik çıkarları bulunmaktadır.

¹² Cihangir Dumanlı, Avrasya'daki Askeri Oluşumlar...

Tarihi, coğrafi ve demografik dinamikler göstermektedir ki, Moskova için post – Sovyet güney coğrafyasının (Orta Asya'daki Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan ile Kafkasya'daki Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan) stratejik değeri, Asya'nın diğer bölgelerinin hepsinden önemlidir. Bu açıdan Rusya'nın Batılı veya Batının inisiyatifindeki güvenlik kuruluşlarının bölgeye müdahalesine her zaman karşı çıkacağı kuşkusuzdur. Bu tutumun, Rusya'nın eski imparatorluk özlemlerini gerçekleştirme gayreti içinde olduğu şeklinde yorumlanamaz. Çünkü kısa vadede Moskova'nın eski hegemonyasını gerçekleştirebilecek araçları, isteği ve hırsı bulunmamaktadır.

Öte yandan demografik faktörler de Rusya'nın Orta Asya'daki çıkarlarını belirlemektedir. Orta Asya ve Kafkasya bölgelerinde 10 milyondan fazla etnik Rus yaşamaktadır ki bunların çoğu Kazakistan'da yaşamaktadır. Kazakistan'da Rus nüfusun oranı %33 iken, Kırgızistan'da bu oran %20 civarındadır. Eski Sovyet cumhuriyetlerindeki Rusların kaderi, Moskova'nın dış politikasının temel öncelikleri arasında yer almaktadır. Hiçbir Rus hükümeti, Tacikistan örneğinde görüldüğü gibi, etnik Rusların bölgeden toplu şekilde ayrılmasına neden olabilecek bir bölgesel istikrarsızlığa veya yerel krizlere karşı kayıtsız kalamamaktadır.¹³ Ayrıca, yakın çevrede yaşayan Rus azınlıkların bölge ülkeleriyle Moskova arasındaki ilişkileri gerecek bir girişimde bulunmadıklarını da belirtmek gerekir.

Öte yandan, Şanghay İşbirliği Örgütü'nün doğası ve kuruluş amaçları, Rusya'nın Orta Asya politikasındaki iki önemli yaklaşımı ortaya koymaktadır. Bunlardan birincisi, Moskova hem Orta Asya'daki radikal dini gruplardan gelen tehditlerle yakından ilgilenmekte hem de bu tehditleri bölge ülkelerini kendine bağlamak için başarıyla kullanmaktadır. İkincisi ise, dini radikal gruplar ve terör örgütleri, bölge ülkelerinin işbirliğine yönelmelerinde önemli bir saik olarak görülmektedir.

Rusya için uzun vadeli tehdit, Orta Asya ve Kafkasya'dan çıkarılma olmayacaktır; esas tehlike karışıklık ve zayıflık olacaktır. Moskova'nın

13 Rajan Menon, "Russia", Strategic Asia 2001–02, The National Bureau of Asian Research, 187. (173 – 222).

gücünü, Rusya'nın güney kuşağındaki çatışma ve krizler zayıflatabilir. Zira bölgedeki karışıklığın ve kriz unsurlarının kökleri çok eskiye dayanmaktadır.¹⁴ Orta Asya'nın sorunları kaçınılmaz olarak Moskova'nın da sorunları haline gelebilmektedir. Bölge ülkelerinin irredentist politikaları, sınır ihtilafları, fakirlik, organize suç örgütleri, ayrılıkçı ve radikal akımlar bu sorunlar yumağının özünü oluşturmaktadır.

3. ABD Bağlamında Rusya'nın Orta Asya Politikasının Analizi

Birçok uzmana göre Rusya, Orta Asya'ya yönelik bütüncül bir politikaya sahip değildir; Rusya'nın bölgesel politikası daha çok "*duygusal*" bir karakter taşımakta; ülkeler ve olaylar ekseninde şekillenmektedir.¹⁵ Rusya'nın "yakın çevre" politikası çerçevesinde Orta Asya ile ekonomik entegrasyon düşüncesinin ön plana çıkması Washington'un bu bölgede yürüttüğü demokratikleşme ve serbest pazar ekonomisini yerleştirme hedeflerini zorlaştıracak, hatta önleyebilecek bir potansiyele sahiptir. Orta Asya ve ABD bağlamında Rusya'nın gelecekteki stratejisinin yönünü şu şekilde tespit etmek mümkündür: (1) Rusya, giderek artan bir biçimde, eski Sovyet coğrafyasında, özellikle de Orta Asya'da daha aktif bir politika izleyecek ve bu bölgede cereyan edecek olaylar karşısında mevcut bütün risklere rağmen taraf olmayı göze alacaktır; (2) ABD ile ilişkilerin gerildiği bir ortamda, Rusya, gerek ekonomik beklentilerle gerekse ulusal güvenlik kaygılarıyla Kıta Avrupası ile yakınlaşmaya hız verecek ve Avrupa – ABD ilişkilerini kendi çıkarlarına göre yönlendirmeye çalışacaktır.

Amerikan askeri varlığının hızlı bir şekilde konuşlandığı Orta Asya'da, Rusya'nın – uzun vadede – tek egemen güç olarak kalması mümkün görünmemektedir. *Yatay eksenli* Çin – Rusya işbirliği ve *dikey eksenli* Hindistan – Rusya yakınlaşması bir koz olarak kullanılabilir. Artan Amerikan varlığı ve bölgedeki yeni güvenlik yapılanması bağlamında, Rusya, genelde

¹⁴ Anara Tabyshalieva, "The Challenge of Regional Cooperation in Central Asia," *Peaceworks*, no. 28 (June 1999), 1–29.

BDT'ye ve özelde ise Orta Asya'ya daha fazla önem vermektedir. Rus bürokrasisinin ve karar-verme mekanizmalarının zayıflığı, askeri ve güvenlik hizmetlerindeki reform eksikliği Rusya'nın Orta Asya'daki güç projeksiyonunun en büyük engelleri olarak görülmelidir. Putin yönetimi, başta enerji ve ekonomik çıkarlar olmak üzere, askeri, güvenlik, ticaret ve kültürel alanlarda işbirliğine önem vermektedir. Ancak, Orta Asya ülkelerinin, "çok-yönlü" bir dış politika izleyerek, her zorluğa rağmen, çıkarlarını maksimize etmeye çalışacakları söylenebilir.¹⁶ İronik olarak, Orta Asya cumhuriyetleri Rus faktörünü dışlamak yada ekonomik nedenlere bağlı olarak Rusya'yı bölgeden tecrit etmek taraftarı değildir. Dolayısıyla bu ülkelerin, tamamen Rus karşıtlığını hedefleyen tüm işbirliği girişimlerine karşı çıktıkları iddia edilebilir.

Clinton yönetimi, başlangıçta cumhuriyetçilerin takip ettiği politikayı devam ettirmeyi seçmiştir. Bu dönemde Washington'un izlediği stratejinin temelinde, eski Sovyet cumhuriyetlerindeki nükleer silahların durumu ve geleceği yer almıştır. Demokratların çabaları sonucunda ve Rusya ve Bağımsız Devletler Topluluğu'nun diğer üye ülkelerinde görülen siyasi istikrarsızlıklar nedeniyle, 1993 yılından itibaren post – sovyet coğrafyada demokrasi, insan hakları ve piyasa reformlarının teşvik edilmesi Washington'un dış politika öncelikleri arasında yerini almıştır.¹⁷

1990'ların ortalarına doğru Amerikan politikasında, Rusya'nın eski Sovyet cumhuriyetleri üzerinde hakk iddialarını reddetme eğilimi görülmeye başlanmıştır. Rusya Stratejik Araştırmalar Enstitüsü'nden uzmanlar A. A. Trınkov ve Y. N. Glushenko'ya göre, Moskova'nın Bağımsız Devletler Topluluğu'nun liderliğine soyunma girişimleri Washington'un negatif tepkisini çekmiş ve temelsiz olarak karşılanmıştır.¹⁸ Ukrayna, Beyaz Rusya ve Kazakistan'ın nükleer silahlardan arındırılmış devlet statüsü, Washington'un

15 Courtenay Dunn, "Central Asia: Examining Regional Security", International Research & Exchanges Board, IREX, <http://www.irex.org>, 12 Kasım 2006.

16 Ariel Cohen, "CIS remains top priority in Russian foreign Policy", Central Asia: Information, Analysis, Review, 25 April 2002, <http://www.cacianalyst.org>, 4 Şubat 2004.

17 Bknz.: Bogaturov A. D., Drebensev V. V., Isakova I. V., "Новое зарубежье" и шансы российско-американского партнерства, Научные доклады, Российский научный фонд, М., 1993, 3-6.

başarılı diplomatik girişimleri sonucunda çözümlenmiştir. Rusya'nın Orta Asya bölgesindeki iç ve dış politik gelişmelere doğrudan müdahil olma stratejisi, Washington yönetimi tarafından yeni bir “neo – imperyal hırs”¹⁹ olarak tanımlanmıştır. Buna rağmen Washington'daki siyasi ve akademik çevrelerin temsilcileri, Rusya'nın Orta Asya ve Kafkasya bölgelerindeki nüfuzunu, ülke-içi ve ülkeler-arası istikrarın desteklenmesi açısından önemli bir faktör olarak görmektedirler.²⁰

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Rusya'nın Orta Asya'daki çıkarları esas olarak askeri ve güvenlik konularına indirgenmiştir. Burada iki hedef gözetilmiştir: (1) Orta Asya ülkelerini Bağımsız Devletler Topluluğu'nun güvenlik şemsiyesi altına almak ve Moskova'nın en yakın müttefikleri olarak kalmasını sağlamak; (2) Orta Asya'da dış güçlerin stratejik nüfuz elde etme girişimlerini engellemek. Rusya'nın (ve kısmen Çin'in) inisiyatifiyle kurulan iki uluslararası örgütün (BDT ve ŞİÖ) odaklandığı güvenlik konuları da benzer nitelikler taşımaktadır: uyuşturucu kaçakçılığı, bölgesel çatışmalar, radikal dini gruplar ve terörizm tehdidi. Bu örgütler aynı zamanda Orta Asya ülkelerinin ABD ve NATO gibi bölge dışı Batılı güçlerle yakınlaşmasını engellemeyi hedeflemektedirler. Rusya Federasyonu tarafından Haziran 2000 tarihinde kabul edilen yeni Dış Politika konsepti, Moskova'nın Orta Asya stratejisinde değişim sinyalleri vermiştir. 11 Eylül 2001 saldırıları sonrasında ve Kalıcı Özgürlük Operasyonuyla birlikte, ABD ve Batılı ülkelerin Orta Asya'daki artan askeri varlığı, uzmanlar tarafından Rusya'nın “Yakın Çevre” politikasının çöküşünü hızlandırdığını öne sürmüşlerdir. Bununla birlikte, Mayıs 2002'de düzenlenen ABD – Rusya Zirvesinde devlet başkanları George W. Bush ve V. Putin, Orta Asya'yı ABD ve Rusya'nın ortak çıkarlara sahip olduğu bir bölge olarak gördüklerini ve bölgesel güvenlik ve istikrar konularında işbirliğine hazır olduklarını açıklamışlardır.²¹

18 V. I. Krivohij, США в новом мире: пределы могущества, Рос. ин-т стратегич. исслед., М., 1998, 378.

19 A.g.e., 385-387.

20 Bknz.: Der.: Mandelbaum, Michael, Central Asia and the World: Kazakhstan, Uzbekistan, Tajikistan, Kyrgyzstan, and Turkmenistan, New York, Council on Foreign Relations Press, 1994, 130-146; Der.: Jed C. Snyder, After empire: The emerging geopolitics of Central Asia, Washington, D.C.: National Defense Univ. Press., 1995, 47-66.

21 “Russia and Central Asia”, <http://www.bits.de/NRANEU/CentralAsia.html>, 18 Kasım 2005.

Genel olarak askeri ve siyasi alanlarda Rusya'nın Orta Asya'daki varlığı hala güçlüdür. Kazakistan, belirsiz ve kontrolsüz sınırları paylaştığı Rusya açısından stratejik öneme sahiptir. Kazakistan ve Rusya arasındaki askeri işbirliği üst düzeydedir. 2000 yılındaki konuşmasında Nursultan Nazarbayev Kolektif Güvenlik Anlaşması ve Şanghay İşbirliği Örgütü'nün Kazakistan'ın ulusal güvenliği açısından çok önemli olduğunu söylemiştir. Kazakistan, Bağımsız Devletler Topluluğu Ortak Hava Savunma Sistemine de katılmaktadır. Ayrıca Rus askerleri, Kazak – Çin sınırlarını korumaktadır.²² Kazakistan gibi Kırgızistan da, Rusya ile yakın işbirliğini ulusal güvenliği açısından vazgeçilmez görmektedir. Dolayısıyla o da BDT Ortak Hava Savunma Sistemine katılmakta ve topraklarında Rus birliklerinin konuşlanmasına izin vermektedir. Son zamanlarda Rusya, Kırgızistan'la ilişkilerini geliştirmek için enerji anlaşması yapmakta, tarım yardımları sağlamakta ve silah ticaretinin artırılmasını teşvik etmektedir. Bişkek yakınlarında bir Rus askeri üssünün kurulmasından sonra ülkeyi ziyaret eden V. Putin Aralık 2002'de güvenlik işbirliği anlaşmasını imzalamıştır.²³ Özbekistan, 1990'ların başlarında Rusya'nın en yakın müttefiki olmasına karşın, 1995'ten itibaren Moskova ile askeri işbirliğini azaltmıştır. Bütün Rus birlikleri, Özbekistan topraklarını terketmiştir. İkili ilişkileri tekrar canlandırmak amacıyla Rusya, Ekim 1998'de Özbekistan ve Tacikistan ile bölgede terörizmle mücadeleyi etkinleştirmeyi öngören karşılıklı yardım anlaşmasını imzalamıştır. 1999'da Özbekistan, diğer üç Kolektif Güvenlik Anlaşması üyesiyle birlikte ve Rus komutası altında askeri tatbikatlara katılmıştır. 1999'da Kırgızistan'a yönelik IMU saldırıları sonrasında, Rusya ve Özbekistan genişletilmiş güvenlik ve askeri – teknik işbirliği anlaşmaları imzalamışlardır. Nisan 1999'da BDT eksenindeki Rus politikasına tepki olarak Özbekistan Kolektif Güvenlik Anlaşması'ndan çekilmiş ve yerine, Batı – yanlısı bir örgüt olan GUUAM'a katılmıştır. Daha sonra bu örgütle olan üyeliğini de askıya almış ve Haziran 2001'de Şanghay İşbirliği Örgütü'ne

²² "Russia and Central Asia", <http://www.bits.de/NRANEU/CentralAsia.html>, 18 Kasım 2005.

²³ A.e.

kabul edilmiştir. Taşkent, ŞİÖ üyeliğini dış politikasındaki en önemli başarılarından biri olarak görmektedir. Diğer ülkelerin aksine Rusya'nın Tacikistan ile işbirliği 1990'lı yıllar boyunca sürekli artmış ve Duşanbe yönetimi, Moskova'nın en yakın bölgesel müttefiki statüsünü kazanmıştır. Rus birlikleri 1993 yılında barış koruma operasyonu kapsamında konuşlanmıştır. 1997'de bir barış anlaşması imzalanmasına ve 2000'de Bağımsız Devletler Topluluğu barış koruma misyonunun sona ermesine rağmen, Nisan 1999'da Rusya Tacikistan'la anlaşarak Rus barış koruma güçlerinin kurulacak yeni askeri üsse konuşlanmasını sağlamıştır. Rusya Tacikistan'ı kendi güvenliği ve ulusal çıkarları açısından önemli görmektedir. Türkmenistan, Sovyetler Birliği'nin yıkılmasından sonra kendi ulusal ordusunu oluşturmak için Rusya'dan askeri yardım almıştır. Ancak Kolektif Güvenlik Anlaşması gibi askeri ittifaklardan uzak durmaya çalışmıştır. Türkmenistan hiçbir zaman Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü'ne üye olmamıştır ve 1990'ların sonlarına doğru Rusya ile işbirliğini azaltmıştır. 1993'te Rusya ile imzalanan sınır güvenliği ve işbirliği anlaşmasını Türkmenistan Mayıs 1999'da sona erdirmiştir.

Washington'un bölgesel yönelimleri açısından Rusya'nın ne tür bir çizgiyi takip edeceği sorusuna uzun ve kısa vadeli iki cevap verilebilir: uzun vadeli cevap; Rusya'nın Avrupa olaylarına tamamen entegre olmuş bir aktör haline geleceği ve ABD ile daha iyi ilişkiler geliştireceğidir (nedeni, küreselleşme çağında rekabet edebilmenin tek yol olmasıdır). Ancak kısa vadede, demokratik reform yolu mu, yoksa geçmişe mi döneleceği belirsizdir. Tarih boyunca Rusya ne zaman bir kimlik kriziyle karşılaşursa, sırtını Batıya dönmekte ve alternatif bir gelişme yolu aramaktadır. Bu davranışın en yeni örneği, Rusyanın sanayi devrimine uyum sağlamaya çalışırken komünizmi seçmesidir. Bugün Rusya küreselleşmenin üstesinden gelmeye çalışırken komünizme geri dönmeyecektir. Fakat geçmişteki eski otoriter rejimin aynı süslerinin çoğunu barındırabilecek yeni bir sistem de olası bir senaryodur.

Öte yandan ABD'nin Orta Asya'daki varlığını doğrudan etkileyebilecek diğer senaryoları şöyle özetlemek mümkündür. Rusya'nın Çin modelini takip etmesi de (sıkı siyasi kontrol ve ekonomik özgürlük) uzmanlar arasında

tartışılmaktadır ki bu süreç Çin ve Rusya'yı birbirine yakınlaştırabilir. Yine ABD ve NATO'nun Orta Asya ülkeleriyle askeri ilişkilerinin Rusya'nın ulusal çıkarlarına zarar vermeyecek şekilde devam etmesi, Avrasya kıtasındaki kolektif güvenlik sisteminin geleceği için önem taşımaktadır. NATO'nun Rusya'nın doğu sınırlarına kadar genişletilmesi girişimleri ve Orta Asya bölgesindeki artan askeri varlığı, Rusya'nın Batı eğilimli dış politikasını da olumsuz etkilemektedir. Rusya NATO'nun genişlemesinden rahatsızlık duyarken, Çin, İran, Hindistan gibi ülkelerle yakınlaşarak bölgedeki Amerikan hegemonyasına karşı çıkmak istemektedir. Bir taraftan Şanghay İşbirliği Örgütü bölgede ABD'ye sınırlamalar getirirken, Rusya-İran yakınlaşması da bölgedeki Amerikan politikalarının uygulanmasını sınırlandırmayı öngörmektedir. Bu nedenle, ABD, Rusya gerçeğini kabul etmeli ve Orta Asya ülkelerini ve Türkiye'yi her açıdan desteklemelidir. Aslında ABD, Orta Asya ülkeleri ile ciddi stratejik işbirliğine girebilirse, ileride oluşma riski olan Rusya-Çin-İran ittifakının ortasında caydırıcı bir Orta Asya gücüne de sahip olacaktır.²⁴ Son olarak ABD'nin hem Asyalı devleri dengelemek (Çin-Japonya-Hindistan) hemde söz dinlemeyen batılı müttefiklerini (Alm-Fransa-İsrail) denetlemek için Rusya ile işbirliği yapması muhtemeldir. Bu bağlamda ABD – Rusya işbirliğinin Türkiye gibi eski müttefikleri zor durumda bırakacağı kuşkusuzdur ve bunun Orta Asya bölgesindeki güçler dengesine de yansımaları olacaktır. Bu durumda en iyi ihtimal Rusya ile küresel düzeyde işbirliğine gidilirken, Türkiye ile bölgesel düzeyde işbirliğine gidilmesi olacaktır.

Yirminci yüzyılın dünya savaşlar sisteminde (1919 – 1939 dönemi) Sovyetler Birliği'nin, revizyonist ve statükocu (*status quo* powers) güçler arasında oynadığı “dengeleyici” role²⁵ karşılık, günümüzde benzer rolün Çin tarafından oynadığı öne sürülebilir.²⁶ Bu benzetmeye göre, statükocu ülkeler ABD, AB ve söz konusu birliğin güçlü üyeleridir; Rusya ise 2006

24 İdris Bal, “ABD'nin Orta Asya Politikasına Yön Veren İç ve Dış Dinamikler”, Stratejik Analiz, Cilt 1, Sayı 12, Nisan 2001, 65.

25 Ulam A. B., 1974 Expansion and Coexistence: Soviet foreign policy, 1917–73, 2. Baskı, New York: Harcourt Brace.

yılında tekrar revizyonist bir dış politikayı benimsemiştir.²⁷ Günümüzde Moskova, ABD'ye karşı beslediği "11 Eylül" sempatisinin kendisine çok şeyi kaybettirdiği düşüncesini taşımaktadır ve Soğuk Savaşın jeopolitik ve jeo – ekonomik sonuçlarını kendi lehine değiştirmeyi hedeflemektedir. Bu amaçla Rusya, Avrupa'ya karşı enerji kartını kullanmakta ve Orta Asya bölgesinde ise ABD'ye karşı Çin kartıyla²⁸ oynamaktadır.

B. Çin Halk Cumhuriyeti

Rusya'nın 1990'lı yıllar boyunca yaşadığı kriz koşulları, Washington'da, ABD'nin küresel ölçekteki olası rakipleri arasında en güçlüsünün Çin Halk Cumhuriyeti olduğu kanısını güçlendirmiştir. Bu dönemde Amerikan yönetici eliti arasında ve akademik çevrelerde, Çin'in ekonomik ve askeri alandaki gücünün Amerikan güvenliğini ve çıkarlarını küresel düzeyde tehdit ettiği algılaması hakim olmuştur. 1996'da Tayvan geriliminin artması, NATO'nun eski Yugoslavya'daki operasyonları sırasında Belgrad'daki Çin Büyükelçiliği'ni bombalamasına gösterdiği sert tepki, Pekin'in bütün Güney Çin denizindeki su bölgesini sahiplenmesi ve Washington'da büyük yankı uyandıran Amerikan karşıtı "Çin casusluğu" konusu, ABD'yi Çin'in stratejik planlarını yakından takip etmeye zorlamıştır.

1990'ların ikinci yarısında Washington'da, Çin'i "Asya'da Amerikan güvenlik politikasını çökertmeye çalışan"²⁹ bir rakip devlet olarak görme yaklaşımı hakim olmuştur. Pekin ile "kapsamlı bağlaşıklık" ve "stratejik işbirliği" politikalarını³⁰ benimseyen Clinton yönetiminin resmi söylemleri, aslında bu kez Çin'e yönelik bir "çevreleme" politikasının yeni varyasyon arayışını³¹ içerisinde barındırıyordu.

26 Daha fazla bilgi için bkzn.: Robert M. Cutler, "U.S.–Russian Strategic Relations and the Structuration of Central Asia", In press in Perspectives on Global Development and Technology, 21 August 2006, Institute of European and Russian Studies, Carleton University, <http://www.robertcutler.org>, 12 Aralık 2006.

27 D. Trenin, "Russia Leaves the West", Foreign Affairs 85(4) 2006, 87–96.

28 Çin'in de bölgede Rusya'yı ABD'ye karşı bir koz olarak kullandığını unutmamak gerekir.

29 Larry Wortzel, China, Issues 2000, Washington, 2000.

30 US Department of State Dispatch, 1995, No: 17; Larry Wortzel, a.g.e.

31 Utkin A. I, a.g.e., 95.

1. Çin – ABD İlişkilerinin Tarihsel Gelişimi: Değişim ve Süreklilik³²

Mao Zedong'un 1 Ekim 1949'da kuruluşunu ilan ettiği Çin Halk Cumhuriyeti'nin³³ dış politikası tarihsel bağlamda birkaç döneme ayrılabilir: Sovyetler Birliği ile yakın ilişkilerin kurulduğu 1950'li yıllar; Kültür Devrimiyle (Cultural Revolution) Çin'in uluslararası imajının sarsıldığı ve sınır çatışmaları ile sonuçlanan SSCB – Çin ilişkilerindeki gerginliğin yükseldiği³⁴ 1960'lı yıllar; diplomatik düzeyde ABD ile yakın ilişkilerin kurulduğu ve aynı zamanda Çin'in uluslararası platformlarda tanınmaya başlandığı 1970'li yıllar; Çin'in büyük bir güç olarak bölgesel ve uluslararası güç ilişkilerinde varlığını hissettirmeye başladığı 1980'li yıllar ve “açık kapı” politikası izlenerek küresel ekonomiye entegre olma çabalarının arttığı ve ABD – Çin ilişkilerinde önemli değişikliklerin yaşandığı 1990'lı yıllar.³⁵

Soğuk Savaş ortamının da etkisiyle 1950'lerde Çin, Doğu Bloku ile yakın ilişkileri öngören “İki Kamp” teorisini benimsemiş ve Sovyetler Birliği'ne yakınlaşmıştır. 1960'larda “izolasyonist” politikayı takip eden Çin, 1970'lerde Batı Blokuna (özellikle ABD'ye) yakınlaşarak ekonomik ve siyasi ilişkileri geliştirme yolunu seçmiştir. 1970-80'li yılların Amerikan yönetimleri, Çin'i Sovyetler Birliği'nin güç ve nüfuzuna karşı bir “dengeleyici” unsur olarak görmüşlerdir.³⁶ Ayrıca ABD, 1960'ların sonlarından itibaren Çin ile ilişkilerini “çevreleme” (containment) ve “bağlaşıklık” (engagement) stratejileri çerçevesinde şekillendirmiştir. Çin de, özellikle bu dönemde, ABD ile ilişkilerini stratejik ve ekonomik işbirliği alanları ile sınırlandırmıştır.

Genel olarak ABD'nin Çin politikasının, “karmaşık” ve “tutarsız” bir nitelik taşıdığı söylenebilir. Nitekim Çin – Amerikan ilişkilerinin ısınmaya başladığı 1970'lerden itibaren Amerikan yönetimlerinin, Çin üzerindeki

32 Bu bölümün genel kavramsal ve tematik çerçevesi, ABD Dış Politikası ve İnsan Hakları – Rusya Çin İran Örnekleri Bağlamında Konunun Değerlendirilmesi konulu yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezine göre oluşturulmuştur. Konu ile ilgili daha fazla bilgi için bkzn.: Şatlık Amanov, ABD Dış Politikası ve İnsan Hakları..., 159-176.

33 “China: General Background Brief”, Foreign and Commonwealth Office, Northern Asia and Pacific Research Group, London, April 2000, 2. 34 A.e., 9.

35 Bknz.: Şatlık Amanov, “ABD'nin İnsan Hakları Politikası ve Çin: Doğu Türkistan Örneği”, Avrasya Dosyası / Türk Dünyası ve Çin Özel Sayısı, Ocak-Şubat-Mart-Nisan 2006, Cilt: 12, Sayı:1, 69-70.

36 Margaret Huang, Robert F. Kennedy, “US Human Rights Policy Toward China”, Foreign Policy In Focus, Vol: 6, No: 8, March 2001, 1.

çatışan Amerikan çıkarlarını dengelemekte zorlandığı görülmüştür.³⁷ Hatta Soğuk Savaşın bitiminden bu yana ABD'nin Çin siyaseti, "Amerikan siyasetinin en kaşarlanmış gözlemcilerinin ölçekleriyle bile, en duygu yoğunluklu, bölücü ve tarafgir dış siyaset ihtilaflarından biri olma"³⁸ özelliğini taşımaktadır.

1980'li yıllar, uluslararası sistemdeki yapısal dönüşümlerin gelişim evresi olmuş ve günümüz Çin – Amerikan ilişkilerini belirleyecek olaylara zemin hazırlamıştır. Bu dönemde Çin'e karşı izlenecek yeni Amerikan stratejisinin önemini, dönemin Başkanı R. Reagan şöyle açıklamıştır: "...en hızlı gelişen bölge olan Pasifik bölgesi, özenle üzerinde durulması gereken bölgedir. Geleceği anlayabilmek için önce Pasifik'i anlamak gerekir."³⁹

Sovyetler Birliği'nin küresel bir güç ve tehdit olmaktan çıkmaya başlamasıyla birlikte, Çin'in dış politikasında da önemli değişiklikler meydana gelmiştir. 1980'lerde Deng Xiaoping'in liderliğinde başlayan kararlı bir ekonomik liberalleşme süreci⁴⁰, 1990'lardaki Çin'in küresel bir ekonomik güç olmasına zemin hazırlamıştır. Ayrıca Çin'in "küreselleşme" sürecine dahil edilmesi çabalarının bir uzantısı olarak ABD, Çin'de ekonomik ve siyasal liberalizmin temel prensiplerinin benimsenmesi yolunda politikalar üretmeye başlamıştır.⁴¹

Kısaca Soğuk Savaş dönemi ve sonrası Çin – ABD ilişkilerindeki en önemli özellik, iki ülke arasında sürüşme ve işbirliğinin birlikte var olabilmesidir. Yani Amerika ve Çin arasındaki farklılıklar "derin" ve "kapsamlı"⁴² olmasına rağmen, iki ülke aynı zamanda "işbirliği ve karşılıklı çıkarlar için ortak bir zemin de paylaşıyorlar."⁴³ Çin ile ABD arasında 1989 Tiananmen Meydanı Katliamından itibaren bunalımlı ve istikrarsız bir dönem

37 George Kourous, Tom Barry, "US China Policy: Trade, Aid, and Human Rights", Foreign Policy In Focus, Vol. 1, No. 6, November 1996 (çevrimiçi) <http://www.foreignpolicy-infocus.org/briefs/vol1/china.html>, 2 Ocak 2001.

38 Minxin Pei, "Gizemli Hegemon", Foreign Policy, Türkiye Baskısı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Eylül – Ekim 2000, 85.

39 Beril Dedeoğlu, "Çin ile ABD Arasındaki İlişkilerin Gelişimi", Çin'in Gölgesinde Uzakdoğu Asya, Ed. Deniz Ülke Arıboğan, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2001, 334.

40 Jack Donnelly, International Human Rights (Dilemmas in World Politics Series), 2nd Edition, Boulder, Westview Press, 1998, 117.

41 Beril Dedeoğlu, "Çin ile ABD Arasındaki İlişkilerin Gelişimi", Çin'in Gölgesinde Uzakdoğu Asya, Ed. Deniz Ülke Arıboğan, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2001, 337.

42 İnsan hakları sorunu, ticari ilişkiler, silahsızlanma, Tayvan sorunu v.s.

43 Minxin Pei, a.g.m., 86.

yaşayan iki taraflı ilişkiler, 1997'de Çin Devlet Başkanı Ziang Zemin'in ABD'ye gerçekleştirdiği resmi ziyaret ile yeniden yumuşama dönemine girmiştir. Pekin, bölgesel ve uluslararası düzeydeki temel Amerikan ulusal ve güvenlik çıkarlarına zarar vermekten kaçındığı sürece Washington'un, yürürlükteki Çin siyasetini devam ettireceği söylenebilir.⁴⁴

2. Büyüyen Ekonomik Güç Olarak Çin'in Küresel Yönelimleri

Çin Halk Cumhuriyeti yaklaşık 1 milyar 300 milyonluk nüfusu, coğrafi açıdan Asya Kıtasında kapladığı büyük alan, Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GDP) açısından sahip olduğu ekonomik gücü (ABD'den sonra ikinci) ve potansiyeli ile, özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde uluslararası politikada dikkate alınması gereken bir "büyük güç" haline gelmiştir. 1950'lerde esas olarak tarıma ve köylülüğe dayalı bir kalkınma stratejisi izleyen Çin, Deng Xiaoping yönetiminin 1980'lerin başlarında uygulamaya koyduğu "Dört Modernleşme" programı çerçevesinde sanayi, teknoloji ve savunma endüstrisi alanlarında büyük bir ilerleme kaydetmiştir. Soğuk Savaş sonrası dönemde ise Çin, iç politikada göreceli olarak dünyaya kapalı kalmakla birlikte, ekonomisini yabancı sermayeye ve ortak yatırımlara açtığı bir "açık kapı" politikası izlemeye başlamıştır.⁴⁵ Uzmanların "Çin karakteristiği ile sosyalizm" yönünde atılan bir son adım⁴⁶ olarak değerlendirdikleri Çin'in Dünya Ticaret Örgütüne (WTO) üyeliğini (1999), aynı zamanda ekonomisini daha da fazla dünyaya açmayı hedefleyen "açık kapı" politikasının bir uzantısı olarak değerlendirmek mümkündür.

Bugün dünya genelinde Çin, sahip olduğu büyük ekonomik ve ticari potansiyelini hem iç politikada hem de uluslararası platformlarda ve dış politikada etkin bir şekilde kullanma eğilimindedir. Çin, bir taraftan

44 Şatlık Amanov, "ABD'nin İnsan Hakları Politikası ve Çin: Doğu Türkistan Örneği", Avrasya Dosyası / Türk Dünyası ve Çin Özel Sayısı, Ocak-Şubat-Mart-Nisan 2006, Cilt: 12, Sayı:1, 71.

45 Vincent Cable, Peter Ferdinand, "China as an Economic Giant: Threat or Opportunity", International Affairs, C. 70, No. 2, April 1994, 243.

46 Margaret Huang, a.g.m., 1.

kapitalizmin “bedelini” ödemekten⁴⁷, yani liberal ekonomik reformların hızla gelişebileceği bir atmosferi oluşturacak köklü siyasi, hukuki ve anayasal reformları gerçekleştirmekten kaçınırken, diğer taraftan da “Çin Pazarı” kartını dış politika kararlarının ayrılmaz bir parçası haline getirmektedir. Pekin yönetimi “Çin Pazarı” kartını⁴⁸, uluslararası ilişkilerde bir tür “gunboat diplomasisi”⁴⁹ gibi kullanmaya 1989’dan sonra başlamıştır.

Çin’in, uluslararası ve bölgesel kuruluşlardaki rolü de her gün biraz daha artmaktadır.⁵⁰ Daha da önemlisi Çin askeri birlikleri artık BM barış koruyucu operasyonlarında da görev almakta ve Doğu Timor’a Çinli polis birlikleri gönderilmektedir. Kuzey Kore’yi, Güney Kore ve ABD ile görüşme taleplerine ikna etme çabalarında da Çin “arabuluculuk” rolünü üstlenmiştir.

3. Terörizmle Mücadelede Çin’in Rolü ve Doğu Türkistan Faktörü

Çin’in Sincan (Xinjiang) bölgesi, 1300’lü yıllarda İslam’ı kabul eden Uygur Türklerinin vatanıdır. 1949’da, Çin’de yeni kurulan komünist hükümet bölgeyi tamamen kendi kontrolüne almıştır. Çin’deki beş otonom bölgeden biri olan Sincan (Doğu Türkistan), 1.6 milyon km²’lik yüzölçümüyle (toplam yüzölçümün altıda biri) Çin’in en büyük siyasi – idari alt birimidir; nüfusun da yaklaşık olarak 16 milyon olduğu tahmin edilmektedir.⁵¹ Nüfuzunu güçlendirmek için Pekin yönetimi bölgeye Han Çinlilerini iskan politikasını uygulamaktadır. Bu politika, bölgenin demografik yapısını kökünden değiştirmiştir. Bölge nüfusunun yarısına yakını Uygur olmasına rağmen, Han grubu Çinlilerin nüfusu her yıl ortalama %8’lik bir artış göstermektedir.

47 Murat Çıplak, a.e.

48 Örneğin, Almanya Meclisi Bundestag’da, Çin Hükümetinin Tibet’teki insan hakları ihlalleri ile ilgili görüşülecek önergeyi engellemek adına Çin hükümeti, Alman Dışişleri Bakanı Klaus Kinkel’in Çin’e yapacağı ziyareti iptal etmiş ve Almanya’daki yatırımlarını başka bir ülkeye geçirmekle tehdit etmiştir. Çin, daha sonra insan hakları ile ilgili ABD’den ve Avrupa’dan gelebilecek eleştirileri, Avrupa firması olan Airbus ve Amerikan firması olan Boeing arasında Çin ile imzalanacak anlaşmalarla ilgili rekabetten yararlanarak bertaraf etmiştir... The Economist’in 12 Nisan 1997 tarihli sayısında yer alan, “İnsan Hakları ve Diplomasi” başlıklı yorum yazısında da, ABD’nin Amerikalı işadamlarının baskısı altında insan hakları politikasını belirlediği vurgulanmaktadır. Bkz.: Murat Çıplak, a.g.m., 216 – 219.

49 Gunboat diplomasisi – askeri gücün kullanımını veya tehdidini içeren diplomatik ilişki. Bkz.: Random House Webster’s College Dictionary, New York, 2000, 586.

50 “China: General Background Brief”, Foreign and Commonwealth Office, Northern Asia and Pacific Research Group, London, April 2000, 10.

51 Olgan Bekar, “Çin ve Batı Türkistan”, Avrasya Dosyası, Yaz 1995 Cilt: 2, Sayı: 2, 51.

Bölgenin sahip olduğu jeo-stratejik ve jeo-ekonomik önemin farkında olan Çin yönetimi, Uygur nüfusuna yönelik asimilasyon politikalarını ve baskıcı tutumlarını, uluslararası kamuoyunun tepkilerine rağmen, özellikle Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla oluşan yeni siyasi yapılanma sürecine paralel olarak arttırmıştır. Hatta Çin, uluslararası platformlarda sürdürdüğü “Tayvan Şartı”na benzer bir stratejiyi bu bölge için de kullanmakta ve Doğu Türkistan yerine “Xinjiang” (Sincan) adını kullanmaktadır. “Yeni Bölge” anlamına gelen Xinjiang kelimesi, Manchu Qing Hanedanlığı döneminde kullanılmıştır. Daha çok tarihsel ve etnik vurguya sahip Doğu Türkistan, Çin Türkistan’ı veya Uygur Bölgesi isimlerini kullanmayı tercih edenler için bu tanımlama haksız bir uygulama olarak değerlendirilmektedir.⁵²

Çin, bölgedeki milli, dini ve ayrılıkçı hareketlerin yayılmasını engellemenin ötesinde, Doğu Türkistan’ın sahip olduğu zengin doğal kaynaklardan⁵³ dolayı da bölgede kendi etkinliğini artırmaya çalışmaktadır. Çünkü Çin’in gelecekteki ekonomik kalkınma planı, öncelikli olarak istikrarlı siyaset (hem bölgesel hem de ulusal bağlamda bir istikrar) ve yeterli “hammadde – enerji – işgücü”ne dayanmakta ve bunun büyük bir kısmının Doğu Türkistan’dan bölgesinden sağlanması öngörülmektedir.

Bölgede Han Çinlileri, başta siyasi ve ekonomik olmak üzere hayatın tüm alanlarında ayrıcalıklı bir muameleye tabi tutularak devlet tarafından desteklenirken, Uygurlar bu tür imtiyazlardan yararlanamamaktadırlar. Bu durum, 1990’ların başlarında, bazen şiddete dayalı yöntemleri benimseyen muhalif hareketlerin oluşumuna zemin hazırlamıştır. Tiananmen Olayı, Tibet’teki eylemler ve eş zamanlı olarak bölgenin batısındaki Sovyet cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarına kavuşmaları, Uygurları Pekin’e karşı daha yüksek sesle konuşmaya sevketmiştir. Ancak güçlü bir liderlikten yoksun olan bu hareket, çok geçmeden parçalanmıştır. Militan gruplar Çin’deki yönetimi

⁵² Şatlık Amanov, “ABD’nin İnsan Hakları Politikası ve Çin...”, 85.

⁵³ Doğu Türkistan, bugün için Çin’in en verimli enerji üreten bölgelerinden biri olmasa da, ülkenin en geniş fosil yataklarına sahip bulunmaktadır. Doğu Türkistan’ın kuzey bölgesinde Karamay yakınlarında hidrokarbon çıkarımı devam etmektedir ve burada petrol üretimi 7 milyon ton ve doğal gaz üretimi de 500.000 ila 700.000 ton kömür eşdeğerine ulaşmıştır. Urumçi ve Hami yakınlarındaki 56 maden ocağından yılda ortalama 8 ile 9 milyon ton arasında kömür çıkartılmaktadır. Çinli jeologlar, Tarım Havzası ve Taklamakan Çölünün altında 80 ile 180 milyar varil petrol bulunduğunu tahmin etmektedirler. Bknz.: Murat Çıplak, a.g.m., 237 – 239.

şiddet yoluyla etkilemeyi öngörürken, barışçıl gruplar daha çok Batının desteğini kazanarak Çin'e baskı uygulama yolunu seçmişlerdir.

Pekin şiddet yanlısı örgütler üzerinde yoğunlaşırken, Washington yönetimleri daha çok şiddete karşı çıkan barışçıl grupların taleplerine dikkati çekmişlerdir. Özgür Türkistan Hareketi (Free Turkestan Movement) tarafından başlatılan ve 22 kişinin öldüğü 1990 Baren ayaklanması sonrasında, Pekin yönetimi Uygurlara karşı daha da sert tedbirler uygulamaya başlamıştır.⁵⁴ ABD, Doğu Türkistan bölgesinde insan hakları meselesini gündeme getirerek teşvik ederken, Çin Hükümeti bölgedeki saldırıların Orta Asya'daki terör örgütleriyle bağlarının olduğu iddia edilen gruplar tarafından gerçekleştirildiğini iddia etmiştir. Aslında, insan hakları meselesiyle ilgili olarak Çin'e uluslararası platformlarda baskı yapılması, Washington'un stratejik çıkarlarıyla da örtüşmektedir.

11 Eylül 2001 Saldırılarından önce de Amerikan yönetimi, militan Uygur gruplarının faaliyetlerini izlemekteydi ki bunlar hiçbir zaman ABD'nin bölgedeki çıkarlarına bir tehdit olarak değerlendirilmemiştir. Ancak durum, ABD'nin Afganistan'daki operasyonları sırasında el-Kaide ve Taliban saflarında savaşırken öldürülen veya yakalananlar arasında Uygurların da bulunduğu anlaşılmaya başlanmıştır.⁵⁵

ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı Richard L. Armitage'in Ağustos 2002 sonunda Çin'e yaptığı iki günlük ziyaret sırasında, Doğu Türkistan İslami Hareketi, Usame bin Ladin ve el-Kaide ile bağlantılı olduğu gerekçesiyle, Pekin yönetiminin diplomatik çabalarıyla ABD'nin "Terör Listesi"ne⁵⁶ alınmıştır. Bu karar, Doğu Türkistan İslami Hareketi'nin "terörist bir örgüt olduğu" ve "sivillere saldırılar düzenlediği" gerekçelerine dayandırılmıştır. Washington'un bu kararında, Afganistan'da el-Kaide ile bağlantılı olduğu sanılan Uygur kökenli bazı kişilerin yakalanmasının etkili olduğu sanılmaktadır. Nitekim, ABD'nin Afganistan'dan Küba'daki Guantanamo

54 Eşzamanlı olarak, Uluslararası Af Örgütü, Çin'in Doğu Türkistan bölgesindeki camileri kapattığını, "ayrılıkçı" olmakla itham edilen Uygur vatandaşlarını gözaltına aldığını ve yerel medyayı susturduğunu rapor etmiştir.

55 Şatlık Amanov, "ABD'nin İnsan ...", 87.

Üssü'ne getirdiği el-Kaide ve Taliban savaş esirleri arasında Uygur asıllı tutuklular da bulunmaktadır. Pekin yönetiminin Washington'dan, bunların kendileri tarafından sorgulanması için de talepte bulunduğu biliniyor.⁵⁷

“Terörle mücadele”nin küresel düzeyde sürdürüldüğü yeni koşullarda, ABD'nin Doğu Türkistan'daki uzun vadeli hedefleri de kısmen değişmiştir. Washington yönetiminin, Uygurların Sincan bölgesinin dışında bir eylem yapamayacağını bilmesine rağmen, bu değişiklik kaçınılmaz olmuştur. Bu gün gelinen noktada, Amerikan hükümeti Sincan meselesinde Çin ile işbirliği yapıp yapmama konusunda oldukça sıkıntılı bir konumda bulunmaktadır. Görünen o ki George W. Bush hükümeti, el-Kaide örgütünün operasyonel kabiliyetini zayıflatma fırsatını, Çin ile işbirliği pahasına da olsa, kaçırmak istememektedir. Bu anlamda Çin-ABD işbirliğinin en belirgin örneği, Doğu Türkistan İslami Hareketi'nin terör listesine alınmış olması gelmektedir. Bunun yanı sıra Washington, Çin'de insan hakları ve özgürlüklerin geliştirilmesi gerekliliğini vurgulamaya devam etmektedir. Özellikle, “terörle mücadele”nin “azınlıklara baskı” aracı olarak kullanılamayacağı resmi retorikte sıkça kullanılmaktadır. Bu çerçevede ABD, şiddet yanlısı olmayan Doğu Türkistan Ulusal Kongresi ve Bölgesel Uygur Organizasyonu gibi gruplara verdiği desteği de artırmıştır.⁵⁸

4. Çin – ABD İlişkilerinde Orta Asya: Küresel Mücadelenin Test Alanı

Çin'in bölgesel profili açısından Orta Asya ile ilişkilerinde aslında birinci dereceden önemli ülkenin Rusya olduğu gözlenmektedir.⁵⁹ Çin ve Rusya arasındaki yakınlaşma (özellikle Şanghay İşbirliği Örgütü bağlamında) Orta Asya ülkeleri için çok şey ifade etmektedir. Her iki ülkede enerji, ticaret

56 ABD Dışişleri Bakanlığı her yıl terörist örgütlerin listesini yayımlamaktadır. Bu listenin belirlenmesindeki yasal kıtas, ABD'nin 2001 tarihli Yurtseverlik Yasasıdır (USA Patriot Act). 2005 yılına ait listesi için bkz. ABD Dışişleri Bakanlığı resmi internet sayfası, <http://www.state.gov>.

57 Şatlık Amanov, “ABD'nin İnsan ...”, 87.

58 Adam Wolfe, “Freeing Uighur Detainees from U.S. Custody May be Impossible”, Power and Interest News Report, www.pinr.com, 3 Kasım 2004.

59 Çin Sosyal Bilimler Akademisinin “2020 Büyük Ülke Stratejisi” çalışmasına göre, küresel dengenin oluşumunda ABD – Çin – Rusya en başarılı stratejik üçgeni oluşturacaktır. Alt düzeyde ise Çin – ABD – Japonya'nın Asya – Pasifik bölgesinde, ABD – Almanya – Rusya'nın Avrupa bölgesinde stratejik üçgen dengesini kuracağı ileri sürülmektedir.

yolları, terörizm tehdidi ve bölgesel güvenlik gibi konuların gündemde olması işbirliği için uygun zemin sunmaktadır.

ABD açısından Çin, önümüzdeki yüzyıla bakan potansiyeli ile üzerinde ciddi bir şekilde düşünülen bir ülkedir. ABD'nin Çin'i dengelemeye ve çevrelemeye çalıştığı bir vakıdır; Afganistan ve Orta Asya ülkelerindeki Amerikan askeri varlığı, bu politikanın varlığına işaret etmektedir.⁶⁰ Çin'in Orta Asya'daki hegemonyası, ABD'nin bölgedeki çıkarlarına yönelik uzun vadeli tehdit olarak algılanmıştır.⁶¹ Rusya – Çin işbirliği girişimleri kuşkusuz söz konusu önemi artırmaktadır. Doğu Türkistan ve Tibet'teki insan hakları ihlalleri Amerikan kamuoyunu rahatsız etmekle beraber, Çin – ABD ticari ilişkilerinin her geçen gün hacmini artırdığı gözlenmektedir.

Çin'in Orta Asya'daki ekonomik ve jeo-politik stratejisi Doğu Türkistan bölgesindeki hedefleriyle yakından bağlantılıdır.⁶² Çin'in Doğu Türkistan bölgesindeki asıl endişesi, "Uygur milliyetçiliğinin gelişmesi ve bağımsızlık yanlısı akımların güçlenmesidir."⁶³ Ayrıca Çin, bölgedeki milli, dini ve ayrılıkçı hareketlerin yayılmasını engellemenin ötesinde, Doğu Türkistan'ın sahip olduğu zengin doğal kaynaklardan⁶⁴ dolayı da bölgede kendi etkinliğini artırmaya çalışmaktadır.

Çin'in kuzeybatı bölgesi, 1990'larda dünyanın haritasında aniden beliren birçok Türk Cumhuriyetiyle 3000 km uzunluktaki sınırı paylaşmaktadır. Özellikle Çin'i hem Orta Asya'dan ayıran hem de birleştiren konuma sahip olan Doğu Türkistan, bu konumu bağlamında stratejik önem taşımaktadır. Orta Asya'da Uygurlar yaşadığı gibi, Doğu Türkistan'da da

60 Osman Metin Öztürk, İlgilenenlere Bazı Tespitler Ve Sorular, Sayı 9, 15 Ocak 2004, www.habusulu.com.

61 Rumer B., The Powers in Central Asia, Survival, 2002, No:3, 63; Halifezade M., "Некоторые аспекты внешней политики США на Южном Кавказе и в Центральной Азии в контексте российско-китайских отношений", Центральная Азия и Кавказ, 2000, No: 3, http://www.ca-c.org/journal/cac09_2000/11.Halifa.shtml, 5 Mart 2003.

62 Dunn, "Central Asia: Examining Regional Security...", a.g.m.

63 Martin Fackler, "China and Russia Form New Bloc", Daily News, (çevrimiçi)

http://www.dailynews.yahoo.com/h/ap/20010616/wl/china_shanghai_summit_6.html, 3 Ekim 2001.

64 Doğu Türkistan, bugün için Çin'in en verimli enerji üreten bölgelerinden biri olmasa da, ülkenin en geniş fosil yataklarına sahip bulunmaktadır. Bkz.: Murat Çıplak, "Çin'de İnsan Hakları ve Ayrılıkçı Hareketler", Çin'in Gölgesinde Uzakdoğu Asya, Ed. Deniz Ülke Arıboğan, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2001, 237 – 239.

Kazak, Kırgız, Özbek, Tacik ve Tatarlar bulunmaktadır.⁶⁵ Böylesi bir coğrafyanın potansiyel olarak etnik, dini ve teritoryal çatışmalara içkin olduğu kuşkusuzdur.⁶⁶ Çin'in Doğu Türkistan'a önem vermesinin ve Doğu Türkistan'la milli, dini ve tarihi ortak noktaları paylaşan Orta Asya Türk Cumhuriyetleriyle sıkı diplomatik ilişkiler tesis etmesinin arkasında yatan nedenler, bu bağlamda daha iyi anlaşılmaktadır. Çin'in çevresinin pek güvenli olmadığını farkında olan Deng Xiaoping (1904 – 97, Çin Komünist Lideri) de, “yerel çatışma yaratabilecek olan etnik ayrımcılığı”⁶⁷, Çin'in karşılaşılabileceği sekiz tehlikeden birisi olarak ele almaktadır.

Orta Asya bölgesi, olası Çin yayılcılığının yeni rotası ve Moskova – Pekin hattının çatışma sahası olarak değerlendirilmiştir. Amerikalı uzmanlar, “gelecekte Rusya'nın Orta Asya'daki en gerçekçi ve güçlü rakibinin”⁶⁸ Çin olacağı konusunda hemfikirdirler. Ancak Pekin'in bölgedeki pragmatik hedeflerinin belirlenmesi konusunda bir uzlaşmadan söz etmek mümkün değildir. Hakim olan bakış açısı, Çin'in dış politika önceliklerinin Doğu ve Güney üzerinde yoğunlaştığı, Orta Asya bölgesinin ise Pekin'in planlarında “stratejik cephe”⁶⁹ olarak görüldüğü yönündedir. Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Enstitüsünden bir grup Amerikalı araştırmacının ifadesiyle, 1990'lı yıllar boyunca Çin'in Orta Asya'ya yönelik ölçülü politikasını “pragmatik ve ihtiyatlı” olarak tanımlamak olanaklıdır ve ağırlıklı olarak ekonomik ve enerji işbirliğine odaklanmaktadır.⁷⁰

65 Erkin Ekrem, “Çin'in Türkistan Politikası: Şanghay Beşlisinden Şanghay İşbirliği Örgütüne”, Stratejik Analiz, Cilt: 2, Sayı:16, Ağustos 2001, 73.

66 Bugün 300 binden fazla Uygurun yaşadığı Kazakistan ve Kırgızistan, Doğu Türkistan'da yürütülen mücadelenin dış bağlantı noktalarını oluşturmaktadır. Özellikle Kazakistan'ın eski başkenti Almata, Doğu Türkistan Devrimci Cephesinin de aralarında bulunduğu birtakım kuruluşlar çerçevesinde sağlanan dış desteğin merkezlerinden birini oluşturmaktadır. Bu çerçevede, Çin ilki 1994'te Kazakistan ile olmak üzere 1996'da Tacikistan, Kırgızistan ve Özbekistan ile suçluların değişimi anlaşmaları imzalamıştır. Bkz.: Cihangir Gürkan Şen, “Rus-Çin-Türkistan ilişkilerinde Yeni Bir Dönem (mi?): Şanghay Beşlisi”, Stratejik Analiz, Cilt: 1, Sayı:1, Mayıs 2000, 16.

67 Yang Meizhi, Jün Gung Bao, “Çin'in Çevresinde Karşılaşılabileceği Sekiz Tehlike”, Çev. Nuraniye H. Ekrem, Stratejik Analiz, Cilt: 1, Sayı: 2, Haziran 2000, 70.

68 Blank S., Energy, Economics, and Security in Central Asia: Russia and Its Rivals, Carlisle Barracks, Pa., 1995, 24; Cohen A., U.S. Interests in Central Asia, Testimony before the Subcommittee on Asia and the Pacific, House International Relations Committee, March 17, 1999, <http://www.heritage.org>.

69 Cohen A. U.S. Interests in Central Asia; Menon R., The Strategic Convergence between Russia and China, Survival, 1997, No: 2, 115-116.

70 Strategic Assessment of Central Eurasia, 71-73.

Amerikalı bölge uzmanlarından B. Rumer'e göre, bu süreçte, Orta Asya ülkeleri "yavaşça, ancak sadakatle Çin'in yörüngesine çekilmektedir".⁷¹ Doğu Türkistan'daki gerilim ve radikal terörist grupların tehdidi, Çin'in kendi güvenliğini bölgedeki gelişmelere doğrudan müdahil olarak sağlayabileceğine olan inancını artırmıştır. Amerikan uzmanlarının beklentilerinin aksine, Orta Asya bölgesinde Rusya ve Çin arasında bir çatışma veya gerilim yerine Şanghay İşbirliği Örgütü kurularak işbirliğine gidilmiştir.⁷² Cumhuriyetçi Kongre üyelerinden D. Rorbacer'in iddia ettiği gibi bir Çin işgali veya saldırısı gerçekleşmemiştir; ancak Rorbacer'in, "Çin'in Orta Asya bölgesine hakim olmasını sadece ABD'nin bölgedeki varlığı engellemektedir" sözleri, bölgedeki güçler dengesini yansıtması bakımından daha gerçekçidir.⁷³

ABD'nin "yapmak isteyip de yapamadığı bazı uygulamalar" için son derece uygun bir ortam oluşturan 11 Eylül olaylarının Amerikan dış politikası üzerindeki etkisi, Çin Orta Asya politikası bağlamında da önemli sonuçlar doğurmuştur. Müttefiklerle işbirliğine duyulan ihtiyacın arttığı 11 Eylül sonrası konjonktür, Amerikan dış politikasında kısmi değişiklikleri kaçınılmaz kılmıştır. Küresel düzeyde sürdürülen "terörle mücadele"de Çin'in desteğine duyulan "ihtiyacın", Tayvan'ın arkasında kararlı bir şekilde durmayı, Füze Kalkanı Projesine devam etmeyi ve Doğu Türkistan'daki insan hakları uygulamalarını açıktan eleştirmeyi güçleştirdiği öne sürülebilir. Çin'in insan hakları pratiğini eleştirenlerin birçoğuna göre ABD'nin uyguladığı yaptırımlar ve kullandığı diplomatik araçlar da yetersiz kalmaktadır.⁷⁴

Çin'in bölgedeki rolü ve ABD'nin Avrasyadaki politikaları ters düşerse, uzun vadede iki ülke karşı karşıya gelebilir. Şu an hem Çin hem de ABD için müşterek nokta bölgenin istikrarı ve güvenliğidir. Öte yandan ABD'nin Orta

71 Central Asia and the New Global Economy, 28.

72 Garnett Sh., Challenges of the Sino-Russian Strategic Partnership, The Washington Quarterly, 2001, No: 4, 47-48.

73 Congressional Record, 1999, H6422.

74 Bunlara göre, Amerikan yönetimlerinin insan hakları bağlamındaki tutumları, Çin'in kötüye giden insan hakları ihlallerindeki eğilimleri durduramamıştır. Bknz.: Human Rights Watch, World Report 1990, New York, 1991, 298. Ne Bush yönetiminin uyguladığı yaptırımların ne de Clinton yönetiminin ortaya attığı "comprehensive engagement" (kapsamlı bağlaşıklık) stratejisinin, Çin'de insan hakları alanında bir ilerlemeye sebep olduğu söylenebilir. Clinton yönetimine göre, Çin'le olan ticari-ekonomik ilişkileri insan haklarının gelişimi koşuluna bağlamak yerine Çin'in dünya pazarına ekonomik entegrasyonunun geliştirilmesi, insan hakları pratiğinin iyileştirilmesi için daha iyi ve efektif bir strateji olarak görülmüştür.

Asya'daki askeri varlığı Çin'i rahatsız etmektedir. Uzmanlara göre Washington, Özbekistan, Kırgızistan, Afganistan ve Irak'taki askeri varlığıyla Çin ve İran'ı kuşatma – çevreleme politikasını sürdürmektedir. ABD, terörle mücadele politikası doğrultusunda kuşkusuz bölgedeki stratejik derinliğini ve müdahale gücünü de güçlendirmektedir. Bu durumda Pekin'in ABD ile rekabete girmesi kaçınılmaz görünmektedir. Yine de Çin'in, ABD ile doğrudan güç kullanımı rekabetine girmesi beklenmemelidir; bölgesel dinamikleri dikkate alan Pekin, kısa vadede bölge ülkeleriyle siyasi, ekonomik ve askeri – stratejik işbirliğini (Şanghay İşbirliği Örgütü şemsiyesi altında) geliştirmeyi tercih etmiştir.

C. Türkiye

Orta Asya'daki ABD politikalarının araştırılmasındaki aktüalite, her şeyden önce, söz konusu bölgenin günümüz Türk Dış Politikasındaki yeri ve öneminden kaynaklanmaktadır. ABD'nin Orta Asya bölgesine yönelik mevcut politikalarının analiz edilmesi ve bu politikaların Türk – Amerikan ilişkilerine [ve/veya bizzat Orta Asya'ya, hatta uluslararası sistemdeki ilişkilere] olan etkisinin irdelenmesindeki zaruret, bizi 1990 sonrasında bölgedeki Amerikan varlığının “oluşum ve gelişim süreci”ne bakmaya zorlamaktadır. Türkiye'nin bulunduğu coğrafyadaki siyasi, ekonomik, askeri ve stratejik çıkarlarının korunması ve sürdürülmesi, Orta Asya bölgesindeki gelişmelerle yakından bağlantılıdır.

Öte yandan, ABD – Orta Asya ilişkilerinin akademik yönden analiz edilmesi de Türkiye açısından büyük önem taşımaktadır. Ne var ki, Türkiye'deki akademik çevreler daha çok AB ile ilişkiler ve AB'ye üyelik süreci, Kıbrıs Sorunu ve Yunanistan'la ilişkiler, Ortadoğu'daki bölgesel gelişmeler ve İsrail – Filistin Sorunu gibi konulara odaklanırken, Orta Asya ve “Ötesi” ile ilgili konular büyük ölçüde ihmal edilmiştir. Bu çalışma, son tahlilde, böylesi bir “ihmal”in neden olduğu akademik boşluğu doldurmayı amaçlamaktadır. Türkiye ile aynı faslı müşterekleri paylaşan (dil, din, kültür

gibi) Orta Asya halklarına ilişkin akademik seviyedeki bilimsel çalışmaların azlığı da, tez konusunun seçiminde önemli bir etken olmuştur.

1. Soğuk Savaş Sonrasında Türkiye'nin Değişen Etki ve İlgi Alanları

Soğuk Savaşın sona ermesi uluslararası sistemde büyük değişikliklere neden olurken Türkiye'nin dış politikasını da büyük ölçüde etkilemiştir. Soğuk Savaş dönemi boyunca Türkiye nispeten pasif bir dış politika sergilemiştir ki bu tutum, ABD'nin bölgedeki çıkarları ve izlediği dış politika açısından tutarlı sayılmalıdır. Fakat bu pasif dış politika 1990'lardan itibaren aktif politikaya dönüşmüştür. Türk dış politika davranışındaki dönüşümü etkileyen gelişmeler, aynı zamanda Türkiye'nin Soğuk Savaş döneminde yıldızı sönmeye yüz tutan stratejik değerini de artırmıştır. Bu gelişmeler şunlardır:

- Körfez Krizi;
- Bosna – Hersek Sorunu ve Kosova Krizi;
- Ermeni – Azeri İhtilafı ve Karabağ Sorunu;
- Somali'de aktif katılım;
- Afganistan'daki Uluslararası Güvenlik ve Yardım Gücü'ne katılım.

1990'larda Türkiye, Balkanlar'dan Orta Asya'ya beklenmedik gelişmelerle karşı karşıya kalmıştır. Böylece Türkiye, Batı ve ABD ile mevcut ikili ilişkilerinin yanında, bölgedeki ülkelerle de çok yönlü ilişkiler kurmayı amaçlamıştır. Üstelik Türkiye ikili ve çoktarafli ilişkilerinin "içeriği"ni de değiştirmiştir. Batıyla Soğuk Savaş dönemindeki askeri ve siyasi ilişkilerin yanına 1990'lardan sonra komşu ülkelerle olan toplumsal, kültürel ve ekonomik ilişkiler eklenmiştir. Tek kutuplu ilişkilerden çok kutuplu ilişkiye geçişi simgelemesi açısından Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ), Ekonomik İşbirliği Örgütü (ECO) ve Orta Asya Cumhuriyetleriyle yakın siyasi, ekonomik ve askeri – stratejik işbirliği örnek olarak gösterilebilir.⁷⁵

Temelde Türkiye, Orta Asya bölgesine yönelik olarak kültürel, toplumsal ve ekonomik girişimleri teşvik etmeyi amaçlayan bir strateji

benimsemiştir. Türkiye, bölge ülkelerinin de beklentilerini hesaba katarak, pazar ekonomisi, çoğulcu demokrasi ve laiklik gibi değerlerin gelişimini desteklemeyi amaçlamaktadır. Yukarıdaki tespitler, Soğuk Savaş sonrası dönemde Türkiye'nin etki ve ilgi alanlarının niteliksel bir değişime uğradığını göstermektedir.

Soğuk Savaş sonrası Türkiye'nin Orta Asya bölgesiyle ilgili olarak benimsediği resmi dış politika hedefleri şunlardır:

- ➔ Türk dış politika hedefleri, ideolojik düşüncelere değil, pragmatist ekonomik ve dış politik amaçlara dayalıdır;⁷⁶
- ➔ Türkiye, kendisini laik ve demokratik bir toplum ve devlet yapısına sahip bir cumhuriyet olarak tanıtmayı amaçlamaktadır;
- ➔ Türkiye, bölge ülkelerinin ekonomilerine destek verilmesinden yanadır; böylelikle Türk yetkililer, Türkiye'nin Orta Asya'daki siyasal ve ekonomik profilini genişletebileceğine inanmaktadırlar;
- ➔ Türkiye, Orta Asya bölgesine yönelik dış politika hedeflerini gerçekleştirebilmek için Batı, özellikle Amerikan desteğini almak istemektedir;
- ➔ Türkiye, Orta Asya ülkeleriyle çok taraflı ve ikili kültürel, ekonomik ve siyasal ilişkilerin geliştirilmesini teşvik etmektedir;
- ➔ Türkiye, Orta Asya bölgesindeki doğal kaynaklardan ve ekonomik zenginlikten en iyi şekilde yararlanmak istemektedir;
- ➔ Türkiye, bölge ülkelerinin uluslararası kuruluşlara entegrasyonu için gerekli her türlü yardımı yapmaya heveslidir;
- ➔ Türkiye, bölge ülkelerinin huzur, istikrar ve demokrasiyi güçlendirebilmeleri için bu cumhuriyetlerle birlikte çalışmayı arzulamaktadır.⁷⁷

75 Gamze Güngörmüş Kona, Türkiye – Orta Asya İşbirliği Stratejileri ve Gelecek Senaryoları, IQ Yayıncılık, İstanbul, 2002, 91-96.

76 Charles Warren Hostler, The Turks of Central Asia, Westport: Praeger Publishers, 1993, 162.

2. Orta Asya'da Türk – Amerikan İşbirliği ve Ortak Çıkarlar

1990'ların başında Sovyet Rusya'nın dağılması ve Soğuk Savaşın sona ermesiyle, tamamen yok olmasa da Türk – Amerikan ortaklığının stratejik öneminin azaldığına dair bazı spekülasyonlar ortaya çıkmıştır. Ancak, politik çevreler değişse dahi coğrafyanın aynı kaldığı gerçeği unutulmamalıdır. Türkiye'nin tarih, din ve kültürden kaynaklanan birtakım özel avantajlarından dolayı Avrupa ve Orta Doğu'daki gelişmeleri etkileyecek stratejik bir bölgesel konumu vardır. ABD – Türkiye arasındaki artan ilişkiler; Avrupa, Kafkaslar, Orta Asya ve Orta Doğu'ya kadar uzanan bölgelerdeki geniş çaplı örtüşen çıkarlarda çok boyutlu ve çok yönlü bir stratejik işbirliğini sağlamlaştırmıştır.

Amerikan dış politikası, Türk dış politikasına oranla çok çeşitli ve karmaşık olsa da, bu iki devletin dış politika davranışı arasındaki benzerlikler oldukça fazladır. Türkiye ve ABD'nin ortak dış politika tercihlerine örnek olarak şunlar gösterilebilir:

- ➔ Soğuk Savaş yıllarında Sovyetler Birliği'nin çevrenmesi ve komünizmin yayılmasının önlenmesi (NATO ve Bağdat Paktı gibi oluşumlar);
- ➔ Her iki ülke II. Dünya savaşından sonra kurulan uluslararası siyasal düzeni (statükocu politika) sürdürmekten yana olmuşlardır;
- ➔ Soğuk Savaş sonrasında da bu politikalar devam etmiştir (Körfez krizindeki ABD'nin tutumu gibi). Soğuk Savaş sonrası dönemde Washington'daki dış politika mimarları arasında tartışılan konulardan biri de, ABD'nin global egemenliğinin sürmesini sağlayacak koşulların nasıl hazırlanabileceğiydi.⁷⁸ Buna karşılık, Türkiye'nin izlediği politikalar, ABD'nin global hedefleri yanında çok daha dar kapsamlı kalmaktadır. Türkiye'nin amacı kültür, dil, din ve etnik bağlarının

⁷⁷ Kona, a.e, 212-214.

⁷⁸ Emin Gürses, "ABD Dış Politikası ve Balkanlar", Cumhuriyet, 19 Nisan 1999.

bulunduğu Orta Asya cumhuriyetleri aracılığıyla avantajlar elde etmek ve Ortadoğu ve Balkanlar'da güçlenmektir.

- Yeni dönemde ABD ve Türkiye, NATO'nun devamını ve güçlendirilmesini ısrarla savunmuşlardır.
- Türkiye ve ABD, demokrasi, insan hakları ve pazar ekonomisinin gerekliliği gibi konularda da aynı düşünceleri paylaşmaktadır.⁷⁹

Öte yandan 1990'ların başlarında ABD ve Avrupa'daki çevreler, demokratik ve laik bir devlet olan Türkiye'nin Orta Asya'daki ülkeler için bir model olabileceğini vurgulamışlardır. Hatta RAND Corporation'un yayımladığı bir çalışmada, ABD'nin Türk dünyasındaki sorunları ve potansiyel değişimi anlamaya çalışırken Ankara'ya danışması gerektiği belirtilmiştir. Genel olarak, hem Türkiye'nin hem de ABD'nin bölgeye yönelik politikaları ve çıkar algılamaları örtüşmektedir. Nitekim her iki ülke, başlangıçta, bölgenin uluslararası topluluğa entegrasyonu, demokratikleşme ve serbest piyasa ekonomilerine geçiş süreçlerini desteklemeyi hedeflemişlerdir.

Soğuk Savaş dönemi boyunca Orta Asya bölgesine karşı ilgisiz kalan Türkiye'nin Doğu Blokunun dağılmasından hemen sonra bu bölgeye yönelik dış politika hedeflerini belirlemede oldukça hazırlıksız yakalandığı görülmüştür. Bölgeyle kültür, tarih, din ve dil bağları bulunan Türkiye, Batı tarafından, laik devlet-çoğulcu demokrasi-serbest pazar ekonomisi açısından bölgeye siyasal ve ekonomik bir model olarak sunulmuştur.⁸⁰ ABD Savunma Bakan Yardımcısı Paul Wolfowitz'in şu sözleri bunu teyit etmektedir: "Türkiye ile ABD arasında uzun bir geçmişe dayanan ittifak ilişkisinin devam ettiğine inanıyorum. Bizim için Türkiye, o bölgede, özellikle bu dönemde çok önemli bir ülke. Nüfusunun çoğu Müslüman. Güçlü ve demokratik bir geleneğe sahip. Bu nedenlerle, olumluya götürmeye çalıştığımız bu bölgede Türkiye çok iyi bir model olacaktır." Ancak, Türkiye'nin ekonomik yetersizlikleri, işbirliği sürecinde Türkiye'nin iç siyasal sorunları, "büyük birader"le işbirliğine yönelik tereddütler, Orta Asya bölgesine yönelik yeterli stratejinin olmayışı,

⁷⁹ Kona, a.e, 320-324.

⁸⁰ Bahri Yılmaz, "Turkey's New Role in International Politics", Aussen Politik, no. 1, 1994, 94.

bilgi eksikliği, Rusya faktörü, Batının desteğinin olmayışı ve güç rekabeti gibi faktörlerden dolayı Türkiye'nin model olma projesi başarıyla uygulanamamıştır.

İşbirliği stratejisi, Orta Asya bölgesinde istenen hedefe ulaşabilmek için Türkiye'nin benimseyeceği en uygun strateji olarak gözükmektedir. Türkiye, her şeyden önce, bölgeye ilişkin ekonomik ve siyasal hedeflerini tek başına gerçekleştirebilecek düzeyde ekonomik ve siyasal yeterliliğe sahip değildir.⁸¹ Türkiye'nin tek başına Orta Asya'nın ihtiyaç duyduğu finansmana ve siyasi güce sahip olmadığını düşünürsek, Türkiye'nin bir "büyük ortağa" ihtiyacı vardır. Bu açıdan bakıldığında Türkiye'nin işbirliği içerisine girebilme ihtimalinin en yüksek olduğu ülke Amerika Birleşik Devletleri'dir. Şu anda dünyadaki tek süper güçle işbirliği yoluyla Türkiye, Orta Asya bölgesindeki politikalarını gerçekleştirmek için gereken siyasal ve ekonomik desteği bulabilecektir.

Ayrıca, Türkiye'nin bölgedeki dış politika girişimlerinin sorumluluklarını, ABD ve Avrupalı devletler ile paylaşmasının kaçınılmaz olduğu açıkça görülmektedir. Çünkü bu girişimler bölgedeki diğer güçlerin (Rusya, Çin, İran gibi) muhalefetiyle karşılaşabilir. Türkiye, uluslararası siyasal ve ekonomik sisteme yön veren devlet/ler ile işbirliğine girerek, Orta Asya'da daha aktif rol alabilir ve dış politika önceliklerini ulusal çıkarları doğrultusunda şekillendirebilecektir.

Bir senaryo olarak baktığımızda⁸², Orta Asya bölgesinde Türkiye – ABD işbirliği, birçok açıdan Ankara'nın yararına gözükmektedir. Öncelikle, dünyadaki tek süper güçle işbirliği yoluyla Türkiye, Orta Asya bölgesindeki politikalarını gerçekleştirmek için gereken siyasal ve ekonomik desteği bulabilecektir. İkinci olarak, söz konusu bölgedeki Türkiye – ABD işbirliği, bu devletlerin tarihteki ilk işbirliği örneği olmayacaktır. Özellikle II. Dünya savaşıdan sonra bu iki devlet, ortak stratejik çıkarlara sahip olmuş ve

81 Kona, a.e, 157.

82 Bu işbirliği modelinin genel kavramsal şeması, Kona'nın Türkiye – Orta Asya İşbirliği Stratejileri ve Gelecek Senaryoları isimli kitabındaki strateji modelinden uyarlanarak açıklanmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Gamze Güngörmüş Kona, Türkiye – Orta Asya İşbirliği Stratejileri ve Gelecek Senaryoları, IQ Yayıncılık, İstanbul, 2002, 217-257.

aralarındaki işbirliğini sürekli canlı tutmuşlardır. Üçüncü olarak, açıktır ki ABD'nin önünde, Orta Asya bölgesiyle ilgili olarak bu tür bir işbirliğini reddetmesine neden olacak hiçbir engel yoktur; ayrıca ABD'nin bu bölgeye ilişkin geniş siyasal, ekonomik ve askeri – stratejik çıkarları bulunmaktadır. Dördüncü olarak, Washington yönetiminin işbirliği sürecinde Türkiye'ye ekonomik ve siyasal olarak tam destek vermesi kaçınılmazdır. Beşinci olarak, ABD hükümetinin diğer bölgelerle ilgili hedeflerini gerçekleştirmeye yönelik (özellikle Irak'taki bitmeyen çatışma ortamı, İran'la nükleer krizin aşılması, İsrail – Filistin sorunu, Afganistan'daki gelişmeler v.s.) Türkiye'den başka bazı beklentileri bulunduğundan, bu işbirliği sürecinde Türkiye'nin ihtiyaçlarını karşılamak üzere ABD'nin elinden geleni yapacağı kuşkusuzdur. Ayrıca Türkiye'nin ABD ile mevcut bağlarının, diğer devletlere kıyasla (İran, Rusya, Hindistan, Çin, Pakistan) en yüksek düzeyde olduğunu kabul edersek, ABD'nin en çok Türkiye ile işbirliğine gitmeyi tercih edeceğini söyleyebiliriz.

Bu işbirliği modelinin Türkiye'ye sağlayabileceği avantajları şu şekilde özetleyebiliriz:

- ➔ Türkiye, ABD ile işbirliği yapmakla Orta Asya bölgesindeki hareket alanını otomatik olarak genişletecektir;
- ➔ Türkiye, ABD'nin desteğiyle, Orta Asya ülkelerine verdiği sözleri yerine getirebilecektir.
- ➔ Bölgeye ilişkin enerji politikaları açısından uluslararası platformlarda yeterli ekonomik ve siyasal gücü bulunmayan Türkiye, bu işbirliği sayesinde ABD'nin desteğini yanına alacaktır (Türkiye, Bakü-Tiflis-Ceyhan projesinde bu fırsatı başarılı bir şekilde değerlendirmiştir);

Bu işbirliği modelinin ABD'ye sağlayacağı avantajlara gelince:

- ➔ ABD'nin bölgede önemli çıkarları bulunmasına karşılık, coğrafi gerçekler bu ülkenin bölgeye hızlı erişimini engellemekte veya en azından geciktirmektedir. Soğuk Savaş dönemi ve sonrasında Balkanlar, Ortadoğu ve diğer bölgelerdekine benzer şekilde, sadık müttefik edinme çabası Orta Asya bölgesi bağlamında da geçerlidir. Türkiye – ABD işbirliğine bu açıdan da bakmak mümkündür.

- ➔ Bu işbirliği modeli sayesinde ABD, İran'ın bölgedeki nüfuz çabalarını rahatlıkla engelleyebilir. İran yerine Türkiye'nin laik ve demokratik bir model olarak sunulması da anlamlıdır.
- ➔ Bu işbirliği aracılığıyla ABD yönetimi, Orta Asya ülkeleri üzerinde tam denetim sağlamayı amaçlayan olası bir İran – Rus koalisyonunu engelleyebilir.
- ➔ Bu işbirliği sayesinde ABD, hayati çıkarlarının bulunduğu Ortadoğu'daki konumunu da güçlendirebilir.

3. ABD Açısından Türkiye'nin Orta Asya Politikasının Önemi ve Bölgesel Güç Rekabeti

1990'lı yıllarda ABD için Türkiye'nin önemi, ABD'nin jeopolitik olarak öncelikli bölgeler olarak belirlediği yeni bağımsız cumhuriyetler, Ortadoğu ve Balkanlar'daki açılımları ile bağlantılı olarak değerlendirilmiştir. Orta Asya ve Kafkasya'da bölgesel sorunlardan Rusya'nın etkisine, Şanghay İşbirliği Örgütünden Hazar eksenli bölgesel entegrasyon süreçlerine, GUUAM'dan Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü ile ortaya çıkan atılımlara kadar değişik gelişmeler yaşanmıştır. Balkanlarda eski Yugoslavya'nın dağılmasının ardından ortaya çıkan gelişmeler de Türkiye-ABD ilişkilerinde “stratejik” önemden kaynaklanan yeni açılımlar sunmuştur.

Soğuk Savaş sonrası dönemde ABD ve Türkiye'nin çıkarlarının birleştiği anahtar nokta, eski Sovyetler Birliği coğrafyası bağlamında, demokratik, laik, Batıyı destekleyen rejimlerin bölgede yerleştirilmesinde ortak çıkarları olmasıdır ve iki ülkenin de Rus / Sovyet İmparatorluğunun yeniden ortaya çıkmasının engellenmesini arzulamalarıdır. Türkiye eski Sovyet rejimlerini ilk tanıyan ülkeler arasında yer almıştır.

90'ların başında, Türkiye ve Amerika arasındaki ilişkiler özellikle yumuşadığı zaman, birçok Amerikalı karar verici, Türkiye'nin müdahaleci piyasa ekonomisini, demokrasisi ve laik yapısını eski Sovyetler Birliği'nin Orta

Asya Cumhuriyetleri için bir model olarak görmüşlerdir. Birçoğu Türkiye'nin Batı ile Orta Asya arasında bir köprü olacağını belirtmişlerdir.⁸³ Bu ülkeler Avrupa Güvenlik ve Savunma Teşkilatına da girdiler, NATO'nun Barış için Ortaklık (Partnership for Peace) programı ve Kuzey Atlantik İşbirliği Konseyi eski – Sovyet nüfuz alanında jeopolitik yapının geliştirilmesinde önemli rol oynadılar. Bu büyük işbirliği Gürcistan ve Çeçenistan'da ve bununla birlikte Ermenistan – Azerbaycan arasındaki Karabağ sorunda da yerini aldı.⁸⁴

Türkiye ve ABD arasındaki ilişkiler Rusya'dan bağımsızlığını kazanan bölgelerin dünya ile ekonomik entegrasyonunun artırılması yönünde izledikleri ortak stratejiyle birlikte ortak çıkarların arttığını göstermiştir. Bu çabadaki anahtar araç Rusya'ya alternatif olarak, Türkiye'den geçmesi planlanan petrol ve doğal gaz boru hatlarının "Doğu – Batı enerji koridoru" olarak desteklenmesiydi. Her iki ülke de Hazar ve Orta Asya gazı ve petrolünü dünya piyasalarına taşıyacak alternatif boru hatlarının geliştirilmesini görmeyi arzulamaktadırlar.

Genel itibariyle savunma ve güvenlik alanlarında işbirliği temeline dayanarak gelişen Türkiye – ABD arasındaki stratejik ortaklığın son dönemde artan ekonomik ve ticari ilişkilerle desteklenmesi önem arz etmektedir. Bu bağlamda; ticaret ve enerji alanında başlatılan sürekli görüşmeler, Hazar Denizi çevresindeki enerji kaynaklarının geliştirilmesi ve taşınmasına yönelik verimli işbirliği, Bakü – Tiflis – Ceyhan Boru Hattı Projesi'nin başarılı bir şekilde tamamlanması, Amerikan firmalarının Türkiye'ye artan ilgileri, iki ülke görüş ve ilgi alanlarının sağlam temellere oturduğunu göstermektedir.

Türkiye'nin bölgedeki varlığı, Amerikan desteğinin Orta Asya cumhuriyetlerine yönlendirilmesi açısından kaçınılmazdır. Türkiye'nin ABD ile mevcut bağları, bölgedeki güçler rekabetinde yer alan diğer devletlere kıyasla (İsrail hariç) en yüksek düzeydedir. ABD ile olan bu yakın ilişki, Orta Asya ülkeleri için de bir avantajdır.⁸⁵

83 Ian O. Lesser, "Bridge or Barrier? Turkey and the West After the Cold War," in Fuller and Lesser, *Turkey's New Geopolitics*, 99-121.

84 Kemal Kirişçi, "Türk Amerikan İlişkileri: Belirsizlikten Yakınlaşmaya", *Avrasya Dosyası*, Yaz 2000, 73.

85 Kona, a.e, 136.

Ayrıca, yukarıda da belirtildiği gibi, demokratik, laik, insan haklarına saygılı, serbest Pazar ekonomisini uygulayan bir Türkiye, çok rahatlıkla bölge devletlerinin “model” olarak algılayabilecekleri bir devlet olabilir. Türkiye, AGİT, Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü, Ekonomik İşbirliği Örgütü ve İslam Konferansı Teşkilatı (OIC) üyesi olarak, bölgesel devletlerle sıkı siyasi ve ekonomik işbirliği içinde bulunmaktadır ve bu örgütler aracılığıyla Türkiye bölge devletleri arasında “ekonomik entegrasyon”unun gerçekleşmesi için gerekli potansiyele sahiptir.

Bölgesel istikrasızlıkların, etnik çatışmaların ve sorunların barışçı yollarla çözümünde ve bu çözümlerin kalıcı hale gelmesinde Türkiye yine kilit ülke konumundadır. Çünkü Türkiye, gerek Balkanlar’da gerçekleştirilen güvenlik şemsiyesi benzeri oluşumların Kafkaslarda ve Orta Asya’da gerçekleştirilmesi sürecine ve gerekse Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Örgütü ve NATO üyesi olarak oluşturulacak uluslararası operasyonlarda önemli görevler üstlenebilir. Ayrıca Türkiye, NATO güçlerine ve bölgeye yönelik uluslar arası operasyonlara jeo-stratejik konumundan ötürü hayati derecede önemli olan lojistik destek sağlayabilir. Son olarak Türkiye, bölge devletleriyle kapsamlı askeri işbirliği içine girerek bu devletlerin kendi ordularını kurmalarında ve subay kadrolarını yetiştirmede katkı sağlayabilir.

Ekonomik açıdan Türkiye’nin stratejik konumuna bakarsak 1991 yılından bu yana Türk firmaları Orta Asya ve Kafkaslarda önemli yatırımlar yapmışlardır. Bu açıdan yaklaşık on yıldır ticari faaliyette bulunan Türk firmaları yeterli tecrübeye sahiptir ve Batılı (özellikle Amerikan) firmalar için ideal ortak konumundadırlar. Türk özel sektörü Batılı devletlerin sağlıklı şekilde bölge ekonomisine entegre olmasına yardımcı olmaktadır. Bu avantajlardan ötürü, Türkiye ABD’nin bölgeye yönelik plan ve stratejilerinde önemli bir yer tutmaktadır ve Amerikan yönetimi de, Türkiye’nin bu imkanları kullanmasını istemektedir.⁸⁶

Günümüzde Türkiye Washington’un Orta Asya politikasında köşetaşı ülkelerden biridir. Amerikanın bölgedeki önemli bir müttefiki olan Türkiye ile

86 Hasan Ünal, “Clinton’un Türkiye Vizyonu”, Zaman, 25 Kasım 1999.

Orta Asya'ya yönelik işbirliği önümüzdeki yıllarda artan bir şekilde yoğunlaşacaktır. ABD – Türkiye – Orta Asya ekseninde olumsuz bir gelişme [NATO genişlemesi çerçevesinde], ancak Rusya ve Çin (veya Şanghay İşbirliği Örgütü ekseninde) ile karşı karşıya kalınması ile yaşanabilecektir. Bu açıdan Türkiye'nin, bölgeye sadece ABD veya AB gözüyle değil, küresel güçlerin bölgeye yönelik politikalarını da göz önünde bulundurarak bakması Ankara'nın Orta Asya'daki çıkarları bakımından hayati önem taşımaktadır. Yani Türkiye dış politika önceliklerini şekillendirirken sadece Ankara, Brüksel ve Washington hattındaki gelişmelere odaklanarak değil, aynı zamanda Pekin, Moskova ve Orta Asya başkentlerinin de nabzını yakından takip etmelidir.

D. İran

1. Bölgesel Dinamikler Açısından İran – ABD İlişkileri

Ortadoğu'daki stratejik konumu, bölgenin en kalabalık ülkelerinden biri olması ve dünya petrol rezervlerinin %10'luk bir bölümünü kontrol etmesi bakımından İran, Amerikan dış politika kararlarında büyük önem taşımaktadır. Soğuk Savaş'ın bitimiyle birlikte, ABD İran'a yönelik politikasını yeniden tanımlamış ve İran'ın yanı sıra Irak'ı da siyasi ve ekonomik olarak uluslararası arenada izole etmeyi amaçlayan “ikili çevreleme” (dual containment) politikasını benimsemiştir. 1990'larda ABD'nin Ortadoğu'ya yönelik oluşturduğu en önemli politikalardan biri olan “*ikili çevreleme*”nin Irak ayağı bittiğine göre geriye İran kalmaktadır.⁸⁷ İran'ın çevrelenmesi, ABD'nin Orta Asya politikasının en önemli yönünü oluşturmaya devam etmektedir.⁸⁸ Öte yandan, hem İran içerisindeki “ılımlı reformcular” ile “radikal İslamcılar” arasında devam eden mücadeleler, hem de ABD dış politika

87 Şatlık Amanov, “Hissin Doğusu” ile “Aklın Batısı”nın Buluşamadığı bir Coğrafya: İran”, Zaman Gazetesi, 28 Haziran 2003.

88 Jürgen Schmidt, “Security Challenges in the Caucasus and Central Asia – A German and European Perspective”, German-US Conference, Conflicts in the Greater Middle East and Transatlantic Relationship in Jena, Feb. 28/March 1, 2003.

mekanizmasındaki “Şahinler” ve karşıtlarının süregiden tartışmaları⁸⁹, İran – ABD ilişkilerinin tutarsız ve değişken bir özellik kazanmasına neden olmuştur.

ABD’nin İran ile ilişkileri geçen yüzyılın başlarına kadar uzanmakla birlikte, Amerikan – İran ilişkilerindeki hareketlilik 1950’lerden sonra artmaya başlamıştır. İlişkilerdeki artışı, Soğuk Savaşın başlamasıyla uygulanmaya başlanan Sovyetler Birliği’ni “çevreleme” stratejisi bağlamında açıklamak mümkündür. ABD’nin İran’daki en önemli müdahalelerinden biri olan, 1953’te Anayasal (halkçı) hükümetin CIA tarafından organize edilen darbe ile yönetimden uzaklaştırılarak Şah’ın tekrar başa geçirilmesi olayı da bu döneme rastlamaktadır. Sonraki 25 yıl boyunca ABD, dönemin diktatör rejimleri arasında yer alan Şah Muhammed Rıza Pehlevi yönetimi, askeri ve gizli polis örgütünün eğitilmesi ve silahlandırılması yönünde desteklemiştir.

Monarşinin yıkılmasıyla sonuçlanan 1979 İran Devrimi ise, açık bir şekilde anti – Amerikan niteliği taşımanın yanı sıra, ABD – İran ilişkilerini kesintiye uğratacak bir süreci de başlatmıştır. Gerçekten 1979’dan sonra her iki ülke de birbirini resmen diplomatik olarak tanımaya yanaşmamıştır.⁹⁰ Bu açıdan, İran Devrimi sonrasında İran’ın dış politika stratejilerindeki en ciddi değişimi, İran’ın en önemli müttefiki olan ABD ve İsrail ile dostane ilişkilerin, düşmanca kutuplaşmaya dönüşmesi oluşturmaktadır. Her ne kadar İran – Irak savaşı döneminde ABD’nin İsrail kanalıyla İran’a modern askeri malzeme satışı şeklinde bazı mesafeler kaydedilmiş ise de, genel olarak bu temel konsept varlığını geçen yirmi yıl boyunca korumuştur.⁹¹ Ayrıca, tıpkı Amerikan yönetimlerinin İran’la yumuşamaya ılımlı bakamaması gibi, İranlı yetkililer de “Büyük Şeytan” olarak tanımladıkları ABD’ye karşı yumuşamaya sıcak bakmamışlardır.⁹² Düşmanca söylemlerin egemen olduğu her iki ülkenin politikaları, geçmişin başarısızlıkla sonuçlanan görüşmelerinden ders almaya eğilimli gözükmemektedir. Kasım 1979 ABD Büyükelçiliğinin İşgali,

89 Stephen Zunes, “Iran: Time For Detente”, Foreign Policy In Focus, Vol. 4, No: 28, November 1999.

90 Stephen Zunes, a.e.

91 Bkz.: Haydari Dorreh Mir, “Iran and the New Geopolitics of the Persian Gulf”, Geographical Research Quarterly, No: 34, Fall 1995, 143-150.

92 Charles Kurzman, “ABD – İran İlişkilerinde Sorunlar: Şeytan Konusu”, Çev. Ramazan Kılınc, Avrasya Dosyası (İran Özel), Cilt: 5, Sayı: 3, Sonbahar 1999, 370.

1986 İran – Gate Olayı, 1989 Rüşdi Bunalımı gibi olaylar, İran – ABD görüşmelerini tamamen çıkmaza sürüklemiştir.

1989’da Ayetullah Ruhullah Humeyni’nin ölümünden sonra İran’ın dış ve iç politikalarında belirgin bir yumuşamanın görülmeye başlamasına rağmen, ABD’nin İran’a karşı düşmanca ve saldırgan tutumu, özellikle 1993’te Başkanlık seçimlerini kazanan Clinton’un yönetimi sırasında daha da artmıştır.⁹³ Soğuk Savaş döneminde Arap – İsrail, Irak – İran savaşları ile Körfez Bunalımının yaşandığı Ortadoğu bağlamında İran – ABD ilişkilerinde, uluslararası sistemdeki yapısal değişim süreci içerisinde daha da artan silahlanma çabaları, bir yandan barış ve güvenliğin korunmasını güçleştirirken, diğer yandan da istikrarsızlık ve belirsizlik faktörlerini ön plana çıkarmıştır. “Esasen, Soğuk Savaş döneminde Sovyetlere karşı uygulanan “çevreleme” politikasının, pahalı ve başarısız oluşunun İran örneğinde olduğu üzere, İran’ın ekonomik olarak zayıflatılması suretiyle “Bölgesel Askeri Güç olma” stratejisini etkisiz kılacağı, petrole dayalı ekonomi modeli ile silahlanmayı organize etmeyi planlayan İran’a karşı uygulanan ABD yaptırımlarının, Rusya – Çin – Kuzey Kore ile bu ülkenin silahlanma ilişkilerinin geliştirilmesine engel olamadığı... görüşünden hareketle, yürürlükteki politikanın yeniden gözden geçirilmesi ihtiyacının mevcut olduğu görüşü ileri sürülmüştür.”⁹⁴ Daniel Pipe, Z. Brezesinski, Brent Scowcroft gibi birçok uzman da, İran’a karşı uygulanan izolasyonist ve çevreleme politikalarının ABD’nin ulusal çıkarlarına hizmet etmediği, Irak boyutu olmaksızın başarısız olan bu politikanın, Basra’da muhtemel bir ABD – İran çatışmasının, Vietnam örneğinde olduğu gibi uzun dönemde başarısız olacağı görüşünü savunmaktadır.⁹⁵

Bu bağlamda, ABD İran’a yönelik politikasını yeniden tanımlamış ve İran’ın yanı sıra Irak’ı da siyasi ve ekonomik olarak uluslararası arenada izole etmeyi amaçlayan “ikili çevreleme” (dual containment) politikasını

93 Stephen Zunes, a.e.

94 Mesut Hakkı Çaşın, “İran’ın İki Deniz Jeopolitiğine Dayalı Stratejik Değişim Arayışları”, Avrasya Dosyası (İran Özel), Cilt: 5, Sayı: 3, Sonbahar 1999, 295.

95 A.e.

benimsemiştir. 1990'larda ABD'nin Ortadoğu'ya yönelik olarak oluşturduğu en önemli politikalardan biri olan "ikili çevreleme", ilk kez 15 Mayıs 1993'te Ulusal Güvenlik Konseyi'nde Yakın Doğu ve Güney Asya'dan sorumlu Kıdemli Başkan Martin Indyk tarafından Washington Institute for Near East Policy'de yaptığı bir konuşmada dile getirildi.⁹⁶ Indyk, İran'ın "ikili çevreleme" politikası kapsamına alınmasının nedenlerini şöyle açıklamıştır:

- Uluslararası terörizmin en önde gelen destekçisi olması;
- Nükleer ve kitle imha silahlarına sahip olması;
- Arap – İsrail barış sürecine yönelik aktif muhalefeti;
- Askeri bakımından Basra Körfezine büyük tehdit oluşturması;
- Ülke içerisinde insan haklarının ihlal edilmesi.⁹⁷

Söz konusu iki (İran ve Irak) "tepki" (backlash) devletine karşı Clinton yönetiminin benimsediği yeni strateji, her iki devletin de Amerikan çıkarlarına karşı düşmanca politikalar izledikleri varsayımına dayanıyordu.⁹⁸ Böylece geçmişte kullanılan ve bunlardan (İran ve Irak) birini diğerine karşı kullanarak dengelemeyi öngören çevreleme politikası terkedilmiştir. Clinton yönetimi İran'a ilişkin olarak Tahran'da rejimin iyileşmesini istemekle yetinirken, Bağdat'la ilişkilerin normalleşmesini Saddam'ın devrilmesi koşuluna bağlamıştır.⁹⁹

1980'den beri yürürlükte olan ekonomik ambargo, 1995'te İran'ın Arap – İsrail barış sürecine artan muhalefetine bir yanıt olarak, özellikle Hamas'ın Tel – Aviv'de 1994 Kasımında giriştiği bombalama eyleminden sonra daha da arttırılmıştır. 1995'te ABD, bütün ticari ilişkileri, ticari finansmanı, borçları ve diğer finansman hizmetleri yasaklamıştır.¹⁰⁰ Ağustos 1996'da ise, Cumhuriyetçi Senatör Alphonse D'Amato'nun adıyla anılan D'Amato Yasası çerçevesinde yürürlükteki ambargo daha da genişletilmiş ve İran'a 20 milyon,

96 Martin Indyk, Kenneth Katzman ed., "The Clinton Administration's Approach to the Middle East", reprinted in US – Iranian Relations: An Analytic Compendium of US Policies, Laws and Regulations, Washington DC.: The Atlantic Council of the United States, 1999.

97 Stephen C. Fairbanks, "Iran: No Easy Answers", Journal of International Affairs, Spring 2001, Vol: 54, No: 2, 450.

98 Anthony Lake, "Confronting Backlash States", Foreign Affairs, Vol: 73, No: 2, March – April 1994, 48.

99 Gary Sick, "Rethinking Dual Containment", Survival, C: XL, No: 1, Spring 1998, 17 – 18.

100 Stephen Zunes, a.e.

Libya'ya ise 40 milyon Dolardan fazla yatırım yapan şirketlerin cezalandırılacağı belirtilmiştir.¹⁰¹

Clinton yönetiminin İran politikası ve ya başka bir ifadeyle “ikili çevreleme” politikası, yoğun tartışmalara ve eleştirilere konu olmanın yanı sıra, uygulamadan kaynaklanan sorunlar nedeniyle, hem Amerikan kamuoyunda hem de uluslararası alanda hızla destek kaybetmeye başlamıştır. İkili çevreleme politikasının en önemli mantıksal hatası, İran ve Irak'ın aynı zamanda birlikte çevrelenebileceği kanısıydı.¹⁰² Ancak bu iki ülkenin eşzamanlı olarak çevrenmesinin, pek de kolay olmadığı uygulamadaki zorluklarla anlaşılmıştır. Bugüne kadar İran'a karşılık Irak'ı izole etme politikasının daha başarılı olduğu söylenebilir; ancak bu bile zamanla artan ölçüde bir dizi zorlukla karşılaştı. Irak'a nazaran İran'a yönelik kuşatma politikasının uygulanması başlangıçtan itibaren, özellikle BM desteği olmaksızın, çok daha zor olmuştur. İran'da Hatemi'nin Mayıs 1997'de iktidara gelmesiyle birlikte, İran'a yönelik ikili çevreleme politikasını uygulamak daha da güçleşmiştir.

Reform yanlısı olarak bilinen Hatemi'nin iktidara gelmesiyle İran, ABD ile neredeyse yirmi yıl aradan sonra sınırlı da olsa ilişkilerini geliştirme imkanını elde etmiştir. İkili çevreleme politikasının artık iflas ettiği görüşü her geçen gün yaygınlaşmakla beraber, Amerikan dış politikasındaki genel eğilim söz konusu politikanın sürdürülmesinden yana gözükmüyor. Kaldı ki terörizmle mücadelenin ön plana çıktığı 11 Eylül saldırılarından sonraki uluslararası konjonktür, ABD'nin İran'a yönelik politikalarında daha *sert*, *kararlı* ve *tek taraflı* bir tutum sergileyeceğini ima ediyor. Bu açıdan kısa vadede İran – ABD ilişkilerinde köklü değişikliklerin olmayacağını söylemek mümkündür.

101 Kenneth Katzman, “Searching for Stable Peace in the Persian Gulf”, Strategic Studies Institute Report, February 2, 1998, 16.

102 F. Gregory Gause III, “The Illogic of Dual Containment”, Foreign Affairs, Vol: 73, No: 2, March – April 1994, 60.

2. ABD'nin Orta Asya Politikasında İran'ın Rolü ve Önemi

Pehleviler döneminde itibaren şekillenmeye başlayan İran'ın Orta Asya politikası, Doğu Blokunun dağılmasıyla birlikte niteliksel dönüşüme uğramıştır. 1991 öncesinde, Orta Asya bölgesi, ABD ile Sovyetler Birliği veya Sovyetler Birliği ile bölgenin diğer büyük güçleri (İran, Türkiye, Çin gibi) arasındaki ilişkilerde “marjinal” bir bölge olarak kalmıştır.¹⁰³ Günümüzde İran, Orta Asya bağlamında pragmatik bir dış politika izlemektedir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Orta Asya halkları arasındaki İslami canlanmayı desteklemesine rağmen, Tahran yönetimi hiçbir zaman bölge ülkelerine İslam Devrimi ideolojisini ihraç etmeye çalışmamıştır. Benzer şekilde İran, Tacikistan'a karşı “dil faktörü”nü bir koz olarak kullanmayı düşünmemiştir. Tahran'ın Orta Asya politikasının temelinde, diplomatik yalıtılmışlıktan kurtulma çabası yatmaktadır. Bu çabanın bir diğer boyutu ise, Orta Asya ile Batı Asya (Türkiye'nin de dahil olduğu bölge) arasında kurulacak bir yakın “bağ”ın, İran'ın bölgesel politikasında ve genel olarak Ortadoğu denklemine Arap olmayan unsurların ağırlığının artmasına ve Arapların sayısal üstünlüğünün dengelenmesine yarayacak olmasıdır. Bu açıdan Tahran yönetimi bölge ülkeleriyle ekonomik, ticari ve siyasi ilişkilerini geliştirmeye istekli davranmıştır. İran ve Türkmenistan arasında gerçekleştirilen demiryolu bağlantısı, tüm Orta Asya ülkeleri tarafından dış dünyaya açılan yeni bir ticari ve tranzit çıkış yolu olarak görülmüştür.

İran kendisini, coğrafi konumunun sağladığı jeopolitik üstünlüğüne dayanarak, Orta Asya ülkelerinin dış dünyaya açılan kapısı olarak nitelendirmektedir. Bunu İran Cumhurbaşkanı Rafsancani 16-17 Şubat 1992 tarihindeki Ekonomik İşbirliği Örgütü (ECO)'nün toplantısında şu şekilde dile getirmiştir: “İran, haritada görebileceğiniz gibi ECO ülkelerini birbirine bağlamaktadır. İşbirliği kesinlikle İran üzerinden sağlanmalıdır. Kuzey ve Güney, Doğu ve Batı, bu ülkeler ile Avrupa, Avrupa ile Asya arasındaki bütün

103 Fiona Hill, “The United States and Russia in Central Asia: Uzbekistan, Tajikistan, Afghanistan, Pakistan, and Iran”, The Brookings Institution, www.brookings.edu. 15 Ağustos 2002.

bağlantılar, petrol ve doğalgaz boru hatları, demiryolları, iletişim hatları ve uluslararası havayolları hepsi İran'dan geçmelidir”.

İran tek başına Orta Asya'nın ihtiyaç duyduğu finansmana sahip olmadığı ve bu ülkelerin tüm sorunlarına çözüm sunamayacağı farkındadır. Bu açıdan bakıldığında İran'ın bir “büyük ortağa” ihtiyacı vardır. Bölgesel dengeler açısından en uygun devlet Rusya olarak gözükmekle beraber, Tahran'ın Hindistan ile Orta Asya bölgesine yönelik işbirliğine sıcak baktığını unutmamak gerekir.

Rusya açısından Ortadoğu ülkeleri arasında gerek ticari anlamda gerekse stratejik anlamda en iyi müttefik konumunda olan ülke İran'dır. Rusya Federasyonu ile İran'ın bölgeye yönelik ortak çıkarlara sahip olması bu iki ülkeyi 2000'li yıllarda birbirine oldukça yaklaştırmıştır. Her iki ülkenin Ortadoğu, Kafkasya, Hazar Havzası'ndaki siyasi, ekonomik ve askeri çıkarları örtüşmekte; bu bölgelerde ayrılıkçılık, terör, uyuşturucu ve yasadışı silah ticareti gibi konularda işbirliği içerisinde hareket etmektedirler. Bu işbirliği Mart 2001'de iki ülke arasında somut anlaşmaya dönüşmüş; ilişkiler üzerinde belirleyici nitelikte olan “Rusya ve İran İslam Cumhuriyeti Arasında Karşılıklı İlişkilerin Temelleri ve İşbirliği İlkeleri Anlaşması” imzalanmıştır. Bu anlaşmayla iki ülke birbirlerine karşı saldırgan tavırlarda bulunmama ve topraklarını bu amaçla kullandırmama taahhüdünde bulunmuşlardır. Tahran ve Moskova'nın Orta Asya'da işbirliğine gitmeye sevkeden bir başka saik de, bölge üzerinde din, dil, kültür ve tarih birliğinden dolayı ağırlığını koymaya çalışabilecek Türkiye ve onu destekleyebilecek Amerika Birleşik Devletleri'ni bölgeden uzak tutmaya çalışmak olmuştur. Gerek Türkiye'nin gerekse de ABD'nin bölge üzerinde artan nüfuzu her iki ülke tarafından da hoş karşılanmamaktadır.¹⁰⁴ Rusya ve İran arasındaki sıkı işbirliğinin sonuçlarını, Washington ve Tahran arasında bir krize yumağına dönen nükleer silah sorununda da görmek mümkündür.

Daha önce de belirtildiği gibi İran, statükocu politikalarına rağmen kuzeyinde oluşan güvenlik sorununu aşabilmiş değildir. Güvenlik sorununun

¹⁰⁴ Elnur Soltan, “Hatemi'nin Rusya Ziyareti: Soyut Anlaşmaların Somut Sonuçları”, Stratejik Analiz, Cilt:1, Sayı:12, Ankara, Nisan 2001, 5-7.

bir nedeni etnik – dinsel kökenli çatışmalar olsa da, İran Azerbaycan'dan kaynaklanan etnik ve Afganistan'dan kaynaklanan dinsel nitelikli tehditler dışında bölge devletlerinden ciddi bir tehdit algılamamıştır. İran açısından asıl tehdit, bölge dışı bir gücün (yani ABD'nin) bölgeye yerleşme çabalarından kaynaklanmaktadır. Arkasında ABD'yi görmek istemeyen fakat bunu engelleyecek kapasiteye ded sahip olmayan İran, bu nedenle stratejik ortağı Rusya'nın Orta Asya bölgesinde güçlenmesini tercih etmiştir.¹⁰⁵

ABD, Orta Asya bölgesinde İran'ın siyasi ve ideolojik nüfuzunun yayılmasını ve bölgesel ekonomik işbirliğine katılımını engellemeye çalışmıştır. Amerikalı uzmanlara göre İran 1990'lı yıllar boyunca, Orta Asya'ya yönelik ılımlı ve pasif bir politika izlemiş ve üçüncü tarafların devrim ihracı ve terörizme destek gibi suçlamalarına gerekçe olabilecek tavırlardan uzak durmaya çalışmıştır.¹⁰⁶ Diğer taraftan ABD'nin Körfez Bölgesinde İran'ı zayıflatma ve Ortadoğu'daki terörist örgütlere verdiği desteği sona erdirmeye girişimleri,¹⁰⁷ İran'ın kuzey bölgesinde de kuşatılmasını ve izole edilmesini zaruri kılmıştır. Muhafazakar eğilimli Heritage Vakfı araştırmacılarından A. Cohen'a göre "İran'ın, anti – Amerikan ve Batı karşıtı söylemlerden vazgeçinceye kadar, Orta Asya bölgesindeki pazarlardan, ekonomik kaynaklardan ve manevra imkanlarından yoksun bırakılması ABD ve Batı'nın çıkarlarına uygundur."¹⁰⁸

İran yönetimi bağımsız Orta Asya ve Kafkasya Cumhuriyetlerinin ortaya çıkışını uluslararası arenada devam eden yalnızlığından kurtulabilmek için bulunmaz bir fırsat – temiz bir sayfa¹⁰⁹ – olarak algılamıştır. İran'ın ABD yönetimi tarafından uzun zamandır potansiyel "fundamentalist" tehlike olarak göz önünde tutulduğu ve "devrim ihracı endişesi" hatırlanırsa, Sovyet

105 Atay Akdevelioğlu, "İran'ın Orta Asya, Afganistan Ve Azerbaycan Politikası", Stradigma, Kasım 2003, Sayı:10, http://www.stradigma.com/turkce/kasim2003/makale_04.html, 12 Mayıs 2005.

106 Smith D, Central Asia: A New Great Game?, 7-10.

107 İran ile uluslararası terörizm arasında bağ vardır. Dünyanın bilinen terör örgütlerinin önde gelenlerinin İran ile bağlantısı vardır. Üstelik bu bağlantı, resmi bir bağlantıdır. Yani, İran, başta Hizbullah olmak üzere, bazı terör örgütlerini, bizzat Dışişleri Bakanlığı marifetiyle, dış politika hedefleri için kullanmaktadır. Bu konuda daha fazla bilgi için bkz.: Osman Metin Öztürk, "Asya'nın Türk Dış Politikasındaki Güncel Anlamı Üzerine", Jeopolsar Cilt 2, Sayı 6, Mayıs 2006, <http://www.jeopolsar.com/1.htm>, 4 Kasım 2006.

108 Cohen A. U.S. Interests in Central Asia. Testimony before the Subcommittee on Asia and the Pacific, House International Relations Committee, March 17, 1999. <http://www.heritage.org>.

109 Shireen T. Hunter, "Iran's Pragmatic Regional Policy", Journal of International Affairs, Vol. LVI, No. 2, (Spring 2003), 135.

Bloğunun çöküşünü takip eden dönemde oluşan güç ve nüfuz boşluğunun İran tarafından doldurulması ihtimali başta ABD olmak üzere tüm Batı dünyasında bir panik oluşturmuştur. İran, bölgenin yeni siyasi haritasının ortaya çıkardığı imkan ve tehlikeleri göz önüne alarak ciddi atılımlar içerisine girmiştir. İran'ın diğer Ortadoğu ülkelerine göre en önde gelen avantajı Orta Asya bölgesine rahat geçiş imkanına sahip olmasıdır. İran, jeopolitik üstünlüğü ile Orta Asya cumhuriyetlerine kendi topraklarına geçiş ve altyapı imkanları vaat ettiği kadar bu ülkeler için dış dünyaya yönelik bir köprü olabileceğini de vurgulamaktadır.¹¹⁰ Bu gelişmeler Amerikan yönetiminin 1990'lı yılların başlarından itibaren İran'ın çevrenin hızlandırılmıştır.

Amerikan yönetiminin bölge politikalarında İran faktörü ile doğrudan ilgili bir diğer tartışma konusu güvenlik endişeleri ile ilgilidir. Washington'un Orta Asya bölgesindeki temel güvenlik problemi Kazakistan'da kalan nükleer silahların imhası ve bölgedeki nükleer enerji üretimi ile ilgili tüm faaliyetleri kontrol altına almaktır. ABD'nin güvenlik endişeleri sadece nükleer silahları değil, Kazakistan ve Özbekistan'da bulunan araştırma ve güç reaktörlerini de kapsamaktadır. Batı medyasında sıkça bu bölgeden radikal üçüncü dünya ülkelerine ve terörist örgütlere nükleer silah satıldığına dair haberlerin yer alması bu endişeden kaynaklanmaktadır. Bir iddiaya göre ise CIA, MOSSAD ile beraber bölgedeki nükleer teknoloji uzmanlarını sıkı gözlem altında bulundurmaktadır.¹¹¹

ABD'nin bölgede ikinci derecede öneme sahip güvenlik endişesi dini radikalizm korkusudur. Endişe esas olarak Orta Asya'da zuhur edecek bir dini radikalizm dalgasının ABD'nin bölgedeki müttefiklerine de sıçrayabileceği şeklinde formüle edilmektedir. Orta Asya'da Batıyı endişeye sevk eden ilk hareket 1988 Aralıkta Taşkent'te Özbek öğrencilerinin ani gösterilerinde dinsel bazı terimleri slogan olarak kullanmaları ile gerçekleşmiştir. Bu

110 Bülent Aras, "İran'ın Değişen Güvenlik Dengesi Çerçevesinde Orta Asya ve Kafkasya Cumhuriyetleri ile İlişkileri", *Avrasya Dosyası* 3, no 3 (Sonbahar 1996).

111 Anoushiravan Ehteshami ve Amma C. Murphy, "The Non-Arab Middle East States and the Caucasian / Central Asian Republics: Iran and Israel", *International Relations*, 12 no:1 (April, 1994), 96.

gösteriden sonra diğer Orta Asya devletlerinde İslam'ın kamusal yaşantıya aktif olarak girmesi ile yaşanan gelişmeler Amerikan siyaset ve akademi çevrelerinde değişen oranlarda dini radikalizmin yayılması olarak nitelendirilmiştir. Öte yandan, Batılı uzmanların öne sürdükleri tezlerin aksine, İran yönetimi bölgede İslamcı ve devrim ihracı gibi söylemlerde bulunmaktan sürekli kaçınmaktadır. Tahran, bölgesel istikrarsızlığı neden olabilecek böylesi bir politikanın kendi çıkarlarına uygun olmadığını farkındadır. Bunun yerine İran, ortak Pers mirasından ve ekonomik çıkarlardan yararlanmaya çalışmaktadır. Yine İran Orta Asya ülkelerinin denizlere açılımı için bir köprü rolü oynayabileceğini bu cumhuriyetlere sürekli lanse etmektedir.

Son tahlilde, 11 Eylül 2001 olayları ve Afganistan'a karşı gerçekleştirilen Kalıcı Özgürlük Operasyonu sonrasında ABD'nin bölgedeki artan askeri varlığı ve NATO'nun doğuya doğru genişlemesi, İran'ı endişeye sevk etmektedir. Yine İran'ın Amerikan petrol ve doğal gaz şirketleri tarafından kuşatılması Tahran yönetimini sıkıntıya sokmaktadır. Azerbaycan ve Gürcistan'daki siyasi istikrarsızlık ve sıcak çatışmalar, Tacikistan, Kırgızistan ve Özbekistan'ın Fergana Vadisi'ndeki son gelişmeler,¹¹² Rusya'nın Çeçenistan sorunu ve bölgedeki diğer teritoryal, etnik ve dini ihtilaflar, İran'ı, söz konusu sorunların yerel etkileri üzerinde düşünmeye ve krizlerin yayılmasından endişelenmeye sevk etmektedir. Bu sorunlar yumağına, Afganistan ve Irak örneklerinde görüldüğü gibi dış güçlerin (başta ABD'nin) olası müdahaleleri ve yeni mülteci sorunları da eklenmelidir. Bugün İran, tarihte hiç olmadığı kadar kendisini çatışma ve istikrarsızlık ile kuşatılmış hissetmektedir.¹¹³ Bu tehditlerin arasında Orta Asya ve Kafkasya bölgesindeki etnik Türkler arasında canlanmaya başlayan milliyetçi duyguların ve akımların güçlenmesi (Azerbaycan başta olmak üzere) ve bunların İran'daki Türk kökenli azınlıklar arasında yankı bulması da

112 Nunn, R. Rubin, N. Lubin, "Calming the Farghana Valley: Development and Dialogue in the Heart of Central Asia", New York: The Century Foundation Press, 1999.

113 Abbas Maleki, "What Iran Is Looking For In Central Asia And The Caucasus", Heartland Eurasian Review of Geopolitics (Unveiling Iran), No.4, 2005, 76.

bulunmaktadır. Hatta bu tehdit unsurlarının Washington tarafından ileride kullanılabileceği de yaygın olarak dile getirilmektedir.

E. Diğerleri

ABD'nin Orta Asya politikasını doğrudan veya dolaylı olarak etkileyen ve/veya yönlendiren bölgesel ve bölge-dışı başka devletler de bulunmaktadır. Hindistan ve Pakistan¹¹⁴ bunlardan ön plana çıkanlardır. Her iki devletin de en önemli amacı birbirlerini dengelemektir. Pakistan kültürel ortak değerleri ile yaklaşırken, Hindistan Sovyet döneminden beri devam eden ilişkilerini kullanmaktadır. Her iki devlet de kendini Washington'un bölgedeki stratejik müttefiki olarak sunmaya çalışmaktadır. Diğer değinilmesi gereken ülkeler başta AB üyesi ülkeler, İsrail, Ukrayna ve Körfez ülkeleri olmak üzere Avrupa ve Ortadoğu ülkeleridir. Avrupa ülkeleri Orta Asya cumhuriyetlerinin kuruluşundan günümüze kadar geçen süreçte bu ülkeler ile siyasi ve ekonomik ilişkilerini hızla geliştirmişlerdir.¹¹⁵ Avrupa Birliği'nin bölgedeki girişimleri, demokratikleşme, insan hakları ve serbest pazar ekonomisinin gelişmesine dayalı olduğu için, söz konusu siyasi ve ekonomik "genişleme" Washington'un Orta Asya'daki çıkarları açısından bir tehdit veya engel teşkil etmemektedir.

1. Avrupa Birliği

Mevcut koşullarda Avrupa Birliği'nin kapsamlı bir Orta Asya politikası olduğunu söylemek güçtür. Bununla birlikte Birliğin bölge ülkelerine yönelik bir stratejisi ve perspektifi olduğu açıktır. 2004 Mayıs ayında 10 yeni ülkenin Avrupa Birliğine katılmasının ortaya çıkardığı sinerji, Avrupa Birliği'nin Orta Asyaya bakışını etkilemiştir. İki taraf arasındaki ticaret hacmi günden güne

114 Daha fazla bilgi için bkz.: Robert M. Cutler, "Economics and Security in Central Asia", Harvard Asia Quarterly, Winter 2001, <http://www.fas.harvard.edu/~asiactr/haq/200101/index.htm>.

115 Schmidt, "Security Challenges in ...", a.g.m.

yükselmektedir. Genişleyen Avrupa Birliğinde enerji ihtiyacının artması, bölgeyi AB nezdinde daha da önemli kılmaktadır.¹¹⁶

Bununla birlikte Orta Asya Cumhuriyetleri ile AB arasındaki ilişkiler, bölge ülkelerinin günün birinde Avrupa bütünleşmesine dahil olmasını hedefleyen ilişkiler değildir. İlişkilerin hedefi tam üyeliği öngörmemektedir. Avrupa Birliğinin Orta Asya stratejisi, aslında, Batı Avrupa'da bütünleşme yönünde kaydedilen ilerlemenin sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bugüne kadar “ekonomik dev – siyasi cüce” olarak kabul edilen Avrupa Birliği, günümüzde eksik kalan boyutlarını takviye etme, siyasi ve askeri alanda da işbirliğini ilerletme çabası içerisine girmiştir. Avrupa Birliği'nin Orta Asya politikasını bu genel çerçeve içerisinde dünyanın diğer bölgeleri ile yakın siyasi ilişki kurma çabasının uzantısı olarak değerlendirmek gerekmektedir.¹¹⁷

ABD ve Avrupa Birliği, Avrasya bölgesinde ortak ve birleşen çıkarları paylaşmaktadır. Ayrıca bölgesel istikrar ve güvenliği tehdit eden ve geçiş sürecini tıkayan unsurlara (organize suç örgütleri, yolsuzluklar, yasadışı uyuşturucu ticareti, kitle imha silahları, insan ticareti v.s.) karşı mücadelede müşterek hedefleri benimsemişlerdir. Afganistan'dan bölgeye yayılan afyon ve eroin gibi bölgesel barışı, istikrarı ve kamu sağlığını derinden etkileyen tehditlere karşı savaşta, Avrupa Birliği kurumları Amerikan kuruluşlarla ortak çalışmalar yürütmektedir. ABD, Avrupa Komisyonu, Avrupa Birliği üyesi ülkeler ve Birleşmiş Milletler'in yan kuruluşları, Orta Asya'ya yönelik dış yardımlar birlikte koordine etmektedirler. Amerikan ve Avrupa Birliği'nin yardımları, en çok ihtiyaç duyulan sektörlerde eğitim programlarını, teçhizat, fiziki altyapı, yerel yönetimlerin ve sivil toplum kuruluşlarının güçlendirilmesini kapsamaktadır.¹¹⁸

Günümüzde AB, önemli bir uluslararası aktör olarak dünyanın hemen her bölgesi ile ilişki içindedir. Dünya genelinde 100'den fazla ülkede AB

116 İrfan Kaya Ülger, “SSCB Sonrası Orta Asya Ve Avrupa Birliği'nin Bölgeye Bakışı”, Jeopolsar, Cilt 2, Sayı 6, Mayıs 2006, <http://www.jeopolsar.com/1.htm>, 4 Kasım 2006.

117 İrfan Kaya Ülger, “SSCB Sonrası...”

temsilciliği bulunmaktadır. Orta Asya coğrafyası da, AB'nin ilgi alanı dışında kalmamıştır.¹¹⁹ Ancak bölge ülkeleri uzun süre Orta Dış ve Güvenlik Politikası'nın periferisinde kalmıştır. Birçok Avrupa Birliği ülkesi, Dağlık Karabağ, Abhazya ve benzeri bölgesel krizlerle yakından ilgilenirken, Orta Asya bölgesindeki gelişmelerden uzak durmuşlardır.¹²⁰

Diğer taraftan Orta Asya'da ülkelerinin günün birinde AB'ne tam üye olarak katılmaları beklenmemektedir. Ne bölge ülkelerinin mevcut ekonomik sosyal göstergeleri buna uymaktadır; ne de coğrafi uzaklık nedeniyle Orta Asya Cumhuriyetlerinin AB'ne katılmaları mümkündür. Öte yandan Orta Asya Devletleri, AB'nin ikinci sütununu oluşturan Ortak Dış ve Güvenlik Politikası içinde yeni bir aşama olarak, 2004 yılında öne çıkan Avrupa Komşuluk Politikası çerçevesine de dahil edilmemişlerdir. Zira coğrafi faktörler nedeniyle bölge ülkeleri AB üyelerine ve halen AB ile tam üyelik müzakerelerine başlayan veya müzakere arifesinde bulunan gelecekte tam üye olarak katılması beklenen ülkelere komşudurlar.¹²¹

Avrupa Birliği'nin Orta Asya bağlamındaki en önemli projeleri TRACECA ve TACIS'tir. TRACECA, Avrasya kıtasını Orta Asya ve Kafkasya üzerinden birleştirmeyi öngören bir ulaşım koridoru projesidir. Projeden tüm katılımcı tarafların kazançlı çıkacağı inancı yaygın olmasına rağmen, projenin tamamlanması biraz daha zaman alacaktır. Enerji kaynaklarını çeşitlendirmek suretiyle Avrupa Birliği'nin enerji güvenliğini sağlamayı amaçlayan INOGATE girişimine rağmen (TACIS şemsiyesi altında), Bakü – Tiflis – Ceyhan (BTC) ve Güney Kafkasya Boru Hattı (SCP) projeleri ABD'nin inisiyatifile (BP'nin ağırlığı olsa bile) hayat geçirilmektedir.¹²²

118 Fact Sheet, Bureau of European and Eurasian Affairs, Washington, DC, "U.S.-EU Cooperation on Reform in Eurasia", <http://www.state.gov>, 14 Şubat 2005.

119 AB, bir uluslararası örgüt olarak Orta Asya'nın önde gelen kentlerinde temsilcilik açmıştır. AB'nin halen Kazakistan'ın başkenti Almatı'da, Tacikistan'ın başkenti Duşanbe'de, Kırgızistan'ın başkenti Bişkek'te temsilcilikleri vardır. Öte yandan Bakü ve Taşkent'te henüz temsilcilik statüsü kazanamayan Avrupa Evleri açılmıştır. AB'nin bölge ülkeleri ile ikili siyasi ilişkileri yıldan yıla gelişme kaydetmektedir.

120 İrfan Kaya Ülger, "SSCB Sonrası..."

121 A.e.

122 Ondrej Ditrych, New Threats in Central Asia and the Caucasus and European Security, Association for International Affairs, Policy Paper, www.amo.cz, Kasım 2006.

Orta Asya'da bölgesel işbirliğinin geliştirilmesi konusu Avrupa Birliği'nin önem verdiği konuların başında gelmektedir. Bu bağlamdaki en önemli proje, Avusturya'nın yönettiği BOMCA (Border Management in Central Asia) Projesidir.¹²³

Ayrıca, BDT'ye Teknik Yardım Programı olarak tanımlanan TACIS projesi, AB'nin bölge ile yakınlaşmasının temelini oluşturmaktadır. TACIS kanalıyla BDT ülkelerine 1991-1999 yılları arasında 4.226 milyar dolar yardım yapılmıştır. TACIS programının 2000-2006 bütçesi ise 3.238 milyar Euro'dur.¹²⁴ Bu program kapsamında bölge ülkeleriyle AB arasında nükleer güvenlik, sınır güvenliği ve gümrük alanlarında ulusal ve bölgesel faaliyetlerin koordine edilmesi amacıyla çalışmalar yürütülmektedir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından TACIS programı ile başlayan ve ikili düzeyde imzalanan Ortaklık ve İşbirliği anlaşmaları ile gelişen ilişkilerin temel hedefi, bölge ülkelerini Avrupa Komşuluk Politikası rejimine benzer şekilde istikrar içinde tutmaktır. AB, çeşitli programlar kanalıyla Orta Asya Cumhuriyetlerini hukuk devleti, temel hak ve özgürlükler, siyasi istikrar ve pazar ekonomisi bakımından desteklemektedir. AB'nin bölgeye yönelik politikasının temel parametreleri, Orta Asya Strateji belgesinde yer almaktadır. Öte yandan bölge ülkelere AB İnsani Yardım Ofisi (ECHO) ve Gıda Güvenliği Programı kanalıyla ekonomik yardım yapılmaktadır.¹²⁵

AB'nin Orta Asya bölgesine giderek artan ilgisini üç şekilde açıklamak mümkündür. Öncelikle söz konusu bölgenin ekonomik potansiyeli ve sahip olduğu petrol ve doğalgaz rezervleri ABD'nin enerji güvenliği için büyük önem taşımaktadır. Ukrayna ve Rusya arasında yaşanan doğalgaz krizi sonrasında alternatif enerji sağlayıcıları arayışına girmek zorunda kalan AB, bu kapsamda Orta Asya'yı potansiyel bir kaynak olarak görmektedir. Artan ilginin ikinci önemli sebebi Afganistan merkezli güvenlik ve istikrar arayışıdır. Afganistan'da görev yapan Uluslararası Güvenlik ve Destek Gücü (ISAF)

123 Panorama, "ES pristupil k realizatsii novogo proekta po resheniyu pograniichnyh problem stran TsA (EU Has Started the Project on Central Asian Borders Management)". 2004 (1), www.panorama.kz

124 İrfan Kaya Ülger, "SSCB Sonrası..."

125 A.e.

kapsamında bölgede asker bulunduran AB üyesi ülkeler, bu kapsamda uluslararası terörizm, radikal dinî faaliyetler, uyuşturucu ticareti, insan ve silah kaçakçılığı gibi tehditleri, kaynağında durdurmak istemektedir. Son olarak AB, Orta Asya coğrafyasını bölgede etkin olan diğer bölgesel ve küresel aktörlerle iyi bir “işbirliği platformu” olarak değerlendirmektedir. Bu aktörlerin başında ABD, Rusya Federasyonu ve Çin Halk Cumhuriyeti gelmektedir.

AB'nin bir bütün olarak ya da üye devletlerin ikili ilişkileri düzeyinde Orta Asya bölgesinde, diğer bölgesel ve küresel aktörler kadar etkin olduğu iddia edilemez. Ancak Afganistan operasyonu ile birlikte işbirliğine daha açık bir bölge haline gelen Orta Asya, Avrupa Birliği ve üye devletler açısından önemli fırsatlar sunmaktadır. Nitekim sağlık, eğitim ve sosyal projelere AB tarafından verilen destek ile önümüzdeki dönemde bölge ile kurulması planlanan ekonomik ve siyasi işbirliğinin altyapısının oluşturulması planlanmaktadır. Bugün Orta Asya bölgesinin Rusya, Çin ve ABD arasında yaşanan mücadelenin belirgin konularından biri haline geldiği görülmektedir. AB, bölgeye yönelik daha etkin politikalar üretmek suretiyle, küresel bir güç olma yolunun Orta Asya bölgesinden de geçtiğinin bilincinde olduğunu göstermektedir.

2. Almanya

Günümüzde Avrupa Birliği, Orta Asya ve Kafkasya'yı bir “arka – bahçe” olarak görürken, Almanya¹²⁶ gibi güçlü üyeler, bu bölgelere ilişkin angajman stratejilerini uzun vadeli hedefler üzerine bina etmeye çalışmaktadırlar. Önümüzdeki yıllarda, Türkiye, Doğu Avrupa ve Baltık ülkeleri birliğe üye olarak kabul edilirlerse, genişlemiş Avrupa'yı Orta Asya ve Afganistan'dan ayıracak olan yegane ülke Rusya olacaktır. Kuzey Denizi

126 Almanya'nın birleşmeden sonra eriştiği güç, reel politik bir olgu olarak, yeteri kadar uluslararası politikaya yansımamıştır. Almanya'nın Orta Asya ve Afganistan'da üstlenmeye çalıştığı aktif rol, aslında “birleşik” Almanya'nın sahip olduğu politik, ekonomik ve askeri gücün, dış politikadaki yansıması olarak değerlendirilebilir. Bknz.. Osman Metin Ozturk, “Almanya, İran ve ABD”, http://www.habusulu.com/46_3.htm, 17 Mart 2006.

enerji kaynakları azaldıkça, Avrupa Birliği ve özelde Almanya, Hazar Havzasının enerji kaynakları üzerinde daha fazla odaklanacaktır. Avrupa Birliği bölge ülkelerine yönelik kapsamlı yardım programları uygularken ve finansal destek sağlarken, bunların büyük bir bölümünün bölgesel istikrar ve kalkınma bağlamında verimsiz ve sonuçsuz kaldığını bizzat Birliğin diplomatları kabul etmektedirler. Bunun aksine, bizzat üye ülkeler tarafından yürütülen programların daha başarılı olduğu görülmektedir. Amerika Birleşik Devletleri de bölgeye yönelik yardımlarında, Avrupa Birliği veya Avrupa Komisyonu ile çalışmakta başarısız olurken, tek tek üye devletler (Almanya, İngiltere, Fransa gibi) ile daha aktif çalışmaktadır. Nitekim Washington, Dağlık Karabağ sorununun çözümünde Fransa ile başarılı bir işbirliği oluşturmuştur. Aynı şekilde Gürcistan'a askeri ve güvenlik yardımlarının sağlanması konusunda ABD, Almanya ve İngiltere ile ortak çalışmalar yürütmektedir. Almanya'nın Rusya ile yakın ilişkileri ve Orta Asya'da artan Alman ilgisi, bölgesel güvenlik konusunda trans – Atlantik diyalogunun geliştirilmesi için önemli fırsatlar sunmaktadır.¹²⁷

Almanya, başlangıçta ABD'nin Irak'taki operasyonuna karşı çıkarken (II. Dünya Savaşından bu yana ilk karşı çıkış), Afganistan'daki operasyona ilgi göstermesi oldukça anlamlıdır. Bunun nedenleri arasında Almanya – Afganistan arasındaki kültürel bağ (Peştunlar ve Farslar Ari Irkındandır ve Almanyadaki Ari Irkının Üstünlüğü Doktrini hatırlanırsa bu daha iyi anlaşılacaktır) bulunsa da, ISAF'a Alman katkısının esas gerekçelerini şu şekilde tanımlamak olanaklıdır.

- ➔ Almanya, II. Dünya Savaşından bu yana ilk defa Avrupa sınırlarının dışındaki bir operasyona katılarak adeta Kissingerin “ekonomik olarak dev, siyasi olarak cüce” tanımlamasını çürütmektedir;
- ➔ ISAF, 21. yüzyılın ilk kapsamlı operasyonudur; bu bağlamda Almanya'nın yeni yüzyıldaki imajını yenilemeye çalıştığı söylenebilir;
- ➔ Afganistan ve dolayısıyla Orta Asya'da Berlin'in daha fazla rol almak istemesi Almanya'nın dış politikasını revize ettiğinin ve terörizme karşı

127 Fiona Hill, “The Caucasus and Central Asia”, Brookings Policy Brief, Mayıs 2001, No: 80, www.brook.edu, 4 Eylül 2005.

mücadele kamuoyunu hazırlamaya çalıştığının bir işareti olarak da görülmüştür;

- ➡ Almanya, ISAF'taki aktif katılımı sayesinde Orta Asya bölgesine açılmakta ve nüfuz sahasını genişletmektedir; ayrıca bölge ülkelerinin zengin enerji kaynaklarına sahip olduğu düşünülürse, Almanya'nın stratejik – taktik genişlemesinin nedenleri daha iyi anlaşılmaktadır;
- ➡ Terörizme karşı küresel savaşta ABD'nin yanında yer alarak, Washington'un sempatisini kazanmaya ve iki ülke arasındaki gerginliği azaltmaya çalıştığı da ileri sürülebilir;
- ➡ Son olarak Almanya, Avrasya kıtasındaki en önemli askeri operasyonlara katılarak askeri gücüne yeni ufuklar kazandırmakta ve Avrupa'nın gelecekteki ordusuna liderlik edebileceğinin sinyallerini vermektedir.

İkili ilişkiler ve yardım programları bağlamında Avrupa Birliği'nin desteklediği projelerin dışında bizzat Almanya hükümetinin yürüttüğü farklı programlar da bulunmaktadır. Bunların en önemlisi Almanya Teknik İşbirliği Ajansı'nın (GTZ) yönettiği Çölleşmeye Karşı Mutabakat Projesi'dir.¹²⁸ GTZ, 2001 – 2002 yılları arasında Afrika başta olmak üzere 59 ülkede toplam 250 projeye (215 milyon Dolar değerinde) imza atmıştır. CCD projesi, Almanya Federal Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Bakanlığı'na bağlıdır ve Orta Asya ülkeleriyle işbirliği stratejisinin bir parçası olarak ele alınmaktadır. Almanya'nın desteklediği diğer projeler arasında, Issıkul Projesi, Aral Denizi Projesi, özel sektörün geliştirilmesini öngören araştırma projeleri yer almaktadır. Orta Asya'ya yönelik Alman yardımlarının ana hedefleri şunlardır: (1) iyi yönetim (yasalara uyumluluk), (2) ekonomik reformların desteklerin ve fakirliğin azaltılması, (3) bölgesel ve daha alt düzeydeki işbirliğinin teşvik edilmesi.¹²⁹

128 Convention Project to Combat Desertification (CCD Project) of the German Agency for Technical Cooperation (GTZ). Daha fazla bilgi için GTZ'nin resmi web-sayfasına bakınız: <https://www.gtz.de>

129 Report Of The Subregional Partnership Building Forum For Central Asian Republics: Confronting Land Degradation And Poverty Through Enhanced Unccd Implementation, Aegis of the Strategic Partnership to Combat Desertification in Central Asia (SPA), Tashkent, Republic of Uzbekistan, http://www.global-mechanism.org/dynamic/documents/document_file/final-forumreport_tashkent.pdf, 30 Haziran – 4 Temmuz 2003.

Almanya'nın Orta Asya ülkelerine askeri yardımları bağlamında Kazakistan ve Kırgızistan ön plana çıkmaktadır. 2002 yılında Almanya ve Kırgızistan arasında, Kırgızistan Silahlı Kuvvetleri'ne askeri – teknik yardımların, özel teçhizatların, gece görüşü donanımlarının ve diğer sistemlerin sağlanması konusunda bir anlaşma imzalanmıştır. Taraflar ayrıca, Kırgızistan'ın sismik, jeolojik ve ekolojik durumunu incelemek amacıyla Bişkek'te bir ortak araştırma merkezinin kurulmasını kararlaştırmışlardır. Kazakistan, özellikle NATO şemsiyesi altındaki PfP programı kapsamında Almanya ile ilişkilerini geliştirmektedir. Astana yönetimi Almanya'yı modern silahların alınabileceği yeni bir kaynak olarak görmektedir. Askeri yardımlar kapsamında Almanya, Kazakistan'a 4 devriye gemisi ve çeşitli radyo sistemleri vermiştir. Yine 1990 sonrasında Kazak askeri uzmanlar, Türkiye'nin (dört yüksek askeri okul) yanı sıra Almanya'nın üç yüksek askeri okulunda eğitim almaktadırlar.

AB dönem başkanlığına hazırlanan Almanya'nın Dışişleri Bakanı Frank-Walter Steinmeier'in Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Tacikistan'ı kapsayan Orta Asya turunun,¹³⁰ Orta Asya'nın Avrupa Birliği ile ilişkilerinin yanı sıra Almanya ile ilişkilerine de yeni bir ivme kazandıracağı söylenebilir. Steinmeier'in söz konusu ziyareti, önümüzdeki dönemde Almanya'nın Orta Asya bölgesine olan ilgisinin artacağına sinyallerini vermekte ve Afganistan operasyonu sonrasında yeniden şekillenen bölgede Berlin'in de önemli bir aktör olma niyetinde olduğu şeklinde yorumlanabilir.

3. Hindistan

1990 öncesinde Sovyetler Birliği, Hindistan açısından hem stratejik hem de ticari bir ortak olarak değerlendirilmiştir. Doğu Bloku'nun yıkılmasıyla birlikte Hindistan, Pakistan'a karşı kendi güvenliğini garanti etmek için Orta Asya ülkeleriyle yakın ilişkiler geliştirme ve bölgesel güçler dengesinde yerini

¹³⁰ Germany & the EU's Central Asia Policy, www.registan.net, 5 Aralık 2006.

alma çabasına girmiştir. Çünkü Delhi yönetimi, Pakistan'ın bölge ülkelerinin İslami duygularından ve sosyo – kültürel yakınlığından yararlanabileceği endişesini taşımıştır.

Hindistan, Orta Asya ülkeleriyle işbirliğinin derinliği ve kapsamı konusunda Pakistan'dan geri kalmak istememektedir. Bölge ülkelerinin Pakistan'la ilişkilerini Delhi'nin aleyhine güçlendirmeleri, hayati bir konu olan Keşmir sorununda Orta Asya yönetimlerinin Pakistan yanlısı tavır almalarıyla sonuçlanacaktır. Delhi'nin tehdit algılamaları arasında Ekonomik İşbirliği Örgütü'nün kapalı bir Müslüman Kulübüne dönüşmesi ve Orta Asya'da radikal terörist grupların (IMU, Hizbu't – Tahrir, Doğu Türkistan İslami Hareketi v.s.) güçlenmesi gibi faktörler de yer almaktadır.

Hindistan yönetimi, bölge ülkelerinin mevcut siyasi rejimlerinin devamıyla yakından ilgilenmektedir. Bölgede dini radikal grupların güçlenmesi ve yönetimlerin “Afganistanlaşması”, Hindistan için iki olumsuz sonuç doğuracaktır. Bunlardan ilki, bu gelişmenin Pakistan devletinin elini Hindistan'a karşı güçlendirme ihtimalidir. İkincisi ise, Orta Asya ülkelerinin Hindistan'a karşı düşmanca bir ilişki geliştirmesine neden olabileceğidir. Öte yandan Hindistan; Orta Asya ülkeleri, Pakistan, Afganistan, İran, Türkiye, Keşmir ve Sincan'ı kapsayabilecek bir “Müslüman Devletler Topluluğu”nu ortaya çıkmasından endişe etmektedir. Bundan dolayıdır ki Delhi, ECO ve benzeri bölgesel entegrasyon girişimlerini, kendi güvenlik çıkarlarını tehdit eden bir gelişme olarak algılamaktadır. Bu yüzden Hindistan yönetimi, Orta Asya ve Afganistan'daki artan Amerikan varlığını bölgesel güvenlik ve stratejik çıkarları açısından olumlu karşılamaktadır.

1991 yılında Sovyetlerin dağılmasından sonra, Hindistan hiçbir ülkeye tam anlamıyla bağımlı olmadı. Washington'daki siyaset yapıcılar, Avrasya üzerinde dikkatlerini yoğunlaştırmaya başladıktan yıllar sonra, aniden küresel bir güç olma yolunda ilerleyen Hindistan'ın farkına varmışlardır. 1991 sonrası ayakları üzerinde sağlam yere basan bu enerjik ülkenin yeniden biçimlenen dünya coğrafyasında güçlü bir jeopolitik oyuncu olma yeteneğini birdenbire keşfettiler.

Hızla büyüyen ekonomisi (özellikle bilişim teknolojisi alanındaki başarıları) ve nüfus faktörünün yanısıra, Hindistan'ın Washington açısından önemi, askeri yönden hem bölgenin ve hem de dünyanın en büyük askeri güçlerinden birine sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Hindistan halen dünyanın en büyük askeri güçlerinden birine sahiptir. Gelişmiş bir hava gücünü elinde tutan Hindistan, Pasifikte ABD'den sonra en büyük donanmayı elinde tutmaktadır. Pakistan ile birkaç kez savaşan Hindistan'ın halen rakibinin 2 katı büyüklüğünde askeri gücü vardır.¹³¹

2 Mart 2006 tarihinde ABD Başkanı George Bush ile Hindistan Başbakanı Singh, ABD ile Hindistan'ın sivil nükleer işbirliği alanında tarihi bir anlaşma imzaladıklarını açıklamışlardır. Bu girişim, Hint – Amerikan ilişkilerinde önemli bir dönüşümün gerçekleştiğini doğrulamaktadır,¹³² söz konusu ortaklığın bölgesel (Orta Asya dahil) ve küresel düzeyde demokrasi, istikrar, refah ve barışın geliştirilmesine de büyük katkı yapacağı öngörülmektedir. Söz konusu anlaşma, taraflar açısından olduğu kadar bölge ülkeleri açısından da önemli açılımlar sağlamaktadır; ABD - Hindistan arasındaki stratejik ortaklık ilişkisi derinleşirken, Asya kıtasında istikrar ve güvenliğe de olumlu katkı yapmaktadır. Aynı zamanda ABD, artık Hindistan'ı küresel bir ortak olarak görmekte ve Hindistan'ın nükleer silahların yayılmazlığı konusundaki girişimlerini, demokrasi geleneğini, hoşgörü ve özgürlükler konusundaki tutumunu takdirle karşılamaktadır.¹³³ Bazı Çinli uzmanlar, 11 Eylül'den sonra yeniden şekillendirilen Hindistan – ABD ilişkilerini ve ABD'nin Afganistan, Pakistan ve Orta Asya'daki varlığını Çin'in ABD tarafından çevrenmesi olarak değerlendirmektedirler.¹³⁴

Öte yandan Hindistan gibi kalabalık bir ülke için enerji, petrol ve doğal gaz kaynaklarının stratejik bir önem taşıdığı kuşkusuzdur. Orta Asya bölgesi bu bağlamda Hindistan için önemli bir kaynak olarak belirmektedir. Delhi'nin Orta Asya'ya ilgisinin gerekçelerinden birini de enerji faktörü oluşturmaktadır.

131 Yıldız Sağtürk, "Avrasya'nın güçlü jeopolitik oyuncusu: Yükselen Güç Hindistan", Avrasya Forum, www.euroasiaforum.com, 4 Nisan 2006.

132 Bu konuda daha fazla bilgi için bkz.: Dennis Kux, "India's Fine Balance," Foreign Affairs, May/June 2002, vol. 81, no. 3, 93, Lexis-Nexis.

133 "U.S.- India Civil Nuclear Cooperation Initiative", US Department of State, Bureau of Public Affairs, www.state.gov, 3/9/06.

Bu bağlamda Türkmen doğalgazının ve ayrıca Hazar'ın enerji zenginliklerinin İran veya Afganistan – Pakistan güzergahından Hindistan'a ulaştırılması için farklı boru hattı projeleri gündeme gelmiştir.

Hindistan - Orta Asya ilişkileri bağlamında enerji önemli bir konudur; Delhi yönetimi, Türkmen ve Kazak petrol ve doğalgaz kaynaklarını Güney Asya'ya taşıyacak olan kuzey – güney enerji koridoruyla uzun zamandan beri ilgilenmektedir. Petrol ve doğal gaz boru hattı projeleri hayata geçirilmeden önce Pakistan ve Afganistan'daki istikrarsızlıkların çözülmesi gerekmektedir.¹³⁵ Bu bağlamda Hindistan yönetimi bölge kaynaklı terörizm tehdidini yakında takip etmekte ve bu çerçevede bölgedeki askeri ve siyasi etkisini güçlendirmek istemektedir. Kasım 2003 ayı Hint diplomasisi açısından oldukça hareketli geçmiştir; Hindistan Dışişleri Bakanı Jaswant Singh, Taşkent'te Hindistan ve Orta Asya ülkeleri arasından geniş katılımlı bir konferansa evsahipliği yapmıştır. Yine Hint Başbakanı Vajpayee Duşanbe'de Tacikistan Devlet Başkanı Rahmanov ile görüşmüştür.¹³⁶ Görüşme sonrasında Hindistan, Tacikistan'a 40 milyon Dolarlık bir yardım paketi (modern yol inşaatı ve Leninabad'da bir havaalanının yenilenmesi için) sağlamıştır. Havaalanına yönelik Hint yardımı, Delhi'nin Orta Asya'da askeri üs edinme arayışında olduğuna dair söylentilerin yayılmasına neden olmuştur.¹³⁷

25 – 26 Nisan 2006 tarihleri arasında Hindistan Başbakanı Manmohan Singh'in Özbekistan'ı ziyareti, Delhi'nin Orta Asya bölgesindeki ekonomik ve siyasal nüfuzunu artırma çabası olarak yorumlanmıştır. Ziyaret sırasında 7

134 Wang JISI, Çin'in Asya'da Değişen Rolü, The Atlantic Council of the United States, Ocak 2004, Jeopolsar, Cilt 2, Sayı 6, Mayıs 2006, http://www.jeopolsar.com/makale_ozeti_6_1.htm, 4 Aralık 2006.

135 Günümüzde ABD, Orta Asya'daki "Büyük Oyun"un en büyük oyuncusudur; Amerikan askerleri, Orta Asya ülkelerinin yanı sıra Afganistan ve Pakistan'da konuşlanmaktadır. Hindistan, mevcut küresel siyasi konumu dolayısıyla, Pakistan ve Afganistan üzerinden geçmesi planlanan doğal gaz projelerinin garantörü olarak ABD'yi görmek istemektedir. Ortadoğu enerji kaynaklarına alternatif oluşturması bakımından, Hindistan'ın Orta Asya ve Hazar Havzasına yönelmesi, aslında Washington'un küresel enerji çıkarlarıyla uyumaktadır. Bknz.: Barnali Nag, Issue Related to India's Energy Trading with Central Asian Countries, RIS, Research and Information System for the Non-Aligned and Other Developing Countries (RIS-DP # 69/2004), Mart 2004, 18.

136 İbragim Alibekov, "India Set to Expand Presence in Central Asia," Eurasianet, December 3, 2003, www.eurasianet.org/departments/business/articles/eav120303.shtml.

137 Harat Bhushan, "Tajik Silk Route to Bypass Pakistan," The Telegraph (Calcutta), November 15, 2003, www.telegraphindia.com/1031115/asp/nation/story_2574703.asp#.

ayrı “iyi niyet memorandumı” (memorandum of understanding) imzalanmıştır. Bunlar sırasıyla aşağıdakileri kapsamaktadır:

- Taşkent'te Hindistan Araştırmaları Merkezi'nin kurulması için memorandum;
- Hindistan Doğalgaz ve Petrol Bakanlığı ile Özbek Uzbekneftgaz arasında işbirliği için ortak memorandum;
- Kömür ve madenler ile ilgili Hint ile Özbek şirketleri arasında jeoloji ve mineral kaynakları araştırması için memorandum;
- Gail (Hindistan) ile Uzbekneftgaz arasında bir memorandum;
- Tarım araştırmaları, eğitim, su kaynakları vd. alanlarda 2007 yılı başında başlayacak bir işbirliği için memorandum;
- Hindistan'ın Devlet Ticaret Şirketi ve O'zbekyengilsanoat; ve Delhi Üniversitesi ile Taşkent Devlet Üniversitesi arasında memorandum.¹³⁸

Hindistan'ın hızla büyümesi sadece Washington'un değil, Rusya ve Çin Halk Cumhuriyeti'nin dikkatlerini çekmiştir. Rusya, Afganistan savaşıdan sonra Orta Asya'da artan Amerikan askeri varlığına karşı Hindistan'ı bir denge unsuru olarak görmüştür. Moskova'nın Hindistan ile geliştirdiği kapsamlı ticari ve ekonomik ilişkiler, aynı zamanda Delhi'nin de işine yaramaktadır ve onu Orta Asya'nın önemli bir ekonomik gücü haline gelme hedefine daha fazla yaklaştırmaktadır. 2005 yılında Kazakistan'ın başkenti Astana'da düzenlenen Şanghay İşbirliği Örgütü'nün liderler toplantısında uzun yıldır örgüte üye olmak isteyen Hindistan ile Pakistan, gözlemci ülke statüsünü kazanmıştır.¹³⁹ Pakistan ile Hindistan, Rusya aracılığıyla Orta Asya'nın enerji kaynaklarına erişimi güvenceye almak istemekte ve bölge ülkeleriyle ikili ilişkilerinin gelişmesi için uygun bir ortam oluşturma yarışındadırlar.

138 USAK Stratejik Gündem - Turkish Weekly, Orta Asya Haberler, www.usakgundem.com, 26 Nisan 2006.

4. Pakistan

Pakistan için, Müslüman nüfusa sahip Orta Asya ve Ortadoğu bölgeleri stratejik derinlik için bir fırsat, Hindistan ile rekabetinde dış kaynaklı bir kimlik unsuru ve hem enerji hem de ekonomik destek için önemli bir kaynak olarak görülmüştür. Pakistan'ın Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri ile köklü ilişkileri, ortak çıkarlar ve yönetimler arasındaki kişisel ilişkiler üzerine bina edilmiştir. Afganistan, İslamabad ile Tahran arasındaki ilişkilerde sorunlu bir bölge haline gelirken, Pakistan ile Orta Asya ülkeleri arasındaki “stratejik bağlar”ın birleşme noktasına dönüşmüştür.

Orta Asya ülkelerinin bağımsızlığına kavuşmaları, Pakistan'ın stratejik derinlik rüyasının gerçekleşmesine ışık yakmıştır. Pakistan dış politikası için cazip hale gelen bu bölge, basit bir askeri alandan çok daha fazla şey ifade etmektedir.¹⁴⁰ Pakistan, tıpkı Türkiye gibi, Sovyetler Birliği'nin yetmiş yıllık izolasyonu altında yaşamış olan bu ülkelerin dış dünyaya açılan kapısı olmak istemiştir. Herşeyden önce Pakistan, Orta Asya bölgesini ekonomik bir pazar olarak görmektedir. İslamabad yönetimi, diplomatik ve ticari ilişkilerin tesis edilmesinde oldukça atak davranmıştır ve bu bölgede Hindistan'dan daha yüksek bir performans sergilemeye istekli davranmıştır. Pakistan, Türkiye ve İran arasında kurulan Ekonomik İşbirliği Örgütü (Kalkınma için Bölgesel İşbirliği Teşkilatı, RCD), İslamabad'ın da girişimleriyle Orta Asya bölgesindeki yeni cumhuriyetleri de bünyesine katarak canlandırılmaya çalışılmıştır. Pakistan bu tür bölgesel entegrasyon girişimleriyle hem Hindistan'a göz dağı vermeye çalışmakta hem de bölge ülkeleriyle ekonomik ilişkilerini geliştirmektedir.

Hindistan örneğinde olduğu gibi Pakistan için de enerji faktörü, Orta Asya bölgesinde bağlamında stratejik önem taşımaktadır. Burada en önemli

139 Nuraniye Hidayet Ekrem, “Orta Asya’da Güç Dengeleri: Şanghay İşbirliği Örgütü Başbakanlar Toplantısı Sonrası”, TÜRKSAM, www.turksam.org, 10 Kasım 2005.

140 Melissa Iqbal and Teresita Schaffer, Pakistan, The Middle East, And Central Asia, South Asia Monitor, No. 30, <http://www.csis.org>, 1 Şubat 2001.

sorun, enerji kaynaklarının dış pazarlara ve bu arada Pakistan'a nasıl ulaştırılacağıdır.

Tablo – 25: Güney Asya'da Doğal Gaz Boru Hattı Projeleri¹⁴¹

Proje	Konsorsiyum	Uzunluk (km)	Maliyet (milyar Dolar)	Güzergâh	Kapasite (milyar cubic feet)
Pakistan-Türkmenistan	CentGas	1440	1,7	Karasal	1,5–2
Hindistan-İran	Karar verilmedi	2670	5	Karar verilmedi	3,2
Katar-Pakistan	Crescent Petroleum	1610	4.5–5	Deniz	1,5–2
Hindistan-Bangladeş	Unocal	1363	1,2	Karasal	0,5

Kaynak: Energy Policy, 2005.

İslamabad, uzun zamandan beri Türkmenistan – Afganistan – Pakistan güzergahından geçecek (Hindistan'a kadar uzayabilecek) petrol ve doğal gaz boru hattı projelerinin görüşmelerine katılmaktadır. Projelerin hayata geçirilmesinin önündeki en önemli engeller Afganistan'daki kaos ortamı ve Pakistan'ın içinde bulunduğu mali – finansal zorluklardır.

Pakistan, Keşmir sorunu konusunda da Orta Asya ülkelerinin desteğini alma isteğindedir. Bölge ülkeleriyle ilişkilerini hem ikili düzeyde, hem de Ekonomik İşbirliği Örgütü şemsiyesi altında geliştirmeye çalışmaktadır. Pakistan'ın Orta Asya politikasında ulaşım koridoru faktörü de önemli bir yer tutmaktadır: Karakorum karayolunun modernizasyonu; demiryolu ağlarının geliştirilmesi ve petrol ve doğal gaz boru hatları.

11 Eylül 2001 sonrası güvenlik ortamında ABD'nin Pakistan'la ilişkileri gözle görülür derecede artmıştır. Ancak, geçmişte olduğu gibi, günümüzde de ABD ile Pakistan'ın çıkarları ve politikaları kısmen örtüşmektedir.¹⁴² Geleneksel olarak Hindistan'a karşı düşmanca bir politika izleyen ve kıtanın

¹⁴¹ S. Pandian, 'The political economy of trans-Pakistan gas pipeline project: assessing the political and economic risks for India', Energy Policy, Vol 33, No 5, 2005, 662.

diğer nükleer güçlerinin merkezinde yer alan (Rusya, Çin, Hindistan ve İran'ın ortasında) Pakistan'ın Washington'la ilişkileri tutarsız ve oldukça karmaşık bir seyir izlemektedir. Bununla birlikte, Pakistan, Washington'un teröre karşı savaşta en yakın müttefiklerinden biridir. Pakistan, Afganistan'daki operasyonlar için çok önemli istihbarat ve lojistik desteği sağlamaktadır. Mart 2004'te Pakistan askeri birlikleri, El – Kaide ile bağlantılı olduğu bilinen militanlara karşı ilk geniş çaplı operasyonunu gerçekleştirmiştir. Bunun karşılığında ABD, Pakistan'ı Mart 2004'te "NATO üyesi olmayan önemli bir müttefik ülke" statüsüyle ödüllendirmiştir.¹⁴³

Görüldüğü gibi ABD'nin Pakistan'la ilişkilerinde terörizme karşı savaş ve nükleer yayılma konuları başat yer tutmaktadır. Ayrıca Washington, Pakistan'ı dini radikalizmin en önemli kaynaklarından biri olarak görmektedir. Bu yüzden Amerikan yönetimi, Keşmir, Afganistan ve bizzat Pakistan'daki radikal dini grupların desteklenmemesi konusunda Islamabad'ı sık sık uyarmıştır. Kasım 2003'te Müşerref yönetimi ülkedeki bazı dini radikal grupları yasaklamış ve Pakistan halkını "aşırıcılığa karşı cihada" davet etmiştir.¹⁴⁴ Devlet Başkanı Pervez Müşerref'e karşı düzenlenen suikastler, ülkenin siyasi istikrarsızlığa meyilli olduğunu göstermekte ve yönetimin kırılgan yapısını açığa çıkarmaktadır. Böylesi bir yapı, Pakistan'ın Orta Asya bölgesine yönelik tutarlı ve uzun vadeli bir politika izlemesini güçleştirmektedir.

5. İsrail

İsrail'in kendini ve dış dünya ile ilişkilerini tanımlama biçimi uluslararası toplumu, komşu ülkeleri ve özellikle Orta Asya'da yeni ortaya çıkan cumhuriyetleri çok yakından ilgilendirmektedir. Çünkü İsrail, siyasi, iktisadi ve askeri bakımından bölgedeki en önemli aktörlerden birisidir. İsrail, Orta

142 Frank G. Wisner II, Nicholas Platt, Marshall M. Bouton, Dennis Kux ve Mahnaz Ispahani, "U.S. Policy Toward India, Pakistan, and Afghanistan", Council on Foreign Relations, www.cfr.org, 2003, 4.

143 Rahul Roy-Chaudhury, "The United States' role and influence on the India-Pakistan conflict", Disarmament Forum, No 2, 2004, 37.

Asya'yı bir stratejik çıkar kuşağı olarak görmektedir ve bu bölge sınırları içerisinde yer alan devletler de İsrail'in bölgedeki varlığından şimdilik rahatsızlık duymamaktadırlar. Özellikle yakın dönemde, İsrail ile ekonomi alanında işbirliğinin yanı sıra, siyasal ve güvenlik alanlarında da işbirliğine geçiş süreci konusunda bazı somut adımlar atılmıştır.¹⁴⁵

Soğuk Savaş sonrası dönemde İsrail ve Orta Asya ülkelerinin çıkarlarının birleştiği anahtar nokta, eski Sovyetler Birliği coğrafyası bağlamında, demokratik, laik, Batıyı destekleyen rejimlerin bölgede yerleştirilmesinde ve özellikle dini fundamentalizmin bölgeye yayılmasının önüne set çekilmesinde ortak çıkarların olmasıdır. İsrail, 1990'larda bağımsızlıklarına kavuşan yeni cumhuriyetleri ilk tanıyan ülkeler arasında yer almıştır. Orta Asya ve Kafkasya'da bağımsızlığını kazanan yeni devletler ilk yıllarından itibaren İsrail'in gündemini ağırlıklı olarak işgal etmeye devam ediyorlar. İsrail'in bu bölgede şaşırtıcı derecede erken atılımları verilen önemin kanıtlarıdır. Rakip devletlerin Orta Asya bölgesindeki nüfuz kurma mücadeleleri kaçınılmaz olarak birbirlerinin "önemli", bazen de "hayati" çıkarlarını etkilemektedir. Örneğin İsrail'in politikaları, yeni cumhuriyetlerin İran yanlısı bir politika izlemelerini engellemek, İslam dünyasındaki imajını yenilemek ve Kazakistan'ın nükleer silahlarının diğer ülkelere yayılmasını önlemek şeklinde belirlemiştir.¹⁴⁶

İsrail'in erken davranmasındaki en önemli sebep Müslüman karakterli Orta Asya ve Kafkasya bölgesine Arap aleminin nüfuzunu önlemek ve radikal dini akımların bölgeye yayılmasını engellemek olmuştur. Aynı dinden olmanın Araplara ve İran'a sağladığı avantajlara karşılık İsrail elini çabuk tutarak durumu dengelemeye çalışmıştır. Orta Asya ve Kafkasya Cumhuriyetlerini Ortadoğu mücadelesine çekmeye yönelik Arap girişimleri İsrail'i oldukça

144 B. Muralidhar Reddy, 2004, Musharraf Calls for 'Jehad' against Extremism, The Hindu (online edition), 18 January, www.hinduonnet.com/thehindu/2004/01/18/stories/2004011806570100.htm.

145 Bu bölümün genel kavramsal ve tematik çerçevesi, "İsrail'in Dış Politikası ve Orta Asya" konulu makaleye göre oluşturulmuştur. Konu ile ilgili daha fazla bilgi için bkz.: Şatlık Amanov, "İsrail'in Dış Politikası ve Orta Asya", Jeopolsar, cilt 2, sayı 6, Mayıs 2006.

146 Stephen Blank, "Energy, Economics, And Security In Central Asia: Russia And Its Rivals", March 1995, (çevrimiçi) www.carlisle.army.mil/ssi/pdf/PUB119.pdf, 23 Temmuz 2001. Ayrıca bkz.: Ehteshami ve Murphy, "The Non-Arab Middle East States...", 95-104; Robert O. Freedman, "Israel and Central Asia: A Preliminary Analysis", Central Asia Monitor, No. 2, 1993, 16-20.

tedirgin eden bir gelişme olmuştur.¹⁴⁷ İsrail'in Orta Asya cumhuriyetlerine yönelik artan ilgisinin önemli nedenlerinden biri de, bu ülkelerin FKÖ ile kurduğu temaslardır. İsrail açısından tehlikeli olan gelişme, FKÖ'nün Orta Asya'daki Müslüman ülkelere yönelik diplomasi atağı çerçevesinde "Filistin davası" için destek kazanmaya yönelik çalışmaları olmuştur ki, bu çabaların kısa sürede olumlu sonuçlar verdiği görülmüştür. Ancak, Orta Asya ve Kafkasya cumhuriyetlerinde genel eğilim, mevcut aşamada, kendi bölgeleri dışında bir mücadeleye dahil olamamak yönündedir. Shireen Hunter'in sözleriyle:

"Arap - İsrail mücadelesi ve taşıdığı mananın bu ülkeler (Orta Asya ve Kafkasya) için anlamı azdır. Gerçekte İsrail karşıtı politikalar şu anda tüm cepheleriyle genel kredisini kaybeden eski sistemle özdeşleştirilmekte. Bunun manası ise İsrail'e Batı desteği dolayısıyla kredi kaybettirebilecek olan anti - Batıcı düşüncelerin öneminin iyice azaldığı."¹⁴⁸

Bazıları nükleer silahlara ve gelişmiş askeri üslere sahip, bağımsızlığını yeni kazanmış Müslüman cumhuriyetlerin, İran'ın uydusu haline¹⁴⁹ veya Arap ülkeleriyle aynı düzeye gelmemesi, İsrail için bir zorunluluk olmuştur. Bu korku, İsrail'in bölgedeki stratejik çıkarlarını tanımlayan ve dış politikasına yön veren en önemli faktör olagelmıştır. Amerikan yönetimleri de, hem kendi ekonomik çıkarlarının hem de İsrail'in güvenliğinin sağlanması açısından söz konusu cumhuriyetlerin sahip oldukları petrol ve doğal gaz zenginliklerinin bölgedeki diğer güçlerin (özellikle Rusya, İran, Çin, Pakistan ve Hindistan) denetimine geçmemesi için kontrol altına almanın yollarını araştırmışlardır. Bunun yanı sıra bölgenin sahip olduğu iç dinamikler de büyük güçlerin etkisini ve bölgeye olan angajmanlarını artırmaktadır.

147 Anoushiravan Ehteshami ve Amma C. Murphy, "The Non-Arab Middle East States and the Caucassian / Central Asian Republics: Iran and Israel", *International Relations* , 12 no:1 (April, 1994), 96.

148 Shireen Hunter, "The Muslim Republics of the Former Soviet Union: Policy Changes for the United States", *The Washington Quarterly* , 15 no:3 (1992), 61.

149 Aslında İran, Orta Asya ve Kafkasya bölgesinde ortaya çıkan yeni Cumhuriyetlere dinsel temel dayalı bir doktrin ihracında bulunmayı hiçbir zaman öncelikli dış politika meselesi olarak görmemiştir. Aksine İran'ın yakın dönem itibarıyla, bölgedeki Rus varlığının daha da güçlenmesini destekleyici bir tutum içerisinde bulunduğu söylenebilir. Daha fazla bilgi için bkz.: Shaul Bakhash, "Iran's Foreign Policy", (çevrimiçi) www.aspeninstitute.org, 14 Eylül 2004.

İsrail, Arap ülkeleri ve İran'a nazaran nispi pek çok üstünlüğe sahip olan bir ülke görünümündedir. Her şeyden önce küçük bir devlet olmakla beraber İsrail'in siyasal, ekonomik, endüstriyel, tarımsal, teknolojik ve askeri sahalarda güçlü imajı Orta Asya Cumhuriyetlerine çok cazip gelmektedir. Böylelikle, kapladığı alan olarak olmasa da nüfus yoğunluğu açısından küçük olan bu devletler için İsrail uygun bir model teşkil ediyor.¹⁵⁰ Ayrıca, İsrail, küçük bir devlet olarak gerek istikrarlı rejimi ve demokratik yapısı ve gerekse 21. yüzyıla hazır teknolojik ve bilimsel çevresiyle, modern dünya ile entegrasyon safhasında olan Orta Asya devletlerine çok şey vaat etmektedir. Son olarak, İsrail Güney ülkeleri tarafından özellikle ABD başta olmak üzere Batıya açılan bir pencere, bir köprü olarak algılanmaktadır. İsrail ile kurulan diplomatik ve ekonomik faaliyetlerin arkasında çoğunlukla bu Batıya uzanan köprünün getireceği nimetlerden faydalanma pragmatik düşüncesi mevcut görünüyor. Bölge ülkelerinin de bu pratik faydayı gözetebilecekleri ihtimali akla çok uzak gelmiyor.¹⁵¹ Son olarak ise, İsrail'in su muhafaza teknolojisi, tarıma elverişli arazi ortaya çıkarma teknolojisi gibi bölgeye hitap eden birçok konuda yeterli "know-how"a sahip olması ona bölgede alternatifsiz bir rol biçmektedir. Mantıklı bir tahminle, sözünü ettiğimiz bu üstünlükten kaynaklansa da, İsrail bölgede ekonomik gelişme için bir model olarak algılanıyor.

1992 yılının sonunda Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan ile diplomatik ilişkiler kurulurken, İsrail'in dış politika önceliklerine yön veren siyasi manevralar da göz ardı edilmemelidir. Bunlardan en önemlisi İsrail'in Soğuk Savaş sonrası Amerika ile ilişkilerini şekillendiren siyasi manevrasıdır. Kapsamlı bir analiz, İsrail'in Orta Asya'daki girişimlerinde Amerikan desteğini arkasına almaya çalıştığını ortaya koymaktadır. Nitekim Ağustos 1992'de İsrail ve ABD yönetimleri Orta Asya Cumhuriyetleri için ortak bir proje geliştirmişlerdir. Söz konusu projeye göre ABD, ilaç ve tarım sanayiinde kullanılmak üzere para (beş milyon Amerikan

150 Ehteshami ve Murphy, "The Non-Arab Middle East States...", 96.

Doları) yardımı yaparken, İsrail tarafı yardımın dağılımı ve teknik-uzmanlık konularında inisiyatif üstlenecekti. Öte yandan İsrail, Soğuk Savaş sonrası dönem için geliştirdiği strateji bağlamında Amerikan kamuoyuna ortadan kalkan "Sovyet tehdidi" yerine "dini fundamentalizm" tehdidini eskisinden daha çok tehlikeli olarak sunmaya gayret göstermiştir. Yeni stratejinin arkasındaki motivasyon ise azalan stratejik "önemi" yeniden kazanmaktır. Amerikan bakış açısı ile, İsrail'in bölgeye nüfuzu, üzerinde henüz son sözün söylenmediği bu hassas coğrafyada Amerikan çıkarlarına uygun Batı tarzı bir siyasal sistem kurulmasına hizmet edebilir. Orta Asya cumhuriyetleri nazarında ise İsrail'in bölgeye nüfuzu aynı zamanda Amerika'nın bölgede çıkarlarını ve yatırımlarını dolaylı olarak artırabilecek bir gelişme olarak algılanmaktadır. İsrail'in uluslararası ilişkilerini çeşitlendirme adına giriştiği Orta Asya çıkarmasında, küresel güç olan ABD'yi arkasına alarak hareket etmesi uzun vadeli stratejiler ile kısa vadeli siyasi manevraların nasıl barıştığını göstermesi açısından ilginç bir örnek teşkil ediyor.

İsrail'in bir başka siyasi manevrası ise ABD desteğiyle Orta Asya bölgesine nüfuz mücadelesinde Türkiye ile "stratejik işbirliği" yapmasıdır. Bilindiği gibi Türkiye, Soğuk Savaş sonrası yaşadığı stratejik değer kaybı krizini, yeni ortaya çıkan Orta Asya bölgesine jeo-stratejik ve jeo-kültürel yakınlığı ile gidermeye çalışmıştır. Sovyetler Birliğinden gelebilecek her türlü tehdit algılaması ortadan kalkmış olsa bile, Türkiye hala kriz merkezleriyle çevrili dünyanın en stratejik bölgelerinden birinde bulunmaktadır. NATO'nun belirlediği 19 kriz alanından 16'sının Türkiye'ye komşu bölgelerde yer alması,¹⁵² ABD (ve İsrail) gibi güçlerle işbirliğinin gerekliliğini ortaya koymaktadır.¹⁵³ Bu tespitler, Türkiye'nin tarih, din ve kültürden kaynaklanan birtakım özel avantajlarından dolayı Avrupa, Orta Asya ve Ortadoğu'daki gelişmeleri etkileyecek önemli bir bölgesel güç olduğu gerçeğini değiştirmez. Yani politik çevreler değişse dahi coğrafyanın aynı kaldığı gerçeğini

151 Raphael Israeli, "Return to the Source: the Republics of Central Asia and the Return of the Middle East", Central Asian Survey 13, no. 1 (1994), 29.

152 Çağrı Erhan, "Yeni Muhafazakarların Gözüyle Türkiye'nin Değişen Vizyonu", Görüş , Temmuz 2003, 29.

unutmamamız gerekmektedir. Jeopolitiğinin ve tarihinin, Türkiye'ye çok ciddi bir avantaj sağladığı da şüphesizdir.¹⁵⁴

Böylesi bir konjonktürde Soğuk Savaş dönemindeki ABD'nin iki stratejik müttefiki olan İsrail ve Türkiye, Soğuk Savaş sonrası dönemde de tekrar aynı konuma yerleşmişlerdir. İsrail bölgede dinsel fundamentalizme engel olma siyasetinde Türkiye'ye özel önem vermektedir.¹⁵⁵ İlişkilerin tarihi arka planına baktığımız zaman İsrail'in Türkiye ile olan ilişkilerinin iyi olması yönünde ciddi çaba sarf ettiği görülür. Nitekim Başbakan Tansu Çiller'in İsrail'e yaptığı bir ziyaretinde gündemde yer tutan konuların başında Orta Asya cumhuriyetlerine yönelik işbirliği projeleri gelmekteydi.

İsrail, öncelikle Türkiye'nin kültürel ve ırk yakınlığı sebebi ile bölgede oluşturduğu nüfuz alanını kullanmak istemektedir. Bir diğer önemli hesap ise Türkiye ile ortak girilen bir atılıma Araplar ve İran tarafından gelecek vetoların geçersiz kalacağı üzerinde yapılmaktadır. Bu bağlamda uluslararası dengelerin ABD, İsrail ve Türkiye'yi ortak siyasi ve ekonomik menfaat şemsiyesi altına tekrar topladığı iddia edilebilir. Birçok projede bu menfaat birliği açıkça görülmektedir. 31 Ekim 1994 tarihinde Türkiye, İsrail ve ABD arasında Özbekistan ve Türkmenistan'a yönelik geliştirilen tarımsal işbirliği projesi bunlardan sadece biridir.¹⁵⁶ Orta Asya bölgesinde Amerikan çıkarlarına uygun bir "Türk-Yahudi ortak genişlemesi" İsrail'in uzun vadeli stratejilerine doğrudan hizmet edecek gibi gözükmektedir.

6. Japonya

Orta Asya bölgesine bir şekilde adımını atmaya çalışan bir diğer aktör de Japonya'dır. Japonya'nın bölgedeki stratejisi genel manada Çin stratejisi ile örtüşmektedir. Bu strateji, tarihi İpek Yolu'nun, ticari bağlantılar ve

153 Türkiye'nin değişen koşullar bağlamında stratejik değerine ilişkin daha fazla bilgi için bkz.: William Hale, "Turkish Foreign Policy After Cold War", *Turkish Review of Balkan Studies*, 1993, No. 1, 233-234; Erhan, "Yeni Muhafazakarların Gözüyle.", 26-32.

154 Osman Metin Öztürk, "Ulusal Güvenlik Stratejisi Ve Dış Politika", (çevrimiçi) http://www.habusulu.com/eylul_tr_yazi_002.html, 16 Ekim 2003.

155 Leon T. Hadar, "The Last Days of Likud: The American - Israeli Big Chill", *Journal of Palestine Studies*, 21 no. 4 (Summer 1993), 88.

156 T.C. Dışişleri Bakanlığı, TİKA Avrasya Dosyası, no. 20 (Kasım 1994), 8.

Pasifik'e kadar uzayacak enerji boru hatları ile canlandırılmasını öngörmektedir. Bununla birlikte bölgede önemli yatırımlar yapmakta olan ve araştırma faaliyetlerine devam eden Japonya'nın kısa vadede bölgesel bir güç olarak bölgenin siyasi, ekonomik ve askeri – stratejik yapılanmasında söz sahibi olması zor görünüyor.¹⁵⁷

Orta Asya'nın "Asyalılaşması" yönünde çaba harcayan ülkelerin başında Japonya gelmektedir. Ancak, bölgedeki diğer güçler (özellikle ABD ve Rusya) aktörlerin sayısının artmasından çok da fazla etkilenmeyeceklerini bildikleri için, bu türden "genişleme"lere sıcak bakmaktadırlar. En önemlisi, Japonya'nın bölgede ekonomik varlığının dışında bir harekete girişemeyeceğinden emin olan Ruslar, şu anda bölgesel güvenlik ve askeri dengeleri ön plana çıkarmış durumdadırlar.¹⁵⁸

Kendi enerji kaynakları bulunmayan ve dünyanın en istikrarsız bölgelerinden biri olan Ortadoğu petrollerinin bağımlısı Japonya, alternatif enerji kaynakları arayışlarını sürdürmektedir. Moskova ile yaşadığı teritoryal – toprak sorunları yüzünden, komşusu Rusya'nın doğusundaki ve Sahalin bölgesindeki petrol ve doğal gaz kaynaklarına bel bağlamayı güçleştirmektedir. Günümüzde Japonya'nın enerji kaynaklarını çeşitlendirme adına yapabileceği girişimlerden en önemlisi, Kazak petrollerinin ve Türkmen doğal gazının Çin üzerinden Japonya'ya ulaştırılması olacaktır.

1992'den bu yana bölgedeki varlığını ispatlamaya çalışmasına rağmen, stratejik analizlerde, Orta Asya'daki küresel ve bölgesel güçler arasında en az değinilen ülkelerin başında Japonya gelmektedir. Uluslararası ilişkilerinde "dengeli diplomasi"yi benimsemiş olan Orta Asya ülke yönetimleri, Japonya'nın da bölgedeki varlığını hoş karşılamışlardır. Soğuk Savaş sonrası bölgedeki faaliyetleri incelediğinde Japonya'nın, Orta Asya'ya en önemli dış yardım sağlayan ülke olarak belirlediği görülmektedir.¹⁵⁹ Tokyo'nun, bölgedeki enerji rekabetinden kendini uzak tutma stratejisi ve

157 Japan's Attempts to Formulate a Silk Road Strategy, CACA, February 14, 1999.

158 Hasan Ali Karasar, "Bağımsızlıklar Sonrası Türkistan'da Rus Siyaseti", Avrasya Dosyası, Rusya Özel, Kış 2001, Cilt:6, Sayı: 4, 255 (220-271).

159 Christopher Len, "Japan's Central Asian Diplomacy", The China And Eurasia Forum Quarterly, Volume 3, No. 3 November 2005, 129.

uzun vadeli kalkınma yardımlarıyla bölgenin istikrarını amaçlayan “pasif” politikası, bölge ülkeleri tarafından, Japonya’nın “Büyük Oyun”un tarafları arasında yer almayan “iyi” bir ortak olarak algılanmasını sağlamıştır. Diğer oyuncular, bölgenin zengin doğal gaz ve petrol kaynaklarının çıkartılarak pazarlanması konusunda çetin mücadeleler verirken, Tokyo’nun ılımlı politikası uzun vadeli hesaplar açısından dikkat çekicidir. Aslında Japonya’nın mevcut politikası sayesinde Orta Asya yönetimleri Tokyo’nun bölgedeki varlığından rahatsızlık duymamaktadırlar; hatta böylesi bir stratejinin Japonya’nın ileride bölgenin ve Avrasya’nın jeopolitik çehresinde önemli bir oyuncu olarak çıkmasını sağlayacağı iddia edilebilir.

Orta Asya’da yeni cumhuriyetlerin aniden ortaya çıkması, Japonya’nın dış politika öncelikleri açısından çok önemli bir gelişme olarak algılanmıştır. Enerji kaynaklarını çeşitlendirme isteğinin dışında bölgenin stratejik önemi, Japonya’nın farklı düzeydeki çıkarları açısından ele alınmıştır. 1990’ların başlarında Japonya’ya, eski Sovyetler Birliği cumhuriyetlerine (özellikle Rusya) dış yardım ve yatırımlarını artırması yönünde Fransa ve Almanya sürekli baskı yapmıştır. Ancak Tokyo yönetimi, Moskova’nın öncelikle Kuzey Bölgeler’deki toprakların Japonya’ya iade etmesi gerektiğini öne sürmüştür. Rusya yerine Orta Asya’daki beş ülkeye yardım yapmayı tercih eden Japonya, bu şekilde üzerindeki baskıları da azaltmış oluyordu.¹⁶⁰ Japonya, ayrıca, Rusya’nın tartışmalı toprakları geri vermesi meselesinde Orta Asya ülkelerini yanına almayı ümit etmiştir. Japon yetkililerin 1992’deki Orta Asya ziyaretleri sonrasında Tokyo’nun bölgeye yönelik sönük ilgisi “aktif bir girişim”e dönüşmüştür.

Öte yandan Japonya, bölgede yükselen fundamentalizm ve terör tehdidiyle de yakından ilgilenmiştir. Özellikle Orta Asya’daki istikrarsızlığın Çin’in batısındaki Doğu Türkistan bölgesine doğru yayılmasından büyük endişe duymuştur.¹⁶¹ İstikrarsız bir Çin’in Asya’nın (özellikle kuzey doğu Asya bölgesinde) barış ve güvenliğini tehdit edebilecek politikalar

160 Clayton Jones, “Japan Diverts Aid to Central Asia in Bid for Strategic Edge,” Christian Science Monitor, October 20 1992, 3.

161 Ahmed Rashid, “No Smoke Screen,” Far Eastern Economic Review 156, 50 (December 16, 1993), 46.

izleyebileceğinden endişe eden Tokyo, bu gerekçelerle Orta Asya ülkelerine dış yardımlarını artırmıştır. Japon yetkililere göre dış yardımlar, bölge ülkelerindeki mevcut durumun iyileştirilmesi ve terörizmin beslendiği kaynakların kurutulması açısından önemli bir faktör olarak değerlendirilmektedir.

Japonya'nın Orta Asya ülkeleriyle ilişkilerinde az da olsa romantizmin izlerine (özellikle Kırgızistan ile ilişkilerinde) rastlamak mümkündür. Japonlar, Orta Asya halklarıyla ırksal benzerliğe sahip olduklarını öne sürmektedirler ki bu da Tokyo'nun bölgedeki angajmanın gerekçeleri arasında yer almaktadır. Japonya bölgeyle tarihsel bağlarının olduğuna inanmaktadırlar. Çünkü 1945'te Mançurya Kızıl Ordu tarafından istila edildiğinde 60,000 Japon savaş esiri Stalin tarafından Orta Asya'ya sürgün edilmiştir.¹⁶² Japon Dışişleri Bakanı Michio Watanabe bölgeyi ilk ziyaretinde Japonlar ile Orta Asya halkları arasında fark bulmanın zor olduğunu söylemiştir.¹⁶³

Japonya'nın Orta Asya politikasını üç ayrı döneme indirgeyerek açıklamak olanaklıdır. İlk dönem, strateji eksikliğinin görüldüğü 1992 – 1997 yılları arasını kapsamaktadır. İkinci dönem Japon Başbakanı Ryutaro Hashimoto'nun ismiyle anılan "Hashimoto'nun Avrasya Diplomasisi"nin egemen olduğu 1997 – 2004 yıllarını içermektedir. Son olarak 2004'ten günümüze kadar "Orta Asya + Japonya" girişiminin ("Central Asia Plus Japan" initiative) ön plana çıktığı dönem dikkati çekmektedir. Orta Asya + Japonya girişi, bir çok bakımdan Şanghay İşbirliği Örgütü'nü tamamlamaktadır. Japonya'nın Orta Asya'ya girişi ve ŞİÖ'nün artan ağırlığı, Orta Asya bölgesini hem siyasi açıdan hem de coğrafi olarak Batı'dan uzaklaştırmıştır. Bu yüzden bölge ülkelerinin, Rusya, Çin ve Japonya'nın da desteğiyle, kendilerine özgü (ve Amerikan karşıtı) bir kimlik geliştirmeleri olası gözükmemektedir. Diğer taraftan Orta Asya + Japonya girişi sayesinde Tokyo, bölgede ŞİÖ'nün tamamlayıcısı olmanın ötesinde örgütü dengeleyici bir rol de oynamaktadır.

¹⁶² Kent E. Calder, "Japan's Energy Angst and the Caspian Great Game," National Bureau of Asian Research (NBR) Analysis 12, 1 (March 2001), 21.

Günümüzde Japonya'nın Orta Asya politikası enerji, Kuril adaları sorunu, bölge barış ve güvenlik, terörizm gibi birçok unsurları içerisinde barındırmaktadır. Genel olarak Tokyo'nun dış politika öncelikleri arasında üç temel konu vardır: bunlar sırasıyla, (1) ABD – Japonya ilişkileri, (2) çoktarafli işbirliği kuruluşlarının teşvikiyle Japonya'nın uluslararası saygınlığının artırılması ve konumunun güçlendirilmesi ve (3) iki büyük komşusuyla (Rusya ve Çin Halk Cumhuriyeti) ilişkiler.¹⁶⁴ Japonya'nın yeni dönemdeki Orta Asya politikası (Orta Asya + Japonya girişimi), bu üç farklı dış politika önceliğini ilişkilendirmiştir. Jeopolitik perspektiften baktığımızda ABD'nin bölgedeki varlığı ŞİÖ karşısında zayıflarken, Japonya Avrasya'da bir dengeleyici güç olarak ortaya çıkabilir.

7. Ukrayna

Ukrayna için Orta Asya stratejik açıdan çok önemli bir bölgedir. Bu önemin iki farklı boyutundan söz edilebilir. (1) Ekonomik işbirliği: Orta Asya ülkeleri Ukrayna'nın en önemli ticari - ekonomik ortakları arasında yer almaktadır. Ukrayna başta doğal gaz ve petrol olmak üzere stratejik hammadde ihtiyaçlarını bölge ülkelerinden karşılamaktadır. Orta Asya bölgesi son yıllarda yükselen refah seviyesi sayesinde Ukrayna'nın sanayi ürünleri için önemli bir pazar olarak da öne çıkmaktadır. (2) Uluslararası güvenliğin sağlanması: Orta Asya bölgesi sık sık terör olaylarının görüldüğü bir yer haline gelmiştir. Yeni dönemde terörizmin küresel bir boyut kazandığı ve sınırları aşarak uzak ülkeleri de tehdit edebileceği 11 Eylül 2001'deki terörist saldırılardan sonra daha iyi anlaşılmıştır. Bundan dolayı Ukrayna, terörizme karşı yürütülen küresel mücadeleyi desteklemekte ve aktif olarak katılmaktadır. Kiyev yönetimi bu yolla kendi güvenliğinin de garanti altına alındığına inanmaktadır.

163 Clayton Jones, "Japan Diverts Aid to Central Asia in Bid for Strategic Edge," Christian Science Monitor, October 20 1992, 3.

164 Christopher Len, "Japan's Central Asian Diplomacy", The China And Eurasia Forum Quarterly, Volume 3, No. 3 November 2005, 148.

Ukrayna'nın Orta Asya ülkeleriyle ekonomik işbirliği, aşağıdaki temel alanları kapsamaktadır:

- Enerji, makine endüstrisi, uzay çalışmaları, tarım sanayii, ulaşım ve iletişim alanlarında ortak girişimler;
- Sanayi alanında işbirliğinin geliştirilmesi, ortak üretim merkezlerinin oluşturulması ve ikili ticaret hacminin artırılması;
- Liberalizasyonun sağlanması; ticari - ekonomik ilişkilerin kurumsal altyapısının geliştirilerek Ticaret Odalarının kurulması;
- Orta Asya ve Hazar Havzası petrolünün Ukrayna'daki petrol rafinerilerine düzenli olarak sevkiyatının güvence altına alınması ve Ukrayna üzerinden Avrupa ülkelerine tranzit geçiş miktarının artırılması;
- Ağır sanayi (çelik sanayii v.d.) ürünleri, boru sistemleri, demiryolu tankerleri, petrol ve doğal gaz sanayiinde kullanılan her türlü teçhizatlar ve tarım makinelerinin Orta Asya ülkeleriyle ortak üretim imkanlarının teşvik edilmesi,

Kuşkusuz Ukrayna'nın Orta Asya ülkeleriyle ilişkilerinde ilk sırada enerji kaynakları ve ulaşımı konuları yer almaktadır. Bu alandaki işbirliğinin teşvik edilmesi için gerekli mekanizmaların oluşturulması, Ukrayna'nın enerji talebinin karşılanmasında kaynak çeşitliliğine imkan sağlamaktadır.

Tablo – 26: Ukrayna'nın 2006 Yılı için Doğal gaz Alım Anlaşmaları

Kaynak ülke	Miktar (BCM*/Y)	Miktar (BCF*/Y)	Yüklenici	Fiyat (\$/MCM**)	Fiyat (\$/MMCF**)
Türkmenistan	41	1,449	Gazexport, Naftogaz Ukrainy	65 \$	1.84 \$
Özbekistan	7	247	Gazexport	65 \$	1.84 \$
Kazakistan	8	283	Gazexport	65 \$	1.84 \$
Rusya	17	601	Gazexport	230 \$	6.51 \$
Toplam	73	2,580			2.93 \$
*BCM: milyar m ³ , *BCF: milyar feet ³ **MCM: bin m ³ , **MMCF: milyon feet ³					

Kaynak: Russian Energy Monthly, Ocak 2006.

Orta Asya'dan temin edilen doğal gaz, Ukrayna'nın enerji güvenliğini garanti etmenin ötesinde, ülkenin Avrupa Birliği'ne üyelik sürecini de

doğrudan etkilemektedir. Çünkü Avrupa Birliği, üye ülkelerin enerji ihtiyacının %30'dan fazlasını aynı ülkeden yapmayı yasaklamaktadır. Orta Asya'daki petrol ve doğal gaz üreticisi ülkelerin (başta Kazakistan ve Türkmenistan olmak üzere) tranzit boru hatları konusunda alternatif güzergah arayışında olmaları da Ukrayna açısından elverişli bir ortam ortaya çıkarmaktadır. Kiev'in bu konudaki tutumları Orta Asya ülkeleri için hayati önem taşımaktadır.

Öte yandan, Kiev yönetiminin mevcut politikaları incelendiğinde, Orta Asya ülke yönetimlerinin Ukrayna'da yaşanan Turuncu Devrimi'nden pek etkilenmedikleri görülmektedir. İkili ekonomik ilişkilere politik kaygıları yansıtmama çabasını hem Kiev'in, hem de bölge ülkelerinin izledikleri stratejilerde görmek mümkündür. Kırgızistan'ın da renkli devrimler halkasına dahil olması sonrasında bölge ülkeleri, bu türden sivil hareketlerin etkisini derinden hissetmişlerdir. Ancak bu sürecin Ukrayna – Orta Asya ilişkilerini olumsuz etkilediğini söylemek mümkün değildir.

Ukrayna, terörizme karşı küresel savaşı diplomatik, hukuksal ve finansal açılardan desteklerken, terörün her türlüünü kınadığını açıkça dile getirmektedir. Ukrayna'nın terörle mücadeleye katılımının en önemli göstergesi, Kiev'in, Orta Asya ülke yönetimlerinin yanısıra bölgesel ve uluslararası kuruluşlarla bölgenin güvenliği ve istikrarı adına yaptığı işbirliği girişimleridir. Ukrayna, Orta Asya'da barış ve güvenliğin güçlendirilmesi amacıyla başta Orta Asya İşbirliği Teşkilatı, Asya'da İşbirliği ve Güven Artırıcı Önlemler Konferansı, Şanghay İşbirliği Örgütü ve AGİT olmak üzere bölgesel kuruluşlarla yakın ortaklık ilişkileri tesis etmiştir.

Uluslararası terörizmle mücadele, sadece terör örgütlerine yönelik askeri operasyonları kapsamamaktadır. Bunun yanısıra, teröristlerin gelir kaynağını oluşturan ve küresel ölçekte saldırılar düzenleme kapasitesini kolaylaştıran narko – terörizm, uyuşturucu ticareti, silah kaçakçılığı ve yasadışı göçler gibi unsurlarla da mücadele edilmesi gerekmektedir. Orta Asya'da barış ve güvenliğin tesis edilmesi için, esas olarak, bölgedeki tüm güçlerin (başta ABD ve ŞİÖ olmak üzere) “ortak çıkarlar” üzerinde anlaşmaları ve çoktarafli uluslararası işbirliği mekanizmalarını harekete

geçirmeleri gerekmektedir. ABD, Rusya ve Çin gibi küresel aktörlerin, Ukrayna gibi diğer bölgedışı aktörleri bölgeden uzaklaştırmak ve birbirlerini etkisizleştirmek adına yapacakları hertürlü girişimin, uzun vadede bölgeyi istikrarsızlaştırmaktan öte bir işe yaramayacağı ve bölgedeki radikal dini grupların ve terör örgütlerinin işlerini kolaylaştıracağı rahatlıkla iddia edilebilir.¹⁶⁵ Bu açıdan Ukrayna, Japonya gibi bölgedışı aktörlerin Orta Asya'da aktif rol alması, Washington'un bölgesel çıkarlarıyla da uyumlu gözükmemektedir ve her zaman teşvik edilmelidir.

II. Orta Asya'daki Entegrasyon Hareketleri ve İşbirliği Girişimlerinin ABD Politikası Açısından Değerlendirilmesi

Günümüzde uluslararası sistem, hemen her alanda, küreselleşme, karşılıklı bağımlılık, evrensellik ve işbirliği gibi kavramlara dayanmaktadır. Bugün Çin'den İtalya'ya uzanan bir coğrafyada ülkeler ittifaklar yaparken, karşılıklı bağımlılık ilkesi çerçevesinde herkes konumunu tespit etmektedir.¹⁶⁶ Orta Asya bağlamında, bölgesel işbirliği ve entegrasyon için zaruri ön koşulların yokluğu ve ekonomik, siyasal ve toplumsal gücün zayıflığı, büyük ölçüde entegrasyon ve işbirliği girişimlerinin kurumsallaşmasını ve sürekli hale gelmesini zorlaştırmaktadır.

1991 yılında Sovyetler Birliğinin dağılması ile başlayan süreç, iki kutuplu dönemi ortadan kaldırmakla kalmamış, yeni risk ve tehditleri de beraberinde getirmiştir.¹⁶⁷ Sovyetler Birliği'nin yıkılması, her şeyden önce Orta Asya ve Kafkasya bölgelerindeki dondurulmuş olan mikro milliyetçiliği ve ulusal akımları tetiklemiştir. Buna ek olarak dünya, Sovyetlerin dağılmasıyla ortaya çıkan 15 yeni devletle tanışırken, bu yeni ülkeler beraberinde bölgesel

¹⁶⁵ Sergey Pirojkov, "Геополитические изменения...", 166.

¹⁶⁶ Kerim Balcı, "Orta Asya ve Kafkaslarda yokuz", Zaman Gazetesi, 17 Nisan 2006.

¹⁶⁷ Osman Metin Öztürk, "Türk Dış Politikasının Güncel Durumu Üzerine Bir Yorum", JEOPOLSAR, Cilt 3, Sayı 7, Eylül 2006, www.jeopolsar.com, 12 Kasım 2006.

sorunları da getirmiştir. Sovyetlerin yıkılmasından sonra oluşan boşluğu kimin dolduracağı, ilişkilerin geleceğini belirleyecek en temel sorun olarak karşımıza çıkmıştır. Oluşan bu boşluğu doldurmaya çalışan bölgesel aktörler, tek süper güç ABD, Rusya Federasyonu, çeşitli bölgesel oluşumlar ve uluslar arası örgütler, gelecek perspektiflerini yenilemek zorunda kalmışlardır.¹⁶⁸ Avrupa kıtası büyüklüğünde bir coğrafyaya sahip olan, doğal kaynak bakımından zengin, stratejik olarak Avrupa, Çin, Rusya ve Güney Asya bölgesi arasında yer alan Orta Asya bölgesinin sesini uluslararası arenada dünyaya duyurabilmesi bir zorunlu ihtiyaç haline gelmiştir.¹⁶⁹ Bu da ancak bölge ülkelerinin bireysel çabalarıyla ya da ortak ve örgütsel – kurumsal girişimlerle gerçekleştirilebilir.

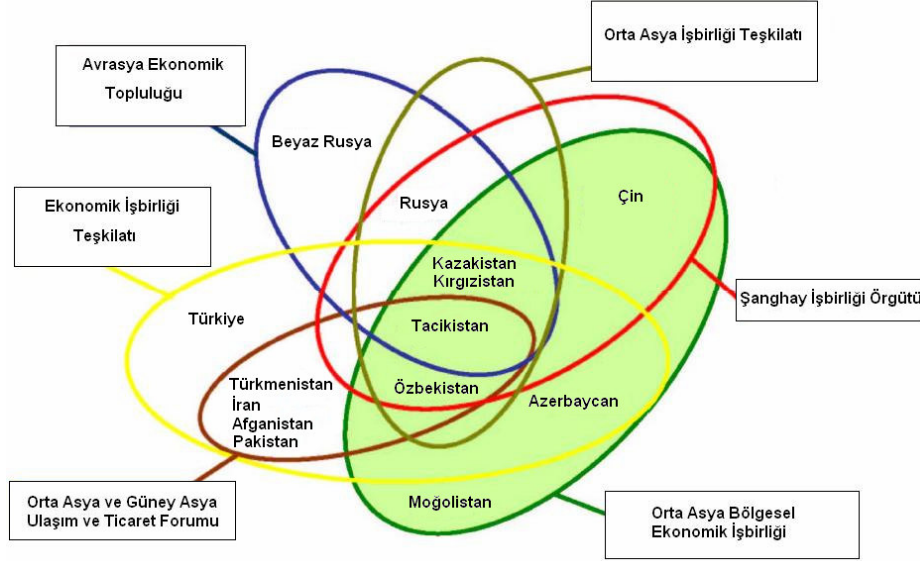
Orta Asya ülkelerinin şu veya bu şekilde “otomatik” olarak üyeleri haline geldikleri BDT ve AGİT’i inceledikten sonra (her iki örgütün farklı bir Orta Asya bakış açısı bulunmaktadır), bizzat Orta Asya ülkeleri veya diğerleri tarafından oluşturulan, ancak çok güçlü bir “Orta Asya” vurgusu taşıyan örgütler ele alınacaktır. Bir bölge olarak Orta Asya’da bahsederken, bölge ülkelerinin iç ve dış politikalarındaki farklılıkları da unutmamak gerekir. Orta Asya’nın uluslararası platformlarda kendini daha iyi anlatabilmesi için bölgesel bir işbirliğine ihtiyaç duyduğu herkes tarafından bilinmesine rağmen, bölgede uzun zamandan beri egemen olan konu bölgesel rekabet, iç savaş ve terörizm olmuştur. Bölge ülkelerinin üye oldukları örgütleri, kabaca iki gruba ayırmak mümkündür: (1) Orta Asya ülkeleri tarafından oluşturulmuş örgütler ve (2) Orta Asya ülkelerinin çok önemli rol oynadıkları ancak başkaları tarafından kurulmuş örgütler. Bizzat bölge ülkelerinin oluşturduğu ve bölgedışı aktörlerin girişimleriyle kurulan örgütlerin yanı sıra, **ikili devletlerarası anlaşmaları** da göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Orta Asya ülkeleri, birbirleriyle “Ebedi Dostluk Anlaşma”ları imzalamışlardır.

168 Harun Kartal, Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT)’nin Küresel Savunma Ve Güvenlik Yapılanmasındaki Yeri Soğuk Savaşın Bitmesi Ve SSCB’nin Dağılması, Jeopolsar, Cilt 2, Sayı 5, Ocak 2006, http://www.jeopolsar.com/05/25.htm#_ftnref2, 17 Eylül 2006.

169 Heidemaria Gürer, “Forms Of Regional Cooperation In Central Asia”, Ed.: Anja H. Ebnöther, Maj Ernst M. Felberbauer, Martin Malek, Facing the Terrorist Challenge - Central Asia’s Role in Regional and International Co-operation, (Study Groups Regional Stability in Central Asia Security Sector Reform), Vienna and Geneva, April 2005, 7.

Ayrıca Türkmenistan haricinde, diğer tüm Orta Asya ülkeleri Rusya ile *Stratejik Ortaklık Anlaşması*'na sahiptirler.

Şekil – 2: Orta Asya Ülkelerini Kapsayan Bazı Bölgesel Örgütler

Orta Asya'nın yeni cumhuriyetleri arasında, kuşkusuz benzerliklerin yanı sıra, derin farklılıklar ve ayrılıklar da bulunmaktadır ki bunlar bölgesel entegrasyon girişimlerinin oluşumunu doğrudan etkilemektedir. Herşeyden önce bölge ülkeleri, farklı sosyo – ekonomik kalkınma yöntemleri ve çeşitli ulusal ideolojiler benimsemişlerdir. Bölge ülkeleri arasındaki ulus – devlet inşa süreci de birbirine benzememektedir ve dış politika öncelikleri çok farklıdır. Bölgesel entegrasyon ve işbirliği projeleri de bu faktörlerden olumsuz etkilenmiştir; ülkeler arası ticaret azalırken ekonomik işbirliği alt düzeyde kalmıştır. Orta Asya'da devletlerarası ilişkilerde görülen temel eğilim, bölgesel liderliğe soyunan Özbekistan ile komşuları arasındaki uyumsuzlukların artması olmuştur.¹⁷⁰

Orta Asya'da entegrasyon süreci henüz yeni başlamış bir süreçtir. Yakın bir gelecekte başarılı bütünleşmenin gerçekleştirilmesi uzak bir ihtimal

¹⁷⁰ Bknz.: B. Rumer (Der.), *Central Asia and the New Global Economy*, Armonk, N.Y., L., 2000, 3-56; Chebotarev A., *Конфликт интересов в системе отношений между Казахстаном и Узбекистаном*, Саясат (Алматы), 2000, No: 1, 16-20.

gibi gözüксе de siyasal ve ekonomik açıdan bütünleşmiş bir Orta Asya tamamen hayal olarak görülmemelidir.¹⁷¹

A. Birinci Grup

1. Bağımsız Devletler Topluluğu (CIS)

1980'li yılların sonralarına doğru Sovyetler Birliği'nde uygulanan Glasnost ve Perestroyka politikaları ve buna eşlik eden bir dizi olaylar sonucunda dünyanın iki süper gücünden birisi olan, 100'den fazla değişik halkın yaşadığı, 15 birlik cumhuriyeti, 20 özerk cumhuriyet, 9 özerk oblast ve 9 özerk okrug olmak üzere toplam 53 ayrı milli idare biriminden oluşan yaklaşık 287 milyon nüfuslu¹⁷² SSCB, hukuki olarak Aralık 1991 Minsk Anlaşması ve Almatı Protokolü ile sona ermiştir. Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT), Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından, 21 Aralık 1991 tarihinde (Almatı Zirvesi) kurulmuştur. Katılımcı ülke sayısı 12 olan Topluluğa Baltık Cumhuriyetleri ve Türkmenistan (25 Ağustos 2005'ten beri tam üye değil) hariç, tüm eski Sovyetler Birliği Cumhuriyetleri üye bulunmaktadır. Üye ülkeler sırasıyla; Azerbaycan, Beyaz Rusya, Ermenistan, Gürcistan, Kazakistan, Kırgızistan, Moldova, Özbekistan, Tacikistan, Rusya Federasyonu ve Ukrayna'dır. BDT'nin asli organları şunlardır:

- Devlet Başkanları Konseyi
- Hükümet Başkanları Konseyi
- Dışişleri Bakanları Konseyi
- BDT Yürütme Sekreterliği
- Devletlerarası Ekonomi Komitesi
- Savunma Bakanları Konseyi
- Sınır Birlikleri Komutanları Konseyi
- Kolektif Güvenlik Konseyi

171 Enders Wimbush, "Pressures for and Against Regional Integration in Central Asia", SAM, Center for Strategic Research Papers, no. 1, Ankara, 1994, 121-122.

- Ekonomi Divanı
- BDT İnsan Hakları Komisyonu
- BDT Parlamentolararası Asamble.¹⁷³

Doğu Blokunun dağılması, eski Sovyet cumhuriyetlerinin, geniş Avrasya coğrafyasındaki siyasi, ekonomik ve askeri – stratejik ilişkilerin yeniden yapılandırılması sorunuyla başbaşa kalmalarını doğurmuştur. BDT bir anlamda bu sorunlara bir cevap olarak ortaya çıkmıştır. Kuruluş aşamasında imzalanan tüm belgeler (Minsk Protokolü ve Almatı Deklarasyonu v.s.), Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla beliren çok kapsamlı ve ciddi sorunları çözmeye yönelik önlemler içermiştir. Eski ordunun yerine, üye ülkelerin kendi ulusal Silahlı Kuvvetleri'nin oluşturulmasını kolaylaştıracak mekanizmalar üzerinde anlaşmalar imzalanmıştır. Üye ülkelerdeki geçiş sürecinin toplumsal çalkantılara meydan vermeden sürdürülmesi ve yerel çatışma unsurlarının barışçıl yollarla çözüme kavuşturulması, BDT'nin hedefleri arasında yer almıştır.¹⁷⁴ Görüldüğü gibi BDT, politik, ekonomik, güvenlik, çevre ve insani konularda işbirliğini öngörmektedir. Güvenlik boyutunda dış sınırların ortak korunması, nükleer silahların kontrolü, ortak hava savunması ve saldırıya uğrayan üye ülkenin savunmasına katılım yer almaktadır.¹⁷⁵

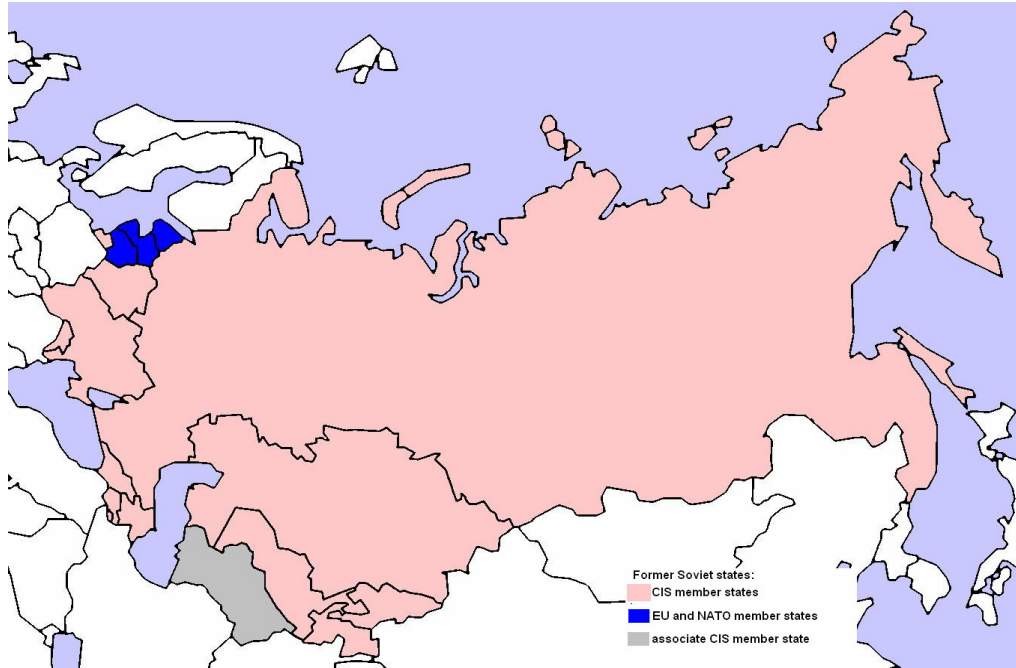
Öte yandan, 19 Eylül 2003 tarihinde Yalta'da (Ukrayna) yapılan Zirve sırasında BDT Devlet Başkanları Konseyi, serbest ticaret alanının oluşturulması ve BDT ülkeleri arasında ekonomik işbirliğinin geliştirilmesine ilişkin karar almışlardır. Yalta'da gerçekleşen BDT Zirvesinde Beyaz Rusya, Kazakistan, Rusya ve Ukrayna Devlet Başkanları tarafından Ortak ekonomik alanın oluşturulması hakkında bir Antlaşma imzalanmıştır. Böylece Topluluğun en büyük ve ekonomik açıdan en gelişmiş olan dört üyesi bütünleşmeyi bir üst seviyeye çıkartarak çoktarafli ilişkilerini daha da güçlendirmişlerdir.

172 Fırat Purtaş, Rusya Federasyonu Ekseninde Bağımsız Devletler Topluluğu , Ankara, Platin, 2005, 44.

173 Rusya Federasyonu Türkiye Büyükelçiliği, Resmi İnternet sayfası: www.turkey.mid.ru, 12 Temmuz 2006.

174 Исполнительный комитет СНГ, Аналитический Доклад, "Итоги Деятельности СНГ За 10 Лет и Задачи На Перспективу", <http://cis.minsk.by/main.aspx?uid=3800>, 26 Mayıs 2006.

Harita – 5: BDT Üyesi Ülkeler

Kaynak: Wikipedia, the free encyclopedia, www.wikipedia.org

2001 yılında BDT içerisinde dört farklı siyasal oluşumun meydana gelmiş olması, topluluğun entegrasyonunu zayıflatmıştır. Bu girişimler şunlardır: (1) Rusya/Beyaz Rusya birliği, (2) Kazakistanın girişimleri ile kurulan Orta Asya Ekonomik Topluluğu (Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan), (3) GU(U)AM (Gürcistan, Ukrayna, Özbekistan, Azerbaycan, Moldova arasındaki ileri düzeyde işbirliği), (4) Avrasya Ekonomik Topluluğu (Kazakistan, Rusya, Beyaz Rusya, Kırgızistan, Tacikistan).¹⁷⁶

BDT'nin kuruluş aşamasında olduğu gibi, örgütün daha sonraki siyasi, ekonomik ve askeri – güvenlik alanlarındaki girişimlerinde de Moskova belirleyici rol oynamaktadır. Örgütün kuruluşundan itibaren, Rusya'nın BDT politikasını dönemselsel olarak şu şekilde özetlemek mümkündür:

- 1992-1995 arası “Yakın Çevre” politikası ve re-entegrasyon;
- 1996-1998 arası farklı hızlarda entegrasyon stratejisi;
- 1999'dan 2001 sonlarına kadar çok taraflı işbirliği yerine ikili ilişkilerin güçlendirilmesi stratejisi;

175 Cihangir Dumanlı, Avrasya'daki Askeri Oluşumlar...

- 2001 sonlarından günümüze ABD'nin eski Sovyet coğrafyasında varlığını güçlendirmesi üzerine Rusya'nın BDT sahasında üstünlüğünü sürdürmek için ortaya attığı yeni tepkisel entegrasyon girişimleri.¹⁷⁷

Topluluğa üye ülkelerin enerji alanındaki işbirliği büyük bir önem arz etmektedir. BDT'nin diğer üyelerinin menfaatlerine uygun olacak şekilde doğal gaz üreticisi ülkeler arasında stratejik ortaklığın sağlanması amacıyla 1 Mart 2002 tarihinde Rusya, Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan Devlet Başkanları ortak bir bildiri kabul etmişlerdir. Moskova'nın inisiyatifiyle Ekim 2002'de yapılan BDT Enerji Bakanları toplantısı sonucunda BDT Yakıt ve Enerji Konseyi'nin kurulması kararlaştırılmıştır.

Özellikle 11 Eylül 2001 saldırılarından sonra BDT'nin faaliyetlerinde, terörizm başta olmak üzere geleneksel olmayan tehdit unsurlarıyla mücadele ve bu alanda üye ülkeler arasında işbirliğinin geliştirilmesi gibi konular ön planda tutulmaktadır. İkili düzeyde imzalanan birçok belgenin yanı sıra bu yöndeki işbirliğinin hukuksal temelini 1998 tarihli BDT'ye üye ülkelerin suçlarla mücadelede işbirliği Antlaşması, 1999 tarihli BDT'ye üye ülkelerin terörizmle mücadelede işbirliği Antlaşması, 2000 tarihli BDT'ye üye ülkelerin uyuşturucu ve her türlü kaçakçılıkla mücadelede işbirliği Antlaşması oluşturmaktadır. 7 Ekim 2002 tarihinde BDT üyeleri arasında ortak terör karşıtı tatbikatların ve eylem planının uygulanmasına ilişkin kararlar kabul edilmiştir. Aralık 2000 tarihinde Moskova'da Rusya Federal Güvenlik Servisi'nin ilgili birimleri bazında BDT Antiterör Merkezi kurulmuştur. Bu merkezin daha sonra Orta Asya bölgesel birimine dönüştürülen bir şubesi Temmuz 2001 tarihinde Bişkek'te açılmıştır.¹⁷⁸

Günümüzde BDT şemsiyesi altında ikili bir askeri yapılanma bulunmaktadır. Bunlardan ilki, ortak askeri politika yürütmek için 1990'ların başlarında oluşturulan "BDT Savunma Bakanları Konseyi'dir. Bu Konsey'in bünyesinde, BDT Askeri İşbirliği Koordinasyonu Karargahı ve bir dizi kurul ve

176 Uluslararası İlişkiler Sözlüğü, Uluslararası İlişkiler Araştırma ve Tartışma Platformu, 2006, www.uiportal.net

177 Purtaş, a.g.e., 131

komite bulunuyor. İkincisi ise, Rusya, Kırgızistan, Tacikistan, Kazakistan, Ermenistan, Özbekistan ve Beyaz Rusya'nın üye olduğu "Kollektif Güvenlik Anlaşması Örgütü" (Collective Security Treaty Organization) adı altındaki güvenlik örgütüdür. Bu örgüt, eski Kolektif Güvenlik Anlaşması'nın kurumsallaşmış şeklini simgelemektedir. Özbekistan, bu örgütten (Azerbaycan ve Gürcüstan'ın yanı sıra) 1999 yılında ayrılarak GU(U)AM'a katılmıştır. 2005 yılında ise GU(U)AM'daki üyeliğini sona erdirerek tekrar Rusya ile yakın ilişkiler geliştirmeye başlamıştır. Özbekistan 2006'da önce EEC'ye ve daha sonra Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü'ne tekrar üye olmuştur. EEC ve Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü, kurumsal ve işlevsel olarak birbirleriyle yakın bağlantı içerisinde çalışmaktadır. Askeri alandaki sağlam işbirliği sadece bu altı ülke arasında yürütülmekte olup, bu üyeler BDT içerisinde en sıkı bağlara sahip ülkeler olarak anılmaktadırlar.¹⁷⁹ Kollektif Güvenlik Anlaşması Örgütü'ne üye olmayan BDT üyesi ülkelerin bir kısmı NATO'ya üye olmaya çabalarırken, bazıları da ABD ve diğer bölgesel güçlerle askeri işbirliğini güçlendirmeye çalışmaktadırlar.

Günümüzde BDT'nin uluslararası ilişkilerdeki rolü ve gücüne baktığımızda, örgütün bir entegrasyon aracı değil de "medenice boşanma"¹⁸⁰ kurumu olduğu görülmektedir. Özellikle bölgedeki artan Amerikan varlığı ve Çin nüfuzu sonucu BDT hızla güç kaybına uğramaktadır. Bu süreci, Moskova'nın çabaları engelleyememiştir. Son olarak ABD'nin bölgeye yerleşmesi ile beraber demokratikleşme ve iktidar değişimlerinin gerçekleşmesi ve sivil toplum kuruluşlarının etkinliği ile bölgenin daha kolay yönlendirilebilir hale geldiği görülmüştür. Nitekim bölgede yaşanan Renkli Devrimler, BDT'nin geleceğini şüphe altında bırakmaktadır. Moskova'nın liderliğini yaptığı bir örgütte, Rusya karşıtı girişimlerin bulunması, kuruluşun karar mekanizması ile işlevselliğini kaybetmesine neden olmaktadır. Orta Asya bölgesinde farklı entegrasyon girişimlerinin ortaya çıkması, Şanghay

178 Rusya Federasyonu Türkiye Büyükelçiliği, Resmi İnternet sayfası: www.turkey.mid.ru, 12 Temmuz 2006.

179 "Bağımsız Devletler Topluluğu Nereye Gidiyor?", Diplomatik Gözlem, www.diplomatikgozlem.com, 3 Aralık 2005.

180 Harun Kartal, Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT)'nin Küresel Savunma Ve Güvenlik Yapılanmasındaki Yeri Soğuk Savaşın Bitmesi Ve SSCB'nin Dağılması, Jeopolsar, Cilt 2, Sayı 5, Ocak 2006, http://www.jeopolsar.com/05/25.htm#_ftnref2, 17 Eylül 2006.

İşbirliği Örgütü'nün hem siyasi hem de askeri anlamda güçlendirilmesi, BDT üyelerinin farklı siyasal tercihleri, NATO'nun bölgeye uzanan etkileri ve son olarak ABD'nin bölgedeki artan siyasi ve askeri varlığı karşısında BDT'nin rolü tartışılır hale gelmiştir.

2. GU(U)AM Örgütü

GU(U)AM Örgütü, Gürcistan, Ukrayna, Özbekistan¹⁸¹, Azerbaycan ve Moldova tarafından, söz konusu eski Sovyetler Birliği ülkelerinin bağımsızlığını ve egemenliğini güçlendirmek amacıyla siyasal, ekonomik ve stratejik bir ittifak olarak oluşturulmuştur. Üye ülkeler, GU(U)AM çatısı altında, Avrupa – Kafkasya – Asya ulaşım koridoru çerçevesinde bölgesel ekonomik işbirliğini geliştirmeyi hedeflemişlerdir. Ayrıca GU(U)AM, bölge ülkelerindeki mevcut güvenlik sorunlarının değişik düzeylerde görüşüldüğü, çatışma çözümünün teşvik edildiği ve farklı tehdit unsurlarıyla mücadele edildiği bir forum işlevi görmüştür. Azerbaycan, Gürcistan, Moldova ve Ukrayna heyetleri arasındaki işbirliği, 1996'da Viyana'da (Avusturya) yapılan toplantıda gündeme gelmiştir. 10 Ekim 1997 tarihinde söz konusu ülkelerin devlet başkanları Strasbourg'da biraraya gelerek, ikili ve bölgesel işbirliği için ortak çıkarlara sahip olduklarını açıklamışlardır. Ortak deklarasyonda, dört ülke arasındaki işbirliğinin TRACECA (a Eurasian, Trans-Caucasus transportation corridor) açısından önemi üzerinde durulmuştur. 24 Nisan 1999 tarihinde, örgütün ismi Özbekistan'ın katılımıyla GUUAM'a dönüşmüştür.

181 Özbekistan, 5 Mayıs 2005'te GU(U)AM üyeliğini sona erdirmiştir.

Harita – 6: GU(U)AM Üyesi Ülkeler

Kaynak: Briefing paper, The GUUAM Group: History And Principles, Kasım 2000.

GU(U)AM üyeleri aşağıdaki konularda yakın işbirliğini öngörmektedirler: siyasi istişare ve işbirliği, ayrılıkçı gruplarla mücadelede işbirliği ve çatışmaların barışçıl yollarla çözümü, barış koruma faaliyetleri alanında işbirliği, Avrasya – Trans Kafkasya ulaşım koridorunun geliştirilmesi, Avrasya koridorunun güvenliğinin sağlanması, Avrupa – Atlantik güvenlik ve işbirliği kuruluşlarına entegrasyon sürecinin teşvik edilmesi. Bunların yanı sıra, uluslararası kuruluşlarla işbirliği (Birleşmiş Milletler, NATO, Avrupa Konseyi, AGİT, PfP v.s.), enerji alanında ortak stratejilerin takip edilmesi, üye ülkelerin egemenliği ve toprak bütünlüğünün güvenceye alınması, güvenlik alanında işbirliği, etnik ve dini hoşgörü, uyuşturucuyla mücadele ve benzeri konular GU(U)AM'ın öncelikleri arasında yer almıştır.

2002 yılında Özbekistan, örgütten ayrılacağını açıklamış ve bu tarihten itibaren GU(U)AM'ın zirve ve toplantılarına katılmamayı tercih etmiştir. Daha sonraki yıllarda örgütün çeşitli nedenlerle pasif kaldığı görülmüştür. 2004'te Yalta'da gerçekleştirilen GU(U)AM toplantısına örgüt üyelerinden sadece ikisinin lideri katılmıştır. Bununla birlikte, Gürcistan ve Ukrayna'daki renkli devrimler sonrasında ve Moldova'da iktidardaki Komünist partinin Batı yanlısı ve Rusya karşıtı politikaları neticesinde, GU(U)AM'ın tekrar canlanacağı

beklentisi hakim olmuştur. Bu üç ülke arasında görülen işbirliği ve koordinasyonun, örgüte de yansıtacağı tahmin edilmiştir.

GU(U)AM'ın son büyük zirvesi 22 Nisan 2005 tarihinde Moldova'da yapılmıştır. Özbekistan, bu zirveye de katılmamıştır. Andican olaylarından kısa süre sonra, 24 Mayıs 2005'te Özbekistan örgütten çekildiğine dair resmi talebini Moldova Başkan'ına iletmiştir. Böylece örgütün ismi tekrar eski şekline (GUAM) dönmüştür.

GU(U)AM üyeleri, bir çok konuda ortak hareket etmektedirler. 21 Nisan'da yapılan BDT Dışişleri Bakanları Konseyi toplantısında GU(U)AM ülkeleri karşı blok oluşturarak kendi taleplerini iletmişlerdir. Ukrayna, Gürcistan ve Moldova temsilcileri, kendi ülkelerinin ürünlerine Rusya'nın uyguladığı kısıtlayıcı politikaların kaldırılmasını talep etmişlerdir. Ayrıca GU(U)AM üyeleri, "dondurulmuş çatışma" noktaları olan Transnistria, Abhazya, Güney Osetya ve Dağlık Karabağ sorunlarının görüşülmesini istemişlerdir.

GU(U)AM üyesi ülkeler, ABD'yi "stratejik ortak" olarak görmektedirler. Washington yönetimi, örgüt üyelerindeki demokratik kurumların güçlendirilmesi, sivil toplum kuruluşlarının teşvik edilmesi, ikili ve çoktarafli işbirliğinin geliştirilmesi konusunda GU(U)AM'ı desteklemektedir. GU(U)AM üyesi ülkelerin Washington'daki Büyükelçileri Capitol Hill'de katıldıkları bir seminerde, dört önemli hedefin altını çizmişlerdir: (1) Doğu – Batı ticaret ve ulaşım koridorunun geliştirilmesi, (2) Avrupa – Atlantik Ortaklık Konseyi ve NATO'nun Barış için Ortaklık Programı kapsamında işbirliğinin artırılması, (3) bölgede kitle imha silahlarının yayılmasının önlenmesi, ve (4) üye ülkelerde uyuşturucuya karşı mücadele.¹⁸² Washington'daki üst düzey yetkililer, GU(U)AM'ın desteklenmesi ve yakın işbirliğinin tesis edilmesinin Amerikan çıkarları açısından önemli olduğuna inanmaktadırlar. Bu bağlamda, Kongre, GU(U)AM ülkelerine ve Ermenistan'a yapılacak yardımların artırılması konusunda çalışmalar yapmaktadır.

182 Briefing paper, The GUUAM Group: History And Principles, November 2000, <http://www.guam.org>, 23 Kasım 2005.

GUUAM ilk zamanlarda bir danışma ve ekonomik boyutlu örgüt olarak doğmuşken, son yıllarda petrol boru hatlarının güvenliğinin ortak sağlanması ve bu yönde yapılan tatbikatlar, ortak savunma bakanları toplantısı gibi etkinlikler neticesinde askeri yöne de kaymaktadır. Bu gelişme ile bölgede ilk olarak Rusya dışında bir askeri oluşumun sinyalleri verilmiş olmaktadır. GUUAM'ın genel politikası, BDT ile ekonomik ilişkileri kesmeden batı ile sağlam ilişkiler kurma temeline dayanmıştır. Bu kapsamda örgüt demokratikleşme, liberalleşme ve pazar ekonomisini savunmakta ve bu yönde adımlar atmaktadır.¹⁸³ Bu devletler, AB ve NATO ile yakın ilişkiler kurmakta ve bu yöndeki adımları desteklemektedir. Bu durum doğal olarak Rusya'nın tepkisine neden olmuş ve bu adımları NATO ve AB'yi bölgeye sokacak hamleler olarak değerlendirmiştir.

3. Demokratik Tercih Topluluğu (CDC)

GU(U)AM'la yakından bağlantılı olması açısından eski Sovyetler Birliği coğrafyasında yeni gelişmekte olan “Demokratik Tercih Topluluğu”na da değinmekte yarar vardır. Demokratik Tercih Topluluğu (CDC), Aralık 2005'te Ukrayna ve Gürcistan'ın teşvikiyle, altı eski Sovyet cumhuriyeti (Ukrayna, Gürcistan, Moldova, Estonya, Latvia, Litvanya) ve üç Doğu Avrupa ülkesi (Slovenya, Romanya ve Makedonya Cumhuriyeti) tarafından oluşturulmuştur.

2003 yılı sonlarında Gürcistan'da “Gül Devrimi” ile iktidara gelen Mihael Saakaşvili ve ondan yaklaşık bir yıl sonra Ukrayna'da “Turuncu Devrim” sonucunda devlet başkanlığı koltuğuna oturan Viktor Yuşenko'nun uzun süreden beri “Demokratik Tercih Topluluğu” isimli bir forum üzerinde çalıştıkları bilinmekteydi. Önce 22 Nisan'da 2005'de Moldova'nın Başkenti Kişinyev'deki GUAM (Gürcistan, Ukrayna, Azerbaycan ve Moldova) toplantısında formüle edilmiş ve “Baltıklardan Hazar'a kadar demokrasi” sloganı ile gündeme getirilmiştir. Eski Sovyet cumhuriyetlerinde demokrasi ve özgürlüğün savunulması için yeni bir bölgesel ittifak kurma çağrısını

¹⁸³ Harun Kartal, a.g.m.

gündeme getiren Ukrayna ve Gürcistan liderleri, bir birliğin kurulması için çalışacaklarını deklare etmişlerdir. 12 Ağustos 2005 tarihinde Gürcistan'ın Borjomi Kentinde bir araya gelen liderler, yeni birlik için “bu, Avrupa çapında yeni bir demokrasi, güvenlik, istikrar ve barış döneminin filizlenmesine yardımcı olacaktır” ifadesini kullanmışlardır.

Günümüzde CDC, Karadeniz bölgesindeki en önemli stratejik girişimlerden biri olarak değerlendirilmektedir. Karadeniz Forumu (Black Sea Forum) da bu örgütle yakından ilişkilidir. GU(U)AM örneğinde olduğu gibi, bu forumun da bölgede Rus nüfuzunu kırmayı amaçladığı görülmektedir. Ayrıca CDC, Baltık ülkelerinin katıldığı eski Sovyetler Birliği sınırlarındaki tek uluslararası forumdur. Topluluğun üç üyesi aynı zamanda GU(U)AM'ın da kurucularıdır. CDC üyeleri, Baltık Denizi, Karadeniz ve Hazar Denizi (üç Deniz) arasındaki bölgelere yayılmıştır. Bölgede demokrasinin geliştirilmesi, insan haklarına saygı ve hukukun üstünlüğünün sağlanması gibi hedefler, forumun temel öncelikleri arasında yer almaktadır.

Örgütün etkinliği ve gücü tartışmalıdır. Ancak Baltık Denizi – Karadeniz – Hazar Denizi üçgeninde demokrasinin geliştirilmesi konusunda başarılı çalışmalara yürüttüğü bir gerçektir. Örgütün çalışmaları ABD, Avrupa Birliği ve AGİT tarafından desteklenmektedir.

Öte yandan, Topluluğun açık ve belirlenmiş bir yapısı bulunmamaktadır. CDC'ye üyeliğin de tanımlanmış bir prosedürü yoktur. Ukrayna Dışişleri Bakanı Borys Tarasyuk'un ifadesiyle, söz konusu Topluluk, hiçbir ülke veya örgüte karşı değildir ve sadece demokrasi, istikrar ve refahı amaçlayan bir proje niteliğini taşımaktadır.¹⁸⁴ Gürcistan'dan üst düzey bir yetkili ise (Giorgi Arveladze), topluluğun temelde Rusya'nın yörüngesinde kalmak istemeyen demokratik ülkeler grubunun oluşturduğu bir eksenidir. Gürcistan Stratejik ve Uluslararası Araştırmalar Vakfı Başkan Yardımcısı Temuri Yakobashvili, Demokratik Tercih Topluluğu'nu, “iki cazibe kutbu” (Avrupa Birliği ve Şanghay İşbirliği Örgütü) arasındaki bir şey olarak

184 “Ukraine suggests nuclear cooperation to Turkey”, AB Haber, EU – Turkey News Network, www.abhaber.com/news_page.asp?id=2332, 14 Ağustos 2006.

tanımlamaktadır. CDC'yi oluşturma fikrinin temelinde de, söz konusu iki blok arasında sıkışıp kalmış, ancak demokrasi ve Batı yanlısı ülkelerin girişimleri yatmaktadır.¹⁸⁵

Kurumsal ve hukuksal eksikliklerini tamamlama adına Moldova Devlet Başkanı Vladimir Voronin, CDC'den kısa sürede kendi kurumlarını ve parlamentosunu oluşturmalarını talep etmiştir. Avrupa yönelimli ülkelerin entegrasyonu için iyi bir fırsat yakalandığını ve bunun iyi değerlendirilmesi gerektiğini öne sürmüştür.¹⁸⁶ Katılımcıları arasında akademisyenlerin, sivil toplum kuruluşlarının ve bir Gençlik Forumunun yer aldığı Vilnius Konferansı, bu fırsatın ne anlama geldiğini çok iyi açıklamaktadır.¹⁸⁷

Putin'in ifadesiyle "eski Sovyet cumhuriyetlerini medeni bir şekilde boşanması için bir araya getiren Bağımsız Devletler Topluluğu" (BDT)'ye karşı geliştirilen bu yeni oluşum son dönemde Orta Asya'da ABD'ye meydan okuyan Şanghay İşbirliği Örgütü'ne de (ŞİÖ) adeta bir cevap niteliğini taşımaktadır. Aslında eski Sovyet coğrafyasında Batı yanlısı alternatif birlik kurma düşüncesi yeni değildir. Zira, Moskova'nın etkisini sınırlandırmak için ABD'nin de desteğiyle daha önce GUAM kurulmuştu. GUAM'dan Özbekistan'ın ayrılması ve bu örgütün genişleme umutlarını tüketmesi üzerine, sivil devrim rüzgarlarının estiği eski Sovyet coğrafyasında daha geniş katılımlı bir demokratik birliğin kuruluşu gündeme getirilmiştir. CDC şemsiyesi altında Mayıs 2006'da, ABD Başkan Yardımcısı Dick Cheney'in katılımıyla Litvanya'da Baltık ve Karadeniz ülkeleri liderler zirvesi yapılmıştır.¹⁸⁸ Bu topluluğun kurulmasındaki amaç, tamamıyla Rusya'yı çevrelemek ve Rusya etrafında Baltıklardan Karadeniz ve Hazar'a uzanan bir coğrafyada Batı yanlısı devletleri bir araya getirmektir.

¹⁸⁵ Jean-Christophe Peuch, "East: Leaders Meet In Ukraine To Create New Regional Alliance", Radio Free Europe / Radio Liberty, <http://www.rferl.org>, 23 Mart 2005.

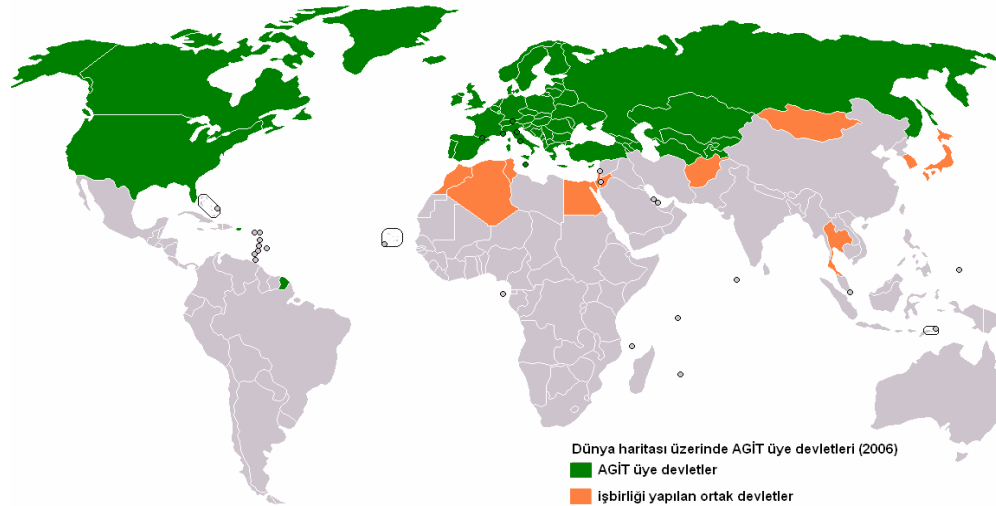
¹⁸⁶ Jean-Christophe Peuch, "East:...

¹⁸⁷ "Vilnius Conference 2006: Common Vision for Common Neighbourhood", <http://www.vilniusconference2006.lt>, 12 Kasım 2006.

4. Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (OSCE)

Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT),¹⁸⁹ "Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı" adı altında 1970'li yılların başında soğuk savaş koşullarındaki Avrupa'nın bölünmüşlüğüne son verilmesi, güvenlik ve istikrarın sağlanması ve katılan devletler arasında bu amaca yönelik işbirliğinin geliştirilmesi düşüncesiyle kurulmuş teşkilattır. AGİT, 1975 yılında Arnavutluk dışındaki bütün Avrupa devletleri ile Amerika Birleşik Devletleri ve Kanada tarafından, devletlerin eşitlik esası üzerine temsil edildiği, kurumsuz ama gelişmeye açık ve çok boyutlu bir süreç olarak kuruldu.¹⁹⁰ Hukuki niteliği bakımından bir antlaşma niteliği taşımayan AGİK Sonuç Belgesi (Final Act), tamamen has nitelikleri olan ve aynı zamanda insan hakları ile doğrudan bağlantılı olmayan bir belgedir.¹⁹¹

Harita – 7: AGİT Üyesi Ülkeler

Kaynak: Wikipedia, the free encyclopedia, www.wikipedia.org

AGİK'in en önemli kuruluş sebeplerinden birisi, dönemin tarihsel koşullarında Avrupa'da ABD'nin başını çektiği Batı Bloku ile Sovyetler

188 Sinan Ogan, "Küresel Mücadele'nin Yeni Rekabet Alanı: Karadeniz (2)", www.hakimiyetimilliyiye.org, 6 Kasım 2006.

189 Soğuk Savaş dönemi boyunca Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (The Conference on Security and Cooperation in Europe) olarak bilinen diplomatik süreç, Soğuk Savaş sonrasında kurumsal bir yapıya kavuşmuştur. Bu konuda daha fazla bilgi için bkz.: David Forsythe, "Human Rights and Multilateral Institutions in the New Europe", in Forsythe, ed., Human Rights in the New Europe: Problems and Progress, Lincoln, University of Nebraska Press, 1994, 174 – 204.

190 Aslan Gündüz, , a.g.e., 543.

Birliğin liderliğini yaptığı Doğu Bloku arasında hakim olan gerginliğin azaltılması, yumuşatılması, iki tarafın diyalog kurabileceği bir forum sağlama, resmi ifadesiyle “detente”i tesis etme idi. Ayrıca Batı, SSCB ve diğer sosyalist ülkelerle sağlanacak bir yumuşamaya, Doğu Blokunu içeriden zayıflatmanın ve belki neticede yıkmanın bir aracı olarak bakıyordu.¹⁹²

Helsinki Sonuç Belgesinin asıl önemi, insan hakları kavramının ideolojiler arası ortak bir değer olarak benimsemiş olmasında yatmaktadır. Ne var ki, daha sonraki konferanslarda da (1977 – 78 Belgrat, 1980 – 83 Madrid Konferansları) görüldüğü gibi, Doğu ve Batı Blokları arasındaki ortak bir noktada buluşma çabaları olumsuz sonuçlanmıştır. Batılı devletler “detente”nin (yumuşama) bir bütün olduğu görüşüyle, Sonuç Belgesinin 7. İlkesi ve “Üçüncü Sepet”te yer alan insan hakları konusunu gündeme getirip buna tam uyum göstermelerini isterlerken, Sovyetler Birliği ile diğer sosyalist ülkeler aynı belgenin 1. ve 6. ilkelerini (egemenlik haklarına saygı ve iç işlerine karışmama) öne sürmüşlerdir.¹⁹³

1975’den itibaren başlayan Helsinki süreci, düzenli olarak, Doğu Bloku rejimleri üzerinde resmen kabul ettikleri insan hakları prensiplerine saygı konusunda dikkate değer bir baskı oluşturma platformuna dönüşmüştür. Hatta, Batılı hükümetler ve özel insan hakları grupları tarafından desteklenen Doğu’daki bazı birey ve gruplar, insan hakları konusundaki taleplerini daha da arttırmışlardır.

AGİK’in başlattığı gelişmeler karşısında ivme kazanan insan hakları taleplerine Komünist rejimlerin verdikleri cevap daha fazla baskı olarak belirirken, uzun vadedeki sonuçlar Doğu Blokundaki ideolojik çerçevenin yeniden gözden geçirilmesi eğilimlerini doğurmuştur. Bu bağlamda Gorbaçev yönetiminin Sovyetler Birliğinde başlattığı “glasnost” (açıklık) ve “perestroika” (yeniden yapılanma) politikalarını, kısmen de olsa, AGİK süreciyle farklı bir boyut kazanan Doğu Bloku karşıtı gelişmelerin uluslararası platforma yansması olarak değerlendirmek mümkündür. Burada unutulmaması

191 Konu ile ilgili daha fazla bilgi için bkz.: Şatlık Amanov, ABD Dış Politikası ve İnsan Hakları..., 31-34.

192 A.e.

gereken bir nokta da, Avrupa'daki komünizmin çöküşünde ve Sovyetler Birliğinin dağılmasında AGİK sürecinin gerçek rolünü bilimsel olarak ispatlamanın güç olduğudur. ABD'li bir diplomat olan John J. Maresca'nın "Helsinki'nin başarılarını analiz etmek bir bulmaca gibidir, çünkü Helsinki'nin hangi sonuçları doğurduğunu tespit etmek olanaksızdır..." sözleri AGİK sürecinin etkilerini de çok iyi özetlemektedir.

Helsinki Sonuç Belgesinin 7. ilkesi insan haklarına ilişkin olmakla beraber, AGİK'in insan hakları çerçevesindeki "İnsani Boyut" Mekanizması,¹⁹⁴ 1989 Viyana Belgesiyle tanımlanmış ve bunu takip eden 1990 Kopenhag Belgesi, Paris Şartı ve 1991 Moskova Belgesi şeklinde gelişen süreçle pekiştirilmiştir. Nitekim Doğu – Batı ilişkilerinin evriminde bir dönüm noktası oluşturan Viyana Konferansıyla taraflar, etkin bir ekonomik işbirliğinin geliştirilmesi ve silahların azaltılması dışında insan haklarının geliştirilmesi konusunda da anlaşmaya varmışlardır. Bunu takip eden 1990 II. AGİK Zirvesi ile "Yeni bir Avrupa İçin Paris Şartı", insan hakları alanında köklü değişikliklerin ve yeni bir siyasal işbirliği döneminin başlangıcına işaret ediyordu. Diğer taraftan, insan haklarının korunmasını öngören 7. ilkeye rağmen Helsinki Sonuç Belgesini pasifize eden 6. ilkenin ("içişlerine karışılmaması" ilkesi) değişimi, ancak 1991 Moskova Konferansıyla gerçekleşmiştir. İnsan haklarını bir güvence sistemine oturtan Moskova Belgesi, aynı zamanda insan haklarını uluslararası düzenin temellerinden biri saymaktadır.

AGİT'in görevi, başlangıçta, doğu ve batı arasında çok taraflı bir müzakere ve diyalog forumu olarak belirlenmiştir. 1975'den 1990'a kadar AGİT, yeni yükümlülüklerin ele alındığı ve uygulamaların gözden geçirildiği bir dizi konferans ve toplantılar şeklinde devam etmiştir. 1990 yılında yapılan Paris Zirvesi soğuk savaş sonrası dönemde ortaya çıkan tehlikeleri karşılamayı amaçlayan bir kurumsallaşmanın başlangıcını işaret etmiştir.

193 Münici Kapani, a.g.e., 76.

194 İnsani boyut alanına giren vaatlerin icrasını takip etmek üzere kurulan "İnsani Boyut Mekanizması", komünizmin yıkılışına kadar Batının Doğuyu insan hakları bakımından zorlamasına hizmet eden bir platform olmuştur. Bkz.: Aslan Gündüz, Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Teşkilatlar Hakkında Temel Metinler, 2. bs., İstanbul, Beta Yayınları, 1999, 545.

Yeni dönemde ise AGİT, özellikle liberal demokrasi temeline dayalı sivil ve siyasi haklar başta olmak üzere uluslararası düzeyde kabul görmüş insan hakları prensiplerinin geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması için bir tür diplomatik platform olarak öne çıkmıştır.¹⁹⁵ İnsani Boyut Mekanizması çerçevesinde ikili toplantılar, insani boyut konferansları ve devletler arası diyalog ve işbirliği uygulamalarıyla AGİT'in, Avrupa ve çevresinde barışın sağlanması, insan haklarının gelişip yaygınlaşması ve güvenlik ve çatışmaların önlenmesinde en etkin bölgesel oluşumlardan biri olduğu söylenebilir.

Diğer taraftan Orta Asya ülkelerinin AGİT gibi bir Avrupa – Atlantik kuruluşuna üyeliği konusu, başlangıçta bazı ülkeler (özellikle Rusya) tarafından eleştirilmiştir. Ancak eski Sovyetler Birliği cumhuriyetlerinin tümüne eşit fırsatların uygulandığı koşullarda, “coğrafya”, üyelik için bir kriter olarak dikkate alınmamıştır. AGİT üyeliği, Orta Asya ülkelerine “Avrupalı” bir görünüm ve bakış açısı kazandırmıştır. Aynı şekilde, AGİT'in kendisi de, Orta Asya vurgusu taşıyan bir uluslararası kuruluşa dönüşmüştür. AGİT, Orta Asya'daki yerel ofisleri aracılığıyla özellikle Tacikistan'da iç savaşın yaralarının sarılması konusunda başarılı çalışmalar yapmıştır. AGİT'in beş Orta Asya ülkesinde temsilcilikleri bulunmaktadır. Avusturya'nın 2000'deki AGİT başkanlığı döneminde, teşkilatın kuruluşundan bu yana ilk defa Orta Asya bölgesine yüksek düzeyde önem atfedilmiştir. Avusturya Dışişleri Bakanı iki yıl kısa bir sürede bölgeyi dört defa ziyaret etmiştir. Amerika Birleşik Devletleri'nin dış politika önceliklerine benzer şekilde AGİT'in bölge ülkelerine yönelik öncelikleri arasında (1) demokrasi ve insan hakları, (2) ekonomi ve çevre konuları ve (3) güvenlik yer almaktadır. Ancak Orta Asya ülke yönetimleri, AGİT'in bölgeye yaklaşımlarında daha çok demokrasi ve insan hakları unsuruna ağırlık verdiğini düşünmektedir. AGİT'in genel uygulamalarına bakıldığında ekonomi ve güvenlik konularının ihmal edildiği bir gerçektir. Ayrıca sosyo – ekonomik düzeyleri farklı olmasına rağmen Orta Asya ülkeleri, tıpkı GU(U)AM veya Avrupa Birliği oturumlarında görüldüğü

195 David Forsythe, a.g.e., 126.

gibi, AGİT platformunda biraraya geldiklerinde ortak yaklaşımları seslendirmektedirler. Nitekim 2009'da Kazakistan'ın AGİT Başkanlığı için adaylığını tüm Orta Asya ülkeleri ve Rusya desteklemiştir. Bu tutum, "Orta Asya'nın ortak sesi" olarak bölge ülkelerinin müşterek çıkarlarda birleşebildiklerini göstermesi açısından önemlidir.

5. Barış İçin Ortaklık (PfP/EAPC)

1990'lı yıllar boyunca NATO'nun yapısını ve politikalarını etkileyecek ve dünyadaki değişimlere ayak uydurabilmesini sağlayabilecek pek çok değişiklik gerçekleştirilmiştir. Temmuz 1990 Londra Zirvesi ile başlayan bu yöndeki kararların alındığı toplantıların sonuncusu, 1999 yılında Washington'da gerçekleşmiştir. Bu zirvelerde alınan kararlarla, Soğuk Savaş sonrasında da Atlantik ötesi güvenlik işbirliğinde NATO'nun temel işbirliği organizasyonu olarak kalması ancak dünyada sürekli değişime uğrayan güvenlik anlayışına göre yeniden tanımlanması hedeflenmiştir. Bu anlamda NATO, kolektif savunma anlayışından kooperatif güvenlik anlayışına doğru bir evrilme geçirmiştir. Eski üç Varşova Paktı üyesi ülkeyi 1999 Washington Zirvesi'nde bünyesine katan NATO, Barış için Ortaklık (Partnership for Peace-PfP), Euro-Atlantik Ortaklık Konseyi (Euro-Atlantic Partnership Council- EAPC), NATO-Rusya Konseyi gibi yeni yapılanmalarla bu yenilenmenin kurumsal çerçevesini kurmaya çalışmıştır.¹⁹⁶

Soğuk Savaştan sonra değişen güvenlik ortamına ayak uydurarak varlığını devam ettiren NATO, klasik bir savunma ittifakı olmaktan çıkarak çevresindeki ilgi ve etki alanlarını sürekli genişletmektedir. Genişleme, bir yandan Doğu Avrupa ülkelerini üye yaparken, diğer yandan Avrupa kıtasının dışındaki ülkelerle özel ilişkiler geliştirmek suretiyle yapılmıştır. Bu kapsamda Rusya ve Ukrayna ile NATO arasında tarafların eşit düzeyde olduğu konseyler kurulmuş; Arnavutluk, Hırvatistan ve Makedonya ile Üyelik Eylem

196 Yakup Beriş, Aslı Gürkan, Türk- Amerikan İlişkilerine Bakış: Ana Temalar ve Güncel Gelişmeler, TÜSİAD ABD Temsilciliği Değerlendirme Raporu-Temmuz 2002, <http://www.tusiad.us>, 16.

Planı çerçevesinde üyelik hazırlıklarına başlanmış; yedi Akdeniz ülkesi ile, Akdeniz Diyalogu; altı Orta Doğu ülkesiyle, İstanbul İşbirliği Girişimi kapsamında özel ilişkiler geliştirilmiştir. NATO, bunların dışında 15 ülke ile, Barış İçin Ortaklık çerçevesinde işbirliği programını yürütmektedir. Bunlardan 10 tanesi eski Sovyetler Birliği ülkeleridir. NATO'nun her BİO ülkesi ile ortaklık programları, o ülkenin ihtiyaçlarına göre ayarlanmaktadır. Programın hedefi, BİO ülkelerindeki savunma reformlarını Batı'nın tercihleri doğrultusunda yönlendirmek ve hızlandırmak; BİO ülkelerini barışı koruma ve insani yardım gibi görevlerde NATO ile karşılıklı çalışabilir hale getirmektir.¹⁹⁷

Harita – 8: PfP Üyesi Ülkeler

Kaynak: Wikipedia, the free encyclopedia, www.wikipedia.org

Barış İçin Ortaklık (PfP), Ocak 1994'teki NATO Zirvesinde alınan bir karar sonucunda oluşturulmuştur. Bu girişim, NATO üyeleriyle eski Varşova Paktı ülkeleri arasında derin ve kapsamlı bir işbirliğinin geliştirilmesini amaçlamaktadır. Avrupa – Atlantik Ortaklık Konseyi (The Euro-Atlantic Partnership Council, EAPC), siyasi konsültasyon sürecini, güvenlik alanındaki işbirliğini güçlendirmek ve PfP kapsamındaki faaliyetleri koordine

¹⁹⁷ Cihangir Dumanlı, "Avrasya'daki Askeri ...

etmek amacıyla 1997’de kurulmuştur. EAPC, eski Kuzey Atlantik İşbirliği Konseyi’nin yerini almıştır. Günümüze kadar 28 ülke EAPC’ye katılmıştır. Orta Asya ülkeleri arasında Türkmenistan hariç diğerleri PfP ve EAPC’ye katılmaktadırlar. 2004’te İstanbul’da gerçekleştirilen EAPC Toplantısı’nda, Orta Asya ve Kafkasya öncelikli bölgeler olarak tanımlanmıştır.¹⁹⁸ Günümüzde NATO, PfP programı çerçevesinde bölge ülkeleriyle ikili ilişkilerini genişletirken, Şanghay İşbirliği Örgütü ve OIC gibi Orta Asya ve genel olarak Asya kıtasında etkili uluslararası örgütlerle de işbirliğini güçlendirmenin yollarını aramaktadır.¹⁹⁹ 11 Eylül 2001 saldırıları sonrasında Afganistan’a yönelik Kalıcı Özgürlük Operasyonu ve anti – terör koalisyonu çerçevesinde Kırgızistan, Tacikistan ve Özbekistan’da konuşlanan Batılı ülkelerin askeri güçleri, aynı zamanda bölgenin NATO için jeostratejik önemini de artırmış ve bölge ülkelerinin EAPC ile ilişkilerini güçlendirmiştir.

6. Orta Asya İşbirliği Teşkilatı (CACO)

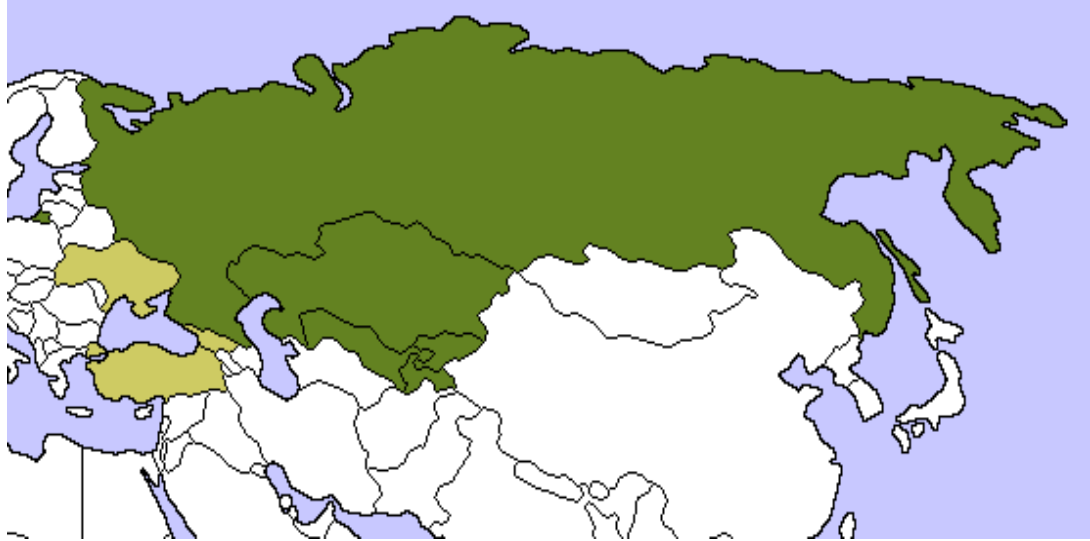
Orta Asya İşbirliği Teşkilatı (CACO), beş üyeden (Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Rusya) ve üç gözlemci statüsüne sahip ülkeden oluşan bir uluslararası kuruluştur. Örgütün ilk temeli 1991 yılında Orta Asya’daki beş ülkenin de katılımıyla “Orta Asya Topluluğu” olarak atılmıştır. Daha sonraları Türkmenistan, tarafsızlık politikasına dayanarak tüm bölgesel forumlardan çekildiğini açıklamıştır. 1994’e gelindiğinde, söz konusu Topluluk, Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan’ın desteğiyle Orta Asya Ekonomik Birliği (CAEU) adıyla varlığını sürdürmüştür. 1998’de Tacikistan’ın üye olmasıyla birlikte birliğin ismi Orta Asya Ekonomik İşbirliği (CAEC) şeklinde değiştirilmiştir. 2002 yılında ise, günümüzde kullandığımız şekliyle Orta Asya İşbirliği Teşkilatı (CACO) olarak

198 Odin, Information From the Government and the Ministries, "NATO", 25, <http://www.odin.no/filarkiv/146959/pages24-30.pdf>, 12 Aralık 2006.

199 Bu konuda daha fazla bilgi için bkz.: Richard Weitz, Towards A New Turkey-Nato Partnership In Central Asia, Turkish Policy Quarterly, Volume 5, No. 2, Summer 2006.

adlandırılmıştır.²⁰⁰ 2004 yılında teşkilata Rusya kabul edilmiştir. 2005'te üye ülkeler kendi aralarında anlaşarak, Özbekistan'ın Avrasya Ekonomik Topluluğu'na katılımını onaylamışlar ve bu şekilde CACO söz konusu ekonomik toplulukla birleştirilmiştir. Teşkilatın Sekreteryası ve Bankası Almatı'da yerleşmekte olup, başkanlık dönemsel olarak devredilmektedir. Birliğin temel hedefi ekonomik işbirliğinin teşvik edilmesi olmuştur. Orta Asya'da başarılı bir bütünleşmeye zemin hazırlama potansiyeline sahip olan CACO, yine de kendisinden beklenen başarıyı ortaya koyamamış ve kuruluş hedefleri çoğunlukla kağıt üzerinde kalmıştır.

Harita – 9: CACO'ya Üye ve Gözlemci Statüsündeki Ülkeler

Kaynak: Wikipedia, the free encyclopedia, www.wikipedia.org

6 Ekim 2005 tarihinde Rusya'nın San-Petersburg şehrinde Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Özbekistan ve Rusya'nın üye olduğu Orta Asya İşbirliği Teşkilatı'nın zirvesi yapılmıştır. Zirve sırasında kabul edilen "Avrasya coğrafyasında gelişen entegrasyon süreçlerine dair" kararda CACO ve Avrasya Ekonomik Birliği'nin (AEB) iç içe geçtiği, iki örgütün katılımcılarının ve stratejik amaçlarının aynı olduğu kaydedilmiştir. CACO çerçevesinde amaçlanan ekonomi, enerji ve su kaynakları, ulaştırma ve gıda sektörleri gibi alanlardaki işbirliğinin, AEB çerçevesinde başarılı bir şekilde gerçekleşmekte

200 "EU –Central Asia Bilateral Trade Relations", European Commission, <http://ec.europa.eu>, 12 Temmuz 2006.

olduğu belirtilmiştir. Bu yüzden CACO'nun üyesi olmayan ancak AEB'in katılımcısı olan tek üye Beyaz Rusya'nın da onayıyla, iki teşkilatın birleşmesine karar verilmiştir. Özbekistan Devlet Başkanı İslam Kerimov da, Özbekistan'ın AEB'ye katılma konusundaki iradesini açıklamıştır.

2000'li yıllarda CACO üyeleri arasındaki ekonomik ayrılık giderek derinleşmiştir. Bölge ülkeleri farklı ekonomi politikaları izledikleri için gümrük birliğinin kurulamadığı Orta Asya, kaçak mal ve kaçak işçi dolaşımına sahne olmuştur. 2004 yılında CACO'ye Rusya'nın katılması, hem Rusya'nın Orta Asya'ya artan ilgisini hem de Orta Asya Birliği için vaktin kaçırılmış olduğunu simgeliyordu. Rusya'nın zayıf olduğu dönemi kendi lehine kullanamayan Orta Asya devletleri yabancı güçler karşısında ancak birlik sağlayarak kendi alternatiflerini üretebilirlerdi. Birlik oluşturamayan Orta Asya devletleri, Rusya ve ABD arasındaki bölgesel nüfuz mücadelesinin tam ortasında kalmışlardır.

Özbekistan yönetimi, Rusya'nın teşkilata katılımını istememekle birlikte, Mayıs 2004'te Almatı'daki zirvede Moskova'nın üyeliğini desteklemek zorunda kalmıştır.²⁰¹ Rusya Güvenlik Konseyi Sekreteri İ. İvanov, Rusya'nın üyeliğini şu sözlerle açıklamaktadır: "CACO, bölgesel işbirliği konusunda önemli bir mekanizmadır ve Orta Asya'da güvenlik ve istikrarın sağlanmasında büyük katkı yapmaktadır; ayrıca, günümüzün en önemli tehdit unsurları olan terörizm, radikal akımlar ve uyuşturucuyla mücadele konusunda aktif bir rol oynamaktadır."²⁰² Moskova'nın üyeliği, aslında Orta Asya'da ABD başta olmak üzere bölgedışı aktörlerin Rusya'nın bölgesel güvenlik çıkarları açısından önemsenmeye başladığının da bir göstergesidir. Nitekim Rusya'nın üyeliği, 1 Haziran 2004'te ABD ile dört Orta Asya ülkesi (Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Türkmenistan) arasında imzalanması öngörülen ticaret ve yatırımların teşviki anlaşmasının hemen öncesinde gerçekleşmiştir.

201 Heidemaria Güter, "Forms Of Regional...

202 Sergey Pirogov, Геополитические изменения в Центральной Азии: взгляд из Украины, Ed.: Anja H. Ebnöther, Maj Ernst M. Felberbauer, Martin Malek, Facing the Terrorist Challenge - Central Asia's Role in Regional and International Co-operation, (Study Groups Regional Stability in Central Asia Security Sector Reform), Vienna and Geneva, April 2005, 162.

Rusya'nın bölgesel entegrasyon girişimlerindeki etkinliğini artırmasının bir diğer gerekçesi ise, Orta Asya'da nüfuzu güçlenen Çin faktörüdür. Özellikle Çin'in Şanghay İşbirliği Örgütü'ndeki pozisyonunun etkisi büyük olmuştur. Rusya, Pekin'in ekonomik açıdan Orta Asya'ya yayılmasını kendi çıkarları açısından bir tehdit olarak algılamıştır. Başta enerji kaynakları ve boru hattı projeleri olmak üzere (Çin Halk Cumhuriyeti ve Kazakistan arasında imzalanan Atasu – Alaşankau petrol boru hattının yapımı anlaşması), Pekin'in bölge ülkeleriyle yakın işbirliği, Rusya'nın bölgedeki ekonomik ve siyasi ağırlığını sarsmaktadır. Enerji bağlamında İran da Rusya tarafından enerji çıkarlarını tehdit eden bir ülke olarak algılanmaktadır.

Öte yandan CACO kapsamında Orta Asya ülkelerinin Moskova'yı yanında görmek istemeleri de Rusya'nın üyeliğini kolaylaştırmıştır. Batılı ülkelerin ve özellikle Amerikan yönetiminin Orta Asya'daki iç siyasal gelişmelere müdahil olma yolundaki girişimleri, bölge ülkelerinin yönetimlerini endişelendirmiştir. Burada basit bir güçler dengesi politikasının izlendiği görülmektedir: Amerikan varlığına karşı Rus kozu.²⁰³ Bu süreçte Orta Asya ülkelerinin hem Rusya'ya karşı hem de birbirlerine karşı tavizde bulundukları görülmektedir.

ABD'nin Orta Asya bölgesiyle yakından ilgilenmeye çalışmasının en dramatik sonuçlarından birisi belki de, Özbekistan yönetiminin ABD'nin kendi varlığına tehdit oluşturduğu kanısına varıp, yıllardır uzaklaşmaya çalıştığı Rusya'ya yanaşması olmuştur. Özbekistan'ın Rusya karşıtı GUUAM örgütünden çıkması, CACO'ya Rusya'nın katılımını desteklemesi, son dönemde Moskova ile geliştirmeye başladığı askeri, siyasi ve ekonomik işbirliği ve en son olarak Rusya'nın hakimiyetindeki AEB'ye katılmak istediğini bildirmesi peş peşe gerçekleşen gelişmelerdir. ABD'den farklı olarak ideolojik etkilme gücüne ve özgün medeniyet projesine sahip olmayan Rusya, şu anda Orta Asya yönetimleri açısından daha kabul edilebilir bir işbirliği modeli sunmaktadır. Orta Asya devletlerinin rejimlerini ve reformlarını sorgulamayan

203 Sergey Pirojkov, Геополитические изменения ..., 162.

Rusya, bunun yerine bölge devletlerini askeri ve ekonomik konularda etkisi altına alarak "koruma" altına almaya çalışmaktadır.²⁰⁴

Rusya ve ABD arasında hızlanan bölgesel rekabet, Orta Asya'yı giderek daha tehlikeli bir noktaya sürüklemektedir. Bölgede yabancı askeri varlığının artması bu sürecin önemli parçalarındandır. ABD ve Rusya, Kırgızistan'daki askeri varlıklarını arttırmakta, Özbekistan'dan çıkartılacak olan askeri üssün hangi bölge ülkesine yerleşeceği tartışılmakta, Rusya, Tacikistan'da yeni bir üs açmaya hazırlanmaktadır. Rus haber kaynaklarına göre, Rusya'nın hakim olduğu Kolektif Güvenlik Anlaşması Teşkilatı (KGAT) Genel Sekreteri Nikolay Bordüja, Orta Asya'da birleşik bir ordunun oluşturulacağını belirtmiş, bu ordunun büyük çaplı savaşa hazır olması gerektiğini belirtmiştir. Bunun dışında zamanında Rusya'nın etkisinden kurtulmak için olaylı bir şekilde Kolektif Güvenlik Anlaşması'ndan ayrılan Özbekistan'ın tekrar anlaşmaya katılabileceği yönünde yorumlar yapılmaktadır. Bu anlamda daimi tarafsızlık statüsünü her koşulda devam ettiren Türkmenistan'ın takınacağı tavır önem kazanmaktadır. Bütün bu gelişmeler bölgede kıran kırana mücadelenin yaşandığına işaret ederken, Rusya'nın hakimiyetine tekrar girmek niyetinde olmayan, ancak ABD örneğinde görüldüğü gibi bölgede yeni hegemon bir güç de istemeyen Orta Asya devletleri için denge politikaları zorlaşmaktadır.

7. Orta Asya Ekonomik Topluluğu (CAEC)

Orta Asya Ekonomik Topluluğu (CAEC), 30 Nisan 1994 tarihinde Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan arasında "ortak ekonomik alan" oluşturmak amacıyla imzalanan bir Anlaşmayla kurulmuştur.²⁰⁵ Söz konusu anlaşma, Kazakistan ve Özbekistan arasında 1994 Anlaşmasıyla esaslandırılan ortak ekonomik alanın Kırgızistan'ı da kapsayacak şekilde genişletilmesini öngörmektedir.

204 Çarlık ve Sovyet dönemlerinde, Moskova'nın "koruma" altına aldığı devletlere yönelik politikası çok iyi bilinmektedir. Bu konuda daha fazla bilgi için bkz.: Anar Somuncuoğlu, "Rusya'dan..."

Aralık 1995'te CAEC, ortak Savunma Bakanları Konseyi oluşturarak güvenlik konularını da ele almaya başlamıştır. Bu çerçevede 1996 yılında, askeri tatbikatları, hava savunması ve savunma teçhizatlarını düzenleyecek üçlü bir barış koruma birliği (CENTRASBAT) oluşturulmuştur.²⁰⁶ CAEC üyesi üç ülkenin talebi üzerine her yıl NATO şemsiyesi altındaki Barış İçin Ortaklık programı kapsamında bölgedışı ülkelerin de katılımıyla askeri tatbikatların gerçekleştirilmesi öngörülmüştür. Bu girişimlerin amacı, Orta Asya Silahlı Kuvvetleri'ne ait birliklerin çokuluslu barış koruma ve insani operasyonlarına katılımı konusunda eğitilmesi ve bölgesel ordular arası ilişkilerin geliştirilmesi olarak görülmüştür. Tacikistan CAEC'e 1998 yılında katılmıştır. Dört üye ülke, Nisan 2000'de terörizm, radikal gruplarla ve sınır – ötesi suçlarla mücadele konusunda bir işbirliği anlaşması imzalamışlardır. Orta Asya Ekonomik Topluluğu'nun, Orta Asya İşbirliği Teşkilatı'na (CACO) dönüşümü Aralık 2001'de üye ülkelerin devlet başkanlarının Taşkent'teki toplantısında gerçekleşmiştir.²⁰⁷

B. İkinci Grup

1. Şanghay İşbirliği Örgütü (SCO)

Eski Sovyetler Birliği cumhuriyetlerinin yanı sıra, bölgedışı ülkeleri de kapsayan köklü ve kapsamlı işbirliği girişimlerinin başında Şanghay İşbirliği Örgütü (SCO) gelmektedir. SCO, Çin Halk Cumhuriyeti, Rusya, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Özbekistan'ın Devlet Başkanları tarafından kurulmuş devletlerarası bir kuruluştur. Dünya nüfusunun dörtte birini teşkil

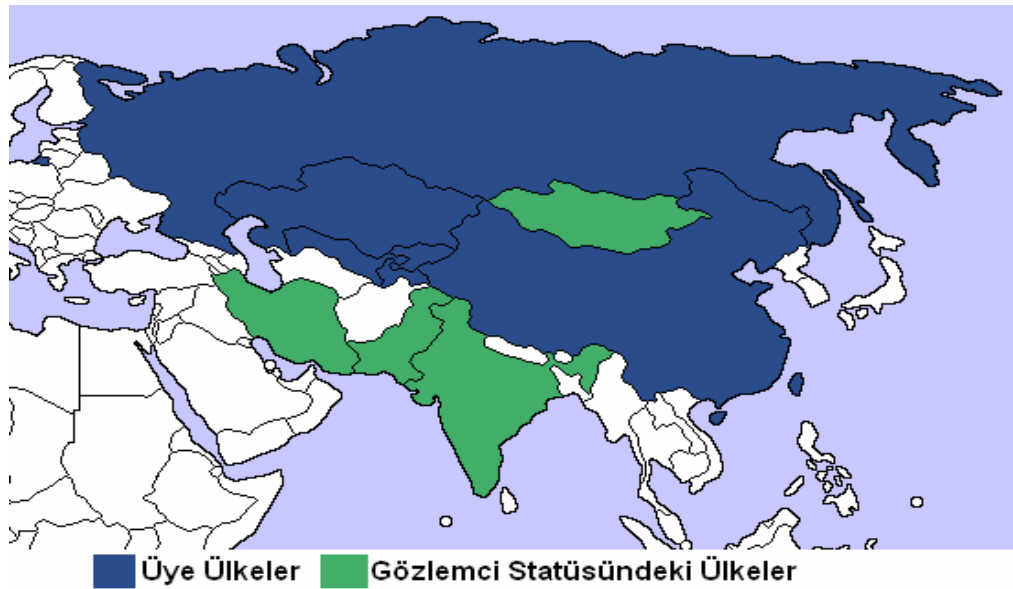
205 "EU –Central Asia Bilateral Trade Relations", European Commission, <http://ec.europa.eu>, 12 Temmuz 2006.

206 Central Asia Battalion (CENTRASBAT) tatbikatları, Orta Asya ülkelerinin barışın korunması ve insani müdahale gibi konularda etkinliklerinin artırılabilmesi için 1997'den beri Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve ABD'nin katılımıyla yürütülen bir faaliyettir. CENTRASBAT esasen, Aralık 1995'te alınan Orta Asya Ekonomik Topluluğu'nun (OAET) bir kararına uygun olarak 1996 başında Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan silahlı kuvvetlerinden katılımla ve ABD'nin Atlantik Komutanlığı'nın desteğiyle kurulan ortak bir askerî birliktir. Tacikistan 1998'de OAET'ye katılmışsa da CENTRASBAT'a katkısı büyük değildir. 1999'dan itibaren NATO'nun Barış İçin Ortaklık programına dahil edilen CENTRASBAT tatbikatlarına yukarıdaki ülkelerin yanı sıra, Türkiye, Rusya, Gürcistan, Azerbaycan ve Ukrayna'dan askerî personel ile Türkmenistan, Fransa, İngiltere, Moğolistan ve Almanya'dan gözlemciler katılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Çağrı Erhan, "ABD'nin Orta Asya Politikası ve 11 Eylül Sonrası Yeni Açılımları", Stradigma e-dergisi, Sayı 10, Kasım 2003.

207 "Russia and Central Asia", <http://www.bits.de/NRANEU/CentralAsia.html>, 18 Kasım 2005.

eden ŞİÖ ülkeleri, Asya yüzölçümünün yüzde 61'ini oluşturuyor. Özbekistan dışındaki diğer ülkeler, Şanghay Beşlisi'nin kurucu üyeleridirler; Özbekistan'ın 2001'de üyeliği kabul edildikten sonra Şanghay Beşlisi'nin ismi Şanghay İşbirliği Örgütü olarak değiştirilmiştir. Örgüt, altı ülke devlet ve hükümet başkanlarının 15 Haziran 2001 tarihinde Şangay'da imzaladıkları deklarasyonla resmen kurulmuştur.²⁰⁸ 7 Haziran 2002'de St. Petersburg'da yapılan Zirvede SCO Şartı²⁰⁹ kabul edilmiş, 29 Mayıs 2003'te ise Organların çalışma ilkeleri belirlenmiş²¹⁰ ve 23 Eylül 2003'te bütçesi onaylanmıştır. Örgüt temel olarak, güvenlik, ekonomi ve kültürel alanlarda işbirliğinin geliştirilmesini amaçlamaktadır. Bazı yorumcular Şanghay İşbirliği Örgütü'nü NATO'ya benzeterek onu "Doğu'nun NATO'su" ya da "Varşova Paktı" olarak tanımlamışlardır. Bu tür tanımlamalar, örgütün kurulduğu dönemden itibaren uzmanlar tarafından tartışılmaktadır.²¹¹

Harita – 10: Şanghay İşbirliği Örgütü Üyesi Ülkeler

Kaynak: Wikipedia, the free encyclopedia, www.wikipedia.org

208 <http://www.sectsc.org/html/00096.html>

209 http://www.sectsc.org/news_detail.asp?id=96&LanguageID=2

210 http://www.sectsc.org/news_detail.asp?id=15&LanguageID=2

211 Willy Wo Lap Lam, "Singing a different tune to the US", South China Morning Post, 26 Temmuz 2000.

Şanghay İşbirliği Örgütü, 2004'te Moğolistan'a, 2005'te Pakistan, Hindistan ve İran'a gözlemci statüsü verdikten sonra 10 ülkeden oluşan bölgesel ekonomik ve güvenlik işbirliği örgütüne dönüşmüştür. SCO'nun genişlemesiyle birlikte örgütün coğrafi kapsama alanı Doğu Asya, Orta Asya, Batı Asya ve Güney Asya'ya açılmış ve Asya bölgesini geniş temsil etme özelliğine kavuşmuştur. Üye ülkelerinin kapsadığı alan 37 milyon km² olup Avrasya'nın % 74'ünü teşkil etmektedir. Nüfusu 2.7 milyar olup dünya nüfusunun % 40'ını oluşturmaktadır. Örgütte, BM Güvenlik Konseyinin beş daimi üyesinden ikisi, yani Çin ve Rusya yer almaktadır. Dünyada stratejik nükleer silaha sahip olan ülkelerin (ABD, İngiltere, Fransa, Rusya, Çin, Hindistan, Pakistan, Kuzey Kore, İran) yarısı bu örgütte yer almaktadır. Örgüt dünyanın en büyük ordusuna sahiptir. Zengin yeraltı ve yer üstü kaynaklara, belli düzeyde teknolojiye ve nitelikli insan kaynağına sahip olmakla birlikte ekonomik özellikle enerji alanında birbirini tamamlayıcı ilişkilere sahiptir. Aynı zamanda dünyanın en büyük pazara sahip olduğu gibi, en büyük enerji üretim ülkesi ile dünyanın en çok enerji tüketim ülkeleri bulunmaktadır. 2005 yılın rakamlarına göre, Çin'in Şanghay İşbirliği Örgütü'nün diğer beş resmi üyesi arasındaki ticaret hacmi 40 milyar dolara ulaşmıştır. Bu rakam, örgütün kurulduğu 2001 yılına göre iki kat artmıştır. Pekin'in örgüte üye ülkeler arasında serbest ticaret alanı oluşturmak ve ekonomik entegrasyon projesi vardır. Bu proje gerçekleştiği takdirde 2020 yılında örgütün gayri safi yurtiçi hâsılası dünyanın %30'unu teşkil edecektir. Yani dünyanın en büyük güvenlik ve ekonomik örgütü olmaya adaydır.²¹²

Örgütün yapısı incelendiğinde üye devletlerin tamamen eşit haklara sahip olduğu ve kararlarını uzlaşma yoluyla alındığı görülmektedir. SCO'nın en önemli amaçları arasında terörle mücadele, bölgesel işbirliğinin geliştirilmesi ve karşılıklı tehdit algılamalarının önlenmesi yer almaktadır. Rusya Devlet Başkanı V. Putin teşkilatın amacını, "işbirliği yöntemi ile güvenlik aramak" olarak açıklamıştır.²¹³ Teşkilatın kurulması aşamasındaki

212 Erkin Ekrem, Şanghay İşbirliği Örgütü Üzerinde Çin-ABD Sorunları, TÜRKSAM, www.turksam.org, 21 Haziran 2006.

213 <http://www.yenimesaj.com.Türkiye/index.php?sayfa=dunyadan&haberno=38&tarih=2001-06-16>

amaçlarına bakıldığında ise Afganistan'dan gelen tehdidin ortak bir yaklaşım ve anlayış ile önlenmesi yer almaktadır. Teşkilatın, diğer uluslararası kuruluşlarla çok taraflı işbirliğini geliştirme ve sürdürme iradesine sahip olduğu ve bu konuda girişimlerini sürdürdüğü bilinmektedir. Ayrıca, Birleşmiş Milletler daimi üyeleri ile karşılıklı ilişkiler geliştirilmeye çalışılmaktadır.

Teşkilatın organları arasında Devlet Başkanları Kurulu, Hükümet Başkanları Kurulu, Dışişleri Bakanları Kurulu, Başkan ve/veya Kurum Başkanları Toplantısı, Ulusal Koordinatörler Kurulu, Sekreteryası ve Bölgesel Anti-Terör Müdahale Grubu yer almaktadır.²¹⁴ Düzenli olarak yapılan zirve ve toplantılarda "serbest ticaret alanı", "Merkezi Asya Ortak Pazarı"nın oluşturulması, Terörle Mücadele Merkezi, Bölgesel Ekonomik İşbirliği, Şangay İşbirliği Teşkilatı Serbest Ticaret Bölgesi, "Şangay Kalkınma Fonu", "Şangay İş Kurulu" ve benzeri girişimlerin oluşturulması kararlaştırılmıştır.

Halihazırda Orta Asya bölgesini de içine alan (Türkmenistan hariç) bütünleşme hareketlerinden en iddialı olanı Şanghay İşbirliği Örgütü'dür. Her şeyden önce Şanghay İşbirliği Örgütü, "*kuzeyi istikrarlı, doğusu endişeli ve batısı karışık*" bir Çin'in bölgedeki güç boşluğunu doldurmaya yönelik hamlelerinden birisi olarak doğmuş ve tamamen Çin'in inisiyatifiyle kurulmuştur. Teşkilatın adını Çin'in ekonomik gücünün adeta simgesi olan Şanghay kentinden almış olması da bir tesadüf değildir. Aslında böylesi bir tespitten yola çıkarak, gelecekte Çin'in bölgesel ve küresel önceliklerinin temel paradigmalarının büyük ölçüde ekonomik eksenli bir eğilimle şekilleneceği iddia edilebilir.

Büyük sorunları olan küçük devletler olarak değerlendirilen Orta Asya ülkelerinin, bağımsızlıklarının ilk yıllarında Amerikan dış politika öncelikleri arasında oldukça önemsiz bir yere sahip olduğu söylenebilir; Washington'un öncelikli hedefleri arasında orta vadeli siyasi istikrar ya da uzun vadeli ekonomik kalkınmadan ziyade nükleer silahların yayılmazlığı ve enerji

214 http://www.sectesco.org/news_detail.asp?id=88&LanguageID=2

güvenliği yer almıştır²¹⁵. Bunun sonucunda da bölge ülkeleri acil güvenlik ve ekonomik ihtiyaçları için Rusya ve Çin'e yönelmişlerdir.

Rusya ve Çin, SCO'nun kuruluşunda rol oynayan en önemli iki ülkedir. Bu bağlamda söz konusu teşkilatın hayatını sürdürerek güçlenmesi de büyük ölçüde bu iki bölgesel gücün izleyeceği stratejilere bağlıdır. Son on yıl içerisinde iki ülke, ticaret ve sınır ihtilaflarının çözümü gibi konular başta olmak üzere birçok alanda yakın ikili ilişkileri tesis etmişlerdir. Haziran 2001'de imzalanan "Dostluk ve İşbirliği Konusunda İyi-Komşuluk Anlaşması", Soğuk Savaş'ın başlangıcından bu yana iki ülke arasında gerçekleştirilen ilk resmi dostluk anlaşması niteliği taşıyordu²¹⁶.

Bununla birlikte Çin-Rusya ilişkileri oldukça kırılgan ve istikrarsız bir nitelik sergilemiştir. Özellikle terörizme karşı ilan edilen (Afganistan müdahalesiyle birlikte) küresel savaşın ardından Amerikan yönetiminin Rusya ile ilişkilerini düzeltme çabaları Çin yönetimini açıkça tedirgin etmiştir. Moskova Anlaşması (Mayıs 2002) ve tarihte ilk defa Rusya'ya NATO'da söz hakkı imkanı veren NATO-Rusya Konseyi'nin kurulması Pekin'i oldukça rahatsız etmiştir. Batılı askeri, siyasi ve ekonomik kuruluşlarla ilişkilerini sağlamlaştırmaya çalışan Rusya'nın dış politika eğilimleri, Çin açısından Rusya'nın Batı eksenine kayması anlamına gelmektedir. Böylesi bir eğilimin devam etmesi halinde Çin'in marjinalleşeceği²¹⁷ ve bölgesel gelişmelerdeki göreceli rolünün zayıflayacağı iddia edilebilir.

Kuruluş deklarasyonunda hiçbir ülkeyi hedef almadığına dair bir açıklama bulunmasına rağmen, SCO'nın günümüze kadarki faaliyetleri, örgütün açıkça batı – karşıtı bir cephe oluşturmayı hedeflediğini göstermektedir. Yine de, 11 Eylül 2001 saldırılarından sonra terörizmle mücadelede işbirliği bağlamında SCO'nın ABD ile yapıcı diyalog geliştirme çabaları, örgütün batı – karşıtı yaklaşımlarını azaltmaktadır. Orta Asya'daki Amerikan askeri varlığının SCO açısından önemli bir sonucu da şu olmuştur:

215 Robert Cutler, "The West's Irreducible Interests in Central Asia," Focus (Newsletter of Center for Post-Soviet Studies) Vol. 3: No. 11 (November 1996), 1-2.

216 Sherman Garnett, "Challenges of the Sino-Russian Strategic Partnership," The Washington Quarterly Vol. 24: No. 4 (2001), 41-54.

217 Ching Cheong, "US-Russia Summit Worries China," The Korea Herald, June 1, 2002.

bölgede terörizmle mücadelede örgütün rolünün ikincil konuma düşme tehlikesi. Bu faktör, aynı zamanda SCO'nın kurumsallaşma çabalarının nedenini de açıklamaktadır.²¹⁸

Orta Asya ekseninde dikkatle irdelenmesi gereken bir başka konu da Şanghay İşbirliği Örgütü ve bu örgütün 11 Eylül sonrası konjonktürde Doğu Türkistan bağlamında sağladığı yeni işlevsel roldür.²¹⁹ Bilindiği gibi Şanghay İşbirliği Örgütü, "kuzeyi istikrarlı, doğusu endişeli ve batısı karışık" bir Çin'in bölgedeki güç boşluğunu doldurmaya yönelik hamlelerinden birisi olarak doğmuş ve tamamen Çin'in inisiyatifıyla kurulmuştur. Sincan bölgesinde daha sıkı bir denetim ve güvenlik mekanizmasının oluşturulabilmesi için Çin, bölgesel bir örgüt olarak Şanghay Beşlisi'nin kurulmasını teşvik etmiştir. Teşkilatın adını Çin'in ekonomik gücünün adeta simgesi olan Şanghay kentinden almış olması da bir tesadüf değildir.²²⁰ Orta Asya'nın enerji kaynaklarına erişim güvenliğini garantiye almanın dışında²²¹ Doğu Türkistan'daki otoritesini korumak isteyen Çin, bölge devletleriyle işbirliği sürecini hızlandırmıştır.

Orta Asya bölgesi, Çin jeopolitiği açısından son derece önem arz etmektedir. Birçok asgari müşterek noktalara sahip bulunan iki bölgeden biri, yani Doğu Türkistan (Sincan) Çin sınırları içerisindedir ve burada siyasi bağımsızlık talebinde bulunan hareketler Çin tarafından toprak bütünlüğüne yönelik bir tehdit olarak algılanmaktadır. Ayrıca yapay sınırların zorladığı ve kısmen sosyo-kültürel dinamikler bağlamında açıklanabilecek etnik, dini ve teritoryal çatışma ve istikrarsızlıklar Orta Asya bölgesinin en temel gerçeği olmanın ötesinde, bölgede hayati çıkarları olan diğer güçleri de ilgilendiren bir husustur. İstikrarlı ve güvenli bir sınır arayışına ek olarak Çin, Orta Asya'nın

218 "Russia and Central Asia", <http://www.bits.de/NRANEU/CentralAsia.html>, 18 Kasım 2005.

219 Bu konuda daha fazla bilgi için bkz.: Şatlık Amanov, "ABD'nin İnsan Hakları Politikası ve Çin: Doğu Türkistan Örneği", Avrasya Dosyası / Türk Dünyası ve Çin Özel Sayısı, Ocak-Şubat-Mart-Nisan 2006, Cilt: 12, Sayı:1, 88 – 90.

220 Şatlık Amanov, "Şanghay İşbirliği Örgütü: Orta Asya'ya Yeni bir Demirperde mi İniyor?", Stradigma – Vizyon Çalışmaları (Aylık Strateji ve Analiz e-dergisi), Sayı 11, Aralık 2003, 5.

221 Çin günümüzdeki büyüme oranıyla (% 8) devam ederse enerji talebinde de önemli bir artış olacaktır. Bu da 2010 yılında dünya petrol talebinin % 5-7'sine denk düşecektir. Bunun yanı sıra Çin'de olduğu gibi, enerji ihtiyacının önemli bir kısmını kömürden sağlayan bir milyar nüfuslu Hindistan'ın (% 93) gelecekteki enerji ihtiyacındaki artış da dikkate alınırsa Orta Asya bölgesindeki enerji kaynaklarının (aşağıdaki tabloya bkz.) Asya'da artmakta olan enerji ihtiyacını karşılamak açısından ne kadar önemli olduğu görülebilir. Bkz.: "China and Long – range Asian Energy Policy Security", Baker Institute, Study: 11, Rice Univ., Austin.

Müslüman ülkeleri ile iyi ilişkiler kurmayı, kendi sınırları içinde yer alan Doğu Türkistan bölgesindeki ayrılıkçı hareketlerin dış desteğini kesmek açısından önemli görmektedir.

Üye ülkelerin güvenlik güçlerini bütünleştiren bu örgüt sayesinde Çin, ayrılıkçı ve terörist akımlarla mücadele etmek için iyi bir fırsat yakalamıştır. Yeni dönem boyunca, Örgüte üye ülkelerin talepleri ve çıkarları, Washington'un eski Sovyet cumhuriyetlerinde demokrasi, insan hakları ve çoğulculuğun gelişmesini öngören stratejisine ters düşerken, Pekin'in politikalarıyla örtüşmüştür. Çin'in bölge ülkelerindeki yönetimlere karşı "ideolojik" ve "eleştirel" bir bakış açısıyla yaklaşmaması, bu ülkelerin siyasal rejimleri ve insan hakları ihlalleri ile ilgili bir "kaygı" taşımaması; kendisi de demokrasi ve insan hakları bağlamında sorunlu bir ülke olan Çin'in bölgenin iktidar elitleri tarafından rahatlıkla kabul edilmesinde yardımcı bir faktördür. Batı'dan insan hakları konusunda sürekli uyarı alan Çin ve Orta Asya ülkelerinin birlikteliği, Batı için elbette istenmeyen bir konum yaratmaktadır. Çin süratli bir şekilde Orta Asya'da bölgesel istikrarın en kuvvetli destekçisi haline gelmekte ve Orta Asya ülkeleri ile ilişkilerinin artırılması için çalışmaktadır.²²² 2001'de Özbekistan'ın katılımıyla genişleyen SCO, bu gün, Çin'in Orta Asya'daki bölgesel nüfuz alanını genişletmesinde etkili bir araç olarak kullanılmaktadır.²²³

Çin, ŞİÖ'nün kurumsal çatısı altında oluşturulan ve terörizm ve ayrılıkçı hareketlerle mücadele alanında işbirliğini arttırmayı amaçlayan mekanizmalarla özellikle Doğu Türkistan bölgesindeki ayrılıkçı hareketleri durdurmayı planlamaktadır. Bilindiği gibi 11 Eylül sonrasında Çin'in, Doğu Türkistan'daki sorunları algılama ve tanımlama tarzında da niteliksel değişiklikler yaşanmıştır. Buna paralel olarak SCO'ye üye ülkeler de Çin'in Doğu Türkistan politikasını destekler nitelikte politikalar izlemektedirler. Bu ülkelerin hükümetleri, Doğu Türkistan ve Orta Asya genelindeki Uygun

222 Hasan Ali Karasar, "Bağımsızlıklar Sonrası Türkistan'da Rus Siyaseti", Avrasya Dosyası, Rusya Özel, Kış 2001, Cilt:6, Sayı:4, 256 (220-271).

223 Adam Wolfe, "Freeing Uighur Detainees from U.S. Custody May be Impossible", Power and Interest News Report, www.pinr.com, 03 November 2004.

hareketini, bir insan hakları sorunu olarak değil, bölgesel istikrara zarar veren bir güvenlik sorunsalı olarak görmektedirler. Nitekim bölge uzmanlarından Miami Üniversitesi Profesörü Stanley Toops da Şanghay İşbirliği Örgütü'ne katılan dört Orta Asya ülkesinin, Çin'deki insan hakları uygulamalarını "sorgulamayı" kendi çıkarlarına uygun görmediklerini belirtmektedir. Toops'e göre, Sincan ya da Doğu Türkistan bölgesindeki insan hakları sorunları araştırılacak olursa, aynı şekilde Rusya'nın Çeçenistan'daki eylemlerinin ve Özbekistan'ın İslamcı hareketleri bastırma tarzının da sorgulanması gerekecektir.²²⁴

Öte yandan, Haziran 2006'da Çin'de gerçekleştirilen zirvede Şanghay İşbirliği Örgütü birkaç açıdan geleceğini yeniden şekillendirmiştir. Rusya, Çin, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Özbekistan liderlerinin tam üye olarak katıldığı zirvede İran, Pakistan, Moğolistan ve Afganistan liderlik seviyesinde gözlemci olarak temsil edilirken, Hindistan da üst düzey diplomatlarıyla katılmıştır. SCO henüz beş yaşında olmasına rağmen, ABD liderliğindeki Batı Bloku'nun karşısına çıkmaya aday olarak görülüyor. 2006 Zirvesi'nden çıkan "yeni ulaşım ve enerji boru hatlarının tesisi" gibi beyanlar, bölgesel dengeleri sarsabilecek önemli projelerin habercisi sayılmalıdır. Kazak petrolünü doğrudan Çin'e iletecek bir petrol boru hattı projesi bunların başında gelmektedir. SCO'nın, üyelik arayışındaki İran ve Hindistan'ı nükleer enerji konusunda istedikleri çizgiye çekmeleri durumunda, örgüt dünyanın en fazla enerjisini üreten ve tüketen birliğine dönüşecektir. Bu zirvenin özel bir konusu da, terörle ve ayrılıkçı güçlerle mücadelede Amerikan modelinin alternatifi bir yaklaşım arayışı olmuştur. Askeri bir yönü olmayan SCO, Rus lider Putin'in teklifiyle terörle mücadele için ortak bir yapılanmaya gitmeyi planlamaktadır. Putin'in teklifine Orta Asya Türk cumhuriyetlerinin yanı sıra Afganistan ve Pakistan'ın sıcak bakacakları tahmin ediliyor. Kuruluş sebebi her ne olursa olsun, SCO Ordusu kurulduğu zaman bu ordunun ve bağlantılı ulusal güçlerin dünyanın en büyük ordusu olacağı kuşkusuzdur. Ayrıca örgütün bir "Asya Kıtacılığı" oluşturmaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Bir sonraki BM genel

224 Voice of America, "Çin'in Doğu Türkistan Politikası Eleştiriliyor", www.voanews.com, 30 Mayıs 2003.

sekreterinin Asyalı olmasını isteyen SCO bütün ekonomik ve politik projelerini Asyacılık üzerine kurgulamaktadır. Zirve sonrası bildirgede açıklanan “sosyal gelişim modellerinin ihraç edilmemesi gerektiği”ne dair ifadeler, hem post – Sovyet coğrafyadaki renkli devrimlere hem de Asyacılığa yapılan vurguyu göstermektedir.²²⁵

Öte yandan 2006 Zirvesi, ABD ve İran arasında yaşanan nükleer krizin kızıştığı bir döneme denk gelmesi ve Tahran’ın SCO’ya üyeliğinin geleceğinin belirlenmesi açısından da büyük önem taşımıştır. Tahran’a nükleer desteğiyle bilinen Çin, zirve öncesi mesajında sorunun “barışçıl yollarla” çözümünü önermiştir. Amerikan yönetimi, Asya’da kendisine en büyük rakip olarak gördüğü SCO’nın İran ile ilişkisini eleştirmektedir. İran’ın zirveye davet edilmesini “tuhaf” bulan Savunma Bakanı Donald Rumsfeld’in, “Tahran’ın terörist bağlantıları, SCO’nın amaçlarıyla çatışıyor.” şeklindeki sözlerine Pekin’den sert tepki gelmiştir.²²⁶ İran’a “tam üyelik” teklif eden SCO, 2005’te ABD liderliğindeki koalisyon güçlerinin Orta Asya’daki üslerden çekilmesini de istemişti.²²⁷ SCO’ye tam üyelik için çaba harcayan İran’a, Amerikan muhalefетinin yanı sıra Kırgızistan ve Kazakistan da karşı çıkmaktadır. Amerikan yönetimi, “terör destekçisi” olarak suçladığı İran’ın örgüte katılmasına karşı çıkarken, Kırgızistan ve Kazakistan yönetimleri ise “yeni üye almak yerine işbirliğini artırarak örgütü güçlendirelim” tavsiyesinde bulunmaktadır.²²⁸ Bölgesel ve küresel birçok konuda İran’ı destekleyen Çin Halk Cumhuriyeti ve Rusya Federasyonu’nun, Amerikan baskısına rağmen Tahran’a gözlemci statüsü vermeleri, aynı zamanda ABD’nin Büyük

225 Kerim Balci, “Şanghay Zirvesi yeni oluşumlara gebe”, Zaman Gazetesi, 19 Haziran 2006.

226 Osman Erol, “Asya devlerinin zirvesi İran tartışmasıyla başlıyor”, Zaman Gazetesi, 15 Haziran 2006.

227 Zirvede en belirgin bir şekilde ABD üslerinin bulunduğu üç Orta Asya ülkesinin toprakları “Şanghay İşbirliği Örgütü Toprakları” olarak nitelendirilmiştir. Zirvede bu şekilde bir ifadenin kullanılması Örgüt içinde bütünleşmenin derinleştiğini ve birlik oluşturma bilincinin gittikçe yaygınlaştığını göstermektedir. Şanghay İşbirliği Örgütü Toprakları ifadesi; Örgüt üyesi ülkelerin topraklarındaki ABD’nin askeri güçlerinin bölgede etkisizleştirilmesine yönelik olarak kullanıldığı öne sürülmektedir. Zirvede ayrıca; İran, Pakistan ve Hindistan’ın gözlemci üye olarak örgüte katılması benimsenmiştir. Bu karar ile örgüt Özbekistan’ın üyeliğinden sonra ikinci defa genişleme yönünde önemli bir girişim başlatmıştır. Teşkilata gözlemci olarak kabul edilen Pakistan ve Hindistan nükleer askeri güce sahiptir. İran ise nükleer program konusunda önemli bir aşamada olduğu bir süreçte gözlemci statüsünü kazanmıştır. Daha fazla bilgi için bkz.: http://www.sectsc.org/news_detail.asp?id=500&LanguageID=2

228 Osman Erol, a.g.m.

Ortadoğu Projesine karşı söz konusu ülkelerin tavrının da önemli bir göstergesidir.²²⁹

ABD'nin Şanghay İşbirliği Örgütü politikasının gelecekte nasıl bir yolu takip edeceği bilinmemektedir. Örgüt üyelerine yönelik Washington ve Avrupa Birliği'nin demokratikleştirme politikaları ters tepki oluşturmakta ve bölge ülkelerini her geçen gün Rusya ve Çin'e yaklaştırmaktadır. ABD'nin Orta Asya politikası, bölgenin en güçlü ülkeleri olan ve aynı zamanda Şanghay İşbirliği Örgütü şemsiyesi altındaki Çin, Rusya ve Hindistan'ı da yakından ilgilendirmektedir. Heritage Foundation kuruluşunun kıdemli araştırmacısı Ariel Cohen, SCO'nun dört yıl önce kurulduğunda Amerikalı yetkililerin bunu önemsemediklerini ve endişelenmeye gerek duymadıklarını, ancak şu andaki gelişmelerin onların bu görüşlerinde ne kadar yanlış olduklarını gösterdiğini belirtmektedir. Ariel Cohen, örgütün geleceğini yorumlarken, "Şanghay İşbirliği Örgütü'nün giderek büyümesi ve yeni meydan okumaları Washington'u uyandıracaktır, ancak o zamanda korkarım geç olacaktır" şeklinde uyarılmaktadır.

Son tahlilde, üyeler arasındaki köklü sorunlara ve anlaşmazlıklara rağmen, ŞİÖ'nün önemli başarılarla imza attığı söylenebilir. Her şeyden önce güven tesis edici mekanizmalar ve beş ülkenin sınır bölgelerinde silahsızlanma inisiyatifi gibi girişimler sayesinde, Şanghay mekanizmasının uluslararası ilişkilerde ve üye ülkeler arasında "güvenlik" sorunsalını başarıyla yönettiği görülmektedir. Bu, üye ülkelere, zamanlarını ve sınırlı kaynaklarını siyasi istikrar ve ekonomik kalkınma gibi daha öncelikli konulara yönlendirme fırsatını sağlamıştır.²³⁰

Ayrıca, Şanghay mekanizması Çin ve diğer beş ülke arasındaki sınır problemlerinin çözümünde de yapıcı rol oynamıştır. Bilindiği gibi sınır anlaşmazlıkları uluslararası ilişkilerin çözülmesi zor en önemli sorunlarından bir tanesidir. Sınır anlaşmazlıklarının çözülmemesi sıklıkla bloklaşmalara ve hatta savaflara neden olabilmektedir. Bu bağlamda Şanghay

229 http://www.sectsc.org/news_detail.asp?id=500&LanguageID=2

230 Şatlık Amanov, Şanghay İşbirliği Örgütü...

mekanizması, hükümetlerarası görüşmelerin başarıya ulaşması için yapıcı bir atmosfer oluşturmuştur. Sınır anlaşmazlıklarının çözüme kavuşturulması, bölge ülkeleri arasındaki işbirliği olanaklarının daha da gelişmesini teşvik etmiştir. Bölgede dini fundamentalizm ve terörizm ile mücadele konusunda da Şanghay mekanizması yapıcı rol oynamıştır.

ŞİÖ, üye ülkelerin farklı konular bağlamında birbirleriyle etkili bir şekilde iletişim kurabilecekleri ve karşılıklı faaliyetlerini koordine edebilecekleri bir mekanizma yaratmıştır. Örgüt sayesinde, ülkeler arasında karşılıklı güvenin tesis edilmesi, silahsızlanma, terörizmle mücadele ve işbirliği gibi konularda tarafları bağlayıcı anlaşmalara imza atılmıştır. Son gelişmeler, Şanghay mekanizmasının üye ülkelerin çıkarlarına hizmet edebilecek etkin, çok-taraflı bir enstrüman olarak uluslararası arenada daha da güçleneceğini göstermektedir²³¹. ŞİÖ'nün gelecekteki rolü ve sınırları, büyük ölçüde Çin-Rusya ilişkileri, Amerika'nın Orta Asya'daki varlığı ve bölge ülkelerindeki ayrılıkçı-terörist hareketlerin durumu tarafından belirlenecektir.

11 Eylül saldırılarından sonra, Orta Asya'da tanık olunan Batının askeri varlığı yeni ortaya çıkan ŞİÖ için büyük bir tehdit oluşturmuştur. Buna cevap olarak, ŞİÖ terörle mücadeleyi kendi kuruluş amaçlarından biri olarak kabul etmiştir. Bu bağlamda, hem Çin hem de Rusya'nın ŞİÖ'nün gelecekteki başarısında hayati çıkarları bulunduğu söylenebilir. Özellikle Çin kısa vadede büyük bir diplomatik kazanım elde edeceğe benziyor: ŞİÖ'nün başarısı, Pekin'in, bölgesel güvenlik konusunda çok taraflı yaklaşımın geliştirilmesini öngören "yeni güvenlik konsepti"ni güçlendirecektir. Dolayısıyla Şanghay mekanizması ekseninde meydana gelen son gelişmeler, Çin'in Orta Asya'daki artan Amerikan askeri varlığını engelleme girişiminde ŞİÖ'ye verdiği önemin göstergesi olarak yorumlanabilir.

231Şatlık Amanov, a.g.m.

2. Avrasya Ekonomik Topluluğu (EEC)

1996'da "Gümrük Birliği" adıyla oluşturulan "Avrasya Ekonomik Topluluğu" (EEC), üye ülkeler arasındaki gümrük, vergi, ticaret ve istihdam politikalarını uyumlu hale getirmek amacıyla²³² Rusya, Beyaz Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan tarafından kurulmuş olup, BDT Gümrük Birliği'nden yola çıkılarak şekillenmiştir. Ukrayna ve Moldova'nın EEC'de gözlemci statüsü bulunmaktadır. Kiev yönetimi topluluğa tam üyelik için müracaatta bulunmayacağını açıklamıştır. Ukrayna'nın üyeliğe yanaşmaması, Moldova'nın EEC'ye üyeliğini etkilemektedir. Çünkü, topluluğun diğer üyeleriyle ortak bir sınıra sahip olmak, tam üyelik statüsünün bir önkoşulu olarak kabul edilmektedir. CACO ile EEC arasındaki birleşme süreci başladığında, Özbekistan üyelik için (Ekim 2005) başvuruda bulunmuştur; 25 Ocak 2006'da tam üyelik statüsünü elde etmiştir.

Harita – 11: Avrasya Ekonomik Topluluğu'na Üye Ülkeler

Kaynak: Wikipedia, the free encyclopedia, www.wikipedia.org

EEC'de karar alma mekanizması üye ülkelerin ağırlığına göre tespit edilmiştir: Rusya için % 40, Beyaz Rusya ve Kazakistan için % 20, Kırgızistan

²³² "Russia and Central Asia", <http://www.bits.de/NRANEU/CentralAsia.html>, 18 Kasım 2005.

ve Tacikistan içinse % 10 kapasite tahsis edilmiştir. EEC'nin ana hedefi, Avrupa Birliği'ne benzer şekilde tam teşekküllü bir gümrük birliğini (enerji, bankacılık v.s.) ve ortak ekonomik alanı²³³ oluşturmaktır. Beyaz Rusya'nın da örgüte katılmasıyla EEC'nin tamamen Rusya'nın yakın müttefiklerinden oluşan bir kulüp haline geldiği görülmektedir. Topluluğun hedeflerini gerçekleştirmede pek başarılı olduğu söylenemez.

Yukarıda da belirtildiği gibi EEC, üye ülkeler arasında Gümrük Birliği'nin tamamlanması ve ortak ekonomik alanın oluşturulmasını hedefleyen bir kurum olarak tasarlanmıştır. 10 Ekim 2000 tarihinde imzalanan EEC Kurucu Antlaşması 30 Mayıs 2001 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Mayıs 2002 tarihinde Moldova ve Ukrayna, Nisan 2003'te ise Ermenistan EEC'ye gözlemci olarak katılmışlardır. Uluslararası örgüt statüsüne sahip olan EEC'nin Entegrasyon Komisyonu hem Moskova'da, hem de Almatı'da faaliyet göstermektedir. Mayıs 2002 tarihinde EEC Devletlerarası Konseyi tarafından alınan karar gereğince (DTÖ'ye üye olan Kırgızistan hariç olmak üzere), Topluluk üyeleri devlet başkanları seviyesinde Dünya Ticaret Örgütüne katılım konularını koordine etmektedirler. EEC'nin faaliyetlerinin iyileştirmesi ile ilgili güncel konuları ele alan 27 Nisan 2003 tarihli EEC Duşanbe Zirvesi'nde onaylanan Avrasya Ekonomik Topluluğu'nun 2003-2006 yılları için öncelikli eylem planı doğrultusunda, enerji, ulaştırma, tarım gibi sektörlerde işbirliğinin güçlendirilmesi ve bu sürecin hızlandırılması kararlaştırılmıştır.²³⁴

Eski Sovyetler Birliği coğrafyasındaki hegemonyasını her geçen gün bölgedışı küresel aktörlere karşı kaybeden Rusya, bölgesel entegrasyon ve işbirliği girişimleri bağlamında farklı bir strateji izlemeyi tercih etmiştir. Bağımsız Devletler Topluluğu'nun (BDT) etkisiz kaldığını gören Moskova yönetimi, yakın çevresindeki nüfuzunu korumak için "etkinliği", "büyüklüğe" tercih etmiş durumdadır. On iki eski Sovyet cumhuriyetini kapsayan BDT çerçevesinde bir türlü gerçekleşemeyen entegrasyonun yerine, Avrasya

233 European Commission,...

234 Rusya Federasyonu Türkiye Büyükelçiliği, Resmi İnternet sayfası: www.turkey.mid.ru, 13 Kasım 2006.

Ekonomik Topluluğu (EEC) ve Ortak Ekonomik Alan (OEA) gibi alt – bölgesel örgütler düzeyinde entegrasyon projelerine hız kazandırmaya çalışmaktadır. Ortak Ekonomik Alan örneğinde, turuncu devrimden sonra Ukrayna'nın [*de facto*] kaybedilmesine karşılık, Avrasya Ekonomik Topluluğu örgütünün Özbekistan'ın katılımıyla güçlendirilmesi öngörülmektedir.

3. Ortak Ekonomik Alan (SES)

Eski Sovyetler Birliği cumhuriyetleri arasındaki ekonomik açıdan en güçlü dört ülkenin (Rusya, Kazakistan, Ukrayna ve Beyaz Rusya) oluşturduğu Ortak Ekonomik Alan (SES), BDT şemsiyesi altında bir türlü güçlendirilemeyen ekonomik işbirliğini daha alt düzeyde gerçekleştirme isteğinin sonucu olarak doğmuştur. 19 Eylül 2003 tarihinde Ukrayna'nın Yalta şehrinde yapılan Zirve sırasında BDT Devlet Başkanları Konseyi, “serbest ticaret alanı”nın oluşturulmasının tamamlanması ve BDT ülkeleri arasında ekonomik alandaki işbirliğinin geliştirilmesine ilişkin bir kararnameyi onaylamıştır. BDT ülkeleri arasında işbirliğinin geliştirilmesi ve etkin bir şekilde sürdürülmesine yönelik 2003-2010 yıllarını kapsayacak bir eylem planı üzerinde anlaşmaya varılmıştır. Aynı Zirve’de Beyaz Rusya, Kazakistan, Rusya ve Ukrayna Devlet Başkanları tarafından Ortak Ekonomik Alan’ın oluşturulması hakkında Anlaşma ve Konsept imzalandı. Böylece Topluluğun en büyük ve ekonomik açıdan en gelişmiş olan dört devleti bütünleşmenin nitelikli olarak yeni ve daha yüksek bir seviyesine geçişi başlatmış oldular.

SES üyesi ülkeler, aynı zamanda BDT kapsamındaki entegrasyon sürecinin de itici gücüdürler. SES’in ana devletlerarası organı, kararlarını oydaşma yolu ile alacak Devlet Başkanları Kurulu’dur. Ortak Ekonomik Alan, gönüllülük ve karşılıklı iktisadi yarara dayalı ilkeler doğrultusunda aşamalı olarak kurumsallaşacaktır.²³⁵

235 A.e.

Kazakistan, Ortak Ekonomik Alan'ın tek Orta Asya'lı üyesidir; ayrıca eski Sovyet ülkeleri arasında ekonomik alanda en fazla ilerleme sağlamış bir cumhuriyettir. Bu gruplaşmanın öncelikli hedefleri arasında malların, hizmetlerin, işçilerin ve sermayenin serbest dolaşımı, dış ticaret, gümrük vergileri, bankalar, krediler ve tek para biriminin kullanımı konularında ortak politikaların benimsenmesi yer almaktadır. Tek para biriminin kullanılmasına Kazakistan karşı çıkmaktadır.²³⁶ Ukrayna'daki tutuncu devriminden sonra, SES'in faaliyetlerini başarılı bir şekilde devam ettiriğ ettiremeyeceği konusunda şüpheler artmıştır. Rusya Devlet Başkanı Putin'in Ocak 2005'te Kazakistan'a gerçekleştirdiği ziyaretin ana gündem maddesi de Ortak Ekonomik Alan'la ilgili konular (özellikle enerji ve boru hatları) olmuştur.

Birçok uzman, Ortak Ekonomik Alan'ı Moskova tarafından ekonomik demir perde arkasında yürütülen bir jeopolitik proje olarak değerlendirmektedir.²³⁷ Tıpkı diğer bölgesel entegrasyon girişimlerinde olduğu gibi (Gümrük Birliği, EEC, Kolektif Güvenlik Anlaşması, BDT, Rusya ve Beyaz Rusya Birliği), SES örneğinde de Moskova'nın eski süper gücüne kavuşma arzusunun yattığı görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında SES, eski Sovyetler Birliği coğrafyasında Avrupalı ve Avrupa – Atlantik uzantılı entegrasyon girişimlerinin yayılmasını önlemeye yönelik Rusya'nın başlattığı bir stratejik proje olarak karşımıza çıkmaktadır. Ukrayna'nın SES'e üyeliği, aslında hem kendi ulusal çıkarları hem de Batılı güçlerin bölgedeki çıkarlarıyla çelişmektedir; ortak ekonomik alan projesi, Ukrayna'nın Batı'ya dönük vizyonunu ve Avrupa Birliği ile olan ilişkilerini tehdit etmektedir.

236 Heidemaria Gürer, "Forms Of Regional...", 4.

4. Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (ECO)

Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (ECO), on Asya ülkesinden müteşekkil bir devletlerarası uluslararası örgüttür. Örgüt, üyeler arasında kalkınma, ticaret ve yatırım imkanlarının geliştirilmesi konusundaki görüşmeler için elverişli bir platform sunmaktadır. ECO, Avrupa Ekonomik Birliği'ne benzer şekilde, mal ve hizmetlerin dolaşımı için "ortak bir pazarın" oluşturulmasını amaçlamaktadır. Üye ülkeler Afganistan, Azerbaycan, İran, Kazakistan, Kırgızistan, Pakistan, Tacikistan, Türkiye, Türkmenistan ve Özbekistan'dır. ECO'nun idari merkezi İran'ın başkenti Tahran'da yerleşmektedir.

ECO, 1985 yılında İran, Pakistan ve Türkiye tarafından ilk kurucu üyelerin sosyo – ekonomik kalkınmalarını teşvik etmek amacıyla kurulmuştur. Ekonomik İşbirliği Teşkilatı, 1962'de oluşturulan "Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği Teşkilatı'nın (RCD, Regional Cooperation for Development) devamı niteliğini taşımaktadır; RCD'nin kendisi de ECO'nun kurucu üyelerinden oluşan CENTO'nun (Merkezi Anlaşma Örgütü) uzantısı olarak ortaya çıkmıştır. RCD faaliyetlerini 1979'da durdurmuştur.

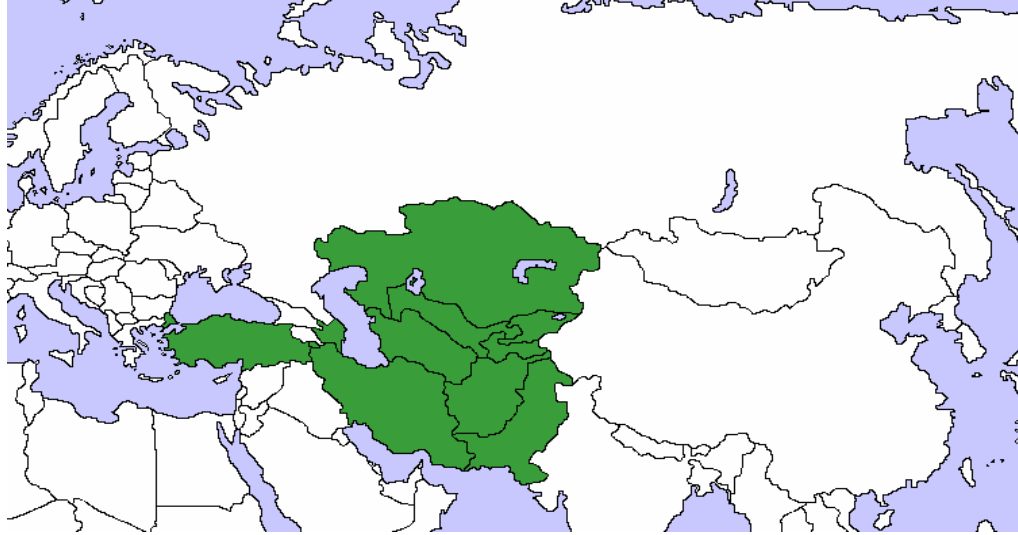
İran Devrimi ve İran – Irak Savaşı nedenleri ile faaliyetlerini sürdüremeyen RCD fiilen önemini yitirince, üç ülke arasındaki işbirliğini geliştirme amacı ile 1985 yılında ECO kurulmuştur.²³⁸ Kuruluşun çalışmaları arasında, ortak sanayi yatırımları yapılması, tercihli ticaret sisteminin oluşturulması, yatırım bankası kurulması ve haberleşme – ulaşım alanlarında işbirliğinin geliştirilmesi ile turizmde ve kültürel ilişkilerde yakınlaşma sağlanması yer almaktadır. Ekonomik İşbirliği Teşkilatı, Avrasya'da küreselleşme ve bölgesel bütünleşme alanındaki boşluğu doldurmayı amaçlamaktadır.²³⁹

237 Vasyi Filipchuk ve Oleksandr Sushko, "The Single Economic Space: Geopolitical Project Behind The Economic Curtain", Ukrainian Monitor, Policy Papers, <http://foreignpolicy.org.ua/eng/papers/index.shtml?id=4941>, 12 Kasım 2006.

238 Gülden Ayman, Ülke Arıboğan, Beril Dedeoğlu, Uluslararası İlişkiler Sözlüğü, Der Yayınları, İstanbul, 1996, 169.

239 Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Dünyada Küreselleşme ve Bölgesel Entegrasyonlar (AT, NAFTA, PASİFİK) Ve Türkiye (AT, EFTA, KEİ, Türk Cumhuriyetleri, EKİT (ECO), İslam Ülkeleri) İlişkileri, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, Şubat 1995, <http://ekutup.dpt.gov.tr/kuresell/oik444.pdf>.

Harita – 12: Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'na Üye Ülkeler

Kaynak: Wikipedia, the free encyclopedia, www.wikipedia.org

1988 yılında “Güney ve Batı Asya Posta Birliği”, 1990 yılında “Sanayi ve Ticaret Odası” ve 1993 yılında da “İmar ve Kalkınma Bankası” oluşturulmuştur. Faaliyetlerini, Sanayi İşbirliği Komitesi, Ekonomi ve Altyapı İşbirliği Komitesi ve tarım, bilim, teknoloji uzmanlık komiteleri ile sürdürmektedir. Tüm ECO üyesi ülkeler, aynı zamanda İslam Konferansı Teşkilatı’nın da (OIC) üyesidirler; bir örgüt olarak ECO, 1995’ten bu yana OIC’de gözlemci statüsüne sahiptir.

ECO’nun statüsü ve bölgesel gücü artmaktadır. Ancak örgütün gelişimini engelleyen birçok iç ve dış faktörler bulunmaktadır. Herşeyden önce, üye ülkeler Örgütün öngördüğü türden bir altyapı ve kurumsal yapılardan noksandılar. Üyeler arasında görülen siyasi ve askeri – stratejik sorunlar, örgütün başarılı bir entegrasyon sürecini hayata geçirmesini ve kaynaklarını efektif bir şekilde kullanmalarını engellemektedir. Ortadoğu ve Orta Asya’daki artan Amerikan varlığı, İran merkezli bir örgüt olan ECO’nun işlevselliğini olumsuz etkilemektedir.

Herşeye rağmen ECO, Orta Asya ülke yönetimleri tarafından önemli bir kuruluş olarak görülmektedir. Özellikle bölge ülkelerine sağladığı yardımlar dikkate alındığında ECO, önemli bir “donör” kuruluşu olarak belirmektedir. Altyapı projeleri ve iletişim – ulaşım sağladığı yardımlar

yüzünden, bölge ülkeleri örgütün faaliyetlerini desteklemektedirler. Daha çok ekonomik ve teknolojik kalkınma amacını güden ECO'nun, bölgedeki diğer örgütler gibi siyasi – askeri bir hedefi bulunmamaktadır ki örgütün fonksiyonelliği de buradan kaynaklanmaktadır.

İran açısından bakıldığında, Tahran'ın ECO'yu stratejik değeri yüksek bir örgüt olarak algıladığı ortaya çıkmaktadır. Bilindiği gibi, hem Kafkasya (Ermenistan ve Azerbaycan) hem de daha yoğun biçimde Orta Asya ülkeleri, coğrafi olarak “kıta içinde kapalı konumlarını” aşmaları gereken öncelikli sorun olarak görmektedirler. Pratikte ise iki ana çıkış noktası göze çarpmaktadır: Rusya ve İran. Bu bakımdan İran'ın bölge ülkeleriyle ilişkilerinde ECO büyük bir avantaj sağlamaktadır. Bu örgüt çerçevesinde en azından ekonomik ilişkilerini kurumsal bir temele oturtabilen İran, yine bu örgüt şemsiyesi altında Amerikan müdahalesini aşabilmektedir. Apolitik niteliği belirgin olan bu örgüt, İran'la bölge ülkeleri arasında, ideolojik sorunların engellemesi olmadan, ticari ilişkileri katalize etmektedir.²⁴⁰

5. İslam Konferansı Teşkilatı (OIC)

İslam Konferansı Teşkilatı (OIC), dinsel ortaklık temeline dayanan siyasal ve ekonomik uluslararası örgüttür.²⁴¹ Suudi Arabistan'ın öncülüğünde 1926'dan itibaren sınırlı düzeyde sürmekte olan İslam dayanışma girişimleri, 1967 Arap-İsrail savaşından sonra meşru bir gerekçeye dayandırılmaya başlanmıştır. İslam ülkelerinin devlet başkanlarının katılacağı bir Zirve Konferansı tertiplenmesi fikri, İsrail işgali altında bulunan Kudüs'teki Al-Aksa Camii'nin 1969 yılı Ağustos ayında kundaklanmasına bir reaksiyon olarak, 1969 yılı Eylül ayında Fas'ın başkenti Rabat'ta yapılan ve 24 ülkenin katıldığı

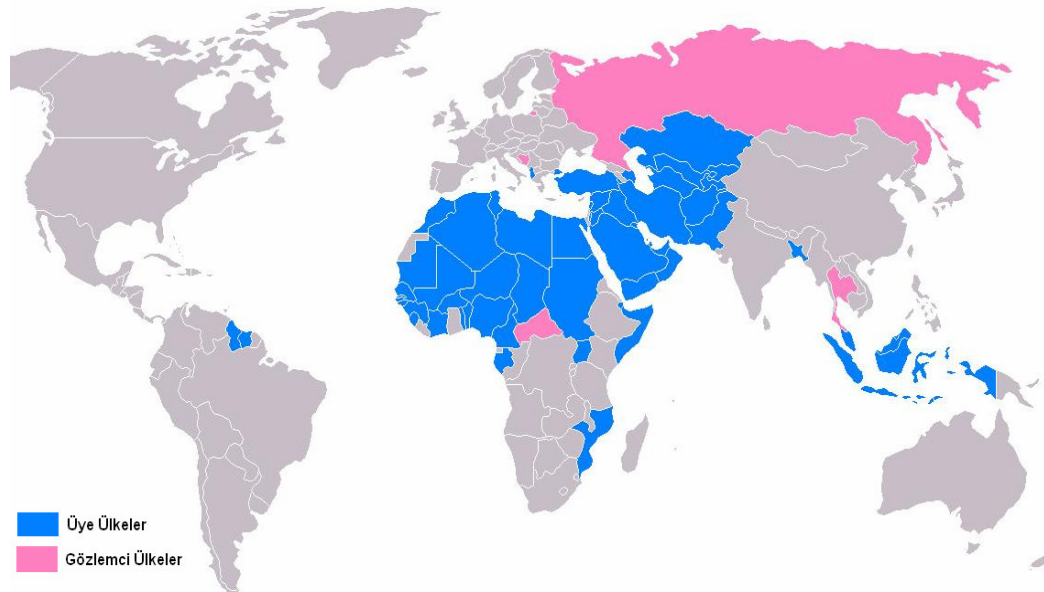
240 Atay Akdevelioğlu, “İran'ın Orta Asya, Afganistan Ve Azerbaycan Politikası”, Stradigma, Kasım 2003, Sayı:10, http://www.stradigma.com/turkce/kasim2003/makale_04.html, 12 Mayıs 2005.

241 Gülden Ayman, Ülke Arıboğan, Beril Dedeoğlu, Uluslararası İlişkiler Sözlüğü, Der Yayınları, İstanbul, 1996, 238.

Birinci İslam Zirve Konferansı ile gerçekleştirilmiş ve böylece İslam Konferansı Teşkilatının temelleri atılmıştır.²⁴²

İslam Konferansı Teşkilatı, günümüzde nüfusunun çoğunluğu Müslüman olan ülkelerin üye olduğu ve politik, ekonomik, kültürel ve sosyal konularla iştigal eden hükümetler-arası bir uluslararası kuruluş haline gelmiştir. Yakın zamana kadar Teşkilatın üye sayısı 45 iken, Arnavutluk ve eski Sovyetler Birliği cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını kazanmalarıyla birlikte bu sayı 57'ye yükselmiştir.

Harita – 13: İslam Konferansı Teşkilatı'na Üye Ülkeler

Kaynak: Wikipedia, the free encyclopedia, www.wikipedia.org

OIC'ye üye ülkeler Ortadoğu, Orta Asya, Kuzey, Batı ve Güney Afrika, Avrupa, Güneydoğu Asya, Hint Yarımadası ve Güney Amerika Birleşik Devletleri bölgelerine yayılmıştır. Teşkilatın üyeleri şunlardır: Afganistan, Arnavutluk, Azerbaycan, Bahreyn, Bangladeş, Benin, Burundi, Birleşik Arap Emirlikleri, Burkina Faso, Filistin Kurtuluş Örgütü, Cezayir, Çad, Comoros, Côte d'Ivoire, Cibuti, Endonezya, Fas, Gabon, Gambiya, Gine, Gine-Biseau, İran, Irak, Kamerun, Katar, Kazakistan, Kırgızistan, Kuveyt, Lübnan, Libya,

242 Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Dünyada Küreselleşme ve Bölgesel Entegrasyonlar (AT, NAFTA, PASİFİK) Ve Türkiye (AT, EFTA, KEİ, Türk Cumhuriyetleri, EKİT (ECO), İslam Ülkeleri) İlişkileri, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, Şubat 1995, <http://ekutup.dpt.gov.tr/kuresell/olk444.pdf>.

Malezya, Maldivler, Mali, Mısır, Moritanya, Mozambik, Nijer, Nijerya, Özbekistan, Pakistan, Suudi Arabistan, Senegal, Sierra Leone, Somali, Sudan, Surinam, Suriye, Tacikistan, Tunus, Türkiye, Togo, Türkmenistan, Uganda, Umman, Ürdün, Yemen. Gözlemci statüsüne sahip ülkeler ise Bosna Hersek, Orta Afrika Cumhuriyeti, Rusya, Tayland ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'dir. ECO, Afrika Birliği, Arap Ülkeleri Ligi, Bağlantısızlar Hareketi ve Birleşmiş Milletler gibi uluslararası kuruluşların da gözlemci statüsü bulunmaktadır.

Genel Sekreterliği Cidde'de bulunan Teşkilatın, 20'ye yakın bağlı ve yan ihtisas kuruluşu bulunmaktadır. İdare merkezi Cidde'de bulunan İslam Kalkınma Bankası da Teşkilat tarafından kurulmuş, ancak idari yapısı ve kaynakları itibarıyla bağımsız bir uluslararası finans kuruluşu olarak faaliyet göstermektedir. Teşkilatın yan organlarından olan İslam Ülkeleri İstatistik, Ekonomik ve Sosyal Araştırma Eğitim Merkezi (SESRTIC) Ankara'da, İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA) ise İstanbul'da bulunmaktadır.²⁴³

Teşkilatın en yüksek karar organı üç yılda bir yapılan ve üye devletlerin başkanlarının katıldığı İslam Zirve Konferansları'dır. Her yıl genellikle Mart aylarında yapılmakta olan İslam Dışişleri Bakanları Konferansları ise, Zirve tarafından belirlenen stratejiler doğrultusunda uygulamaya yönelik kararlar alabilmektedir. Böylece, Genel Sekreterliğin ve yan organların bütçelerini onaylayan Zirveden sonra en önemli karar organı durumundadır.

OIC'ye katılmak için istekli olan ülkelerin başında Rusya, Hindistan ve Filipinler gelmektedir. Ağırlıklı olarak Hristiyan nüfusun yaşadığı Filipinler'in üyelik talebi de (ülke nüfusunun % 5'i Müslüman), ülkedeki Müslüman azınlık gruplar tarafından haklı olarak engellenmiştir.²⁴⁴ Rusya 2005'ten itibaren gözlemci olarak teşkilata katılırken, Hindistan'ın üyeliği bazı teşkilat üyeleri tarafından engellenmektedir. Bilindiği gibi Hindistan, Müslüman nüfusa sahip

243 Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Dünyada Küreselleşme...

244 Metro Broadcast Corp, "Filipino Muslims oppose Manila's bid to join OIC", www.metroradio.com.hk, 24 Mayıs 2006.

dünyadaki ikinci büyük ülkedir ve bundan dolayı OIC'ye gözlemci olarak katılmak için çaba göstermektedir. Hindistan'ın adaylığı bazı üyeler (özellikle Suudi Arabistan) tarafından desteklenmesine karşın, Pakistan gibi OIC'nın bazı nüfuzlu üyeleri Hindistan'ın teşkilata üyeliğini sürekli engellemektedir. Pakistan yönetimi, Hindistan'da 175 milyon civarında Müslüman nüfusun yaşamasına rağmen, ülkenin toplam nüfusunun ancak % 10'una tekabül etmektedir.

Hindistan'ın OIC'ye olan ilgisinin bir diğer nedeni de Keşmir Sorunu'dur. İslam Konferansı Teşkilatı, Pakistan'ın Keşmir bölgesinin tamamı üzerindeki hak iddialarını desteklemektedir.²⁴⁵ Buna cevap olarak Hindistan, Arap dünyasına verdiği desteği azaltmış ve İsrail ile 1992'de diplomatik ilişkiler tesis etmiştir.²⁴⁶ OIC'nin 2001'de, Hindistan'ın Jammu ve Keşmir eyaletlerindeki Müslüman nüfusa yönelik insan hakları ihlallerini sert bir dille eleştirmesinden sonra, OIC ile Yeni Delhi arasındaki ilişkiler bozulmuştur.

6. Türk İşbirliği (TC) ve Hazar İşbirliği (CC)

1992'de Türkiye'nin inisiyatifıyla oluşturulan Türk İşbirliği (Turk Cooperation, TC), eski Sovyet cumhuriyetleri olan Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan ve Özbekistan'ı kapsamaktadır. Türk İşbirliği girişimi, özellikle eski Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel tarafından teşvik edilmiştir. Bu girişimin amacı, Sovyetler Birliği döneminde hiçbir bağın kurulamadığı yeni kardeş cumhuriyetler ile sağlam ve düzenli işbirliğinin geliştirilmesi olmuştur. Türk İşbirliği'nin temelinde, Türkiye ve Orta Asya ülkeleri arasındaki dil, din, tarih ve kültürel benzerliklerin ortak menfaatler doğrultusunda ön plana çıkartılması ve uzun vadede kurumsallaştırılması yatmaktadır. Bu doğrultuda 1990'lardan günümüze kadar, Türkçe konuşan ülkelerin Devlet Başkanları düzeyinde Kurultaylar, zirveler, toplantılar, kültürel etkinlikler düzenlenmektedir. Şimdilik, Türkiye ve Türkçe konuşan beş

245 P.S. Suryanarayana, "OIC supports Pakistan on Kashmir", The Hindu, Saturday, 18 Ekim 2003, www.hinduonnet.com, 12 Aralık 2006.

246 G. Parthasarathy, "Just NAM-sake relevance", The Pioneer, www.dailypioneer.com, 17 Aralık 2006.

cumhuriyet arasındaki siyasi ve ekonomik projelerin hayata geçirilmesi, bölge dışı güçlerin katılımı olmadan zor görünmektedir.

Türkiye'nin 1990'ların başlarında Orta Asya ülkeleriyle ve Karadeniz bölgesinde geliştirmeye çalıştığı işbirliği girişimleri, İran'ın da dış politikasında bölge üzerine daha fazla odaklanmaya sevk etmiştir. Bu bağlamda Tahran'ın en büyük başarısı, Türkiye'yi dışlayan bir girişim olarak Hazar İşbirliği'ne öncülük etmesi olmuştur. İran'ın güdümündeki Hazar Denizi Kıyı Ülkeleri Örgütü (Organization for the Caspian Littoral States), 1992'de Azerbaycan, İran, Kazakistan ve Türkmenistan tarafından onaylanmıştır. Söz konusu örgütün Tahran'daki Zirvesi'ne Rusya'nın Tahran Büyükelçisi de katılmıştır. 1997'de Hazar Denizi kıyı ülkelerinin Dışişleri Bakanlarının Aşkabat'ta yapılan toplantısında, İran iki önemli başarıya imza atmıştır. Bunlardan ilki, Hazar Denizi'nin statüsüne ilişkin yeni hukuki rejimin ancak beş ülkenin onayıyla değiştirilebileceğidir. İkincisi ise, Rusya, Türkmenistan ve İran arasında ortak doğal gaz ve petrol arama ve üretim şirketinin kurulmasıdır.²⁴⁷

Öte yandan bu girişimin en önemli iki hedefi bulunmaktadır; (1) Türk İşbirliği girişimiyle Orta Asya'da ve Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü ekseninde bölgede nüfuzunu güçlendiren Türkiye'ye karşı bir denge unsuru olmak, ve (2) Hazar Denizi'nin paylaşımı konusunda kıyı ülkelerinin çözüm arayışları için bir platform sağlamak. Ancak kısa sürede, Hazar Denizi'nin kıyı ülkeler arasında paylaşımı konusunda İran'ın kaybeden taraf olduğu ortaya çıkmıştır. Günümüzde ise Hazar İşbirliği'nin fiilen varlığı sona ermiş bulunmaktadır.

Yukarıda kısaca özetlenen Türk İşbirliği ve Hazar İşbirliği girişimleri, daha geniş tahlilde, Orta Asya ve Kafkasya bölgesinde süregiden Tahran ve Ankara arasındaki nüfuz mücadelesini kısmen de olsa açıklamaktadır. 1990'lı yıllarda bölgede Ankara ile Tahran'ın nüfuz alanı kurmak için rekabet halinde olduklarına ilişkin genel bir kanı yaygınlık kazanmıştır. Batı bakışlı bu kanı, Türkiye'nin laik-demokratik Müslüman bir ülke modelini sunduğu, buna karşılık İran'ın bölge ülkelerine devrim ihracının peşinde olduğu inancına

247 Rahaman Ghahremanpour, "Iran's Castling", *Heartland Eurasian Review of Geopolitics (Unveiling Iran)*, No.4, 2005, 75.

dayanıyordu. Akademik çevrelerde sıkça kullanılan “Yeni Büyük Oyun” olgusunu, İran ve Türkiye'nin başlattıklarına dair görüşlerin, iki ülkenin yeterli kaynak ve araçlara sahip olmaması nedeniyle, gerçekçi olmadığı kısa sürede anlaşılmıştır. Bunun yerine aktörleri ABD ile Rusya olan farklı bir senaryo gündeme gelmiştir. Bu oyunda, Türkiye Washington'ın yanında yer alırken, İran bölgesel gelişmelerde Rusya'yla işbirliği içinde hareket etmeyi seçmiştir. Dolayısıyla, Rusya'yla kurulan stratejik işbirliği İran'ın bölgeye yönelik politikasında önemli bir unsur haline gelmiştir. ABD'nin bölgede İran'ın etkinliğini sınırlamak için özel çaba harcadığı aşikardır. O kadar ki, Ocak 1992'de ABD Dışişleri Bakanı James Baker'ın Orta Asya ziyareti sırasında yeni rejimlere İran'la ilişkilerini geliştirmemeleri yolunda uyarıda bulunulmuştur.²⁴⁸

İran'ın bölgesel entegrasyon çabasının sürekli engellendiğini ve işbirliği projelerinden yalıtılmışlığını dikkate alırsak, Tahran'ın Hazar konusundaki politikasının başarılı olduğunu iddia edebiliriz. İran'ın ABD'yle olumsuz ilişkisinin görece en az etkili olduğu sorun Hazar'dır. İran diplomasisi, aktif girişimleriyle Hazar sorununa Washington'un doğrudan müdahil olmasını en azından şimdilik engellemiş gözüküyor. Kıyıdaş ülkeler açısından herhangi bir pozitif ilerleme sağlamamış olsa bile, Hazar İşbirliği örneği, İran yönetiminin bölgesel dinamikleri harekete geçirme kapasitesinin düzeyini göstermesi açısından önemli sayılmalıdır.

C. Orta Asya'daki Bütünleşme Hareketlerini Etkileyen Faktörler

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Orta Asya bölgesi potansiyel çatışma ve kriz alanı olarak görülmeye başlanmıştır. Dış güvenliklerini kendi imkanlarıyla sağlayamayan bazı Orta Asya ülkeleri, bölgesel ve bölgedışı aktörlerin çatışan çıkarları arasında denge politikasını izlemek zorunda kalmışlardır. Bölge ülkeleri sadece bugünün acil güvenlik ihtiyaçlarını gidermek için değil, orta ve uzun vadede ortaya çıkabilecek potansiyel

²⁴⁸ Shireen T. Hunter, "Iran's Pragmatic Regional Policy", *Journal of International Affairs*, Vol. LVI, No. 2 (Spring 2003), 134.

tehditlere karşı durabilmek için de bir altyapı hazırlamak, dolayısıyla bölgesel entegrasyon ve işbirliği çabalarını artırmak mecburiyetindedir. Ayrıca, bölge ülkelerinde ortaya çıkabilecek iç istikrarsızlıklar, radikal dini gruplar, terörizm, uyuşturucu trafiği gibi tehditlere karşı koyabilmek için de bölgesel işbirliğinin kaçınılmaz olduğu görünmektedir. Bölge devletleri, aralarında bulunan çeşitli siyasi, ekonomik, etnik, su ve sınır sorunlarını sadece bütünleşme yoluyla ve ortak bölgesel “kimlik” bilinciyle aşabileceklerini kabul etmelidirler.

Bilindiği gibi, geçen yüzyıl boyunca Sovyet yönetiminin öncelikli stratejik hedefi, Orta Asya bölgesini Türkiye, İran, Hindistan ve Çin gibi Avrasya’nın en önemli kültür havzalarından ve siyasi – ekonomik güç merkezlerinden tecrit etmek olmuştur. Nitekim Rus terminolojisinde Orta Asya (Srednaya Aziya) kavramı bir “sınır” terimi veya “biz” ve “öteki”lerin bulunduğu bir “tecrit alanı” olarak kullanılmıştır. Tarihsel bağlamda Orta Asya bölgesi, Büyük Selçuklu İmparatorluğundan sonra başarılı bir bölgesel entegrasyon ve uzlaşının gerçekleştiği bir birliktelik ve barışa tanık ol(a)mamıştır. Günümüzdeki Rusya’nın doğal siyasi – ekonomik hinterlandını teşkil eden Orta Asya’nın “parçalı” sosyo-kültürel ve etnik yapısı, coğrafi yakınlıklarına rağmen, bölge ülkelerinin kendilerine özgü alt sistemlerle yakınlaşmasını zorlaştırmaktadır.²⁴⁹

Orta Asya’da bölgesel entegrasyon çabalarını ve bütünleşme hareketlerini olumsuz etkileyen faktörlerin başlıcaları şunlardır:

1. her ülkenin toprak bütünlüğü ve devlet egemenliğine öncelik verilmesi;
2. bölge ülkelerinin farklı ulus devlet inşa sürecine ve kalkınma politikasına sahip olması;
3. eski Sovyet mirasının siyasi, ekonomik ve sosyo – kültürel etkileri;
4. teritoryal ihtilaflar ve sınır sorunları;
5. farklı tehdit algılamaları ve güvenlik ihtiyaçları;
6. bölge ülkeleri arasında derinleşen sosyo-ekonomik dengesizlik,
7. bölgesel liderlik mücadelesi (Özbekistan ve Kazakistan arasında);

249 Şatlık Amanov, “Şanghay İşbirliği Örgütü: Orta Asya’ya Yeni bir Demirperde mi İniyor?”, Stradigma – Vizyon Çalışmaları (Aylık Strateji ve Analiz e-dergisi), Sayı 11, Aralık 2003.

8. bölgenin coğrafi olarak kapalı olması;
9. ulaşım ve haberleşme altyapısının yetersizliği;
10. işbirliğini kuracak gücün olmayışı.

Kazakistan, Özbekistan ve Kırgızistan arasında 1994 yılında imzalanan anlaşma, Orta Asya'da oluşturulan ekonomik birliğin temelini atmıştır. Bu anlaşma, bölgedeki entegrasyon hareketleri için önemli bir gelişme sayılmalıdır. Hali hazırda Orta Asya bölgesini de içine alan (Türkmenistan hariç) bütünleşme hareketlerinden en iddialı olanı Şanghay İşbirliği Örgütü'dür. Bu örgüt bölgesel güvenliği tehdit eden unsurlar ile entegrasyon hareketleri arasındaki bağlantıyı göstermesi açısından önem taşımaktadır.

Daha önce de belirttiğimiz gibi Orta Asya, Çin jeopolitiği açısından son derece önem arz etmektedir. Birçok asgari müşterek noktalara sahip bulunan iki bölgeden biri, yani Doğu Türkistan (Sincan) Çin sınırları içerisindedir ve burada siyasi bağımsızlık talebinde bulunan hareketler Çin tarafından toprak bütünlüğüne yönelik bir tehdit olarak algılanmaktadır. Ayrıca yapay sınırların zorladığı ve kısmen sosyo-kültürel dinamikler bağlamında açıklanabilecek etnik, dini ve teritoryal çatışma ve istikrarsızlıklar Orta Asya bölgesinin en temel gerçeği olmanın ötesinde, bölgede hayati çıkarları olan diğer güçleri de ilgilendiren bir husustur. Hatta bu tür sorunların, bölge ülkelerinin gayr-i ihtiyari de olsa bir araya gelmelerini sağlayarak entegrasyon çabalarının desteklenmesindeki en önemli etkenlerinden biri olduğu söylenebilir.

Tablo – 27: Orta Asya'da Bölgesel İhtilaflar Listesi

Ülke	Sorun	Tanım	Durum
Afganistan	İç istikrarsızlık	Koalisyon güçleri – yerel güçler	Faal
Kazakistan	Vostoçni	Etnik Rus ayrılıkçılığı	Potansiyel
	Doğu sınırı	Sincan'daki Uygurları destekleyen gruplar	Faal
	Güney sınırı	Özbekistan'la gerilim	Faal
Kırgızistan	Batken	Sürekli gerilla hareketleri	Potansiyel
	Lailek	Fergana - Özbekistan'la gerilim	Faal
Tacikistan	İç savaş	Hükümet – muhalefet güçleri	Ateşkes
	Hucand	Özbekistan'la gerilim	Faal
	Gorno-Badahşah	İsmaililer'in ayrılıkçı hareketi	Potansiyel
Özbekistan	Sınır sorunları	Komşu devletler ile sorunlar	Faal
Çin	Doğu Türkistan	Bağımsızlık hareketleri	Potansiyel

Kaynak: Stradigma, Aralık 2003.

Bölgedeki etnik ve teritoryal ihtilaflar, güvenliği en çok tehdit eden problemlerden birini oluşturmaktadır. Özbekistan, Tacikistan ve Kırgızistan'da etnik sorunlar hala potansiyel tehdit olmaya devam etmektedir. Yine bölgede devam eden üç önemli çatışma alanı bulunmaktadır: *Tacikistan'da* potansiyel iç çatışma ve köklü uyuşturucu ticareti, *Afganistan'daki* süregiden istikrarsızlık ve *Özbekistan'da* "köktendincilik" korkusu.²⁵⁰

1990'lı yıllar boyunca Orta Asya ülkeleri, sahip oldukları coğrafi – jeopolitik konumları, demografik ve sosyo – kültürel konumları dolayısıyla farklı askeri – güvenlik stratejileri izlemeye çalışmışlardır. Ancak 2006 yılına gelindiğinde askeri – güvenlik alanında Türkmenistan dışında bütün Orta Asya ülkelerinin Rusya ile yakın işbirliğini yeğledikleri görülüyor. Bölgedeki etkinliğini Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü şemsiyesi altında kurmaya çalışan Rusya, askeri ve güvenlik alanında daha sıkı bir bütünleşmeyi hayata geçirmeyi planlamaktadır. Bunun yanı sıra ABD, halen Kırgızistan'da hava üssü bulunduruyor, Tacikistan ile Afganistan üzerindeki askeri işbirliğini sürdürüyor. Bugün bölge ülkeleriyle geliştirdikleri güvenlik ilişkileri nedeniyle Rusya ve ABD'nin önümüzdeki yıllarda, Orta Asya'da bölgesel güvenliğin sağlanması konusunda belirleyici rol oynamaya devam edeceği görülmektedir.²⁵¹

Kırgızistan, Kazakistan ve Özbekistan yönetimleri bölgesel işbirliğini ve bütünleşmeyi zorunlu görmektedir. Adı geçen ülkeler, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bölgesel düzeyde bir dizi girişimlerde bulunmuşlardır. Bunun ilk örneği, 1994 yılı Ocak ayında, bu üç ülkenin hükümet başkanları tarafından imzalanan Almatı deklarasyonu olmuştur. Bu deklarasyona göre, bu üç ülke arasında sermaye, mal ve işgücü serbestçe dolaşacak, ayrıca fiyatlar, vergiler, krediler alanında ortak projeler üretilecektir. Aynı yılın Temmuz ayında Özbekistan, Kazakistan ve Kırgızistan parlamentoları arasında oluşturulan bir Konsey, yukarıda belirtilen işbirliği alanlarında karar almaya yetkili kılınmıştır. Böylece Orta Asya Birliğinin temelleri atılmıştır. Orta

250 Kenley Butler, "Internal Conflicts and Security Concerns in Central Asia and Afghanistan", Special Section: Terrorist Attacks on America, Monterey Institute of International Studies, <http://cns.miis.edu>.

Asya Türk cumhuriyetleri, kendi aralarında bölgesel işbirliğinin yanında, komşu ülkelerle yakın siyasi ve ekonomik ilişkiler tesis etme çabasıındadırlar. Türkiye, İran ve Çin gibi bölge ülkeleri ile, bağımsızlıktan sonra kurulan ilişkiler, günümüzde oldukça ilerlemiştir. Orta Asya Cumhuriyetleri, Türkiye'nin de çabasıyla Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'na (ECO) üye olmuşlardır. 1997 yılında, Rusya, Çin, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan arasında Şanghay Beşlisi adı ile bir örgüt kurulmuş; 2001'de Özbekistan'ın katılımıyla, örgütün adı, Şanghay İşbirliği Örgütü'ne dönüşmüştür. Bölgesel düzeyde siyasi işbirliğini geliştirmeyi amaçlayan bu örgütün temel ilgi alanı, bölgedeki rejimlerin tehlike olarak gördükleri illegal örgütlenmelerle mücadele etmek, tedhiş ve terör eylemlerine karşı kolektif hareket etmektir. Öte yandan, Orta Asya cumhuriyetlerinin ABD ve Avrupa ülkeleriyle yakın siyasi ve ekonomik ilişkileri artarak devam etmektedir.²⁵²

Öte yandan Türkmenistan dışındaki Orta Asya ülkelerinin, özellikle de Özbekistan'nın bölgesel entegrasyonlar ve ittifak ilişkileri konusunda genellikle “tutarsız” ve çok değişken bir dış politika izlediğini iddia etmek mümkündür. Bunun nedenleri, kısmen, bölge ülkeleri arasındaki güçler dengesi ve liderlik mücadelesiyle açıklanabilir. 1990'lı yıllarda Orta Asya devletleri arasında sınır sorunları başta olmak üzere birçok konu sürtüşmelere sebep olmuş, bölgede liderlik yarışı yaşanmıştır. Tarihi, demografik ve jeopolitik faktörlerden dolayı bölgenin lideri olma potansiyeline sahip olan Özbekistan, ekonomik güç bakımından bölgenin diğer potansiyel lideri Kazakistan'ın biraz gerisinde kalmaktadır. Bu zaafını aşmaya çalışan Özbekistan, devletin hakim olduğu bir ekonomik modeli benimsemiştir. Bağımsızlığını pekiştirmek amacıyla Rusya'dan mümkün olduğunca uzaklaşmaya çalışan Özbekistan, Rusya ile ekonomik bağlarını da olabildiğince koparmaya, dış ticaretinde ise Batı'yla olan ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır. Ancak, Taşkent'in ekonomi politikasındaki yaklaşımları, sadece Rusya'ya karşı değil, Orta Asya'nın diğer ülkelerine

251 Anar Somuncuoğlu, Orta Asya'da Birliğin Engelleri, www.tacmahal.org, 06 Mayıs 2006.

252 İrfan Kaya Ülger, “SSCB Sonrası...”

karşı da Özbekistan'ın güvensizliğinin had safhada olduğunu gösteriyordu.²⁵³ Diğer taraftan Kazakistan, Orta Asya devletleriyle kurulan örgütler çerçevesinde, bütünleşmeyi amaçlamaktan çok, bu örgütleri çeşitli alternatiflere sahip olduğunu gösterebilmek için Rusya'ya karşı bir koz olarak kullanmıştır. Ancak, Astana yönetimi çoğunlukla Rusya'nın inisiyatifindeki bütünleşme hareketlerinin en tutarlı takipçisi olmuştur. Ekonomik, demografik ve askeri bakımdan daha güçsüz durumdaki Tacikistan ve Kırgızistan'ın ise, Özbekistan veya Kazakistan'ın etkisi altında kalmaktan sakındıkları söylenebilir.²⁵⁴

Tanınmış bölge uzmanlarından Parrot'a göre, günümüzde Orta Asya ve Kafkasya bölgesindeki (özellikle küçük) ülkelerin güvenliğini ve istikrarını tek başına garanti edebilecek bölgesel bir güç bulunmamaktadır. Bölgede, ayrıca, güçlü bölgesel güvenlik yapılanmasına olanak veren devletler – arası bir örgütlenme de mevcut değildir. Bu görevi NATO veya AGİT'in üstlenebileceğini söylemek de fazla iyimserlik olur. Bölgesel güvenliği sağlayacak bir yapının, küresel ve bölgesel aktörleri (ABD, Türkiye, Çin, Rusya, Pakistan, İran) kapsayan ve çoktarafli işbirliğine dayanan bir model ile sağlanabileceği söylenebilir.²⁵⁵

Barış ve istikrarın egemen olduğu müreffeh bir Orta Asya için bölgesel işbirliği ve entegrasyonların kaçınılmaz olduğu şüphesizdir. Ne var ki, bu tür girişimler, karşılıklı çıkarlara saygı, ekonomik kârlılık ve ülkelerarası piyasa mekanizmalarının uyumluluğu gibi bazı koşulların sağlanmasıyla başarıya ulaşabilir. Günümüzde Orta Asya bölgesini de içine alan entegrasyon ve işbirliği mekanizmalarının söz konusu koşulları sağladığını söylemek oldukça zordur. Yani GUUAM, Kolektif Güvenlik Anlaşması veya BDT Gümrük Birliği

253 Her ne kadar bazı uzmanlar bütünleşme için gerekli ekonomik şartların bulunmadığını ifade etseler de, Orta Asya devletlerinin işbirliği yapabilecekleri konularda bile tek başına hareket etmeye meylettikleri görülmüştür. Aralarındaki güvensizlik o kadar fazlaydı ki, mesela enerji kaynakları ve buğday ihracatçısı bir komşuya (üstelik bu komşu tarih, köken, din ve dil açısından kardeştir) sahip olan Özbekistan, enerji kaynakları ve buğday gibi stratejik ürünlerde kendi kendine yeterliliği sağlayabilmek için pamuk sektöründen yıllarca kaynak aktarmış, bölgenin etkili sanayi gücü olabilmek adına kırsal kesimin bugünkü geriliğe zemin hazırlayan sosyo-ekonomik problemlerle boğuşmasına sebep olmuştur. Daha fazla bilgi için bkz.: Anar Somuncuoğlu, "Rusya'dan Orta Asya Birliği'ne darbe", TUSAM, www.tusam.net, 20 Haziran 2006.

254 Anar Somuncuoğlu, a.g.m.

255 Stuart Parrott, "Central Asia: The Future Requires A Multilateral Security System", London, 20 November 1997, RFE/RL, <http://www.rferl.org/index.html>.

gibi yapılar tamamen suni, ekonomik açıdan sağlam temellere dayanmayan ve aşırı bir şekilde politize olmuş kuruluşlar görünümünü yansıtmaktadır.

Söz konusu ülkelerarası kuruluşların faaliyetlerinin objektif bir değerlendirmesinin yapılmadığı da bir gerçektir. Bu kuruluşların çoğu geçici amaçlara hizmet etmekte ve 1990'lı yıllarda köklü değişikliğe uğrayan bölgesel jeopolitik gerçekleri de yansıtmamaktadır. Üye ülkelerin farklı siyasi, ekonomik ve sosyo-kültürel yapılara sahip oluşu, başarılı ve bütüncül entegrasyon çabalarını engellemektedir. Ayrıca, Orta Asya bölge ülkeleri bizzatihi bir "taraf" olarak değil, aksine "stratejik değeri yüksek bir siyasi alan" olarak algılanmaktadır. Bu tür algılamaların, bölge ülkelerinin çıkarlarından daha ziyade hegemonik güç merkezlerinin çıkarlarına hizmet ettiği söylenebilir. Nitekim Orta Asya bölgesi, hem Rusya hem de Çin jeopolitiği açısından son derece önemli bir "ara" bölge olarak değerlendirilmektedir.

Bölgedeki bütünleşme hareketlerinin merkezine oturtulan "tehdit" algılamalarındaki "seçiciliğin" de yeniden kritiğe tabi tutulması gerekmektedir. Tehdit algılamalarının içerisinde "İslami fundamentalizm", terörle mücadele ve güvenlik konularının başta geldiğini görüyoruz. Halbuki bölgenin en önemli sorunları arasında bunlardan daha öncelikli olarak yoksulluk, çevre kirliliği (Aral Gölü ve Fergana Vadisi başta olmak üzere), her türlü uyuşturucu kaçakçılığı, sağlık ve eğitim konuları yer almaktadır. Kaldı ki bu sorunlar, aynı zamanda, terörizmin ve ayrılıkçı hareketlerin de bir nevi kaynağını teşkil etmektedir.²⁵⁶

256 Şatlık Amanov, "Şanghay İşbirliği Örgütü ...

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ABD’NİN ORTA ASYA POLİTİKASININ KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ: FIRSATLAR, SORUNLAR VE ELEŞTİRİSİ

I. ABD’nin Orta Asya ve Ortadoğu Politikalarının Tarihsel Karakteristiği ve Güncel Anlamı Üzerine Genel Tespitler

Amerikan dış politikasında Ortadoğu bölgesi kadar yeniden tanımlanmaya ve sürekli gözden geçirilmeye ihtiyaç duyulduğuna inanılan bir başka bölge göstermek mümkün değildir ve burası aynı zamanda 21. yüzyıl Amerikan ulusal çıkarları açısından hayati öneme sahip bir bölge olarak algılanmaktadır.¹ Ortadoğu bölgesi bağlamında açıkça tanımlanmış temel Amerikan çıkarları, Washington’daki akademik çevreler tarafından, hem Orta Asya, hem de Rusya ve Çin’e karşı izlenecek politikaların oluşturulmasının bir önşartı olarak değerlendirilmektedir.

Ortadoğu dünyanın sayılı istikrarsız bölgelerinden biridir. Bölge stratejik konumu, sahip olduğu doğal kaynaklar ve bölge ülkelerinin kırılgan siyasi, toplumsal ve kültürel yapısı gibi nedenlerden dolayı sürekli çatışma, istikrarsızlık ve güç oyunları kavramlarıyla anılmaktadır. Soğuk Savaş döneminde yaşanan Arap-İsrail savaşları, İran-İrak Savaşı, bölge dışı devletlerin sürekli doğrudan veya dolaylı müdahaleleri, Irak’ın 1990’da Kuveyt’i işgali, Körfez Savaşı ve yakın dönem itibariyle Afganistan ve Irak’ın işgali bunun en açık örnekleridir.

Ortadoğu bölgesinde istikrarsızlığı hazırlayan birçok neden vardır. Aslında bu nedenler yakından incelendiğinde, Ortadoğu ve Orta Asya bölgeleri arasında büyük bir benzerliğin bulunduğu görülecektir. Bölgesel güvenliği tehdit unsurların başında etnik, kültürel ve sosyo – ekonomik yapı gelmektedir. Suni haritalar, heterojen etnik, kültürel ve dini yapı, kabilecilik, ulus-devlet inşa sürecindeki başarısızlıklar, zengin hidrokarbon (petrol ve

1 Paul B. Henze, S. Enders Wimbush, "American Middle East Policy The Need For New Thinking", CENTRAL ASIA, No. 2 (8) 1997, http://www.ca-c.org/dataeng/st_05_henze.shtml, 20 Ekim 2001.

doğalgaz) kaynaklarından elde edilen gelirin toplumsal katmanlara adil yansıtılmaması, gelir adaletsizliği,² ekolojik sorunlar, su kıtlığı, demokratik ve sivil toplum kuruluşlarının zayıflığı bölgede istikrarsızlığı hazırlayan önemli faktörlerdir.

Ortadoğu bölgesi çoğu insan için öncelikle zengin petrol kaynaklarıyla özdeşleşmiş durumdadır. Günümüzde Orta Asya bölgesi, özellikle de Hazar Havzası'na ilişkin benzer bir algılamının yaygınlık kazandığını söylemek mümkündür. Petrolün [ve doğal gazın] bölge içindeki varlığı, Ortadoğu ve Orta Asya hakkında yapılacak her türlü değerlendirmede göz önünde bulundurulması gereken en önemli faktörlerden biridir. Doğal zenginliklerin yanı sıra bölgenin sosyo – ekonomik yapısı da, güvenlik algılamalarında belirleyici rol oynamaktadır. Petrol ve ekonomik yapı, bölgenin ülkeler bazındaki güvenlik algılamalarını şekillendirmektedir. Ortadoğu bölgesinde istikrarsız ve kırılgan yönetimlerin oluşmasında petrol önemli bir etkidir. Ahmet Davutoğlu'na göre; “Petrolün uluslararası ekonomi-politik güçler açısından taşıdığı hayati önem bu doğal kaynağa dayalı bir stratejik planlamanın geliştirilmesini zorunlu kılmıştır. Öyle ki, petrol uluslararası politikanın modern dönemdeki iki önemli çatışma alanı olan jeopolitik ve ekonomipolitiğin kesişim alanında son derece belirleyici bir rol oynamaya başlamıştır. Daha önce çorak ve önemsiz alanlar olarak görülen coğrafi alanlar petrolün bulunmasından sonra klasik jeopolitik yaklaşımları dönüştüren merkezi bir jeostratejik önem kazanmışlardır. Bu yeni jeostratejik önem, petrolün ekonomi-politik güç rekabeti içindeki rolünün olağanüstü bir tırmanış göstermesi ile birlikte uluslar arası ilişkiler arenasının temel parametrelerinden birisi olmuştur”.³

Açıkça görülmektedir ki dış güçler özellikle Amerika Birleşik Devletleri Ortadoğu ve son tahlilde Orta Asya'yı kesinlikle ihmal edilmemesi ve devamlı kontrol altında tutulması gereken bir bölge olarak görmektedirler. Washington

2 Ekonomik eşitsizlikler Orta Asya ve Kafkasya'da olduğu gibi Ortadoğu'da da insanları yasadışı faaliyetlere yöneltmektedir. Silah, uyuşturucu kaçakçılığı ve yolsuzluk bölge genelinde her geçen gün yayılmakta ve bu da dolaylı olarak güvenliği tehdit ederek, yasal olmayan grupların gücünü artırmaktadır.

3 Ahmet DAVUTOĞLU, (2001) Stratejik Derinlik - Türkiye'nin Uluslararası Konumu, Küre Yayınları, İstanbul, 333.

yönetimi, 11 Eylül olayları sonrasında devam eden “karışık” ortamda Irak’a yaptığı askeri hareketle petrolün önemini bir kez daha vurgulamıştır.

Bölgeyi istikrarsızlaştıran bir diğer faktör İran’la (Amerikan karşıtlığı, terörizme verdiği destek, nükleer kriz v.s.) bağlantıdır. İran’ın uranyum zenginleştirme programını geliştirmedeki başarısının, alan itibarıyla sınırlı bir kazanım olsa da ciddi bölgesel ve uluslararası etkilere yol açacağı aşikârdır. İran’la yaşanan nükleer krizin, Orta Asya bölgesi bağlamında da doğrudan etkileri olacaktır. Burada şunu da belirtmek gerekir ki, İran yönetimi uluslararası topluma meydan okuyarak nükleer bir programın yürütülmesi konusunda tamamıyla yekvücut olmuş değildir ve şayet Washington yönetimi çatışmacı olmayan bir politika uygulanmasında samimi görünürse bir anlaşma zemini bulunmasını isteyenler etkili olabileceklerdir. İran’la nükleer krizin ne kadar çabuk çözümleneceği, özellikle nükleer güce sahip bir İran’a müsaade etmeyeceğini açıklamış olan İsrail için de önemlidir.

Bu bağlamda, bölgede istikrarsızlığı hazırlayan nedenlerin arasında Arap-İsrail çatışması da önemli bir yer tutmaktadır. Washington’daki yönetimlerin Ortadoğu’ya yaklaşımlarında, genellikle “büyütülmüş” bir İsrail fenomeni egemendir⁴ ve İsrail’i (dolayısıyla Amerikan çıkarlarını da) tehdit eden bölgenin diğer aktörleri, gerçekte olduklarından birkaç kat daha fazla “şişirilmiş”⁵ gösterilmektedir. İsrail yarım yüzyıldır güvenliğini sağlama konusunda ABD’nin güvencesi altındadır. Ortadoğu’da bu durum merkezi problemi oluşturmaktadır ve bu problemten dolayı bölgede birçok savaş çıkmış, terörist ve gerilla grupları oluşmuş ve bölgeyi daha da istikrarsız hale getirmiştir.

4 Aslında Ortadoğu’daki olayların kırılma noktası Filistin-İsrail sorunu ve bu çerçevede cereyan eden terör faaliyetleridir. ABD’nin Ortadoğu’da bilinen çıkarları çerçevesinde İsrail’in güvenliğini sağlama, en büyük hedeflerinden birisidir. Bu noktada İsrail ile Washington yönetiminin tehdit algılamasında bir benzeşme söz konusudur. Bu da ABD’nin Ortadoğu’da İsrail’e tehdit olan rejimlere dokunacağı anlamına geliyor. Bush yönetiminde Yahudi asıllı etkin isimlerin çokluğu ve Yahudi lobisinin bu yönetimde etkinliği bilinen bir gerçek. Bu anlamda Sharon, Bush yönetimiyle olan yakınlığını ve memnuniyetini ‘İsrail’in bağımsızlığını tanıyan Harry Truman’dan sonra İsrail’in güvenliğini ve terörizmle mücadelesi konusunda kendilerine anlayışla yaklaşan en iyi yönetim’ olarak nitelemesiyle dile getirmektedir. ABD’de de, ilk defa bir Amerikan yönetimiyle Likud hükümeti arasında özellikle terörizm, Filistin meselesi ve son olarak da Irak ile savaş ve bir çok konuda benzer politikalar izlenildiği dile getirilmektedir. Bu konuda daha fazla bilgi için bkz.: Süleyman SEYDİ, Irak Savaşı’nın Ortadoğu’nun Güvenliği Ve İstikrarı İle Monarşi İle Yönetilen Rejimlere Etkileri, Stradigma, Sayı 2, Mart 2003, www.stradigma.com, 3 Kasım 2004.

5 Paul B. Henze, S. Enders Wimbush, “American Middle East Policy The Need For New Thinking”, CENTRAL ASIA, No. 2 (8) 1997, http://www.ca-c.org/dataeng/st_05_henze.shtml, 20 Ekim 2001.

Öte yandan, Irak'taki işgal sonrası fiili bölünmüşlük durumu ve süregiden çatışmalar, Lübnan'daki iç istikrarsızlık ve otorite boşluğu, bölgenin hemen her tarafına yayılmış terörizm olgusu, Ortadoğu'da istikrarsızlığın artmasına katkıda bulunan diğer faktörlerdir. Ortadoğu ve aynı şekilde Orta Asya'nın bazı ülkeleri de istikrarsız ortamıyla radikal gruplar ve terörist örgütler için güvenli bir sığınak haline gelmiştir. Bu örgütlerin bölge ülkeleri ve bölge dışı ülkelerce dış politika aracı olarak değerlendirilmeye başlanması bölge istikrarsızlığına katkıda bulunmuştur. Graham E. Fuller'in de haklı olarak belirttiği gibi, Ortadoğu'nun birçok ülkesinde, terörizm her ülkenin siyasi düzeni içinde ortaya çıkıyor. Afganistan, Kırgızistan, Özbekistan, Irak, Suudi Arabistan, Mısır, Cezayir ve diğer ülkeler ciddi bir iç terörist meydan okuma ile karşı karşıya bulunmaktadır. Bu ülkelerde büyük radikal dini gruplar ülke politikasının parçası haline gelmişler ve iktidardaki rejimlere karşı savaştıklarını iddia etmektedirler. Nüfusun büyük bir kısmı bu ülkelerde iktidarda olan ve nefret ettikleri; ancak iktidardan uzaklaştıramadıkları rejimler nedeniyle gerilla ya da terör gruplarına karşı sempati besliyor. Mısır, Suudi Arabistan, Tunus, Suriye ve Özbekistan gibi ülkelerde çoğu insan, terörizmi siyasal düzeni değiştirmenin bir yolu olarak görmektedir.⁶

Aşırılık, fundamentalizm ve din faktörü, Orta Asya ve Kafkasya'da olduğu gibi Ortadoğu bölgesinde de güvenlik algılamalarını önemli ölçüde belirlemektedir. Tarihsel bağlamda Ortadoğu bölgesi diğer tüm bölgelerden daha fazla olaya tanıklık etmiş, özellikle İslamiyet'in geleneksel ve tarihsel olgularını yaşamıştır. Tarih içinde gelişimi süren Ortadoğu bölgesi İslami yaşamda da kendine özgü bir yapıya sahiptir.⁷ Ortadoğu bölgesine Orta Asya ve Kafkasya ile karşılaştırmalı olarak baktığımızda öne çıkan en önemli fark, Ortadoğu'nun yoğun tarihsel derinliği içinde dinlerin ve mezheplerin daha fazla çatışmaları ve özellikle din bazlı terörizmin daha yaygın olmasıdır.

6 Graham E. Fuller, "Terörizm dünyasında Türkiye", Zaman Gazetesi, 23 Kasım 2003.

7 Don Peretz, The Middle East Today-Sixth Edition, Praeger Publishers, USA, 1994, 49.

Bu tespitler ışığında ABD'nin Ortadoğu politikasındaki temel eğilimleri⁸ şu şekilde sıralayabiliriz ki bunlar ışığında Washington'un Orta Asya'ya yönelik stratejisini okumaya çalışmak daha açıklayıcı bir perspektif sunmaktadır.

- ABD, Ortadoğu bölgesinin militarizasyonu konusunda çok önemli rol oynamıştır.
- ABD, Ortadoğu'daki askeri varlığını [Doğu Avrupa, Kafkasya ve Orta Asya'daki gelişmeler ekseninde] yeniden yapılandırarak devam ettirmektedir.
- Amerikan yönetimleri, İsrail – Filistin sorununda adil bir arabuluculuk rolü üstlenmemiştir.
- Washington'un İsrail'in işgal politikasını desteklemesi, bölgede Amerikan karşıtlığını tetiklemektedir.
- Uluslararası hukuk normlarını ve Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi kararlarını uygulamada ABD tutarsız, kararsız ve isteksiz davranmaktadır.
- ABD, Ortadoğu'daki otokratik rejimleri desteklemeye devam etmektedir.
- ABD'nin Ortadoğu politikası, bölgede radikal yönetimlerin ve akımların güçlenmesine neden olmaktadır.
- ABD tarafından Ortadoğu'da teşvik edilen neo – liberal ekonomik politikalarla bölge halkları yeterince yararlanamamışlardır.
- ABD'nin Ortadoğu kaynaklı terörizme karşı savaşı, askeri araçların dışındaki diğer mekanizmaları ihmal etmektedir.

Washington, Ortadoğu'ya bir bütün olarak yaklaşma ihtiyacı duymaktadır. ABD'nin bölge politikasının iyi bir tarih bilgisi üzerine temellendirilerek geliştirilmesi gerektiği aşıkardır. Bu vizyon, Akdeniz'den Çin'e, Sibiry'a'dan Hint Okyanusu'na kadar yayılmış geniş bir coğrafyayı kapsamalıdır. Tarihsel bağlamda, Kafkasya ve Orta Asya'nın, Ortadoğu'daki siyasi dinamiklerin şekillenmesinde çok önemli bir rol oynadığı inkar

8 Stephen Zunes, "10 Things to Know about U.S. Policy in the Middle East", AlterNet, www.alternet.org, 26 Eylül 2001.

edilemez. Söz konusu bölgelerin yeni bağımsız cumhuriyetleri, aynı rolü tekrar oynama kapasitesine sahiptirler.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte Moskova, Orta Asya bölgesindeki jeostratejik alanını kaybetmiş ve bu coğrafya ABD'nin "Yeni Ortadoğu" jeopolitik alt birim alanına bitişik hale gelmiştir. Diğer taraftan da Rusya'nın "Yakın Çevre"si, açılan pazar üzerindeki yarış nedeniyle Washington'un da çıkar alanı içerisine girerek "Yakın Çevre"si haline gelmiştir.⁹ Bu bakımdan, Orta Asya ve Ortadoğu bölgelerindeki siyasi, ekonomik ve kültürel havzaların kesiştiği ve/veya yöneldiği yeni yönelimlerin gözden geçirilmesi mecburidir. Hernekadar Orta Asya ve Kafkasya bölgeleri 1990'lı yıllar boyunca, Amerikan siyaset yapıcılar tarafından büyük ölçüde ihmal edildiyse de, özellikle 11 Eylül 2001 saldırılarından sonra Orta Asya periferisiyle birlikte Washington'ın dış politika vizyonunun merkezinde hak ettiği yerini almıştır.

Burada Washington yönetiminin geleneksel Ortadoğu politikasını terkederek, yerine yeni bir yaklaşım benimserken kullandığı araçsal mekanizmalara da dikkat etmek gerekmektedir. Yani, ABD'nin yeni dünya düzeni politikasının, ülkeler ve bölgeler için farklı enstrümanlarla devam ettiği görülmektedir. Bu yeni dünya düzeni eski Sovyet kuşağında sivil darbelerle hayata geçirilirken; Afganistan ve Irak gibi ülkelerde bizzat askeri müdahalelerle yapılmaya çalışılmaktadır. Afganistan ve Irak'ta askeri usullerle yapılan rejim değiştirme yönteminin, günümüzde sivil metotlarla Orta Doğu ülkelerinde uygulanmaya konulduğu bilinmektedir.¹⁰ Geniş Avrasya coğrafyasında görülen renkli devrimlerin benzerlerinin, Orta Doğu'ya sıçramasıyla şimdi yeni bir aşamaya geçilmektedir. Aslında sivil hareketler üzerinden gerçekleştirilmeye çalışılan iktidar değişikliklerinin, kavramsal çerçevesi ve kapsamı Washington tarafından belirlenen Büyük Orta Doğu Projesi'ne hizmet ettiği görülmektedir. Bu bakımdan Lübnan, Suriye ve kilit

9 Emin Gürses, Merkezi Asya'nın Merkeziliği, Stratejik Analiz, Cilt 2, Sayı 16, Ağustos 2001, s. 100.

10 Sinan Ogan, NGO Devrimlerinin Yeni Rotası: Orta Doğu'da Sedir Devrimi, TÜRKSAM, www.turksam.org, 3 Mart 2005.

ülke Mısır'da da benzer senaryoların gündeme gelmesi şaşırtıcı bir gelişme olmayacaktır.

Son tahlilde, "Büyük Ortadoğu Projesi" (BOP) veya "Genişletilmiş Ortadoğu ve Kuzey Afrika Projesi" (GOKAP) diye adlandırılan girişimlerin Afganistan ve Irak saldırılarından sonra gündemi işgal etmesi oldukça anlamlıdır. Amerikan yönetimi, Afganistan ve Irak harekâtını terörizmle mücadele ve bölgede istikrarı sağlama, dolayısıyla ABD'nin kendi güvenliğini sağlama adına sürdürmektedir. Bu da Sudan'dan İran'a ve oradan da Orta Asya'ya uzanan kısa ve uzun vadeli hesapların varlığına işaret etmektedir. Tarihsel bağlamda askeri hareketlerin veya büyük savaşların bir politik düzenlemeyle bittiği dikkate alınırsa, BOP'un da Orta Asya ve Ortadoğu coğrafyasını kapsayacak yeni bir sosyal, siyasi, kültürel coğrafyanın oluşturulmasıyla bağlantılı olduğu iddia edilebilir. ABD Dışişleri Bakanı Rice da, İsrail'in Lübnan'a saldırısını "Yeni bir Ortadoğu'nun doğum sancıları" olarak nitelendirirken aynı gerçeği farklı bir üslupla dile getiriyordu.

II. Büyük Ortadoğu Projesi Bağlamında ABD'nin Orta Asya Politikası: Fırsatlar ve Engeller

11 Eylül 2001 terörist saldırılarına bir cevap olarak ve Irak'ın Amerika Birleşik Devletleri tarafından işgalini meşrulaştırma gayretlerinin bir parçası olarak George W. Bush Yönetimi, siyasal özgürlüklerin radikal dini grup ve akımların önünü keseceğini açıklayarak, Ortadoğu bölgesinde demokrasinin geliştirilmesini bir ulusal güvenlik önceliği haline getirmiştir.¹¹ Arap dünyasında ve dışarıda birçok kişi, ABD'nin Ortadoğu'da demokrasiyi teşvik edici faaliyetlerini eleştirmesine rağmen, Bush ve ekibi, bu projelerin uygulanması için çeşitli diplomatik araçlar kullanmakta ve ek kaynaklar sağlamaktadır.¹² 11 Eylül 2001 saldırılarından sonra Washington, Arap dünyasında demokrasi ve insan haklarını geliştirmeye yönelik dış

¹¹ U.S. Department of State, "Secretary Rice's Remarks on Democracy at BBC Today-Chatham House Lecture," March 31, 2006.

yardımlarını büyük ölçüde artırmıştır. Bu yardımların verimli kullanılıp kullanılmadığını ve etkinliğini somut bir şekilde ölçmek mümkün değildir. Ortadoğu'da demokrasiyi destekleyen başlıca Amerikan kuruluşları şunlardır:

- NED (The National Endowment for Democracy): NED, 1983'te kurulmuş, hükümet-dışı faaliyetler çerçevesinde dünyanın farklı bölgelerinde demokratik kurumların güçlendirilmesini amaçlayan yarı özel, kar amacı gütmeyen bir kuruluştur. (<http://www.ned.org>)
- NDI (The National Democratic Institute for International Affairs): NED tarafından finanse edilen ve dünyada demokrasinin yayılması ve güçlenmesi için çalışan kar amacı gütmeyen bir kuruluştur. (<http://www.ndi.org>)
- IRI (The International Republican Institute): Bu da NED tarafından finanse edilen, dünyada demokrasi, özgürlük, kendi kendini yönetme ve hukukun üstünlüğünü geliştirmeyi amaçlayan tarafsız ve kar amacı gütmeyen bir kuruluştur. (<http://www.iri.org>)
- MEPI (The Middle East Partnership Initiative): Ortadoğu Ortaklık Girişimi, Ortadoğu bölgesinde siyasi, ekonomik ve eğitim alanında kalkınmayı amaçlayan ve Amerika Birleşik Devletleri Dışişleri Bakanlığı tarafından yürütülen bir programdır. (<http://mepi.state.gov>)
- USAID (The United States Agency for International Development): USAID, dünyada ekonomik ve siyasi kalkınmayı destekleyen bağımsız bir federal hükümet ajansıdır. (<http://www.usaid.gov>)

ABD tarafından finanse edilen yukarıdaki programların dışında kalmakla birlikte, Genişletilmiş Ortadoğu ve Kuzey Afrika Girişimi (BMENA), bizzat Washington tarafından ortaya atılan ve desteklenen bir girişimdir. Girişim, esasında Arap dünyasında ve Müslüman nüfusa sahip diğer bölge ülkelerinde ekonomik ve siyasal liberalizasyonun teşvik edilmesini amaçlayan ve G-8 tarafından yürütülen bir kalkınma ve reform girişimidir.¹³ BMENA,

12 Bknz.: "In Support of Arab Democracy: Why and How," Council on Foreign Relations Independent Task Force Report No.54, Madeline K. Albright ve Vin Weber, 2005.

13 Bknz.: Jeremy M. Sharp, The Broader Middle East and North Africa Initiative: An Overview, CRS Report for Congress, Order Code RS22053, 15 Şubat 2005.

“Büyük Ortadoğu”da demokrasi ve reformları geliştirmeyi hedefleyen çok taraflı bir projedir. BMENA’nın temel ögesini, reformcular ve Arap ve Batılı hükümetler arasında diyalogun geliştirilmesini öngören yıllık konferansların düzenlenmesi oluşturmaktadır. Bunlardan ilki Aralık 2004’te Fas’ın başkenti Rabat’ta gerçekleştirilen “Gelecek için Forum” konferansıdır. Daha sonraki toplantılar Bahreyn ve Ürdün’de yapılmıştır.¹⁴

Uluslararası topluluğun BMENA için tahsis edeceği ilave kaynakların miktarı veya yıllık konferansların ötesinde kurumsallaşma yönünde adımlar atılıp atılmayacağı konusu belirsizdir. Ayrıca uzmanlar, BMENA’nın kapsamının çok geniş olmasının, reformların başarılı bir şekilde uygulanmasını engelleyeceğini belirtmektedirler ve hükümetlerarası diyalog için bir forumdan fazla işlev üstlenebileceğini şüpheyle karşılamaktadırlar. Günümüzde BMENA ülkeleri iki fonu desteklemektedirler. Bunlardan ilki “Gelecek için Vakıf”, bölge ülkelerindeki sivil toplum kuruluşlarının desteklenmesini hedeflemektedir. “Gelecek için Fon” ise, bölge ülkelerindeki küçük ve orta büyüklükteki işletmelerin finansal açıdan desteklenmesini öngörmektedir. ABD’nin her iki fona sağladığı yardımlar, MEPI’nin kontrol ettiği ödeneklerden gelmektedir.¹⁵

Öte yandan, BMENA girişiminin veya daha sık telaffuz edildiği şekliyle Büyük Ortadoğu Projesi’nin “merkezi” yapıda ve belirgin bir proje olduğunu iddia etmek mümkün değildir. Bu konuda farklı ancak aynı hedefe yönelmiş girişimler bulunmaktadır. Bunların birbirleriyle zımnen veya daha belirgin biçimde ilişkili çeşitli çerçevelerde yer aldığı söylenebilir. Uluslararası düzeyde en önemli başlangıç, G-8’lerin konuyu ele alması ve öneriler hazırlamasıyla başlamaktadır. Bu açıdan G-8 bu konuda en kapsamlı çerçeveyi oluşturmaktadır. İstanbul’daki NATO zirvesi sırasında ortaya çıkan İstanbul İşbirliği Girişimi’nin de konuyla ilişkili yönleri bulunmaktadır. Yine Güçlendirilmiş Akdeniz Diyalogu da bu konuyla ilişkilendirilmeye çalışılmaktadır. Avrupa Birliği, kendi yaklaşımını “Akdeniz ve Orta Doğu ile

¹⁴ Jeremy M. Sharp, U.S. Democracy Promotion Policy in the Middle East: The Islamist Dilemma, CRS Report for Congress, Order Code RL33486, 15 Haziran 2006.

AB Stratejik Ortaklığı” başlıklı ve Haziran 2004 tarihli bir belgeyle ortaya koymuştur ve başlığından da anlaşılacağı üzere söz konusu yaklaşım benzeri bir çerçeveye yöneliktir.¹⁶ BMENA benzeri girişimlerin çokluğu, bu alanda oldukça önemli bir belirsizliğin varlığını göstermektedir. Büyük Ortadoğu Projesi (BOP) veya Genişletilmiş Ortadoğu ve Kuzey Afrika Girişimi’nin içeriğinin yanı sıra coğrafi kapsamı üzerinde de belirsizlikler bulunuyor. Söz konusu girişimlerin sayısındaki çokluğa rağmen, hedeflerinin hemen hemen aynı ihtiyaçlara cevap vermek olduğu iddia edilebilir. Bunlar, güvenlik ihtiyacı, bölgenin dünya ekonomisiyle bütünleşmesi ihtiyacı ve özellikle Irak olayından sonra uluslararası sistemde daha tutarlı, daha sağlıklı ve büyük güçler dahil, dünyanın çıkarlarına daha uygun bir yapı ve işleyişe duyulan ihtiyaç.¹⁷

Büyük Ortadoğu Projesine benzer farklı girişimler geçmişte de uygulanmaya çalışılmıştır. Bunlardan ilki, 1953-54’lerde ABD tarafından geliştirilen ve merkezinde Türkiye’nin olduğu “Kuzey Hattı” ya da “Yeşil Kuşak Projesi’dir”. Dönemin Başbakanı Menderes ve ekibi, bu proje çerçevesinde Ortadoğu ülkelerini bir taraftan siyasi-askeri pakt içinde bir araya getirerek, öbür taraftan da bölge ülkeleri arasındaki ilişkileri güçlendirmeye ve bu yolla Sovyetler Birliği’nin bölgeye yayılmasını önlemeye çalıştı. Ancak, bu çerçevede kurulan Bağdat Paktı’na sadece Irak, İran ve Pakistan üye olurken, başta Mısır olmak üzere birçok bölge ülkesi Pakt’a katılmadılar. Aksine Türkiye’nin karşısında pozisyon aldılar ve Sovyetler Birliği’ne yakınlaştılar. Daha da kötüsü, 1960’lara gelindiğinde, hem bu proje büyük bir başarısızlığa uğradı, hem de projenin başaktörü olan Menderes yönetimi, askeri darbe ile görevden uzaklaştırıldı.

Buna benzer şekilde, 1980’lerde Turgut Özal liderliğindeki Türkiye, yine Washington tarafından geliştirilen “Stratejik İşbirliği” konsepti çerçevesinde ve oldukça iyi niyetlerle, Ortadoğu ülkeleriyle çok yönlü

15 A.e.

16 Yusuf IŞIK, “Genişletilmiş Ortadoğu Ve Kuzey Afrika Girişimi, Türkiye’nin Konumu Ve Öneriler”, PANORAMA, Kasım 2005, Sayı 15, www.panoramadergisi.com, 12 Eylül 2006.

17 Yusuf Işık, a.g.m.

ekonomik, ticari, mali, sosyal ve hatta siyasi ilişkiler geliştirmiş ve başarılı sonuçlar elde etmiştir. Ne yazık ki tüm bu olumlu ve başarılı gelişmeler de, Irak'ın Kuveyt'i işgali ve ardından ABD'nin bu fırsatı kullanarak bölgeye askeri olarak yerleşmesi sonrasında, başarısızlığa mahkum olmuştur. Turgut Özal'ın gerçekleştirmeyi hayal ettiği, "Barış Suyu Projesi", "İslam Ortak Pazarı", "Neo-Osmanlılık" gibi hedefler uygulanamaz hale gelmiştir.¹⁸

Genel olarak bakıldığında, 1991'den sonra büyük güç merkezlerinin küresel politikaları, büyük ölçüde, yeni oluşmakta olan dünya düzeninde pozisyon almaya yönelik olmuştur. Rusya'nın "Yakın Çevre" politikası; AB'nin "Barcelona Süreci", "Rayoumont Süreci", "Güneydoğu İstikrar Paketi" ve nihayetinde "Yeni Komşuluk Politikası"; NATO'nun "Akdeniz Diyalogu", "Barış için Ortaklık" projesi ve nihayetinde "İstanbul İşbirliği Girişim" ile ABD'nin önce Büyük Ortadoğu Projesi sonra Genişletilmiş Ortadoğu ve Kuzey Afrika Girişimi ve AB ile NATO'nun genişlemeleri bu çerçevede değerlendirilebilir. Son zamanlarda, düşünsel çerçevesi Afganistan'daki Amerikan varlığı ekseninde oluşturulmaya çalışılan "Afganistan ve Komşuları için Geniş Orta Asya" girişimini de bunlara eklemek gerekir.¹⁹ Bugün gelinen noktada AB ve NATO yeni üyelerle Avrupa'nın doğusuna genişleyerek, neredeyse tüm Avrupa'yı aynı siyasi, ekonomik ve güvenlik sistemi içerisine aldılar. Yine AB, NATO ve ABD'nin çeşitli girişimleriyle Kuzey Afrika, Orta Doğu, Kafkaslar ve Orta Asya'nın büyük bölümü, eski Doğu Avrupa ile Karadeniz kıyılarının önemli bir kısmı Batı'nın ekonomik, siyasal ve güvenlik sistemine entegre edilmiştir. Devam eden süreçte yeni ilerleme noktalarının Batı Balkanlar, Ukrayna (ve Moldova) ve Gürcistan olduğu açıkça görülmektedir.²⁰

Her şeye rağmen Büyük Ortadoğu Projesiyle ilgili bazı önemli detaylar halen açıklanmamıştır. Bölgenin net sınırları da Washington'daki üst düzey yetkililerin açıkça telaffuz etmekten kaçındığı konular arasındadır. Ancak

¹⁸ Ramazan Gözen, "Büyük Ortadoğu bilmece", Zaman Gazetesi, 23 Şubat 2004.

¹⁹ "Afganistan ve Komşuları için Geniş Orta Asya" girişimi konusunda başarılı bir çalışma için bkz.: S. Frederick Starr, A 'Greater Central Asia Partnership' for Afghanistan and Its Neighbors, Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Studies Program, A Joint Transatlantic Research and Policy Center, 2005, www.silkroadstudies.org.

²⁰ Mustafa AYDIN, "Eski Dünya'dan Yeni Dünya'ya Türkiye'nin Dış İlişkileri", Panorama Dergisi, Haziran 2005, Sayı 13, www.panoramadergisi.com, 7 Temmuz 2005.

bugüne kadar ABD'nin bölgeye yönelik izlediği yol haritası göz önünde bulundurulursa, Büyük Ortadoğu olarak tanımlanan bölgenin coğrafî olarak Kuzey Afrika ülkeleri, Doğu Akdeniz kıyısındaki ülkeler, Basra körfezi kıyısındaki ülkeler de dahil bugünkü Ortadoğu ülkeleri, Kafkasya ve Orta Asya cumhuriyetlerini kapsayan bir bölgeyi tanımlamak için kullanıldığı söylenebilir.

Daha önceki örneklerin sonuçlarına bakarak BOP'a karşı çıkmak veya görmezden gelmek yanlış olacaktır. Bu projenin Ortadoğu ülkeleri açısından sakıncaları olabileceği gibi, uzun vadeli kazanımlar da sağlayabileceğini göz önünde bulundurmak gerekir. Negatif bakış açısına göre, Washington yönetiminin, bölgedeki kilit ülkeleri (Türkiye, Mısır gibi) kullanarak kendi politikasına uygun bir Ortadoğu "jandarması" haline getirmesi; bunları Irak benzeri askeri operasyonlarda devreye sokması; bölgede yürütülecek "sosyal-siyasal mühendislik" çalışmalarında araç olarak kullanması ve bölge ülkelerindeki demokratikleşme, özgürleşme, insan hakları ve istikrar dinamiklerine zarar vermesi olasıdır. Öte yandan, Büyük Ortadoğu projesinin, Orta Asya'nın da dahil olduğu geniş bir coğrafyada çağdaş siyasi ve insani değerlerin yaygınlaşması; bölge halklarının huzur, barış ve refah içinde yaşayabilecekleri düzenlerin kurulması; bölgede demokrasi, hak ve özgürlüklerin gelişmesi; ve bölge ülkeleri/toplamları arasında ekonomik, ticari, teknolojik ve siyasi ilişkilerin güçlendirilmesi yönünde pozitif katkıları da olabilir.

Genel olarak, Müslüman ülkelerin egemen olduğu bu coğrafyanın siyasi, etnik ve tarihsel olarak son derece karmaşık bir toplumsal yapıya sahip olması; Washington yönetiminin denge unsuru olarak kullanabileceği, genel anlamda kabul görmüş bir demokrasinin bulunmaması ve Amerikan karşıtı radikal dini grupların ve siyasi eğilimlerin baskın olması gibi unsurlar, bu bölgeyi ABD için başlıca tehdit kaynağı haline getirmektedir. Ayrıca, Büyük Ortadoğu bölgesinin karmaşık iç dinamiklerinin ABD tarafından çok da

fazla anlaşılammış olması, ABD'nin bölge ülkeleri ile kurmaya çalıştığı diyalogu da negatif yönde etkilemektedir.²¹

Ortadoğu ve Orta Asya bölgelerinin gelişmiş Batılı ülkeler (özellikle ABD) için hayatî öneme sahip olan zengin petrol rezervlerine ve son derece önemli enerji nakil hatlarına sahip olması, söz konusu bölgeleri Washington'un stratejik odağı haline getirmiştir. Bundan dolayı ABD'nin bu geniş coğrafyada küresel hegemonyasını sürdürebilmesi için, başta terörizm ve radikal dini akımlar olmak üzere, bölgedeki tehdit unsurlarıyla aktif bir şekilde mücadele edilmesi gerekmektedir. Geniş Ortadoğu coğrafyasına yayılmış terör örgütleri ve kontrol altına alınamayan kitle imha silahları bugün, ABD'nin hem yeni tehdit algılamasını oluşturmakta hem de bölgeye yönelik oluşturmaya çalıştığı küresel psikolojik hareketinin ana referans noktasını oluşturmaktadır.

Bu noktada, Orta Asya bölgesinin Washington'un küresel stratejindeki yeri ve önemi daha iyi anlaşılmaktadır. 1990'lardan sonra uluslar arası ilişkilerde yeni bir siyasi – coğrafi bölge olarak Orta Asya'nın geçirdiği niteliksel dönüşümün, BMENA veya diğer bir ifadeyle BOP kapsamında incelenmesi, bölgenin geleceği açısından çok önemli parametreler ortaya koymaktadır.

Daha önce de belirtildiği gibi, Sovyetler Birliği'nin yıkılışından bu yana Orta Asya, sürekli “değişim”i simgelemektedir. Soğuk Savaş'ın bitmesi, uluslararası siyasi sistemin biçimine ilişkin yeni eğilimleri ve/veya karşı eğilimleri ortaya çıkarırken, ideolojik temellere dayalı düşmanlık çağının yerini daha karmaşık, değişken ve kırılğan bir nitelik taşıyan dünya düzeni almıştır.²² Yeni dönemde devletlerin dış politika yapımı süreci ile diğer ülkelerle ilişkileri bağlamında sahip oldukları en büyük özellik, “bağımsız” davranışlar sergileyebilme kapasitesinin artmış olmasıdır.²³ Bu bağlamda, beş Orta Asya ülkesi arasındaki “farklılıklar” ve “ayrışma” her geçen gün

21 Mustafa Aydın, a.g.m.

22 Şatlık Amanov, “Şanghay İşbirliği Örgütü: Orta Asya'ya Yeni bir Demirperde mi İniyor?”, Stradigma - Vizyon Çalışmaları (Aylık Strateji ve Analiz e-dergisi), Sayı 11, Aralık 2003.

23 Gülden Ayman, Güç, Tehdit ve İttifaklar-Soğuk Savaş Sonrası Yunan Dış Politikası, SAEMK, Ankara, 2001, 156.

artmaktadır; bölge ülkelerinin uluslararası ilişkileri eski Sovyet coğrafyasının ötesine uzanmaktadır. Bu kadim coğrafya, dünyanın bir eksen bölgesi olarak yeniden önemini ortaya koymaktadır. Orta Asya ülkelerinde cereyan eden her türlü değişim, Washington için stratejik önem taşımaktadır.

Sovyetler Birliği'nin dağılışı, Orta Asya'nın, Ortadoğu (özellikle İsrail, Türkiye, İran gibi devletler) için doğal bir coğrafi ve jeopolitik genişleme alanı olması anlamına gelmiştir. Afganistan ve Pakistan da eklenince Ortadoğu, çoğunluğu Müslüman, Moritanya'dan Fas'a ve Kazakistan'a bir yeniay şeklinde 450 milyon nüfusa sahip bir alan haline gelmektedir.

Orta Asya bölgesinin Büyük Ortadoğu Projesi kapsamında ele alınıp alınamayacağı yönündeki tartışmalar hala sona ermiş değildir. Ancak şu da bir gerçektir ki, Ortadoğu'daki yeniden yapılanma sürecinden nasibini alacak olan bölgelerin başında Orta Asya gelmektedir. Bu etkileşim kaçınılmaz görünmektedir. 11 Eylül sonrası dönemde “güvenlik” ve “terörle mücadele” bağlamında gündeme iyice yerleşen Orta Asya bölgesi, artık Ortadoğu'nun doğal bir uzantısı olarak algılanmaktadır. Böylesi bir algılamamanın haklı bir çok gerekçesinin bulunduğu söylenebilir. Bugün bölge jeostratejik bir bütün olarak görülmektedir. Yine Orta Asya'nın ittifak ilişkilerinde Ortadoğu ülkelerinin (başta Türkiye, İsrail and İran olmak üzere) ağırlığı her geçen gün daha da artmaktadır.

Ortadoğu'nun parametreleri ekseninde değerlendirilmeye çalışılan Orta Asya bölgesinin, “kendi konumunu tanımlamaya” ilişkin bir “jeopolitik kriz” içerisinde olduğu uzun zamandır tartışılmaktadır. Avrasya kıtasının doğu ve batı uçları arasında yer alan Orta Asya bölgesi, tıpkı Ortadoğu bölgesinde olduğu gibi, örgütlenme açısından bölünmüş ve dağınık, siyasi olarak belirsiz dev bir alan görünümü vermektedir. Son on yıldır, bu alanın Amerikan öncülüğündeki Batı yörüngesine ve “coğrafi” olarak Ortadoğu'ya çekilmeye çalışıldığı görülmektedir. Çalışmanın farklı yerlerinde değinildiği gibi, ABD'nin izlediği politikalar bu tespitler çerçevesinde okunduğu zaman farklı bir anlam kazanmaktadır.

Orta Asya'nın ne tür bir çizgiyi takip edeceği sorusuna uzun ve kısa vadeli iki yanıt verilebilir: uzun vadede, bölgenin Ortadoğu'ya tamamen

entegre olmuş bir bölge haline geleceği ve ABD ile daha iyi ilişkiler geliştireceğidir. Ancak kısa vadede, değişime ayak uydurulup uydurulamayacağı konusu belirsizdir. Tarih boyunca günümüz Orta Asya'sı ne zaman bir kimlik kriziyle karşılaştıysa, sırtını Kuzey'e (Rusya'ya) dönmüş ve alternatif bir gelişme yolu aramıştır. Bunun en son örneği, Orta Asya'nın Sovyetler Birliği'ne katılması olmuştur. Bugün Orta Asya, küreselleşmiş bir "yeni dünya düzeni"nin doğurduğu sorunların üstesinden gelmeye çalışırken Kuzey'e tekrar geri dönmeyecektir. Ancak Orta Asya ile ABD ve müttefikleri (Türkiye ve İsrail de dahil) arasındaki yakın işbirliğinin, bölgedeki iki büyük gücün (Rusya ve Çin) ulusal çıkarlarına zarar vermeyecek şekilde devam etmesi, Avrasya kıtasındaki kolektif güvenlik sisteminin geleceği için önemini korumaya devam edecektir.

Günümüzde Orta Asya bölgesi, stratejik önemi itibariyle yeniden merkezi konumuna yerleşmektedir. Ancak bu kez "çevre"yi içine alacak şekilde değil, kendisi bizzat "çevre"nin içine sokularak şekillendirilmektedir. Bu süreç, büyük güçler arasındaki açık veya gizli mücadelelere de yansımaktadır. Şanghay İşbirliği Örgütü ekseninde Orta Asya'nın stratejik konumundaki "kayma"ları önlemeye çalışan Rusya ve Çin, bölgeyi kendi hinterlandında tutmaya çalışmaktadır. Çünkü Orta Asya'nın Ortadoğu'nun geleneksel yapısı içerisinde eritilerek "güneye kaydırılması", uzun vadede, Orta Asya bölgesindeki mevcut güçler dengesini bozacaktır. Ne var ki tarih, şimdiye kadar kazananlar ve kaybedenler (Soğuk Savaşı kazanan ABD ile kaybeden Rusya) arasında herhangi bir eşit işbirliği ilişkisinin varlığına tanık olmadığına göre, bu "kayma"nın kolaylıkla engellenemeyeceği söylenebilir. Bu açıdan Orta Asya bölgesinin uzun vadede Ortadoğu bölgesine entegre olacağı, Kuzey'den Güney'e doğru "kaçış"ın ve "güç kaymaları"nın devam edeceği öne sürülebilir.

Büyük Ortadoğu Projesi'ni bir tehlike olarak algılayan ilk ülke hiç kuşkusuz Rusya olmuştur. Çünkü Moskova, ABD'nin BOP benzeri projelerle, enerji hammaddelerinin bulunduğu bölgede nüfuzunu güçlendirmesinden ve eski ihtişamını yakalama potansiyeli bulunan Rusya'yı yeni bir "kenar kuşak" ile çevrelemesinden endişe etmiştir. 1996'da Rusya, Çin, Kazakistan,

Tacikistan ve Kırgızistan'ın katılımıyla kurulan, önceleri adı "Şanghay Beşlisi" iken, Özbekistan'ın da katılımıyla Haziran 2001'de Şanghay İşbirliği Örgütü adını alan örgüt, ABD'nin bölgedeki en ciddi rakibi olarak belirmeye başlamıştır. ŞİÖ, daha sonraları Büyük Ortadoğu Projesi'ne karşı bir hareket olarak da benimsenmeye başlanmıştır. Böylece Moskova yönetimi, en azından Orta Asya'daki Amerikan yayılmacılığının önüne geçebilmek için ŞİÖ'yü kullanmayı öngörmektedir. Üstelik Asya'nın gelişen bir başka devi Hindistan'ın yanı sıra Pakistan ve Amerikan karşıtı söylemleriyle bilinen İran'ın ŞİÖ kanadına yakın durmaları, Büyük Ortadoğu Projesi'nin hayata geçirilmesini zorlaştıran faktörleri çoğaltmaktadır. Son aylarda, yeni bir renkli devrim endişesi taşıyan Taşkent yönetimi de, bu örgütten aldığı destekle, Özbekistan'daki Amerikan askeri üslerinin kaldırılması yönünde Washington'a başkaldırabilmiştir.²⁴

Son tahlilde, Orta Asya'nın Ortadoğu'ya açılımı ve/veya Washington'un yapmaya çalıştığı gibi Büyük Ortadoğu'ya dahil edilmesi, bölgeyi birçok bakımdan rahatlatacaktır ve bölge ülkelerinin önündeki fırsatları değerlendirmelerini ve dolayısıyla gelişmelerini teşvik edecektir. Orta Asya'nın Ortadoğu'ya ve oradan da dünyanın diğer bölgelerine yönelik taktik-ekonomik genişlemesi oldukça önemli bir gelişme sayılmalıdır. Bu genişleme, karasal olarak kilitlenmiş bir bölge (the land-locked region) olan Orta Asya'nın doğal zenginliklerinin dış dünyaya açılmasını da kolaylaştıracaktır. ABD'nin geleneksel Ortadoğu politikaları, Orta Asya ülkelerini birçok alternatif enerji hattından (başta İran güzergahı olmak üzere) mahrum bırakmaktadır. Washington yönetiminin izleyeceği daha bütüncül bir Ortadoğu politikası, Orta Asya ülkelerine tamamen yeni bir perspektif sunabilir. Hazar havzasının Basra Körfezi ve Doğu Akdeniz ile bütünleşmesi uzun vadeli kazanımlar açısından önemlidir. Ortadoğu ve Orta Asya, birlikte dünya petrolünün yaklaşık yüzde 70'ini, doğal gazın ise yüzde 40'ını üretmektedir. Kaldı ki bu bölgeler, tarihsel, kültürel, ekonomik ve stratejik açıdan bir bütünlük arz

24 Celalettin Yavuz, "Geliştirilen Jeopolitik Kuramlar Ve Türkiye'nin Jeopolitik Öncelikleri - Genel Olarak Jeopolitik Kuramlar", PANORAMA, Sayı 16, Şubat 2006, www.panoramadergisi.com, 2 Mart 2006.

etmektedirler. Yani bölge, heterojen olduğu kadar homojen nitelikler de ihtiva etmektedir. Bu bölgede birlikte hareket edebilecek, daha dinamik ülkeler grubu da bulunmaktadır. Bu işbirliğinin gelecekteki başarısını, dış faktörler kadar bölge ülkelerindeki yönetimlerin izleyecekleri politikaların biçimi belirleyecektir.

Büyük Ortadoğu Projesinin veya benzeri girişimlerin başarısı, Orta Asya, Kafkasya ve Balkanlar'daki sorunların da çözülmesine katkıda bulunacağı gibi, Amerika Birleşik Devletleri'nin Kafkaslar, Hazar ve Orta Asya bölgelerine güç yansıtmasını da kolaylaştıracaktır. Başarılı bir projenin sahibi olarak Amerika Birleşik Devletleri'nin prestiji ve gücü sadece Ortadoğu'da değil, Rusya Federasyonu'nun güneyini saran Kafkaslar, Hazar, ve Orta Asya'da da artacaktır. Asya coğrafyasında güçlenen bir Amerika Birleşik Devletleri ile Çin ve Rusya arasında meydana gelecek menfaaat çatışmasının ne şekilde sonuçlanacağını şimdiden değerlendirmek güç ise de projenin başarısı ile dünyanın şimdikinden çok daha farklı olacağını söylemek mümkündür.

III. Afganistan ve Irak'a Yönelik Amerikan Askeri Müdahalesinin Orta Asya'ya Uzanan Stratejik Etkileri

11 Eylül 2001 terörist saldırılarından hemen sonra küresel terörizme karşı savaş başlatan ABD, Soğuk Savaş döneminde benimsemiş olduğu "çevreleme" stratejisinden vazgeçtiğini açıklayarak, teröristler ve haydut devletlere karşı bir "önleyici savaş/pre-emptive war" doktrinini kabul etmiştir. Bu gelişmeler, Mart 2003'de Irak'ın işgaliyle sonuçlanmıştır. Irak savaşı koalisyon güçleri için değilse bile neticede kanlı bir savaştır. En büyük kayıplar Soğuk Savaş döneminde dünyada istikrarın sağlanmasına büyük katkılar yapan ve aralarında tarihin en başarılı ittifakı NATO'nun da bulunduğu kurumlar tarafından verildi. Irak savaşının ardından Washington,

dünyanın tek süper gücünün bile yardıma ihtiyacı olduğunu anlamaya başlamıştır.²⁵

11 Eylül 2001'de meydana gelen trajik olayların ve Irak'tan algılanan tehdidin sonucu olarak, 20 Eylül 2002 tarihinde "Amerika Birleşik Devletleri'nin Ulusal Güvenlik Stratejisi" başlıklı yeni ulusal güvenlik stratejisi yayınlanmıştır.²⁶ Bush yönetiminin 20. ayında ve 11 Eylül saldırılarından bir yıl sonra kaleme alınan stratejinin amacı, dünyayı sadece "daha güvenli" değil, aynı zamanda "daha iyi" yapmaktır.²⁷ Ne var ki, Bush doktrini olarak isimlendirilen yeni Amerikan ulusal güvenlik stratejisi, uluslararası ilişkileri hem teorik hem de pratik olarak değiştirecek radikal unsurlar içermektedir.²⁸ Soğuk Savaş döneminde güvenlik amacına hizmet eden "caydırıcılık ve çevreleme politikalarının", terörizm ve kitle imha silahlarının yayılması gibi çağdaş tehdit unsurlarıyla mücadelede yetersiz kaldığına işaret edilerek²⁹, uluslararası hukukta ihtilafli bir doktrin olan pre-emptive/sezgisel meşru müdafaa hakkına dayanmış olması, Bush Doktrininin en çarpıcı yönünü teşkil etmektedir.

Her şeyden önce, Amerika Birleşik Devletleri, Irak harekâtını terörizmle mücadele ve bölgede istikrarı sağlama, dolayısıyla ABD'nin kendi güvenliğini sağlama adına sürdürdüğünü öne sürmektedir. Başkan Bush'un kullandığı özgürlükçü söylemi, kısa vadede Irak Savaşı'nı meşrulaştırma kaygısı taşımaktadır. Bu, aynı zamanda, Sudan'dan İran'a ve oradan da Orta Asya'ya uzanan kısa ve uzun vadeli hesapların varlığına işaret etmektedir. Tarihsel bağlamda Körfez, Kosova, Afganistan ve Irak'a yönelik Amerikan askeri müdahalelerini birlikte ele alırsak, bu sürecin, ABD'yi nereye taşıdığını ve Bush Doktrininin hedeflerinin neler olduğunu daha iyi çözümleme imkanı doğmaktadır. Amerikalıların, başka ülkelerin jeopolitiği ile ilk defa Birinci

25 Tom Donnelly, "NATO Üzerine Düşünceler", Yeni Amerika Yüzyılı Projesi ve Amerika Birleşik Devletleri'ndeki Alman Marshall Fonu için hazırlanan Rapor, NATO Dergisi, Yaz 2003.

26 The National Security Strategy of the United States of America, September, 2002.

27 Marcus Corbin, "Bush'un Ulusal Güvenlik Stratejisi: İlk Adım...", 2023 Dergisi, 2002, 10.

28 Kösebalaban, Hasan, "Yeni Amerikan Güvenlik Doktrini ve Uluslararası İlişkiler, 2023 Dergisi, 2002, 34-38.

29 The National Security Strategy of the United States of America, a.g.b. , 9, 10, 14.

Dünya Savaşı sırasında tanıştığı iddia edilmektedir.³⁰ Aynı süreç İkinci Dünya Savaşı'nda Kore ve Vietnam'da tekrarlanmıştır. Haritalar, yönetimler ve coğrafyalar değişmekle birlikte, benzer sürecin günümüzde Afganistan ve Irak örnekleri bağlamında yaşanmakta olduğu öne sürülebilir.

11 Eylül'den sonra tanık olduklarımız ise ABD'nin bu sefer gerçekten "yeni dünya düzeni" kurma çabası ve ABD'nin vizyonuna karşı diğer büyük güçlerin direnişidir. Afganistan operasyonunda ABD'ye destek veren BM Güvenlik Konseyi ve NATO üyelerinin önemli bir kısmının Irak krizi ve takip eden savaşta ABD'nin karşısında yer almalarının arkasında, bu ülkelerin ABD'nin Afganistan'dan Irak'a geçerken "uluslararası terörizmle mücadele" çabasından kendi vizyonu çerçevesinde "yeni bir dünya düzeni kurma" aşamasına geçmiş olduğunu farketmiş olmalarıdır. Irak Savaşı'yla başlayan bu direniş daha sonra ABD'nin geliştirdiği Büyük Orta Doğu projesine karşı çıkmayla devam etti.³¹

Afro-Avrasya ekseninden Doğu-Batı yönüne giden "Kenar Kuşağı"nın kontrol edilmesi, ABD açısından hayati öneme sahiptir. Soğuk savaş döneminde ABD'nin burayı kontrol altında tutmaya çalıştığı bilinmektedir. Soğuk savaş parametreleri ortadan kalkınca, özellikle Balkanlar, Kafkasya ve Orta Asya'da önemli stratejik boşluk alanları doğmuştur. Yine 1990'larda soğuk savaş sonrası dünyadaki uluslararası ekonomi politiğin kaynak taksiminin yeniden yapılması gündeme gelmiştir. Washington'un güvenlik ve ekonomik çıkarları açısından, bu kuşağın üzerindeki "merkez ülkeler" olağanüstü önem kazanmıştır.³² Bu merkezi hat içerisinde olup da çok yoğun enerji kaynaklarına sahip ülkeler ise (Irak, İran, Türkmenistan ve Kazakistan gibi), ABD tarafından daha farklı angajmana tabi tutulmakta ve Washington'un stratejik planlarında öne çıkmaktadırlar. İsrail ve ABD ile çatışan pozisyona sahip olan ve bölgesel istikrarı tehdit eden bir ülke olarak

30 David Polansky, "America Relearns Geopolitics", Heartland Eurasian Review of Geopolitics (Unveiling Iran), No.4, 2005, 90.

31 Mustafa AYDIN, "Eski Dünya'dan Yeni Dünya'ya Türkiye'nin Dış İlişkileri", Panorama Dergisi, Haziran 2005, Sayı 13, www.panoramadergisi.com, 7 Temmuz 2005.

32 Bknz.: Prof. Dr. Ahmet Davutoğlu ile Söyleşi: "Türkiye köprü değil merkez ülkedir!..", Yarın Dergisi, 2002, www.yarindergisi.com, 23 Aralık 2005.

Irak, özellikle 11 Eylül 2001 saldırılarından sonra farklı konumda değerlendirilmiştir.

Irak, Soğuk Savaştan sonra üzerinde büyük operasyon yapılan üç ülkeden (Yugoslavya ve Afganistan'ın yanısıra) biridir.³³ Irak bir taraftan bölgenin kontrolü diğer taraftan da ABD'nin stratejik çıkarları açısından olağanüstü bir öneme sahiptir. Bu bağlamda Soğuk Savaş sonrasının ilk büyük sıcak savaşının Körfezde çıkması bir rastlantı olarak değerlendirilemez. 11 Eylül sonrasında ise Irak'ın hedef seçilmesi, ABD'nin küresel düzeyde algıladığı genel stratejik rekabetin bir parçası olarak görülmelidir.

Büyük Ortadoğu Projesi bağlamında Irak askeri hareketinin güncel anlamının analizi, savaşın Orta Asya'ya uzanan etkilerinin anlaşılması bakımından önemli açılımlar sağlamaktadır. Büyük (genişleyen) Ortadoğu, Amerikan askerî tek taraflılığının dünyayı kendisi için yaşanabilir bir yere dönüştürme projesinde hedef coğrafya olarak ortaya çıkmıştır. Beril Dedeoğlu'nun haklı olarak belirttiği gibi, Washington'un dünyanın hemen her yerindeki gelişmelerde üstlendiği sorumluluk, Afganistan'daki Taliban yönetiminin bertaraf edilmesi sürecinde giderek otoriterliğe, Irak işgalinde ise otoriter ABD, saldırgan hegemonia dönüşmüştür. Bu durum, bir yandan daha önceki müttefiklerinin bazılarıyla arasının açılmasına, öte yandan yeni ve çok keskin "öteki"ler kazanmasına yol açmaktadır.³⁴

Soğuk Savaş döneminin son çeyreğinde Sovyetler Birliği'nin çöküşünü hızlandırmak amacıyla Sovyetlerin güneyindeki Müslüman devletler ile bazı

33 Bu üç ülke birçok ortak özelliğe sahiptir. Üçü de tampon ülkelerdir. Yugoslavya tipik bir Alman-Rus rekabet alanıdır. Afganistan'a baktığımızda yine stratejik olarak bir tampon ülke pozisyonu görürüz. İngiltere Rusya rekabet hattı üzerinde daha sonra ABD Sovyetler rekabeti arasında tampon bir ülkedir. Irak'a gelirse tarihi olarak Osmanlı İran rekabetinin tampon ülkesidir. Bölgesel anlamda da Kafkasya, Basra, Ortaasya, İran, Ortadoğu bölgesinin tampon ülkesidir. Tampon ülkeleri yeniden tanımlamadan büyük güçlerin rekabeti tanımlanamaz. Büyük güçlerin nerelere sarkabilecekleri, nerelere de sarmaması gerektiğini anlamak zorlaşır. Bir anlamda Afganistan operasyonu sadece Afganistan içindeki Taliban rejiminine değil, etrafındaki Çin, Rusya ve Hindistan'a mesaj iletir. Yugoslavya'da Amerika'nın önce Sırp sonra Bosnalılara yönelik değil, Almanlar'a ve Ruslar'a mesaj verdiği söylenebilir. Irak konusunda da böyle bir mesaj verilmektedir. Bu üç ülkenin bir diğer ortak özelliği bölgelerindeki bütün etnik unsurları barındırmalarıdır. Üçüncü ortak özellik, bu ülkeler gerek ticaret yolları gerekse insan çıkışı bakımından geçiş ülkeleridir. Yugoslavya, Doğu ve Batı Avrupa, Orta Avrupa, Adriyatik ve Baltık arasında geçiş ülkesidir. Bu durum Afganistan için de geçerlidir. Avrasya için geçiş bölgesidir. Irak için de böyledir. İran'dan batıya doğru, kuzeyden güneye doğru geçiş coğrafyasıdır. Bu konuda daha fazla bilgi için bkz.: Prof. Dr. Ahmet Davutoğlu ile Söyleşi: "Türkiye köprü değil merkez ülkedir!..", Yarınl Dergisi, 2002, www.yarindergisi.com, 23 Aralık 2005.

34 Beril Dedeoğlu, "İran'da 'Nasıl indireceğini bilemediğin eşiği dama çıkarmal' derler", Zaman Gazetesi, 14 Mayıs 2006.

Ortadoğulu aktörleri irtibatlandırmak, Afganistan özelinde ise Ortadoğu'dan Sovyetlere karşı savaşmak üzere “Mücahitler” devşirme politikaları aslında Büyük Ortadoğu oluşumunun ilk adımları olmuştur. Günümüze kadar uzanan süreçte Sovyetlerin dağılması Ortadoğu'nun kuzey ve doğu sınırını genişletmiş, 11 Eylül saldırıları ise bölgede bir Amerikan aktivizminin ortaya çıkmasına yol açmıştır.³⁵

Ortadoğu'nun yeni ortaya çıkan kuzeyi ile geleneksel Ortadoğu arasında bir dizi sorun üzerinden güvenlik bağlamında yoğun ilişkiler kurulmaktadır. Öncelikle sınır-aşan silah ve uyuşturucu ticareti ile kaçak göçmen akımı ciddi sorunlar olarak ortaya çıkmaktadır. Yine Körfez petroleri ile Hazar Havzasının zengin enerji kaynakları birlikte değerlendirilmeye çalışılmaktadır. Bu karmaşık ilişkiler ağı Büyük Ortadoğu'yu bir realite olarak dünya siyasetinin gündemine getirmiştir.

11 Eylül sonrası ortamda Amerikan yönetimi, kendilerine yönelik asıl tehlikenin bu bölgeden geldiği algılamasını tüm dünyaya duyurmuştur. Kuzey Afrika'dan Afganistan'a, Suudi Arabistan'dan Kafkaslar ve Orta Asya'ya uzanan coğrafyanın ciddi anlamda “elden geçirilmesi”, Amerika ve müttefikleri açısından dünyanın güvenle yaşanabilir bir alan olması yönündeki en ciddi adım olarak ortaya konmuştur. Afganistan ve Irak müdahalelerinin bu açıdan önceden belirlenmiş hedefler oldukları her iki ülkenin anahtar coğrafik konumları dikkate alındığında anlaşılabacaktır. Amerika'nın bölgede egemenlik planlarının 11 Eylül öncesine dayandığı ve 11 Eylül saldırılarının bu süreci hızlandırdığı gün geçtikçe daha fazla kabul gören bir yaklaşım olmaktadır.³⁶

Irak'a Amerikan askeri müdahalesi, bunun tetiklediği uluslararası – siyasi krize rağmen, Orta Asya hükümetleri tarafından olumlu karşılanmıştır; bu tutum, bölge ülkelerinin Washington'ın küresel düzeyde yürüttüğü terörizme karşı savaşa verdikleri desteği göstermesi bakımından önemlidir. ABD'nin Orta Asya bölgesindeki stratejik ortağı statüsünü elde eden

35 Bülent Aras, “Büyük Ortadoğu projesinde Türkiye ve ABD”, Zaman Gazetesi, 14 Şubat 2004.

36 Bülent Aras, a.g.m.

Özbekistan, Saddam Hüseyin rejimine karşı “köklü önlemler”in alınması gerektiğini açıklamış ve Irak’a karşı başlatılacak savaşın propaganda çalışmalarını için Bush yönetimi tarafından oluşturulan “gönüllüler koalisyonu”na katılmıştır.³⁷ Kazakistan, Tacikistan ve Kırgızistan yönetimleri Irak meselesine biraz daha temkinli yaklaşmışlar ve Irak’ın silahsızlandırılması konusunda uluslararası hukukun normlarına uyulmasını istemişlerdir.³⁸ Daha sonraki gelişmeler, Astana, Duşanbe ve Bişkek yönetimlerinin Rusya ve Çin’i (Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü ve Şanghay İşbirliği Örgütü’ndeki müttefikleri olmalarına rağmen) desteklemeye yanaşmadıklarını ve Amerikan müdahalesini eleştirmeyi reddettiklerini ortaya koymaktadır. Ağustos 2003’te Kazakistan, Irak’a ilk barış koruma birliklerini göndermiştir.

Bazı uzmanlar tarafından, Irak Savaşı ve süregiden iç çatışmaların, bölgede bir başka eğilimi ortaya çıkardığı iddia edilmektedir: Afganistan ve Sovyet sonrası Orta Asya’nın durumuyla ilgili Amerikan çıkarlarında “azalma”. Orta Asya’ya yönelik Amerikan “ilgi”sinin zayıflaması, bölge yönetimlerini endişelendirmiştir.³⁹ Amerikan ordusu Irak’taki artan kaos ortamında birçok problemle boğuşurken, mevcut Afganistan hükümetine askeri yardımların sağlanması ve kriz durumunda Orta Asya ülkelerinin güvenliğinin garanti edilmesi konusunda Washington yönetiminin siyasi iradeye ve kaynaklara sahip olup olmadığı konusundaki belirsizlik her geçen gün artmaktadır.

Öte yandan, Amerika Birleşik Devletleri’nin dış politika önceliklerinin merkezine Irak ekseninde Ortadoğu’nun yerleştirilmesi, Orta Asya ve Afganistan’ı tekrar Amerikan politikasının periferisine itebilir. Nitekim, Bush yönetimi tarafından Sonbahar 2003’te Irak ve Afganistan’a yapılacak yardımlar için Kongre’den talep edilen 87 milyar Dolarlık ödeneğin, sadece 1,2 milyar Doları (güvenlik ve altyapı çalışmaları) Afganistan’a tahsis

37 The White House, March 25, 2003, Coalition Members, <http://www.whitehouse.gov>, 12 Ocak 2005.

38 Nezavisimaya Gazeta, 28 Mayıs 2003.

39 Askar Akayev, U nas yest svoye videniye budushego strany, Izvestiya, 30 Ağustos 2003.

edilmiştir.⁴⁰ Orta Asya yönetimlerinin gözünde ABD'nin itibarını zedeleyen en büyük gelişme, Washington tarafından desteklenen ve Kasım 2003'te Gürcistan'da gerçekleşen hükümet değişikliği olmuştur. Bölgedeki mevcut rejimlerin güvenliği ve istikrarın garantörü olarak ABD'nin güvenilirliği konusunda şüpheler artmaya başlamıştır. Özbekistan, siyasi partilerin dışarıdan finanse edilmesini yasaklamış ve ülkede faaliyet gösteren ABD merkezli Açık Toplum Enstitüsü'nü kapatmıştır. Hükümet-dışı bir kuruluş olan Açık Toplum Enstitüsü'nün, aynı zamanda, Gürcistan'daki "gül devrimi"ni de aktif olarak desteklediği bilinmektedir. Taşkent'in yakında dönemdeki Rus yanlısı politikaları, Özbek – Amerikan ilişkilerini iyice germiştir.⁴¹

11 Eylül 2001 saldırıları ve Afganistan savaşından bu yana beş yıla yakın bir zaman geçmiş olmasına rağmen, Orta Asya bölgesindeki Amerikan askeri varlığında bir azalma görülmemektedir. Aksine, Özbekistan'daki son gelişmeleri hariç tutarsak, ABD'nin Orta Asya bölgesindeki "ileriye dönük askeri üs"⁴² (forward basing) projeksiyonları konusunda oldukça başarılı adımlar attığı görülmektedir. Afganistan ve Kırgızistan'daki askeri üslerin yanı sıra, Tacikistan ve Kazakistan'daki havaalanlarının acil kullanım haklarını saklı tutmaktadır. Yani "Kalıcı Özgürlük Operasyonu"nu desteklemek amacıyla, Amerikan ordusu Kazakistan ve Tacikistan'ın havaalanlarının sınırlı kullanımının yanı sıra, Özbekistan ve Kırgızistan'da geçici "forward basing" hakları elde etmiştir. Bütün Orta Asya ülkelerinin istihbarat birimleri bilgi paylaşımı konusunda uzlaşmışlardır. Afganistan'da devam eden operasyonların desteklenmesi ve anti – terörizm politikası, ABD'nin Orta Asya ülkeleriyle askeri – güvenlik işbirliğini geliştirmesinin en önemli itici gücü olmuştur.

Amerikan liderliğinde yürütülen Irak savaşı, Washington ve Orta Asya ülkeleri arasındaki güvenlik ilişkilerinde yeni sorunların doğmasına neden

40 Wishnick E., Strategic Consequences of the Iraq War: U.S. Security Interests in Central Asia Reassessed, Carlisle Barracks, Pa., 2004, 12.

41 Uzbekistan: The Key to Success in Central Asia? Hearing before the Subcommittee on Middle East and Central Asia, House International Relations Committee, June 15, 2004. http://www.house.gov/international_relations/mecahear108.htm

42 "Forward basing", bir ülkenin sınırları dışındaki stratejik öneme sahip askeri üslerde askeri birliklerin veya silah rezervlerinin önceden mevzilendirildiği bir güç projeksiyonu metodudur. Bu şekilde, uzak coğrafyalarda yürütülen savaşlarda, askeri birimlerin mobilizasyonu konusunda zaman ve mesafeden tasarruf sağlanmaktadır.

olurken, ABD'nin bölgesel güvenliğe yaklaşımındaki tutarsızlığını da ortaya çıkarmıştır. ABD'nin güvenlik bağlamında Orta Asya'ya aşırı odaklanması, başta Rusya, Çin ve Hindistan olmak üzere diğer bölgesel güçlerin açık bir şekilde nüfuz mücadelesinde yerlerini almalarıyla sonuçlanmıştır ve devam eden Amerikan askeri varlığı, Rus – ABD ilişkilerinde gerilim oluşturabilecek düzeydedir.

ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı A. Elizabeth Jones Ekim 2003'te Kongre'de yaptığı sunumda, ABD'nin Orta Asya'da üç güvenlik çıkarına sahip olduğunu açıklamıştır. Bunlar sırasıyla; (1) güvenlik (anti – terörizm, silahların yayılmazlığı, uyuşturucu kaçakçılığına karşı mücadele); (2) enerji (güvenilir ve rasyonel boru hattı projelerinin desteklenmesi ve enerji gelirlerinin sürdürülebilir kalkınma için harcanması); (3) iç reform (demokrasi ve piyasa – eksenli değişimlerin teşvik edilmesi).⁴³ 11 Eylül olaylarından sonra bölgedeki Amerikan stratejik çıkarları, daha çok anti – terörizm ve terörist gruplarla mücadele üzerinde odaklanmaktadır.

ABD'nin Orta Asya'daki güvenlik çıkarlarının askeri gerekçeleri, Amerika'nın ulusal güvenlik stratejisindeki yeni yaklaşımlara, Afganistan'daki gelişmelere ve Irak Savaşı'na dayanmaktadır. Orta Asya ve Afganistan'daki askeri üsler, Washington'un halen devam etmekte olan küresel askeri konuşlandırma politikası bağlamında stratejik önem kazanacaktır. ABD Savunma Bakanlığı'nın Ekim 2001 tarihli bir çalışmasında, askeri yetenekler üzerine temellendirilmiş bir strateji savunulmakta ve dünyanın farklı bölgelerindeki olası çatışmalar için ileriye dönük konuşlandırılmış askeri güçlerin önemi vurgulanmaktadır. Bu amaçla, Batı Avrupa ve Kuzeydoğu Asya'daki üslerin dışında askeri üs seçeneklerinin genişletilmesi ve eğitim – tatbikat çalışmalarıyla farklı bölgelerde geçici giriş haklarının elde edilmesini öngörmektedir. Bu aynı zamanda ABD'nin ittifak ve ortaklık ilişkilerinin yeniden gözden geçirilmesini gerektirmektedir.

43 A. Elizabeth Jones, Assistant Secretary for European and Eurasian Affairs, Testimony before the Subcommittee on the Middle East and Central Asia, House International Relations Committee, 29 Ekim 2003, www.state.gov.

Söz konusu çalışmanın kavramsal çerçevesine dayanan Ağustos 2002 tarihli ABD Ulusal Güvenlik Stratejisi'nde "önleyici saldırı stratejisi"nden bahsedilmektedir. Bu stratejiye göre, "her tehdite karşı, her yerde ve her zaman kendini savunmak imkansızdır; en güvenilir savunma, savaşı düşmana götürmektir".⁴⁴ Bu belge, Amerikan güvenlik çıkarlarının genel prensiplerini özetlemektedir ki bunların çoğu ABD'nin Orta Asya ülkeleriyle diplomatik ilişkilerinin ve askeri angajmanının temelini oluşturmaktadır: kilit bölgelerin düşman güçlerin egemenliği altına girmesinin engellenmesi; istikrarlı bir güçler dengesinin korunması; dünya pazarlarına ve stratejik kaynaklarına erişimin sağlanması; her türlü silahların devlet dışı oluşumların eline geçmesinin önlenmesi; koalisyonların ve stratejik ortaklık ilişkilerinin güçlendirilmesi; ve beklenmedik krizlere acil müdahale kapasitesinin hazır tutulması.

Orta Asya bölgesi bağlamında Amerikan güvenlik çıkarlarının kapsamını Savunma Bakanlığı'nın Kongre'ye sunduğu 2002 Yılı Raporu açıklamaktadır. Rapora göre, "istikrarsızlık ark"ı, bir kavis şeklinde Ortadoğu'dan Kuzeydoğu Asya'ya kadar uzanmaktadır. Bu hatta, radikal ve terörist grupların saldırılarına açık ve kırılgan yapıda zayıf devletler de bulunmaktadır. Asya'daki istikrarın önemi vurgulanmakla birlikte, ABD'nin askeri üs projeksiyonu ve güvenlik altyapısı bağlamında en zayıf olduğu bölgenin yine Asya olduğu belirtilmektedir.⁴⁵ Bu yüzden, ilave askeri kazanımlar elde etmek için ABD'nin bölge ülkeleriyle ittifak ilişkilerine girerek yeni askeri – güvenlik işbirliği yapılarını tesis etmesi gerekmektedir.

Amerikan ordusu, Afganistan ve Irak'taki görevlerini başarılı bir şekilde yürütmek için uğraş verirken, ABD Kara Kuvvetleri Kurmay Başkanı General Peter Schoomaker, kilit hedefin "stratejik çeviklik" olduğunu açıklamıştır.⁴⁶ Orta Asya'daki askeri üslere giriş hakkı, olası terörist saldırıları veya diğer kriz ortamlarında Amerikan güçlerinin hızlı bir şekilde müdahalesini

44 2002 Annual Report to the President and Congress by the Secretary of Defense Donald H. Rumsfeld, <http://www.defenselink.mil>, 23 Mart 2005, 30.

45 A.g.m., 12.

kolaylaştıracaktır. Savunma Bakanlığı'nın 2003 yılı raporunda belirtildiği gibi, Irak ve Afganistan'daki operasyonlar "hız"ın çok önemli bir unsur olduğunu Amerikalılara öğretmiştir.⁴⁷

ABD, 1 Mayıs 2003'te Afganistan'daki büyük savaş operasyonlarına son verdiğini duyurmuştur. Savunma Bakanı Rumsfeld, Afganistan'daki yeniden yapılandırma çalışmalarının, Irak'ın yapılandırılmasında bir laboratuvar rolü oynayacağını ve dolayısıyla da bu çabalar için Orta Asya'daki askeri üslerden sağlanacak desteğin çok önemli olduğunu belirtmiştir.

Öte yandan, Irak'taki büyük çaplı operasyonlar bittikten sonra, Savunma Bakanı Rumsfeld, gelecekte Ortadoğu'daki Amerikan askeri üslerinin konumunda değişikliklerin yapılacağını açıklamıştır. Bu çerçevede, Suudi Arabistan'daki askeri birliklerin çekilmesi, büyük çaplı hava operasyonları için Suudi Arabistan yerine Katar'ın kullanılması ve Türkiye'deki hava saldırı ve destek uçaklarının çekilmesi gündeme gelmiştir. Başta Türkiye ve Suudi Arabistan olmak üzere, Irak'taki askeri operasyonlarda kullanılan Ortadoğu'daki Amerikan askeri üslerinde değişiklik çabaları, ABD'nin Orta Asya'daki askeri üslerinin yeniden gözden geçirilmesine sebep olmuştur. Hatta uzmanlar, bu doğrultuda ABD'nin bölgede kalıcı üsler edinme çabasına girebileceğini iddia etmektedirler.⁴⁸ Genel olarak bakıldığında, ABD'nin askeri konuşlanma stratejisinde doğruya doğru bir kayma görülmektedir; anti – terörizm operasyonlarının desteklenmesi ve Ortadoğu'daki diğer stratejik çıkarların korunması açısından, Batı Avrupa'daki üsler eleştirilirken, Balkanlar, Orta Asya, Kafkasya, Pakistan, Filipinler ve Singapur gibi ülkelerin sunduğu yeni fırsatlar ön plana çıkmaya başlamıştır.

46 Marcia Triggs, "Army Theme Changes to Focus on War," Army News Service, November 6, 2003, <http://www.defenselink.mil>; Thom Shanker, "New Army Chief Sets Out to Redesign a Stretched-Thin Army," The New York Times, 28 Ocak 2003, A19.

47 2003 Secretary of Defense Annual Report to the President and Congress, <http://www.defenselink.mil>, 8.

48 Associated Press, 8 Aralık 2003.

IV. ABD Dış Politikasında Siyasal Boyut: “Makyavelizm”⁴⁹, “Stratejik Seçicilik” ve Orta Asya’ya Yansımaları

Ortadoğu ve Orta Asya bölgeleri bağlamında Amerikan dış politikasındaki “tutarsız” ve “belirsiz” olarak nitelendirilebilecek taraf, otoriter ve baskıcı devletlerle olan ilişkilerinde öne çıkmaktadır. Aslında bu tespit, Washington tarafından siyasal ve ekonomik reformların dile getirilişinin, jeo – politik prizmaya yansıtılarak ve “çifte standard” a yol açacak tarzda yapıldığı iddiasını da desteklemektedir. Nitekim bölgedeki insan haklarını ihlal eden bazı ülkeler ciddi yaptırımlara (ekonomik veya siyasi) maruz kalırken, diğerleri korkunç uygulamalarına rağmen soruşturmadan ve eleştiriden korunmaktadır. Belki de Orta Asya bölgesine yönelik Amerikan dış politikasının en zayıf yönünü böylesi bir “stratejik seçicilik” ve/veya “stratejik suskunluk” oluşturmaktadır. Bu tür bir seçiciliğin en bariz örneğini Washington’un Taşkent’le olan ilişkilerinde görmek mümkündür.

Amerikan dış politikasının (ve/veya insan hakları politikasının) arka yüzünü oluşturan gerçeklerin, “amaç – araç” veya “güç – çıkar” kavramları ekseninde analiz edilmesi ve sorgulanması çabaları özellikle Vietnam Savaşından sonra daha da artmıştır. Vietnam Savaşı, birçok araştırmacıyı ABD dış politika tarihine daha yakından eğilmeye zorlamış ve birçoklarına göre, söz konusu tarih Makyavelist eğilimlerin ağırlıkta olduğunu yansıtmaktadır.

Dış politikayı Nicolo Machiavelli’nin teorik – siyasi paradigmalarıyla ele alma girişimi, aslında hem Machiavelli’nin felsefi düşüncesinde hem de ABD dış politika pratiğinde sık sık karşılaşılan ortak yanların bulunmasıyla açıklanabilir. Bunlardan en önemlisi “realist” dünya görüşü ve “amaç – araç” ilişkisidir. Çok kapsamlı bir analiz, Amerikan dış politikasının realizmle ne kadar iç içe olduğunu ve belirli “amaçlar” için her türlü “aracın” nasıl kullanılabildiği gerçeğini ortaya koymaktadır. Ayrıca ABD’nin uluslararası

49 Bu bölümde ele alınan Amerikan dış politikasındaki Makyavelist unsurlara ilişkin genel değerlendirmelerin kavramsal çerçevesi, ABD Dış Politikası ve İnsan Hakları – Rusya Çin İran Örnekleri Bağlamında Konunun Değerlendirilmesi konulu yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezine

insan hakları hareketinde ve demokrasinin gelişip yaygınlaşmasında oynadığı büyük rol de, Amerikan dış politikasındaki siyasal boyutu ve Makyavelist yansımaları görmemizi engellememelidir.

Machiavelli'nin "Hükümdar"ında (The Prince) belirttiği esas amaçlar "ulusal güç", "fetih" ve "kontrol"dür. Bunların Amerikan dış politikasındaki uyarlanması ise "ulusal çıkar", "ulusal güvenlik" ve "ulusal savunma ve bu çerçevede gerektiğinde müdahale"dir.⁵⁰ Yani dış politikanın amacı, "küresel sorumluluğu" yerine getirmektir; General William Westmoreland'ın ifadesiyle, II. Dünya Savaşı sonrasında ABD'nin üstlendiği "özgür dünyanın liderliği" ve "özgürlüğün küresel savunuculuğu" misyonlarını⁵¹ gerçekleştirmektir.

Amerikan dış politikasına eleştirel bağlamda yaklaşanların üzerinde durdukları en önemli konu "askeri", "insani" ve "siyasal" müdahalelerdir. Soğuk Savaşın oluşma döneminde Amerikan stratejik topluluğunun bakış açısını etkileyen bir savaş düşünürü olarak göze çarpan Thomas Schelling, "başlangıç halindeki bir dünya devletinin", devlet seviyesinde hangi "otorite modeli"ne benzeyeceği sorusunu kendisine sorar ve cevabını da "Güney Afrika" (yani apartheid Güney Afrika) olarak yanıtlar. Schelling'in küresel ekonomi politiğin yapısı⁵² ile ilgili tespitlerine Richard Falk farklı bir boyut daha ekleyerek şöyle bir karşılaştırma yapıyor: Zengin ve açık tenli ülkeler kesin bir askeri üstünlüğe sahip olup, fakir ve koyu tenli ülkelere karşı sık sık askeri müdahalelerde bulunuyorlar.⁵³

Hatta 20. yüzyıldaki Kuzey – Güney askeri müdahalelerinin bile – ki bunlardan önemli olanlarının sayısı yüzü aşmaktadır – Kuzey tarafından Güneyde yapılması elbette çarpıcıdır. Müdahaleye dayalı dış politikalar II. Dünya Savaşı öncesinde olduğu gibi Soğuk Savaş döneminde de, askeri güç

göre oluşturulmuştur. Konu ile ilgili daha fazla bilgi için bkz.: Şatlık Amanov, ABD Dış Politikası ve İnsan Hakları..., 203-208.

50 Howard Zinn, "Machiavellian Realism and US Foreign Policy: Means and Ends", Zinn Reader, 1991 (çevrimiçi)

http://www.thirdworldtraveler.com/Zinn/Machiavelli_ForPol.html, 27 Ağustos 2001.

51 A.e.

52 Bu konuda daha fazla bilgi için bkz.: Richard Falk, Samuel S. Kim, Saul H. Mendlovitz (ed.), Toward a Just World Order, Boulder, Colo.: Westview Press, 1982, 315 – 325; A. Mahjijani, From Global Capitalism To Economic Justice: An Inquiry Into the Elimination of Systematic Poverty, Violence and Environmental Destruction in the World Economy, New York, Apex Press, 1992; Graham Allison, Gregory F. Treverton (ed.), Rethinking America's Security: Beyond Cold War to New World Order, New York, Norton, 1992.

53 Richard Falk, Yırtıcı Küreselleşme..., 17.

kullanımını içerecek şekilde yaygın olarak kullanılmıştır. Özellikle Soğuk Savaş döneminde Amerikan müdahaleciliği farklı bir boyut kazanarak hızla artmıştır. 1945'ten günümüze kadar ABD, bazen askeri olmak üzere diğer ülkelerin iç işlerine 100'ün üzerinde müdahalede bulunmuştur.⁵⁴ Müdahalelerin retoriğini özgürlük, insan hakları ve demokrasinin korunması ve yeniden inşası gibi gerekçeler oluştururken, realiteler, müdahalelerin Amerikan çıkarlarını (özellikle stratejik, güvenlik ve ekonomik çıkarlar) korumak amacıyla yapıldığını ortaya koymaktadır.

Tablo – 28: ABD'nin gerçekleştirdiği önemli müdahaleler

Ülke	Yıl	Ülke	Yıl	Ülke	Yıl
Çin	1945 – 49	Vietnam	1950 – 73	Genada	1979 – 84
İtalya	1947 – 48	Kamboçya	1955 – 73	Libya	1981
Yunanistan	1947 – 49	Kongo/Zaire	1960 – 65	Panama	1989
Filipinler	1945 – 53	Brezilya	1961 – 64	Afganistan	1979
Güney Kore	1945 – 53	Dominik	1963 – 66	El- Salvador	1980
Arnavutluk	1949 – 53	Küba	1959	Haiti	1987
Almanya	1950'ler	Endonezya	1965	Irak	1991
İran	1953	Şili	1964 – 73	Kosova	1999
Ortadoğu	1956 – 58	Yunanistan	1964 – 74	Afganistan	2001
Endonezya	1957 – 58	Doğu Timor	1975	Irak	2003
Guyana	1953 – 64	Nikaragua	1978		

Kaynak: **Милитаризм США**, М.: Политиздат (Siyasi Eserler Yayın Dizisi) Moskova, 1985.

Dikkate değer bir başka hususa daha değinen Schelling, ABD politika belirleyicilerinin ulusal güvenlik önceliğinin “ABD’yi, temel kurum ve değerleri koruyarak hür bir millet” olarak muhafaza etmek olduğunu savunur. Buna “sahip olunan şeyler kadar, değerli görülenler de dahildir. Bunların içinde maddi hayat standardımız da bulunmaktadır.”⁵⁵ Bu tarz bir vurgu, 1948’de George Kennan’ın o zamanlar gizli olan bir Politika Planlama Personeli belgesindeki şu şiddetli ısrarını da doğrular: II. Dünya Savaşından sonra ABD’nin Pasifiklerdeki ana hedefi, dünya nüfusunun yalnızca % 6’sına sahip

⁵⁴ Henry Rosemont, Jr., “The Truth Behind US Foreign Policy – Violence for Power and Profit”, Resist Newsletter, July – August 1999, (çevrimiçi) http://www.thirdworldtraveler.com/Foreign_Policy/TruthBehindUSForeignPolicy.html, 15 Temmuz 2001.

olan bir ülkenin, refahının dayandığı tüm dünya kaynaklarının % 50'sini kullanmaya devam etmesinin sağlanmasıdır.⁵⁶

II. Dünya Savaşı sonrası ABD dış politikasının en önemli belgelerinden biri olan, Ulusal Güvenlik Konseyi'nin (National Security Council) 7 Nisan 1950 tarihli Memorandum 68 adıyla bilinen kararında da, yine benzer öğeler vurgulanmaktadır: Amerikan sisteminin yaşayabileceği ve rahat bir şekilde gelişebileceği bir dünya düzenini geliştirmek... Memorandum 68, açıkça şunu ortaya koymaktadır: Sovyetler Birliği olmasa bile küresel düzen ve güvenliğin sağlanması ABD açısından bir sorun olmaya devam edecektir. Bu anlamda belgenin asıl amacı, Sovyetler Birliğini yıkmak değil, dünyayı hegemonik güç alanları olarak etki altına almak ve paylaşmaktır.⁵⁷ Vietnam Savaşı, Kore Savaşı, Kamboçya, Latin Amerika Birleşik Devletleri, Orta Asya ve Ortadoğu'daki olaylar ile Afganistan ve Irak Savaşları bu açıdan da değerlendirilebilir.

Soğuk Savaş döneminde Sovyetler Birliğini “çevreleme politikası”nın, Amerikan dış politikasını meşrulaştırmak ve ABD'nin küresel hareket alanını genişletmek için kullanıldığını savunanlar da bulunmaktadır. Bunlara göre, reel sosyalizmin yıkılışıyla hız kazanan “yeni dünya düzeni” ve “küreselleşme” benzeri söylemlere paralel olarak Amerikan dış politikası da, Soğuk Savaş dönemi ile temelde aynı olmakla beraber, içerdiği temada farklı bir işleyişle hareket etmeye başlamıştır. Günümüzde insan hakları ve demokrasi kavramları, ABD tarafından yeni dünya düzeni ile birlikte, tıpkı bir zamanlar çevreleme politikasında olduğu gibi, tüm dünyaya bir amaç gibi sunulmakta, söylemin ardında gizlediği araçsallığın üzeri örtülmeye çalışılmaktadır.⁵⁸ Yukarıdaki tespitler, büyük ölçüde “ulusal çıkarları” politika

55 Bu ve diğer alıntılar Schelling'in Soğuk Savaş sonrası güvenlik konusundaki bir eserindeki makalesindendir: Ed. Graham Allison ve Gregory F. Treverton, *Rethinking America's Security: Beyond Cold War to New World Order*, New York, Norton, 1992, 196 – 210, 200. Thomas Schelling'den aktaran Richard Falk, *Yırtıcı Küreselleşme*, 16 – 19.

56 George Kennan, “Review of Current Trends: US Foreign Policy”, Thomas H. Entzold, John Lewis Gaddis (ed.), *Documents of American Policy and Strategy, 1945 – 1950*, New York, Columbia University Press, 1978, 226.

57 Murat Çıplak, “Çin'de İnsan Hakları ve Ayrılıkçı Hareketler”, Çin'in Gölgesinde Uzakdoğu Asya, Ed. Deniz Ülke Arıboğan, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2001, 248.

58 Murat Çıplak, a.g.m., 248. Ayrıca insan hakları konusundaki ABD politikalarının ağır tenkitçi yorumları için bkz.: Noam Ghomsky ve Edward S. Herman, *The Political Economy of Human Rights*, 2 Cilt, Boston, South End Press, 1979; Richard J. Bernet, *Intervention and Revolution*:

yapıcıların ve liderlerin tek güvenilir rehberi gören ve uluslararası hayatta herhangi bir yüksek ahlaki değeri reddeden “realist” düşünce ekollerini (ve/veya Makyavelist çizgiyi) de desteklemektedir.⁵⁹

Diğer taraftan, Soğuk Savaşın sona ermesinin hemen ardından, ABD Aralık 1989’da Panama’yı işgal etmiştir. Bu, ABD’nin herhangi bir yerde Sovyet reaksiyonu olmasından çekinmeksizin giriştiği ilk müdahaledir. Bu müdahalede ABD, “Amerikan vatandaşlarının yaşamlarını koruma, demokrasiyi restore etme, Panama Kanal Sözleşmelerine uyulmasını sağlama ve General Manuel Noriega’yı adalete yöneltme” temellerine dayanmıştır. İleri sürülen amaçlara ulaşılması için müdahaleye izin veren bir uluslararası hukuk kuralının varolmadığı bilinmektedir. Bununla birlikte ABD, BM Şartının “çıkarlarını savunmak” için ABD’ye güç kullanma yetkisini verdiğini iddia etmiştir. Panama müdahalesinde ABD’nin ileri sürdüğü “demokrasi” gerekçesi, 80’lerden bu yana gerçekleştirdiği müdahalelerin sıkça dayanağını oluşturması bakımından özel bir önem taşımaktadır. Aynı şekilde, Irak’a ABD müdahalesinin gerekçelerinden biri olarak “insan hakları ihlalleri” gösterilmiş; Somali’ye müdahale “insani yardım” temelinde açıklanmıştır.⁶⁰ Son olarak Kosova ve Afganistan müdahaleleri, kısmen de olsa, bir “insani müdahale” olarak sunulmuştur.

Paradoksal bir şekilde Clinton yönetimi, özellikle birinci başkanlık döneminde, Amerikan ulusal çıkarlarına uygun olarak, dünyanın her tarafında demokrasi ve özgür piyasa ekonomilerinin desteklenmesine özel bir vurgu yapmıştır. ABD’nin ulusal güvenlik stratejisini, “dışarıda demokrasinin teşvik edilmesi” olarak tanımlamışlardır ki bu strateji üç temel dinamik üzerine inşa edilmiştir (diğer ikisi sırasıyla; güvenliğin sağlanması ve ekonomik refahın

The United States in the Third World, New York, World, 1968; Ronald Steel, “The Domestic Core of Foreign Policy”, The Atlantic Monthly, Vol: 275, No: 6, June 1995, 84 – 92.

59 Eleştirel realist düşüncenin siyasi ekonomiyi de kapsayan daha geniş analizi için bkz.: Robert Cox, “Social Forces, States and World Orders: Beyond International Relations Theory”, Robert Keohane (ed.), Neo – Realism and Its Critics, New York, Columbia University Press, 1986, 204 – 254.

60 Amerikan müdahalelerini, emperyalist yayılmanın bir etik mazereti olarak gören eleştirel yaklaşım için bkz.: Yasemin Özdek, Uluslararası Politika ve İnsan Hakları, Ankara, Öteki Yayınları, 2000, 65 – 126.

sürdürülmesidir).⁶¹ Burada, güvenlik, refah ve demokrasinin birbirleriyle çok sıkı bir şekilde bağlantılı olduğu öne sürülmektedir. E. Lake'in ifadesiyle, “yeni demokrasilerin ortaya çıkması, bizim güvenliğimizi pekiştirmektedir; çünkü demokrasiler savaşa daha az meyillidirler ve terörizmi kesinlikle desteklemeyeceklerdir”.⁶² Dolayısıyla demokrasi ve piyasa ekonomilerinin oluşumu, birbirlerini tamamlayıcı süreçler olarak değerlendirilmiştir. “Özgürlüğe dayalı piyasa demokrasilerinin korunması, güçlendirilmesi ve genişletilmesi”,⁶³ son tahlilde, Clinton yönetiminin “bağlaşık ve genişleme” stratejisinin özünü oluşturmuştur.

Orta Asya ülkeleri ve diğer eski Sovyet cumhuriyetleri, söz konusu stratejinin öncelikli hedefleri arasında yer almıştır. 1997 tarihli ulusal güvenlik stratejisinde açıklandığı gibi Rusya, Ukrayna ve diğer yeni cumhuriyetlerin istikrarlı ve çağdaş demokrasilere dönüşümü ve uluslararası topluluğa başarılı bir şekilde entegrasyonu, ABD'nin temel güvenlik çıkarları açısından kilit öneme sahiptir.⁶⁴ Siyasal ve ekonomik reformların başarılı bir şekilde gerçekleştirilmesi Orta Asya ülkeleri için de geçerli sayılmıştır. Ancak, bu dönemde de Amerikan dış politikasındaki makyavelist ve realist unsurlar, “demokrasilerin teşvik edilmesi”ne dayalı bir stratejinin uygulanmasını engellemiştir. Dış politika uygulamalarında öncelik başka amaç ve misyonlara verilmiştir. Post – Sovyet coğrafyasında, demokrasi, güvenlik ve ekonomik kalkınma arasında dolaylı bir bağlantı kurulmaya çalışılmıştır. Heritage Vakfı'nın Başkan Yardımcısı K. Holms'ın 1998'de Kongre'deki bir oturumda belirttiği gibi, “bağlaşık ve genişleme” stratejisi, Clinton yönetimi tarafından daha Azerbaycan kullanılmaya başlanmıştır.⁶⁵

Demokrasi ve Amerikan ulusal çıkarları arasındaki bağlantıya ilişkin daha “ölçülü” ve “düzenli” bir yaklaşım, Harvard Komisyonu'nun ABD ulusal çıkarları konusundaki raporunda yer almıştır. Komisyon raporunda, “stratejik

61 A National Security Strategy of Engagement and Enlargement, 1996, <http://www.fas.org/spp/military/docops/national/1996stra.htm>; A National Security Strategy for a New Century, 1997; A National Security Strategy for a New Century, 1999, III.

62 US Department of State Dispatch, Vol. 4, No: 39.

63 A National Security Strategy of Engagement and Enlargement, 1996, <http://www.fas.org/spp/military/docops/national/1996stra.htm>

64 A National Security Strategy for a New Century, 1997.

açından önemli ülkelerde çoğulculuk, özgürlük ve demokrasinin ancak istikrarsızlığa yol açmayacak şekilde ulaşılabilme imkanı varsa” teşvik edilmesi önerilmekte ve bu teşvik, çıkarların sınıflandırılmasında sadece “önemli” olarak belirtilmektedir. Diğer yandan, “dünyanın her tarafında demokrasi ve özgürlüklerin sırf yabancı ülkelerin kendisi için teşvik edilmesi” ise, “ikincil veya daha önemsiz” bir çıkar olarak sınıflandırılmıştır, yani retorikte kullanılan demokrasi söylemleri, pratikte hiçbir şekilde “hayati çıkarlar” kategorisine dahil edilmemiştir. Tıpkı Clinton yönetiminde olduğu gibi,⁶⁶ George W. Bush yönetiminde de, resmi söylemlerin aksine, dış politika öncelikleri arasında idealist unsurlar yeterince vurgulanmamıştır. Diğer bölgelerde olduğu gibi, Orta Asya bağlamında da, demokrasi ve piyasa ekonomilerinin teşviki, askeri – güvenlik ve stratejik çıkarlar karşısında ikincil bir konuma indirgenmiştir.

Öte yandan, özellikle 11 Eylül 2001 olaylarından sonra görülen paradoksal gelişmeler, uluslararası barış ve güvenliğin garantörü konumundaki Birleşmiş Milletler’in, kimi gelişmiş ülkelerin (ABD başta olmak üzere) önemli dış politika amaçlarına ve ulusal stratejik hedeflerine ulaşmaya yönelik çok önemli bir aracı olarak “algılanmasına” yol açmıştır. Tarihsel perspektiften bakıldığında ABD, kuruluşundan itibaren BM’de baskın siyasi aktör olmuştur. ABD’nin dış politika faaliyetlerine destek olması için Güvenlik Konseyi’ni yanına alma çabaları Doğu Bloku (SSCB liderliğinde) ve Bağlantısızlar Hareketi’nin aleyhteki çıkışlarıyla kısmen engellenebilmiştir. Gerçi BM’nin kuruluşundan 1992’ye kadar Güvenlik Konseyi’nde kullanılan 279 veto kararı, muhalif çıkışların günümüze oranla hayli güçlü olduğunu göstermektedir. Bunda veto yetkisine sahip Sovyetler Birliği’nin Güvenlik Konseyi üyesi olması etkili olmuştur. Soğuk Savaş sonrasında ise, vetoya pek başvurulmadığı görülmektedir. Güvenlik Konseyi daimi üyelerinin özellikle ABD’nin “güvenlik” (ve “terörizm”le mücadele) stratejisine uygun davranmalarının, böylesi bir ortak tutuma yol açtığı söylenebilir. Dünya

65 Assessing the Administration’s Foreign Policy: the Record after Six Years, Hearing before the Committee on International Relations, House of Representatives, 105th Congr., 2nd sess. Oct. 8, 1998, Wash., 1998, 32.

liderliğini korumaya çalışan ABD'nin bu politikaya uygun olarak gelişmiş ülkelerin çıkarlarını koruyacak biçimde “güvenlik” kavramını öne çıkarması, aslında küresel yönetim bağlamında yeni bir açılım olarak algılanabilir. Güvenlik kavramı çerçevesinde odaklanan yeni stratejide, BM'ye de bu stratejiyi meşrulaştırma işlevi yüklendiği görülmektedir. Sovyetler Birliği'nin dağılması ve Bağlantısızlar Hareketi'nin etkinliğini kaybetmesi ile, 1990'lardan bu yana Teşkilat üzerindeki Amerikan hakimiyeti daha da pekişmiştir. İki kutuplu uluslararası sistemin ortadan kalkması, evrensel değerlerin ve uluslararası hukukun sınırlamasına rağmen, ABD'nin barış ve güvenlik eksenli askeri, ekonomik ve insani müdahale pratiğinin artması ve yayılmasıyla sonuçlanmıştır. Barış ve güvenliğin küresel yönetiminin idealist eğilimlere mi yoksa realist anlayışa göre mi şekilleneceği “belirsiz” olmaya devam etmekle beraber, Soğuk Savaş sonrası gelişmeler açıkça BM'yi dışlayıcı bir çizgide geliştirmiştir. Özellikle az gelişmiş ülkelerdeki istikrarsızlıkları sona erdirmeye yönelik toplumsal mühendisliğe dayalı askeri-polisiye ve teknik çözümler (Irak örneğinde görüldüğü gibi), barışa hizmet etmekten uzak kalmıştır. Terörizme karşı yürütülen küresel savaşın başlangıcından beri, Amerika Birleşik Devletleri politik bir açmazla karşı karşıya kaldı: Uluslararası hukuk kuralları çerçevesinde ulusun kendini savunması kabul edilebilir bir şeyken, savunma unsurunun boyutları bir devletten diğerine yönelen saldırılara kadar genişletildi.

Amerikan insan hakları politikasının siyasal boyutunu ortaya koyan bir diğer nokta da, ABD'nin diğer ülkelerle kurduğu ikili veya çoktarafli ilişkiler ve bu ilişkiler bağlamında ön plana çıkan ekonomik ve siyasi çıkarlardır. Söylem düzeyinde Washington, diğer ülkelerin gelişimini “liberal demokrasiler” çerçevesinde desteklemektedir; karşılıklı ilişkilerinde de, insan hakları ve demokrasiyi bir kriter olarak kullanmaktadır. Ne var ki, önemli ekonomik ve siyasi çıkarların söz konusu olduğu durumlarda ABD, insan hakları sicilleri ile iki tarafli veya çok tarafli ilişkiler arasında bir bağ kurma ihtiyacını hissetmemektedir. “En Çok Gözetilen Ulus” (Most Favored Nation, MFN)

statüsü ile Çin'in insan hakları sicili arasındaki bağın kaldırıldığı günümüz Çin–Amerikan ilişkilerinde bunu açıkça görmek mümkündür.⁶⁷ Ortadoğu'nun önemli petrol üreticisi olan Suudi Arabistan, Mısır ve Kuveyt'in veya terörizmle mücadelede Washington'un stratejik ortağı konumundaki Özbekistan'ın, insan hakları konusunda Amerikan baskısından muaf tutulmaları da uzun zamandan beri eleştirilmektedir. Bu bağlamda, diğer ülkelerle olan ekonomik ve stratejik ilişkilerin baskı ve ağırlığının, ABD tarafından “idealist” bir dış politikanın üretilmesini nasıl zorlaştırdığı daha iyi anlaşılmaktadır.

Görüldüğü gibi, uzun vadeli Amerikan ulusal çıkarları ve stratejik hedefleri ile bu çerçevede belirlenen dış politika araç ve mekanizmaları, kaçınılmaz olarak ABD'nin dış politikasını da büyük ölçüde etkilemektedir. Realist dünya görüşünün göreceli olarak yükselişi de, insan hakları ve demokrasi söylemlerinin dış politika ve diplomasi üzerindeki etkisini azaltmaktadır. 11 Eylül olayları, Washington'un sivil görünümünü değiştirmemekle beraber, yönetimin zihniyetini her geçen gün askerileştirmektedir ve ülkedeki “ulusal güvenlikçi” güdüler “özgürlükçü” güdülere galebe çalmaktadır. Yani, militarizm, ABD'nin iç siyasetinde de, dış siyasetinde de ağırlığını artırmaktadır. Amerikan dış politikasındaki makyavelist ve militarist unsurların⁶⁸ izlerini Washington'ın Orta Asya ülkeleriyle tesis ettiği ikili ilişkilerinde görmek mümkündür.

ABD'nin dünyanın değişik bölgelerinde gerçekleştirdiği insani ve askeri müdahalelerde de genel siyasi atmosferin bir yansıması olarak “ahlaki – etik” vurgudan daha çok “pragmatik” bir vurgunun hakim olduğu görülmektedir. Pragmatik “siyasi kültür”den kaynaklanan böylesi bir “seçiciliğin”, insan

67 David P. Forsythe, *Human Rights in International Relations*, 146.

68 Bilindiği gibi siyaset biliminde “militarizm” üç anlamda kullanılmaktadır. Birinci anlamı daha çok ideolojik ve/veya kültürel yönüne ilişkindir: askeri önceliklerin, ideallerin ve değerlerin topluma hakim olması (Bunun sonucunda silahlı kuvvetlerin yüceltilmesi ve savaşın siyasetin meşru bir aracı olarak görülmesidir; 2. Dünya Savaşı döneminde Alman, İtalyan ve Japon toplumları bu anlamdaki militarizmin somut örneklerini teşkil etmektedir). Militarizmin ikinci anlamı ise, “askeri çözüm” yandaşıdır: yani politik amaçlara askeri güç kullanılarak ulaşılması, sorunların silahlı kuvvet kullanılarak halledilmesi savunuculuğudur. Militarizmin üçüncü anlamı ise askerlerin, meşru yetkilerini aşarak sivil politikacılara ait sorumlulukları üstlenmeleri ve böyle yapmalarının desteklenmesidir. Burada “Amerikan militarizm”iyle, daha çok ikinci şıkta belirtilen anlam kastedilmektedir. Amerikan Militarizmi ile ilgili kapsamlı bir çalışma için bkz.: Rudolf Fedoroviç Alekseyev, *Милитаризм США*, М.: Политиздат (Siyasi Eserler Yayın Dizisi) Moskova, 1985.

hakları – demokrasi meselesini ve idealist eğilimleri genellikle göz ardı ettiği bilinmektedir. Nitekim Kosova müdahalesinde Amerikan kamuoyunun yaklaşımı, Amerikan kayıplarının (askerlerin can güvenliği gibi) azlığı ölçüsünde “hoşgörülü” olmuştur. Araştırma uzmanlarına göre, “pragmatik uluslararasıılık” (pragmatic internationalism) için Amerikan kamuoyunda genel kabul gören yaygın bir destek bulunmasına karşılık, “ahlaki uluslararasıılık” (moral internationalism) fikrini destekleyenlerin sayısı çok az miktardadır.⁶⁹

Son tahlilde, uluslararası barış ve güvenliğin korunmasının ve “insan hakları-özgürlük-demokrasi”nin küresel yönetiminin tek kutuplu bir dünya yoluyla düzenleneceği eğilimi belirsiz olmaya devam etmekle beraber, Amerikan dış politikasının (özellikle son Irak savaşında görüldüğü gibi müdahalede bulunmanın yasal sınırlarının aşıldığı) 90’lı yıllardan günümüze kadar ortaya koyduğu pratik, bariz bir biçimde bu yönde gelişmiştir ve artan bir şekilde Makyavelist eğilimleri yansıtmaktadır. Şu sıralar bütün dehşetiyle devam eden Irak savaşından Afganistan’a, Yugoslavya’dan Doğu Timor’a, Vietnam’dan Panama’ya, Haiti’den El-Salvador’a kadar uzanan sayısız müdahaleler bağlamında ABD, gittikçe Friedrich Nietzsche’in (siyasi anlamda) “superman”ına benzer bir tutum sergilemektedir. ABD’nin iç ve dış politikaları da George Orwell’in “Oceania”sının (Okyanusya) resmi öğretisine uymaktadır —“Savaş Barıştır; Özgürlük Köleliktir; Cehalet Güçtür”. Ne de olsa, “realizm”in egemen olduğu bir dünyada “liberalizm”i [ve/veya küresel demokrasiyi] gerçekleştirmek o kadar basit bir görev olmasa gerek.

69 Ole Holsti, “Public Opinion on Human Rights in American Foreign Policy”, in David P. Forsythe, ed., *The United States and Human Rights: Looking Inward and Outward*, Lincoln, University of Nebraska Press, 2000.

V. George W. Bush Yönetiminin Orta Asya Politikasının Analizi ve Terörizme Karşı Küresel Savaş

2000 yılındaki Amerikan seçimleri kampanyalarında dış politika sorunlarına ikincil bir önem verilmiştir. Cumhuriyetçi kanadın aday ve üyelerinin resmi söylemleri ve hatta George W. Bush'un dış politika danışmanlarını seçme yönteminin analizi, demokratlar ile cumhuriyetçilerin dış politika yapımı sürecine ilişkin yaklaşımlarındaki farklılıkları ortaya koyması bakımından önemlidir.⁷⁰ George Bush'un dış politika ofisinde çalışmak üzere davet edilen sekiz kişilik uzmanlar grubunda, cumhuriyetçi partinin sağcı kanadına mensup temsilciler yer almaktaydı. Bunlar daha çok ABD'nin dünyadaki rolünü "hegemonyacı" bakış açısıyla ele alan yaklaşımın taraftarları olarak bilinmektedir.⁷¹ Bu grubun incelenmesi, Orta Asya, Ortadoğu bölgesi, Irak – Afganistan müdahaleleri ve genel olarak ABD'nin küresel politikalarının anlaşılması bakımından önemlidir.

Amerikan dış politikasını şekillendiren söz konusu grubun temsilcileri, "küresel ölçekte barış ve güvenliğin yegane garantörü"⁷² olarak gördükleri ABD'nin, uluslararası arenadaki "eşsiz" konumunu⁷³ dikkate alarak kendi ulusal çıkarlarının hayata geçirilmesi için Washington'un tek taraflı hareket

70 Cumhuriyetçi Parti içerisinde Bush üç türlü seçmenin oyuna sahiptir: Hristiyan sağ, büyük şirketler ve militaristler. Her biri şu an kendisinin daha önemli olduğuna inanmakta ve Bush'a menfaatleri doğrultusunda baskı yapmaktadır. Bununla birlikte, üç farklı seçmen kesiminin öncelikleri birbirinden farklı ve hepsi de diğer ikisinin ilgilerine çok az önem vermektedir. Daha fazla bilgi için bkz.: Immanuel Wallerstein, "Bush'u Irak'tan çok, iç dengeler sarsacak gibi", Zaman Gazetesi, 23 Ocak 2005.

71 Bknz.: Daalder I., Lindsay J., The Bush Revolution: The Remaking of America's Foreign Policy, www.brook.edu/views/papers/daalder/20030425.pdf, 23 Eylül 2005.

72 Condoleezza Rice, "Vo imya natsiyonalnyh interesov", Pro et Contra, 2000, No: 2, 108.

73 Soğuk Savaşın sona ererek iki kutuplu uluslararası sistemin yıkılmasından bu yana ABD, Büyük Britanya İmparatorluğunun 19. yüzyıl boyunca sahip olduğu küresel iktidara benzer bir gücü ve üstünlüğü elinde tutmaktadır. Bu küresel üstünlük, sadece Amerikan siyasi, askeri, ekonomik ve kültürel yapısının "çekici" ve "güçlü" olmasından değil, aynı zamanda söz konusu yapıların dünya genelinde "alternatifsiz" ve büyük ölçüde de "zararsız" görülmesinden kaynaklanmaktadır. Günümüz Amerikan ekonomisi kendine en yakın rakibinden % 40 daha büyük ve savunma harcamaları sonraki altı ülkenin toplam harcamalarına eşit. Bu altı ülkeden dördü Amerikan ittifakı konumundadır. ABD, dünyayı eğitim, bilimsel araştırma ve gelişmiş teknoloji gibi diğer devletlerin onu kısa sürede yakalamasının zor olduğu alanlarda yönetiyor. ABD eğitim ve öğrenim düzeyi olarak (% 99'u lise mezunu) tüm dünyanın gıpta ettiği 1,4 milyon kişilik bir orduya sahip. ABD Kara Kuvvetleri yaklaşık 8000 adet Abrams tankına ve Deniz Kuvvetleri Rusya ve Çin'in toplamının iki katı muharip sınıfı savaş gemisine sahip. Brookings Enstitüsünden savunma uzmanı Michael O'Hanlon'Amerikan göre, ABD'nin mevcut askeri kapasitesi Pentagon'un aynı anda iki ayrı alanda savaşarak her ikisinden de zaferle çıkmayı öngören "iki savaş stratejisi"ni (two – war strategy) uygulamaya yetecek düzeydedir. Bu konuda daha fazla bilgi için bkz.: Stephen M. Walt, "Clinton'un Dış Politikasına Koşullu İki Övgü", Avrasya Dosyası, Yaz 2000, Cilt:6, Sayı:2, 139 – 153; "Clinton's Foreign Policy", Foreign Policy, Kasım / Aralık 2000,(çevrimiçi) http://www.foreignpolicy.com/issue_novdec_2000/think_again.html, 2 Aralık 2001.

etmesi gerektiğine inanmaktadırlar. “Hegemonyacılar”, uluslararası kuruluşlara, çoktarafli mekanizmalara ve hukuk normlarına şüpheyle yaklaşmışlar ve bunları Amerikan çıkarlarının projeksiyonu için birer araç olarak görmüşlerdir. Öncelik verilmesi gereken en önemli faktör olarak askeri gücü ele almışlardır.

Amerikan hegemonyasının temelindeki ideoloji olan “yeni muhafazakarlık” düşüncesine sahip kişiler tarafından hazırlanan “Yeni Amerikan Yüzyılı Projesi”nde de “ABD’nin küresel liderliği ele geçirmesinin şart olduğu” vurgulanmaktadır. Birçok uzman, ABD’deki mevcut yönetimin “küresel hegemonya” hedefine kilitlendiğini, bu hedefi gerçekleştirebilmek için uzun vadeli projeler üzerinde çalıştığını öne sürmektedir. Özellikle Ortadoğu ve Orta Asya bölgeleri bağlamında Washington’un ulusal güvenlik ve savunma stratejilerinde yaptığı yeni düzenlemeler, uzun vadeli projeksiyonlar için önemli ipuçları vermektedir. Afganistan ve Irak’a yapılan müdahaleler, İran ve Suriye’ye yönelik ciddi tehditler, Genişletilmiş Ortadoğu ve Kuzey Afrika Girişimi kapsamında uygulanmaya çalışılan projeler, Amerika Birleşik Devletleri’nin küresel düzeydeki hedeflerini hayata geçirmenin köşe taşları olarak algılanmaktadır. Paradoksal olarak, George W. Bush yönetiminin uluslararası hukuku ihlal eden uygulamaları, uluslararası kuruluşlarla işbirliğini ihmal etmesi ve Amerikan çıkarlarını dünyanın geri kalanından çok daha önemli bulan yaklaşımı, yeni yüzyılda çok ciddi bir kaos ve belirsizliğin de kapılarını aralamaktadır.

Cumhuriyetçi partinin ılımlı kanadından temsilcilerin hiçbirisi, George W. Bush’un dış politika ekibi arasında yer almamıştır.⁷⁴ Başkan adaylığı kampanyaları sırasında uzmanlar grubunun başında bulunan Condoleezza Rice ve Paul Wolfowitz ikilisinin, geleneksel olarak “hegemonyacılar” tarafından uluslararası istikrarı en çok tehdit ettiğine inanılan Rusya ve Çin Halk Cumhuriyeti’ne karşı sertlik yanlısı politikaların izlenmesini savundukları bilinmektedir. Çin, Amerika Birleşik Devletleri’nin “stratejik rakibi” olarak ilan edilmiştir; Rusya ise “zayıflayan” bir güç olmasına rağmen, Washington’u her

74 Daalder I., Lindsay J., a.g.m.

zaman tehdit edebilecek tehlikeli bir ülke olarak algılanmıştır. Dolayısıyla ABD, Rusya'ya karşı "çevreleme ve tecrit" politikasını uygulamaya her zaman hazır olmalıdır.⁷⁵

Sadece seçmenler arasında değil, aynı zamanda Washington'daki siyasi çevreler tarafından da çok az şeyin bilindiği Orta Asya bölgesine ilişkin Amerikan politikası, seçim kampanyalarında hiç gündeme gelmemiştir. Cumhuriyetçi partiye yakınlığıyla tanınan Heritage Vakfı'nın çalışma ve raporlarında, Orta Asya ve Kafkasya bölgelerindeki yeni bağımsız cumhuriyetlerin desteklenmesi, NATO'nun Barış İçin Ortaklık programları çerçevesinde bölge ülkeleriyle askeri – siyasi ilişkilerin güçlendirilmesi, bölgede demokrasi ve piyasa reformlarının teşvik edilmesi ve bölgede Rusya'nın nüfuzunu artıracak girişimlerin engellenmesi yönünde öneriler yer almıştır.⁷⁶ Aslında bu tavsiyeler, 1990'larda izlenen politikaların devamı niteliğini taşımaktadır ve Demokrat partiye yakınlığıyla bilinen araştırma merkezlerinin önerilerinden pek de farklı değildir. Bunun yanı sıra, cumhuriyetçi kanadın savunduğu küresel dış politika öncelikleri ve Amerikan – Çin ve Amerikan – Rus ilişkilerinin şekillendirilmesine yönelik yeni yaklaşımları, kuşkusuz Orta Asya'daki Amerikan politikasının güçlendirilmesi ve etkinleştirilmesini gerekli kılmaktadır.

George W. Bush'un başkanlığının ilk aylarında Orta Asya bağlamında önemli sayılabilecek bir dış politika girişi gerçekleşmemiştir. Dışişleri Bakanlığının başına, ihtiyatlı ve ılımlı politikacı kimliğiyle tanınan Collin Powell getirilmiştir. Powell, belli bir dereceye kadar, "hegemonyacılar" grubunun nüfuzunu dengelemeye çalışmıştır. Washington'daki hükümet değişikliği, başlangıçta ABD'nin Orta Asya politikasına neredeyse hiç yansımamıştır. Hazar petrollerinin ve doğal gazın Rusya dışındaki alternatif güzergahlardan taşınması için farklı boru hattı projelerine Washington'un verdiği destek ve İran'ın bölgesel enerji işbirliği girişimlerine katılımının engellenmesi yönündeki Amerikan stratejisi değişmeksizin sürdürülmüştür.

75 Shakleina T. A., Rossiya i SSHA v novom mirovom poryadke, Moskva, 2002, 228.

76 Cohen A., Russia and Eurasia, Issues 2000, <http://www.heritage.org>, 3 Ocak 2006.

George W. Bush yönetiminde de, Hazar Havzası ve enerji diplomasisi konusundaki baş danışmanlık görevi devam ettirilmiştir.

George W. Bush ve ekibi, Orta Asya bölgesinin güvenlik sorunları ve Afganistan'daki durumla ilgili, eski Demokrat parti yönetiminden "ihtiyatlı" ve "yarım" kalmış bir politikayı miras olarak almışlardır. Nisan 2001'de üst düzey bir yetkili, Orta Asya ülkelerine radikal dini grupların veya terörist örgütlerin (olası) saldırısı gerçekleşirse, Amerika Birleşik Devletleri'nin doğrudan askeri müdahalede bulunmayacağını açıklamıştır.⁷⁷ Clinton döneminde başlamış olan askeri alandaki ilişkiler aynı şekilde devam etmiştir. Ne var ki, Pentagon, 1990'lı yıllar boyunca Tacikistan'la ilişkiler konusunda Amerika Birleşik Devletleri'nin izlediği yaklaşımların yanlışlığını savunan uzmanların görüşlerini dikkate almaya başlamıştır. Mayıs 2001'de ilk defa Duşanbe'yi ziyaret eden CENTCOM Komutanı T. Franks, Tacikistan'ın "stratejik olarak önemli bir ülke" olduğunu kabul etmiş ve subay kadrosunun eğitilmesi ve güvenliğin sağlanması konularında ülkeye yardım yapılacağı sözünü vermiştir. Bu ziyaret kapsamında, Tacikistan'ın Barış İçin Ortaklık programına katılımını öngören bir anlaşma imzalanmıştır.⁷⁸

Washington'un Orta Asya politikasında köklü bir değişikliğe gidilmediğini kanıtlayan bir diğer husus, yeni yönetimin bölge ülkelerine yapılacak dış yardımlar konusunda Kongre'ye sunduğu önerge olmuştur. 2002 mali yılı için teklif edilen miktar 110,5 milyon dolar olup, bir önceki yıla göre 5 milyon dolarlık bir azalma söz konusudur. Kongreye sunulan tekliflerde, bölge ülkelerine yapılacak yardımların dağılım oranlarında da bir değişme olmamıştır.⁷⁹

Böylelikle, 2001'de ABD'nin Orta Asya politikası, bölgesel güvenlik tehditleri karşısında "yetersiz" kalmış ve bölge yönetimlerinin siyasi ve güvenlik çıkarları açısından başarısız bulunmuştur. 2001'in ortalarında, Özbekistan ve Kırgızistan'da IMU birliklerinin yeni ve daha kapsamlı saldırılar

⁷⁷ Jim Nichol, Central Asia's New States: Political Developments and Implications for U.S. Interests, CRS Issue Brief, <http://fpc.state.gov/documents/organization/16175.pdf>, 11 Aralık 2002.

⁷⁸ Wishnick E., Growing U.S. Security Interests in Central Asia, Carlisle Barracks, Pa., 2002, 10.

⁷⁹ Jim Nichol, Central Asia's New States: Political Developments and Implications for U.S. Interests, CRS Issue Brief, 18 Mayıs 2001.

düzenleyeceği konusunda beklentiler ortaya çıkmıştır.⁸⁰ Bu koşullar altında, bölge ülkeleri 1990'ların sonlarına doğru başlattıkları Çin ve Rusya ile askeri – siyasi işbirliğini geliştirme stratejilerini daha da güçlendirmişlerdir. Mayıs 2001'de Kolektif Güvenlik Anlaşması kapsamında, Orta Asya'da Orta Acil Müdahale Gücü'nün oluşturulması konusunda bir anlaşma imzalanmıştır. Aynı yılın Haziran ayında ise “Şanghay Forumu”, Şanghay İşbirliği Örgütü'ne dönüştürülmüştür. Washington'un Orta Asya politikasında kilit rol oynayan Özbekistan'ın bu yeni örgüte katılması, George W. Bush yönetiminin bölgesel politikasına farklı bir boyut kazandırmıştır.

Orta Asya bölgesinin sorunlarıyla uğraşan Amerikalı uzmanlar, Şanghay İşbirliği Örgütü'nün kurulmasını, ABD'nin bölgesel çıkarlarını tehdit eden bir gelişme olarak görmüşlerdir. Orta Asya'da oluşabilecek bir “Rus – Çin kondominyumu”nun, bölge ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmeye çalışacak diğer güçlerin (özellikle ABD'nin) etkinliğini zayıflatacağı kuşkusuzdur.⁸¹ Temmuz 2001'de Rusya ve Çin arasında imzalanan Dostluk ve İşbirliği Anlaşması, Washington tarafından bölgedeki jeostratejik kaymaların habercisi olarak endişeyle karşılanmıştır.⁸² Orta Asya'daki Amerikan çıkarlarına ilişkin bir değerlendirme, bölgenin ABD için herşeyden önce Rusya ve Çin'e olan komşuluğundan dolayı büyük bir önem taşıdığını göstermektedir. Bu açıdan küresel ölçekte bir rakibin ortaya çıkma tehdidiyle ve Moskova – Pekin hattında yaşanan karmaşık ilişkiler ağıyla bağlantılı olan uzun vadeli çıkarlar, George W. Bush yönetiminin Orta Asya politikasını şekillendirmektedir.

2001 yılının ikinci yarısından itibaren uzmanlar, radikal dini gruplara ve terörizm tehdidine karşı Rusya, Çin Halk Cumhuriyeti ve Orta Asya ülkeleriyle işbirliğinin geliştirilmesi ve aynı zamanda Moskova ve Pekin yönetimleri tarafından geliştirilen siyasal projenin (Şanghay İşbirliği Örgütü) bloke

80 Central Asia – Caucasus Analyst, 9 Mayıs 2001, <http://www.cacianalyst.org>; Rashid A. Jihad, The Rise of Militant Islam in Central Asia, New Haven, Conn.: Yale Univ. Press, 2002, 180.

81 Cohen A., U.S. Foreign Policy Interests and Human Rights in Central Asia. Testimony before the Subcommittee on Operations and Human Rights and the Subcommittee on Middle East and South Asia, House International Relations Committee, 18 Temmuz 2001, www.heritage.org/Research/RussiaandEurasia/Test071801.cfm; Central Asia - Caucasus Analyst, 4 Temmuz 2001.

edilmesi konusunda George W. Bush yönetimini sürekli uyarmışlardır. Belki de, yeni yönetim hükümetteki ve dış politika mekanizmasındaki organizasyon ve kadro meselelerini çözdükten sonra, bu tür tavsiyeleri izlemeye yanaşabilirdi. Ancak 11 Eylül 2001’de gerçekleştirilen terörist saldırılar, Orta Asya’ya yönelik Amerikan politikasında köklü niteliksel dönüşüm sürecini başlatırken, uzmanların en cesur tavsiyelerinin sınırlarını aşacak şekilde Amerikan angajmanı ile sonuçlanmıştır.

Saldırlardan hemen sonra, küresel düzeyde terörizme karşı savaş, Amerikan dış politikasının temel hedefi olarak açıklanmıştır. Afganistan, terörizm karşıtı kampanyanın ilk hedefi haline gelirken, Orta Asya ülkeleri, Washington’un resmi açıklamalarına göre, “cephe ülkeleri”⁸³ olarak değerlendirilmiştir. 11 Eylül olaylarından sonraki ilk aylardan itibaren, bölge ülkelerinde Amerikan askerleri konuşlanmaya başlamış, Washington’un dış politika öncelikleri arasında Orta Asya’nın yeri yeniden gözden geçirilmiş ve ABD – Orta Asya ülkeleri arasındaki işbirliğinin yeni siyasi ve hukuki parametreleri hazırlanmıştır. ABD ile daha gelişmiş bir askeri – siyasi ilişkilere sahip olan Özbekistan, bölge ülkeleri arasında ilk olarak Amerikan ordusunun kendi askeri altyapısını kullanabileceğini açıklamıştır. Taşkent yönetimi, 11 Eylül sonrası oluşan bölgesel konjonktörü, ABD’nin kilit ortağı statüsünü pekiştirmek ve Orta Asya’nın liderliği iddiasını güçlendirmek için bir fırsat olarak değerlendirmiştir. Ocak 2002’de Özbekistan Savunma Bakanlığı ile CENTCOM arasında ortak askeri tatbikatların yapılmasını öngören bir işbirliği anlaşması imzalanmıştır. CENTCOM bünyesinde Özbekistan’ın daimi temsilciliği açılmıştır.

Başlangıçtaki kararsız tutumundan⁸⁴ sonra Tacikistan yönetimi, Amerikan ve müttefik güçlerine, kendi hava sahasını açmış ve Duşanbe havaalanını askeri uçakların iniş ve bakım işlemleri için kullanma hakkını

82 Cohen A., “The Russia – China Friendship and Cooperation Treaty: A Strategic Shift in Eurasia?”, www.heritage.org/Research/RussiaandEurasia/BG1459.cfm, 23 Mayıs 2006.

83 Contributions of Central Asian nations to the campaign against terrorism : Hearing before the Subcommittee on Central Asia and South Caucasus of the Committee on Foreign Relations, United States Senate, One Hundred Seventh Congress, first session, 13 Aralık 2001, 2-4.

84 Amerikan kaynakları bu kararsızlığın Rus baskısından kaynaklandığını iddia etmektedir.

tanımıştır.⁸⁵ Kırgızistan yönetimi ise, anti – terör koalisyonuna ait birliklerin ülkede konuşlanmasını kabul ederken, Rusya ve Çin'in hassasiyetlerini de hesaba katmak zorunda kalmıştır. Başkan Akayev, ancak 25 Eylül'de, "Kolektif Güvenlik Anlaşması'na üye devletlerin görüşleri alındıktan"⁸⁶ sonra Amerikan uçaklarının Kırgızistan'ın hava sahasını kullanabileceğini açıklamıştır. 5 Aralık 2001 tarihinde ise ABD ve Kırgızistan arasında, Manas havaalanının Amerikan ve koalisyon güçleri tarafından kullanımına ve askeri birlikleri konuşlandırılmasına ilişkin bir anlaşma imzalanmıştır.⁸⁷

Orta Asya'da artan Amerikan askeri varlığı karşısında zor durumda kalan ülke Kazakistan olmuştur; burada Astanan'ın, güvenlik alanında Rusya ile tesis ettiği işbirliğinin etkili olduğu söylenebilir. Ayrıca Kazakistan yönetimi, bölgede Amerikan askeri üslerinin kurulmasına karşı Çin'in takınacağı negatif tavrı da dikkate almak zorundadır. Üst düzey Amerikan yetkilileri, Kazakistan'ın ABD'ye kendi topraklarındaki askeri üslerin kullanımı konusunda teklifte bulunduğunu, ancak Washington yönetiminin ihtiyaç duyulmadığı gerekçesiyle bu teklifi reddettiğini açıklamışlardır.⁸⁸ Kazakistan'daki üst düzey bürokratlar arasında da ülkede Amerikan askerlerinin konuşlandırılması konusunda görüş ayrılıkları bulunduğu bilinmektedir.⁸⁹ Bu koşullar altında, Kazakistan'ın Afganistan'da yürütülen Kalıcı Özgürlük Operasyonu'na katkısı diğer güney komşularına nazaran daha sınırlı kalmıştır. Kazak yönetimi, hava sahasını ve demiryollarını (Özbekistan ve Kırgızistan'daki askeri üsler arasında bağlantı kurmak amacıyla) Amerikan ve koalisyon güçlerinin kullanımına açmıştır.⁹⁰ Daha sonra imzalanan anlaşmalarla, Kazakistan'da kalıcı bir Amerikan askeri varlığının bulundurulmayacağı resmen açıklanmıştır.⁹¹

85 Elizabeth Wishnick, Growing U.S. Security Interests in Central Asia, Strategic Studies Institute, Ekim 2002, 13-14, <http://www.strategicstudiesinstitute.army.mil>, 4 Aralık 2004.

86 Central Asia – Caucasus Analyst, 26 Eylül 2001.

87 Elizabeth Wishnick, a.g.e., 15.

88 Contributions of Central Asian Nations to the Campaign against Terrorism, Hearing, 2-4.

89 Central Asia – Caucasus Analyst, 3 Temmuz 2002; Central Asia – Caucasus Analyst, 27 Şubat 2002.

90 Crouch J.D., Testimony before the Subcommittee on Central Asia and the South Caucasus, Senate Foreign Relations Committee, 27 Haziran 2002.

91 Jim Nichol, Central Asia's New States: Political Developments and Implications for U.S. Interests, CRS Issue Brief, 11 Aralık 2002.

Türkmenistan, genel olarak, Afganistan'a yönelik ABD'nin başlattığı askeri operasyonu tepkiyle karşılamıştır. 2000 yılında Trans – Hazar boru hattı projesi başarısızlıkla sonuçlanınca, Türkmen – Amerikan ilişkilerinde bir yavaşlama gözlenmiştir. Üstelik, Aşkabat yönetimi, bölgede Amerikan askeri üslerini bir tehdit olarak algılayan İran'ın çıkarlarını da dikkate almak zorundadır. Türkmenistan'ın Afganistan'daki mevcut Taliban rejimiyle de dostluklu ilişkilere sahip olduğu bilinmekteydi. Sonuçta, Türkmenistan, sadece insani yardımların ulaştırılması amacıyla hava sahasının ve topraklarının kullanılabileceğini ilan etmiştir. Devlet Başkanı Türkmenbaşı, ülkede kesinlikle yabancı askeri birliklerin konuşlandırılmayacağını ve hava sahasının da askeri uçakların kullanımına açılmayacağını belirtmiştir.⁹² Ocak 2002'de Afganistan'daki Alman birliklerinin operasyonlarının desteklenmesi amacıyla Almanya hükümetinin askeri üs kullandırma talebini Türkmenistan reddetmiştir.⁹³

11 Eylül olayları ve Kalıcı Özgürlük Operasyonu'nun yürütülmesine Orta Asya ülkelerinin yardımları, ABD'nin dış politika öncelikler sisteminde Orta Asya'nın öneminin artışıyla ve Washington'un bölgesel politikasının önceliklerinin gözden geçirilmesiyle sonuçlanmıştır. Amerikan yönetimi, Orta Asya ülkelerinin verdiği desteği (koalisyon güçleri için askeri üslerin tahsis edilmesinin yanı sıra, Kuzey İttifakı güçlerinin desteklenmesi, Afganistan'a insani yardımların ulaştırılması ve yeni Afgan hükümetine kuruluş aşamasında verdikleri siyasi destek v.s.) büyük bir memnuniyetle karşılamıştır. Burada Özbekistan'ın özel bir rol oynadığı bilinmektedir. Washington, Orta Asya'yı gelecekte de terketmeyeceğini ve bölge ülkeleriyle uzun vadeli ve çok taraflı işbirliğini geliştirmek için çaba harcayacağını açıklamıştır.⁹⁴

George W. Bush yönetimi sırasında, bölge ülkelerindeki durum ile Amerikan ulusal güvenliğinin korunması arasında doğrudan bir "ilişki" kurulmuştur; ABD Dışişleri Bakanı Yardımcısı Lynn Pascoe'nin ifadesiyle,

⁹² Central Asia – Caucasus Analyst, 26 Eylül 2001.

⁹³ Central Asia – Caucasus Analyst, 16 Ocak 2002.

“Afganistan ve potansiyel olarak bazı Orta Asya ülkeleri gibi zayıf devletler, Amerikan karşıtlığını savunan uluslararası terörist örgütlerin büyüüp geliştiği zeminler haline gelebilmektedir”.⁹⁵ Yeni dönemde, Orta Asya’da sadece “dış” istikrarın değil (Clinton döneminde izlenen stratejinin aksine), bölge ülkelerinin herbirindeki “iç” istikrarın da desteklenmesi yönünde çaba sarfedilmesi gerektiği anlaşılmıştır. Bu doğrultuda ABD Dışişleri Bakanlığı bölgedeki Amerikan çıkarlarını yeniden formüle etmiş ve “terörizm, kitle imha silahlarının yayılması ve uyuşturucu ticareti gibi tehditlerle mücadele”yi kapsayan güvenlik çıkarlarını ilk sıraya yükseltmiştir.⁹⁶ Amerikan çıkarları arasında 1990’lardan bu yana değişmeden devam eden öğeler, bölgenin enerji potansiyelinin geliştirilmesi ve siyasi – ekonomik reformların teşvik edilmesi olmuştur. 11 Eylül sonrasında ise ABD, bölgedeki ulus – aşırı tehditlerle savaşıırken, aynı zamanda geleneksel jeostratejik çıkarlarının ötesinde kazanımlar elde etmiştir. Orta Asya Amerikan askeri üslerinin ortaya çıkması, kuşkusuz, kısa vadeli planlar açısından bölgesel güvenlik ve istikrarın güçlendirilmesinde başarılı olmuştur. Bölge ülkeleri arasındaki çatışma ihtimali azalmış, dini aşırıcılığa ve radikal gruplara karşı Orta Asya ülkelerinin mücadele yeteneği gelişmiş ve bölge ülkelerinin ulusal ordularının Batılı askeri yapılarla bütünleşmeleri sağlanmıştır.

Ancak bölgede artan Amerikan askeri varlığı, beraberinde yeni sorunları ve çelişkileri getirmiştir. Herşeyden önce, Orta Asya’daki Amerikan askeri varlığının geleceği konusunda belirsizlikler bulunmaktadır. Washington ısrarla Afganistan’daki durum düzelinceye kadar bölge ülkelerinin sağladığı askeri imkanlardan yararlanmaya devam edeceğini, fakat kalıcı üsler kurmaya çalışmadığını vurgulamaktadır. Yine de ABD, gelecekte ortaya çıkabilecek olası riskler için bölgedeki askeri üslerin kullanım hakkını elinde

94 Contributions of Central Asian Nations to the Campaign against Terrorism, Hearing, 2-4.

95 Lynn Pascoe B., The U.S. Role in Central Asia, Testimony before the Senate Foreign Relations Committee, Subcommittee on Central Asia and the South Caucasus, 27 Haziran 2002, www.state.gov/p/eur/rls/rm/2002/11535.htm, 3 Şubat 2005.

96 Jones E., Central Asia: Developments and the Administration’s Policy, Testimony before the Subcommittee on the Middle East and Central Asia, House International Relations Committee, 29 Ekim 2003, www.state.gov/p/eur/rls/rm/2003/25798.htm, 4 Aralık 2005.

bulundurmak ve Orta Asya ülkeleriyle uzun vadeli güvenlik ilişkileri geliştirmek istemektedir.⁹⁷

ABD, Orta Asya bölgesinde elde ettiği askeri – stratejik kazanımların sürdürülmesinden yana tavır alırken, bu alanda bölge ülkelere herhangi bir güvenlik taahhüdünde bulunmaktan kaçınmaktadır. Rus araştırmacılar I. D. Zvyagelskiy ve D. V. Makarova'nın bu konudaki değerlendirmelerine katılmak mümkündür: "Washington, bölge ülkelerindeki mevcut rejimlerin korunması için askeri güçlerini topyekun kullanmaya yanaşmayacaktır."⁹⁸ Anlaşılan, Orta Asya ülke yönetimleri de, ABD'nin bölgede gittikçe kök salmasına karşılık, Washington'un bölge ülkelerinin çıkarlarını göz önünde bulunduracağından emin değildir. Bu tezi destekleyen en önemli husus, yavaşta olsa, Şanghay İşbirliği Örgütü ve Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü'nün bölgede artan etkinliğidir. Bu örgütler, ABD'nin güvenlik alanındaki katkısına benzer şekilde (veya daha fazla), bölge ülkelere güvenliğin sağlanması konusunda kurumsal ve hukuksal mekanizmalar sunmakta ve Washington'la yapılmış olan ikili işbirliği anlaşmalarının yerini doldurabilecek (gerekliğinde değiştirebilecek) kapasitededirler. Amerikan stratejik çıkarlarının güvence altına alınması, ulus – aşırı tehditlerle mücadele ve bölgesel güvenliğin sağlanması gibi görevler, George W. Bush yönetiminin Orta Asya politikasıyla o kadar özdeşleşmiştir ki, Orta Asya'nın enerji potansiyellerinin geliştirilmesi ve siyasi – ekonomik reformların uygulanmasındaki sorunlar, Washington için artık rutin ve önemsiz konular haline gelmiştir.

Bazı uzmanlara göre, 1990'lı yıllarla karşılaştırıldığında, Amerikan yetkililerin enerji konusuyla ilgili açıklamalarında bir azalma görülmesine rağmen, George W. Bush yönetiminin Orta Asya ülkelerindeki demokrasi ve piyasa reformlarının uygulanışı ve insan hakları siciline ilişkin tutumlarında büyük bir değişme yaşanmamıştır. Hatta, Kongre'de yürütülen anti – terör kampanyaları sırasında, siyasi ve akademik çevrelerde, Orta Asya'ya

97 Lynn Pascoe B., Security, Stability, Prosperity: Engaging the Eurasian Front-Line States; U.S. Department of State, Frequently Asked Questions About U.S. Policy in Central Asia.

98 M. M. Narinskiy, A. V. Malgina, Yujniy flang SNG, Sentralnaya Aziya – Kaspiy – Kavkaz: vozmojnosti i vyzovy dlya Rossii, Izdaniya INO – Sentra, "Monografi" Serileri, 2. Baskı, www.ino-center.ru, 126.

yapılacak askeri ve finansal yardımların bölge ülkelerindeki mevcut rejimlerin güçlenmesine, yolsuzlukların artmasına ve toplumsal haksızlığa (bunların son tahlilde bölgede radikal akımları ve Amerikan karşıtlığını körükleyeceği tahmin edilmektedir) sebep olacağı yönünde endişeler yüksek sesle dile getirilmiştir.⁹⁹ ABD'nin insan hakları ve reformlar konusundaki kesin tavrını ortaya koyan son kırılma noktası Özbekistan'daki Andijan olayları olmuştur.

George W. Bush yönetimini Orta Asya'daki politikasında hayal kırıklığına uğratan gelişmelerin başında Rusya'nın bölgede güçlenen pozisyonu gelmektedir. Bu süreçte Özbekistan yönetimi de Washington'la olan ilişkilerini askıya almış ve Rusya – Çin ikilisinin başını çektiği bölgesel bütünleşme hareketine dahil olmuştur. Rusya, Orta Asya İşbirliği Örgütü'ne üye olarak bölgesel dinamikleri harekete geçirme noktasında sağlam bir pozisyon elde ederken, Moskova ile Taşkent arasında, tarafların karşılıklı olarak askeri altyapılarının kullanımını öngören stratejik ortaklık anlaşması imzalanmıştır. Ancak bölgenin siyasi tarihi de göstermektedir ki, Orta Asya'nın stratejik konumu ve yapısı, dış etkilere karşı duyarlılığıyla ve kırılğan – değişken yapısıyla dikkat çekmektedir.

99 Wishnick E., a.g.e., 27-34.

SONUÇ

1990'ların başlarında iki kutuplu dünya düzeninin yıkılması, uluslararası ilişkilerde küresel ve bölgesel ölçeklerde köklü niteliksel değişimlere yol açmıştır. Asya kıtasının merkezinde beş yeni bağımsız cumhuriyetin [Türkmenistan, Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan] ortaya çıkması, yeni bir uluslararası siyasal “bölge”nin – Orta Asya’nın – ve uluslararası ilişkilerde “Merkezi Asya Alt-Sistemi”nin oluşum sürecini başlatmıştır. Rusya, Çin, Hindistan ve Pakistan gibi nükleer güçlere yakın konumuyla Orta Asya, ekonomik ve jeopolitik olarak Asya kıtasının önemli bir bölgesidir. Potansiyel bir nükleer güç olan İran’ın hemen yanı başında yerleşmektedir ve petrol, doğal gaz, altın, uranyum ve diğer doğal kaynaklar açısından oldukça zengindir.

Yeni bölge, kısa zamanda, Rusya, Çin, Türkiye, İran, Pakistan ve Hindistan gibi komşu ülkelerin yanı sıra uluslararası ilişkilerdeki diğer küresel aktörlerin de çıkarlarının çatıştığı bir alan ve dış politika uygulamalarının bir “nesnesi” haline gelmiştir. Orta Asya bölgesinin uluslararası ilişkilerinin karakterine ve dinamiğine en çok etkiyi, mevcut küresel sistemdeki siyasi, ekonomik ve askeri ağırlığı dikkate alındığında, Amerika Birleşik Devletleri yapmaktadır. Amerika Birleşik Devletleri’nin Orta Asya bölgesine yönelik angajmanının düzeyi, 1990’lar boyunca hem siyasi hem de akademik çevrelerde yaşanan büyük tartışmalara konu olmuştur. Bazıları Hazar Denizine kıyı ülkelerin enerji zenginliklerinin bölgeyi önemli kıldığını iddia ederken, birçok enerji uzmanı, Körfez ülkeleri ve Rusya ile karşılaştırıldığında bölgenin küresel enerji piyasasına katkısının oldukça düşük olduğuna inanmaktadır.

ABD’nin Orta Asya ülkeleriyle ilişkileri, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği’nin (SSCB) dağılmasıyla bölge ülkelerinin bağımsızlıklarına kavuştukları 1990’lı yılların başlarına kadar uzanmaktadır. İlişkilerde ekonomik ve askeri yardımlar ve, Kazakistan örneğinde, artan ticari çıkarlar ön plana çıkmasına rağmen, 1990’lı yılların başlarındaki ilişkileri, “sınırlı” ve

“tutarsız” olarak tanımlamak mümkündür. Amerika Birleşik Devletleri bölgedeki güvenlik ve ekonomik çıkarlarını mümkün olduğunca dar kapsamda değerlendirirken, Amerikalı siyaset yapıcılar, Orta Asya rejimlerinin güvenilirliği konusunda kararsız kalmışlar ve daha çok insan hakları sicilleri, ekonomik ve dış politikaları ile ilgilenmişlerdir. ABD, bağımsızlıktan sonraki on yıl içerisinde Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan ile farklı düzey ve yoğunlukta ilişkilerini geliştirmesine rağmen, bölge, coğrafi konumu, karasal olarak “kapalı” ve Amerikan çıkarlarından “uzak” oluşu nedeniyle Washington’un öncelikleri arasında yer almamıştır.

ABD’nin Orta Asya’ya yönelik dış politikasının arkasındaki saikler oldukça karmaşıktır ve ciddi jeopolitik, askeri, siyasi ve ekonomik boyutlara sahiptir. Amerikan ulusal çıkarlarını üç grupta değerlendirecek olursak (hayati, önemli ve marjinal çıkarlar), bugün, Orta Asya bölgesinin “marjinal” olmaktan çıkarak “önemli” çıkarlar kategorisinde yer almaya başladığı görülmektedir. Bölgenin stratejik konumu, Hazar Havzası’ndaki zengin enerji kaynakları ve mevcut Amerikan dış politikasının merkezinde yer alan “terörizmle mücadele”nin yürütüldüğü coğrafyaya yakınlığı (ve/veya söz konusu coğrafya ile içiçeliği) gibi faktörler, bölgeyi vazgeçilmez kılmaktadır.

1990’larda Soğuk Savaş’ın sona ermesi, Washington için küresel düzeyde daha önce sahip olmadığı bir güç ve hareket özgürlüğü sağlamıştır. Bunun Orta Asya cumhuriyetleri açısından en önemli sonucu ise, bölge ülkelerinin uluslararası ilişkilerini çeşitlendirme bağlamında yeni ufuklar ve açılımlar sağlamış olmasıdır. Washington yönetimi, söz konusu cumhuriyetlerin uluslararası sisteme sağlıklı bir şekilde entegrasyonu için önemli girişimlerde bulunmuştur. Bill Clinton ve George W. Bush yönetimlerinin resmi söylemleri ve dış politika uygulamalarına bakarak, Washington’un Orta Asya Politikasının temel dinamiklerini ve bileşenlerini şu şekilde özetlemek mümkündür:

- ➔ Her şeyden önce, Orta Asya'daki beş cumhuriyetin bağımsızlığını, egemenliğini, teritoryal bütünlüğünü ve güvenliğini güvenceye almak ve desteklemek;¹⁰⁰
- ➔ Herhangi bir bölgesel veya küresel gücün Orta Asya bölgesinde siyasi, ekonomik veya askeri anlamda mutlak hakimiyet kurmasının önüne geçilmesi;
- ➔ Bölge ülkelerinde insan haklarına saygılı, özgürlükçü ve liberal – demokratik yönetimlerin oluşumunun desteklenmesi ve piyasa ekonomilerine geçişin teşvik edilmesi;
- ➔ Söz konusu ülkelerin uluslararası siyasi, ekonomik – mali ve güvenlik kuruluşlarına entegrasyonunun sağlanması;
- ➔ Avrupa – Atlantik eksenli askeri – güvenlik kuruluşlarına ve işbirliği programlarına katılımlarının teşvik edilmesi;
- ➔ Bölge ülkeleri arasında ve komşu ülkelerle barışçıl ve dostane politikaların geliştirilmesinin sağlanması;
- ➔ Barış ve güvenliğin geliştirilmesini amaçlayan yeni bölgesel işbirliği mekanizmalarının tesis edilmesi ve uluslararası kuruluşların destekleriyle yerel ve bölgesel çatışmaların ve sorunların çözümlenmesi;
- ➔ Her türlü kitle imha silahlarının ve nükleer silahların yayılmasının önlenmesi; bu alandaki uluslararası anlaşmaların ve hukuk normlarının bölge yönetimleri tarafından onaylanmasının sağlanması;
- ➔ Terörizmle mücadele kapsamında bölge ülkeleriyle ikili askeri – güvenlik ilişkilerinin geliştirilmesi ve Pentagon'un küresel düzeydeki askeri yeniden yapılandırma planlarına uygun olarak bölgedeki askeri üslerin projeksiyonunun başarılı bir şekilde sürdürülmesi;
- ➔ Bölgede iç savaşın veya sınır ihtilaflarının çıkmasının önlenmesi;

100 Orta Asya bölgesindeki istikrarın korunması ve sürdürülmesi, bölge ülkelerinin bağımsızlıklarının ve egemenliklerinin desteklenmesi ABD için hayati önem taşımaktadır. Çünkü bir istikrarsızlık durumunda, Rusya ve Çin gibi büyük güçlerin de soruna dahil olması kaçınılmaz görünmektedir.

- ➔ Orta Asya, Afganistan ve diğer komşu ülkelerin sosyo – ekonomik dengelerini bozabilecek en önemli tehditlerden biri olan “uyuşturucu” ticaretinin yok edilmesi ve engellenmesi;
 - ➔ Başta Aral Denizi ve Fergana Vadisi’ndeki çevre kirliliği olmak üzere, su kaynaklarının paylaşımı, enerji atıklarının güvenli bir şekilde imhası veya depolanması, pamuk monokültürünün olumsuz etkileri, bölge ülkelerinin artan su ihtiyacı, yüksek su kirliliği oranları, toprak erozyonu, hava kirliliği v.d. ekolojik sorunlarla mücadele edilmesi;
 - ➔ Rusya, Çin ve İran’ın bölgenin enerji kaynakları üzerindeki etkilerinin azaltılması ve bunların Türkiye, Afganistan, Azerbaycan gibi müttefik ülkelerden geçişinin sağlanması; küresel enerji arzının yaygınlaştırılması ve çeşitlendirilmesi ekseninde “Çoklu Boru Hatları” stratejisinin kararlı bir şekilde sürdürülmesi;
 - ➔ İran’a önemli miktarda siyasal, ekonomik ve stratejik kazanımlar sağlayacak projelerin yasaklanması ve bloke edilmesi; Tahran’ın bölgesel etkinlik kapasitesinin sınırlandırılması ve izole edilmesi;
 - ➔ Bölgede yatırım yapacak Amerikan şirketlerinin ticari çıkarlarının korunması ve siyasi, ekonomik, yasal ve teknik altyapının hazırlanması konusunda Amerikan yatırımcılarının desteklenmesi;
- ABD’nin Orta Asya bölgesine yönelik “ilgi”sinin nedenleri de oldukça çeşitlilik arz etmektedir:
- ➔ ABD ekonomik ve siyasal dönüşümlerden maksimum fayda sağlama ve nüfuzunu genişletme konusunda zengin tecrübeye sahiptir. Orta Asya’ya yönelik açılımlar bu açıdan da değerlendirilebilir;
 - ➔ Bölgede Amerikan ve Rus, Çin, İran’ın çıkarlarının çatışması, ABD’yi bölgeyle daha fazla ilgilenmeye sevk etmektedir;
 - ➔ ABD’nin küresel güç olmasından kaynaklanan zorunluluklar Washington’u Orta Asya’da güçlü olmaya ve Asya’nın bu parçasının denetimini elinde tutmaya zorlamaktadır;
 - ➔ Orta Asya’da Amerikan nüfuzunun genişlemesi, ABD’yi Avrupa Birliği karşısında daha avantajlı ve güçlü konuma sokacaktır;

- ➔ Bölgede Amerikan askeri varlığının artırılması ve (Rusya'ya karşı) savunma gerekçelerini meşrulaştırmak.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından hemen sonra ABD, stratejik konuma sahip Orta Asya ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmeye başlamıştır. Bu stratejinin kilit unsurları arasında, bölge ülkelerinin enerji zenginliklerinden yararlanmasını sağlayacak alternatif boru hatları, bazı ülkelerin toplumsal yapılarının çöküşünü engelleyecek insani yardımlar, çağdaş siyasal yapıların geliştirilmesi için sivil toplum programları, nükleer ve kitle imha silahlarının yayılmasını önleyici ortak girişimler ve ekonomik modernizasyonu hedefleyen değişik kalkınma yardımları yer almaktadır. 1990'ların sonlarına doğru Afganistan kaynaklı terörist grupların neden olduğu güvenlik gerilimleri karşısında Amerikan Birleşik Devletleri, az da olsa güvenlik yardımı sağlamıştır. Orta Asya ülkeleri, ABD ve müttefikleri açısından etkileri olacak ciddi sorunlarla karşı karşıyadır. Ayrıca Orta Asya'nın güvenliği, dini aşırıcılık, etnik çatışma, fakirlik, işsizlik, siyasal baskı, yönetimin başarısızlığı ve dünyadan yalıtılmışlık gibi temel sorunların tehdidi altındadır.

11 Eylül sonrası süreçte ABD Dış Politikası'nın tamamen farklı bir paradigma ekseninde şekillendirilmeye çalışıldığını söylemek yanlış olmayacaktır. ABD Başkanlığı'na George W. Bush'un seçilmesi ve ardından 11 Eylül olayları, Orta Asya'ya yönelik Amerikan dış politikasında yeni bir dönemi başlatmıştır. Ayrıca "yeni konjonktür", ABD'nin söz konusu bölgede "yapmak isteyip de yapamadığı bazı uygulamalar" için son derece uygun bir ortam sağlamıştır.

Yeni dönemde, Washington'un Orta Asya'daki ulusal güvenlik çıkarları da büyük bir değişim geçirmiştir. Dış yardımlar, askeri işbirliği programları ve enerji kaynaklarının geliştirilmesi alanlarında ABD, bölgede 1992'den beri varlığını hissettirmiştir. Ancak, 11 Eylül sonrasında bölgede, ABD'nin ulusal çıkarlarını ciddi ölçüde tehdit eden ve doğrudan ele alınması gereken bir güvenlik boşluğunun bulunduğu açıkça ortaya çıkmıştır. Aynı zamanda, Washington, Kalıcı Özgürlük Operasyonu'nu yürütmek için bölge ülkelerinin (üsler, uçuş izinleri, lojistik destek v.s.) yardımlarına ihtiyaç duymuştur; bunun yanı sıra, saldırılar, Afganistan gibi kırılgan ülkelerin ve Orta Asya'daki bazı

potansiyel devletlerin ABD'yi hedef alan uluslararası terörist grupların beslendiği zemine dönüşebileceği tehlikesini açığa çıkarmıştır. ABD'nin, Orta Asya'daki beş cumhuriyetle ilişkilerini daha da geliştirmesinin ve uzun vadeli refah ve istikrar için gerekli siyasal ve ekonomik reform önlemlerinin alınmasına yardım etmesinin kendi ulusal çıkarları açısından önemli olduğu görülmüştür.

Orta Asya'ya yönelik Amerikan politikasında önemli bir eksen de, ABD ile ilişkilerin, "terörizm ile mücadelede Orta Asya'nın rolü" etrafında yeniden belirlenmesidir. New York ve Washington'a düzenlenen terörist saldırılar, bu açıdan dönüm noktası niteliğindedir. Özellikle ABD'nin Orta Asya'ya stratejik bakışını önemli ölçüde etkileyen bu saldırılar, bölge ülkelerinin terörizm ile mücadelesine uluslararası platformda daha fazla destek getirmiştir.

11 Eylül 2001'deki terörist saldırılardan sonra ABD, Orta Asya'ya yönelik politikalarını oldukça hızlı bir biçimde yeniden yapılandırmış; Afganistan'daki terörle mücadeleyi amaçlayan askeri operasyon şemsiyesi altında ve başta Rusya olmak üzere bölgedeki diğer güçlerin tepkisini çekecek şekilde Kırgızistan, Tacikistan ve Özbekistan'da askeri varlığını tesis etmiştir. Bölgedeki Amerikan politikalarına yönelik uluslararası ilişkiler uzmanlarının, siyasi, askeri ve sivil kesimlerin ve basının gösterdiği ilgi her geçen artmaktadır. Yeni dönem George W. Bush ve onun dış politika ekibinin Orta Asya Bölgesi bağlamındaki dış politika öncelikleri, 11 Eylül olaylarından sonra daha da "tutarlı" ve "istikrarlı" hale gelmiştir.

11 Eylül olayları ve onu takibeden Afganistan'a askeri müdahale sonrasında Amerika Birleşik Devletleri, terörizme karşı ittifak arayışında kilit ülkeler olarak gördüğü Orta Asya devletleriyle ikili işbirliği ilişkilerini başlatmıştır. 11 Eylül sonrası konjonktürde, Orta Asya ülkeleriyle işbirliği girişimleri esas olarak dört konu üzerinde odaklanmıştır:

- Ekonomik ve siyasal reformlar: ABD, Orta Asya ülkelerine ekonomik konularda yardım programlarını başlatmıştır. İnsan hakları, demokrasi ve hak ve özgürlüklerin korunması gibi konular, Washington'un bölge yönetimleriyle ilişkilerinde önemli ölçüde etkili olmaktadır.

- ➔ Askeri işbirliği: Afganistan'la savaş sırasında, George W. Bush yönetimi, Özbekistan, Tacikistan ve Kırgızistan'la askeri işbirliği alanında antlaşmalar imzalamışlardır. Rusya'nın "Yakın Çevre"si olarak bilinen Orta Asya'ya Amerikan askerlerinin konuşlandırılması, ABD – Rusya Çalışma Grubunun 8 Şubat 2002 tarihindeki ortak bildirisinde aksi belirtilmesine rağmen, bölgede ABD'nin kalıcı olduğuna dair spekülasyonların artmasına neden olmuştur.
- ➔ Terörizmle mücadele: Orta Asya devletleri, terörizme karşı savaşta ABD'nin en yakın müttefikleri olarak görülmüştür. 11 Eylül olaylarından sonra, ABD'nin Orta Asya ülkelerine yaptığı askeri yardımlar ve işbirliği projeleri terörizmle mücadele bağlamında daha da artırılmıştır.
- ➔ Hazar'ın enerji kaynaklarının geliştirilmesi: Hazar havzasının petrol ve doğal gaz kaynaklarının çıkartılması ve dış pazarlara ulaştırılması, George W. Bush Yönetiminin öncelikli hedeflerinden biri olarak belirlenmiştir. Günümüze kadar Amerikan yönetimleri, Rusya ve İran güzergahlarını safdışı bırakan boru hatlarına ilişkin her türlü projeyi doğrudan veya dolaylı olarak desteklemektedir.

Terörizmle mücadele ve güvenlik konularının, ABD'nin bölgeye yönelik güncel politikasında öncelikli yere sahip olduğu öne sürülebilir. Washington, bunun yanı sıra, Orta Asya'da ekonomik gelişmenin hızlandırılması, insan hakları dahil siyasal reformlar alanında ilerlemenin teşvik edilmesi ve uluslararası entegrasyonun desteklenmesiyle doğrudan ilgilenmiştir. Bu faktörler, birbirleriyle yakından bağlantılıdır. ABD'nin bölge politikası, Orta Asya'da uzun vadeli istikrarın sağlanmasının temel hedef olduğu, ancak buna Orta Asya ülkelerinde köklü iç reformlar gerçekleştirilmeden ulaşılamayacağı anlayışına dayanmaktadır. Sonuç olarak ABD, Orta Asya'daki dış politika hedeflerini, Afganistan'daki operasyonlarını sürdürmek için askeri varlığını artırmanın yanı sıra diplomasi, ikili ilişkiler ve dış yardım gibi bileşenleri uygulayarak gerçekleştirmektedir. Orta Asya'ya yönelik ABD güvenlik politikasının dönüşümü, Amerikan ulusal güvenlik stratejisinin kilit unsuru olacaktır.

1990'ların ikinci yarısından itibaren, ABD'nin bölgesel politikasının merkezine, Özbekistan'la siyasi ve askeri – güvenlik ilişkilerinin geliştirilmesi yerleşmiştir. Bilindiği gibi Özbekistan, bölge ülkeleri arasında dış ve savunma politikalarında Rusya'ya en az bağımlı olan devlettir ve aynı zamanda Orta Asya bölgesinin lideri olma yolunda çaba harcamaktadır. Washington'un Kazakistan ve Kırgızistan'la da yakın askeri ve siyasi ilişkilere sahip olduğu bilinmektedir. Buna rağmen, Amerikan yönetici eliti, Orta Asya ülkeleriyle çoktarafli işbirliği girişimlerinin ve çatışma çözümü için gerekli kurumsal mekanizmaların oluşturulması yönünde (Şanghay İşbirliği Örgütü veya Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü gibi) resmi bir söylem geliştirmemiştir. Akademik çevrelerde yüksek bir sesle dile getirilmesine karşın George W. Bush yönetimi, tıpkı 1990'larda olduğu gibi, Orta Asya'da bölgesel güvenlik kuruluşlarının oluşturulması sorunsalını ihmal etmeye devam etmektedir. Halbuki, Orta Asya'daki Amerikan nüfuzu en çok George W. Bush'un başkanlığı sırasında yaygınlaşmıştır ve bölgedeki mevcut Amerikan siyasi, ekonomik ve askeri varlığının güncel ağırlığı dikkate alındığında, bölgesel dinamikleri harekete geçirme noktasında Washington'un eli her zamankinden daha güçlüdür. Kısa vadede, Amerikan politikasının Afganistan ve Orta Asya yönlerinde eşzamanlı olarak projeksiyonu, bölgesel istikrarsızlık ve çatışma risklerini en aza indirmiştir.

Öte yandan, günümüze kadarki Amerikan yönetimlerinin izlediği politikalar, uluslararası ilişkilerde Orta Asya alt – sisteminin oluşumuna ve pekişmesine önemli katkıda bulunmuştur. Washington'un Orta Asya politikasını formüle ederek aktif bir şekilde uygulaması, hem bölge ülkelerinin uluslararası ilişkilerinin çeşitlenmesine ve dış politikadaki manevra alanlarının genişlemesine katkıda bulunmakta hem de bölge ülkelerinin dünya siyasetinin bağımsız aktörleri olarak ortaya çıkışlarını hızlandırmıştır. Washington'un bölgedeki varlığı ve nüfuzu, paradoksal bir biçimde, Taşkent'in bölgesel liderlik iddialarını güçlendirmiştir.

Orta Asya'dan Amerikan askeri varlığının çekilmesi kısa vadede beklenmemelidir; hatta Irak'ta veya Ortadoğu genelinde Washington açısından negatif gelişmelerin yüze çıkması durumunda bile, ABD, Orta Asya

ve Afganistan'daki varlığını sürdürmenin yollarını arayacaktır. Küresel güçler Rusya ve Çin'in bölgedeki politikaları ve terörizmin destekçisi olarak bilinen İran'ın kuzey ve doğudan kuşatılması, Washington'u bölgede var olmaya zorlamaktadır. Pakistan'da ortaya çıkabilecek iç siyasi kriz veya Afganistan'da yeniden alevlenecek bir iç savaş, ABD'nin Orta Asya ülkelerindeki askeri varlığını genişletmesiyle ve yeni askeri üs kazanımlarıyla sonuçlanacaktır.

ABD'nin farklı bölgelere yönelik politikaları bazen birbirine ters düşebilmektedir. Örneğin, bazı uzmanlara göre, Ortadoğu'daki ve Orta Asya'daki amaçları birbiriyle uyuşmamaktadır. ABD'nin İran'ı izolasyon politikası Orta Asya ülkelerini birçok alternatif boru hattı, ulaşım, ve haberleşme açısından mahrum bırakmaktadır. Bu açıdan ABD'nin Orta Asya'daki stratejik-güvenlik çıkarları, ekonomik çıkarlarından daha fazla önem taşımaktadır. Ayrıca bu politika, bölgedeki Rus nüfuzunun da artmasına neden olabilir; yani Orta Asya ülkelerinin Rusya'ya bağımlılığını artırmaktadır. Yine dini radikalizmden aşırı korku, Rusya'nın bölgeye geri dönüşünün daha az tehlikeli bir gelişme olarak değerlendirilmesine yol açmaktadır.

ABD'nin, Rus – Amerikan veya Çin – Amerikan ilişkilerini gerecek şekilde ani ve sert adımlar atmayacağı iddia edilebilir. Ancak, Rusya'nın bölgede sahip olduğu pozisyonun yerine alabilmek için Washington'un uygulayacağı “basınçlar” azalmayacaktır. Orta Asya ülkelerindeki siyasal evrimin en temel problemi, mevcut yönetimlerin barışçıl bir şekilde el değiştirmesi ve hükümet değişiklikleri olarak görülmektedir. Bu kilit sorunun çözümünde, Amerika Birleşik Devletleri, Rusya ve bölge ülkelerindeki nüfuzlu elit tabakalar önemli rol oynayacaktır. Bu çalışmanın yazıldığı sıralarda, Türkmenistan'da yeni yönetimin belirlenmesi için ülke içindeki siyasi yapılarla bölgedışı aktörlerin rolüne ilişkin medyaya yansıyan haberler, yukarıdaki tespiti doğrulamaktadır.

Diğer taraftan, kısa vadede Washington'un Orta Asya'da bölgesel güvenlik sisteminin oluşturulmasına ilişkin bir girişimde bulunmayacağı öne sürülebilir. Önümüzdeki yıllarda bölgenin güvenliği ve ittifak ilişkileri, oldukça

karmaşık bir ilişkiler ağıyla belirlenecektir; bu yapıda, Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü, Şanghay İşbirliği Örgütü, ABD ile askeri ilişkiler ve bölge ülkelerinin Rusya, ABD, Çin Halk Cumhuriyeti ile ikitaraflı anlaşmaları hayati öneme sahip olacaktır.

Washington'un Orta Asya'ya başlattığı açılımın geleceğini, ABD yönetiminin küresel politikalarının alacağı biçim belirleyecektir. Amerika Birleşik Devletleri'nin Orta Asya politikasının evrimi, birçok faktör ve dinamik tarafından yönlendirilecektir. Bunlar arasında, Amerikan – Rus ve Amerikan – Çin ilişkilerinin durumu, Orta Asya'daki rejimlerin istikrarı ve yönetici elitin konumu, Afganistan ve Irak'taki gelişmeler son derece belirleyici rol oynayacaktır. Bu faktörler, aynı zamanda, Orta Asya bölgesinin jeopolitik, jeoekonomik ve jeostratejik açıdan hangi güç merkezlerine doğru kayacağını da şekillendirecektir.

2007 yılının başlangıcında, pek çok ülke, Amerika Birleşik Devletleri'nin [genelde] Ortadoğu ve [özelde] Orta Asya bölgesine ilişkin politikasından hoşnutsuz durumda; ancak buna karşı çıkma konusunda şimdilik pek fazla seçenekleri de bulunmamaktadır. Bu hoşnutsuzlar grubu, California Üniversitesi'nden Ronnie D. Lipschutz'un ifadesiyle, “kötü insanların sokaklardan temizlenmesinden” faydalandıklarını düşünmektedirler. Ocak 2008'de yapılacak seçimler sonrasında belli olacak yeni Amerikan başkanının, Washington'un şu anki bölgesel ve küresel politikalarını değiştirme konusunda ne kadar başarılı olacağı sorusu belirsiz olmakla birlikte, yeni başkanın da George W. Bush yönetiminin izlediği yoldan gideceği öne sürülebilir; tıpkı onun tüm seleflerinin II. Dünya Savaşı sonrasında küresel Amerikan İmparatorluğu'nun kurulmasında atılan adımları izlediği gibi. Orta Asya bölgesi bağlamında Amerikan Dış Politikasının geçmiş ve geleceğe ilişkin yönlerini anlayabilmek için böylesi bir tespit, iyi bir çözümleyici paradigma olarak değerlendirilmelidir.

KAYNAKÇA

“Ashkhabad schitayet, shto borbu s terrorizmom nuzhno vesti pod egidoy OON,” Turkmenistan.ru, www.turkmenistan.ru, 17 Eylül 2001.

A National Security Strategy for a New Century, Washington D.C., The White House, October 1998, 39-41.

ABD Dış İşleri Bakanlığı, <http://www.state.gov/r/pa/prs/ps/2001/index.cfm?docid=6970>, 25 Ekim 2006.

AKDEVELİOĞLU, Atay, “İran’ın Orta Asya, Afganistan Ve Azerbaycan Politikası”, Stradigma, Kasım 2003, Sayı:10, http://www.stradigma.com/turkce/kasim2003/makale_04.html, 12 Mayıs 2005.

AKDİŞ, Muhammet, Orta Asya Türk Cumhuriyetleri İle Ekonomik Sosyal Kültürel İlişkiler-Bölgeye Yabancı İlgisi Ve Beklentiler, <http://www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGI/temmuz99/ortaasya.htm>, 29 Ekim 2006.

AKGÜN, Birol, “Küreselleşme Çağında Terör ve Karşı Terör: Amerika’nın İş Neden Zor?”, Stratejik Analiz, Cilt 2, Sayı 18, Ekim 2001, 114.

Aktualniye problemy vnesheny politiki Kazahstana, Sbornik statey, Moskva, 1998, 12.

ALEKSEYEV, Rudolf Fedoroviç, Милитаризм США, М.: Politizdat (Siyasi Eserler Yayın Dizisi) Moskova, 1985.

ALİBEKOV, Ibragim, “India Set to Expand Presence in Central Asia,” Eurasianet, December 3, 2003, www.eurasianet.org/departments/business/articles/eav120303.shtml.

ALLİSON, Graham, Gregory F. Treverton (ed.), Rethinking America’s Security: Beyond Cold War to New World Order, New York, Norton, 1992.

ALLİSON, R., “Policy Cooperation in Central Asia”, in Roy Allison and Lena Jonson, eds, Central Asian Security (London: Royal Institute of International Affairs, 2001).

ALLİSON, Roy ve Jonson, Lena (Der.), Central Asian Security: The New International Context, Washington, 2001.

Almaty, Karavan, in Russian, 2 Eylül 1994, s. 6, in JPRS-UMA-94-038, 14 Eylül 1994.

AMANOV, Şatlık, “Orta Asya ekseninde Şanghay İşbirliği Örgütü’nü yeniden düşünmek”, Zaman Gazetesi, 7 Haziran 2003.

AMANOV, Şatlık, “Şanghay İşbirliği Örgütü: Orta Asya’ya Yeni bir Demirperde mi İniyor?”, Stradigma – Vizyon Çalışmaları (Aylık Strateji ve Analiz e-dergisi), Sayı 11, Aralık 2003.

AMANOV, Şatlık, “İsrail’in Dış Politikası ve Orta Asya”, Der.: Türel Yılmaz, Mehmet Şahin, Mesut Taştekin, Ortadoğu Siyasetinde İsrail, Platin Yayınları, Mart 2005.

AMANOV, Şatlık, “ABD’nin İnsan Hakları Politikası ve Çin: Doğu Türkistan Örneği”, Avrasya Dosyası / Türk Dünyası ve Çin Özel Sayısı, Ocak-Şubat-Mart-Nisan 2006, Cilt: 12, Sayı:1, 67-98.

AMANOV, Şatlık, “Hissin doğusu” ile “aklın batısı”nın buluşmadığı bir coğrafya: İran”, Zaman Gazetesi, 28 Haziran 2003.

AMANOV, Şatlık, ABD Dış Politikası ve İnsan Hakları – Rusya Çin İran Örnekleri Bağlamında Konunun Değerlendirilmesi, İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

AMANOV, Şatlık, “Türkmenbaşı vizyonu” ve Türkmenistan’ın geleceği”, Zaman Gazetesi, 12 Ağustos 2003.

AMANOV, Şatlık, Türkmenistan Örneğinde Bağımsız Devletlerin BM’ye Üyeliği ve Barışı Koruma Operasyonlarına Katılımı, Jeopolsar, Cilt 1, Sayı 2, (çevrimiçi) www.jeopolsar.com, Ocak 2005.

ARAS, Bülent, “Büyük Ortadoğu projesinde Türkiye ve ABD”, Zaman Gazetesi, 14 Şubat 2004.

ARAS, Bülent, “İran’ın Değişen Güvenlik Dengesi Çerçevesinde Orta Asya ve Kafkasya Cumhuriyetleri ile İlişkileri”, Avrasya Dosyası 3, no 3 (Sonbahar 1996).

ARAS, Bülent, “US – Central Asian Relations: A View From Turkey”, MERIA, Volume 1, No. 1, January 1997.

ASLUND, Anders, “Yeniden Düşünün”, Çev. Karen Kaya, Foreign Policy, Türkiye Baskısı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Temmuz – Ağustos 2001, 13.

ARBATOV, A., “Russia’s Foreign Policy Alternatives”, International Security, Cilt 18, No: 2, 1993, 6.

AKAYEV, Askar, U nas yest svoye videniye budushego strany, Izvestiya, 30 Ağustos 2003.

Ashgabat, Turkmen Press, in Russian, 9 Nisan 1996, FBIS-SOV-96-071, 55.

Associated Press, 8 Aralık 2003.

Asia-Plus, 15 Eylül 2004.

Assessing the Administration’s Foreign Policy: the Record after Six Years, Hearing before the Committee on International Relations, House of Representatives, 105th Congr., 2nd sess. Oct. 8, 1998, Wash., 1998, 32.

ATAL, Subodh, “Central Asian Geopolitics and U.S. Policy in the Region: The Post-11 September Era”, Mediterranean Quarterly, Cilt.14, No. 2 (Spring 2003), 106.

Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciliği, “Avrupa Birliği ve Dünya”, <http://www.deltur.cec.eu.int/ab-dunya-dis.html>, 20 Ağustos 2005.

AYDIN, Mustafa, “Eski Dünya’dan Yeni Dünya’ya Türkiye’nin Dış İlişkileri”, Panorama Dergisi, Haziran 2005, Sayı 13, www.panoramadergisi.com, 7 Temmuz 2005.

AYMAN, Güliden, Güç, Tehdit ve İttifaklar-Soğuk Savaş Sonrası Yunan Dış Politikası , SAEMK, Ankara, 2001, 156.

AYMAN, Güliden, Ülke Arıboğan, Beril Dedeoğlu, Uluslararası İlişkiler Sözlüğü, Der Yayınları, İstanbul, 1996, 169.

BAİLEY, T. A., Wilson and the Peacemakers, New York: Macmillan, 1947.

BABAQ, B. A., Astana v treugolʹnike Moskva – Vashington – Pekin, Kazaxstano-amerikanʹskie otnoʹsheniya, Tsentralʹnaya Aziya i Kavkaz, 1999, No:6, http://www.cac.org/journal/cac06_1999/babak.shtml.

“Bağımsız Devletler Topluluğu Nereye Gidiyor?”, Diplomatik Gözlem, www.diplomatikgozlem.com, 3 Aralık 2005.

Ballıyev, Kakamırat, Gılıçmırat Kakabayev, “Tarihî Mümkünçiliğinin Maksatnaması”, Türkmenistan, Aşkat, 1995, 67-72.

BARAN, Z., Hizb ut-Tahrir: Islam’s Political Insurgency, Washington: Nixon Center, 2005.

BAUER, P. T., “Foreign Aid and The Third World”, The United States in the 1980’s, Ed. Peter

BAYULGEN, Oksan, Foreign Capital in Central Asia and the Caucasus: Curse or Blessing?, Yale Center for International and Area Studies (YCIAS), Central Asia and Caucasus Lecture Series, New Haven, Yale University, 4 Mayıs 2004.

BAKHASH, Shaul, “Iran’s Foreign Policy”, (çevrimiçi) www.aspeninstitute.org, 14 Eylül 2004.

BAL, İdris, “ABD’nin Orta Asya Politikasına Yön Veren İç ve Dış Dinamikler”, Stratejik Analiz, Cilt 1, Sayı 12, Nisan 2001, 59-60.

BALCI, Kerim, “Lale Devrimi’nin birinci yılı”, Zaman Gazetesi, 27 Mart 2006.

BALCI, Kerim, “Orta Asya ve Kafkaslarda yokuz”, Zaman Gazetesi, 17 Nisan 2006.

BALCI, Kerim, “Rusya’dan enerjik dış politika hamleleri”, Zaman Gazetesi, 13 Mart 2006.

BALCI, Kerim, “Şanghay Zirvesi yeni oluşumlara gebe”, Zaman Gazetesi, 19 Haziran 2006.

BEEHNER, Lionel, Staff Writer, “Asia: U.S. Military Bases in Central Asia”, Council on Foreign Relations, <http://www.cfr.org/publication/8440/asia.html>, 26 Temmuz 2005.

BEKAR, Olgan, “Çin ve Batı Türkistan”, Avrasya Dosyası, Yaz 1995 Cilt: 2, Sayı: 2, 51.

BERİŞ, Yakup, Aslı Gürkan, Türk- Amerikan İlişkilerine Bakış: Ana Temalar ve Güncel Gelişmeler, TÜSİAD ABD Temsilciliği Değerlendirme Raporu-Temmuz 2002, <http://www.tusiad.us>, 16.

BERTSCH, G., C. Craft, S. Jones ve M. Beck (Der.), Crossroads and Conflict: Security and Foreign Policy in the Caucasus and Central Asia, New York, L., 2000, 75-76, 85.

BEAVER, Paul (Der.), “Tajikistan,” in Jane’s Sentinel Regional Security Assessment, Commonwealth of Independent States, London: Jane’s Information Group, 1994.

BERNET, Richard J., Intervention and Revolution: The United States in the Third World, New York, World, 1968.

BEESTON, Richard, “Generals size up “launch pads in Central Asia,” The Times, 17 Eylül 2001.

BELOKRENİSKİY, V. Y., Problemy i perspektivy formirovaniya Sentralnoaziyatskogo makroregiona, Vostok, 1993, No: 4, 35-47.

BİLGİÇ, T., “Türk-Amerikan İlişkilerinde Afganistan’ın Bugün Ve Görünür Gelecek İtibariyle Yeri ve Rolü”, <http://www.habusulu.com/makale50.htm>, 2 Aralık 2006.

Birleşmiş Milletler, Ekim 1988, Kartografi Bölümü, www.un.org

Внешняя политика нейтрального Туркменистана, Речи, выступления и интервью президента Туркменистана Сапармурата Туркменбаши, 99.

BLANK, Stephen (Der.), NATO after Enlargement: New Challenges, New Missions, New Forces, Carlisle Barracks, Pa., 1998, 237.

BLANK, Stephen, "The Shanghai Cooperation Organization and its Future," Central Asia & Caucasus Analyst, 22 Mayıs 2002.

BLANK, Stephen, "The United States and Central Asia", Central Asian Security: The New International Context, Roy Allison and Lena Jonson (der.), London, Royal Institute of International Affairs, 2001, 131.

BHUSHAN, Bharat, "Tajik Silk Route to Bypass Pakistan," The Telegraph (Calcutta), November 15, 2003, www.telegraphindia.com/1031115/asp/nation/story_2574703.asp#.

BİLGE, A. Suat, Milletlerarası Politika, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1966.

BLANK, Stephen, "Energy, Economics, And Security In Central Asia: Russia And Its Rivals", March 1995, (çevrimiçi) www.carlisle.army.mil/ssi/pdf/PUB119.pdf , 23 Temmuz 2001.

BLANK, Stephen, U.S. Military Engagement with Transcaspian and Central Asia, Carlisle Barracks, Pa., 2000.

BOGATUROV, A. D., Drebensev V. V., Isakova I. V., "Новое зарубежье" и шансы российско-американского партнерства, Научные доклады, Российский научный фонд, MOSCOW, 1993, 3-6.

BOTAŞ Resmi İnternet Sayfası, 31 Mart 2004.

BRATERSKİY, M. V., "Политика США в Средней Азии: итоги десятилетия", США-Канада: Экономика, Политика, Культура, 2002, No: 9, 55-64.

Briefing paper, The GUUAM Group: History And Principles, November 2000, <http://www.guuam.org>, 23 Kasım 2005.

BRZEŹINSKİ, Zbigniew, "The Eurasian Balkans," The Grand Chess Board , Basic Books, NY, 1997, 112-136.

BRZEŹINSKİ, Zbigniew, Великая шахматная доска. Господство Америки и его геостратегические императивы MOSCOW, 2002, 146, 156-157.

BTC Boru Hattı Projesi ve AÇG Faz 1 Projesi - IFC ve EBRD Çok Paydaşlı Açık Oturum (ÇPAO) Toplantıları Raporu, CDR Associates, Ağustos 2003.

BUSH, George W., Address to the Nation, October 7, 2001.

BUTLER, Kenley, "Central Asian Military Bases", Special Section: Terrorist Attacks on America Center for Nonproliferation Studies, <http://cns.miis.edu/research/wtc01/cabases.htm>, 11 Ekim 2001.

BUTLER, Kenley, "Internal Conflicts and Security Concerns in Central Asia and Afghanistan", Special Section: Terrorist Attacks on America, Monterey Institute of International Studies, <http://cns.miis.edu>.

Caspian Sea: Key Oil and Gas Statistics, www.eia.doe.gov/emeu/cabs/caspstats.html. Ağustos 2003.

"Central Asia: Joined-Up Security", by Leila Saralaeva, IWPR, RCA no. 307, 12 Ağustos 2004.

"Central Asian Nuclear-Weapons-Free-Zone (CANWFZ)", Inventory for International Nonproliferation Organizations and Regimes, Center for Nonproliferation Studies, http://www.nti.org/e_research/official_docs/inventory/pdfs/canwz.pdf, 5 Aralık 2006.

"CENTRASBAT", GlobalSecurity.org, <http://www.globalsecurity.org/military/ops/centrasbat.htm>, 4 Aralık 2006.

"China: General Background Brief", Foreign and Commonwealth Office, Northern Asia and Pacific Research Group, London, April 2000, 2.

"CICA: A Road to Security in Asia", News Bulletin of the Embassy of the Republic of Kazakhstan, www.kazakhembus.com, 13 Aralık 2005.

"CIS Countries Define Policies in Expectation of Antiterrorist Operations," The Monitor, Volume VII, Issue 176, 26 Eylül 2001.

"Clinton's Foreign Policy Lacked Vision", http://www.foreignpolicy.com/issue_novdec_2000/think_again.html, 4 Haziran 2001.

"Clinton's Foreign Policy", Foreign Policy, Kasım / Aralık 2000, http://www.foreignpolicy.com/issue_novdec_2000/think_again.html, 2 Aralık 2001.

"Combating Terrorism, We Have No Choice", People's Daily, http://english1.peopledaily.com.cn/200312/18/eng20031218_130652.shtml, 16 Aralık 2003.

"Conference On Interaction And Confidence-Building Measures In Asia: History Of Success", <http://www.homestead.com/prosites-kazakhembus/CICA.html>, 23 Mayıs 2006.

"China and Long – range Asian Energy Policy Security", Baker Institute, Study: 11, Rice Univ., Austin.

"China: General Background Brief", Foreign and Commonwealth Office, Northern Asia and Pacific Research Group, London, April 2000, 10.

COX, Robert, "Social Forces, States and World Orders: Beyond International Relations Theory", Robert Keohane (ed.), Neo – Realism and Its Critics, New York, Columbia University Press, 1986, 204 – 254.

CUMMINGS, Milton C., Jr., David Wise, Democracy Under Pressure – An Introduction to the American Political System, 6th Ed., Orlando, Harcourt Brace Jovanovich Publishers, 1989.

CUTLER, Robert M., "Economics and Security in Central Asia", Harvard Asia Quarterly, Winter 2001, (çevrimiçi) <http://www.fas.harvard.edu/~asiactr/haq/200101/index.htm>, 12 Eylül 2004.

CUTLER, Robert M., "The West's Irreducible Interests in Central Asia," Focus (Newsletter of Center for Post-Soviet Studies) Vol. 3: No. 11 (November 1996), 1-2.

CUTLER, Robert M., "U.S.–Russian Strategic Relations and the Structuration of Central Asia", In press in Perspectives on Global Development and Technology, 21 August 2006,

Institute of European and Russian Studies, Carleton University, <http://www.robertcutler.org>, 12 Aralık 2006.

CABLE, Vincent, Peter Ferdinand, "China as an Economic Giant: Threat or Opportunity", International Affairs, C. 70, No. 2, April 1994, 243.

CAICT, The 2005 Briefing Book of the Central Asia ICT Project, <https://depts.washington.edu/caict/>

CALDER, Kent E., "Japan's Energy Angst and the Caspian Great Game," National Bureau of Asian Research (NBR) Analysis 12, 1 (March 2001), 21.

CARIUS, Alexander, Moira Feil ve Dennis Tänzler, Addressing Environmental Risks in Central Asia, Adelphi Research, UNDP Publications, Regional Bureau for Europe and the CIS, Berlin, 2003, 3.

CAROTHERS, Th., Democracy Promotion under Clinton, Washington Quarterly, 1995, No: 4, 18.

CARR, E. H., The Twenty Year Crisis, 1919–1939, London: Macmillan, 1939.

CARTER, A., Protecting U.S. Security During the New Russian Revolution, <http://www.defenselink.mil/speeches/1995/s19950620-carter.html>.

CAŞIN, Mesut Hakkı, "İran'ın İki Deniz Jeopolitiğine Dayalı Stratejik Değişim Arayışları", Avrasya Dosyası (İran Özel), Cilt: 5, Sayı: 3, Sonbahar 1999, 295.

Central Asia – Caucasus Analyst, 9 Mayıs 2001, <http://www.cacianalyst.org>.

Central Asia in Transition: A Report to the Committee on Foreign Relations, United States Senate, by Senator Alan Cranston, 10-11.

CentrAsia.ru, "Tadzhiksko-afganskaya granitsa: Aga Han stroit pyat' mostov cherez reku Piandzh (Tajikistan-Afghanistan border: Aga Khan Builds Five Bridges through the River of Panj)", <http://www.CentrAsia.Ru/newsA.php4?st=1016314620>, 2 Aralık 2006.

CHEBOTAREV, A., Конфликт интересов в системе отношений между Казахстаном и Узбекистаном, Саясат (Алматы), 2000, No: 1, 16-20.

CHEONG, Ching, "US-Russia Summit Worries China," The Korea Herald, June 1, 2002.

CHRISTOPHER, Warren, "Toward a Secure, Free, and Fully Integrated Europe", Dispatch 5, no. 25 (20/6/94), 403.

COHEN, Ariel, "CIS remains top priority in Russian foreign Policy", Central Asia: Information, Analysis, Review, 25 April 2002, <http://www.cacianalyst.org>, 4 Şubat 2004.

COHEN, A., U.S. Foreign Policy Interests and Human Rights in Central Asia, Testimony before the Subcommittee on Operations and Human Rights and the Subcommittee on Middle East and South Asia, House International Relations Committee, 18 Temmuz 2001, www.heritage.org/Research/RussiaandEurasia/Test071801.cfm.

COHEN, Ariel, "The Russia – China Friendship and Cooperation Treaty: A Strategic Shift in Eurasia?", www.heritage.org/Research/RussiaandEurasia/BG1459.cfm, 23 Mayıs 2006.

COHEN, Ariel, Russia and Eurasia, Issues 2000, <http://www.heritage.org>, 3 Ocak 2006.

COHEN, Ariel, U.S. Interests in Central Asia, Testimony before the Subcommittee on Asia and the Pacific, House International Relations Committee, March 17, 1999, www.heritage.org.

COHEN, Ariel, "US Policy in the Caucasus and Central Asia: Building A New Silk Road", Heritage Foundation, www.heritage.org/Research/RussiaandEurasia/BG1132.cfm, 24 Haziran 1997.

COLLINS, J., U.S. Policy Toward the Central Asian States, Remarks at the inauguration of the Central Asia Institute, School of Advanced International Studies, Johns Hopkins University, Washington, DC, <http://www.state.gov/www/regions/nis/collins.html>, 21 Ekim 1996.

Commercial Overview of Tajikistan, 1998, <http://www.bisnis.doc.gov/bisnis/country/9806tjo1.htm>.

Commercial Overview of Turkmenistan, 1998, <http://www.bisnis.doc.gov/bisnis/country/9806trk1.htm>.

Commercial Overview of Uzbekistan, www.bisnis.doc.gov, Ağustos 2001.

Comprehensive National Energy Strategy, Washington, 1998, <http://www.policy.energy.gov/cnes.pdf>, 12 Eylül 2004.

CONRAD, Burkhard, Regional (non-) Proliferation: The Case of Central Asia, Conflict Studies Research Centre, Nisan 2000, <http://www.ppc.pims.org/csrc>, 4 Ekim 2006.

Contributions of Central Asian Nations to the Campaign Against Terrorism : Hearing before the Subcommittee on Central Asia and South Caucasus of the Committee on Foreign Relations, United States Senate, One Hundred Seventh Congress, first session, 13 Aralık 2001, 2-4.

Convention Project to Combat Desertification (CCD Project) of the German Agency for Technical Cooperation (GTZ), <https://www.gtz.de>, 24 Haziran 2006.

CROUCH, J.D., Testimony before the Subcommittee on Central Asia and the South Caucasus, Senate Foreign Relations Committee, 27 Haziran 2002.

CROW, Suzanne, "Why has Russian Foreign Policy Changed, RFE/RL Research Report, 16 Mayıs 1994, 1.

Current and Projected National Security Threats to the United States. Hearing before the Select Committee on Intelligence of the United States Senate, 106th Congress, 2nd session, Feb. 2, 2000. Wash., 2000, 13.

CUTLER, Robert M., "Economics and Security in Central Asia", Harvard Asia Quarterly, Winter 2001, <http://www.fas.harvard.edu/~asiactr/haq/200101/index.htm>.

CUTLER, Robert, "The West's Irreducible Interests in Central Asia," Focus (Newsletter of Center for Post-Soviet Studies) Vol. 3: No. 11 (November 1996), 1-2.

ÇIPLAK, Murat, "Çin'de İnsan Hakları ve Ayrılıkçı Hareketler", Çin'in Gölgesinde Uzakdoğu Asya, Ed. Deniz Ülke Arıboğan, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2001, 237 – 239.

DAALDER, I., Lindsay J., The Bush Revolution: The Remaking of America's Foreign Policy, www.brook.edu/views/papers/daalder/20030425.pdf, 23 Eylül 2005.

DANNREUTHER, R., Creating New States in Central Asia, The strategic implications of the collapse of Soviet power in Central Asia, L., 1994.

DAVIS, Jacquelyn K., Michael J. Sweeney, Central Asia in U.S. Strategy and Operational Planning: Where do we go from here?, The Institute for Foreign Policy Analysis, February 2004, 3-4.

DAVUTOĞLU, Ahmet, (2001) Stratejik Derinlik - Türkiye'nin Uluslararası Konumu, Küre Yayınları, İstanbul, 333.

DAWISHA, K. ve B. Parrott (Der.), Conflict, Cleavage, and Change in Central Asia and the Caucasus, Cambridge, 1997, 242-276.

DEDEOĞLU, Beril, "İran'da "Nasıl indireceğini bilemediğin eşiği dama çıkarma! derler", Zaman Gazetesi, 14 Mayıs 2006.

DEDEOĞLU, Beril, "Çin ile ABD Arasındaki İlişkilerin Gelişimi", Çin'in Gölgesinde Uzakdoğu Asya, Ed. Deniz Ülke Arıboğan, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2001, 334.

Deklaratsiya o Bneshnepoliticheskoy Kurse Turkmenistana v XXI veke, Osnovannom Na Postoyannom Neytralitete, Prinsipah Mirolyubiya, Dobrososedstva i Demokratii, <http://turkmenoilgas.narod.ru/fp-documents2.html>, 23 Kasım 2005.

Defense Threat Reduction Agency, CTR Objectives, <http://www.dtra.mil>, 2 Temmuz 2005.

DEİK, Kazakistan Ülke Bülteni, www.deik.org, Mayıs 2005.

DEMİRTEPE, M. Turgut, "Orta Asya'da Radikalizm, Otokrasi ve Terör", İhsan Bal (Der.) Terörizm: Terör, Terörizm ve Küresel Terörle Mücadelede Ulusal ve Bölgesel Deneyimler, Ankara, USAK Yayınları, 2006.

Developments in Tajikistan: Hearing before the Subcommittee on Europe and the Middle East of the Committee on Foreign Affairs, House of Representatives, 103rd Congr., 2nd sess., 22 Eylül 1994. Wash., 1995, 6, 14.

Delovoy Mir, Moscow, in Russian, 5 Ekim 1995, FBIS-SOV-95-207-S, 88.

DJEKSHENKULOV, A., Noviye Nezavisimyye gosudarstva Sentralnoy Azii v mirovom soobshestve, Moskva, 2000.

Diplomacy of the Silk Road, www.kyrgyzembassyindia.org/silkroaddiplomacy.htm, 4 Temmuz 2006.

DİTRYCH, Ondrej, New Threats in Central Asia and the Caucasus and European Security, Association for International Affairs, Policy Paper, www.amo.cz, Kasım 2006.

DONNELLY, Jack, International Human Rights (Dilemmas in World Politics Series), 2nd Edition, Boulder, Westview Press, 1998, 117.

DONNELLY, Tom, "NATO Üzerine Düşünceler", Yeni Amerika Yüzyılı Projesi ve Amerika Birleşik Devletleri'ndeki Alman Marshall Fonu için hazırlanan Rapor, NATO Dergisi, Yaz 2003.

DORREH Mir, Haydari, "Iran and the New Geopolitics of the Persian Gulf", Geographical Research Quarterly, No: 34, Fall 1995, 143-150.

DUMANLI, Cihangir, Avrasya'daki Askeri Oluşumlar, Jeopolsar Uluslararası İlişkiler Dergisi, Cilt 2, Sayı 6, www.jeopolsar.com, Mayıs 2006.

DUNN, Courtenay, "Central Asia: Examining Regional Security", International Research & Exchanges Board, IREX, <http://www.irex.org>, 12 Kasım 2006.

DUIGNAN, Alvin Rabushka, Hoover Institution Publication, Stanford University, 1980, 573.

ERKMEN, Serhat, "11 Eylül 2001: Terörizmin Yeni Miladı", Stratejik Analiz, Cilt 2, Sayı 18, Ekim 2001, 13.

EİZENSTAT, S., Under Secretary for Economic, Business and Agricultural Affairs, Testimony before the U.S. Senate Foreign Relations Committee International Economic Policy, Export and Trade Promotion Subcommittee, 23 Ekim 1997.

Европа и Россия: проблемы южного направления, Средиземноморье – Черноморье – Каспий, Moscow, 1999.

Economic Overview of Tajikistan, Eylül 2001, <http://www.bisnis.doc.gov/bisnis/country/0109TajikistanOverview.htm>

EHTESHAMİ, Anoushiravan ve Amma C. Murphy, "The Non-Arab Middle East States and the Caucassian / Central Asian Republics: Iran and Israel", International Relations, 12 no:1 (April, 1994), 96.

EIU-Economist Intelligence Unit, United States of America, Country Report, 2006.

EKREM, Erkin, "Çin'in Türkistan Politikası: Şanghay Beşlisinden Şanghay İşbirliği Örgütüne", Stratejik Analiz, Cilt: 2, Sayı:16, Ağustos 2001, 73.

EKREM, Erkin, Şanghay İşbirliği Örgütü Üzerinde Çin-ABD Sorunları, TÜRKSAM, www.turksam.org, 21 Haziran 2006.

EKREM, Nuraniye Hidayet, "Orta Asya'da Güç Dengeleri: Şanghay İşbirliği Örgütü Başbakanlar Toplantısı Sonrası", TÜRKSAM, www.turksam.org, 10 Kasım 2005.

ELLİS, Joseph J., American Sphinx: The Character of Thomas Jefferson, New York: Vantage Books, 1996.

ELLİS, Joseph J., Founding Brothers, New York: Vantage Books, 2000.

ERHAN, Çağrı, "Yeni Muhafazakarların Gözüyle Türkiye'nin Değişen Vizyonu", Görüş, Temmuz 2003, 29.

ERHAN, Çağrı, "ABD'nin Orta Asya Politikası ve 11 Eylül Sonrası Yeni Açılımları", Stradigma e-dergisi, Sayı 10, Kasım 2003.

EROL, Osman, "Asya devlerinin zirvesi İran tartışmasıyla başlıyor", Zaman Gazetesi, 15 Haziran 2006.

ESENOV, Murad, "Sentralnaya Aziya na poroge XXI veka" [Rusça makale], Stokgolm Uluslararası İlişkiler Enstitüsündeki bir seminerde sunulmuş makale, Stokgolm, 21 Ocak 1997.

Extremist Movements and Their Threat to the United States, Hearing before the Subcommittee on Near Eastern and South Asian Affairs of the Committee on Foreign Relations of the United States Senate, 106th Congr., 1st sess. 2 Kasım 1999, 4.

"EU –Central Asia Bilateral Trade Relations", European Commission, <http://ec.europa.eu>, 12 Temmuz 2006.

FAACKLER, Martin, "China and Russia Form New Bloc", Daily News, (çevrimiçi) http://www.dailynews.yahoo.com/h/ap/20010616/wl/china_shanghai_summit_6.html, 3 Ekim 2001.

Fact Sheet, Bureau of European and Eurasian Affairs, Washington, DC, "Frequently Asked Questions About U.S. Policy In Central Asia", <http://www.state.gov/p/eur/rls/fs/15562.htm>, 27 Kasım 2002.

Fact Sheet, Bureau of Population, Refugees, and Migration, "Refugee Admissions Program for Europe and Central Asia", <http://www.state.gov>, Washington, DC, 16 Ocak 2004.

Fact Sheet, Bureau of European and Eurasian Affairs, Washington, DC, "U.S.-EU Cooperation on Reform in Eurasia", <http://www.state.gov>, 14 Şubat 2005.

FAIRBANKS, Stephen C., "Iran: No Easy Answers", Journal of International Affairs, Spring 2001, Vol: 54, No: 2, 450.

FALK, Richard, Samuel S. Kim, Saul H. Mendlovitz (ed.), Toward a Just World Order, Boulder, Colo.: Westview Press, 1982, 315 – 325.

FEFFER, John, "Containment Lite – US Policy Toward Russia and Its Neighbors", Foreign Policy In Focus, Special Report: 3, August 1999, 3.

FELBERBAUER, Martin Malek, Facing the Terrorist Challenge -Central Asia's Role in Regional and International Co-operation, Vienna and Geneva, April 2005, 268.

FEDOROV, Y. E., Каспийский узел, Мировая экономика и международные отношения, 1996, No:4, 91-95.

FİLİPCHUK, Vasyl ve Sushko, Oleksandr, "The Single Economic Space: Geopolitical Project Behind The Economic Curtain", Ukrainian Monitor, Policy Papers, <http://foreignpolicy.org.ua/eng/papers/index.shtml?id=4941>, 12 Kasım 2006.

FORSYTHE, David P., Human Rights in International Relations, Cambridge, Cambridge University Press, 2000.

FORSYTHE, David, "Human Rights and Multilateral Institutions in the New Europe", in Forsythe, ed., Human Rights in the New Europe: Problems and Progress, Lincoln, University of Nebraska Press, 1994, 174 – 204.

FRANKEL, Joseph, International Relations, Oxford University Press, New York, 1964.

FREEDMAN, Robert O., "Israel and Central Asia: A Preliminary Analysis", Central Asia Monitor, No. 2, 1993, 16-20.

FORSTER, Peter K., "The Terrorist Threat And Security Sector Reform In Central Asia: The Uzbek Case", Der.: Anja H. Ebnöther, Maj Ernst M. Felberbauer, Martin Malek, Facing the Terrorist Challenge -Central Asia's Role in Regional and International Co-operation, Vienna and Geneva, April 2005, 231.

FORSYTHE, R, The Politics of Oil in The Caucasus and Central Asia, Prospects for oil exploration and export in the Caspian basin, L., 1996.

FRANK, Andre Gunder, The Centrality of Central Asia, Amsterdam, VU University Press, 1992.

FULLER, Graham, Geopolitical Dynamics of the Caspian Region, Caspian Crossroads, 1997, No: 2.

FULLER, G., Geopolitical Dynamics of the Caspian Region, Caspian Crossroads, 1997, No: 2.

FULLER, Graham E., "Terörizm dünyasında Türkiye", Zaman Gazetesi, 23 Kasım 2003.

GAO, United States General Accounting Office, U.S. Economic and Democratic Assistance to the Central Asian Republics, GAO/NSIAD-99-200, Ağustos 1999, 2.

GARNETT, Sh., Challenges of the Sino-Russian Strategic Partnership, The Washington Quarterly, 2001, No: 4, 47-48.

GARNETT, Sherman, "Challenges of the Sino-Russian Strategic Partnership," The Washington Quarterly Vol. 24: No. 4 (2001), 41-54.

GAUSE III, F. Gregory, "The Illogic of Dual Containment", Foreign Affairs, Vol: 73, No: 2, March – April 1994, 60.

GHOMSKY, Noam ve Herman, Edward S., The Political Economy of Human Rights, 2 Cilt, Boston, South End Press, 1979.

"George C. Marshall Avrupa Güvenlik Araştırmaları Merkezi" (The George C. Marshall European Center for Security Studies), www.marshallcenter.org, 24 Aralık 2004.

GHAHREMANPOUR, Rahaman, "Iran's Castling", Heartland Eurasian Review of Geopolitics (Unveiling Iran), No.4, 2005, 57-58.

Germany & the EU's Central Asia Policy, www.registan.net, 5 Aralık 2006.

GORDON, Philip, "11 Eylül ve Amerikan Dış Politikası", Foreign Policy, Türkiye Baskısı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Temmuz – Ağustos 2001, 18.

Government Offices, Ministry for Foreign Affairs of Sweden, Central and Eastern Europe Department, "Regional Strategy for Development Cooperation with Central Asia, 2003-2005", 27 Ocak 2003, 8.

GÖZEN, Ramazan, "Büyük Ortadoğu bilmecesi", Zaman Gazetesi, 23 Şubat 2004.

GRAEBNER, Norman A. et al., A History of the American People, New York: McGraw-Hill, 1975, 572.

GRETSKY, S., Russia's Policy toward Central Asia, <http://www.ca-c.org/dataeng/GRETSKY.shtml>, 2 Şubat 2006.

GRİFFARD, Bernard F. ve Butts, Kent H., Responding To Environmental Challenges In Central Asia And The Caspian Basin, Center for Strategic Leadership, Issues Paper 3-01, Nisan 2001.

GÜNDÜZ, Aslan, Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Teşkilatlar Hakkında Temel Metinler, 2. bs., İstanbul, Beta Yayınları, 1999, 545.

GÜRER, Heidemaria, "Forms Of Regional Cooperation In Central Asia", Ed.: Anja H. Ebnöther, Maj Ernst M. Felberbauer, Martin Malek, Facing the Terrorist Challenge - Central Asia's Role in Regional and International Co-operation, (Study Groups Regional Stability in Central Asia Security Sector Reform), Vienna and Geneva, April 2005, 14.

GÜRSES, Emin, "ABD Dış Politikası ve Balkanlar", Cumhuriyet, 19 Nisan 1999.

GÜRSES, Emin, Merkezi Asya'nın Merkeziliği, Stratejik Analiz, Cilt 2, Sayı 16, Ağustos 2001.

HASAN, Kösebalaban, , "Yeni Amerikan Güvenlik Doktrini ve Uluslararası İlişkiler, 2023 Dergisi, 2002, 34-38.

HACİYEV, K. S., Геополитика Кавказа, Moscow, 2001.

HADAR, Leon T., "The Last Days of Likud: The American - Israeli Big Chill", Journal of Palestine Studies , 21 no. 4 (Summer 1993), 88.

HALE, William, "Turkish Foreign Policy After Cold War", Turkish Review of Balkan Studies , 1993, No. 1, 233-234; Erhan, "Yeni Muhafazakarların Gözüyle.", 26-32.

Heinrich Böll Foundation, "Global Energy Strategy", www.boell-latinoamerica.org, 8 Kasım 2006.

HENZE, Paul B., S. Enders Wimbush, "American Middle East Policy The Need For New Thinking", CENTRAL ASIA, No. 2 (8) 1997, http://www.ca-c.org/dataeng/st_05_henze.shtml, 20 Ekim 2001.

HİLL, Fiona, "The Caucasus and Central Asia", Brookings Policy Brief, Mayıs 2001, No: 80, www.brook.edu, 4 Eylül 2005.

HİLL, Fiona, "The United States and Russia in Central Asia: Uzbekistan, Tajikistan, Afghanistan, Pakistan, and Iran", The Brookings Institution, www.brookings.edu. 15 Ağustos 2002.

HİLL, Fiona, "Central Asia: Terrorism, Religious Extremism, and Regional Stability", The Brookings Institution, Foreign Policy Studies Program, Testimony before the House Committee on International Relations Subcommittee on the Middle East and Central Asia, Wednesday, 23 Temmuz 2003.

HOLSTİ, Ole, "Public Opinion on Human Rights in American Foreign Policy", in David P. Forsythe, ed., The United States and Human Rights: Looking Inward and Outward, Lincoln, University of Nebraska Press, 2000.

HOLMES, Kim R. ve John Hillen, "Defining US National Strategy", (çevrimiçi) <http://www.nationalsecurity.org/blueprint/bpch1.pdf>, 1 Eylül, 2001.

HOSTLER, Charles Warren, The Turks of Central Asia, Westport: Praeger Publishers, 1993, 162.

<http://www.caspian.ru>

<http://www.eurasia.org.ru>

<http://www.fergana.ru>

<http://www.gazetasng.ru>

<http://www.rferl.org>

<http://www.sectesco.org>

<http://www.transcaspian.ru>

<http://www.yenimesaj.com>

HUANG, Margaret, Robert F. Kennedy, "US Human Rights Policy Toward China", Foreign Policy In Focus, Vol: 6, No: 8, March 2001, 1.

Human Rights and Democratization in the Newly Independent States of the Former Soviet Union, CSCE Report, Washington DC: GPO, 1993, 192.

Human Rights Watch, World Report 1990, New York, 1991, 298.

HUNTER, Shireen T., "Iran's Pragmatic Regional Policy", Journal of International Affairs, Vol. LVI, No. 2, (Spring 2003), 135.

HUNTER, Shireen, "The Muslim Republics of the Former Soviet Union: Policy Changes for the United States", The Washington Quarterly, 15 no:3 (1992), 61.

HUSEYNOVA, M. A., Политика США в Закавказье и интересы России, MOSCOW, 1999.

Исполнительный комитет СНГ, Аналитический Доклад, "Итоги Деятельности СНГ За 10 Лет и Задачи На Перспективу", <http://cis.minsk.by/main.aspx?uid=3800>, 26 Mayıs 2006.

IFPA background interviews, Tashkent, Temmuz 2003.

Implementation of U.S. Policy on Caspian Sea Oil Exports: Hearing before the Subcommittee on International Economic Policy, Export and Trade Promotion of the Committee on Foreign Relations, U.S. Senate, 104th Congr., 2nd sess., 8 Temmuz 1998, Washington, 1998, 28.

"In Support of Arab Democracy: Why and How," Council on Foreign Relations Independent Task Force Report No.54, Madeline K. Albright ve Vin Weber, 2005.

Indyk, Martin, Kenneth Katzman (Der.), "The Clinton Administration's Approach to the Middle East", reprinted in US – Iranian Relations: An Analytic Compendium of US Policies, Laws and Regulations, Washington DC.: The Atlantic Council of the United States, 1999.

Interfax, 25 Ekim 2004, www.interfax.ru.

International Crisis Group, "Is Radical Islam Inevitable in Central Asia? Priorities for Engagement", Asia Report No. 72, Aralık 2003, 9.

IQBAL, Melissa ve Schaffer, Teresita, Pakistan, The Middle East, And Central Asia, South Asia Monitor, No. 30, <http://www.csis.org>, 1 Şubat 2001.

ISKANDAROV, A. I, Родники дружбы, Записки посла, MOSCOW, 2000, 267-269.

ISRAELI, Raphael, "Return to the Source: the Republics of Central Asia and the Return of the Middle East", Central Asian Survey 13, no. 1 (1994), 29.

İŞİK, Yusuf, "Genişletilmiş Ortadoğu Ve Kuzey Afrika Girişimi, Türkiye'nin Konumu Ve Öneriler", PANORAMA, Kasım 2005, Sayı 15, www.panoramadergisi.com, 12 Eylül 2006.

"ITAR-TASS Russia and CIS News Digest of December 19," ITAR-TASS, 19 Aralık 2001.

Izvestiya / Известия, 25 Nisan 1998.

HIETALA, Thomas R., Manifest Destiny: Anxious Aggrandisement in Late Jacksonian America, Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 1985.

HUASHENG, Zhao, Security Building in Central Asia and the Shanghai Cooperation Organization, Hokkaido University, The Slavic Research Center (SRC), http://src-h.slav.hokudai.ac.jp/coe21/publish/no2_ses/4-2_Zhao.pdf, 3 Aralık 2006.

JAFFE, Amy Myers ve Robert Manning, "The Myth of the Caspian 'Great Game': The Real Geopolitics of Energy," Survival, vol. 40, no. 4, (Kış 1998-99), 112-131.

JAFFE, Amy Myers, Unlocking the Assets: Energy and the Future of Central Asia and the Caucasus, Rice University: James A. Baker, III Institute for Public Policy, Nisan 1998, 26.

JAKSIBAYEV, M., "Прямые иностранные инвестиции в Центральной Азии", Центральная Азия и Кавказ, 2000, No:6, 169-175.

Japan's Attempts to Formulate a Silk Road Strategy, CACA, February 14, 1999.

JILTISOV, S. S., Zonn, I. S., Ushkov A. M., Геополитика Каспийского региона, Moscow, 2003.

JISI, Wang, Çin'in Asya'da Değişen Rolü, The Atlantic Council of the United States, Ocak 2004, Jeopolsar, Cilt 2, Sayı 6, Mayıs 2006, http://www.jeopolsar.com/makale_ozeti_6_1.htm, 4 Aralık 2006.

JOHNSON, Loch K., America As A World Power – Foreign Policy in a Constitutional Framework, New York, McGraw – Hill, 1996, 365.

JONES, Clayton, "Japan Diverts Aid to Central Asia in Bid for Strategic Edge," Christian Science Monitor, October 20 1992, 3.

JONES, E., Central Asia: Developments and the Administration's Policy, Testimony before the Subcommittee on the Middle East and Central Asia, House International Relations Committee, 29 Ekim 2003, www.state.gov/p/eur/rls/rm/2003/25798.htm, 4 Aralık 2005.

JONES, A. Elizabeth, Assistant Secretary for European and Eurasian Affairs, Testimony before the Subcommittee on the Middle East and Central Asia, House International Relations Committee, www.state.gov, 29 Ekim 2003.

JUKOV, S. V., Reznikova O. V., Sentralnaya Aziya v sotsialno-ekonomicheskikh strukturah sovremennogo mira, Moskva, 2001.

JUMAGULOV, Sultan, "Superpowers Compete in Kyrgyzstan," IWPR's Reporting Central Asia, No. 200, 28 Nisan 2003.

KAMEL, Ayhan, "İkinci Dünya Savaşı'nın Bitiminden Günümüze Kadar Türk - Rus İlişkileri", <http://www.foreignpolicy.org.tr/tur/makale/akamel.htm>, 4 Mayıs 2003.

KAHRAMAN, Hasan Bülent, "Yeni Dünya Düzeni: Küreselleşmeden Müdahaleciliğe", Foreign Policy, Türkiye Baskısı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Temmuz – Ağustos 2001.

KARİMOV I. A., Stabilitnost i reformy: stati i vystupleniya, Moskva, 1996.

КАКШЕКЕЕВ, Taktogul K., “Влияние Глобальной Войны Против Терроризма На Реформацию В Кыргызской Республики”, Der.: Anja H. Ebnöther, Maj Ernst M. Felberbauer, Martin Malek, Facing the Terrorist Challenge - Central Asia's Role in Regional and International Co-operation, Vienna and Geneva, Nisan 2005, 10.

KARASAR, Hasan Ali, “Bağımsızlıklar Sonrası Türkistan'da Rus Siyaseti”, Avrasya Dosyası, Rusya Özel, Kış 2001, Cilt:6, Sayı: 4, 255 (220-271).

KARİMOV, Islam, Uzbekistan on the Threshold of the Twenty-First Century, Tashkent, 1997, 46, http://www.press-service.uz/eng/knigi_knigi_eng/knigi_eng2.htm, 14 Haziran 2004.

KARTAL, Harun, Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT)'nin Küresel Savunma Ve Güvenlik Yapılanmasındaki Yeri Soğuk Savaşın Bitmesi Ve SSCB'nin Dağılması, Jeopolsar, Cilt 2, Sayı 5, Ocak 2006, http://www.jeopolsar.com/05/25.htm#_ftnref2, 17 Eylül 2006.

KATZMAN, Kenneth, “Afghanistan : Post War Governance, Security and US. Policy”, Congressional Research Service, Report for Congress, Aralık 2004, 31-35.

KATZMAN, Kenneth, “Searching for Stable Peace in the Persian Gulf”, Strategic Studies Institute Report, February 2, 1998, 16.

Kazakhstan Country Commercial Guide, FY 2002, Washington, 2001, 18-31.

KEMP, Geoffrey, “The Persian Gulf Remains the Strategic Prize,” Survival, vol. 40, no. 4, (Kış 1998-99), 132-149.

KENAN, George, American Diplomacy, 1900–1950, New York: New American Library, 1951.

KENAN, George, Realities of American Foreign Policy, Princeton: Princeton University Press, 1954.

KENNAN, George, “Review of Current Trends: US Foreign Policy”, Thomas H. Entzold, John Lewis Gaddis (ed.), Documents of American Policy and Strategy, 1945 – 1950, New York, Columbia University Press, 1978, 226.

KHAN, A., “Nuclear-weapon-free zones (NWFZ) at a glance’, Arms Control Association, Temmuz 2003.

KIRAÇ, Gürol, “Çin'in Orta Asya Stratejisi”, Jeopolsar Cilt 2, Sayı 6, Mayıs 2006, <http://www.jeopolsar.com/14.htm>, 11 Temmuz 2006.

KİRİŞÇİ, Kemal, “Türk Amerikan İlişkileri: Belirsizlikten Yakınlaşmaya”, Avrasya Dosyası, Yaz 2000, 73.

KODALOĞLU, Aydan, “ABD'de Lobi ve Lobcilik”, Avrasya Dosyası, Cilt 1 (4), Kış 1994.

KONA, Gamze Güngörmüş, “Türkiye - Orta Asya Cumhuriyetleri: Strateji Modelleme Ve Olası Senaryolar”, Stradigma – Vizyon Çalışmaları (Aylık Strateji ve Analiz e-dergisi), Sayı 7, Ağustos 2003.

KONA, Gamze Güngörmüş, Türkiye – Orta Asya İşbirliği Stratejileri ve Gelecek Senaryoları, IQ Yayıncılık, İstanbul, 2002, 169-171.

KONA, Gamze Güngörmüş, “Ortadoğu'da Güvenlik Algılaması ve Dahili Risk Faktörlerinin Etkisi”, Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi (8) 2004, 113-138.

KOUROUS, George, Tom Barry, "Protecting Human Rights", Foreign Policy In Focus, Vol. 1, No. 1, October 1996 (çevrimiçi) <http://www.foreignpolicy-infocus.org/briefs/vol1>, 20 Ağustos 2001.

KOUROUS, George, Tom Barry, "US China Policy: Trade, Aid, and Human Rights", Foreign Policy In Focus, Vol. 1, No. 6, November 1996 (çevrimiçi) <http://www.foreignpolicy-infocus.org/briefs/vol1/china.html>, 2 Ocak 2001.

KRAUTHAMMER, Charles, "The Uni-Polar Moment", Foreign Affairs, Number 1, 1991.

Krasnaya Zvezda, Moscow, in Russian, August 4, 1994, in JPRS-UMA-94-035, August 24, 1994, 58-59.

KRİVOHİJİ, V. I., США в новом мире: пределы могущества, Рос. ин-т стратегич. исслед., MOSCOW, 1998, 378.

KUBEKOV, M., Проблемы экспорта казахстанской нефти: почему Казахстану нужна энергетическая независимость?, Центральная Азия и Кавказ, 1997, No:6, http://www.ca-c.org/journal/09_1997/st_06_kubekov.shtml, 27 Aralık 2004.

KUCİA, C., "Central Asian states negotiate nuclear-weapon-free-zone", Arms Control Association, Kasım 2002.

KUGLER, R., Toward a Dangerous World: U.S. National Security Strategy for the Coming Turbulence, Santa Monica, CA., 1995. XVI-XVII.

KURZMAN, Charles, "ABD – İran İlişkilerinde Sorunlar: Şeytan Konusu", Çev. Ramazan Kılınc, Avrasya Dosyası (İran Özel), Cilt: 5, Sayı: 3, Sonbahar 1999, 370.

KUX, Dennis, "India's Fine Balance," Foreign Affairs, May/June 2002, vol. 81, no. 3, 93, Lexis-Nexis.

"Kyrgyz Economy, Citizens Benefit from U.S. Forces Deployment-Kyrgyz Radio," BBC Monitoring International Reports, 16 Şubat 2002.

"Kyrgyzstan, U.S. Sign Military Cooperation Agreement," RFE/RL Newsline, Vol. 6, No. 213, Part I, 13 Kasım 2002.

Kyrgyzstan Country Commercial Guide, FY 2001, http://www.usatrade.gov/website/ccg.nsf/CCGurl/CCG-KYRGYZ_REP-2001-CH-005F6D08

LAKE, Anthony, "From Containment to Enlargement," Department of State Dispatch (September 27, 1993), 658–664.

LAKE, Anthony, "Confronting Backlash States", Foreign Affairs, Vol: 73, No: 2, March – April 1994, 48.

LAP, Lam, Willy Wo, "Singing a different tune to the US", South China Morning Post, 26 Temmuz 2000.

LAUMULİN, M., Казахстан и Запад: ретроспектива отношений в 1990-е гг., Центральная Азия и Кавказ, 2000, No:2, http://www.ca-c.org/journal/cac08_2000/07.laumill.shtml

LEARCHE, Charles O., Jr. ve Abdul A. Said, Concepts of International Politics, 2. Baskı, Englewood Cliffs, New Jersey, Prentice-Hall, 1970.

- LEN, Christopher, "Japan's Central Asian Diplomacy", The China And Eurasia Forum Quarterly, Volume 3, No. 3 November 2005, 129.
- LENTİN, A., George, Lloyd, Woodrow Wilson, and the Guilt of Germany: An Essay in the Pre-History of Appeasement, Baton Rouge: Louisiana State University Press, 1984.
- LESSER, Ian O., "Bridge or Barrier? Turkey and the West After the Cold War," Der.: Fuller ve Lesser, Turkey's New Geopolitics, 99-121.
- Library of Congress – Federal Research Division Country Profile: Uzbekistan, Aralık 2005.
- Library of Congress – Federal Research Division Country Profile: Tajikistan, Kasım 2005.
- LIEBERTHAL, K., A New China Strategy, Foreign Affairs, 1995, No:6, 36.
- LINN, Johannes, "Central Asia: Ten Years of Transition," Talking Points for Central Asia Donors' Consultation Meeting of World Bank, March 1, 2002 (çevrimiçi)
<http://inweb18.worldbank.org/eca/eca.nsf/General/7035BF2B6C6043EB85256BA3005E2A5B?OpenDocument>.
- LIPSETT, Seymour Martin, American Exceptionalism, New York: Norton, 1996.
- LOESCHER, Gil Jr., The Moral Nation, South Bend, Ind.: University of Notre Dame Press, 1989.
- LOUNEV, Sergei ve Shirokov, Glerii, "Central Asia as a New Region in World Politics", The Eisenhower Institute, <http://www.eisenhowerinstitute.org>, 14 Nisan 2006.
- LOEB, Vernon, "New Bases Reflect Shift in Military: Smaller Facilities Sought for Quick Strikes," Washington Post, 9 Haziran 2003, A01.
- LAFEBER, Walter, The American Age: United States Foreign Policy At Home And Abroad Since 1750, New York: W. W. Norton, 1994, 236.
- MATVEEVA, Anna, "Tajikistan: Evolution Of The Security Sector And The War On Terror", Ed.: Anja H. Ebnöther, Maj Ernst M. Felberbauer, Martin Malek, Facing the Terrorist Challenge -Central Asia's Role in Regional and International Co-operation, Vienna and Geneva, April 2005, 138.
- MAHHIJANI, A., From Global Capitalism To Economic Justice: An Inquiry Into the Elimination of Systematic Poverty, Violence and Environmental Destruction in the World Economy, New York, Apex Press, 1992.
- MALEKİ, Abbas, "What Iran Is Looking For In Central Asia And The Caucasus", Heartland Eurasian Review of Geopolitics (Unveiling Iran), No.4, 2005, 75-76.
- MANDELBAUM, Michael, Central Asia and the World: Kazakhstan, Uzbekistan, Tajikistan, Kyrgyzstan, and Turkmenistan, New York, Council on Foreign Relations Press, 1994, 130-146, Der.: Jed C. Snyder, After empire: The emerging geopolitics of Central Asia, Washington, D.C.: National Defense Univ. Press., 1995, 47-66.
- MAYNES, Charles William, "America Discovers Central Asia", Foreign Affairs, Cilt 82, No. 2, Mart-Nisan 2003, 121.
- MCELROY, Robert W. McElroy, Morality and American Foreign Policy, Princeton: Princeton University Press, 1992.

MENON, Rajan, The Strategic Convergence between Russia and China, *Survival*, 1997, No: 2, 115–116.

MENON, Rajan, “Russia”, *Strategic Asia 2001–02*, The National Bureau of Asian Research, 187. (173 – 222).

MENON, Rajan, “The New Great Game in Central Asia”, *Survival*, Vol. 45, No. 2, Yaz 2002, 192.

MESHABI, M., “Russian Foreign Policy and Security in Central Asia and the Caucasus”, *Central Asian Survey*, 12, No: 2, 1993, 181.

Metro Broadcast Corp, “Filipino Muslims oppose Manila's bid to join OIC”, www.metroradio.com.hk, 24 Mayıs 2006.

MEİZHİH, Yang, Jün Gung Bao, “Çin'in Çevresinde Karşılaşılabileceği Sekiz Tehlike”, Çev. Nuraniye H. Ekrem, *Stratejik Analiz*, Cilt: 1, Sayı: 2, Haziran 2000, 70.

MERK, Frederick, *Manifest Destiny and Mission in American History*, New York: Vintage Books, 1963.

MİTYAYEVA, E. V., *Международные Аспекты Освоения Нефтяных Ресурсов Каспийского Моря, США: Экономика, Политика, Идеология*, 1998, No: 2, 40.

MİTYAYEVA, E.V., *Проблема Каспия в российско-американских отношениях*, MOSCOW, 1999, 30.

MİLBANK, Dana, “Uzbekistan Thanked for Role in War,” *Washington Post*, 13 Mart 2002, A23.

MİLOSLAVSKİY G. V., *Integratsionniy potentsiyal regiona, Vostok*, 1996, No: 5, 5-18.

Milliyet, 8 Nisan 1993.

MİRSKİY, G.I., *Natsiya, etnos, religiya v sentralnoaziyatskom kontekste, Mirovaya ekonomika i mejdunarodnye otnosheniya*, 1993, No:12.

MİTYAEVA, E. V., *Проблема Каспия в российско-американских отношениях*, MOSCOW, 1999.

MORGENTHAU, Hans J., “The American Tradition in Foreign Policy”, *Foreign Policy in World Politics*, Ed. Roy C. Macridis, 3rd Edition, New Jersey, Prentice – Hall, Inc., 1967, 249.

MORGENTHAU, Hans J., *In Defense of the National Interest*, ve Hans J. Morgenthau, “Defining the National Interest—Again,” *Perspectives on American Foreign Policy*, ed. Charles W. Kegley Jr. ve Eugene R. Wittkopf, New York: St. Martins, 1983, 32–39.

MORGENTHAU, Hans J., *Politics among Nations*, New York: Knopf, 1948.

MORNINGSTAR, R., Interview with T. Valasek, <http://www.cdi.org/adm/1219/morningstar.html>, 5 Kasım 1998.

MORNINGSTAR, R. Address to CERA Conference, Washington, DC, 7 Aralık 1998, <http://www.mtholyoke.edu/acad/intrel/morning.htm>.

MURAVCHİK, Joshua, *Exporting Democracy: Fulfilling America's Destiny*, Washington, D.C.: American Enterprise Institute, 1991.

MÜLLERSON, Rein, Human Rights Diplomacy, New York, Routledge Publishing, 1997.

MYGE, Hintergrundbilder, www.mygeo.info, 2 Eylül 2006.

NAG, Barnali, Issue Related to India's Energy Trading with Central Asian Countries, RIS, Research and Information System for the Non-Aligned and Other Developing Countries (RIS-DP # 69/2004), Mart 2004, 18.

NARINSKIY, M. M., Malgina, A. V., Yujnyy flang SNG, Sentralnaya Aziya – Kaspiy – Kavkaz: vozmozhnosti i vyzovy dlya Rossii, Izdaniya INO – Sentra, “Monografi” Serileri, 2. Baskı, www.ino-center.ru.

NARINSKIY, M.M. ve Malgina A.V., “Opredeleniye Mejdunarodno – Politicheskogo Regiyona” (Uluslararası-Siyasi Bölge Tanımlaması), Problemy Razvitiya Sodrujestva Nezavisimyh Gosudarstv na Sovremennom Etape [Günümüz Dünyasında Bağımsız Devletler Topluluğu'nun Gelişiminin Önündeki Sorunlar], Vestnik RAMI, 2001, No: 2, 33-39.

National Defense Authorization Act for Fiscal Year 1994, Title XII, <http://fas.org/nuke/control/ctr/docs/hr2401.html>, 4 Aralık 2002.

NAZARBAYEV, N. A., На пороге XXI века, Алматы, 1996, 63-74.

A National Security Strategy of Engagement and Enlargement, 1996, <http://www.fas.org/spp/military/docops/national/1996stra.htm>, 4 Temmuz 2004.

Nezavisimaya Gazeta / Независимая газета, 28 Mayıs 2003.

NEVRES, R., Russia's Strategic Renovation, Adelphi Paper, No: 289, 1994, 5-6.

NICHOL, Jim, “Central Asia's New States: Political Developments and Implications for US Interests”, CRS Issue Brief, (Washington: Library of Congress, 1996), 2.

NIEBUHR, Reinhold, Moral Man and Immoral Society, New York: Scribner's, 1947.

NIYAZMATOV, Vilor ve Sergey Shatalov, “Soglasheniye mezhdU Uzbekistanom i SShA o predostavlenii aerodroma podpisano v Tashkente”, ITAR-TASS, 8 Ekim 2001.

NIS Nuclear and Missile Database, “Kazakhstan: Project Sapphire,” Monterey Institute Center for Nonproliferation Studies, 2001, <http://www.nti.org/db/nisprofs/kazakst/fissmat/sapphire.htm>, 21 Ekim 2005.

NOVIKOV, Evgenii, “Islam and Uzbekistan: An Interview with Dr. Rafik Saifulin”, Spotlight on Terror, The Jamestown Foundation Publications, Volume 2, Issue 12, 16 Kasım 2004.

NUNN, R. Rubin, N. Lubin, “Calming the Farghana Valley: Development and Dialogue in the Heart of Central Asia”, New York: The Century Foundation Press, 1999.

NYE Jr., Joseph S., The Paradox of American Power: Why the World's Only Superpower Can't Go It Alone, New York: Oxford University Press, 2002.

Odin, Information From the Government and the Ministries, “NATO”, 25, <http://www.odin.no/filarkiv/146959/pages24-30.pdf>, 12 Aralık 2006.

ODOM, W., US Policy Toward Central Asia and the South Caucasus, Caspian Crossroads, 1997, No: 1.

OGAN, Sinan, "Küresel Mücadele'nin Yeni Rekabet Alanı: Karadeniz (2)", www.hakimiyetimilliyet.org, 6 Kasım 2006.

OGAN, Sinan, NGO Devrimlerinin Yeni Rotası: Orta Doğu'da Sedir Devrimi, TÜRKSAM, www.turksam.org, 3 Mart 2005.

OLCOTT, Martha Brill, "Taking stock of Central Asia", *Journal of International Affairs*, 2003, 56:2, 3-15.

OLCOTT, Martha Brill, *Central Asia's New States: Independence, Foreign Policy, and Regional Security*, Washington, 1997, P. XIV.

OLCOTT, Martha, Размышления о политике США в Центральной Азии, *Pro et Contra*. 2000, No: 3, 162-172.

OLCOTT, Martha, "The Caspian's False Promise," *Foreign Policy*, no. 111 (Yaz 1998), 95-112.

ORLOV, Alexander, "Rossiya tochno znayet, gde skrybayetsya ben Laden," 17 Eylül 2001, <http://www.strana.ru>.

"Orta Asya'da Türk, ABD, İsrail Ortaklığı", *Milliyet*, 11 Kasım 1994.

"OSCE-U.N. Conference on Terrorism Adopts Action Plan", Campaign Against Terrorism, Embassy of the United States, Caracas, Venezuela, Public Affairs Office, Conference held December 13-14 in Bishkek, Kyrgyz Republic, <http://caracas.usembassy.gov/default.htm>, 2 Aralık 2006.

OLİKER, Olga ve Shlapak, David A., *U.S. Interests in Central Asia: Policy Priorities and Military Roles*, Published by the RAND Corporation, 2005, 7-8.

OLİKER, Olga, Rollie Lal, and Edwin Blasi, unpublished RAND Corporation research on how the interests and actions of third parties affect Central Asia and U.S. interests in the region.

Organization of Security and Cooperation in Europe, "Lisbon document from the Lisbon summit", Aralık 1996, <http://www.osce.org/docs/english/1990-1999/summits/lisbo96e.htm>, 12 Eylül 2006.

OSCE Commitments and International Legal Instruments Relating to Terrorism, A Reference Guide, July 2003, www.osce.org, 23 Mayıs 2005.

Oil and Gas Journal, 1993, No:6, 38.

ÖZDEK, Yasemin, *Uluslararası Politika ve İnsan Hakları*, Ankara, Öteki Yayınları, 2000.

ÖZEL, Soli, "Şekillenen Dünyayı Anlamaya Çalışmak", *Zaman Gazetesi*, 23 Kasım 2001.

ÖZTÜRK, Osman Metin, "Asya'nın Türk Dış Politikasındaki Güncel Anlamı Üzerine", *Jeopolsar Cilt 2, Sayı 6*, Mayıs 2006, <http://www.jeopolsar.com/1.htm>, 4 Kasım 2006.

ÖZTÜRK, Osman Metin, "Almanya, İran ve ABD", http://www.habusulu.com/46_3.htm, 17 Mart 2006.

ÖZTÜRK, Osman Metin, "Ulusal Güvenlik Stratejisi Ve Dış Politika", (çevrimiçi) http://www.habusulu.com/eylul_tr_yazi_002.html, 16 Ekim 2003.

- ÖZTÜRK, Osman Metin, "Asya'nın Türk Dış Politikasındaki Güncel Anlamı Üzerine", Jeopolsar Cilt 2, Sayı 6, Mayıs 2006, <http://www.jeopolsar.com/1.htm>, 4 Kasım 2006.
- ÖZTÜRK, Osman Metin, "Türk Dış Politikasının Güncel Durumu Üzerine Bir Yorum", JEOPOLSAR, Cilt 3, Sayı 7, Eylül 2006, www.jeopolsar.com, 12 Kasım 2006.
- ÖZTÜRK, Osman Metin, İlgilenenlere Bazı Tespitler Ve Sorular, Sayı 9, 15 Ocak 2004, www.habusulu.com.
- PAMİR, A. Necdet, "Hazar Bölgesi'nde Enerji Politikaları: Avrupa'nın ve A.B.D.'nin Konseptleri", (çevrimiçi) http://www.avsam.org/turkce/analizler/analizler/6_analiz.htm, 15 Mart 2003.
- PAMİR, Necdet, Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı'nda Son Durum, Panorama Dergisi, Sayı 03, www.panoramadergisi.com, Nisan 2004.
- Panorama / Панорама (Алматы), 1997 (36), 2004 (8), www.panorama.kz.
- PANDIAN, S., "The political economy of trans-Pakistan gas pipeline project: assessing the political and economic risks for India", Energy Policy, Vol 33, No 5, 2005, 662.
- Panorama, "ES pristupil k realizatsii novogo proekta po resheniyu pogranychnyh problem stran TsA (EU Has Started the Project on Central Asian Borders Management)", 2004 (1), www.panorama.kz, 4 Ocak 2006.
- PAPP, Daniel S., Loch K Johnson, John Endicott, American Foreign Policy: History, Politics, and Policy, Allyn & Bacon/Longman, New York, 2005, 2.
- PARKANSKIY, A.B., США и страны Центральной Азии: экономические взаимоотношения, США-Канада: ЭПК, 2003, No: 7, 51-61.
- PARROTT, Stuart, "Central Asia: The Future Requires A Multilateral Security System", London, 20 November 1997, RFE/RL, <http://www.rferl.org/index.html>.
- PARTHASARATHY, G., "Just NAM-sake relevance", The Pioneer, www.dailypioneer.com, 17 Aralık 2006.
- PASCOE B., Lynn, The U.S. Role in Central Asia, Testimony before the Senate Foreign Relations Committee, Subcommittee on Central Asia and the South Caucasus, 27 Haziran 2002, www.state.gov/p/eur/rls/rm/2002/11535.htm, 3 Şubat 2005.
- PASCOE, B. Lynn, "U.S. Policy in Central Asia and the War on Terrorism", WebMemo #140, The Heritage Foundation, <http://www.heritage.org/Research/RussiaandEurasia/wm140.cfm>, 30 Ağustos 2002.
- PEİ, Minxin, "Gizemli Hegemon", Foreign Policy, Türkiye Baskısı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Eylül – Ekim 2000, 85.
- Persian Gulf Energy Fact Sheet, www.eia.doe.gov/emeu/cabs/pgulf.html, Nisan 2003.
- PETERSEN, Philip, "Security Policy in Post-Soviet Central Asia," European Security, Vol. 4, No. 1, Spring 1995, 173.
- PIROJKOV, Sergey, "Геополитические изменения в Центральной Азии: взгляд из Украины", Der.: Anja H. Ebnöther, Maj Ernst M. Felberbauer, Martin Malek, Facing the Terrorist Challenge -Central Asia's Role in Regional and International Co-operation, Vienna and Geneva, April 2005, 159-160.

PEREPELIÇA, Irina, "GUUAM v Novom Geopolitičeskom i Geoekonomiçeskom Okruženii", Journal of Central Asia and Caucasus, http://www.ca-c.org/online/2001/journal_rus/cac-05/18.perru.shtml, 4 Kasım 2005.

PERETZ, Don, The Middle East Today-Sixth Edition, Praeger Publishers, USA, 1994.

PEUCH, Jean-Christophe, "East: Leaders Meet In Ukraine To Create New Regional Alliance", Radio Free Europe / Radio Liberty, <http://www.rferl.org>, 23 Mart 2005.

PIPES, Daniel, "Does Poverty Cause Militant Islam?", Capitalism Magazine, (January 19, 2002), <http://www.capmag.com/article.asp?ID=1362>, 6 Haziran 2004.

POLANSKY, David, "America Relearns Geopolitics", Heartland Eurasian Review of Geopolitics (Unveiling Iran), No.4, 2005, 90.

PRESTOWITZ, Clyde, Rogue Nation: America's Unilateralism and the Failure of Good Intentions, New York: Basic Books, 2003.

PURTAŞ, Fırat, Rusya Federasyonu Ekseninde Bağımsız Devletler Topluluğu , Ankara, Platin, 2005, 44.

"Posol SshA podaril avtomobili pograničnoy i tamozhennoy sluzhbam Tadjikistana" (The Ambassador of the USA Gifted Motor Vehicles to the Border Guard and Customs Services of Tajikistan), CentrAsia, www.centrasia.ru, 5 Mart 2004.

Presidential Commission on National Goals, Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1960.

Prof. Dr. Ahmet Davutoğlu İle Söyleşi: "Türkiye köprü değil merkez ülkedir!..", Yarın Dergisi, 2002, www.yarindergisi.com, 23 Aralık 2005.

Radio Free Europe / Radio Liberty, "Central Asia: Turkmenistan Keen On Hosting Afghan Talks", 10 Mart 1999, <http://www.rferl.org>, 21 Nisan 2003.

Random House Webster's College Dictionary, New York, 2000, 586.

RA'ANAN, Uri, "The Nation-State Fallacy," in Joseph Montville, ed., Conflict and Peacemaking in Multiethnic Societies, Lexington, MA: Lexington Books, 1990, 5-20.

RASHİD, Ahmed, "No Smoke Screen," Far Eastern Economic Review 156, 50 (December 16, 1993), 46.

RASHİD, Ahmed, Confrontation Brews Among Islamic Militants in Central Asia, Central Asia - Caucasus Analyst, Wednesday, November 22, 2000 http://www.cacianalyst.org/view_article.php?articleid=113, 14 Haziran 2004.

RASHİD, Ahmed, Jihad: The Rise of Militant Islam in Central Asia, New Haven, Conn.: Yale Univ. Press, 2002, 180.

RASHİD, Ahmed, Taliban: The Story of the Afghan Warlords, L., 2001, 161-162.

RASHİD, Ahmed ve Saywell Trish, "Beijing Gusher", Far Eastern Economic Review, 1998, No:9, 46-48.

Radical Islam in Central Asia: Responding to Hizb ut-Tahrir, Asia Report No: 58, International Crisis Group, www.crisiweb.org, 30 Haziran 2003.

Radio Free Europe / Radio Liberty Magazine, Boston, 28 September 1998

RAHMONOV, E., V sotrudnichestve s Moskvoy ne razocharuyemsiya nikogda, Nezavisimaya Gazeta, 24 Nisan 2001.

REDDY, B. Muralidhar, Musharraf Calls for "Jehad" against Extremism, The Hindu www.hinduonnet.com/thehindu/2004/01/18/stories/2004011806570100.htm, 18 Ocak 2004.

Respublika (Республика), 29 Ekim 2004.

Report Of The Subregional Partnership Building Forum For Central Asian Republics: Confronting Land Degradation And Poverty Through Enhanced Unccd Implementation, Aegis of the Strategic Partnership to Combat Desertification in Central Asia (SPA), Tashkent, Republic of Uzbekistan, http://www.global-mechanism.org/dynamic/documents/document_file/final-forumreport_tashkent.pdf, 30 Haziran – 4 Temmuz 2003.

REYNOLDS, Jeffrey C., Arthur L. Bradshaw, Jr., Kent H. Butts, Bernard F. Griffard, Partnering for Environmental Security Cooperation in Central Asia and the Caspian Basin, Conference Report, Center for Strategic Leadership, Nisan 2002, 9.

RICE, Condoleezza, "Vo imya natsiyonalnyh interesov", Pro et Contra, 2000, No: 2.

ROBINSON, Thomas W., "National Interest", James N. Rosenau, ed., International Politics and Foreign Policy, A Reader in Research and Theory, Free Press, New York, 1969, 182 – 190.

ROSEMONT, Jr., Henry, "The Truth Behind US Foreign Policy – Violence for Power and Profit", Resist Newsletter, July – August 1999, (çevrimiçi) http://www.thirdworldtraveler.com/Foreign_Policy/TruthBehindUSForeignPolicy.html, 15 Temmuz 2001.

Rossiya okazhet voennuyu pomoshch' Kirgizii (Russia will Render Military Help to Kyrgyzstan), Nezavisimaya gazeta, 2 Kasım 2001.

ROTAR, I., "The Hizbut Tahrir Party in Central Asia: A Fault Line?", Prism, Jamestown Foundation, 26 Nisan 2001.

ROY-CHAUDHURY, Rahul, "The United States' role and influence on the India-Pakistan conflict", Disarmament Forum, No 2, 2004, 37.

RUBIN, James P., U.S. Department of State, Daily Press Briefing No. 142, 22 Kasım 1999.

RUMER, Boris, "The Powers in Central Asia", Survival, Cilt. 44, No. 3 (Autumn 2002), 66.

RUMER, Boris (Der.), Central Asia and the New Global Economy, Armonk, N.Y., L., 2000.

RUMER, Boris (Der.), Central Asia in Transition, Dilemmas of Political and Economic Development, Armonk, N.Y., L., 1996.

RUMER, Boris, The Powers in Central Asia, Survival, 2002, No:3, 63; Halifezade M., "Некоторые аспекты внешней политики США на Южном Кавказе и в Центральной Азии в контексте российско-китайских отношений", Центральная Азия и Кавказ, 2000, No: 3, http://www.ca-c.org/journal/cac09_2000/11.Halifa.shtml, 5 Mart 2003.

RUMSFELD, Donald H., 2002 Annual Report to the President and Congress by the Secretary of Defense, <http://www.defenselink.mil>, 23 Mart 2005.

Rusya Federasyonu Türkiye Büyükelçiliği, Resmi İnternet sayfası: www.turkey.mid.ru, 12 Temmuz 2006.

"Russia Completes Transfer of Tajik-Afghan Border Responsibility," Eurasia Digest, 2 Eylül 2005.

"Russia and Central Asia", <http://www.bits.de/NRANEU/CentralAsia.html>, 18 Kasım 2005.

"Russia and Central Asia", <http://www.bits.de/NRANEU/CentralAsia.html>, 18 Kasım 2005.

"Statement before the Subcommittee on Foreign Operations, Export Financing and Related Programs of the House Appropriations Committee", Washington DC, May 10, 1994, Dispatch 5, no. 21 (23/5/94), 332-338.

"Statement by White House Press Secretary Dee Dee Myers, Washington DC, July 15, 1994", Dispatch 5, no. 30 (25/7/94), 510.

SAĞTÜRK, Yıldız, "Avrasya'nın güçlü jeopolitik oyuncusu: Yükselen Güç Hindistan", Avrasya Forum, www.euroasiaforum.com, 4 Nisan 2006.

SAİD, Edward, "Amerika'ya Bakmak ve Görmek", Le Monde Diplomatique, Türkiye, Ocak 2003.

SAMUYLOV, S.M., Президент, конгресс и американская политика в отношении Афганистана, США-Канада: ЭПК, 2003, No: 12, 29-46.

SAUDABAEV, K.B., "CICA Almaty Summit and the Future of Regional Security", Foreign Policy Studies Program, Brookings Institution, www.brook.edu/fp/research/areas/russia/20020709.htm, 24 Haziran 2006.

Sayasat / Саясат, 1999, No:1, 48-51.

SCHWEIZER, Peter, "Who Broke the Evil Empire?", National Review 46, No:10 (5 / 30 / 1994), 47.

SCHAEFER, Brett, "Public Opinion on US Foreign Policy and Defense Issues", Issues'96; The Candidate's Briefing Book, The Heritage Foundation, Chapter 20, 1996, <http://heritage.org/issues/96/chpt20.html>, 9 Eylül 2001.

SCHMIDT, Jürgen, "Security Challenges in the Caucasus and Central Asia – A German and European Perspective", German-US Conference, Conflicts in the Greater Middle East and Transatlantic Relationship in Jena, Feb. 28/March 1, 2003.

SCHWABE, Klaus, Woodrow Wilson, Revolutionary Germany, and Peacemaking, 1918–1919, Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1985.

SCHRAEDER, Peter J., Steven W. Hook, and Bruce Taylor, "Clarifying the Foreign Aid Puzzle, A Comparison of American, Japanese, French, and Swedish Aid Flows", World Politics, Vol: 50, No: 2, January 1998, 310.

"Secretary Rumsfeld Press Conference with President of Uzbekistan," <http://www.defenselink.mil>, 5 Ekim 2001.

SEGRE, Dan Vittorio, "Neutrality and Coexistence in the Middle East", *Mediterranean Quarterly*, Fall 2000, 95-96.

Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri ve Bölge Ülkeleri İlişkileri ÖİK Raporu, Ankara 2000, <http://ekutup.dpt.gov.tr/turkcumh/oik528.pdf>, 215.

Sentralnaya Aziya: Puti integratsii v mirovoye soobshestvo, Moskva, 1995.

SESTANOVICH, S. U.S. Policy Toward Central Asia, Remarks to the Asia-Pacific Subcommittee of the House International Relations Committee, http://www.state.gov/www/policy_remarks/1999/990317_sestanovich_hirc.html, 17 Mart 1999.

SEYDİ, Süleyman, Irak Savaşı'nın Ortadoğu'nun Güvenliği Ve İstikrarı İle Monarşi İle Yönetilen Rejimlere Etkileri, *Stradigma*, Sayı 2, Mart 2003, www.stradigma.com, 3 Kasım 2004.

SHANKER, Thom, "New Army Chief Sets Out to Redesign a Stretched-Thin Army," *The New York Times*, 28 Ocak 2003, A19.

SHARP, Jeremy M., The Broader Middle East and North Africa Initiative: An Overview, CRS Report for Congress, Order Code RS22053, 15 Şubat 2005.

SHARP, Jeremy M., U.S. Democracy Promotion Policy in the Middle East: The Islamist Dilemma, CRS Report for Congress, Order Code RL33486, 15 Haziran 2006.

SHAKLEİNA, T. A., Rossiya i SSHA v novom mirovom poryadke, Moskva, 2002.

SHASHENKOV, Maxim, "Russian Peacekeeping in the "Near Abroad", *Survival*, Vol. 36, No. 3, Autumn 1994, 57-58.

SHINGLETON, William D. ve John McConnell, "From Tamerlane to Terrorism: The Shifting Basis of Uzbek Foreign Policy", *Harvard Asia Quarterly*, Kış 2001, <http://www.fas.harvard.edu/~asiactr/haq/200101/index.htm>, 3 Ekim 2004.

SICK, Gary, "Rethinking Dual Containment", *Survival*, C: XL, No: 1, Spring 1998, 17 – 18.

SIDDIK, Ömer, "Japon Savunma Konseptinin Amacı Savunma mı Saldırı mı?", *Stratejik Analiz*, Cilt 2, Sayı 18, Ekim 2001.

SMİTH, D., *Central Asia: A New Great Game?*, Carlisle Barracks, Pa., 1996.

SMİTH, Dianne L., *Breaking Away from the Bear*, Strategic Studies Institute, <http://carlisle-www.army.mil/usassi/welcome.htm>, 3 Ağustos 1998, 33-41.

SMİTH, Dianne L., *Opening Pandora's Box: Ethnicity And Central Asian Militaries*, Strategic Studies Institute, U.S. Army War College, <http://carlisle-www.army.mil/usassi/welcome.htm>, 1 Ekim 1998.

SMİTH, Tony, *America's Mission: The United States and the Worldwide Struggle for Democracy in the Twentieth Century*, Princeton: Princeton University Press, 1995.

SNYDER, J.C. (Der.), *After Empire: the Emerging Geopolitics of Central Asia*, Washington, 1995.

SOLTAN, Elnur, "Hatemi'nin Rusya Ziyareti: Soyut Anlaşmaların Somut Sonuçları", *Stratejik Analiz*, Cilt:1, Sayı:12, Ankara, Nisan 2001, 5-7.

SOMUNCUOĞLU, Anar, "Rusya'dan Orta Asya Birliği'ne darbe", TUSAM, www.tusam.net, 20 Haziran 2006.

SOKIRKO, Viktor, "Yanki akbar!" Moskovskiy komsomolets, 18 Eylül 2001.

SOMUNCUOĞLU, Anar, Orta Asya'da Birliğin Engelleri, www.tacmahal.org, 06 Mayıs 2006.

Söderblom, Jason D., "Central Asia: Terror And Militant Islam", www.world-ice.com, 5 Temmuz 2004.

SOCOR, Vladimir, "Cheek by Jowl in Kyrgyzstan," Wall Street Journal, 8 Ağustos 2003.

SÖNMEZOĞLU, Faruk, Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi, 2.bs., İstanbul, Filiz Yayınları, 1995.

"SShA pomogli Uzbekistanu v ohrane granits yesche na \$ 0,5 mln." (USA again have Helped Uzbekistan in the Field of Border Protection with \$ 0,5 mil.), RBC News, www.rbc.ru, 4 Mayıs 2004.

"SShA peredali Uzbekistanu oborudovanie i tehniku dlia ohrany granits na 6,09 mln. doll." (USA gave Uzbekistan Equipment and Machinery Costing \$ 6,09 mil.), RBC News, www.rbc.ru, 16 Haziran 2004.

"Statement before the Subcommittee on Foreign Operations, Export Financing and Related Programs of the House Appropriations Committee", Washington DC, May 10, 1994, Dispatch 5, no. 21 (23/5/94).

STARR, Kenneth, The New Military in Russia—Ten Myths That Shape the Image, Annapolis, MD: Naval Institute Press, 1996, 142.

STARR, S. Frederick, Making Eurasia Stable, Foreign Affairs, 1996, № 1, 80-81.

STARR, S. Frederick, Central Asia's Security Needs and Emerging Structures for Addressing Them. <http://www.sais-jhu.edu/caci/Publications/Security.needs.htm>, 14 Ekim 2006.

STAR, S. Frederick, A "Greater Central Asia Partnership' for Afghanistan and Its Neighbors, Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Studies Program, A Joint Transatlantic Research and Policy Center, 2005, www.silkroadstudies.org.

Strategic Assessment of Central Eurasia, Washington, 2001, 110.

Statistical Abstract of the United States, 2002, Washington, 2002, 796 – 799.

Statement by Mr. Rashid Meredov Minister for Foreign Affairs of Turkmenistan at The General Debate Of The 56th Session Of The United Nations General Assembly, New York, November 2001.

STEEL, Ronald, "The Domestic Core of Foreign Policy", The Atlantic Monthly, Vol: 275, No: 6, June 1995, 84 – 92.

STOLBUNOV, Vladimir, "Turkmenskiy koridor dlya gumanitarnykh gruzov," <http://www.turkmenistan.ru>, 2 Aralık 2004.

Strategic Assessment of Central Eurasia, Washington DC., 2001.

SULTANOV, Bulat K., "Шанхайская организация сотрудничества – инструмент региональной безопасности в Центральной Азии?", Der.: Anja H. Ebnöther, Maj Ernst M.

SURYANARAYANA, P.S., "OIC supports Pakistan on Kashmir", The Hindu, Saturday, 18 Ekim 2003, www.hinduonnet.com, 12 Aralık 2006.

ŞEN, Cihangir Gürkan, "Rus – Çin – Türkistan İlişkilerinde Yeni Bir Dönem (mi?): Şanghay Beşlisi", Stratejik Analiz, Cilt: 1, Sayı:1, Mayıs 2000, 16.

T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, <http://www.dtm.gov.tr/anl/raporlar/ORTAASYA--BDT.htm>, 22 Ekim 2006.

T.C. Dışişleri Bakanlığı, TİKA Avrasya Dosyası , no. 20 (Kasım 1994), 8.

TABYSHALİEVA, Anara, "The Challenge of Regional Cooperation in Central Asia," Peaceworks, no. 28 (June 1999), 1–29.

TAŞHAN, Seyfi, "The Caucasus and Central Asia: Strategic Implications", Foreign Policy, Ankara, 1993, no: 3-4, 5.

TAJİ-FAROUKİ, S., A Fundamental Quest: Hizb al-Tahrir and the Search for the Islamic Caliphate, London: Grey Seal, 1996.

TALBOTT, S., A Farewell to Flashman, American Policy in the Caucasus and Central Asia, Address at the Johns Hopkins School of Advanced International Studies, 21 Temmuz 1997, <http://www.sais-jhu.edu/pubs/speeches/talbott.html>.

TALBOTT, Strobe, "An Address by US Deputy Secretary at the US – Central Asia Business Conference", Washington DC, USA, May 3, 1994, Presidents and Prime Ministers 3, no. 5 (Sep/Oct 94), 34.

TALBOTT, Strobe, Promoting Democracy and Prosperity in Central Asia, Dispatch 5, no. 19 (5/9/94), 281.

TARNOFF, Curt, The Former Soviet Union and U.S. Foreign Assistance, Congressional Research Service, The Library of Congress, 2002, 1.

TEREBOV, O. V., Россия и США в Центральной Азии, США-Канада: ЭПК, 2003, No: 3, 3-16.

The U.S. Department of State, Bureau of South and Central Asian Affairs, <http://www.state.gov/r/pa/ei/bgn/5775.htm>, 25 Ekim 2006.

The Ankara Declaration, http://www.byegm.gov.tr/yayinlarimiz/TURKHABER/1998/04_kasim/T3.htm, 4 Şubat 2002.

The Heritage Foundations, "Index of Economic Freedom 1996", www.heritage.org

The Military Balance 1997/1998, London: International Institute for strategic Studies, 1997, 156-157.

The Status of Infrastructure Projects for Caspian Sea Energy Resources. Hearing, 6. The Washington File, Bureau of International Information Programs, U.S. Department of State, <http://usinfo.state.gov>, 19 Ekim 2006.

The White House, March 25, 2003, Coalition Members, <http://www.whitehouse.gov>, 12 Ocak 2005.

THOMPSON, Kenneth W., *Political Realism and the Crisis of World Politics*, Princeton: Princeton University Press, 1960.

TOPUZ, Ali, "Avrasya'da barış ve güvenlik", <http://www.evrazia.org>, 4-5 Aralık 2004 tarihinde Gazi Üniversitesi'nde yapılan "Avrasya Sempozyumu"nda yapılan konuşma metni.

TOKAYEV, K. K., *Pod styagom nezavisimosti: Ocherki o vneshney politike Kazahstana*, Almaty, 1997.

TRENİN, Dmitri, "Russia Leaves the West", *Foreign Affairs* 85(4) 2006, 87–96.

TRENİN, Dmitri, "Central Asia's Stability and Russia's Security", PONARS Policy Memo 168, Carnegie Moscow Center, November 2000.

TRIGGS, Marcia, "Army Theme Changes to Focus on War," *Army News Service*, November 6, 2003, <http://www.defenselink.mil>, 3 Şubat 2004.

TROFİMENKO, G. A., "Центральноазиатский регион: политика США и проблемы нефтегазового экспорта", *США: экономика, политика, идеология*, 1998, No: 11, 21-36.

TRUMAN, Harry S., speech before a Joint Session of Congress, March 12, 1947.

Turkmenistan Country Commercial Guide, FY 2000, 54-55.

Türkmenistan Gazetesi, 13 Eylül 1996.

TYSON, Ann Scott, "Rumsfeld Wins Assurances in Central Asia," *Washington Post*, 27 Temmuz 2005.

TWINING, David, *The New Eurasia*, Westport, CT: Praeger, 1993, 166.

"U.S.- India Civill Nuclear Cooperation Initiative", US Department of State, Bureau of Public Affairs, www.state.gov, 3/9/06.

UĞUR, Fatih, "Kurtlar Vadisi Hazar", *Aksiyon Dergisi*, Sayı 591, 3 Nisan 2006.

"Ukraine suggests nuclear cooperation to Turkey", *AB Haber*, EU – Turkey News Network, www.abhaber.com/news_page.asp?id=2332, 14 Ağustos 2006.

"Unlocking the Assets: Energy and Future of Central Asia and the Caucasus", Main Study, <http://www.bakerinstitute.org/Pubs/workingpapers/efac/efcac8.html>, 4 Ocak 2005.

"U.S. Interests In The Central Asian Republics", Hearing Before The Subcommittee On Asia And The Pacific Of The Committee On International Relations, House Of Representatives, One Hundred Fifth Congress, Second Session, http://commdocs.house.gov/committees/intlrel/hfa48119.000/hfa48119_0X.HTM#STATE, 12 Şubat 1998.

"U.S. to Help Finance Uzbek Aircraft Production," *RFE/RL Newsline*, Vol. 7, No. 156, Part I, 18 Ağustos 2003.

"United States – Uzbekistan Declaration on Strategic Partnership and Cooperation Framework", Fact Sheet, U.S. Department of State, 12 Mart 2002, <http://www.state.gov/r/pa/prs/ps/2002/8736.htm>.

"Uzbek Court Sentences Two to Death for "Terrorism"", *Uzbekistan Daily Digest*, 20 Kasım 2000, <http://www.eurasianet.org>, 23 Mayıs 2004.

U.S. Department of State, "Secretary Rice's Remarks on Democracy at BBC Today-Chatham House Lecture," March 31, 2006.

Uluslararası İlişkiler Sözlüğü, Uluslararası İlişkiler Araştırma ve Tartışma Platformu, 2006, www.uiportal.net

USAK Stratejik Gündem - Turkish Weekly, Orta Asya Haberler, www.usakgundem.com, 26 Nisan 2006.

ÜLGER, İrfan Kaya, "SSCB Sonrası Orta Asya Ve Avrupa Birliği'nin Bölgeye Bakışı", Jeopolsar, Cilt 2, Sayı 6, Mayıs 2006, <http://www.jeopolsar.com/1.htm>, 4 Kasım 2006.

ÜNAL, Hasan, "Clinton'un Türkiye Vizyonu", Zaman, 25 Kasım 1999.

ULAM, A. B., 1974 Expansion and Coexistence: Soviet foreign policy, 1917–73, 2. Baskı, New York: Harcourt Brace.

United Nations General Assembly, A/55/732, Ashgabat Declaration, 11 December 2000 [Original: Russian], Annex to the letter dated 8 January 2001 from the Permanent Representative of Turkmenistan to the UN addressed to the Secretary-General, 55th Session, Gündem Maddeleri: 67, 92 ve 94.

UN Economic and Social Commission for Asia and the Pacific. Investment Climate in Tajikistan, Country Report, 11, http://www.unescap.org/itid/mtg/rrtpaper_taji_pdf

Union of Councils for Jews in the Former Soviet Union, (çevrimiçi) <http://www.fsmonitor.com/index.html>, 20 Ekim 2006.

United States and Uzbekistan Defense Chiefs Sign Memorandum of Understanding, 13 Ekim 1995, http://www.dod.mil/news/Oct1995/b101395_bt553-95.html.

United States Energy Information Administration (EIA) statistics, www.eia.doe.gov

U.S. Department of State. United States Strategic Plan for International Affairs, www.state.gov/www/global/general_foreign_policy/99_stratplan_goals1.html, 6 Kasım 2006.

U.S. Department of State (FY 2000), <http://www.state.gov/documents/organization/2378.pdf>, 23 Aralık 2004.

U.S. Department of State, Caspian Region Energy Development Report, H.R. 3610, Congressional Record, 1997, S4208.

U.S. Department of State, Press Statement. U.S.-Uzbekistani High-Level Bilateral Consultations and Formation of a Joint Commission, 12 Haziran 1997.

U.S. Department of State, Tajikistan Report on Human Rights Practices for 1996, www.state.gov/www/global/human_rights/1996_hrp_report/tajikist.html, 2 Ocak 2002.

U.S. Institute of Peace, Special Report on Tajikistan, <http://www.usip.org/pubs/specialreports/early/tajik2.html>, 23 Nisan 2006.

US Department of State Dispatch, 1994, No: 19.

US Department of State Dispatch, 1995, No: 17.

US Department of State Dispatch, Vol. 4, No: 39.

US Department of State, Conference on Interaction and Confidence Building Measures in Asia, Fact Sheet Bureau of Political-Military Affairs, Washington, DC, 16 Temmuz 2003, www.state.gov.

US General Accounting Office, International Trade: Kazakhstan Unlikely to Be Major Source of Oil for the United States.

Uzbekistan: The Key to Success in Central Asia? Hearing before the Subcommittee on Middle East and Central Asia, House International Relations Committee, June 15, 2004. http://www.house.gov/international_relations/mecahear108.htm

UZGEL, İlhan, "ABD'yle İlişkiler", Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Yorumlar, Belgeler, Baskın Oran (der.), Cilt. II, İstanbul, İletişim, 2001, 278.

"Uzbekistan could be key US ally but citizens wary," AFP, 23 Eylül 2001.

"Vilnius Conference 2006: Common Vision for Common Neighbourhood", <http://www.vilniusconference2006.lt>, 12 Kasım 2006.

Voice of America, "Çin'in Doğu Türkistan Politikası Eleştiriliyor", www.voanews.com, 30 Mayıs 2003.

WALKER, Edward W., "Central Asia and Russia: Responses to the "War on Terrorism", a panel discussion held at the University of California, Berkeley on October 29, 2001, sponsored by the Institute of Slavic, East European, and Eurasian Studies; the Berkeley Program in Soviet and Post-Soviet Studies; the Caucasus and Central Asia Program; and the Institute of International Studies at UC Berkeley, <http://socrates.berkeley.edu>, 12 Mayıs 2005.

WALLERSTEIN, Immanuel, "Bush'u Irak'tan Çok, İç Dengeler Sarsacak Gibi", Zaman Gazetesi, 23 Ocak 2005.

WALT, Stephen M., "Clinton'un Dış Politikasına Koşullu İki Övgü", Avrasya Dosyası, Yaz 2000, Cilt:6, Sayı:2, 139 – 153.

Washington File, "U.S. Foreign Assistance to Eurasia Has Increased Anti-terror Focus", distributed by the Office of International Information Programs, U.S. Department of State, <http://usinfo.state.gov>, 2 Kasım 2006.

WEITZ, Richard, Towards A New Turkey-Nato Partnership In Central Asia, Turkish Policy Quarterly, Volume 5, No. 2, Summer 2006.

WEINTHAL, Erika, "Central Asia: Aral Sea Problem", Foreign Policy in Focus, Vol. 5, No. 6, Mart 2000, 1.

Welcome Address of President of Turkmenistan S.A. Niyazov to the Participants of the Round Table on Human Security, presented by Mr. Rashid Meredov, Minister of Foreign Affairs, April 22-24, 2002, Ashkabat.

Wikipedia, The Free Encyclopedia, <http://en.wikipedia.org>.

WIMBUSH, Enders, "Pressures for and Against Regional Integration in Central Asia", SAM, Center for Strategic Research Papers, no. 1, Ankara, 1994, 121-122.

WISHNICK, Elizabeth, Strategic Consequences of the Iraq War: U.S. Security Interests in Central Asia Reassessed, Carlisle Barracks, Pa., 2004, 12.

WISHNICK, Elizabeth, Growing U.S. Security Interests in Central Asia, Strategic Studies Institute, Ekim 2002, 13-14, <http://www.strategicstudiesinstitute.army.mil>, 4 Aralık 2004.

WISNER II, Frank G., Nicholas Platt, Marshall M. Bouton, Dennis Kux ve Mahnaz Ispahani, "U.S. Policy Toward India, Pakistan, and Afghanistan", Council on Foreign Relations, www.cfr.org, 2003, 4.

WOFF, Richard, "Kazakh-Russian relations-an update," Jane's Intelligence Review, Vol. 7, No. 12, Aralık 1995, 567.

WOFF, Richard, The Armed Forces of the Former Soviet Union: Evolution, Structure and Personalities, Portsmouth, Great Britain: Carmichael and Sweet Limited, 1995, D2-6 - D2-7.

WOLFE, Adam, "Freeing Uighur Detainees from U.S. Custody May be Impossible", Power and Interest News Report, www.pinr.com, 03 Kasım 2004.

WOHLFORTH, William C., "The Stability of a Unipolar World," International Security 24, Summer 1999, 5-41.

WOLF, J., Remarks, Kazakhstan International Oil and gas Exposition, Almaty, 4 Ekim 2000, http://www.state.gov/www/policy_remarks/2000/001004_wolf_btcpipeline.html.

WOLF, J. Remarks, London Oil and Gas Symposium, http://www.state.gov/www/policy_remarks/2000/000531_wolf_oilgas.html, 21 Mayıs 2002.

WORTZEL, Larry, China, Issues 2000, Washington, 2000.

Характеристика Казахстана на сайте Центрального командования вооруженных сил США в 1999 – 2000 гг., www.centcom.mil/AORInfo/kazakhst/ds.htm, 4 Temmuz 2006.

YANA, Amelina, "Moscow Considers Tajikistan Options," Rosbalt, 23 Temmuz 2003.

YAVUZ, Celalettin, "Geliştirilen Jeopolitik Kuramlar Ve Türkiye'nin Jeopolitik Öncelikleri - Genel Olarak Jeopolitik Kuramlar", PANORAMA, Sayı 16, Şubat 2006, www.panoramadergisi.com, 2 Mart 2006.

Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Dünyada Küreselleşme ve Bölgesel Entegrasyonlar (AT, NAFTA, PASİFİK) Ve Türkiye (AT, EFTA, KEİ, Türk Cumhuriyetleri, EKİT (ECO), İslam Ülkeleri) İlişkileri, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, Şubat 1995, <http://ekutup.dpt.gov.tr/kuresell/oik444.pdf>.

YILMAZ, Bahri, "Turkey's New Role in International Politics", Aussen Politik, no. 1, 1994, 94. Yüksel, Ahmet, "ABD'nin Dış Politikasının Tarihsel Süreci ve Dinamikleri", 10 Şubat 2006 (çevrimiçi) <http://www.uiportal.net/content.php?article.11>, 18 Ekim 2006.

Zaman Gazetesi, "NATO, Orta Asya enerji güvenliği için yeni rol peşinde", 14 Mayıs 2006.

Zeducorp, 2005, United-States-Map.com.

ZELKİNA, A., "Islam and Security in the New States of Central Asia: How Genuine is the Islamic Threat?", Religion, State & Society, Vol.27, No.3-4, Güz 1999, 360.

ZENTÜRK, Ardan, Orta Asya: Türkiye çok etkilenecek, MSI Military Science & Intelligence Magazine, <http://www.milscint.com/yazar.asp?id=9&yid=1>, 29 Ekim 2006.

ZINN, Howard, "Machiavellian Realism and US Foreign Policy: Means and Ends", Zinn Reader, 1991 (çevrimiçi) http://www.thirdworldtraveler.com/Zinn/Machiavelli_ForPol.html, 27 Ağustos 2001.

ZUHUR, Sherifa D., Iran, Iraq, And The United States: The New Triangle's Impact On Sectarianism And The Nuclear Threat, Strategic Studies Institute (SSI) publications, Kasım 2006, <http://www.StrategicStudiesInstitute.army.mil>

ZUNES, Stephen, "10 Things to Know about U.S. Policy in the Middle East", AlterNet, www.alternet.org, 26 Eylül 2001.

ZUNES, Stephen, "Iran: Time For Detente", Foreign Policy In Focus, Vol. 4, No: 28, November 1999.

EKLER

Ek – I: Amerika Birleşik Devletleri Ülke Profili

Temel Sosyal Ve Ekonomik Göstergeler (2005):

Nüfus (milyon)	: 290,8
Dil	: İngilizce
Yönetim	: 50 eyalet ve federal başkente ayrılmış federal bir cumhuriyettir.
Yüzölçümü	: 9 159 115 m ²
Başkent	: Washington
Başlıca Şehirler ve nüfusu, 2000	: New York (17,8), Los Angeles (11,8), Chicago (8,3), Washington-Baltimore (7,0), Philadelphia (5,1), Boston (4,0), Detroit (3,9), Dallas (4,1), Houston (3,8)
Coğrafi Özellikleri	ABD, Kuzey Amerika'da Kuzey Atlantik ve Kuzey Pasifik Okyanusları arasında yer almakta olup kuzeyde Kanada, güneyde Meksika tarafından çevrelenmektedir. Toplam kara sınırları 12,248 km olup, bunun 8,893 km'si Kanada'yla, 3,326 km'si Meksika'nın ve 29 km'si Küba ile (Guantanamo Bay'daki ABD'nin deniz üssü sebebiyle). Toplam kıyı şeridi 19,924 km'dir. Ülkenin en yüksek noktası Mount McKinley (6,194 m) ve en alçak noktası Death Valley (86 m)'dir.
İklim	: Genelde ılıman, güneye doğru tropikal iklim hakimdir.
Doğal Kaynaklar	: Kömür, Bakır, Kurşun, Molibden, Fosfat,

	Uranyum, Boksit, Altın, Demir, Civa, Nikel, Gümüş, Çinko, Petrol, Doğal Gaz
GSYİH (milyar \$)	: 12 485,7
Kişi başına milli gelir (2004)	: 40 047
Enflasyon (%)	: 3,5
GSYİH Büyüme Hızı (%)	: 3,6
Mal İhracatı (milyar \$)	: 894,1
Mal İthalatı (milyar \$)	: 1 678,7
Dış Ticaret Dengesi	: 806,5
Döviz Kuru	: 1 Japon Yeni =110,2 \$, 1\$=1,245€

Kaynak:

1. EIU-Economist Intelligence Unit, United States of America, Country Report, Mart 2006
2. EIU-Economist Intelligence Unit, United States of America, Country Report, Ocak 2006
3. EIU-Economist Intelligence Unit, United States of America, Country Profile, 2005

Ek – II: Amerika Birleşik Devletleri Haritası

Kaynak: Zeducorp, 2005, United-States-Map.com

Ek – III: Orta Asya Ülkeleri

Kaynak: Birleşmiş Milletler, Ekim 1988, Kartografi Bölümü, www.un.org

Ek – IV: Orta Asya Bölgesinin Uzaydan Çekilmiş Fotoğrafları

Kaynak: MYGE, Hintergrundbilder, www.mygeo.info

Ek – V: Orta Asya Ülkeleri ile Amerika Birleşik Devletleri Arasında Genel Karşılaştırma Tablosu

Kategoriler	Kazakistan	Kırgızistan	Tacikistan	Türkmenistan	Özbekistan	ABD
Nüfus (2004, milyon)	15	5	7	5	26	293
Nüfus Artış Oranı (2000-2004, yıllık, %)	0	1	2	2	2	1
Şehir Nüfusu (2004, %)	56	34	28	46	37	-
Kentleşme Oranı (2004, yıllık, %)	-0.32	1.02	-0.39	1.97	1.02	1.44
En Büyük Şehrin Nüfusu (2000, bin)	1,129	753	576	604	2,143	8,085 [03]
15 Yaş Altındaki Nüfus (2002, %)	26	33	34	35	35	22
Doğum Oranı (2000-05, kişi başı doğum)	2.0	2.6	3.1	2.7	2.4	2.1
İnsani Kalkınma Endeksi	78	110	116	86	107	8
Toplam Yurtiçi Hasıla (2004, USD, milyar)	118.4	8.5	7.9	27.6	47.6	11,750
Kişi Başına Milli Gelir (2004, USD)	7,800	1,700	1,100	5,700	1,800	40,100
Gini Katsayısı (1998)	31.3	29.0	34.7	40.8	26.8	40.8
Okuryazarlık Oranı (%)	98	97	99	98	99	97
Bebek Ölüm Oranı (2004, her bin kişide)	31	37	112	73	71	7
İlköğretim (2000, net kayıt oranı)	89	83	103	-	99.6	94
İlköğretim (2000, toplam kayıt oranı)	96	102	105	-	-	100
Ortaöğretim (2000, toplam kayıt oranı)	87	83	76	-	-	94

Kaynak: CAICT, The 2005 Briefing Book of the Central Asia ICT Project, <https://depts.washington.edu/caict/>.